

અમદાવાદ-સસ્તુ સાહિત્ય મુદ્રણાલયમાં
વિદ્યુ-અખંડાનંદના પ્રજાંચી મુદ્રિત

प्रकाशकतुं निवेदन

મુખમંત્રીશ્રી આશાભાઈ બાલ, નિર્ધાર સંજ્ઞાના અંકે રૂ. ૨૫ રી. ૨૨૨ રૂ. ૩૦
 ઝોનલસભા (સં. ૨૬૮૫ ના) તપના પહેલા પુરસ્કારકે દોહતો છે.

આમણીસાપા (સં. ૧૬૮૫ના) ગણના પદવી પુરસ્કારિત નીચેના છે.
આમણા ભાગીની પેઠે આમાં પણ પ્રવેશ લેવા માટે તેના કેળવણી સ્થાપક દેવ પ્રી તે દેવ
દેવાયો દેવ તેનું નામ બનનાં સુધી સ્થાપક છે. આમાં તે તે સર્વે ભાગી, તેના સંપાદકો અને
પ્રકાશકોનો ઉપકાર માની વિરૂપમાં સ્થાપકનું જે, આ લેખોમાં દેવે કાંઈ ઉપકારના સંદર્ભે દેવ
તો તેના યથા તે તે સંબંધનો છે.

[illegible]

આ સંસ્થા તરફથી નીકળતાં આવતા તેમજ જં. જા. પ્રવેશકોમાંના દરેકે દરેક વિદ્યાર્થીમાં આ એવક એકમત હોય એમ સમજવાનું નથી, તેમ સંમત કે અસંમત વિચારોના સંગ્રહોમાં ને સખા-પદો કે વાદવિવાદ પણ હરે તેમ નથી. એકંદરે હૃદયલિપિવત્, અભિપ્રાય તે પ્રમિદ કર્યું એ તેનું ધોરણ છે; અને એમાંની કોઈ ભાષન કોઈને વધારે મને, કોઈને મોટી મને અને કોઈને નરમ ન મને એ પણ સ્વાભાવિક છે. હરણ કે એમ થવાનો આધાર તે તે પાંચનારની પોતાની રિચાન અને સમજણ ઉપર પણ રહેલો છે.

જે સમજાવે તે આમાં આમતની જુદાઈ સ્પષ્ટ થાય તેથી તે મેળવ સુધારવા માટે સખી
ગોઠવવા માં લેશે; તે તે થોડા જણાતાં વાંચનાર બંધુઓની જાણમાં આવવા પશ્યમિત નકે લેવાઈ.
સંવત ૧૯૮૫-આસો માસ. (અવતુલ્યાગર) કિશુ-ગાખડાનંદ

खास सूचना, माहिती इत्यादि

૧-શુકલેશ્વરના આ પાત્રના જાગ જાતાં સુખી વિવિધમંથમાળાના દેવ પદના સંગાથ-
કર્માજ બહાર પડે.

૨-ગુણશીલ તમામણ આ સંસ્થા તરફથી નીકળેલી, તે હવે મળતી નથી. કોની નવી આશિષ હવે સંસોધન સાથે ધખાવી શકે થશે; અને પ્રાહ્ કરીને તે આવના વૈશાખ સુધીમાં તથા બનનાં સુધી માત્ર ચારેક રૂપિયામાં નીકળવા સંભવ છે.

૩-અગાધિથી ખબર અપાયા પછી ગયા વર્ગનું ઉચ્છ્વ પ્રસન્ન “આર્યોના સંસ્કાર અથવા દિવંતી વિદ્યાકળા” આ આગ્રે માસમાં વી. પી. થી મોકલાયલું; તે જેમની બૃહદ્ધી કે એવા કેષ કારણથી પાછું વશું હોય તેઓ ને માગશસ્ત્રી આખરસુધીમાં પોતાનું લવાગમ તથા વધારાના બે આના મોકલી આપશે તો તરતજ એ પ્રસન્ન તેમને મોકલી અપાશે. જેમણે તે આ સંસ્થાના નેપથ્યે મંગલવતું હોય તેમણે રજીસ્ટર ખર્ચના બે આના સાથે ફક્ત રૂ. સવા પાંચ મોકલવા.

૪-ગ્રેમજો આદરમાં નદિ રહેવા મારેજ ઉપરથી વી. પી. પાણી વાળું હોય તેમને પણ એ પ્રસ્તુત
 બેઠેલું હશે તે માન્યરતી આખર સુધીમાં માર આના મોક્ષવાથી તે રૂપમાં અપારી; અને પાંચ
 આના મોક્ષવાથી ટપાવરસે મોક્ષવામાં આ સરયાના બેખરે બેધમે તેમજ એ ઉપરાંત એ
 આના વંધારે મોક્ષવા.

૫-૨૧. ૧૯૮૪ નો વિવિધ મંથનાળાનો આખો રોડ માગશરની વ્યાખર સુધીમાં મંગાવનારને તે તેમના ખર્ચે મોકલવા સાથે અણમય જીવન નામે વધારાનું પુસ્તક વિનામૂલ્યે મોકલવાશે. માગશર પછી એ વધારાનું પુસ્તક મોકલવાશે નહિ.

૬-વિવિધ અવમાજાના કોઈ પણ વર્ગનાં જ્યાં પુસ્તકો છપાઈ ગયા પછી જેમને તે વર્ગનો પૂરો મેટ ખરીદેલો હોય, તેમજે તે વર્ગના મૂલ્ય ઉપરાંત માર્ગમાર્ગ બદલ આઠ આના વધુ મોકલવા નોંધજો. વગી એ વર્ગમાં કોઈ પુસ્તક વધારાસરે આપાયાં હશે, તે જો સેટ લેનારને આપામેજ એવું બંધન નથી.

ગ્રંથસ્વીકાર

નીચેનાં પુસ્તકોનો સાભાર સ્વીકાર કરી જણાવવાનું કે, આ સંસ્થા તરફ આવતાં પુસ્તકો વાંચી-વંચાવી અભિપ્રાયોદિ જાપવાનું ધોરણ રખાયું નથી; પરંતુ યોગાનુયોગ નીચે પ્રમાણે માત્ર પુસ્તકોનાં નામ, દામ, કદ, મૂલ્ય વગેરે જણાવાય છે.

૧-સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર-રાણપુરનાં પુસ્તકો. એન્ટિક કાગળ, સાદાં પૃષ્ઠાં, કદ ૫૫x૮૫. લેખકો:-ઝવેરચંદ મેઘાણી અને કલ્કલભાઈ કેહારી.

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર-ધારા ૧ લી (ખીજી આવૃત્તિ) પૃષ્ઠ ૨૦૮, મૂલ્ય ૧)

નરવીર લાલાણ-પૃષ્ઠ ૧૩૨, મૂલ્ય ૦.૫૦

ચુંદડી-ભાગ ૨ જો-પૃષ્ઠ ૧૧૬, મૂલ્ય ૦.૫૦

અમર મહાજનો-ઝગલુલ અને લેનીન-પૃષ્ઠ ૧૬૦, મૂલ્ય ૦.૫૦

સોરઠી બહારવટીઆ-ભાગ ૩ જો:-પૃષ્ઠ ૧૬૦, મૂલ્ય ૧.૦૦

મતુગીતો-પૃષ્ઠ ૧૦૬, મૂલ્ય ૦.૫૦

૨-શ્રી દક્ષિણમૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર-ભાવનગર તરફનાં બાળસાહિત્યમાળાનાં પુસ્તકો:-સંપાદકો: ગિલુભાઈ અને તારા બહેન. નીચલી દરેક ચોપડીનું કદ ૪x૫૫, પૃષ્ઠ ૪૦, સાદાં પૃષ્ઠાં, યોજનાના ગ્રાહકો માટે મૂલ્ય અડધે આનો અને છુટક ૦)ના છે.

બુગતરામના પાઠો, ભોં ભોં ભોં, ગધેડું ને ઘોડું, દાદાદર્શન, બાળનાટકો-ભાગ ૨ જો, સવારથી માંડીને, માતીચો, રામજીભાઈ પડી ગયા, મંગેશનો પોપટ, ઘોળીરો કુવે છે, પીર અને, છાણાં થાપી આવ્યાં, મામાની જાળ, વાડામાં, રોજનિશી, બાળકોનો ખીરબલ-ભાગ ૨ જો, છેડાં રેજો માખાપ, મારી ગાય, કમળા બહેનના પાઠો, ગિરિશિખરો, કાળા હાથ, કાળી દાઢી, ખળાવડ અને, પૂછું?

સૂતપુત્ર કણુ-લેખક:-નાનાભાઈ. પૃષ્ઠ ૭૬, મૂલ્ય ૦)જ

રંખડ ટોળી-પ્રથમખંડ-અનુવાદક:-ગિલુભાઈ. કદ ૫x૭૫, પૃષ્ઠ ૧૨૮, પૃષ્ઠ પાકું, મૂલ્ય ૦.૫૦

૩-પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ, વડોદરા તરફનાં પુસ્તકો:-કદ ૧૫x૧૦, પૃષ્ઠ પાકાં. કાગળ સારા. લાયબ્રેરીઆ, પુસ્તકાલયો અને પુસ્તકોના વિશિષ્ટ પ્રેમીઓ માટે આ પુસ્તકો બહુ ઉપયોગી છે.

૮૦૦૦ ગુજરાતી પુસ્તકોની વર્ગીકૃત નામાવલિ-પૃષ્ઠ ૬૦૮, મૂલ્ય ૭)

ગુજરાતી પુસ્તકાલયો વાસ્તે વર્ગીકરણની પદ્ધતિ (આવૃત્તિ ખીજી) પૃષ્ઠ ૯૨, મૂલ્ય ૧)

૪-શ્રીકૃત મણિલાલ નથુભાઈ દોશી. બી. એ. કે. રતનપોળ-અમદાવાદ, એમનાં દર્શિ ૪૫x૬ નાં પુસ્તકો:-

પ્રેમ અને સેવા-પૃષ્ઠ ૨૦૦, પૃષ્ઠ પડીવાળું પાકું, ૧).

કુરુદર્શન-પૃષ્ઠ ૯૬, પૃષ્ઠ પડીવાળું પાકું, ૦.૫૦

સંયમ સામ્રાજ્ય-પૃષ્ઠ ૯૬, પૃષ્ઠ સાદું, ૦.૫૦

આરિત્રમંદિર-પૃષ્ઠ ૧૦૮, પૃષ્ઠ સાદું, ૦.૫૦

નવીન ગુગને આત્મા-પૃષ્ઠ ૧૪, પૃષ્ઠ સાદું, ૦.૫૦

૫-વિશ્વિ નાનાલાલ દલપતરામ-ભદ્ર. અમદાવાદ એમનાં પુસ્તકો. કદ ૫x૭૫, સાદાં પૃષ્ઠાં.

યોધપર્ણી અને પ્રતિજ્ઞાકંઠ-પૃષ્ઠ ૯૬, ૧)

કુરુદર્શન-પ્રથમ કાંડ. ચુગપટ્ટો-પૃષ્ઠ ૪૦, ૦.૫૦

કુરુદર્શન-દ્વિતીયકાંડ, મહાકુરુદર્શન-પૃષ્ઠ ૬૦, ૦.૫૦

૬-ગુજરાત વનોકચુલર સોસાયટી-અમદાવાદ તરફનાં પુસ્તકો:-

પૌરાણિક કથાકોષ-તૃતીય ખંડ:-કર્તા-ડા.આ.આ. પીતાંબરદાસ દેરાસરી. ૩૬ ૬૧૧×૯૧૧, પૃષ્ઠ ૧૨૮, પૂઠું સાફ, મૂલ્ય ૧).

કવિતા અને સાહિત્ય વાંચ્યુમ ૪ શુઃ:-કર્તા રવ. સર રમણભાઈ નીલકંઠ. ૩૬ ૫×૭, પૃષ્ઠ ૨૭૪, પૂઠું પાકું, મૂલ્ય ૧).

દ્રોષનો ઇતિહાસ:-અનુવાદક-આત્મારામ દિવાનજી. ૩૬ ૫×૭, પૃષ્ઠ ૩૦૮, પૂઠું સાફ, મૂલ્ય ૦૧૧.

ગુજરાત તથા કાઠિયાવાડ દેશની વાર્તા-ભાગ ૩ જો:-સંપાદક-એક પારસી બંધુ. ૩૬ ૫×૭, પૃષ્ઠ ૨૧૬, પૂઠું પાકું, મૂલ્ય ૦૧૧.

ગુલુલક્ષ્મી:-અનુવાદક-મદારકંઠર હર્ષજી દવે. ૩૬ ૫×૭, પૃષ્ઠ ૨૨૦, પૂઠું સાફ, મૂલ્ય ૦૧૧.

શ્રી હરિસીલા પાંડવકલા-ઉત્તરાર્ધ નોટસ:-સંપાદક-અંબાલાલ શુક્લાખીરામ જાની. ૩૬ ૫×૭, પૃષ્ઠ ૨૦૦, પૂઠું સાફ, મૂલ્ય ૦૧૧.

વિચારસ્વાતંત્ર્યનો ઇતિહાસ:-અનુવાદક-ખુશવદનલાલ ચંદુલાલ હાકોર. ૩૬ ૫×૭, પૃષ્ઠ ૨૪૦, પૂઠું સાફ, મૂલ્ય ૧)

૭-અન્ય સગજનો તરફથી મળેલાં પુસ્તકો:-

આત્મવિલાસ ભગવાવલી-પ્રકાશક:-પટેલ માનચંદ કુબેરદાસ હરિચંદ માંભવા. સુ. વક્રનગર. ૩૬ ૬૧૧×૧૦, પૃષ્ઠ ૨૭૨, પૂઠું પટ્ટીવાળું પાકું, મૂલ્ય ૧)

શ્રીહરિભગવાનમૃત-લેખક:-વિહલરાય મોતીરામ પંડ્યા. નારદીપુર. ૩૬ ૫×૮૧, પૃષ્ઠ ૧૧૨, પૂઠું પાકું, મૂલ્ય ૧)

આરોગ્ય (બીજી આજ્ઞા) લેખક:-પ્રભુશંકર નરસેરામ વ્યાસ. આડાજળી-સુરત. પૃષ્ઠ ૧૭૬, પૂઠું પાકું, મૂલ્ય ૦૧૧

ખલુચિસ્તાનપર્યટન-લેખિકા:-સૌચંદનબહેન દિવેરી, પાટણ. પૃષ્ઠ ૪૮, પૂઠું સાફ, ૦)જી બહેન-પ્રકાશક ચરોતર એન્ડપ્રેસન સોસાયટી આણંદ. પૃષ્ઠ ૨૪, ૦)-

ભગવાન ચૈતન્યદેવ-પ્રકાશક:-ગૌરાંગ સાહિત્ય પ્રકાશન સમિતિ, મેટ્રોન રૂઢીઠ-મુંબઈ. ૩૬ ૩૧×૫, પૃષ્ઠ ૮૦, મૂલ્ય ૬૫મું નથી.

ફૂલગૃંધણી-લેખક અને પ્રકાશક:-સુઝર સોહગચંદ જુલાભાઈ, તરિયાદ. ૩૬ ૫×૭, પૃષ્ઠ ૧૧૪, પૂઠું સાફ, ૦૧૧-

ખાદીના શત્રુઓને સળસળાવે જવામ-લેખક:-રતિલાલ બનજી દક્કર. પૃષ્ઠ ૩૨, મૂલ્ય નથી ૬૫મું.

જીવનશોધન-લેખક:-કિશોરલાલ ધનસ્વામ મચરવાળા. પ્રકાશક-દત્તાત્રય ખાલકુબી કામેલકર. ૭. વિદ્યાપીઠ-અમદાવાદ. ૩૬ ૫×૭, પૂઠું સાફ પૃષ્ઠ ૨૮૦, મૂલ્ય ૦૧૧.

શ્રીપંચરત્નદાન-રચનાર:-સતોષભાઈ કુબેરજી પંડ્યા, હેઝમિટ્ટેન વાંકાનેર. ૩૬ ૫૧×૮૧, પૃષ્ઠ ૫૧૨, પૂઠું પાકું, મૂલ્ય ૨૧૧.

શ્રીપંચરત્ન ગીતા-(મગ) પ્રકાશક:-જેજનાથ બચન નવજમદનિવાસી, ધનસ્વામદાસ મેજનાથ જોશી મીઠ-મુંબઈ. ૩૬ ૩૧×૫, પૃષ્ઠ ૧૬૨, મૂલ્ય પ્રેમપૂર્વક પાઠ.

સંપ્રદાયનિવિધિ (દિંદી)-પ્રકાશક હિર પ્રભાણે. ૩૬ ૫×૭, પૃષ્ઠ ૫૨, મૂલ્ય પ્રેમપૂર્વક પાઠ.

દિંદુરધાનની વીર્યધારા-લેખક અને પ્રકાશક-જોશીલાલ દેવચંદ દવે. ૩૬ ૫×૭, ૪૨ ૮૩૨, પૂઠું પાકું, કાચજા જોઈ, મૂલ્ય ૭)

ધ્વજસ્થાપણ અથવા ખારડોલીનો ધનુષ્યટંકાર:-લેખક નર્મદાશંકર પંડ્યા. પ્રકાશક ભાઈલાલ જવેરભાઈ પટેલ-નવયુગ મુદ્રણાલય, સુરત. કદ ૫૫x૮૫, પૃષ્ઠ ૯૬, મૂલ્ય ૦/-

જગત પાઠ્યજનું જગત:-લેખક આનંદ-પ્રકાશક યજ્ઞેશ હ. શુક્લ. કાકડવાડી-મુંબઈ. કદ ૫x૭૫, પૃષ્ઠ ૯૨, મૂલ્ય ૦/૧૧

કાર્ત્તીરથી નેપાળ:-કર્તા અને પ્રકાશક-હરિચંદ લક્ષ્મીચંદ મહેતા. મુ. ખરવાળા ઘેલાશાના, હસ્તે અમદાવાદ. કદ ૫x૭૫, પૃષ્ઠ ૨૭૨, પૃંકું પાકું, કાગળ ગ્લેઝ, મૂલ્ય ૨)

શ્રી સત્યનારાયણની કથા-કર્તા અને પ્રકાશક-મગનલાલ મયારામ મહેતા. કદ ૫x૭૫, પૃષ્ઠ ૪૮, પૃંકું સાદુ, કાગળ ગ્લેઝ, મૂલ્ય ૦/-

કોપનિપદ-પ્રકાશક:-જેશંકર વિદ્યુજી ભટ્ટ-લીંબડીનિવાસી. ટે. માંડવીની પોળમાં હીરા-ગાંધીની પોળ-અમદાવાદ. કદ ૩૫x૫૫, પૃષ્ઠ ૧૦૦, પૃંકું સાદુ, કાગળ ગ્લેઝ, મૂલ્ય લખ્યું નથી.

શ્રી ત્રિભલકિપ્રકાશ (હિંદી) પ્રકાશક:-ગીતા પ્રેસ-ગોરખપુર. કદ ૫x૭૫, પૃષ્ઠ ૧૬, પૃંકું સાદુ, કાગળ ગ્લેઝ, મૂલ્ય ૦/-

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ઝંકાર વિષ્ણુરાહસ્યનામ:-પ્રકાશક-ગીતા પ્રેસ-ગોરખપુર. કદ ૩૫x૫૫, પૃષ્ઠ ૧૩૨, પૃંકું પટ્ટીવાળું પાકું, કાગળ ગ્લેઝ, મૂલ્ય ૦)૨.

૮-નીચેના અહેવાલો મળ્યા છે.

ખાખરા-સાર્વજનિક વાચનાલય તથા આંગ્રેય સેવા મંડળનો તા. ૧-૫-૨૭ થી ૩૦-૪-૨૯ સુધીનો અહેવાલ.

જામખંભાણીઆ-પ્રજાપંથુ ફ્રી લાયબ્રેરીનો દશ વર્ષનો રિપોર્ટ-સંવત ૧૯૭૬ થી ૮૫ સુધીનો.

નરિયાદ-હિંદુ અનાયાદગનો સંવત ૧૯૮૫નો અહેવાલ.

ધાનેરા બંધુસમાજ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનો રિપોર્ટ.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીનો ૧૯૨૮ નો રિપોર્ટ.

શ્રી દરવા પાટીદાર કેળવણી હિસ્તેજક મંડળ-કરી, ૧૯૨૮ નો રિપોર્ટ.

શ્રીરામકૃષ્ણમિશન-સેવાદામ-કાશીનો ૧૯૨૭નો રિપોર્ટ.

ખરવાળા-શ્રી શ્વેતાંબર સ્થાનકવાસી જૈન મિત્ર મંડળનો વાર્ષિક રિપોર્ટ.

શ્રી તુલુપુર ક્રિષ્ણનિવાસ બ્રહ્મચર્યાશ્રમની અભિપ્રાયપત્રાવલિ.

શ્રી કાલિયાવાદ અંત્યજ સમિતિનું કાર્યદર્શન.

વરેજ-અંત્યજ આશ્રમનો સં. ૧૯૮૩ ના ભાદરવાથી ૧૯૮૫ ના આષાઢ માસ સુધીનો રૂંક અહેવાલ.

શ્રીમિતાર મધ્યાહ્ન શ્વેતાંબર પુસ્તકાલયનું વાર્ષિક નિવેદન ૧૯૨૮-૨૯નું.

શ્રી કાલિયાવાદ અંત્યજ સમિતિનું કાર્યદર્શન.

શ્રી કોટાણા ઉપકરણો (પ્રથમ અધિવેશન) ના પ્રમુખનાં બાપળો.

શ્રી કોટાણા મિત્રમંડળ લાયબ્રેરીનો સંવત ૧૯૨૮ નો વાર્ષિક રિપોર્ટ.

વંતામટ-મુસ્લિમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ ને. ૧૯૨૮ સુધીના ૭ વર્ષનો અહેવાલ તથા વિસ્તાર.

ઉત્તમ ગ્રંથોના સેવનનો મહિમા

(અનેક ઉત્તમ પુસ્તકોના ઉદ્દેશર)

યસાસિ સદ્ગ્રન્થવિમર્શમાર્ગ્ય, કિં તદ્દ શુદ્ધિરુપમાદિનોદઃ ॥

ગાંધીજી જેને સારા સ્મારક મળે તો ગાંધીવાદિયોદ્ધાન મહાઅર્થ મળે તેને ગાંધીવાદિયોદ્ધાન (સદ્ગ્રંથોના-સ્ત્રીના) શુદ્ધ વિગત યી ગાંધીવાદિયોદ્ધાન છે ?

"તમે મને તેવી નવલકથાઓ અને બીજી જે આપુ તે ગાંધીવાદિયોદ્ધાન મંડી પડે છે, પણ એવું તો તમે યોગ્ય વાંચી નહીં શકો. ગાંધીવાદિયોદ્ધાન એવાં પુસ્તકો ગાંધીવાદિયોદ્ધાન છે, જેમને તમે ગાંધીવાદિયોદ્ધાન કહો છો."

"પુસ્તકોમાં જે ગાંધીવાદિયોદ્ધાન રહી શકે, તેથી મને ને માન વધારે જેમ મગન નોખુ જે કાચર નહિ થાય; એટલુંજ નહિ પણ માન જ્ઞાનમાં ઉપયોગી વધારો કરી શકાય તેવાં પુસ્તકો વધારે સુખચેતનમાં રહેત. જે ગાંધીવાદિયોદ્ધાન છે, જેને સારાં પુસ્તકો ગાંધીવાદિયોદ્ધાન છે, તે મને તે જગ્યાએ એકાંતવાસ સહેલાઈથી વેળી શકે. x x એક પછી બીજું, જેમ પુસ્તકો વચ્ચેનાં ગેરે તમે અંતર્વિચાર પણ કરી શકો."

"જે પુસ્તકો ગાંધીવાદિયોદ્ધાન છે તેવાં આનંદ મળે છે તેવાં આનંદ આ જગતમાં બીજા કોઈ પણ કામથી નથી મળતો. x x x માતૃભાષામાં વિવિધ જ્ઞાન આપનારા ગ્રંથોના પ્રચાર થયા વિના કોઈ પણ પ્રજા ઉન્નતિ પામી શકતી નથી અને જાતીય ભાવના (સ્વદેશપ્રેમ) પણ મેળવી શકતી નથી. x x x બધી જાતની ઉન્નતિનું મૂળ જ્ઞાનની ઉન્નતિ છે. પણ આદિના જેવી ઉન્નતિનું મૂળ જ્ઞાનનું બીજું કોઈ પણ એવું સુખ તમે નહિ જાણી શકો કે જેનું મૂળ જ્ઞાનની ઉન્નતિમાં રહેલું ન હોય. x x x સાદિત્ય-ઉદ્ધાનના ચતુર ભાણી થવાનું સુભાષ્ય જેને પ્રાપ્ત થયું હોય અથવા જેનું મન સદૈવ સાદિત્યસંસ્કારનાં કમળોની મધુર મુગધથી મરત બનવા લાગ્યું હોય, તેને તો સાદિત્યસિવાયનાં સ્વર્ગીય સુખો પણ મુશ્કેલ લાગે છે." "અર્ધમર્દ"

"મરીબોને દશિત્રતામાંથી છોડવાની, દુઃખીઓનાં દુઃખ દૂર કરવાની, શરીર તથા મનનો શાક ઉતારવાની અને ગાંધીવાદિયોદ્ધાન દર્શન જાણી દેવાની પ્રયત્નોમાં જેટલી શક્તિ છે, તેટલી શક્તિ ધણું કરીને બીજા કોઈ ક્ષેત્રમાં નથી."

"જ્ઞાન એ આકાશ છે અને પુસ્તકો એ તેમાં રોળી રહેલા ચળકતા તારાઓ છે; જ્ઞાન એ સમુદ્ર છે અને પુસ્તકો તે એ સમુદ્રનો લાભ લઈ શકાય તેવાં વડાણો છે; જ્ઞાન એ સૂર્ય છે અને પુસ્તકો એ આપણા ઘરમાં આવી શકે એવા તેનો પ્રકાશ છે; જ્ઞાન એ સોનાની ખાણ છે અને પુસ્તકો એ તેમાંથી બનાવેલા આપણને બંધબેસતા થાય તેવા દાગીના છે; જ્ઞાન એ મોટામાં મોટી કિંમતી નોટા છે અને પુસ્તકો એ આપણા રોજના ઉપયોગમાં આવી શકે એવા ચલણી સિક્કાઓ છે; જ્ઞાન એ વાયુ છે અને પુસ્તકો તે એ વાયુને ચલાવી ઠંડક આપનારા પંખા છે; જ્ઞાન એ અગ્નિ છે અને પુસ્તકો તે અગ્નિથી પ્રકટાવેલા દીવા છે; જ્ઞાન એ પૃથ્વી છે અને પુસ્તકો એ આપણને રહેવાલાયક મકાનો છે; જ્ઞાન એ અનાજનો બગાર છે અને પુસ્તકો એ તેમાંથી તૈયાર થયેલા રોટલા છે; જ્ઞાન એ મેષ છે અને પુસ્તકો તે આપણા ઘરમાં રહી શકે તેવાં પાણીવારણાં માટલાં છે; અને જ્ઞાન એ સર્વશક્તિમાન પરમાત્મા છે તથા પુસ્તકો એ તે પરમાત્માનો રસ્તો દેખાડના પુજનીય દેવો છે."

"પુસ્તકોપ્રત્યેક રોડ એ ઇશ્વરના રાજ્યમાં પહોંચવાનો પરવાનો છે."

"ખરાબ મોપટીઓનું વાચન, એ તો ઝેર પીવાસમાન છે."

"મહેલાઈ તથા ધનવંશવના અખટ બગારથી જે સંતોષ તમને નહિ મળે, તે સંતોષ તમને ઉત્તમ પુસ્તકોથી પ્રાપ્ત થશે."

સામાન્ય અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક	ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	વૈદિક પ્રાર્થના અને વચનામૃત ...	૧	૪	રાજદ્વારી ભય ...	૧૯
૧	હવનની સાત મર્યાદા...	૨	૫	ધાર્મિક ભીરુતા ...	૧૯
૨	મત્સ્ય અને ત્રિમ ભાષણ ...	૩	૬	સામાજિક ભીરુતા ...	૧૯
૩	માધુર્યમય હવન ...	૩	૭	આર્થિક ભીરુતા ...	૨૦
૨	શ્લોકચર્ચા ...	૪	૮	ભીરુતા ભાગો-સરદ બનો.	૨૦
૩	રસધામાં કેળવણીનો વિકાસ ...	૧૦	૬		
૧	હિન્દી કેળવણી સાથે વ્યવહારજ્ઞાન ...	૧૦	૭		
૨	કેળવણીના અગત્યતા ...	૧૦	૮	નારીસક્તિ (દિંદી) ...	૨૬
૩	હવન સાથે સંબંધ ...	૧૦	૯	પુરુષોનો પત્નીવ્રત-ધર્મ (દિંદી) ...	૨૭
૪	માતૃભાષામાં શિક્ષણ ...	૧૦	૧૦	સ્ત્રિયો કી ઓર સે (દિંદી)...	૨૯
૫	બુદ્ધી રિસ્તુશી... ..	૧૧	૧૧	હમારે અધિકાર (દિંદી) ...	૩૦
૬	શ્રીમદ્ધર્મશાસ્ત્રો ...	૧૧	૧૨	શ્રીમતી ઉમાદેવી 'વિશારદા' (દિંદી)...	૩૪
૭	ઝારના સમયમાં ...	૧૧	૧૩	'વિજયા' કા વિજયસરેશ (દિંદી)...	૩૫
૮	કેળવણીના હેતુ... ..	૧૨	૧૪	માતા કી મહિમા (દિંદી કાવ્ય) ...	૩૮
૯	વિદ્યાર્થીઓનો કારભાર ...	૧૩	૧૫	વિજય કા મુલમલ (દિંદી)...	૩૯
૧૦	સરેશ્વરમાદ ...	૧૩	૧૬	કૌશલ કી મહિમા (દિંદી)...	૪૧
૧૧	ગામડાના બાળકમાં બુદ્ધિ વધારે હોય છે. ...	૧૩	૧૭	દિંદીની કથા... ..	૪૩
૧૨	સિનેમાદ્વારા શિક્ષણ ...	૧૪	૧૮	શ્રીકૃષ્ણ-મદિમા (દિંદી કાવ્ય) ...	૪૭
૧૩	સહેર અને ગામડાનો સંબંધ...	૧૪	૧૯	આ જા ! (દિંદી કાવ્ય) ...	૪૮
૧૪	અભણતા દાળવનો ઉપાય ...	૧૪	૨૦	રેલિયમનો ઉપયોગ ...	૪૯
૧૫	રસધાનું લક્ષર... ..	૧૪	૨૧	મોદરંગના તહેવારો... ..	૫૧
૧૬	આસ નેનશાળો... ..	૧૫	૧	મોદરંગ એટલે શું? ...	૫૧
૧૭	બુનવર્સિટીઓ ...	૧૫	૨	પહેલા ચાર ખસીક અને ખિલાફત ચુટણીનો કાવદો ...	૫૧
૧૮	સદનચરિત્રનાની ભાવના ...	૧૫	૩	હઝરત મુઆવિયાની સીરિયા-	
૧૯	હના ચરરડી ...	૧૫	માં હકુમત ...	૫૧	
૨૦	કુસકાપ-દેનિનની પત્ની ...	૧૫	૪	હઝરત હમામ હુસેન ખિલા-	
૪	વિદુલભ સાથે તે પછી વિધવાલભ કેમ નહિ? ...	૧૬	કતના ખરા હકદાર ...	૫૨	
૧	વિધવાલભ કેને માટે? ...	૧૬	૫	કુશનું આમંત્રણ ...	૫૨
૨	દિંદુસમાદમાં વિધવાઓની રિવાજ ...	૧૬	૬	હમામ સાહેબનું ફેરે જવા નીકળવું અને કુશમાં મુસ્લીમની કતલ...	૫૩
૩	વૈધવ્ય માટે એખમદાર કાણુ? ...	૧૭	૭	કરબલાનું શુદ્ધ અને હમમ સાહેબની યદાદત ...	૫૩
૪	દિંદુસમાદ જામશે કે? ...	૧૭	૮	હમામ હુસેન સાહેબની યદા-	
૫	આજના સમાજના હવનાં મુદ્દાં ...	૧૮	કતના ફજ ...	૫૫	
૧	હવનાં મુદ્દાં ...	૧૮	૨૨	દિવાઓ મોલવાની રીત ...	૫૭
૨	બાવધાવજીના પ્રકાર...	૧૮	૨૩	ખુનીની નોંધપેથી ...	૫૮
૩	વહેમ અને ધનીમનો ભય ...	૧૮	૨૪	ચરદકગુની માદગી એ મળ ભરાયા-	

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
ની ચેતવણી છે.	૬૩	
૨૫ આ તે શિષ્ટ શ્રીમતો, સફેદ ડંગો કે લુચ્ચા લુંદારાઓ ?	૬૫	
૨૬ લુધારનો દીકરો અમેરિકાનો પ્રમુખ કેમ બન્યો ?	૭૦	
૧ રાજદારી બાબતો માટે તે થોડો ગણત દાવજ થાઉતો... ..	૭૦	
૨ છાપાં વેચી કેળવણી લાંબી. ...	૭૦	
૩ બંદુર કરેલી રાજનીતિ ...	૭૧	
૪ લુધારના દીકરાની કારકીર્દિ ...	૭૧	
૨૭ ઉપવાસ-અધિકાર અને તેના લાભો...	૭૨	
૨૮ બાબતર અને પેશાક વચ્ચે સંબંધ	૭૪	
૨૯ આધારવિધારના સાદા સિદ્ધાંતોથી મર્મ દહોતી દફનશ્રિયા	૭૭	
૧ પ્રચારક થી	૭૭	
૨ ઊંચેનાં માંમે વાળો નથી. ...	૭૭	
૩ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૭	
૪ ઉંકરે ની ગુરુત્વ	૭૭	
૫ ઊંકરે ની ગુરુત્વ	૭૭	
૬ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૭ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૮ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૯ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૧૦ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૧૧ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૧૨ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૧૩ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૧૪ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૧૫ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૧૬ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૧૭ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૧૮ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૧૯ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૨૦ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૨૧ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૨૨ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૨૩ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૨૪ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૨૫ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૨૬ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૨૭ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૨૮ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૨૯ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	
૩૦ મુખ્ય ગિમ વળી	૭૮	

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૩૨	દેશ કે લિયે (લિંદી)	૮૭
૩૩	સામાજિક અધનની ભયંકર ચક્ષીમાં લિંસાતી નિદોષ બાળાઓ... ..	૮૧
૩૪	સૂરજથી પણ વધારે ગરમ તારો ...	૮૪
૩૫	આદર્શ બાલમંદિર	૮૫
૩૬	ભારત માતાનો પોદાર	૮૮
૩૭	સંસ્કારવિધિમાં રહેલા ઉત્તમ લાભો...	૧૦૦
	૧ કયા સંસ્કાર કયારે કરવા ? ...	૧૦૦
	૨ મુખ્ય સંસ્કાર અને તેનું રહસ્ય	૧૦૦
	૩ સંસ્કારના પ્રતાપ	૧૦૩
૩૮	કુદરતની અહુત કારીગરી	૧૦૪
	૧ આંખ વિના જોવાય! કાન વિના સંભળાય!	૧૦૪
	૨ કાનનું કામ હાથ કરે !!	૧૦૫
૩૯	આપણું સંગીત	૧૦૬
૪૦	અસંદેશ-માતૃમવન, કલકત્તા(લિંદી)	૧૦૬
૪૧	નદિયા એક ધાટ બહુ તેરે! (લિંદી)...	૧૧૧
૪૨	એક બાળાની અહુત વાદશક્તિ	૧૧૩
	૧ સાદા આકારની રકમને એજ રકમથી મનમાં ગુણી કાઢી !...	૧૧૩
	૨ અહુત વાદશક્તિ કે એકાગ્ર- તાનો પ્રતાપ	૧૧૩
	૩ રાજાની વાદશક્તિ	૧૧૩
	૪ અમેરિકામાં એક બાળાની સ્મ- રણશક્તિનાં કલ્પ	૧૧૩
	૫ મી. બી. એ. શક્તિ કયા રીતે કળાની ?	૧૧૬
	૬ દ. બી. એ. શક્તિ કયા રીતે કળાની ?	૧૧૬
	૭ મહુત્યનું મન	૧૧૬
૪૩	પ્ર. અધનની અહુત વાદશક્તિ	૧૧૭
	૧ રક્ત વ કલો	૧૧૭
	૨ રક્ત વ કલો	૧૧૭
	૩ રક્ત વ કલો	૧૧૭
	૪ રક્ત વ કલો	૧૧૭
૪૪	અધનની અહુત વાદશક્તિ	૧૧૮
૪૫	રક્ત વ કલો	૧૧૮
૪૬	રક્ત વ કલો	૧૧૮
૪૭	રક્ત વ કલો	૧૧૮
૪૮	રક્ત વ કલો	૧૧૮
૪૯	રક્ત વ કલો	૧૧૮
૫૦	રક્ત વ કલો	૧૧૮

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	કેયો રોગ	૧૨૨
૨	પ્રારંભિક ક્રિયાઓ	૧૨૨
૩	૧૮ દિવસના ઉપવાસ	૧૨૩
૪	એનું પરિણામ	૧૨૩
૪૭	દૈનિક સંખ્યાના કા આરંભિક દાટ (દિંદી)	૧૨૫
૧	સામાજિક કલિતિ-આયર્વ મરિ	૧૨૫
૨	આર્થિક અવસ્થા	૧૨૬
૩	સાંસ્કૃતિક અવસ્થા	૧૨૬
૪૮	બુદ્ધ વ્યવસ્થા કે વચન (દિંદી)	૧૨૮
૪૯	પુત્ર હોતો કા ઉપાસ ... (ગ)	૧૨૯
૫૦	વિશ્વભારતી (ગ)	૧૩૦
૫૧	ગીતાશ્રુતનાં સુચનાન	૧૩૬
૧	ગીતાશ્રુતનું મહત્વ	૧૩૬
૨	વિદેશી વિદ્વાનો અને ગીતાશ્રુત	૧૩૬
૩	'ગીતા' એ ઉપનિષદો અને સાંસ્કૃતિક સંસ્કૃતિ	૧૩૬
૪	'ગીતા' એ ધર્મપ્રચારનું ઉત્તમ સાધન છે.	૧૩૭
૫	ગીતાનું મૂળ ગ્રંથક્રમ કયું છે?	૧૩૭
૬	'ગીતા' એ શક્તિનો ખજાનો છે.	૧૩૮
૫૨	ગીતા અને કર્મમાર્ગ	૧૩૯
૧	કર્મવિના સર્વ કાંઈ નિરર્થક છે.	૧૩૯
૨	જ્ઞાન અને કર્મની એકતાથીજ કળકલિ થાય છે.	૧૩૯
૩	કર્મદ્વારા કર્મનો પાગ દરેકે એજ કર્મયોગનું મહત્વ છે.	૧૪૦
૪	કર્મમાર્ગી દુઃખાનંદથી જતાં તમારો પથ પડાય છે.	૧૪૧
૫	ઉપનિષદ પદ્ય 'નિષ્કામ કર્મ' ઉપર ભાર દે છે.	૧૪૧
૬	મહાભારતમાં પણ કર્મવ્યવસ્થાનનેજ સાચો કર્મયોગ કહે છે.	૧૪૨
૭	પનિષદ ધર્મ એ જ્ઞાને માટે કર્મયોગ છે.	૧૪૨
૮	પ્રિન્સિપલ ક્રિડનનું દર્શન	૧૪૨
૯	મોક્ષાના રમનું દર્શન	૧૪૩
૧૦	કુદિષ્ટિનું દર્શન	૧૪૩
૫૩	ગીતાદર્શની કૃપાનો મદિમા	૧૪૪
૫૪	ગીતાશ્રુતો એક મહત્વનો સદિશ	૧૪૬
૫૫	કેવલવેદો વર્ગ એટલે વિશાસી, એટી નમાસો વર્ગ	૧૪૮

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૫૬	નંબાક અને તેની ડેરી અસર	૧૪૯
૫૭	ભારતવર્ષનાં અંગેશો	૧૫૩
૫૮	અમ રી અરતશ્રમિ ગર્ભાગાન કાન્ધ	૧૫૪
૫૯	પ્રેમો-મત સાધનાં નિરૂપણ	૧૫૫
૬૦	બાળશોની પ્રારંભ (કાન્ધ)	૧૫૬
૬૧	વેદીયોનો મતિમા	૧૫૭
૬૨	બાળકોને પુણ્ય સમજાવવા જેવા કેટલાક પ્રયોગો	૧૫૮
૬૩	એક જુદાંબીર જુદાંબીર નિંદી	૧૫૯
૬૪	ભારતવર્ષ પર સુગ્રીમિરની મહામ	૧૬૧
૬૫	એક દર્શનગ્રંથ કી કામના (દિંદી કાન્ધ)	૧૬૫
૬૬	સુન્દેગાર કે. જી.	૧૬૬
૬૭	કોસ લક્ષ્યે આવેલા પદોબાઓ	૧૭૫
૬૮	પુરોહિતમ કુશ્યવંદની જયંતી	૧૮૬
૬૯	ધાર્મિક સુધારા	૧૮૮
૭૦	જીવનની તેર દુઃખિઓ-તેના ઉપાય	૧૯૦
૭૧	સુખની સોનેરી આપીઓ	૧૯૧
૭૨	બનાવટી ધી	૧૯૨
૭૩	આ તે દારૂખાનાં કે કસાઈખાનાં?	૧૯૩
૭૪	નાગરવેલના પાનના લાભ તથા હાનિ	૧૯૪
૭૫	બ્રહ્મ કે દેહી તું ગયો! (કાન્ધ)	૧૯૬
૭૬	મરણ પ્રમાણે વરસાદ વરસાવી શકાય છે.	૧૯૭
૭૭	પરંતુ તરફ આકર્ષણ પાપમલ મથેલા પુરોહિત	૧૯૮
૭૮	સરસાર વલ્લભભાઈની ચિણ્ણગારી	૧૯૯
૭૯	સ્ત્રિયો કે સ્ત્રિયે આયુર્વેદ-શિક્ષા (દર્શી)	૨૦૦
૮૦	કેટલીક જાણવાનું વસ્તુઓ	૨૦૧
૧	સુવર્ણમંદિરનો ખજાનો	૨૦૧
૨	નાલંદાનું વિશ્વવિદ્યાલય	૨૦૧
૩	લોહીચૂસ તલવાર	૨૦૧
૮૧	સુગ્રામ્યાર્થી શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ	૨૦૨
૮૨	આજના યુવાનો	૨૦૫
૮૩	સૌંદર્ય સુધારા સાથે પેસી ગયેલો સવામણ મિત્રાડો	૨૦૬
૮૪	શુ મંદિરો (દિંદુસમાજનાં નથી)	૨૦૮
૮૫	સ્વાધીનતા કે પ્રતિ (દિંદી)	૨૦૯
૮૬	ગીતા કા નિષ્કામ કર્મ (દિંદી)	૨૧૧
૮૭	જ્ય જ્ય માતા આપ બાવની, કયા ખૂબ ભારત મંદિરની? (દિંદી)	૨૧૨
૮૮	મદ તો મોરી દે. (દિંદી)	૨૧૫
૮૯	રસનામાં બટકો ઓકો કેવી રીતે	

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧૨૬	ભારતમે મિશનરીઓ કો કોએવાદિદી) ૩૧૨	
૧૨૭	સમાજસેવામાં તકો-ભારત મેં કોઈવેળે કી સમસ્યા (દિંદી) ... ૩૧૭	
૧૨૮	બાઈબલનો પ્રચાર-“કામ કરવું” તે આનુંજ નામ... ૩૧૮	
૧૨૯	કારિરિસ્તાન મેં આજ બી આર્થ લોગ લી રહતે જો. (દિંદી) ... ૩૧૯	
૧૩૦	પ્રાચીન દિંદ-ધર્મ કે મિશનરીઓ કા પ્રચારકાર્ય (દિંદી) ... ૩૨૦	
૧૩૧	આપારે પણ દિંદનું ગૌરવ સ્થવન કરવા પ્રચારકો ગોઠવવાની જરૂર... ૩૨૧	
	૧ બુદ્ધ દિંદ ... ૩૨૧	
	૨ દિંદની આસલી કારીગરી ... ૩૨૧	
	૩ બુદ્ધ દિંદનો વિસ્તાર ... ૩૨૧	
	૪ દિંદ અને ચીન વચ્ચેના સંબંધ ૩૨૧	
	૫ સંગઠન માટે પહેલું કાર્ય ... ૩૨૧	
	૬ સંસ્કૃતિના પ્રચારકો ગોઠવવાની જરૂર ... ૩૨૨	
	૭ દિંદની અમત્યની જરૂર ... ૩૨૨	
૧૩૨	મદાપુરમાં કે કુલ ઉપદેશ (દિંદી) ... ૩૨૨	
૧૩૩	શ્રીકૃષ્ણાષ્ટમી-ગોઠવવાનું (દિંદી) ૩૨૩	
૧૩૪	આશ્વર્થકારક માહિતીઓ (દિંદી) ... ૩૨૪	
૧૩૫	ભગવાન કૃષ્ણ સે પ્રાર્થના (દિંદી)... ૩૨૫	
૧૩૬	અખતેના ખર્ચે દિંદમાં આશ્વર્થ પ્રિયતાઓનું પ્રચારકાર્ય ... ૩૨૮	
૧૩૭	આપણી સરમ કપારે ભાગે ? ... ૩૨૯	
૧૩૮	ભગવાન શ્રીકૃષ્ણપર આપવાદ (દિંદી) ૩૩૦	
૧૩૯	શ્રીકૃષ્ણપર એક જરૂરી પત્ર (દિંદી) ૩૩૨	
૧૪૦	ધર્મા-સમાજકે કુલિત આચરણ (,) ૩૩૪	
૧૪૧	દિવાળીની દર પ્રતિષ્ઠાઓ ... ૩૩૬	
૧૪૨	ચુજરાત-સમાજસેવા મંડળ પરિષદ ૩૩૭	
	૧ ગાંધીજી અને ચાંચી અને અખિનંદન ૩૩૭	
	૨ મઘપાનનિષેધ ... ૩૩૭	
	૩ વિષવાશ્રમ ... ૩૩૭	
	૪ રમનચમનો ... ૩૩૭	
	૫ અપંગો(બહેરાં-મુંગાં અને આંધળાં)ની કેળવણી ... ૩૩૮	
	૬ મુક્તગર્થીવાન ... ૩૩૮	
	૭ અનાયાશ્રમ ... ૩૩૮	
	૮ પતિન સ્ત્રીઓ માટે આશ્રમો ... ૩૩૮	
	૯ ઘરાંઓ ... ૩૩૮	
૧૦	બાળસ્વાસ્થ્ય ... ૩૩૯	

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧૧	આરોગ્યમંડળો ... ૩૩૯	
૧૨	મલકારી મૃદમંડળો ... ૩૩૯	
૧૩	આરોગ્યવૃદ્ધિ ... ૩૩૯	
૧૪	સેવામંડળ બંધારણ ... ૩૩૯	
૧૫	અંત્યજ મંડળો ... ૩૪૦	
૧૬	પણત વા દસિત કોમોનો દિવાર ૩૪૦	
૧૭	ગોરી ઉમરનાં અં પુરોવાની કેળવણી ... ૩૪૦	
૧૪૩	નવરાત્રિના ચાંચીપ્રેરક દિવસો ... ૩૪૧	
૧૪૪	હિસાબ મદિલા કા પવિત્ર સંક્રમણ (દિંદી) ૩૪૩	
૧૪૫	શ્રીકૃષ્ણાષ્ટમીનું મુદ્દ ... ૩૪૪	
૧૪૬	સુકિયોંકા મત ચીર નેદાનદર્શન (દિંદી) ૩૪૭	
૧૪૭	કિંચુ અને તેના ઉપયોગો... ૩૪૮	
૧૪૮	ઉપવાસવિષે કંઈક ... ૩૫૦	
૧૪૯	નોખવંચ-નોરવંચ ... ૩૫૧	
૧૫૦	મગજને કોવત આપનાર એક ઉત્તમ આધિ-સંખ્યાવળી ... ૩૫૩	
૧૫૧	દમારે બહુમુલ્ય પ્રાચીન ગ્રંથ (દિંદી) ૩૫૬	
૧૫૨	દિવ્ય દર્શિવાલા ભક્ત સંજય (દિંદી) ૩૫૭	
૧૫૩	“ગોં મુઝસે ત્રીકરી ન હોગી” (દિંદી) ૩૫૯	
૧૫૪	સતી રામચરિત-સચ્ચી લકીકેત (દિંદી) ૩૬૧	
૧૫૫	શ્રીમદ્ભાગવતનો પ્રસાદ ... ૩૬૩	
	૧ ચોર કેવું નામ ? ... ૩૬૩	
	૨ સાચી સેવાપૂર્ણ ... ૩૬૩	
	૩ આજ્ઞાપ્રાદિ કેને કહેવાય ? ... ૩૬૩	
૧૫૬	દિંદધર્મ મેં સિયોં કા રચાન (દિંદી) ૩૬૪	
૧૫૭	ભગવાન વ્યાસદેવ (દિંદી) ... ૩૬૭	
૧૫૮	ધર્મ ચીર સમાજ (દિંદી)... ૩૬૮	
૧૫૯	એક આશ્વર્થજનક ઘટના ... ૩૭૧	
૧૬૦	એલ્યુમીનિયમ વિષે ખુલાસો ... ૩૭૨	
૧૬૧	માતૃપૂર્ણ (દિંદી) ... ૩૭૩	
૧૬૨	રાજકુમારોં કી શિક્ષા ચીર શિક્ષક કેસે ચાલિયે ? (દિંદી) ... ૩૭૪	
૧૬૩	ગીતાગ્રંથ કી એક વિશેષતા (દિંદી) ૩૭૬	
૧૬૪	વચનાશ્રુત (દિંદી) ... ૩૭૬	
૧૬૫	અરીહાં ... ૩૭૭	
૧૬૬	શ્રીરામચંદ્રે દરજી માર્યા નહોતાં. (દિં.) ૩૭૮	
૧૬૭	હિન્દીવાની પરવા કરશે મા. ... ૩૭૯	
૧૬૮	સર્વોપનિષદમે ગીતા લી અનુપમ છે (દિં) ૩૭૯	
૧૬૯	બાળલખનો અટકાવ કે સ્વલચય ૩૮૦	
૧૭૦	બ્રજભાં કી ઉપજ્ઞા (દિંદી) ... ૩૮૦	
૧૭૧	પ્રજુ ક્યાં છે ? ... ૩૮૧	

વિષયકાર અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	વૈદિક પ્રાર્થના અને વચનામૃત ...	૧
૨	અહમયર્થ	૪
૧૮	શ્રીકૃષ્ણ મહિમા (હિંદી કાવ્ય) ...	૪૭
૧૯	આ જા ! (હિંદી કાવ્ય)	૪૮
૨૧	મોહરમના તહેવારો... ..	૫૧
૩૧	ભગવાન યુદ્ધ અને નિર્વાણમાર્ગ... ..	૮૫
૩૭	સંસ્કારવિધિમાં રહેલા ઉત્તમ લાભો	૧૦૦
૪૭	વૈદિક સભ્યતા કા આરંભિક કાલ...	૧૨૫
૪૮	યુદ્ધ ભગવાન કે વચન	૧૨૮
૫૧	ગીતામૃતનાં ગુણગાન... ..	૧૩૬
૫૨	ગીતા અને કર્મમાર્ગ	૧૩૯
૫૩	ગીતાદેવીની કૃપાનો મહિમા...	૧૪૪
૫૪	ગીતાજીનો એક મહત્ત્વનો સંદેશ...	૧૪૬
૬૦	બાળકોની પ્રાર્થના	૧૫૬
૬૫	એક કવિરાજ કી કામના (હિંદી કાવ્ય)	૧૬૫
૬૮	પુરુષોત્તમ કૃષ્ણચંદ્રની જયંતી ...	૧૮૬
૬૯	ધાર્મિક સુધારા	૧૮૮
૮૬	ગીતા કા નિષ્કામ કર્મ	૨૧૧
૧૦૦	કૃષ્ણ પ્રભુ કર્મચોગી (કાવ્ય) ...	૨૫૬
૧૦૬	મહાયોગતત્ત્વ-કેશિધ્વજ ઔર આંડિક્ય	
	કા સંવાદ	૨૬૯
૧૦૭	તપ ચરણપદો... ..	૨૭૪
૧૧૫	મિત્રધર્મ અથવા આત્મનિવેદન...	૨૯૩
૧૩૨	મહાપુરુષો કે કુછ ઉપદેશ	૩૨૨
૧૩૫	ભગવાન કૃષ્ણ સે પ્રાર્થના... ..	૩૨૫
૧૪૬	સૂક્ષ્માં કા મત ઔર વેદાંતદર્શન ...	૩૪૭
૧૫૫	શ્રીમદ્ભાગવતનો પ્રસાદ	૩૬૩
૧૫૯	એક આશ્ચર્યજનક ઘટના	૩૭૧
૧૬૧	માતૃપૂજા	૩૭૩
૧૬૩	ગીતાઅંથ કી એક બી વિશેષતા...	૩૭૬
૧૬૬	શ્રીરામચંદ્રે હરણ માયાં નહોતાં. ...	૩૭૮
૧૬૮	સર્વોપનિષદ્ મેં ગીતા હી અનુપમ દે. ...	૩૭૯
૧૭૧	પ્રભુ ક્યાં છે?	૩૮૧

૨-સામાજિક

૪	વિધુરલક્ષ થાય તો પછી વિધવાલગ્ન	
	કેમ નહિ ?	૧૬
૫	આજના સમાજનાં જીવતાં મુદ્દાં!...	૧૮

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૭	ભારત કી વિજ્યાદશમી કળ હોગી ?	૨૪
૮	નારીસકિન	૨૬
૯	પુરુષોનો પત્નીમત-ધર્મ	૨૭
૧૦	સ્ત્રીઓં કી ઝોર રો	૨૯
૧૧	હમારે આમકાર	૩૦
૧૩	‘વિજ્યા’ કા વિજ્યાસંદેશ	૩૫
૧૪	માતા કી મહિમા (હિંદી કાવ્ય) ...	૩૮
૧૫	વિજ્યા કા મૂલ્યમંત્ર	૩૯
૧૬	કૌશલ કી મહિમા	૪૧
૨૫	આ તે શિષ્ટ શ્રીમંતો, સંદેહ હોગ કે	
	લુચ્ચા લૂંટારાઓ ?	૬૫
૩૩	સામાજિક બંધનની ભયંકર ચક્ષીમાં	
	લિંસાતી નિહોંબ બાળાઓ... ..	૯૧
૩૯	આપણું સંગીત	૧૦૬
૪૦	બલદેવદાસ માતૃભવન, કલકત્તા ...	૧૦૯
૪૪	અણુશિયાની દુનિયા... ..	૧૧૮
૪૫	એક અલિંસાવાદી સાચા મરા-	
	ત્માની જરૂર	૧૨૧
૫૦	વિશ્વભારતી	૧૩૦
૫૫	કેળવાયેલો વર્ગ એટલે વિલાસી,	
	એહી, નમાલો વર્ગ !	૧૪૮
૫૭	ભારતવર્ષનાં આંધળાં	૧૫૩
૫૮	અમારી ભરતભૂમિ રળિયાત	૧૫૪
૬૨	બાળકોને પૂછવા સમજાવવા જેવા	
	કેટલાક પ્રશ્નો	૧૫૮
૭૦	જીવનની તેર ત્રુટિઓ-તેના ઉપાય...	૧૬૦
૭૧	સુખની સોનેરી આવીઓ	૧૬૧
૭૩	આ તે કારખાનાં કે કસારખાનાં ?	૧૬૩
૭૭	પરચી તરફ આકર્ષાઈ પાપમાત્ર	
	થયેલા પુરુષો.	૧૯૮
૭૮	સરદાર વલ્લભભાઈની ચિણુગારી ...	૧૯૯
૮૨	આજના યુવાનો	૨૦૫
૮૩	શેરબર સુધારા સાથે પેસી ગયેલો	
	સવામણ બિગાડો	૨૦૬
૮૪	શું મંદિરો હિંદુસમાજનાં નથી?... ..	૨૦૮
૮૫	સ્વાધીનતા કે પ્રતિ	૨૦૯
૮૮	યદ્ તો ચૌરી હૈ.	૨૧૫
૯૦	જાતિઓનો આત્મધાત	૨૧૮

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧૨૪	તમારો શ્વાસ ખુશખોદાર છે ?	૩૧૧
૧૪૭	લિંબુ અને તેના ઉપયોગો...	૩૪૯
૧૪૮	ઉપવાસ વિશે કંઈક...	૩૫૦
૧૪૯	નોળવેલ-નોરવેલ	૩૫૧
૧૫૦	મગજને કૌંવત આપનાર એક ઉત્તમ	
	ઔષધિ-શંખાવળી	૩૫૩
૧૬૦	એલ્યુમીનિયમ વિશે ખુલાસો	૩૭૨
૧૬૫	અરીફાં	૬૭૭

પ-ટુંકી વાર્તાઓ

૧૭	દિલ્લીની કથા...	૪૩
૩૨	દેશ કે લિંગે	૮૭
૩૬	ભારત માતાનો પોકાર	૯૮
૪૧	નદિયા એક ઘાટ બહુ તેરે !	૧૧૧
૬૩	એક છુટ્ટા ઔર છુદ્ડ ભગવાન	૧૫૯
૬૬	ગુન્હેગાર કેણુ ?	૧૬૬
૯૧	સ્વર્ગ મેં આનંદ	૨૨૯
૯૬	એક આદર્શ કાર્યકર્તા	૨૪૮
૧૪૫	શ્રીકૃષ્ણાર્જુન યુદ્ધ	૩૪૪
૧૫૩	“ચોં મુઝસે નૌકરી ન હોગી.”	૩૫૯

ફ-શિક્ષણ

૩	રશિયામાં કેળવણીનો વિકાસ	૧૦
૨૮	ભણુનર અને પોષાક વચ્ચે સંબંધ...	૭૪
૩૫	આદર્શ બાલમંદિર	૯૫
૯૮	શોપણનીતિના સંચા...	૨૫૧
૧૫૧	હમારે બહુમૂલ્ય પ્રાચીન ગ્રંથ	૩૫૬
૧૬૨	રાજકુમારોકી શિક્ષા ઔર	

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
	શિક્ષક કેરો માલિગે ?	૩૭૪
૧૬૪	વચનામૃત	૩૭૬
	૭-ખ્રિસ્તીઓનો પ્રચાર દર્શાવે	
૬	દક્ષિણભારત મેં મુર્તિપૂજક ઇસાઈ	૨૧
૬૭	ફ્રેંચ લખતે આવેલા પરાધિકારીઓ	૧૭૫
૧૨૬	ભારત મેં મિશનરીઓ કી લોકસેવા	૩૧૩
૧૨૮	બાદશાહનો પ્રચાર-“કામ કરવું” તે	
	આનું નામ !	૩૧૮
૧૩૬	અબજોના ખર્ચે દિંદમાં ચાલતું	
	પ્રચારકાર્ય	૩૨૮
૧૩૭	આપણી શરમ ક્યારે ભાગે ?	૩૨૬
૧૪૦	ઇસાઈ સમાજ કે કુત્સિત આચરણ	૩૩૪

૮-પ્રકીર્ણ

૨૦	રેડિયમનો ઉપયોગ	૪૬
૨૨	દિશાઓ શોધવાની રીત	૫૭
૩૪	સૂરજથી પણ વધારે ગરમ તારો	૯૪
૩૮	કુદરતની અહલુન કારીગરી	૧૦૪
૪૨	એક બંગાળીની અહલુત યાદશક્તિ	૧૧૩
૪૩	પ્રો. અવધાનીની અહલુત યાદશક્તિ	૧૧૭
૬૧	રેડીઓનો મહિમા	૧૫૭
૭૬	મરજી પ્રમાણે વરસાદ વરસાવી	
	શકાય છે.	૧૯૭
૮૦	કેટલીક જાણવાળેગ વસ્તુઓ	૨૦૧
૯૭	વિજ્ઞાન અને શોધખોળ	૨૪૯
૧૩૪	આશ્ચર્યકારક માહિતીઓ	૩૨૪
૧૭૦	ભૂગર્ભ કી ઉજ્જ્વલતા	૩૮૦

શુભસંગ્રહ-ભાગ પાંચમો

૧-વૈદિક પ્રાર્થના અને વચનામૃત

ગણાનાં ત્વા ગણપતિં હવામહે પ્રિયાણાં ત્વા પ્રિયપતિં હવામહે નિધીનાં ત્વા નિધિપતિં
હવામહેવસોમમ ॥ આહમજાનિગર્ભધમાત્વમજાસિગર્ભધમ્ ॥ (૫૦ અં ૨૩ મં ૦ ૧૬)

હે સમૃદ્ધાધિપતે ! આપ અમારા સર્વ સમૃદ્ધોના પતિ હોવાથી આપને ગણપતિ નામથી મહત્વ
કરીએ છીએ. અમારા પ્રિય કર્મકારી પદાર્થનું અને જનોત્તં પાત્રન પશુ આપજ કરે છે, જેથી
અમે અવશ્ય આપને પ્રિય પતિ ગણીએ છીએ. જેજ પ્રકારે અમારા સર્વ જાંઝારના પતિ હોવાથી
આપને નિઃશયપૂર્વક નિધિપતિ ગણીએ છીએ. જે સામર્થ્યથી સર્વ જગતને ઉત્પન્ન કર્યું છે, તે આપના
સામર્થ્યનું ધારણ તથા ચોપણ કરવાવાળા આપનેજ ગણીએ છીએ. સર્વનું કારણ આપનું સામર્થ્યજ
છે. આપજ સર્વ જગતના ધારણચોપણકર્તા છે. આ શ્રવાદિ જગતમાં જન્મે છે અને મરે છે, પરંતુ
આપ સદૈવ અજન્મા અને અમૃતરવરૂપ છે. આપની કૃપાથી અધર્મ, અવિદ્યા અને દુષ્ટ સ્વભાવાદિને
અમે દૂર ફેંકીએ, અમે સર્વ આપનીજ આત્મંત રક્ષકા એટલે પ્રાપ્તિની ઇચ્છા કરીએ છીએ. તો
આપ દેવે શીઘ્ર અમને પ્રાપ્ત થાઓ. જે પ્રાપ્ત થવામાં આપ વિશંબ કરશે તો અમાર કાંઈ
પણ કેહાણું લાગશે નહિ.

અમે વ્રતપથે વ્રતં ચરિષ્યામિ તચ્છકેયન્તન્મેરાધ્યતામ્ ॥ इदमहमनुतात्सत्यमुपैमि ॥

(૫૦ અં ૧ મં ૦ ૫)

હે સમિચ્છાનંદ સ્વપ્રકાશ સ્વરૂપાએ ! મહાઅર્ચ, મૃદરચ, વાનપ્રરચ અને સંન્યાસ આદિ સત્ય
વ્રતોનું હું આચરણ કરીશ. તો એ વ્રતોને આપ કૃપાવશે સારી રીતે સિદ્ધ કરે; તથા હું અનૃત,
અનિત્ય કેલાદિ પદાર્થોથી ભૂદા થઈને ધર્માર્થ સત્ય કે જે કેઈ પણ વખતે વ્યભિચાર ન પામે, તેમજ
પિનાસ ન પામે તેવાં વિદ્યાદિ લક્ષણ ધર્મને હું પ્રાપ્ત થાઉં. એ મારી ઇચ્છાને આપ પૂર્ણ કરે,
જેથી હું સભ્ય, વિદ્વાન, સત્યાચરણી તથા આપની ભક્તિથી મુક્ત ધર્માત્મા થાઉં.

ક્રપિદિં પૂર્વજા ઝસ્યેક દૃઘાન ઓજસા ॥ इन्द्रो धोम्युयसेवसु ॥ (૫૦ ૫-૮-૧૭-૪૧)

હે ઇન્દ્ર ! હે સર્વેશ અને સર્વ પૂર્વજોના એક અદિતીય કર્તા-અર્થાત ઇન્દ્રિયા કરવાવાળા ! ઇન્દ્ર
તથા સર્વથી મદાન, પ્રયોગર કાળમાં પણ આપજ રહેવાવાળા તેમજ અનંત પરાક્રમથી મુક્ત છે.

હે ઈન્દ્ર ! હે મહારાજાધિરાજ ! હે સર્વ ધનના પ્રદાતા ! શીઘ્ર કૃપાનો પ્રવાહ આપના સેવકો ઉપર
વદાવી રજા છે, આપ આત્મંત શુક્રામણ સ્વભાવવાળા છે.

स्वस्तिन इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्तिनः पूषा विश्ववेदाः ॥

स्वस्तिनस्तावस्यो अरिष्टनेभिः स्वस्तिनो वृद्धस्पतिर्दधातु ॥ (૫૦ અં ૨૫ મં ૦ ૧૬)

મહાપ્રાનિવાન પરમેશ્વરમુક્ત ઇન્દ્ર અમારું કલ્યાણ કરે. પુષ્ટિકર્તા સર્વ યાના ઇન્દ્ર અમારે
માટે કલ્યાણકારી થાઓ. નીલજ, તેજસ્વી, કુન્દન, ઇન્દ્ર અમને મંગલકારી થાએ અને વિપુલ
ધર્મધના સ્વામી અમારે માટે કલ્યાણકારક થાઓ.

મદ્રં કર્ણમિઃ શૃણુયામ દેવા મદ્રં પચ્ચેમાણમિર્થજત્રાઃ ॥

મિર્થરંગેન્નુષ્ટવાંસસ્તુમિચ્ચંદ્રમહિદેવહિતં યદાયુઃ ॥ (૫૦ અાં ૨૫ મંં ૨૧)

તે અંશ કરવા એવું વિદિતો! આપની પાસેથી આમારા કર્ણોવટે અમે કલ્યાણકારી વચ્ચેના મિર્થજત્રાએ, મેચાથી શ્રાવણ કરવું લેઈએ, દર મનવટે આપની સ્તુતિ કરવાવાળા મધને અમે આ કર્ણોવટે વિદિતો! મદ્રં કલ્યાણકારી જે આયુ છે તે સારી રીતે પ્રાપ્ત કરીએ.

અથ પ્રાચારિર્વાનયે ગૃણાનો દૃષ્યદાનયે ॥ નિહોતાસત્તિવાર્હિણી ॥ (સાં પ્રાં ૧ મંં ૧)

તે પ્રચારકશ્રી! મનુષ્યના કર્ણો વચ્ચે તેજોવિશેષ, પ્રસન્નિત આ દેવતાઓને માટે દંપ આપવાને માટે અમને પ્રેમ કરવો. અમે પદાર્થોનું અર્ચન કરવાવાળા આપ યજ્ઞાદિ શુભ કાર્યોમાં અમને ઉદ્ધાર કરવા માટે અમને પ્રિય કરાવો.

સ્વમાને ચતાના ધૃતિવાર્હિણી દિતઃ ॥ દેવેભિર્માનુવ્રજને ॥ (સાં પ્રાં ૧ મંં ૨)

તે ગૃણાનો દર્શકશ્રી! અમને તમારું કૃપા કરવા માટે આપણે તમારો પાદોષાદિ વિચારશીલ વર્તન કરવા માટે અમને પ્રિય કરાવો.

સતઃપિતરં યતોષ્ઠં યદાનમોઘ ॥ સતઃસતઃ સ્વમાને ॥ (૫૦ અાં ૩ મંં ૨૪)

તે સતિના વચ્ચેના કાર્યોમાં અમને તમારું કૃપા કરવા માટે આપણે તમારો પાદોષાદિ વિચારશીલ વર્તન કરવા માટે અમને પ્રિય કરાવો. અમે પદાર્થોનું અર્ચન કરવાવાળા આપ યજ્ઞાદિ શુભ કાર્યોમાં અમને ઉદ્ધાર કરવા માટે અમને પ્રિય કરાવો.

મંત્રો સ્ત્રાવણમનસોમદ્યજ્ઞોર્વિદિતઃ ॥

અર્ચારિણાદાવસઃ કૃતિસામ અદિત્તઃ પ્રિયોર્વિદિ ॥ (૫૦ અાં ૩ મંં ૫૧)

તે સતિના વચ્ચેના કાર્યોમાં અમને તમારું કૃપા કરવા માટે આપણે તમારો પાદોષાદિ વિચારશીલ વર્તન કરવા માટે અમને પ્રિય કરાવો. અમે પદાર્થોનું અર્ચન કરવાવાળા આપ યજ્ઞાદિ શુભ કાર્યોમાં અમને ઉદ્ધાર કરવા માટે અમને પ્રિય કરાવો.

યતિશ્વરો રમોઘનો યતોષ્ઠં રિષતઃ ॥ યત રશ્નિ દાદુઘઃ ॥ (૫૦ અાં ૩ મંં ૬૧)

તે સતિના વચ્ચેના કાર્યોમાં અમને તમારું કૃપા કરવા માટે આપણે તમારો પાદોષાદિ વિચારશીલ વર્તન કરવા માટે અમને પ્રિય કરાવો. અમે પદાર્થોનું અર્ચન કરવાવાળા આપ યજ્ઞાદિ શુભ કાર્યોમાં અમને ઉદ્ધાર કરવા માટે અમને પ્રિય કરાવો.

શુભસંપ્રદ-ભાગ પાંચમો

અર્ચારિણાદાવસઃ કૃતિસામ અદિત્તઃ પ્રિયોર્વિદિ ॥

અર્ચારિણાદાવસઃ કૃતિસામ અદિત્તઃ પ્રિયોર્વિદિ ॥ (૫૦ અાં ૩ મંં ૬૧)

તે સતિના વચ્ચેના કાર્યોમાં અમને તમારું કૃપા કરવા માટે આપણે તમારો પાદોષાદિ વિચારશીલ વર્તન કરવા માટે અમને પ્રિય કરાવો. અમે પદાર્થોનું અર્ચન કરવાવાળા આપ યજ્ઞાદિ શુભ કાર્યોમાં અમને ઉદ્ધાર કરવા માટે અમને પ્રિય કરાવો.

તે સતિના વચ્ચેના કાર્યોમાં અમને તમારું કૃપા કરવા માટે આપણે તમારો પાદોષાદિ વિચારશીલ વર્તન કરવા માટે અમને પ્રિય કરાવો. અમે પદાર્થોનું અર્ચન કરવાવાળા આપ યજ્ઞાદિ શુભ કાર્યોમાં અમને ઉદ્ધાર કરવા માટે અમને પ્રિય કરાવો.

તે સતિના વચ્ચેના કાર્યોમાં અમને તમારું કૃપા કરવા માટે આપણે તમારો પાદોષાદિ વિચારશીલ વર્તન કરવા માટે અમને પ્રિય કરાવો. અમે પદાર્થોનું અર્ચન કરવાવાળા આપ યજ્ઞાદિ શુભ કાર્યોમાં અમને ઉદ્ધાર કરવા માટે અમને પ્રિય કરાવો.

સત્ય અને પ્રિય ભાષા

યદદામિમધુમત્તદદામિવદોષે નશ્નન્તિમા ॥

ત્વિષીમાનસ્મિ જુતિમાનવાન્વાન્ દન્મિદોષત ॥ (અથર્વં ૦ ૧૨-૧-૫૮)

ભાવાર્થ—મધુને કેવું બોલવું જોઈએ? તેનો ઉત્તર આ મંત્રમાં આપતાં ઉપરોક્ત છે કે—જેવું તેવું તેવું બોલવું, હવડું બોલવું નહિ—અર્થાત્ સ્વેન સત્ય બોલવું.

પ્રશ્ન થાય છે કે, શું સત્યને કદાચ રૂપમાં પણ બોલવું જોઈએ તેના ઉત્તર આપે છે કે—ના, કિંતુ મધુર બોલવું, કદાચ ન બોલવું. એવી રીતે બોલવું કે સત્ય હોય અને મધુર પણ હોય.

આધુર્યમય છવન

મધોરાસ્મિ મધુતરો મદુમાન્મધુમત્તરઃ ॥

મામિત્કિલ ત્વં વ નાઃ શાસ્ત્રાં મધુમર્તામિવ ॥ (૧-૩૪-૪)

ભાવાર્થ—મધુનો અર્થ મધ. મધુધ પોતાના ચિત્તમાં એવી ભાવના કરે કે, હું વારનવમાં મધ કરતાં પણ મધુર છું. જે પદાર્થ અંતઃપ્રત્યક્ષમાં મધથી વ્યાપ્ત થઈ રહ્યા છે તેનાથી પણ હું મધુર છું. એવી ભાવના કરવાથી મધુધ અવશ્ય પોતાના વિચારો, વચનો અને કર્મોમાં મધુર થઈ જશે. ભાવનામાં મોટી શક્તિ હોય છે. પ્રત્યક્ષ ભાવનાના ફળોને જો અનુભવ કરવો હોય તે યોગદર્શનનો સિદ્ધિપાદ છુઓ. મધુધે પોતાના દરેક અવયવને એવા મધુર બનાવવા જોઈએ કે જેમ મધજરેહી શાખાના પ્રત્યેક અવયવ હોય. મધુરતાવિનાનો આ દેહ નીરસ સ્થાણુરૂપ જ છે. ("આર્યપ્રકાશ"ના વર્ષ ૨૩ ના અંક ૧૩, ૧૧, ૨૨, ૧૫ અને ૧૦ નાં મુખપૃષ્ઠ ઉપરથી.)

૨-બ્રહ્મચર્ય

કેટલાએક લેખકોનો એવો અભિપ્રાય છે કે, સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી રોગ થાય છે, તે કુદરત વિરુદ્ધ છે; પણ આ વાત ખોટી છે. જ્યાં જોઈએ ત્યાં સૃષ્ટિમાં ઉંચા પ્રકારનું શુદ્ધચ બ્રહ્મચર્ય જો ન હોત તો પશુપક્ષીઓનું જે સૌંદર્ય જોવામાં આવે છે તે જોવામાં ન આવત. મોંઘું ઉંચા પ્રકારનું સૌંદર્ય બ્રહ્મચર્યને આભારી છે. બીજો દાખલો આપણે સિંહનો જોઈએ. સિંહ પોતે ઋતુગામી છે, તેનું વીર્ય અમોઘ વીર્ય ગણાય છે; કારણ કે તે આદળ જતું નથી. કારણ કે બ્રહ્મચર્યના ધણા ખરા નિયમો જાણે અજાણે સિંહ અચૂક પાળે છે.

બ્રહ્મચર્યની વ્યુત્પત્તિ બ્રહ્મન્યરિન્ બ્રહ્મનનો અર્થ વેદોમાં પરબ્રહ્મન્-સ્વતંત્રતા, ધર્મજ્ઞાન, સત્ય, પરમાત્મા વગેરે. ચારિત્રનો અર્થ પ્રયત્નશીલ પુરુષાર્થ, ઉત્સાહની સાથે પ્રયત્ન કરવાવાળો થાય છે. આથી કરીને બ્રહ્મચારીનો અર્થ અનેક પ્રકારનો ઉંચી કોટીનો અભ્યાસ કરવાવાળો તથા તેને જીવનમાં ઉતારવાવાળો થઈ શકે. દુઃકમાં પોતાના આદર્શને ધ્યાનમાં રાખી બ્રહ્મચર્યવ્રતનું પાલન કરવાનું છે.

હવે આપણે સૃષ્ટિનું નિરીક્ષણ કરીએ. મેઘ પણ જીર્ધ્વરેતા છે એટલે કે તે પૃથ્વીપરનું જળ જોઈ ઉપર ધારણ કરી રાખે છે અને યોગ્ય વખતેજ પૃથ્વી ઉપર વરસાદરૂપે મોકલે છે. વૃક્ષો પોતે પોતાના મૂળદ્વારા ઉપર રસ ખેંચે છે અને પરિપક્વ થયા સિવાય તેમજ યોગ્ય સમય થયા સિવાય પોતાના વીર્યનો નિરર્થક વ્યય કરતાં નથી. પશુપક્ષીઓમાં પણ આજ નિયમ છે. તેમનાં બચ્ચાં ઘણાંજ મુદર હોય છે, જ્યારે મનુષ્યનાં છોકરાં ઘણાંજ રોગી જોવામાં આવે છે. આપણા શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે, બ્રહ્મચારીના શરીરમાં અનેક દેવો વાસ કરે છે. દેવનો અર્થ આ જગ્યાએ પૃથ્વીતત્ત્વ, અગ્નિતત્ત્વ, જળતત્ત્વ, વાયુતત્ત્વ અને આકાશતત્ત્વ કરવાનો છે; અને આ પાંચ તત્ત્વો જ્યારે યોગ્ય પ્રમાણમાં હોય છે, સારે શરીર તથા મન નીરોગી રહે છે એટલે દેવતાઓ પ્રસન્ન રહે છે. વળી દરેક શરીરમાં ચાર વર્ણ હોય છે. શિર(માયુ)-માયાનું કામ બ્રાહ્મણનું છે. છાતી તથા હાથ-છાતી તથા હાથનું કામ ક્ષત્રિયનું છે. પેટ તથા જંઘનનું કામ વૈશ્યનું છે. પગનું કામ શૂદ્રનું છે. આ ચારે વર્ણોએ પોતપોતાનું કામ બરાબર કરવું જોઈએ અને તે નીચેના નિયમો જોવાથી સ્પષ્ટ થશે. જે માણસ બ્રહ્મચર્ય પાળતો નથી, યોગ વગેરેનાં સાધન કરતો નથી, તેની ઈદ્રિયો તેને વશ રહેતી નથી અને પરિણામે દુઃખી થાય છે. આ બ્રહ્મચર્યનો વિષય ઘણાંજ કાણુ છે અને તે ઉત્તમ શુરની મેવા કરવાથીજ સાધ્ય થાય છે. આ વિષય સાધ્ય થયે ઉત્તમ પ્રકારનું શરીરબળ, મનોબળ તથા આત્મબળ પ્રાપ્ત થાય છે. બ્રહ્મચર્યાશ્રમનું પાલન કરવાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ધર્મની ખજાત પડે છે અને તેથી તે પછીના શુદ્ધચાશ્રમ તથા સંન્યાસાશ્રમ ઉત્તમ રીતે પાળી શકાય છે. બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં ધર્મ તથા તપનું જીવન માળવું જોઈએ. સુખદુઃખ તથા લાનિલાભ અને ટાટનકાનું ધ્યાન છોડી દઈ કાર્ત્ત્વિલિ તરફ લક્ષ રાખી ઉત્સાહ કાયમ રાખવો જોઈએ.

સદાચ વિષય માટે લાલની સરકારી શાળાઓની પ્રથા પ્રમાણે વગેરે કાંઈક જાતું ફળ આવવાનો સંભવ નથી. આ વિષય માટે શુરકુળની પ્રથા ઉત્તમ છે. શુરના ઘરમાં શિષ્યે પુત્રવત્ રહેવું જોઈએ. આથી શિષ્યો શુરના તમામ હુણો જોઈ શકે છે; અને જો તેઓ તેનું અનુકરણ પણ કરી શકે, તોજ બ્રહ્મચર્ય ઉત્તમેષ્ઠમ રીતે રાખી શકાય. આદર્શ આચાર્ય, આદર્શ ગાનઘોષે તેમજ રાગ-પુરને સ્વારસેની સાથે મનુષ્યમનમાં વર્તુલેનું બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ, જે બદલ નીચેના નિયમો-આ વિષય સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલો. આ નિયમ નીચે પ્રમાણે છે.—

૧-નિયમ ઉત્તમનો. તેને સંપૂર્ણ પાળવો જોઈએ.

(૨) શાસ્ત્રોના મુલ્ય-વેદો મનુષ્યને જાણવું જોઈએ. જન્મજંઘનું મેલવું, જોઈએ તેના કરતાં મેલ પડવું તથા પડેલો મેલ જોઈએ અને મેલવણું તે પણ સારા માણસનું જોઈએ. દુઃકમાં તેને સંપૂર્ણ કરવાનો અભ્યાસ કરવો તથા તેનું મનન કરવું. આજકાલ તાટક-સ્ત્રિય. તેમજ અનેક

નવસહશોભા, માસિકા નવા જન્માનપત્રો કે જેમાં પ્રવેશ કરતાં મુન્દામય અધિવાસીઓ તમા વાતો વધારે છે તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

(૨) સ્પર્શવિપથ-ગોખા સ્વચ્છ દવાવાળા અને કાંચ જમીન પર અમન પાવરી તેના પર સ્વાત્ત્વ રાખવું; અને જ્વનિ કામળ તથા નાણુક નિજનાં, વસ્ત્રો, કોષ્ટિકાં અને પતંગોનો ત્યાગ કરવો. આ વિષયક પર અમેરિકન કોડર મી. રોલનાં પ્રવચનો અપવાદ છે. સંસ્કૃતમાં તે અનેક પ્રવચનો છે. સિંદ પોતે પણ પોતાના સ્વાત્ત્વ રચાન આત્મ પશ્ચ કરે છે. તેના રહેણાંમાં સ્વચ્છ મુંદર દવા દોષ છે, મચ્છર, ચાંચ, ગંદકી તથા અપાર નિવૃત્તિ દોષ નથી. કુકામાં તે ગ્રામમાં થતો નથી.

(૩) રૂપનો સંધ્ય-સંધ્ય કુદરતી સંધ્ય જેવાથી પ્રભુની અદ્વિતીય કારીગરીને આપણને ખ્યાલ આવે છે; પરંતુ વીધોનો નાશ થાય એવા પ્રકારના રૂપમાં મન ગોંટાવું નહિ. આને માટે મનને દમેશમાં સારા વિષયોમાં રાખી રાખવું. કૈંકારનો જપ અને સંધ્યસંધ્ય નિરંજન આ બે વસ્તુ મધુની સરસ છે.

(૪) રસવિપથ-સૌ કાંઈએ મસાલા, મરચાં અને ગરમ વસાણોનો ત્યાગ કરવો. ચરમીવાળા અને ભારે ખોરાક, ભારે મિષ્ટાન્ન, મિઠાઈ અને તથેલા પદાર્થો ખાવા ઊંડી દેવા. આવા પદાર્થો ખાનાર ભક્તે અક્ષરવર્ષની વાતો કરે, પણ તેવું જીવન જે જંગમમાં તપાસવામાં આવે તો જરૂર તેનો દંભ બદલ પડશે. માટે સાવ સાદી દાળ, રોટી, ફૂદા, ગોખા, વી, સાદી શાકભાજી તથા ખાટાં લીંણ, પાકાં ટમેટાં, તાંદળજે, ગેથીની ભાજી, ફૂધી, સુરણુત્ત્વ શાક, નારંગી, સંત્રા વગેરે મીઠાં સાત્ત્વિક વસ્તુઓ ખાવી જોઈએ. આ પ્રમાણે કરવાથી જીવનના ગુણમ થતાં અટકશે.

(૫) ગંધ-ગંધની બાબતમાં આપણા રહેવાના રચાનકની પાસે થોડાં સુગંધી પ્રુષ્પોના ઊંડા વાવવા, અને સ્વામી રામકૃષ્ણના મત પ્રમાણે તે રૂમોને સુંદરા સિંચાવ તમામ રૂમો પ્રભુનેજ અર્પણ થયેલાં છે એમ માની કુદરતી રીતે એની સુગંધી આવે તેનો સ્વીકાર કરવો. તે સિંચાવ તમામ સેન્ટ વગેરેની સુગંધોનો ત્યાગ કરવો.

આ પ્રમાણે પાંચે દિશોની ગુણમથી બચવાની જરૂર છે. દાથ અને પગને સરકાઈમાં રોકવા. મોટાત્ત્વ કામ પણ એવું હોવું જોઈએ કે જેથી કોઈને નુકસાન ન થાય. ગુણ રચાનેને મળમૂલ્યુદિકાર સાદુસુદ રાખવાં જોઈએ.

૨-સાધારણ રીતે એવો નિયમ છે કે, જેમ યુવાની મોટી આવે એટલે કે બાળપણનાં વર્ષો જેમ વધારે તેમ આયુષ્ય પણ વધારે. ગામડાની અંદર જ્યાં મરીમસાસો વગેરે ખાવામાં આવતો નથી અને ઊંડાઈએ જે ઘરમાં ધાર્મિક વાતાવરણની અંદર ઉછરે છે ત્યાં સ્ત્રીને સોળગે વર્ષો યુવાવસ્થા દેખાય છે અને પુરુષને વીસમે વર્ષો દેખાય છે; અને સાધારણ રીતે બાળપણનાં વર્ષોને પાંચે ગુણુએ તેટલાં વર્ષો આયુષ્ય કરી સકાય. આ પ્રમાણે હિંદુસ્તાનના અસલના વખતમાં સાધારણ આયુષ્ય ૧૦૦ થી ૧૨૦ વર્ષ સુધી હતું. ભગવાન ક્રીષ્ણે ૧૨૦ વર્ષો પોતાનો દેહ ઊડ્યો. પાંડવ-કૌરવના યુદ્ધ વખતે તેમની ઉંમર ૮૪ વર્ષની હતી અને તેમનામાં આખા રચને એક દાથથી ઉભો કરવાની તાકાત હતી. દાથ પણ કોઈ કોઈ જગ્યાએ યુવાનીમાં આવી તાકાત જેવામાં આવે છે, પણ ૮૪ વર્ષ આવી તાકાત જળવાઈ રહી દોષ તેવું હિંદુવાના કોઈ પણ ભાગમાં જેવામાં આપ્યું નથી. દાથ હિંદુસ્તાનમાં બાળપણનાં વર્ષો ધરતી ગય છે, યુવાવસ્થા વહેલી પ્રકટ થતી જેવામાં આવે છે અને તેથી જ યુવાનીમાં પણ અનેક રોગોવાળું ઘડપણ પ્રવેશ કરતું અનુભવીએ છીએ. અંગ્રેજમાં કહેવાત છે કે, વહેલા પરમેા તે વહેલા મરેા. જે જાડને વહેલાં રૂળ આવે છે તે જાડનું આયુષ્ય પણ ઓછું છે. રાવણ, ૧૬ વગેરેનું જીવન તપાસો. ઉંદરનું જીવન અને તેનું મરણ પણ હિંદુસ્તાનમાં બાળવિવાદનાં કેવાં રૂળ થાય તેની ઉત્તમ સાક્ષી પૂરે છે. બાળકમયથી હિંદુ-સ્તાનમાં સિંદ પ્રવેશી એછી આજ રાખી સકાય. ઉંદરનાં તે અનેક મર્થ શકે. હવે આપણે અસલના વખતમાં અક્ષરારીઓ કેવી રીતે રહેતા તે તપાસીએ.

૮-દિવસમાં બે-ત્રણ વખત આપણા વિચારોનું નિરીક્ષણ કરવું. આ માટે આપણા ક્ષતિ-
અનિયમો સવાર, બપોર, સાંજ તથા મધ્યરાત્રિએ સંખ્યા કરવાનું કહેલું છે. તેમાંથી બને તેટલું
કરવું. મુસલમાનોની પાંચ વખતની નિમાજ પણ આજ સિદ્ધાંતે રચાયેલી છે. ભોજનને વખતે પણ
કોષને દૂર રાખવો. આવી રીતે ચિત્તને પ્રસન્ન રાખી શકાય છે. કોષ વગેરે વિકારોને લીધે વીર્ય-
નાશ થવાનો ધણો સંભવ છે. સ્ત્રી વખતે તો ખાસ શુભ વિચારો રાખવા જોઈએ અને સંપૂર્ણ
ચોગીઓની ઉપ તો સંવચનપૂર્વક હોય છે. દાખલાતરીકે સ્વામી રામકૃષ્ણને બ્યારે સવારમાં જગા-
ડવાના હોય ત્યારે તેમના કાન પાસે “હરિઝ” ની જબરજસ્ત બૂમ પાડવામાં આવતી. જે કે જે
અનુબંધે સંપૂર્ણ સમાધિ સિદ્ધ થઈ હોય તે તો પોતાના નિશ્ચય પ્રમાણે જાગી શકે છે. સ્વામી
રામકૃષ્ણદેવ આવીજ કોટિના અનુબંધ હતા, પણ તેમની સમાધિમાં રહેવાની ઉંમર છત્રીને લીધે શિથિલ
આ પ્રમાણે કરવું પડતું. સંપૂર્ણ ચોગી સિવાય કોઈ પણ અનુબંધ નૈષ્ઠિક પ્રહારથી હોઈ શકતો
નથી. સ્ત્રી વખતે દૈનિક સંકલ્પ કરવો કે, મારામાં કોઈપણ અશાસ્ત્ર વિચાર નહિ આવે, સ્વપ્નાદિ
હોય અને સત્તાવશે નહિ. હું સાડાચાર વાગે ઉઠીશ અને પ્રભુનું નામસ્મરણ કરતાં કરતાં પ્રસન્ન-
ચિત્તે સૂઈ જશ. આ પ્રમાણેના શુભ સંકલ્પથી પ્રહારથી ધણુંજ સરસ જળવાય છે.

૯-કોઈપણ ઓળખિતે જોતાં તે આપણી માતા છે એમ ભાવના કરવી; અને તેમ છતાં
પણ કુદૃષ્ટિ થાય તો મનથી તેના પગે દાઢી નમસ્કાર કરવો અને દુરતજ “હરિઝ”ની
ધૂન લગાવી સદાદૃશ્ય મનમાંથી દૂર કરવું. આ ઉપાય અનુભવસિદ્ધ છે.

૧૦-સ્નાપનમાં પશુપક્ષીઓનાં કુદર્યો નીહાળી નીહાળીને જોવાં નહિ, તેમજ કોઈપણ ઓળખિતે
જોઈને નીહાળી નીહાળીને જોવું નહિ.

૧૧-દંભેશાં સાદું રહેવું, કપડાં ખાદીનાં પહેરવાં, ખાવાપીવાનાં પદાર્થ પણ પવિત્ર, સ્વચ્છ
અને યોગ્ય રાખવા. ભોગવિલાસથી દૂર રહેવું. મન, વચન અને કાયાથી પવિત્ર રહેવું.

૧૨-દંભેશાં પવિત્ર માથુસો, પવિત્ર પુસ્તકો અને પવિત્ર ચિત્રોની તેમજ પવિત્ર મહા-
પુરોહીની સંજ્ઞા રાખવી. મહાપુરોહીનાં જીવનદર્શનો ખાસ અગત્યનાં છે. જેવાં કે-મદર્શિ
સ્વામી દયાનંદ, વિવેકાનંદ, રામતીર્થ, રામદાસ તથા ચૈતન્ય મહાપ્રભુ. આ મહાપુરોહીનાં જીવન-
ચરિત્રોને અભ્યાસ કરી કરવો.

૧૩-કંઠ પાણીનું સ્નાન-દરેક પ્રહારમાં પોતાથી સદન થાય તેવી રીતે કંઠ પાણીનું
સ્નાન કરવું. શુભ ભાગોને ખાસ કંઠ પાણીથી સવારમાં તથા સ્ત્રી વખતે જરૂર સાફ કરવા. જ્યાં
મેઘ રહે છે, ત્યાં ઉજાળા વધે છે અને વીર્યવાન થવાનો ધણો સંભવ રહે છે. ભોજનની પહેલાં
ત્રણ કલાક સ્નાન કરવું જોઈએ. આટલો વખત નહિ રાખવામાં આવે તો પાચનક્રિયા બગડશે.
જેને સ્વપ્નદોષ હોય તેણે ચૂનાં પહેલાં માથું, દાઢ તથા પગ કંઠ પાણીથી સાફ કરવા. પછી
સ્વચ્છ કપડાથી લેને લૂછી નાખવા, કપડાં અને તેની નીચેના શુભ ભાગો ખીના કપડાથી સાફ
કરવા. વધારેમાં શુભ ભાગો ઉપર થોડું કંઠ પાણી રેડવું, પણ તેને માલીસ કરવા નહિ. પેદાને પણ
સ્નાન કરતી વખતે કંઠ પાણીથી માલીસ કરવું.

૧૪-ઉપવાસ-આવાધીઓમાં એક વખત એક ટાલું કરવું અને પખવાદીએ એક વખત
ઉપવાસ કરવો. ઉપવાસ દરમિયાન વખતે આખા દિવસમાં પીવાય તેટલું ખૂબ પાણી પીવું. તે દિવસે
કોઈ પણ ન ખવાય તો વધારે સારું; અને ખાવુંજ હોય તો કોઈ પણ પ્રદારનું રાંધણું, શોભું કે
જાંતું ખાવું નહિ. જે થોડાં રજાગ્રાહિ ખવાય, તેને ખૂબ ચાવીને ખાવાં. જેમ બને તેમ ઓછું એકાદ
વખત ખાવું અને થોડું દૂધ પીવું; પણ જેમ બને તેમ ખૂબ જૂથ સદન કરવી. બીજો દિવસે
સવારે ઝાડો સાફ ન આવે તો બસ્તીવંત્ર(કસ)થી પીક રસ્તે પાણી ચડાવી મળને સાફ કરવો.
ઉપવાસથી અક્ષર ઉપર ધણી મુંઝવે અસર થાય છે. ઉપવાસને બીજો દિવસે લગુ ભોજન કરવું.
ખૂબ શાંતિને કારણે ખાવું નહિ. ખૂબ કાંસને આવાથી ઉપવાસનું નિષ્ફળ રજા મળતું નથી. આજ
કારણે રાજા મહિના અક્ષર કરે થણા મુસલમાનો ખૂબ ખાવેલી ચોરા પડે છે.

૧૫-દંભેશાં મે વખત દિલાને જતું અને જાને વખતે મગધવિસર્જન કરવા બાદ ડાખા

કેરીનો રાખવો. ક્યારેય પણ નવરૂં ભેંસી રહેતું નહિ. 'નવરૂં ભેંસી નખખોદ વાળે' એ વાત મળી છે.

૨૩-આખરીઓનો ઉપયોગ કાપડાકારક છે.

૨૪-દમેલાં સવારે પદારોમાં તેમજ નદીકિનારે પાંચ જ માત્ર જ રવાનું રાખવું. આ વખતે બદ્ધમર્થ, આગેશ્ય, આનંદ, પવિત્રતા, પ્રેસન્નતા, ભય, તેજ, સમર્થતા, શાંતિ આદિને રેવનાઓ પોતાના શરીરની અંદર રચાવન કરી રચા છે તેવી આવના જરૂર મનમાં હોયવી.

૨૫-દમેલાં નિયમિત રહેવું અને પર્મનું પાલન કરવું. એકાદ પર્મપુરુષ દમેલાં મેઠું પણ વંચાય એ પ્રયત્નવા બોલ્યો છે. પર્મપુરુષોમાં પાનજલ મોજશ્ય, બજવડનીના તથા કિપનિરોધને પહેલું રચાવ આપવું. સાથે સાથે હું મારી ઉન્નતિ જરૂર કરીશ એવો આત્મવિશ્વાસ રાખવો. અનેક જાતના વિષયોનાં પ્રકોબનો તરફ દોષદૃષ્ટિ રાખવી અને આ માટે મોગદાસિયનું આશ્રયન કરવું. દમેલાં અરાજ માર્ગે જવામાં લોકાપવાદની બીજ રાખવી.

૨૬-સ્નાન ક્યો પછી દમેલાં પ્રાણાવાહ કરવો.

૨૭-દમેલાં નિયમિત રીતે કસરત કરવી. બાવામને ઘડમર્થ સાથે બટ્ટ નિકટ મળ્યું છે. તમામ કસરતોમાં મારા જાળોથી કિયાના અનુભવ ઉપરથી કહું છું કે, તરવાની, શુદ્ધ જમીનમાં કોહળીથી ખોદવાની, શુદ્ધ દવામાં દળવાની તથા ખોદવાની કસરત સૌથી ઉત્તમ છે. હંડ-ખેડ સૌની અંદર કાપડાકારક છે. એકાદ કલાકની ધોરેશ્વારી પણ સારી છે. ખાસ જરૂરની તો ખોખેની દેગી રમન, તથા દોડવાની, તરવાની, ખોદવાની તથા દસવાની કસરત છે. અનુભવથી વાયકને નિશ્ચય ખાનીયો.

૨૮-દમેલાં સવારમાં ઉઠીને પ્રાર્થના કરવી અને યાદ રાખવું કે, નિયમમંત્ર કરવાથી જરૂર નુકસાન થશે.

૨૯-હોઠરા તેમજ હોઠરીને સાદી અને કુદરતી દબે તેઓ જીવનભર નિર્મળ રહેવાનાં છે, એવીજ માન્યતામાં ઉછેરવાં.

૩૦-પતિપત્નીએ જુદા જુદા આરણમાં સૂવું અને એકાંત ટાળવી, એ સૌથી મદત્તનું છે. કોઈ પણ વ્યક્તિએ પતિપત્ની વચ્ચે સુદાંત સંયમ અત્યંત અપરો છે એમ માનવું નહિ. ઉલટું સૌ કોઈએ સંયમને જીવનની સામાન્ય અને સ્વાભાવિક સ્થિતિતરીકે માનીને ચાલવું જોઈએ.

૩૧-શૌચ જતી વખતે મળ વિસર્જન થવા પછી નળ દધાવવાની ક્રિયા જેને યોગાભ્યાસમાં નૌજી ક્રિયા કહે છે તે કરવી. આથી કરીને કોઈ પણ પ્રકારની બાદી શરીરમાં રહેશે નહિ અને આંતરડાં સ્વચ્છ રહેવાથી વીર્યની દૃઢતા જરૂર વધશે. શૌચ ગયા પહેલાં શેરથી બદર હંકુ પાણી ઉઠીને ઘરનજ પીવું જોઈએ.

૩૨-સંપૂર્ણ ઉપવ્રેતા થવા માટે જાળોથી કિયાની ખાસ આવશ્યકતા છે. તે ક્રિયા શુરુ પાસે રહીનેજ શીખી લેવી; કારણ કે જાળોથીનો પંથ લોહીથી ખરડાયેલો છે. આ ક્રિયા શીખતાં અનેક શોધકો અત્યંત રોગી થયા છે અને બહુજ કહેાદી સ્થિતિમાં મરણ પામ્યા છે; પણ જો આ ક્રિયા સિદ્ધ થાય તો તેને વ્યાધિ કે પુદ્ગલરચા કદી પ્રાપ્ત થતી નથી અને તેનું ચતુષ્ પાકો રૂળની આદ્ય સ્વાભાવિક રીતે આનંદથી થાય છે.

(એપ્રિલ-૧૯૨૮ના "વિદ્યાપક"માં લેખક:-શ્રી. હરિલાલ ના. પટેલ-વિવિધિકારી, પારી મદાલ)

૩-રશિયામાં કેળવણીનો વિકાસ

(૧)

ઉઝ્બેક કેળવણી સાથે વ્યવહારજ્ઞાન

(સોવિયેટ રશિયા કેળવણીના ક્ષેત્રમાં કેટલી અદ્ભુત પ્રગતિ કરી રહ્યું છે તેની શેમાંયક વિગતો આવેખતી એક લખનારા પાંચ વર્ષાહીરવાલ નહેરૂએ લખી છે. તેમાંની વિગતો આ નીચે અમે આપીએ છીએ.)

મંત્રિ પછી યાયાયુક્ત રશિયા અનેક દૃષ્ટિએ અભ્યાસ કરવા જેવું છે, પણ તેમાંયે રશિયાએ ખાસ કરીને પાતાની પ્રાચીન સાલજના ટાળવા માટે જગજગ લડત લીધી છે; ને કેળવણી વિષે ને રાજનીતિ રાખી છે, ને ખરેખર પ્રેરણાત્મક છે. રશિયામાં હિંદની જેમ ખેતીની ખૂબ જમીન છે, તેમ ખેતીના માટે ભણે આપણું છે. ત્યાંની કેળવણીને લગતી તફાવત નવી ને રચનાત્મક યોજના વધાવવા જેવી છે. અમેરિકાના કુદરત કેળવણીકાર ડૉ. હુમ્બી વિસ્સને 'નવા રશિયામાં નવી શાળાઓ' એ નામે એક પુસ્તક લખીને સોવિયેટ સરકારની કેળવણીની રાજનીતિ વિષે પ્રકાશ પાડ્યો છે. સોવિયેટ રશિયાના પ્રશ્નો વિષે એ પુસ્તકમાંથી પણ મળે તેમ છે.

કેળવણીની અગત્યતા

રશિયાની ને વિગતો મળે છે તે પછી ને તે દેશનું જેણે તીવ્ર અવલોકન કર્યું હોય તે સમજાઈ જાય છે કે, ત્યાં ભૌગોલિક નિર્માણ ને તેમના જોડીકારો જીવાનેને કેળવણી આપવાના વિષયને ખૂબ અગત્ય આપે છે. ત્યાં સૌ સારી પહે સમજે છે કે, સમાજનું પૂરેપૂરું ઘડતર માત્ર સારા શિક્ષણથી જ શક્ય છે તેમ છે. રશિયાનું ભાવી કેવું હોયું જેમણે તેની કલ્પના કરતાં ત્યાંના નેતાઓએ પાતાના આદર્શ પાતાનજ સમયમાં નિશ્ચ કરવા માટે ધસારાપથ પ્રયાસો શરૂ કર્યા છે અને તેમના જીવનને સારામાં સારી કેળવણી આપવામાં તેઓ ખૂબ શક્તિ ખર્ચે છે; એટલુંજ નહિ પણ રશિયાના દિનનેાનસ ને સંબંધિત વિચારોના હાથમાં કેળવણીની લગામ સોંપાઈ છે.

જોડીકારના અગત્ય પછી કેળવણી વિષયમાં જ્યારે ખુદ પેટ્રોગ્રાડ નગરમાં પણ આંતરવિગ્રહ સરકારે, ત્યારે નેરિયો સરકારે ને પાલી કેળવણીના ક્ષેત્રની યોજના બદલે કરી હતી. તે પછી કેળવણી વખતમાં આખા દેશની અલગલગ દશ વર્ષમાં ટાળવાનું તેમણે જાહેર કર્યું હતું. આ રીતે તેમણે જેમ જીવાનેને કેળવણી આપવાનું નહિ પણ દેશની વિદ્યાળ અભ્યાસ પ્રગતને પણ શિક્ષણ આપવાનું એવું કર્યું હશે જરૂર હતું.

જોડીકારે તેમણે પહેલાં ને નિશ્ચય નીચડ્યું કેમકે તકલીફ તેમની સામે હતું. આંતરવિગ્રહ સરકારે કર્યું, જોડીકારે કર્યું કેટલી કમીની અસર તેનાપર થઈ અને દેશમાં દુકાળ પડ્યો. આથી પાતાની જીવનમાં કમીકમી થઈ જઈ હતી. આથી જો કે તેઓ અભ્યાસના ટાળી રાખ્યા નહિ તેમજ તે દેશનામાં તેમણે જોડીકારના પ્રયત્ન કરી સારી સફળતા મેળવી.

અવન સાથે અભ્યાસ

રશિયાના શિક્ષકોમાં જોડીકારના અભ્યાસ સાથે જોડીકાર વધતું જાય છે કે, દૈનિક દુનિયાદારી કમીકમી થઈ જાય છે તે સમયે જોડીકાર કેળવણી એ અવનવ્યવહાર ને દુનિયાદારી કરત. તદ્વત અવન સાથે જોડીકાર વધતું જાય છે તેમજ અભ્યાસે કેળવણી એ તેવું ત્યાં નથી; પરંતુ અવનમાં કેળવણી કરીને જોડીકાર નહિ. અભ્યાસને આવી કેળવણીમાં રચવામાં આવે છે. ત્યાંના અભ્યાસને જોડીકારના અભ્યાસે કમીકમી થઈ જાય છે કે, વિદ્યાર્થીઓના અવનવ્યવહાર નહિ જિલ્લોએ કરીને જોડીકારના અભ્યાસે.

સરકારનામાં શિક્ષક

રશિયાના શિક્ષકોમાં જોડીકારના અભ્યાસ સાથે જોડીકાર વધતું જાય છે કે, દૈનિક દુનિયાદારી કમીકમી થઈ જાય છે તે સમયે જોડીકાર કેળવણી એ અવનવ્યવહાર ને દુનિયાદારી કરત. તદ્વત અવન સાથે જોડીકાર વધતું જાય છે તેમજ અભ્યાસે કેળવણી એ તેવું ત્યાં નથી; પરંતુ અવનમાં કેળવણી કરીને જોડીકાર નહિ. અભ્યાસને આવી કેળવણીમાં રચવામાં આવે છે. ત્યાંના અભ્યાસને જોડીકારના અભ્યાસે કમીકમી થઈ જાય છે કે, વિદ્યાર્થીઓના અવનવ્યવહાર નહિ જિલ્લોએ કરીને જોડીકારના અભ્યાસે.

કેટલીક વાર એક શહેરની જૂદી જૂદી શાળાઓમાં જૂદી જૂદી-તે લગતે કાંઈ તેવી-ભાષાઓના મારફત કેળવણી અપાય છે તોપણ સ્થાનિક ભાષાઓના વિકાસ માટે હંમેશાં મહેનત કરવામાં આવે છે. જૂદી પ્રાંતિક ભાષાઓમાં સરકારી છાપાઓને પુસ્તકોની આદત્તિ પ્રગટ થાય છે; એટલું-જ નહિ પણ એવી પ્રાંતિક ભાષાઓ સિદ્ધકો શીખે તે સાર તેમને માટે લેનિનગ્રેડ ને મોસ્કોમાં ખાસ વર્ગોની સંસ્થા કાઢવામાં આવી છે. એવી હાલ ૪૫ સંસ્થાઓ છે. મોટી યુનિવર્સિટીઓ નાની કોમો માટે ખાસ અભ્યાસવર્ગ રાખે છે. નાની કોમોની સંસ્કારિતા વિકાસ પામે એ દરિયો દુ તેઓ હંમેશાં નજર સમક્ષ રાખે છે.

મોસ્કોના કેળવણી ખાતાની અગ્રે મુજાકાત લીધી ત્યારે એ પ્રાંતિક ભાષાઓના પ્રાચીન સાહિત્યનાં વિવિધ દસ્તસિખિત લખાણો અમને ખતાવનામાં આપ્યાં. અલગત, અમારાથી એ વાંચી શકાય એમ હતુંજ નહિ.

સેવિયેટ સરકાર પોતાની કેળવણીની નીતિ કેટલી સરસ રાખે છે તેનો એક જ દાખલો બસ થશે. સાકાળીશિયામાં ઇકેટરક વિભાગમાં એક નાની તાલકાવાળાઓની કોમ રહે છે, જેમનાં બાળકો મુદ્દાની સંખ્યા મધ્યેએ તો ૪૦૫ ની છે. તેઓ અધઃકચરી પુર્ણ ભાષા બોલે છે ને મોટે ભાગે સિદ્ધકાર કરી ગુરુરાત અલાવે છે. આવી નાની કોમનાં બાળકો માટે તેમની ભાષામાં કેળવણી આપવાને ખાસ નિશાળ ઉઘાડાઈ છે. અલગત, માત્ર શિયાળામાંજ આ શાળા ચાલે છે, કેમકે ઉનાળામાં તે બાળકો પોતાનાં માતાપ સાથે આસપાસના પ્રદેશમાં લટકવા માટે આત્મા નમ છે. બીજી ગીપ્સીસ કરીને એક નાની જાત છે, તેમને માટે પણ ત્રણ નિશાળો ચાલે છે. એ કોમની આશામાં બારાખડી નદી એટલે શીખવતાં મુસ્કોલી પડે છે, પણ થોડા વખતમાં એ મુસ્કોલી-ટળી જશે.

સેવિયેટ યુનિયનમાં આ ઉપરાંત બીજી અનેક નાની જાતો છે. પોલ, મુકેનીઅન, લેટીવિયન, ઇરિથોનિયન, જર્મન, પીન, દીજી, આરમેનિયન, સફેદ રશિયન, સીમોયક, ઓરડીએક, માંગોલિયન, બાકુન, તાતાર, બસકીર, ટુંગા, બુચત, યુકેગીર, કમાટચકોલ, ઇસ્કવીમો, કીરથી, લકસીઅન, સુવાય, કોમો, મરી, કથમકથ ગુશ, મોડવન, એસોરિયન અને કેરિયન-પણ આ કંઈ પૂરી યાદી થઈ નથી, બીજી ઘણીયે કોમો રહી જાય છે. આ ઉપરથી ખાત્રી થશે કે, રશિયામાં પંજુ નાની કોમો કેટલી છે.

જુદની ક્રિસ્તી

આ લેખ હું લખી રહ્યો છું એટલામાં છાપાઓ એવી ખબર આપે છે કે, લેનિનગ્રેડના વિજ્ઞાન-મંદિરે જુદિસ્ટ સંસ્કારના અભ્યાસ માટે એક સંસ્થા સ્થાપી છે. એમાં જુદની ક્રિસ્તીનો અભ્યાસ કરાવવામાં આવશે; એટલુંજ નહિ પણ એ સંસ્થા મારફત જુદિસ્ટ સંસ્કારના અભ્યાસ સારે આંતરરાષ્ટ્રીય કોમિસ કરવામાં આવશે.

સ્ત્રીશિક્ષાઓ

વળી રશિયન યુનિયનમાં તાતાર ને બસકીર જેવી નાની કોમોમાં સ્ત્રીઓ પઠો પાળતી હતી, પણ હવે સ્ત્રીઓએ પઠો રુબો છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તે કોમોની કેટલીક સ્ત્રીઓ શિક્ષિકાઓ અને એવું તેમને શિક્ષણ અપાય છે.

સેવિયેટની કેળવણીમાં દલ પધારાનું તત્ત્વ એ છે કે, રશિયામાં ખાનગી શાળાઓમાં ખૂબ સરસ શિક્ષણ અપાય છે ને એવુંજ શિક્ષણ સર્વેને અપાય તે માટે પ્રયાસ થાય છે. સારી કેળવણી સેવાને દરેકને દલ છે ને તે સર્વેને અપાવીજ જોઈએ. લેનિનની વિધવા કુપ્સકાયા એ એક મુનંદી કેળવણીકાર છે ને તે સદકારી ધોરણ મુજબ કેળવણી આપે છે.

ઝારના સમયમાં

ઝારના વખતમાં દેવજમાં રહેનારા ધર્મચુસ્ત લોકોના દાવમાંજ કેળવણીની લગામ રહેતી; ને તે કેળવણી પણ કેવી અપાતી હતી! ઝારને વશદાર રહેવું. દેવજમાં માનવું-એ ને એવી જાનની મુશ્કેલી કેળવણી અપાતી. જેમ દિંદમા સરકારી બ્રહ્મિસ માટે કચાઈ પેદા કરવાને

કેળવણી અપાય છે, તેમ રશિયામાં નીચ વર્ગને પણ કાંઈ કેળવણી ન અપાય તે પર ખાસ ધ્યાન અપાતું હતું. ઝારના વખતના એક પ્રધાને તો કેળવણીને લગતી રાજનીતિમાં એમ ચોખ્ખું જણાવ્યું હતું કે “નોકરો, રસોઈઆઓ, ઘોષીઓ, ઘોડાવાળાઓ ને એવી નીચ જાતના લોકોનાં છોકરાંઓને તેઓ જે જાતમાં જન્મ્યા હોય તેનીજ કેળવણી તેમને આપવી. વધુ કેળવણી આપનાર માટે તેમને ઉત્તેજન આપવું નહિ.” એ બાળકો શીખી રહે ને તેમને તમે પૂછો કે “ઝારના તરફ કેવી ફરજ ધર્મની દૃષ્ટિએ બળવવી જોઈએ?” તો એ જવાબ આપે કે “તેને માટે પ્રાર્થના કરવી, જેની નોકરી કરવી, તેનાપર પ્રેમ રાખવો, નિયમસર કર ભરવા” વગેરે.

કેળવણીના હેતુ

સોવિયેટ પહેલાં તો એ નિર્ણય કર્યો છે કે, કેળવણીને ધર્મથી જૂદા પાડી દીધી છે. છોકરા-છોકરીઓ ત્યાં ભેગાં ભણે છે, બીનરશિયન કેમો પોતાની ભાષાઓની શાળાઓ રચાપે એવું ઉત્તેજન અપાય છે. ત્રણથી સાત વર્ષનાં બાળકોને બાળશિક્ષણ અપાય છે. ૮ થી ૧૨ વર્ષનાં બાળકોને પ્રાથમિક શિક્ષણ દેવાય છે, જ્યારે ૧૩ થી ૧૬ વર્ષ સુધીનાં કુમારો માધ્યમિક કેળવણી મેળવે છે. આટલી કેળવણી ફરજિયાત ને મફત અપાય છે. તે ઉપરાંત ઉંચી કેળવણી લેવા માટે દરેક જણને હક્ક રહે છે.

રાજ્ય તરફથી કેળવણીનો હેતુ નીચે પ્રમાણે આલેખાયો છે:—

“દરેક જણ બળવાન ને મજબૂત, આઘાત ને સાહસિક, વિચાર ને વર્તનમાં સ્વતંત્ર તેમજ અનેક રીતે સંસ્કાર પામેલો થાય અને કામદારવર્ગના હિતમાટે મરી શીટ-જેથી છેવટે માનવતાનું કલ્યાણ થાય-તેવો બનાવવો.”

આમ ૩ વર્ષનો બાળક પહેલાં શાળામાં પ્રવેશે છે. તે પહેલાં એ બાળકને તેની માતાના હવનમાટે હૃદય દીપાર્દમેદ જવાબદાર રહે છે. કોઈ સ્ત્રી-કામદાર ગર્ભવતી થાય તો તેને બાળક જન્મે તે પહેલાં ત્રણ ચાર માસથી ચાલુ રોજીએ રજા મળે છે ને બાળક જન્મ્યા પછી મફત તબીબી મદદ મળે છે. આ ઉપરાંત બાળકના જન્મ પછી તે સ્ત્રી કારખાનામાં આવતી થાય તોયે તેના બાળકને નવડાવવા, દવા-દૂધ પાવા વગેરે માટે તેને દરરોજ અમુક કલાકની રજા મળી શકે છે.

બાળકો માટે રમવાનાં મેદાનો, ડિંગરગાર્ડનો, નર્સરી સ્કૂલો તેમજ બીજી ચીજો માટે કામદાર મંડળો ને કારખાનાંઓએ સગવડ કરી આપી છે. બાળકેળવણી અપાતી શાળાઓમાં હાઈજીન, ખોરાક ને ઉંઘપર ખાસ ધ્યાન અપાય છે અને એ શાળાઓમાં રમતો શીખવાય છે, વાર્તાઓ કહેવાય છે; સંગીત, કળા ને નાટકોનું શિક્ષણ અપાય છે.

આ નાની ઉંમરમાં પણ નાનાં બાળકોમાં સદકારી પદ્ધતિ શીખવાય છે. છેલ્લાં થોડાં વર્ષોમાં લગભગ ૧૦,૦૦૦ આવાં બાળકો આવું સરસ શિક્ષણ પામ્યાં છે.

કેળવણી માટે કામદાર મંડળો ૧૦ ટકા જેટલો ભાગ આપે છે.

x

x

x

x

x

(૨)

રશિયામાં પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ એકજ શાળામાં અપાય છે ને તે શાળાનું નામ ‘યુનિફાઇડ લેઅર સ્કૂલ’ આપવામાં આવે છે. તેમાં પ્રાથમિક ને માધ્યમિક શિક્ષણના બે વિભાગો હોય છે-તે બન્નેનો અભ્યાસ સાતથી નવ વર્ષ સુધી ચાલે છે. દાખલ થવા માટે તે શાળાઓમાં પરીક્ષા લેવાતી નથી. વર્ષની આખરે પણ પરીક્ષાવિનાજ આખા વરસનો અભ્યાસ જ્ઞેયા પછી વિદ્યાર્થીઓ વર્ગ ચડે છે. દરેક શાળામાં છોકરા છોકરી સાથેજ ભણે છે. થોડે થોડે વખતે વિદ્યાર્થીઓની તબીબી પરીક્ષા લેવાય છે ને તે વખતે દરેક બાળકની કે વિદ્યાર્થીની બરાબર વ્યક્તિગત તપાસ થાય છે. તપાસને અંતે બાળકો નબળાં માત્રમ પડે તો તેમને ભારી કામ આપવામાં નથી આવતું. જેમની આંખો નબળી હોય તેમને આગવી ખેડોપર જન્મ્યા મળે છે, વિદ્યાર્થીઓને ની પદ્ધતિ પણ પ્રયોગો સાથેનીજ હોય છે.

વિદ્યાર્થીઓનો કારભાર

શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓનો કારભાર માર્ક છે. વિદ્યાર્થીઓની અનેક સંસ્કૃતિઓ શાળામાં હોય છે. અદકારી મંડળ, પુસ્તકાલય, રચનગમનની મંચો વગેરે શાળાના કાર્યક્રમમાં પણ વિદ્યાર્થીઓ સમર્પણ હોય છે. સામ્યવાદીઓ વર્તવિમલમાં માને છે, પણ વિદ્યાર્થીઓ તેમાં ન માને તેની સંભાળ રખાય છે. સંનિનની પત્ની કુખકાલ જન્માવે છે કે, “સુભવના જન્મારણ માર્ક વિદ્યાર્થીઓની સરકાર હોઈ શકે નહિ; કેમકે બાળકોનાં જીવનમાં વર્તવિમલને સ્થાન નથી. વર્તવિમલના બાવી સમાજનો આદર્શ શાળા હોવી જોઈએ.” પરંતુ આ આદર્શ દંટ પૂરો પગાતો નથી. શાળામાં પણ વર્તવિમલ છે.

સહેલમાલ

શાળાના વિદ્યાર્થીઓ થોડે થોડે સમયે સહેલમાલે ઉપડે છે. સંમલરશનોમાં, ખેતિવાસિક સંસ્કૃતિઓ, કલાપ્રદર્શનોમાં ને કુદરતી શિક્ષણ મેળવવા માટે વિદ્યાર્થીઓને મોડાં મોડાંની ટુકડીમાં સહેલમાલે લઇ જવામાં આવે છે. કેટલીક વાર દૂર દૂરની જગ્યાએ લાંબા ગાળા માટે પણ મુસાફરી મોકલાય છે ને કંઈ પૂરતું ન હોય તો રસ્તામાં કમાઈને તે પૂરું કરવામાં આવે છે.

તે ઉપરાંત આલુબાલુની ધણી વસ્તુઓનો અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે. ખેતીવાડી, માત્ર સુખાકારી, સમાજજીવન, રચાનિક વેપાર, ગામ ને શહેર વચ્ચેનો સંબંધ, ગામડાની સરકારનો વલોવડ, ગામને સુધારવા માટે બધાં જાહેર કાર્યકર્તાઓના સંકલનની જરૂર-ઓનો તીવ્ર અભ્યાસ પણ વિદ્યાર્થીઓ કરે તે માટે ખાસ સંભાળ રાખવામાં આવે છે.

એટલે, પાચનક્રિયા વગેરે પર દારૂ ને બીજાં કેસી પીણાંની કેવી અસર થાય છે તે બધું પણ બાળકોને સમજાવવામાં આવે છે.

શિક્ષકો આ બધા વિષયો શોખવે તે માટે તેમને લંબાણ સૂચનાઓ આપવામાં આવે છે; પણ રચન ને સમય જેમ અનુકૂળ હોય તેમ તેઓ તે કાર્યક્રમમાં ફેરફાર કરે છે ને વિદ્યાર્થીઓ પણ તેમાં ભાગ લે છે.

વળી, શાળાની આલુબાલુ જે હોય તેની પણ તેમનાપર અસર પડે છે. કાપકાતરીકે પાસે કારખાનું હોય તો લાં કેમ કામ થાય છે તે બધું તેમને દેખાડવામાં આવે છે. જૂગોળ, ગણિત, વિદ્યાન વગેરે સર્વ એ રીતેજ શીખવાય છે.

શહેરોમાં તો કેળવણીનો પ્રચાર થયો છે, પરંતુ બધાં ગામડાંઓમાં પૂરો પ્રચાર હજી થયો નથી; તોપણ ખેડૂતો કેળવણીના પ્રચારમાં ખૂબ રસ લે છે ને કેટલેક ઠેકાણે તો તેમણે જાતેજ શાળાઓ ખોલી છે.

ગામડાના બાળકમાં જીવિ વધારે હોય છે.

વળી, આમ આખી પ્રગ કેળવણી લે છે એટલે એમ જણાયું છે કે, શહેરનાં બાળક કરતાં ગામડાંનાં બાળકમાં જીવિ વધારે હોય છે.

એનું કારણ કદાચ એ હોય કે, શાળાની સાથે સાથે કુદરત પાસેથી પણ શિક્ષણ લેવાની ગામડાંઓમાં તક મળે છે.

(૩)

રશિયાના કેટલાક ભાગમાં ખેડૂતો પોતાની જમીનમાંથી પૂરતો જીવનનિર્વાહ મેળવી શકતા નથી ને તેથી તેમને ખેતી સાથે બીજાં કંઈકની જરૂર રહે છે, એટલે મોટેભાગે એવાં ખેડૂતોનાં કુટુંબોમાં સ્ત્રીઓ ને બાળકો સહી દાયકાગળ પર કાપડ વણવાનું કામ કરે છે.

ગામડાંઓમાં કેળવણીનો પ્રચાર કેટલો થયો છે, તે માત્ર એક જ વસ્તુપરથી પણ જણાઈ શકે-૧૯૧૩ માં રશિયાનાં ગામડાંઓમાં ૨૮૦૦ ટપાલ પેટીઓ હતી, ૧૯૨૬ માં તે વધીને ૧૪૦૦૦ થઈ. આ ઉપરાંત ટ્રાવેલિંગ ટપાલ ઓફીસો વધી પડી તે જૂદી.

આવી ટ્રાવેલિંગ પોસ્ટ ઓફીસો શહેરોમાંથી ગામડાંઓમાં ફરતી અને તેના કાંધવડો ખેડૂતોને કામ લાગે તેવી વસ્તુઓ લાવી આપના ને તે વેચી ધંધો કરતા. ૧૯૨૩ માં ‘ખેડૂત પત્રિકા’ નામે

એક છાત્ર નીકળ્યું. આજે તેનો ફેલાવો દશ લાખ નકલનો છે. તેમાં ખેડૂતો ને ખેતીને લગતી ખૂબ વિગતો આવે છે, એટલે ખેડૂતોને તેમાં ઘણોજ રસ પડે છે. વળી તે પત્રમાં હજારો ખેડૂતો નાનાં-મોટાં વિવિધ જાતનાં ચર્ચાપત્રો લખે છે ને અમલદારો સામે ફરિયાદો, તપાસ અને બીજી બાબતોવિષે તે પત્રિકામાં એટલું બધું વિવેચન થાય છે કે, તે પત્ર ખેડૂતોને આશીર્વાદ સમાન થઈ પડ્યું છે અને તેમના ધંધામાં ઉપયોગી બન્યું છે. તેમાં આવેલી બાબતોપર ધ્યાન ખેંચાય છે અને અમલદાર સામે ફરિયાદો વગેરે હોય તો તપાસ થયા બાદ જરૂર જણાય તો તે ફરિયાદ દૂર થયા વિના રહેતી નથી.

સિનેમાદ્વારા શિક્ષણ

સોવિયેટમાં કેળવણીના પ્રચારમાટે ફિલ્મોનો ઘણોજ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ‘ગ્રામ્ય રાજનીતિ’ એ નામે એક સુવિખ્યાત ફિલ્મ બનાવનારે હમણાં ફિલ્મ બહાર પાડી છે, ને તેમાં ખેડૂતજીવનના પ્રસંગો અને ખાસ કરીને તેમની મુશ્કેલીઓનું આબાદ ચિત્ર રજુ કરવામાં આવ્યું છે. આમ સિનેમાદ્વારા પણ શિક્ષણનો ખૂબ ફેલાવો થાય છે.

શહેર અને ગામડાનો સંબંધ

બળવો તો શહેરના કામદારોએ પહેલાં શરૂ કર્યો હતો. પાછળથી ગામડાંઓના ખેડૂતો તેના તરફ ખેંચાયા. ઘણા વખતસુધી શહેર અને ગામડાંનો સંબંધ કડવો રહ્યો, પણ લેનિને બ્યારે નવી આર્થિક રાજનીતિ દાખલ કરી, સારેજ ખેડૂતો પોતાના ખરા સ્વરૂપમાં બહાર આવ્યા ને સામ્યવાદમાં સદાયભૂત થઈ પડ્યા. હજી પણ કામદારો ને ખેડૂતોના આદર્શ વચ્ચેનો ફેર ઘણો છે અને રશિયાના આંતરિક ઝઘડાઓમાં તે એક મુખ્ય ઝઘડો છે. સત્તાવાળાઓ શહેરના કામદારો ને ગામડાંઓના ખેડૂતો વચ્ચે સહકાર કરવા માટે તનતોડ પ્રયાસો કરે છે. ૧૯૨૩ માં “શહેર અને ગામડાની એકતા માટે કામદારોનું મંડળ” એ નામે એક સંસ્થા શરૂ થઈ હતી અને આજે આખા દેશમાં ફેર ફેર તેની શાખાઓ છે અને લાખો માણસો તે સંસ્થાના સભ્યો બન્યા છે. કારખાનાંઓની ક્લબો વગેરે સાથે પણ પરસ્પર સામાજિક સંબંધ બંધાય છે ને અત્યાર તવાર તેમના પ્રસંગમાં ખેડૂતો આવ્યાથી ગ્રામ્યસુધારણા માટે કામદારો પણ સારી મદદ કરી રહ્યા છે.

અભણતા ટાળવાનો ઉપાય

અભણતા સામે અનેક રીતે લડતો લડવામાં આવે છે. ટૂંક યુનિયનો, કામદાર ક્લબો, ખેડૂત મંડળો, સહકારી સમાજો, કેદખાનાંઓ-અધેજ કેળવણીના ખૂબ ફેલાવો થાય તે માટે ઘણુંજ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. કામદારો ને ખેડૂતો માટે ઉલ્લોગ ને ખેતીવાડીના વિષયો બ્યાં શીખવવામાં આવે એવા દૈનિક અને અઠવાડીક વર્ગો પણ રખાયા છે. અભણતા ટાળવા માટે એક અસાધારણ તપાસ કમીશન નીમણું હતું ને તે પછી ‘અભણતાવિરોધક મંડળ’ નામે પણ એક સંસ્થા સ્થપાઈ હતી. એ સંસ્થામાં પણ વિદ્યાળ જનસમુદાય જોડાયો હતો. માત્ર લોકોને કેળવણીજ આપવાને રાજ્યનો હેતુ નથી; પરંતુ તેમનું સામાજિક જ્ઞાન પણ વિદ્યાળ બને અને રાજ્યમાં લોકસત્તા સ્થાપવા માટે તેઓ મદદ કરી શકે તે સારું શિક્ષણ અપાય છે. પુસ્તકાલયોની સંખ્યા ખૂબ વધતી જાય છે ને ફરતાં પુસ્તકાલયો પણ ઘણાં છે. આ ઉપરાંત ખેડૂતજીવન અને કામદારજીવનને લગતા પ્રશ્નોનાં નાનાં સસ્તાં મોપાનિયાંઓ પણ પ્રકટ થાય છે અને લાખોની સંખ્યામાં તે વેચાય છે.

રશિયાનું લક્ષર

આથી ગામડાંઓમાં અને શહેરોના કામદારોમાં ખૂબ કેળવણી ફેલાઈ છે; અને ખેડૂતો-મજૂરો હવે પોતાની સ્થિતિનું જાન કરતા થયા છે, જે કે હજી ખેડૂતોમાં ઘણું શિક્ષણ ફેલાવવાનું બાકી રહ્યું છે. રશિયાનું લક્ષર એટલે જાગે ખેડૂતોનું બન્યું છે, એટલે તે મારફત પણ તેમને કેળવણી મળે એવા ઉપાયો લેવામાં આવે છે. લક્ષરમાં ખેડૂતને બે વર્ષ રહેવાનું હોય છે ને તે દરમિયાન તેણે અમુક અભ્યાસદરમિયાન તેણે અમુક વર્ગમાં ફરજિયાત જવાનુંજ હોય છે. અથી જવારે એ લક્ષર છેડીને જાય, ત્યારે પોતાના ગામડામાં કેળવણી અને સંસ્કારિતા ફેલાવવાનું

કામ કરી શકે છે. આવી રીતે સમગ્રમાં સ્વેચ્છા આલેખ લાભો મેકૂનો કેળવણી પામે છે અને ફેલાવે છે તથા પોતાના ગ્રામમાંને શિક્ષણથી સમગ્ર જનની અમલવાદના આગેવાન બને છે.

આસ નિશાળો

આ ઉપરાંત દેશોદ્યોગે ખાસ નિશાળો ને દર્શિટકપુર કોલ છે. રીસર્ચ દર્શિટકપુરો, રેસિનકાલ રૂમો, કામદારોએ કરતાં પદ્ધતિ કામોને વજતા વગેરે, બેનીનું કામ કીચવની નિશાળો, ભરેરામુંના માટે નિશાળો, કલા ને સંગીતની સંસ્થાઓ વગેરે સ્થાપામાં છે. દર્શિટકપુર કોલ સામકોલોજીએ-કે-કે ફેરોલોજી નામે એક મોટી સંસ્થા છે. આં સાદામાં સારા અભ્યાસો ને કેળવણીકારો માંગ્યા છે.

યુનિવર્સિટીઓ

ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે યુનિવર્સિટીઓ પણ મળી છે. મોસ્કોમાં બે મોટી કમ્યુનિસ્ટ યુનિવર્સિટીઓ છે તે બેનાં નામ આ પ્રમાણે છે: એડ્રીએન્ટક યુનિવર્સિટી અને સુન-વાટ-સેન યુનિવર્સિટી. તેમાં સામ્યવાદના ખાસ વિષયો કીચવાય છે ને તેના પ્રચારકાર માટે પદતિઓ બનાવાય છે.

સાદનશીલતાની વ્યાખ્યા

બજવા પછી જૂના રીતરિવાજો અને પદતિને તદન ફેરવી નાખવાની જાવના ખૂબ જોરોશથી પ્રકટી નીકળી હતી. જળણીતા રશિયન લેખકોને પણ 'બડેખાંઓ' કહી વર્ણવવામાં આવના હતો ને તેમને કોઈ પણ જાતનું ઉત્તેજન આપતું નહોતું. ધર્મનાં ધતીંગા સામે પણ ખૂબ બંદ જાગ્યું, પણ હવે સદનશીલતાની વ્યાખ્યા બગી છે ને પછી વસ્તુઓ તેઓ નજરે સદન કરી બીજાઓની સાગણી નહિ કુખવવામાં માને છે. કેળવણીના ક્ષેત્રનો મુખ્ય પાયો ધર્મમાં નહિ માનવાની માન્યતા પર રચાયો છે; તોપણ નિશાળોમાં ધર્મવિરુદ્ધ કાંઈ પણ રચનાત્મક પ્રચારકાર્ય નથી થતું. થોડા વખતપર છાત્રાઓમાં, શેક્ષીમ ગોરકીએ રામે રાલાને સજોશો એક પત્ર પ્રકટ થયો હતો. તેમાં જણાવાયું છે કે, આરના વખતના રશિયન લેખકોનાં લખાણો ખૂબ વચાપ છે ને વખજાય છે, રશિયન-પછી લલે તે કમ્યુનિસ્ટ હોય તોપણ તે-એવો છુડવધ દોતો નથી કે સારું સાદિત્ય કે સંગીત અને કળા વખાણી શકે નહિ. લેનિન પોતેજ મણા જળણીતા સાદિલલેખકોના સમાગમમાં રહેતો અને ઉમદા સંગીતમાં તલ્લીન બની જતો.

હુના ચરકડી

કેળવણી ખાતાનો મુખ્ય વડો હુના ચરકડી છે. તેને વિશે એક વાત છે, જે પરથી તેને જોળખી થકાય તેમ છે.

બજવાની ચક્રાવળના દિવસોમાં જ્યારે આંતરવિગ્રહ થયા કરતો હતો, ત્યારે એક વાર એવા સમાચાર ફેલાયા કે, મોસ્કોમાં કેમલીન દાવરનો થોડો ભાગ નાશ પામ્યો છે. પાછળથી આ ખબર ખોટી ફરી; પરંતુ તે ખબર જળણતાં જ હુના ચરકડીના દિલમાં ચીરારો પડ્યો. આખમાં અમુકધારા લાવી તે લેનિન પાસે દોડ્યો અને પોતાનું રાજીનામું તેણે આપવા માંડ્યું.

જૂનકાળમાં જે મદાન ધમારત બમાઈ હતી તે તૂટવાની ખબર ફેર જીવતાં સાંભળી શકું નહિ, તેણે તેણે કહ્યું. તેનું રાજીનામું સ્વીકારાયું નહિ; એટલુંજ નહિ પણ તે પછી રશિયાના કલા-સંગ્રહના રક્ષક તરીકેનો હોદ્દો તેને સોંપવામાં આવ્યો. આજે એ મણસ રશિયાની સંસ્કૃતિ પોતાના હાથમાં રાખી બેઠો છે-એટલે કે, કેળવણીખાતાના અમલદારના હોદ્દા ઉપરાંત પુસ્તકાલયો, કળા-સંગ્રહરચાનો, કળાકારો ને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની સંસ્થાઓ, થિયેટરો, સંગીત અને સિનેમેટોગ્રાફ વગેરેનાં ખાતાંઓ તેને સોંપવામાં આવ્યાં છે. તે કવિ છે, નાટ્યકાર છે; એટલુંજ નહિ પણ માનવતાનો પ્રેમી છે, તેમ છતાં તે બજવાખોર અને સામ્યવાદી છે. આજે રશિયાની કેળવણીમાં સંસ્કારિતાનો પાત્ર તેણે બેસાડ્યો છે.

કુપ્સકાય-લેનિનની પત્ની

રશિયાના શિક્ષણવિકાસમાં બીજી એક વ્યક્તિએ અમૂલ્ય ફાળો આપ્યો છે. તેનું નામ કુપ્સકાય કે જેણે લેનિનની પત્નીતરીકે બજવા દરમિયાન ને તે પછી રશિયાના જનસમાજમાં કેળવણી માટે

એક છાત્ર નીકળ્યું. આજે તેના ફેલાવો દશ લાખ નકલનો છે. તેમાં ખેડૂતો ને ખેતીને લગતી ખૂબ વિગતો આવે છે, એટલે ખેડૂતોને તેમાં ધણોજ રસ પડે છે. વળી તે પત્રમાં હજારો ખેડૂતો નાનાં-મોટાં વિવિધ જાતનાં ચર્ચાપત્રો લખે છે ને અમલદારો સામે ફરિયાદો, તપાસ અને ખીજ બાબતોવિષે તે પત્રિકામાં એટલું બધું વિવેચન થાય છે કે, તે પત્ર ખેડૂતોને આશીર્વાદ સમાન થઈ પડ્યું છે અને તેમના ધંધામાં ઉપયોગી બન્યું છે. તેમાં આવેલી બાબતોપર ધ્યાન ખેંચાય છે અને અમલદાર સામે ફરિયાદો વગેરે હોય તો તપાસ થયા બાદ જરૂર જણાય તો તે ફરિયાદ દૂર થયા વિના રહેતી નથી.

સિનેમાદ્વારા શિક્ષણ

સોવિયેટમાં કેળવણીના પ્રચારમાટે ફિલ્મોનો ધણોજ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ‘ગ્રામ્ય રાજનીતિ’ એ નામે એક સુવિખ્યાત ફિલ્મ બનાવનારે હમણાં ફિલ્મ બહાર પાડી છે, ને તેમાં ખેડૂતજીવનના પ્રસંગો અને ખાસ કરીને તેમની મુશ્કેલીઓનું આબાદ ચિત્ર રજૂ કરવામાં આવ્યું છે. આમ સિનેમાદ્વારા પણ શિક્ષણનો ખૂબ ફેલાવો થાય છે.

શહેર અને ગામડાનો સંબંધ

બંનેનો તો શહેરના કામદારોએ પહેલાં શરૂ કર્યો હતો. પાછળથી ગામડાંઓના ખેડૂતો તેના તરફ ખેંચાયા. ધણી વખતસુધી શહેર અને ગામડાંનો સંબંધ કડવો રહ્યો, પણ લેનિને જ્યારે નવી આર્થિક રાજનીતિ દાખલ કરી, સારોજ ખેડૂતો પોતાના ખરા સ્વરૂપમાં બહાર આવ્યા ને સામ્યવાદમાં સહાયભૂત થઈ પડ્યાં. હજી પણ કામદારો ને ખેડૂતોના આદર્શ વચ્ચેનો ફેર ધણો છે અને રશિયાના આંતરિક ઝગડાઓમાં તે એક મુખ્ય ઝગડો છે. સત્તાવાળાઓ શહેરના કામદારો ને ગામડાંઓના ખેડૂતો વચ્ચે સહકાર કરવા માટે તનતોડ પ્રયાસો કરે છે. ૧૯૨૩ માં “શહેર અને ગામડાંની એકતા માટે કામદારોનું મંડળ” એ નામે એક સંસ્થા શરૂ થઈ હતી અને આજે આખા દેશમાં ઠેર ઠેર તેની શાખાઓ છે અને લાખો માણસો તે સંસ્થાના સભ્યો બન્યા છે. કારખાનાંઓની કક્ષો વગેરે સાથે પણ પરસ્પર સામાજિક સંબંધ બંધાય છે ને અવાર નવાર તેમના પ્રસંગમાં ખેડૂતો આવ્યાથી ગ્રામ્યસુધારણા માટે કામદારો પણ સારી મદદ કરી રહ્યા છે.

અભણતા ટાળવાનો ઉપાય

અભણતા સામે અનેક રીતે લડતો લડવામાં આવે છે. ટૂંક યુનિયનો, કામદાર કક્ષો, ખેડૂત મંડળો, સહકારી સમાજો, કેદખાનાંઓ-બધેજ કેળવણીનો ખૂબ ફેલાવો થાય તે માટે ધણોજ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. કામદારો ને ખેડૂતો માટે ઉઘોગને ખેતીવાડીના વિષયો જ્યાં શીખવવામાં આવે એવા દૈનિક અને અઠવાડીક વર્ગો પણ રખાયા છે. અભણતા ટાળવા માટે એક અસાધારણ તપાસ કમીશન નીમણું હતું ને તે પછી ‘અભણતાવિરોધક મંડળ’ નામે પણ એક સંસ્થા સ્થપાઈ હતી. એ સંસ્થામાં પણ વિશાળ જનસમુદાય જોડાયો હતો. માત્ર લોકોને કેળવણીજ આપવાને રાજ્યનો હેતુ નથી; પરંતુ તેમનું સામાજિક જ્ઞાન પણ વિશાળ બને અને રાજ્યમાં લોકસત્તા સ્થાપવા માટે તેઓ મદદ કરી શકે તે સારું શિક્ષણ અપાય છે. પુસ્તકાલયોની સંખ્યા ખૂબ વધતી જાય છે ને દરતાં પુસ્તકાલયો પણ ધણાં છે. આ ઉપરાંત ખેડૂતજીવન અને કામદારજીવનને લગતા પ્રશ્નોનાં નાનાં સસ્તાં ચોપાનિયાંઓ પણ પ્રકટ થાય છે અને લાખોની સંખ્યામાં તે વેચાય છે.

રશિયાનું લશ્કર

આથી ગામડાંઓમાં અને શહેરોના કામદારોમાં ખૂબ કેળવણી ફેલાઈ છે; અને ખેડૂતો-મજૂરો હવે પોતાની સ્થિતિનું ભાન કરતા થયા છે, જે કે હજી ખેડૂતોમાં ધણું શિક્ષણ ફેલાવવાનું બાકી રહ્યું છે. રશિયાનું લશ્કર મોટે ભાગે ખેડૂતોનું બન્યું છે, એટલે તે મારફત પણ તેમને કેળવણી મળે એવા ઉપાયો લેવામાં આવે છે. લશ્કરમાં ખેડૂતને બે વર્ષ રહેવાનું હોય છે ને તે દરમિયાન તેણે અમુક અભ્યાસદરમિયાન તેણે અમુક વર્ગમાં ફરજિયાત જવાનુંજ હોય છે. આથી જ્યારે એ લશ્કર છોડીને જાય, ત્યારે પોતાના ગામડાંમાં કેળવણી અને સંસ્કારિતા ફેલાવવાનું

કાર્ય કરી શકે છે. આવી રીતે લશ્કરમાં ભેગાં આવેલા લાખો ખેડૂતો કેળવણી પામે છે અને દેશને છે તથા પોતાના ગામગામે શિક્ષણથી સમૃદ્ધ બનાવી અખણતા ટાળવામાં અપૂર્વ મદદ કરે છે.

ખાસ નિશાળો

આ ઉપરાંત દેકટેકાળે ખાસ નિશાળો ને ઇન્સ્ટિટ્યુટો હોય છે. રીસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટો, ટેકનિકલ સ્કૂલો, કામદારોએ કરવાં પડતાં કામોને લગતા વર્ગો, ખેતીનું કામ શીખવતી નિશાળો, બહેરાશુંગા માટે નિશાળો, કલા ને સંગીતની સંસ્થાઓ વગેરે સ્વપાયાં છે. ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ સાઇકોલોજી એન્ડ ફીકેશીયલ નામે એક મોટી સંસ્થા છે. ત્યાં સારામાં સારા અધ્યાપકો ને કેળવણીકારો રાખેલ છે.

યુનિવર્સિટીઓ

ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે યુનિવર્સિટીઓ પણ ધણી છે. મોસ્કોમાં બે મોટી કમ્યુનિસ્ટ યુનિવર્સિટીઓ છે તે બેનાં નામ આ પ્રમાણે છે:-ઓરીએન્ટલ યુનિવર્સિટી અને યુન-માટ-સેન યુનિવર્સિટી. તેમાં સામ્યવાદના ખાસ વિષયો શીખવાય છે ને તેનાં પ્રચારકાર્ય માટે પદ્ધતિઓ બનાવાય છે.

સહનશીલતાનો ભાવના

બળવા પછી બૂના રીનરિવાજને અને પદ્ધતિને તદ્દન ફેરવી નાખવાની ભાવના ખૂબ જોરશોરથી પ્રકટી નીકળી હતી. બળીના રશિયન લેખકોને પણ 'બડેખાંઓ' કહી વર્ણવવામાં આવતા હતા ને તેમને કોઈ પણ જાનનું ઉત્તેજન અપાતું નહોતું. ધર્મનાં ધર્તીઓ સામે પણ ખૂબ બંદ જામ્યું. પણ હવે સહનશીલતાની ભાવના જગી છે ને ધણી વસ્તુઓ તેઓ નહુટકે સહન કરી ખીજાઓની લાગણી નહિ કુ.ખવવામાં માને છે. કેળવણીના ક્ષેત્રને મુખ્ય પાયો ધર્મમાં નહિ માનવાની માન્યતા પર રચાયો છે; તોપણ નિશાળોમાં ધર્મવિરુદ્ધ કોઈ પણ રચનાત્મક પ્રચારકાર્ય નથી થતું. થોડા વખતપર ઊપાંચોમાં, મેક્સીમ ગોર્કીએ રામે રાસાને લખેલો એક પત્ર પ્રકટ થયો હતો. તેમાં જણાવાયું છે કે, મારના વખતના રશિયન લેખકોનાં લખાણો ખૂબ વંચાય છે ને વખણાય છે. રશિયન-પછી બસે તે કમ્યુનિસ્ટ હોય તોપણ તે-એવો જુદલ દોતો નથી કે સાઈ સાહિત્ય કે સંગીત અને કલા વખાણી શકે નહિ. લેનિન પોતેજ પણ બળીના સાહિત્યલેખકોના સમાગમમાં રહેતો અને ઉમદા સંગીતમાં તસ્લીન બની જતો.

જુના ચરસ્કી

કેળવણી ખાતાનો મુખ્ય વડો જુના ચરસ્કી છે. તેને વિશે એક વાત છે, જે પરથી તેને ઓળખી સરખ તેમ છે.

બળવાની શરૂઆતના દિવસોમાં બ્યારે આંતરવિગ્રહ થયા કરતો હતો, ત્યારે એક વાર એવા સમાચાર દેશાયા કે, મેલ્કોમાં કેમલીન ટાવરનો ઘોડો બાજ નાચ પામ્યો છે. પાછળથી આ ખબર ખોટી ફરી; પરંતુ ને ખબર જાણનાં જુના ચરસ્કીના દિશમાં ચીરાડો પડ્યો. આખમાં અનુપારા આવી તે લેનિન પામે દોડ્યો અને પોતાનું કાષ્ટનાયું તેણે આપવા માંડ્યું.

જુનામાં જે મદાન કમારત 'બેઈ' હતી તે વૃદ્ધાની ખબર કું જીવનાં સાંભળી કહું નહિ, તેણે તેણે કહ્યું. તેણે કાષ્ટનાયું સ્વીકારાયું નહિ; એટલુંજ નહિ પણ તે પછી રશિયાના કલા-સંમદના રસક તરિમો દોઢો તેને સોંપવામાં આવ્યો. આજે એ માણસ રશિયાની સંસ્કૃતિ પોતાના દાયમાં રાખી મેલો છે-એટલે કે, કેળવણીખાતાના અમલદારના ટોડા ઉપરાંત પુસ્તકાલયો, કલા-સંમદપત્રો, કળાકારો ને વિદ્યાનકાઓની સંસ્થાઓ, દિવેટરો, સંગીત અને ક્લિમેટોગ્રાફ વગેરેનાં ખાતાઓ તેને સોંપવામાં આવ્યાં છે. તે કવિ છે, નાટ્યકાર છે; એટલુંજ નહિ પણ માનવના ક્રેમી છે, તેમ જગાં તે ખગવાબોર અને સામ્યવાદી છે. આજે રશિયાની કેળવણીમાં સરકારિતલો પાસ તેણે મેલાવ્યો છે.

કુસ્કાલ-લેનિનની પત્ની

રશિયાના શિક્ષણવિકાસમાં બંદ એક બળિએ અવધ કાલો આપ્યો છે. તેણે નામ કુસ્કાલ કે લેને લેનિનની પત્નીનરિં બળવા શરૂઆત ને તે પછી રશિયાના જનસમાજમાં કેળવણી માટે

અંખના કરીને પોતાના મધ્યમ આદર્શો પાર પાડ્યા.

દેશપારીના દિવસોમાં પણ તેણે કેળવણીમાંજ પોતાનો કાળ ગાળ્યો હતો અને 'બહેર શિક્ષણ અને પ્રજાતંત્ર' એ વિષયપર પુસ્તક લખ્યું હતું. તે બાદ સાદાં કપડાં પહેરે છે, તેનો દેખાવ આકર્ષક નથી; પરંતુ થોડી મિનિટો તેની સાથે વાત કરીએ એટલામાંજ તેની શુદ્ધિના ચમકારા આપણે જોઈ શકીએ છીએ. લેનિનના અવસાન પછી 'કૉંગ્રેસ ઓફ સોવિયેટ્સ'ને ઉદ્દેશી તેણે નીચેના ઉદ્ગારો કાઢ્યા હતા:-

“કૉંગ્રેસ! ખેડૂત અને કામદાર નરનારીઓ! મારે તમારી પાસે એક મોટી વાચના કરવાની છે. લેનિનના વ્યક્તિત્વને ખૂબ માન આપો નહિ, એના સ્મારકમાં પૂતળાં બાંધો નહિ. પોતાના જીવનમાં એણે એ કશા માટે પરવા કરી નથી. યાદ રાખો કે, આ દેશમાં ગરીબી ને દરિદ્રતા ખૂબ છે. જો તમારે લેનિનના નામને માન આપવું હોય તો બાલમંદિરો સ્થાપો; કિન્ડરગાર્ટન શાળાઓ, પુસ્તકાલયો, ઇસ્પિતાલો વગેરે ઉભાં કરો.”

(“ હિંદુસ્થાન અને પ્રજામિત્ર”ના અંકમાંથી)

૪-વિદ્યુરલગ્ન થાય તો પછી વિધવાલગ્ન કેમ નહિ ? વિધવાઓને હિંદુસમાજ ન્યાય આપશે ?

હિંદુસમાજ કુંભકર્ણુની માફક ક્યાંકથી ધોરણે? જ્યારે દેશાંતરમાં પ્રગતિ અને સુધારા માટે લડતો લગાઇ રહી છે, ત્યારે હિંદુસમાજ પોતાની મૂળ જગ્યાએથી એક ઇંચ પણ આગળ વધ્યો નથી. આજના વીસમી સદીના સંક્રાંતિમાં પણ અંધારમી સદીના રીતરિવાજો અસ્તિત્વ ધરાવે છે, તે જોઈ ગમે તેવા સમજી માણસને લાગી આવે એ નિર્વિવાદ છે. એ રિવાજો એટલા કઠંગા અને અમાનુષિક છે કે તે જોઈ હૃદય કંપી ઉઠે છે.

વિધવાલગ્ન કેને માટે ?

વિધવાઓ પુનર્વિશ કરી શકે કે નહિ, તે સવાલ પ્રથમ ચર્ચવા જેવો છે. વિધવાઓ જો પોતાનું જીવન સાદાઈ અને સદ્ગુણથી ગાળવા માગતી હોય અને નિષ્કલંક રહે તો એના જેવું કોઈ બીજું કંઈ હોઈ શકેજ નહિ. મહંમદ કવિ કલાપીએ કહ્યું છે કે—

“વિધવ્યે વધુ વિમળતા બહેન સૌભાગ્યથી કંઈ” એ સૂત્ર ધાર્મિક સરસ અને મનનીય છે; પરંતુ કેને માટે? જે વિધવા પોતાના સ્વર્ગસ્થ પતિની યાદ દિલમાં ધરી તેનાજ નામનું અહોનિશ રચ્યું કરી સંસારના દરેકાઈ બેગવિદ્યાસથી વંચિત રહેવા માગતી હોય, તેને માટેજ છે; પણ જે વિધવા તેનું જીવન ગાળવા ના માગતી હોય, સંસારસુખની લોહુપના તેના હૃદય ઉપર અસર કરતી હોય અને અહોનિશ વૈધવ્ય દશામાં તેના દિલમાં ઈંખ થતો હોય, તેવી વિધવાઓને પુનર્વિશ કરવાની કૃત સમર્થતા જોઈએ કે નહિ? કે અતારમી સદીથી આવના આવેલા રિવાજ પ્રમાણે તેણે સમાજની વ્યવસ્થામાં નિર્મિત જગ્યાએ રહેવું? એ સુખ્ય સવાલ છે.

હિંદુસમાજમાં વિધવાઓની સ્થિતિ

કાલે એમ કહેવામાં આવે છે, વિધવાએ શામલે પુનર્વિશ કરવું જોઈએ? તો એને જવાબ એ છે કે, નિંદુસમાજમાં વિધવાઓનું સ્થાન ઘણું અધોમનિએ પડેલું છે. વિધવાઓ શુભ કલ્પના બદલ જાણી શકે નહિ, એક પદ્ધતિની કેળ. પરંતુ તેની પાસે વધારે કામ લેવામાં આવે છે. હાલનારે એ વિધવાનું જીવન કાનું વાંટું છે, તપસ્ય, ભાગ્યથી મનનો સંકેતન કરવા છતાં મનની વાત મનમાં રહેતી જતા અંધક. સંસાર બંધે મન વચમાં તેના ઉપર ઉપદેશ કરતાં હોય એમ મોટે ભાગે વિધવાનું જીવન સરે નહિ. દેવતાનું ભજનન કરીને, અવજન નહિ અને કેટલોક મુશ્કેલીને કારણે મન મરડે છે અને એટલે, મનન તેના ઉપર મુદતરૂપમાં આવે

છે કે, તે બોતાં બેનારની આંખમાંથી લોચી વરસે. એક દશાષ્ટ જનનવર ઉપર જે જુદાં ન ગુજરે તેના કરતાં પણ વધારે જુદાં તેના ઉપર ગુજરવામાં આવે છે અને આવું દુઃખ અને જુદાં થવા છતાં વિધવાને કરવાનું શું શું ? મૂંઝે મોઢે સર્વ સદન કરવાનું! પોતાના દિલની ઉની જવાબા કાઢવાનું તેને એક પણ દેશાણું હોતું નથી. સમાજ આ બધું જતણે-જુએ છે; છતાં આંખખાંડા કાન કરે છે અને પોતાની અદારમાં સંકાની પદ્ધતિને વળમી રહે છે. આમ હોવાથી વિધવાઓ દિંદુસમાજને સાપ આપે તો તેમાં કંઈ અણબધાનું ન બળાય.

વૈધવ્ય માટે જોખમદાર કોણ ?

વિધુરલક્ષ્મ યાચ તો વિધવાલક્ષ્મ કેમ ન થઈ શકે ? ૫૦ વરસની ઉંમરના બહુચક છુદ્દાઓ પોતાની કામવાસનાને વશ થઈ પોતાના ઘરમાં પોતાની બહેન થા દોકરી નાની વયમાં વિધવા થયા છતાં તેની વૈધવ્ય દશાને બાજુ મૂકી ઘોડે ચડે અને નવી વદ્ધ ઘરમાં લાવવાના પોતાના મનના કોઈ પૂરા કરે છે. આવા બહુચકોને જોઈએ પણ વિચાર નહિ આવતો હોય કે, પોતાના ઘરમાં પોતાની વદ્ધ થા દોકરી વૈધવ્યદશા ઉપર આંશુ સારે છે અને દુઃખમય જીવન ગુજારે છે; તે વખતે નવી વદ્ધ લાવવાના કોઈ પૂરા પાડવા તૈયાર થાય છે? અરે જો બહુચક છુદ્દાઓ! જો મરજીમાં બોલ મુખતા હેવાનો! જો વિધવા કુતરાઓ! તમને ક્યાં ખ્યાલ છે કે, મુલાન બાળાઓને વૈધવ્યદશામાં મૂકનાર તમેજ છો. તમારા કૃષ્ણિય સુખની ખાતર આજળ પાછળને વિચાર ક્યાં-વગર દવસી કુતરાની માફક લમ કરવાને આકર્ષાઓ છો; તે બદલ તમને દળર વાર પિછાર છે! દસાષ્ટમાં પણ જરાતરા રહેમની છાંટ હોય છે તે પણ તમારામાં નથી. આવા વિધુરોને પોતાની પુત્રી આપનાર માખાપોને પણ દળરો સાપ છે. “દોકરી ને મય દોરે ત્યાં જાય” એ કહેવતનું અસ્તિત્વ દશ દિંદુસમાજમાં છે તે આ ઉપરથી સાબીત થાય છે. માખાપો પોતાની પુત્રીઓને પૈસાની લાલચે, ઉચ્ચ કુટુંબની લાલચે વા ખીછ કોઈ પણ લાલચે વદાવથી ઉછેરી આખરે દુઃખદરિવામાં હડસેલી મૂકે છે અને પછી બિચારી વિધવા થતાં શિકારી કુતરાઓની માફક તેના ઉપર તરાપ મારીને સંકટ ગુજારવામાં કમર કસે છે. અરે! જો અધ માખાપો અને લમગાટે લાલસા કરનારા બહુચકો! વિચારો, આંખ ઉઘાડો અને જુઓ કે, વૈધવ્યપ્રાપ્તિ માટે કોણ જોખમદાર છે! બોળા બાળાઓને શામાટે ચન્હેમાર ગણે છો? તમારી જૂલ કહો કે મનસ્વીપણું કહો, પરંતુ તેનો ભોગ તો બોળા બાળાનેજ થવું પડે છે.

દિંદુસમાજ જાગશે કે?

દિંદુસમાજમાં જ્યારે વૃદ્ધલક્ષ્મની પ્રથા દયાતી ભોગવે છે, ત્યારે વિધવાલક્ષ્મની પ્રથા કેમ દાખલ ન કરવી? વિધવાલક્ષ્મની પ્રથા દિંદુસમાજમાં દાખલ થશે તો ધણાજ ફાયદા થાય તેમ છે અને દિંદુસમાજ ઉપર જે દીકાઓના દયોડા પડે છે તે અટકશે; વિદેશી લેખિકા મીસ મેપો જેવીઓને દિંદુસમાજ ઉપર દીકાઓ કરતાં અટકાવી શકશે; - દિંદુસમાજની થતી અધોગતિ અટકાવી શકશે; વિધવાઓને પરધર્મીઓ સાથે લમ કરતાં અટકાવી દિંદુસમાજ ઉપર આવતું કાશું કલંક દૂર કરી શકશે અને બાળદત્તા તથા પ્રજાદત્તા અટકાવી શકશે. જો આ પ્રથા દાખલ થશે તો દિંદુસમાજ પોના ઉપર આવતું કલંક દૂર કરી ઉજ્જવળ મુખે ફરી શકશે અને વિધવાઓના દળરો આથીવોદ મેળવશે.

(તા-૧-૬-૧૯૨૮ ના દૈનિક “દિંદુરયાન”માં લેખક:- શ્રી. પુષ્કરરાય કે. દેસાઈ)

૫-આજના સમાજનાં જીવતાં મુદ્દાં !

બ્રિટિશ પાસેથી શીખવાનો ગુણ

અંગ્રેજી ભાષામાં એક જાણીતા વિદ્વાનનું કથન કહેવતરીકે વપરાય છે કે “આયલાઓ ખરું મૃત્યુ આવે તે પહેલાં અનેક વખત મરી ગયેલા હોય છે.” એટલે કે, આયલા પુરુષોને સાચું મૃત્યુ તો એકજ વખત આવે છે; પરંતુ તે પહેલાં જીવને જ્યારે પણ કશુંક નેખમ વહેરવાનું આવે કે કાંઈક ગંભીર પ્રસંગ ઉભો થાય, ત્યારે તેને ખોટો લય એટલો અધો લાગી જાય છે કે જેથી તે માણસની દશા લગલગ મરવા જેવીજ બની જાય છે.

જીવતાં મુદ્દાં

આવા લયલીત રહેનારા લીફ આયલાઓનો જગતના આરંભથી સર્વ સ્થળે તિરસ્કાર કરવામાં આવે છે અને જગતના અંતસુધી તેનો જનતા તિરસ્કાજ કરશે; તેમ છતાં માનવસમુદાયમાંથી એવી કાયરતા જડમૂળથી ટળી જાય એ માનવું તો મુશ્કેલ છે; સિવાય કે સ્પાર્ટાવાસીઓની માફક પુરુષને જીવવાનો અધિકાર આપવામાં ન આવે, સિવાય કે પ્રાચીન રોમન નાગરીકત્વની માફક નાગરીકત્વની વ્યાખ્યાજ આકરી ઠરાવવામાં ન આવે.

પરંતુ હિંદુસ્થાનની પરિસ્થિતિ તપાસીએ તો એવા કાયર મનુષ્યો કે જેમને વાસ્તવિક રીતેજ જીવતાં મુદ્દાં ગણી શકાય એવાં ધણાં દેખાય છે અને નજીકના લવિષ્યમાં એ દુર્ગુણને સહેજમાં નીચારી શકાય તેમ નથી.

આયલાપણાના પ્રકાર

માણસમાં રહેલી આયલાપણાની કસોટી એકલા શરીરબળ ઉપરથી કાઢી શકાય નહિ. અજ્ઞાત, માનવીની મરદાઈની અનેક કસોટીઓમાંની શરીરબળની ખીલવણી પણ એક કસોટી છે; તોપણ એકલું શરીરબળ ધરાવનાર માણસ મરદજ બની શકે છે, એવું કશુંજ નથી. આયલાપણું એક પ્રકારની બીકમાંથી જન્મે છે અને એવી બીક નિર્માલ્ય, માનવ સંદેહકાઓમાંજ હોય એવું કંઈ વિધાન હોઈ શકે નહિ. સાડાજ ફૂટના કદાવર બાંધાના માણસોમાં પણ એવી બીકને સ્થાન છે અને તેને લીધે તેમનામાં પણ કાયરતા દેખાયા વિના રહેતી નથી. એ કાયરતા અથવા આયલાપણું અનેક જાતના લયમાંથી જન્મે છે. તે લય ધાર્મિક, રાજકીય, સામાજિક અને આર્થિક, એમ ચાર જાતના સામાન્ય રીતે હોય છે. ખાસ લય માર-હાનિ, પ્રાણદંડ અને લૂંટની ભાવનાની પાછળ રહેલા હોય છે; પરંતુ સામાન્ય વ્યવહારમાં જેણે લયનો ત્યાગ કરેલો છે તે ખાસ લય વખતે જરા પણ યોગ વિના મરદની માફક ગમે તે પ્રસંગમાં ખડો રહીજ શકે એવો અનુભવ છે. એટલે ખરી કાયરતા જીવનના સામાન્ય વ્યવહારમાંથી માપવાની હોય છે.

વહેમ અને ધર્તીંગનો લય

ગમે તેવી પ્રચંડ કાયાવાળા અને સાણત કાંડાબાવડાવાળા શક્તિશાળી માણસને પણ વહેમ અને તેવાંજ બીજાં ધર્તીંગના લય તરણા કરતાં પણ નિર્માલ્ય બનાવી મૂકે છે.

દાખલાતરીકે ઘણાઓને એવા વહેમે ઘેરી લીધેલા હોય છે કે, માથા ઉપર, કાણી ઉપર કે ગળામાં અમુક મંત્રનું માદળિયું કે તાવીજ રાખીએ તો દુશ્મન કદી હરાવી ન શકે, ભૂતપ્રેત કદી ખીચાવી ન શકે કે કોઈના જાદુ અથવા જાત્રમંત્ર કોઈ પણ રીતે ફાવી ન શકે. એવા માણસો બહુજ નેરાવર હોવા છતાં ને પેલું માદળિયું ચોરાઈ જાય, તૂટી પડે કે મારામારીમાં ખોવાઈ જાય તો પેલી વહેમી માન્યતાને લીધે તેની તમામ શક્તિ દણાઈ જાય છે અને તે આપડો વહેમને લીધે બનેલી પરાશ્રયી ઇત્તિને લીધે બધીજ આત્મશક્તિ શુભાવીને તદ્દન ખાયલોજ બની બેસે છે.

એવીજ રીતે કોઈ દેવીના લયથી, કોઈ દેવોના લયથી અથવા તેમના તરફની અંધશ્રદ્ધાને લીધે ખાવડા બની બેસે છે. સોમનાથ ઉપરના દુર્મત્રા વખતે કેવળ મદાદેવને આશરે બેસી રહીને હરિશ્ચંદ્રાએ જે મનોદશા બનાવી, તે આવીજ ધાર્મિક અંધશ્રદ્ધામાંથીજ જન્મેલી હતી.

રાજદ્વારી ભય

કેટલાક ખદાદુર વીરો રાજદ્વારી ભયને લીધે ઇવત્તાં મુદ્દાં જેવા બની ભય છે. આ ભય બે પ્રકારનો છે. જેલ અથવા મારનો અને સત્તાવાળાઓની શુભ ખદગી કે મહેરબાનીનો.

જલિયાવાળા બાગમાં પેલા પ્રચંડ શરીરવાળા પંજાબીઓ કાયરની ગોળાથી મરી ગયા, એમને કોઈ બાપકા નહિ હતી શકે; પરંતુ અમૃતસરની પેલી ગોઝારી ગલીમાં જેઓ ગોરા સિપાઈની ગોળા અને સંગીનના ભયથી કરીને ચેટે લસડાયા, જેમણે નાકલીટી ખેંચી, જેઓએ ગોરાને જોઈને ફરજિયાત સલામો ભરી અને ખીખરે માન અનિચ્છાએ-મૃત્યુના ભયે-આપવા તેમાર થયા, તેમને જનના દમોમાં કાયરતરીકે જ ગણ્યો. ગાંધીજી જેવા અદિસાના પૂજારીએ પણ એવા બાપકાઓને પેટ-ધસવા કરતાં મરી જવું હતું, એમ કહેવું તેનો અર્થ એટલો જ છે. આજ રીતે કેટલાક પોલીસના મારના ભયે અને જેલ જવું પડશે તો? એવા ભયે પણ ઇવત્તાં મુદ્દાંની દયા બતાવે છે.

પરંતુ સામાન્ય માણસો નહિ એવા પ્રમુખ રાજદ્વારીઓ ખીખર એક ભયને લીધે એક જાતનું આપસપાણું બનાવે છે, એ પણ નોંધવા જેવું છે.

એકાદ રાજદ્વારીને ધારાસભામાં સરકારે નીમ્યો છે. 'બોલરી ખીલ' કે 'રાઉસેટ એક્ટ' અથવા 'મીઠા ઉપરના કર' જેવા કોઈક પ્રચલે તેને એમ લાગે કે, સરકારનું એ કૃત્ય બિલકુલ તિરસ્કારને પાત્ર છે, તેમ છતાં 'સરકાર ફરીથી મને નીમશે નહિ તો?' એ ભયે ઉપપત્ય પામેલા કેટલાય રાજદ્વારીઓ સરકારી આણકચ્ચાર(બીપ)ની દોરવણીએ દોરવાય છે.

તેજ રીતે એકાદ લોકપ્રીય રાજદ્વારી નેતાને એમ લાગે કે, પ્રભુસમૂદનો મોટો ભાગ જે પાન માની રહેતો છે તે પરિણામે તુષ્કાનકારક છે; તેમ છતાં એ વ્યાજબી અભિપ્રાય જાહેર કરવા જતાં લોકપ્રિયતા ગુમાવી બેસવાના ભયથી તે ગમરાઈ ભય છે, એની જામ ઉપડતી નથી, હોહ શીવાઈ ભય છે, દેવે કંઈ ને દોઢે કંઈ એ દવામાં તે વ્યામોદ પામે છે, છેલ્લે તેને લોકપ્રિયતા ગુમાવવાનો દર એટલો બધો દેખાય છે કે, હોરર તે વ્હૂં બોલે છે. એ નેના બીકણુ બને છે, બાપકાપણું ધારણ કરે છે અને જનનાને શીધી સલાદ આપવાનો પાનાનો ધર્મ બ્રમે છે!

ધાર્મિક બીરતા

કેલેન્ડર જાહેર પુણ્ય છે. તે ધાર્મિક વહેંચા તે દોષ-પ્રમાદમાં માનવો નથી. વિશાલ જાતને ગોરાગોળી દોરેમાંમા તે બાદાર-વિદાર કરે છે, અપનંદો અને વાહકદોષની સાથે ભોળનો. તેનાં તેને કદાં વાંધા જાણતો નથી; તેમ છતાં પર્થવિષ્ણુ પુત્રને - રાજ નહિ કરવાને મરિ તે રક્ષિતશક્તિની જાહેરસભાઓમાં ધુણ્ણ ભાગ ભજવીને ધર્મનાં ધનીનેતો દોઢા આપવનું બાપકાપણું બતાવી બેમે છે.

કોઈ એક વિદ્વાન બાલણુ છે. તેને એમ લાગે છે કે, જમણમાં પંજિનેટ એ તો ખોટા પ્રપંચ છે; માણસ માણસથી કદી વ્યભચિતો જ નથી; તેને એમ લાગે કે, ૮૦ વર્ષના જુદા સાથે જળાદકારે પરબાપવામાં આવેલી સીદ વર્ષની કન્યા જે પડવા પડી એ પત્ન્યાલીઆર્ત વિધવા બને તેને ફરીથી લગ કરાવવાં એમાજ સહ્યો ધર્મ રહેતો છે; તેમ છતાં એમ કરવાથી તેના લગ્નમાનો મરને થઈ જશે, તેને માન મળતું એટલું મારું, એવું એને પેટ બગવાના સંભવ પડે-એવો એને ભય લાગે છે. એથી તે બાપકાપણું ધારણ કરે છે અને પેનાના આગમને દમીને તે પંજિનેટને પ્રતિ આપે છે, વિધવાને ફરજિયાત વેરામ પગ વરવી રીમાલન કરે છે. તે ઇવતે. છતાં મરી જાય છે, ૮૦ વર્ષ સાડું જીવે તે જમજમા રહે છે.

આધારિક બીરતા

આધારિક બીરતાની બાપકા. બેસેલે: તે: આ: જમજમા અનેક જમજમા. છપું જમજમા. આમ જમજમા તેને તેની નાજવાવાં લાંબાં પહેવાં જમજમા. જમજમા જમજમા જમજમા અને મુદા-પતી રુપાનોને મુદા કરવા. કેલેન્ડર એક કોલેન્ડર, જમજમા જમજમા છે; પરંતુ જમજમા જમજમા પડી જમજમા કોલેન્ડર એ એને જમજમા જમજમા જમજમા. આ જમજમા છે તેને તેને જમજમા જમજમા જમજમા. તે તેને જમજમા જમજમા જમજમા. એને તેનાના નિદાન કરે એકાદ કોલેન્ડરને

મદદીને આશરો લેવો નુકસાનકારક જણાય છે, તે મૂછ મુંઠાવે છે, ગાયના છાણુ-મૂત્રથી સ્નાન કરીને પાવન અને છે, ન્યાતીલાઓના ગુસ્સા આગળ ટકી નહિ શકવાથી તે દંડ આપે છે, ન્યાન જમાડે છે અને છવતો મુડદું બની જાય છે.

એજ રીતે ખાળલમ, વૃદ્ધલમ, કુળલમ, ધનલમ, વરવિક્રય, કન્યાવિક્રય, ફરજિયાત વૈધવ્યપાલન વગેરેની વિરુદ્ધ વિચારો ધરાવનારા, ભાપણો કરનારા અને લાંબા લાંબા લેખો લખનારાઓ પ્રસંગ આવ્યે બીરુતા બતાવીને ભાગી જઈ સામાજિક સત્તા આગળ નમી પડે છે !

એક માણસ એવું માને છે કે, ચારિત્ર્યથીજ માણસ ઉંચો થઈ શકે. શુદ્ધ પણ વિશુદ્ધ ચારિત્ર્યજળ ખીલવીને બ્રાહ્મણકોટીને પામી શકે-અર્થાત્ નીચલા થયથી ઉપલા થઈ સુધી પહોંચી શકે; પણ અનેક પાપકર્મો કરીને ગંગાસ્નાનથી તે પવિત્ર થઈ ન જાય, અનેક અનર્થ કરતા રહીને ચોરાશી જમી આવવાથી કોઈ બ્રાહ્મણ બની ન જોસે; પરંતુ જો તે એવું બહાર કહેવા જાય તો એની ન્યાતાના વહેણી અને શ્લિષ્ટજીવને ગુસ્સો ચડે. એ ગુસ્સો સહન કરવાની, સામાજિક બહિષ્કાર વેઠી લેવાની તેનામાં તાકાત નથી હોતી એટલે તે ખાયલો બની જાય છે. પુરતજ પોતાના બધાજ સિદ્ધાંતોને ગટી કરીને ગજવામાં મૂકી દે છે અને જાતીલાઓની સાથે ઝંખે ઝંખે કરતો એ પણ કહેવા લાગે છે-ચોરાશી જમવાથી આપણે બ્રાહ્મણ બની ગયા !

આર્થિક બીરુતા

આજ રીતે આર્થિક દબાણ અને લાગવગ માણસને બીરુ બનાવી મૂકે છે. એક ન્યાયાધીશ લાંચ લઈને અન્યાય કરે છે સારે તે ખાયલો બની મૃત્યુ પહેલાં મરી ચૂકે છે.

એક નોકર કેવળ અમુક માણસને ત્યાં નોકરી કરે છે, એટલા કરથી બીરુ બનીને પોતે ન માનતો હોય તેવું કામ કરે (દાખલાતરીકે શેઠને કે શેઠના સગાને ખોટી શરમથી ચુંટણીમાં મત આપી આવે, પોતે દિલથી ન માનતો હોય તે કામ કેવળ શેઠના દબાણથી કરે) સારે તે ખાયલો બનીને છવતા મુડદાની દશા ભોગવે છે.

તેવીજ રીતે પૈસા લઈને નિર્દોષને ખીજનની ખાતર મારવા જનાર ગમે તેટલો શારીરિક બળવાળો હોવા છતાં પણ ખાયલો મનાય છે.

બીરુતા ત્યાગ-મરદ બને

એ બીરુતાનો જેણે ત્યાગ કરેલો છે તેજ મરદ છે. એવા મરદો અમુકજ દેશમાં કે અમુકજ જાતિમાં પડે અને ખીજે નજ પડે એમ કોઈ કહી ન શકે; તોપણ વિચાર કરતાં એવું તો કહેવુંજ નેહએ કે, જેઓ એવા બચથી કરતા નથી તેઓજ જગતમાં નામના, યશ, સત્તા, ધન, સન્માન-વધું પામી શકે છે.

ગામમાં ધાડ આવી હોય, ઘરમાં ચોર પેડો હોય, ગામજતાં રસ્તામાં લૂંટારો મળે તેવે વખતે પણ શારીરિક બળ છતાં અંતરમાં કાયરતાના વાસ હોવાને કીધે અનેક માણસો ખાયલાની માફક ધાડ વખતે ઘરમાં ભરાઈ બેસે છે. ઘરમાં ચોર પેડે ત્યારે ધૂજળા ધૂજળા ઉઘવાનો આડંગર કરે છે અને રસ્તામાં મળેલા લૂંટારાને સ્વસ્ત્ર આપીને ઉપરથી માર ખાય છે; કેમકે ખાયલાઓના નર્કજમાં એ સિવાય બીજું કશુંજ નિર્માયણ હોતું નથી.

આકેળેમાં જીવન ગમે તેટલા દુર્ધર્મો ભડે હોય, પરંતુ તેમનામાં મરદાઈનો આસાધારણ ગુણ હોય તેની તા કેટલી પણ પાડી શકાય નહિ. આપણે એ જ્ઞાનની પાસેથી એ સદગુણ ખાસ ધ્યાનપૂર્વક જાણી છે.

મરિચક પાંચાનુકે જઈને અમેરિકા વસાવે, પૃથ્વીસરના દેશોને ખુદી વળાને કામકામ બુનિયત બેઠે ઉભાં કરે, હરીજન વ્યાપારીઓ વિદેશોમાં વિશાળ દેશ ઉપર સામ્રાજ્ય જમાવે, જરાક બેચાલ દાવુનો ગળા કમચત આક્રમણ બજાવત સમગ્ર દેશ પર તે એની મરદાઈને લખેજ.

કમચત કહ્યો જઈને ઉભા. ઉપદેશનો દેશ આઝાદીમાં અનેક વખતે કરી છે, તેમાં તે બેચાલ એકે જમાવે મરદનાર પડે કમી મારુ ધરવની વાત છે; પણ વ્યવસ્થા અને મરદ

અંગ્રેજો જમણા માથ ઉપર તમાચો મારનારના બને માથ ઉપર જાગરદન મુદ્રા લગાવી તેનાં જમણાં મોઢાવાની નીતિએ ચાલે છે. અંગ્રેજોની માથ પકડે તેને બાપુ' જમણાં' આપી દેવાની છત્રમે સલાહ આપવા છતાં અંગ્રેજો જેની માથ પકડે તેનું અંગ્રેજી પગની લીંચી જુદી કરે છે. તારી આંખમાં સોબેલું પડ્યું છે તેને કાઢ, બીજાની આંખમાંના તળખાવાની પીડામાં નું ન પડ; એવો છત્રમે કાઢરુનો ઉપરેલ વિસારે ખાટી તે મીઠા મેલો જેની બાહુની તરફ મુકાદમ મારનાર દિ'રની નાની બૂલોને મોટું રૂપ આપી રાજવદારી હેતુ સાધી શકે છે. મનવજ કે, ધાર્મિક વાનેને તે બાધબંધમાં રહેવા દે છે. ધાર્મિક ભીરતાનો તે સ્વીકાર કરતા નથી, પણ જાતંમદાં અને બાહુજગ ઉપરજ મુસ્લક રહી બાવધાપણને તિરસ્કારે છે. આપણે સ્વર્ગની વાને પાછળ વેળા બનીને સ્વર્ગના યુવાવદા તૈયાર છીએ. અંગ્રેજો સ્વર્ગની પરવંજતા લેવા કરતાં નરકમાં રહીને પણ સ્વર્ગના ભોગવવાનું વધુ પસંદ કરે છે.

એમની પાસેથી આપણે જે સહયુજ શીખવાના છે તે દિ'મતનો, નીચતાનો, સ્વાતંત્ર્યભાવનાનો, પ્રતિદાને બાવર ધાણ વ્યાપવાની તૈયારીનો. અત્યારે આપણે મરતી, ગામની, ખર્મની, સમાજની, રાજ્યની, શેઠની-અનેક લેણીની મુશામીમાં સપડાઈને, અનેક પ્રકારના કૃત્રિમ ભયને લીધે બાવધા બની ગયા છીએ. એ ભયને ફાગવી દેવામાં આવે તો બાવધાપણું માર્યું જાય અને તેમાંથીજ સ્વર્ગનાનો જન્મ થાય, એ વાત સૌએ સવેળા સમજ લેવાની જરૂર છે.

(તા. ૭-૧૦-૨૮ના "સુબંધ સમાચાર"ની આઠવાડિક આશુતિમાં લેખક-શ્રી. યદુનંદન)

૬-દક્ષિણભારત મેં મૂર્તિપૂજક દેશાધ

દક્ષિણ ભારત સન ૧૯૨૬ ઇસ્વી કે દ્વસરે સમ્રાટ મેં, મેં અપને બ્લેક બ્રાતાસે પાંડીચેરી મિલને કે લિયે ગયા થા. મદ્રાસ પ્રાંત મેં તૈમિલ ભાષા ન જાનનેવાલે ચાની અંગ્રેજી સે કામ ચલા લેતે હેં; એપોંકિ ઉપર કે કુટ્ટી તક અંગ્રેજી બોલના જાનતે હેં. પરંતુ પાંડીચેરી મેં ફ્રાન્સીસિયોં કા રાજ હોને કે કારણ અંગ્રેજ વિશેષ કામ નહીં આપી. ઇસ કારણ મુજે અપને બ્રાતા કા પતા લગાને મેં જો હકિનાઇ પકી ઉતસે મેં ઇસ પ્રકાર બચા કિ રોજન પર એક રિશ્તા મેં બંધ કરે રિશ્તાવાલે સે મેંને કહા "દાવિદ બોઝા." મિં ઉંવિઝ વહાં કે એક પ્રમુખ ઔર સુપ્રસિદ્ધ બૈરીસ્ટર હે ઔર મેરે ભાઇ કે પરમ મિત્ર હેં. તામિલ ભાષા મેં બોઝા વકીલ કા કહતે હેં; વહ રાજ મુજે પહલે સે માલુમ થા, ઇસી કારણ મેં એક બહુત બડી પરેવાની સે બચ ગયા. રિશ્તાવાલા મુજે ઘુરંત લી મિં ઉંવિઝ કે મકાન પર લે પહુચા. રિશ્તાવાલે ને આવાજ હી. મઝમઝ કા એક કુરતો પદને તથા બિલકુલ સાદી ઘોળી બાંધે લુએ એક સજ્જન બાહર આવે. વડી મિં ઉંવિઝ થે. એક દક્ષિણ બૈરીસ્ટર કે એસે સિપ્રાસ મેં હેબને કા મેરા વહ પદવા હી અવસર થા. ઇસી ઉત્સુકતા મેં મેંને અપને ભાઇ સે કુઝ બાતેં પૂછી. ઉં-હોને મુજે જતાયા હી વહાં કે ઇસાઇ ધર્મ કે મામલે મેં કેવલ ઇનના લી જાનતે હેં કિ વે ઇસાઇ દે ઔર ઇસા મસિદ, જિ-હેં ગરીબ ઔર દુ-ખિયોં કે કષ્ટ તથા દુસરોં કે પાપોં કે લિયે સ્વર્ગ સુઝી પર ચડના પડા થા, વહ ઉનકે પ્રશ્ન હેં. ખસ, મેરે ભાઇ જિસ મુદલ્લે મેં રહતે હે ઉત્તમે સિલિત તથા ધનિક ઇસાઇયોં કી હી સંખ્યા અધિક હે. વે ઇન્દી ધરોં મેં રોનરજ બેઝ કર અપના સમય કાટા કરતે હેં. અપને ભાઇ કે ઇસાઇ મિત્રોં કે સબી ધરોં મેં મેં તથા. કન લોગોં કે ધરોં કી જિંયોં સાડી પદને દુએ થી. સુદાગિનોં સે મસ્તક પર સિંહર કે ટીકે થે. પર કે જાતનંકસે ઔર પીતલ કે મે-ચાપ કે ખાને તક ચાંદી ઔર પીતલ કે થે. મકાન કે અંદર કે ઈંદ્ર ઔર પર્યર કે ફરં સબી જાગર સે લોચે દુએ થે. વહાં પર દિ'દુઓં મેં, લગ્ન કી ચાટી હો જાને કે બાદ ઉત્કે પેરાં કી એક એક ઉંગલી મેં હરકા પદના દેતે હેં. ઇસાઇયોં કે વહાં બી વડી રિવાજ દે. સારંગ થક કિ વહાં પર દિસી બી બી-પુરુષ કે પદનાવ-કીલર સે વહ જાનના બિલકુલ અસંભવ દે કિ વે દિ'દુ દે થા ઇસાઇ. બડે સે લે કર

छोटे तक सभी हिंदू और मुसलमान कुरते और तहमंद पहनते हैं। प्रत्येक मुसलमान के घर के आदर के दरवाजे पर लकड़ी का बना हुआ क्रास लगा देना। प्रत्येक मुसलमान के घर के आदर में एक ही जगह दीवार में अपने हुस्ने आलों में तीन मूर्तियाँ, मिट्टी या पीतल की रणी दुध देनी। एक तरफ पिता, दूसरी ओर उनकी मातापिता तथा बीच में काष्ठ की मूर्ति थी। ये मूर्तियाँ कपड़े पहने थीं। काष्ठ के सिर पर मुकुट था। पांडीयेरी के गवर्नर के प्राध्वे सेक्रेटरी के घर में गिजली की शशनी थी। इन मूर्तियों से हीक आध गज कि दूरी पर, मूर्तियों के आन सामने, गिजली का अस्थ था; परंतु सूरज छिप जाने के बाद, मूर्तियों के सामने नित्य नियमपूर्वक तेल का एक चिराग जला कर रक्खा जाता है। यही आतमि उर्विउ के यहां ली देनी गध। उनके यहां ली गिजली की शशनी थी। जिन घरों में गिजली कि शशनी न थी उनमें तो चिराग रक्खा ही जाता है, लगभग सभी के घरों चिराग के साथ साथ चिराग के धधर उधर राज नये शुलहस्ते रक्खे जाते हैं; उडे दिन के राज यहां औविस तारीख कि रात को, सग मुसलमानों के यहां काष्ठ की जन्म होता है। अपने धधर-प्रत्येक सनातनधर्मी के यहां, जन्माष्टमी पर कृष्ण पक्ष नही कराये जाते; परंतु इनके यहां आकायदा काष्ठ की माता की मूर्ति को पक्ष पर बिटा कर तथा उनकी अगल या सीने पर काष्ठ की छोटी सी मूर्ति बिटा कर तथा अनेक प्रकार के दल और मिठाई धधर-उधर रख कर घर को अच्छी तरह गोबर से लीप कर और फिर सग कर मुसा मसीह जन्म लेते हैं। आलक मुसा की शकल आलक कृष्ण से अलकुल भिन्न ही नहीं थी अकि यदि किसीसे कदा न जय तो प्रत्येक व्यक्ति उसे कृष्ण की मूर्ति ही अतवे। अस एक आत की कमी थी-आलक मुसा के हाथ में कृष्ण की गंरी न थी। २४तारीख की रात को रातभर अर्थ के धटे अजते हैं और आतिशयाळ के हनाहन गोला छूटते अजने हैं।

संक्रांति का त्यौहार तो भारतवर्ष में सभी हिंदू मनाते हैं। मद्रास प्रांत में संक्रांति के त्यौहार को पुंगल कहते हैं। तैमिल भाषा में पुंगल अियरी का नाम है। हिंदूओं के पुंगल के एक दिन बाद मुसलमानों का पुंगल होता है। शुक्रवार को धन्हे गोस्त आने की धनजत नहीं है। यदि कही शुक्रवार को पुंगल पड गया जैसे कि पिछली साल पडा था तो फिर ये लोग स्वाभियार से इतवा लेने जाते हैं। तैमिल भाषा में स्वाभियार पादरी को कहते हैं। गत वर्ष पादरियों ने धन्हे पुंगलवासे शुक्रवार को अतम आने की धनजत दे दी थी। इन लोगों का धतवार के दिन अर्थ नाना अविचार है। जे नहीं जाता वह मुसा नहीं। अर्थ में लोग पादरियों को पैसा दे कर, अपनी अहने की जगह रिजर्व करा रखते हैं। यदि लूल से इन रिजर्व सीटों पर कोई पैसा नय तो रिजर्व करानेवाला उसे आ कर उडा देता है। अर्थ का टाछम समाप्त होने पर आर्थना करना हुआ आदमी तक को अघरासी द्वारा अर्थ से आदर निकलवा दिया जाता है। पादरियों का अघर यही पर समाप्त नहीं होता। अतक पुरख की मुक्ति के लिये आर्थना करने के अहाने, वहां पर गूण ही लूट होती है। यहां पर धसके तीन विभाग हैं। इस्टइलास मुक्ति के लिये तीन पादरी आर्थना करने आते हैं और अतक के घरवालों से ७५) रुपया शीस लेते हैं। सेकिंड इलास की मुक्ति के लिये दो पादरी आते हैं और ५०) रुपया लेते हैं। छसी प्रकार के तीसरे दर्जे की मुक्ति के लिये पन्नीस रुपये एक पादरी देता है। अस! धसके बाद मुक्ति का और कोछ धटिया दर्ज नहीं है। पापों की स्वीकारी के लिये कमीशन एक गुप्त कमरा है। धसमें, अकंठ में, प्रत्येक श्री-पुरख को पादरी के सामने, अपने सग पाप स्वीकार करने पडते हैं। ये पादरी अविचारित होते हैं। कमीशन कराते समय, ये धटों तक, कभरे के आदर एक एक व्यक्ति से, उसके पापों की स्वीकारी कराते हैं। यहां के पादरी सगके सग अडे ही भावहार हो गये हैं। ये लोगों को सह पर रुपया दिया देते हैं। एक पादरी ने तो पांडीयेरी में कछ लाप की अयदाद पैदा कर ली है; मेरे लाप ने मुझे कदा कि यहां के अशिद्धि लोगों से पादरियों ने कद रक्खा है कि काष्ठ और कृष्ण एक ही आत है। धधर के हिंदू लोग कृष्ण के अडे लकत हैं। अस, छसी दारख, वहां पर एक तिदाह हिंदू मुसा अन गये हैं। शाम के समय अने एक आस आत देनी। दजरत मुसा

की भूति से ही है। जल के द्वारा पर, भूति के जैन सामने; लोगों को भी कर भूति की ओर मुँह दिखे हुये तथा भूति पर ध्यान जमाये हुआये भाँजते तथा आर्चना करते हुये देखा। शिक्षित समुदाय भी धर्माध्ययन के सिद्धांतों को नहीं समझता; जैने उनसे जाते कर धर्म संजोधी उनके विचार मनने का प्रयत्न किया; परंतु वे लोग, अपने विचार, धर्म जैसे गहन विषय पर, अज्ञेय भाषा में प्रकट करने में असमर्थ थे। एक जात का मुँह पर जडा अगच्छा प्रभाव पडा। वह यह कि क्रांसीसी भाषा के जेनयुअेट तक को आपस में तामिष भाषा में ही जातगीत करते पाया। ध्वर के लोग सराय जड़त पीते हैं। सभी—हिंदू और धर्माध्य! आह्वय तक! सराय पीना ध्वर क्षुद्र नदी समझा जाता; अन्यः प्रत्येक व्यक्ति पुत्र-पुत्रा सराय पीता है। एक रूपया रोज पैदा करनेवाला भण्डार औदस आने ही सराय पी कर, धर को केवल है आने से कर नयगा। शुभद को सराय के शिखे पैसा न होने पर, सराय की दुकान पर अपने पदनने के कपडे गिरवी रख कर और सराय पी कर काम पर नयगा और रात्र को लौट कर, पैसा है कर कपडा लेगा और सराय पी कर तब लौटेगा। एक जात जडा लड़ी देपी जध. ध्वर के लोग, क्या शिक्षित और क्या अशिक्षित, और क्या हिंदू और क्या धर्माध्य-सभी, मिलने पर एकदूसरे को अभिवादन नहीं करते; अन्य वहाँ के कुछ लोग, जो मेरे लार्ड के मित्र हैं, नमस्कार करना सीध गये हैं। वहाँ के हिंदूओं के जदन ही पहली कन्या पर भाभा का दक होता है। यदि लडकी का पिता उसका किसी दूसरी जगह विवाह करना चाहे, तो भाभा अदायत द्वारा उसे ले कर अपने साथ शादी कर लेता है। यदी रिवाज धर्माध्यों में भी है, लेकिन धर्माध्यों में यदि लडकीवाला, भाभा को न दे, तो उसे कानून की सहायता नहीं मिलती। वहाँ के धर्माध्यों में एक जात और देपने में आयी। साधारण तौर पर आह्वय धर्माध्य आह्वय धर्माध्य के साथ, वैश्य धर्माध्य वैश्य धर्माध्य के साथ, शूद्र धर्माध्य शूद्र धर्माध्य के साथ विवाद करते हैं; पर विशेष दशा में आह्वय धर्माध्य, वैश्य व शूद्र धर्माध्य ही लडकी से विवाद तो कर लेते हैं; पर अपनी लडकी उनका नहीं विवादते।

वहाँ के धर्माध्यों की दशा का जो वर्णन मैंने उपर किया है उससे पाहक लड़ी प्रकार समझ गये होंगे कि वे लोग, एक मुँह से धर्माध्य होने पर भी, अभी तक एक प्रकार से हिंदू ही जने हुये हैं। यदि आर्यसमाज, वहाँ के कुछ सुशिक्षित निवासी आर्यसमाज बना सके, तब तो, वहाँ पर अस्पृश्यता में ही, सर्वत्र वैदिक धर्म ही पनाहा इतराने लगे और सनातन धर्म के लोरे पंडित और पुरोहितों के मुँह से निकल कर धर्माध्य लूरों के मन में इसे हुये, अपने धन लाभों का जमा ले. आशा है वैदिक धर्म के वे पंडित जो विदेशी भाषा का भी अगच्छा ज्ञान रखते हैं, इस ओर ध्यान देंगे.

(ता. २८-१०-२२ ना "आर्यप्रकाश" में लेखक:-पंडित सिवसरयुषास शर्मा)

७-भारत की विजयादशमी कब होगी ?

असल झौन-सा दिहू होगा, जिसका हृदय विजयादशमी के शुभाग्रमन से प्रभुक्षित न
होता हो ? विजयादशमी वीरों, पराक्रमियों और विजेताओं का दिन है। यही दिन है, जब
कि मर्यादा पुरुषोत्तम लगवान श्रीरामचंद्र ने राक्षसी सत्ता का अंतिम संहार कर लंकापर अपनी
विजयपताका झंडावाही थी। यही दिन है, जब कि हमारे देश से राक्षसी सत्ता के रूप में सामाजिक
कुरीतियों, कुव्यवहारों और कुसंस्कारों का अधःपतन हो कर धर्म की संस्थापना हो गयी थी। इस
विजय को हमें हमेशा वर्षों हो चुके; लेकिन अब भी प्रत्येक दिहू के हृदय में धमके शुभ लाभ
धंस दहता के साथ अंकित है, कि उनकी सदियों की शुद्धाभी भी उनके हृदयों से धन भावों को न
बेद सही और आज भी इस दिन की पुण्य-स्मृति लारतवर्ष के हर दिहू के घर में अडे समारोह,
उत्सव व आनंद के साथ मनायी जाती है। यथार्थ में विजयादशमी लारतवासियों का राष्ट्रीय
त्योहार है। यह हमें उस जमाने की याद दिलाता है, जब कि हमारे पूर्वज इस देश के न केवल
भालिक ही थे; वरन् जैसे वीर, पराक्रमी और उत्साही थे, कि जेक हर देश की राक्षसी सत्ता
से पीड़ित प्रजा के दुःखों को हर करने के लिये किसी भी त्याग का त्याग, किसी भी तप को तप
और किसी भी कष्ट को कष्ट न समझ कर सहर्ष आगे बढ़ कर विपक्षियों का मुकाबला करते और
उस सत्ता का विध्वंस कर पीड़ित प्रजा के हितार्थ वहां अपनी धर्म-ध्वज झंडाते थे। इसके
विपरीत, इसी पुण्य-भूमि में आज वह दिन उपस्थित है, जब कि हम अपने देश से जेके दुःख
देश की प्रजा के कष्टों के निवारणार्थ सहायक होना तो हर रहा, अपने ही जन्मसिद्ध स्वतंत्रों की
रक्षा करने में आनाकानी करते हैं; अपनी ही पराधीनता को उभाड देते हैं सङ्घाते हैं और
यदि जन्मसिद्ध स्वतंत्रों तथा स्वाधीनता की प्राप्ति का सुभ-स्वप्न भी देखते हैं, तो यही सोच कर
झटझटाया करते हैं, कि किस तरह बिना त्याग किये, बिना तप किये, बिना कष्ट सहें किसी
तरह हम अपने ध्येय तक पहुँच लेंगे।

असल स्थिति में क्या लारतवर्ष की विजयादशमी हमारे लिये मनाने योग्य सच्ची विजया-
दशमी है ? नहीं, यह विजयादशमी जिसे हम आज, ब्रह्म, श्री, पुरुष, धनी, निर्धन-सभी
आरों और देश के डोने-डोने में मनाते हैं; हमारी सच्ची विजयादशमी नहीं है। यह विजया-
दशमी तो उनकी विजयादशमी है, जो अपने देश में स्वाधीन है; जो अपने जन्मसिद्ध स्वतंत्रों
को लचीलांति भरते हैं; जो धन-धान्य से पूरित हैं; जो आपसकी ईद, द्वेष और कलह से
पीड़ित और आपटस में विलान्जित नहीं हैं और जो प्राचीन कष्टदायी सामाजिक कुरीतियों,
कुव्यवहारों और कुसंस्कारों के किसी प्रकार शुद्धाग्र नहीं हैं। इससे भी बढ़ कर यह विजयादशमी
उनकी है, जो हमेशा के कष्टों को हर करने के लिये सदैव तत्पर रहते और सन्मार्ग में किसी कष्ट
को कष्ट, किसी त्याग को त्याग या किसी तप को तप न समझ कर निर्लिङ्गता के साथ विपक्षियों का
मुकाबला कर हमेशा के अपना अनुयायी बनने का मौका देते हैं। हम लारतवासी आज जिस
स्थिति में हैं; इसे देख कर झौन कह सकता है कि ये सभ गुण हममें हैं और इस लिये हम
अपनी विजयादशमी को सच्ची विजयादशमी कहने के अधिकारी हैं ? हमारी विजयादशमी तो
पराधीनता से पीड़ित, जन्मसिद्ध स्वतंत्रों से वंचित; अस्वधीनता, धनहीनता और अनेकों देशव्यापी
दोषों से ग्रस्त; सामाजिक ईद, द्वेष और कलह से व्याधित तथा अनेकों प्राचीन कुरीतियों, कुव्य-
वहारों और कुसंस्कारों से सनाये दुःखे पुरुषों, स्त्रियों, जातकों, ब्रह्मों आदि की विजयादशमी है।
यह विजयादशमी हमारी है। विजया कहनी है-शक्ति पुकारती है, मौ बिधाती है, आकाश से भी
ध्वनि डालती है कि विजयादशमी तुम्हारी नहीं है। जब जैसा है, तब हम शोकातुर होते
और व्यथित हृदय से आर-आर यही पूछते हैं, कि लारत की विजयादशमी कब होगी और

હમેં યદ આનંદ કય નરણ હોમા ? જળ ઉત્તર દે, દમ મદમદ હૃદયમે કહેગે—“હે વિજયે ! હે શક્તિ ! હે મૌ ! હે આકાશ ! હમ તેરે દેં ઔર બેદરપ મેં અપને કો હી તુઝપર અર્પણ કરને દુએ ઘોષિત કરતે હેં, કિ તેરી જય હો !”

હૃદય જનના આદના દે, આંખેં માતમ કરના ચાદની દેં ઔર કાન સુનના ચાદતે દેં કિ ભારત કી વિજ્યાદશમી કય હોગી ઔર કય દમ ઉસે આનંદ કે સાથ મના સહેગે ! પરા-ધીનતા કે અદરે શિકંજે મેં કંસે દુએ દર પ્રકાર કી સામાજિક, આર્થિક ઔર માર્ગિક સુરા-ધર્મોં કો સદન કરતે દુએ ઔર સમસ્ત સંસાર મેં પદ્ધતિ હોતે દુએ દમ ભારતવાસી દસકા હીક ઉત્તર નહીં દે સકતે. કેસી બી નીચ સે નીચ, પતિત સે પનિત ઔર કૃષ્ણિત સે જૃષ્ણિત અવસ્થા મેં દમ કયોં ન હો, હતના તો દમ અવસ્થ જનતે હેં, કિ દમ વિજય કે પ્રેમી હેં; શક્તિ કે ઉપાસક દેં; મૌ કે પૂજક હેં, આકાશ કી વિશાલ છત્રછાયા કે નીચે ઔરોં કે સમાન નિવાસ કરતે હેં ઔર ધરતી આધાર દમ કહ સકતે દેં, કિ એક દિન અવસ્થ આયેગા, જળ કિ દમ અપની વિજ્યાદશમી કો આનંદ કે સાથ મનાયેગે ઔર કહ સહેગે કિ યદ દમારી સચ્ચી વિજ્યાદશમી હે. યદ સુખ દિન કય આયેગા, હસદા ઉત્તર તો દમ યદી દે સકતે હેં, કિ જળ દમ અપની વિજય, અપની શક્તિ, અપની મૌ કી કૃપા સે અપને દેશ કો સ્વાધીન કર સેગે; અપને જ-મસિદ રત્નોં કો પ્રાપ્ત કર સેગે, દેશ સે અજ-દીનતા, વસ્ત્ર-દીનતા, ધન-દીનતા ઔર ઉન રોજોં કો, જિનસે સારી પ્રજા પીડિત હે, દૂર કર દેગે; આપસ કી કૂટ, દ્રેપ ઔર કસદ કો દટા કર અપનેકો એક સ્ત્ર મેં બાંધ સેગે ઔર કહ દેગે, કિ દમ પ્રાચીન કુરીતિયોં, કુચવદારોં ઔર કુસંસ્કારોં કે શુધામ નહીં હેં, તબી દમ અપની વિજ્યાદશમી કો સચ્ચી વિજ્યાદશમી કહ સહેગે ઔર ઉસે આનંદ કે સાથ મનાને કો અધિકાર રખ સહેગે.

હસ તરફ કી વિજ્યાદશમી કો મનાયા જના હમારા સુખ-સ્વપ્ન હે. આજ તો દમ અપને હસ સુખ-સ્વપ્ન કી ઔર જતે દુએ વિજયા કો પ્રકારતે હેં, શક્તિ કો આવાહન કરતે હેં, મૌ સે શિશિગિશતે હેં ઔર કહતે હેં, કિ હે વિજયે ! હે શક્તિ ! હે મૌ ! હમારે ઉપર દયા કરે ઔર હમેં શુદ્ધિ દો, બધ દો, પુરુષાર્થ દો, જિસસે દમ વીરતા, ખીરતા ઔર દરતા કે સાથ આગે બહેં ઔર આનેવાલે કંઈ ઔર આપદાઓં કો સદન કરને દુએ ઉન સમસ્ત શક્તિયોં કો ને હમારે હનનિ-માર્ગ મેં બાધક હેં, અપને પેરોંતલે રોંદતે દુએ અપની હસ ભૂમિપર વિજય-પનાદા હદશ દેં ઔર સારે જૂઝઝ મેં ઘોષિત કર કહ દેં, કિ હે વિજયે ! હે શક્તિ ! હે મૌ ! સુમ સખ હમારે હો ઔર દમ તુઝદારે હેં !!

(“દિંદૂપ”ના “વિજયાંક”માં લેખક:-શ્રી. રખનારાયણ શ્રીવાસ્તવ)

८-नारीशक्ति

दीर्घ काल की कठिन उपासना के पश्चात् उपासक को उपास्य देवता के दर्शन हुआ। अन्य मूर्ति, दिव्य ललाट, अपूर्व प्रतिभाभंडित मुख, सार्विक दीप्ति-युक्त विशाल नेत्र-जैसे आनंद का दिव्य पुंज, जैसे सतोशुद्ध की साक्षात् प्रतिभा, जैसे प्रेम की पहली छुछ तरंगिणी!

उपासक मुग्ध हो गया, उसका मान प्रयुक्त हो उठा, उसका कर्म उत्साह की नदी में आनंद-किशोर करने लगा, उसकी लजित नाय उठी।

उपासक ने नत-भस्तक हो प्रणाम किया, उपास्य ने निर्मल हास्य के साथ आशीर्वाद दिया—मातृस्नेह से ली पवित्र, गंगाजल से ली निर्मल, शिशु-हृदय से ली सरस! उपासक आनंद-सागर में लीन हो गया।

गंभीर ध्वनि से प्रश्न हुआ—'क्या आहते हो उपासक? यह कठोर साधना किस लिये?'
उपासक ने कहा—'प्रभो! क्या आप नहीं जानते? भूतकाल के संसारयुगमणि भारतवर्ष की यह शुद्ध और जलजल दशा देख कर ली क्या यह आधी रह जाता है देव!.....क्या कारण है प्रभो! हम ज्यों-ज्यों स्वाधीनता के निकट जाते हैं त्यों-त्यों वह हमसे दूर यकी जाती है। हममें कभी किस आत की है? हमारा भूतकालीन धृतिहास स्वर्णालंकारों की तरह उज्ज्वल और दीप्तिपूर्ण है, हमारा वर्तमान ली मलिन नहीं है। गांधी का महान आत्मसाग, मालवीय का विकसित आह्वान, लालपत का शुद्ध देशप्रेम, रवींद्र का उन्नत कवित्व-सली धस देश में वर्तमान है। लगवन्! फिर यह दुर्दशा क्यों? फिर यह आत्मव्यथना क्यों? फिर यह शुद्धाभी क्यों? फिर यह निराशा क्यों? प्रभो! यही आत जानने के लिये उपासक उत्कंठित है।'

उत्तर में प्रतिध्वनि हुई—'वत्स! धृतिहास के प्राचीन गौरव पर कूल कर और नानेवाकी नतियों शीघ्र ही अकर्मण्य हो कर नष्ट हो जाती हैं; संसार के अंदर वे ही नतियों छवित रहती हैं, जो नवीन धृतिहास का निर्माण करती हैं.....भारतवर्ष के पास आत्मसाग है, मगर एक वस्तु के अभाव में न तो वह नवीन धृतिहास का अक्षतज प्राप्त कर सकता है, उस वस्तु के अभाव में सज गुण क्षीणकाल और दुर्बल होते जा रहे हैं।'

उपासक—'वह क्या प्रलु?'

उत्तर मिला—'वह वस्तु है नारी-शक्ति! आज भारतवर्ष की नारी-शक्ति सोध छुछ है। पुरुष ने सद्गुणों का सिंघन करनेवाली धस महान विभूति को काम का कीडास्थल बना कर शुद्धाभी के गदरे कारागार में अंद कर दिया है। वत्स! गांधी की तपस्या, मालवीय का आह्वान और रवींद्र का कवित्व तली सक्षल होगे, जल यह महान शक्ति नगृत हो कर उनका सिंघन करेगी।'

उपासक ने पूछा—'प्रभो! यह शक्ति किस रूप में नगृत होनी आहिये, क्या इंड-मुंड-धारिणी काली के रूप में?'

उत्तर—'नहीं!'

'लगवती दुर्गा के रूप में?'

'नहीं!'

'विष्णु-अंड-शायिनी लक्ष्मी के रूप में?'

'नहीं!'

'पिरदविद्वला राधा के रूप में?'

'नहीं!'

'फिर प्रभो!'

'आज-अक्षयारिणी सरस्वती के रूप में। वत्स! भारतवर्ष को धस समय अक्षयर्ष के दिव्य तेज की सतोशुद्ध के उज्ज्वल प्रकाश की नदरत है, उस अक्षयर्ष की नदी, जो व्यभिचारी

पुरुषों के द्वारा आज-विधवाओं से जसात् पालन कराया जाता है, अत्युत्तम उत्तम धर्म की, जो निर्धन सत्कारों में वास करनेवाले व्यक्तिओं के अन्तर्गत स्वयमेव अरिष्टों की तरह प्रताड़ित होता है।

“ममर भगवन्!” उपासक ने कहा “आज तो देश का सगरे अधिक आवश्यकता अपना क्षमिष्य जगत् करने की हो रही है, क्षमिष्य के अभाव में आज सारा देश भुंजित-हीन हो रहा है, आज तो यही आवश्यकता प्रतीत होती है कि देश को अत्यन्त युवक और युवती विकराण, रूप धारण कर, ईश-भुंज-पारिष्ठी काशी का आदर्श सामने रख, तबवार से कर बादर निकल जाय।”

“भूलते हो उपासक! क्षमिष्य का आदर्श दत्ता नहीं है, रक्षापात नहीं है; क्षमिष्य का आदर्श रक्षा करना है-पालन करना है, क्षमिष्य को सत्यमिश्रित रत्नेशु का उपासक होना आदिष्ट, तममिश्रित रत्नेशु का नहीं, और आज जो यह देश नभुंसक, दुर्भिक्ष, कायर और क्षमिष्य-हीन विभवाध है रहा है, उसका ऐकभाव करण्य अरिष्ट का अन्तर्गत है, समाज के इस रूप-कर पतन का उत्थान तभी हो सकता है, जन्म यदा की नारी-सक्ति जगत् हो सत्स्वती का रूप धारण कर के धर्मधर्म की पताका उठाती दुध अनुभवमति को अरिष्ट का द्वि-म सहस्र होगी, जन्म यह रूपते दुधे अरिष्ट के पीछे का सिंघन कर उसे दरा-भरा कर होगी, यही दिन भारत के उत्थान का दिन होगा, उस दिन यदा का ब्राह्मणत्व जगत् हो जगत्, क्षमिष्य भिक्ष जगत्, अनुभव्य मुद्रा उठेगा और एक छोटीसी गजगदद के साथ स्वाधीनता के अन्य मंदिर के द्वार खुल जायेंगे, उसी दिन गांधी की तपस्या, माधवीय का ब्राह्मणत्व और अहमद का अहिंसान सार्थक होगा।”

इसी समय पास के पेड़ से मुरर की गीरी केका ने इन वाक्यों की प्रतिध्वनि की और दसनी दुध द्वि-म भूति अंतर्धान होगी।

(आश्विन-१६८५ ना “त्यागभूमि” भां ले-अंदरान अंदारी)

१-पुरुषोत्तम पत्नीव्रत-धर्म

आधा है, इस लेख के नाम से हमारी जदनें भुज होंगी, पास कर वे जदनें, जिनकी यह शिक्षा है कि प्राचीन काव्य के पुरुषों ने स्त्रियों का हर तरह का रक्षा; और वे पुरुष, संभव है, लेखक का कोसें, जिन-हो स्त्रियों का अपनी इसी सभजन की आहत पड़ी दुध है, यह बात कि इसने इसका दत्ता रक्षा है, एक और रूप है, तो भी यह निर्विवाद सिद्ध और स्पष्ट है कि आज की और पुरुष के संजध पर और उनके भौलहा पारस्परिक व्यवहार पर नये सिरे से विचार करने की आवश्यकता उपस्थित हो गई है, की और पुरुष यह हो परस्पर-पूरक सक्तिमें है और उनका पृथक्-पृथक् तथा सम्मिश्रित जल और शुद्ध व्यक्ति और समाज के द्वि और शुभ में जगता अपेक्षित है, यदि दोनों के श्रेष्ठों और सक्तिमें का समान विकास न होगा, तो उनका पूरा और उचित उपयोग न हो सकेगा, पक्षी का एक पंथ यदि कच्चा या कमजोर हो, तो वह अच्छी तरह उड़ नहीं सकता, जाड़ी का एक पक्षि यदि छोटा या टूटा हो, तो वह खल नहीं सकती, हिंदू-समाज में आज पुरुष धर्म जातों में स्त्रियों से उंचा उठा हुआ, आज जदा हुआ, स्वतंत्र और जलवाही है, धर्म-मंदिरों में इसी का जग-जग-कार है, सप्रदत्त-दत्ता में इसका आदर-सत्कार है, शिक्षा-दीक्षा में भी वही अग्रगण्य है, स्त्रियों का न पदों की स्वतंत्रता और सुविधा, न घर से बाहर निकलने की, परदा और धुंधल तो नाग-पास की तरह जदनें जदनें दुधे हैं, यूथ-यौवा, घाना-घाना, जल-जल, यह हिंदू की का सारा जवन है, इस विधवा का हर द्वि जिन हिंदू-समाज का कथाज नहीं, देश और काव के जानी पुरुषों का आदिष्ट कि वे स्त्रियों विकास में अपना कदम तोड़ से आगे जदनें, जदा

तक लब्धप्रतिष्ठ, अलवान और प्रभावशाली व्यक्ति के दुर्गुणों से संबंध है, हिंदू पुरुष हिंदू स्त्री से जट-जट कर है और जहां तक अंतर्गत के शुशु और सौंदर्य से संबंध है, वहां तक, स्त्रियों पुरुषों से बहुत आगे हैं। पुरुषों का लौकिक जीवन अधिक आकर्षक है, उप-योगी है; व्यक्तिगत जीवन अधिक दोष-युक्त, नीरस और क्लृप्त है। अपने सामाजिक प्रभुत्व से वह समाज को आड़े हाथ पड़ सकता है, पर व्यक्तिगत विकास में वह पीछे पड़ गया है। विपक्ष में स्त्रियों के उच्च गुणों का उपयोग देश और समाज को कम होता है; परंतु व्यक्तिगत जीवन में वे उनका बहुत उंचा उठा देते हैं। अपनी बुद्धि-यातुरी से पुरुष सामा-जिक जगत में कितना ही उंचा उठ जाता है, व्यक्तिगत जीवन उसका भोग-विवास, रोग-शोक, लय-यिंता में समाप्त हो जाता है। स्त्रियों की गति समाज और देश के व्यवहार-जगत में न होने के कारण, उनमें सामाजिकता का अभाव पाया जाता है। अतएव अग्रे पुरुषों के जीवन को अधिक व्यक्तिगत और पवित्र बनाने की आवश्यकता है; और स्त्रियों के जीवन को सामाजिक कामों में अधिक लगाने की। पुरुषों और स्त्रियों के जीवन में इस प्रकार सामंजस्य जग्य तक न होगा, तब तक न उन्हें सुख मिल सकता है, न समाज को।

यह तो हुआ स्त्री-पुरुषों के जीवन का सामान्य प्रश्न। अग्रे रहा उनके पारस्परिक संबंध का प्रश्न। मेरी यह धारणा है कि स्त्री, पुरुष की अपेक्षा, अधिक वृद्धादार है। पुरुष एक तो सामाजिक प्रभुता के कारण और दूसरे अनेक प्रकार के लक्ष्य-भूरे लोगों और वस्तुओं के संपर्क के कारण अधिक भेदज्ञ हो गया है। स्त्रियों व्यक्तिगत और गृह-जीवन के कारण स्वभावतः स्वरक्ष-शुशील अतएव वृद्धादार रह पाई हैं; पर अग्रे हमारी सामाजिक अवस्था में ऐसा उचितपुथक हो रहा है कि पुरुषों के जीवन अधिक उच्च, सात्त्विक और श्रेष्ठ अथवा वृद्धादार अनेगिना समाज का पांव आगे न जट सकेगा। अग्रे तक पुरुषों ने स्त्रियों के कर्तव्यों पर बहुत नजर दिया है। उनकी वृद्धादारी, पतिव्रत हमारे यहां पवित्रता की पराकाष्ठा मानी गयी है। अग्रे ऐसा समय आ गया है, कि पुरुष कर्तव्य की ओर ज्यादा ध्यान दें। व्यक्तियारी, दुराचारी, आक्रामक, अत्या-चारी पुरुष के मुंह में अग्रे पतिव्रत धर्म की जात शोभा नहीं देती। हमारी माताओं और जटनों ने इस अग्नि-परीक्षा में तप कर अपने को शुद्ध सुवर्ण सिद्ध कर दिया है। अग्रे, पुरुष की जारी है। अग्रे उसकी परीक्षा का युग आ रहा है। अग्रे उसे अपने दिये पत्नीव्रत-धर्म की रचना करना चाहिये। अग्रे स्मृतियों में, कथा-वार्ताओं में पत्नीव्रत-धर्म की विधि और उपदेश होना चाहिये। पत्नीव्रत-धर्म के मानी हैं पत्नी के प्रति वृद्धादारी। स्त्री अग्रे तक जैसे पति को परमेश्वर मान कर ऐकनिष्ठ से उसे अपना आराध्य देव मानती आ रही है, उसी प्रकार पत्नी को गृहदेवी मान कर हमें उसका आदर करना चाहिये, उसके विकास में हर प्रकार सहायता करनी चाहिये और संप्रतिपदी के समय नै प्रतिज्ञायें पुरुष ने उसके साथ की हैं, उनका पालन ऐकनिष्ठापूर्वक होना चाहिये।

इस प्रकार स्त्री-जीवन को सामाजशील बनाने जिन, और पुरुष-जीवन को पत्नीव्रत-धर्म की दीक्षा दिये जिन दिव्य-समाज का उद्धार कर्तन है। धर्म की जात है कि एक ओर पुरुष अपनी इस भुट्टि को समझने लग गया है और दूसरी ओर स्त्रियों ने भी अपनी आराज उठाई है। इसका इस दोनों के दिये अच्छा होगा, इसमें सन्देह नहीं।

(भाष-१८८४ना "त्यागभूमि"मां लेखक:-श्री. दरिभाउ उपध्याय)

१०-श्रियों की ओर से

आज जावन के होने-डोने से श्री-सुधार, श्री-संशान्त और श्री-शिक्षा की आवश्यकता बढ़ रही है। समाचारपत्रों में भी प्रसिद्धि मिले आन्दोलन किया जा रहा है, जहाँ से पत्र तो प्रेषण करी उद्देश्य से निकलते लगे हैं, जहाँ से संस्थाओं की श्री-सुधार के लिये पुत्र रनी हैं, समय-समय पर महिला-संज्ञेजन भी होते दृष्टि नजर आने हैं। आशा है कि आज माँ के भारत में श्री-सुधार की आवश्यकता का समझ कर श्रियों को शिक्षित, जनन और स्वातंत्र्य करने का प्रयत्न किया जा रहा है। जहाँ से श्री-सुधार-प्रेमी तो श्रियों की जोरी दशा से घुमने व्याकुल और विद्वेष हो गये हैं, कि वे एक क्षण भी श्रियों का घर में 'ज' नदी' देवता मादते। वे मादते हैं कि उनकी श्रियों की यूरोपीयन श्रियों की भाँति उनकी साथ सभाओं में 'ज' करे सौम्य दिया करें, भावों में धृमा करें और भेदों तथा नाय-रंग में भी उनकी संयोग दे। वे मादते हैं कि श्रियों सभ जयनो का तोड़ कर आज की 'अप-टू-डेट' और 'इसनेज' जन नय। इससे लिये वे अपनी तरफ से लारसक प्रयत्न भी कर रहे हैं। 'ज' सुधारों के विरोध में 'नदी' हैं, परंतु उनकी इस जटिलता और उतावलेपन के संजय में कुछ निवेदन करना मादती हैं। श्रिकार से ले वृक्ष सुभा पैदा है, उसे पक्षित और पुष्पिन करने के लिये जरी सावधानी की आवश्यकता है। यदि हम उसे एकदम पानी से तर कर एक-दो दिन में उसे पक्षित देवता मादते, तो कुछ परिश्रम साध आच्छा न हो। पानी की अत्यंत अधिकता से या तो वह सड़ जायगा और या बसर ही पैदा न करेगा। इस विषय पर धीरे-धीरे शांति के साथ सोचना मादिये, उतावलेपन से नहीं। हम सदियों से अधिकार की कांसियों में 'ज' पड़ी हैं और आज की हमें हमारे भाष पक्षिभी महिलाओं की तरफ अपनी सहचरी बनाना मादते हैं! इस तरफ उन्नति होना कठिन है। पर्वत पर शनैः शनैः की चढ़ा जाता है, एक कूद में उस पर चढ़ने के सभी प्रयत्न निष्फल होंगे। इसी तरह हमारे सुधार में यह जटिलता और उतावलापन हानिकर ही सिद्ध होगा। श्री-सुधार-प्रेमी पुरुषों का मादिये कि अपनी श्रियों की नुदियों उन्हें शांति और प्रेम से पता कर कर कराने की कांसि करें; उनकी नुदियों पर क्रोध करने और सुरा-लक्ष्य करने की जरूरत नहीं। उनके लिये वे विहित शिक्षा का प्रणय करें। विद्व-भंडारी तथा सभा-संज्ञेजनों में उन्हें जनने का अवसर दें। प्रायः श्रियों का देश तथा राज्य का कुछ भी दास भाव नही होता; इस लिये उन्हें प्रेम से अप्पणार पद कर सुनाये जय, और इस तरह अप्पणारों की ओर उनकी रुचि पैदा करने की कांसि की जय। जय तक उनके मानसिक विचार नदी सुधारों और उन्हें देश की वर्तमान स्थिति का पता नहीं लगेगा, वे कार्यक्षेत्र में कैसे पदार्पण कर सकती हैं? अतः स्थान-स्थान पर उनके लिये पुरुष-संज्ञेजनों की अपेक्षा श्री-सभाओं और सभाओं का प्रणय किया जय, जिससे उन्हें देश की वर्तमान दशा का ज्ञान हो। कथ सादरों में 'जैसी संस्थाओं' जन भी नहीं हैं; परंतु 'जैसी संस्थाओं' जितनी अधिक हो सकें, उतना ही अधिक लाभ होगा। यूरोपीयन श्रियों की भाँति जपरदस्ती उनके स्नेहयुक्तों का कुयस कर स्वतंत्र तथा उच्छ्रंभल बनाने की आवश्यकता नहीं।

श्रियों का स्वतंत्र और 'इसनेज' बनाने के लिये कथ श्रीसुधारक लोग उनकी छच्छा के विरुद्ध उनके श्री-सुलभ लाभों का भी विनाश करने का यत्न करते हैं। यह स्वतंत्रता के नाम पर उन्हें परनत्र करना है। 'ज' एक दंपति का जननी हैं, जे जे सुधारक है, सभा-समितियों में भी जनते हैं। एक दिन पतिदेव ने अपनी श्री से नृत्य करने के लिये कहा। उसने छन्दार कर दिया; क्योंकि उनके ४-५ जन्मे जे हो गये थे, उनके सामने नाचना सज्जयुक्त था। जसे, इसी जान पर पतिदेव रुष्ट हो गये और दो दिन तक नोजन न किया! यह शोचनीय तथा हारप्रद घटना है। क्या जैसे सुधारक इसी प्रजापति से महिलाओं का सुधार करेगे?

यदि यथार्थतः वे स्त्री-सुधार करना चाहते हैं, तो उन्हें अपने स्वार्थ तथा धृष्टियों के छोड़ कर शनैः शनैः उनकी मानसिक प्रवृत्ति बदलनी चाहिये और इसपर ही उनकी स्त्रीमुल्लस लज्जा, नम्रता एवं आत्मसन्मान आदि गुणों का आदर करना चाहिये।

स्त्री-सुधारकों से मेरी ओक और प्रार्थना है। वह यह कि उन्हें इस आंदोलन में स्त्रियों के भावों की उपेक्षा नहीं करनी चाहिये। आंदोलन करने या सुधार के लिये-लिये कार्य करने से पहले उन्हें हमारी धृष्टियों, हमारी आवश्यकताओं और हमारे भावों का ज्ञान तो लेना चाहिये। हमारी धृष्टियों और आवश्यकताओं के विरुद्ध हमारे सुधार के लिये कष्ट कष्ट उठाना हमारे साथ क्या वैसी ही ज्यादाती न होगी, नैसी कि पहले के लोगों ने हमारी आवश्यकताओं और हमारी धृष्टियों की उपेक्षा कर हमसे पहले-पहले आदि के अधिकार छीन कर की थी ? ओक प्रतिष्ठित और संपन्न व्यक्ति से उनकी धर्मपत्नी ने यह धृष्ट प्रकट की कि मैं स्वदेशी वस्त्र पहनना और अपनी पहनों की सेवा करना चाहती हूँ, आप मुझे आना दें। पतिदेव स्त्री-शिक्षा के आंदोलन में काफ़ी भाग लेते हैं, परंतु अपनी पत्नी का वैसा करने से धिक्कार कर दिया ! जय-जय साध्वी स्त्री ने उसके लिये विशेष आग्रह किया, तब पतिदेव का पारा बंद गया और लगे-लगे उस अंगला पर अनेक यंत्रणाओं के बाद नृत्यों की वर्षा करने !! यह संस्मृति घटना है, मैं अधिक न लिख कर जैसे शिक्षित पुरुषों से पूछती हूँ कि क्या इसी प्रकार स्त्रियों का सुधार होगा ? मेरा अलिप्राय सभी पुरुषों पर आरोप करने से नहीं। बहुत से ऐसे सज्जन भी हैं, जो स्त्री-सुधार का संस्मृति अर्थों में चाहते हैं, वे पुरुष आदरणीय हैं—उनकी कृपा से कुछ स्त्रियों शिक्षित हो कर कमल की भांति विकसित हो रही हैं। परंतु अधिकांश पुरुष हमारे उपर्युक्त श्रीमान की तरह हमारे पर अत्याचार ही कर रहे हैं। हमारा सुधार करने के लिये नम्रता और शांति से काम लेना चाहिये। शास्त्रों ने हमें अधोगिनी का पद दिया है। हमारे साथ विवाह में जे-जे प्रतिज्ञायें की जाती हैं और उस समय हमें जे आधकार दिये जाते हैं, उनका आश्रयन स्मरण रहते हुए वैसा ही हमारे साथ व्यवहार करना चाहिये; यही मेरी पुरुषों से प्रार्थना है। यही हमारे सुधार का मूल सिद्धांत है।

(माघ-१८८४ना “त्यागभूमि” भां लेखिकाः—श्रीमती शारदाकुमारी जिउला)

११-हमारे अधिकार

“अपने स्थान और अधिकार का अदण्ड करो; वह तुम्हारी संपत्ति है। दूसरे मनुष्य स्वयं संमत हो जवेगे। संसार न्यायवान है; वह प्रत्येक मनुष्य को अपना अस्तित्व जमाने की पूर्ण स्वाधीनता देता है।”

“किसी मनुष्य को यह अधिकार नहीं है कि वह सदा पराधीनता की कड़ी प्रेडियों में जकड़ा रहे, जिसमें वह जय तक रहता आया है। उसका आत्म-संमान चाहता है कि वह ऐसी परिस्थिति से ओकदम बाहर निकल जय। उसका धर्म है कि वह अपने को ऐसी स्थिति में ला रकजे, जे सम्मानपूर्ण हो और जिसमें रह कर वह किसीका आश्रित या भोज न रहे, यदि औरों का सहायक जय सके।”

भारतीय दृष्ट्य

प्राचीन भारत में स्त्री-पुरुषों के समान अधिकार थे, यह जय कष्टाद रहस्य की ज्ञात नहीं रही। वेदों और शास्त्रों के जमाने में यह समानता पराजय जनी रही और स्त्री-पुरुषों के स्वतंत्र और अधिकारों में कष्ट भेद-लाव नहीं रहा। वेदों की अनेक ऋषियों की प्रकाशिका स्त्रियों थीं, कानून बनाने का अधिकार उन्हें प्राप्त था; यज्ञ वे करतीं और करातीं थीं। विवाद करना या अविवाहिता रह कर देश और जति की सेवा करना जिउकुल धनकी धृष्ट्य और रुचि पर निर्भर था। सामाजिक आधकार उन्हें पूर्णतया प्राप्त थे। पुरुष धनकी स्वतंत्रता में किसी

प्रकार पापके नदीं थे और ये ली उनही दर तरफ से सनायिका और सदयोगिनी थीं. परंपर
हिंसी प्रकार धर्मों, द्वेष नदीं था-हां, रंधों लगे ही कली हो जाती.

सांप्रतिक विषयों में ली त्रियों का अधिकार पुरुष के समान ही था. ये जगदाह की
स्वामिनी होती थीं. जो धन छन्दों विवाद के समय मित्रता था, जो कुछ ये पैदा करतीं अथवा
छनका पनि कमाना वह तो छनका था ही; पर पिता और पति के भर जाने पर ली ये पुत्र या
अन्य दक्षिण पुरुष की तरफ ही अपनी पैरुके तथा पति की संपत्ति की अधिकारिणी होती थीं.
धर्मशास्त्र या अन्य रमृतिथों में जहां 'पुरुष' शब्द लिखा हुआ है वहां केवल पुरुष से ही अलि-
प्राय नदीं है, अकि उससे 'स्त्री-पुरुष' दोनों समझा जाता था. जैसे पुत्र वैसे ही पुत्री अपने माता-
पिता के सह से जन्मती है और छनका वह समान अधिकार नितान्त स्वाभाविक और जन्मसिद्ध
है. वह तो भद्राग्रन्थाय और अधर्म की पात है कि स्त्री के पिता और भाग के भर जाने पर वह
अपने भाप की संपत्ति की अधिकारिणी न समझी जय और ओक दर के नातेदार के, आहो उसका
संजय छन दोहों के छपनकास में कैसा ही प्रिय या अप्रिय ही रहा हो, जगदाह के ही जय.

स्त्री और पुरुष दोनों के गौह देने का अधिकार था. स्त्री के पति के सामने ली गौह देने
की मिसालें मौजूद हैं. पात भर गया हो, जो गया हो अथवा निकल गया हो, तो स्त्री दूसरा
विवाद करने की अधिकारिणी समझी जाती थी और उसका वह काम समाज की दृष्टि में पाप
और अधर्म नदीं समझा जाता था.

विवादिना स्त्री का आदर और सम्मान उसके पति की दैसिधत, मान और भर्थादा के
अनुसार होता था.

पढ़ने-पढ़ाने के संजय में तो कुछ पूछना ही नदीं, त्रियों सभी विषयों की उच्च से उच्च
शिक्षा प्राप्त करती थीं. उनके सिधे किसी प्रकार की मनाय नदीं थी. वे पूर्य विदुषी और
तात्पर्यानी तथा अक्षवादिनी होती थी. उनका वेदाह और यज्ञोपवीत-संस्कार होता था, और
पुरणों के समान वे यज्ञोपवीत रजती थीं. पुरणों का काह ली मत और धर्म का काम उस समय
तक पूर्य नदीं समझा जाता था, जज तक उसकी सदधर्मिणी उसमें संमिसित नदीं होती थी.

राजनैतिक अधिकारों में ली त्रियों के स्वत का पूर्य ज्ञान रकपा जाता था. वे पुरणों के
समान ही शासन में सुहो और जड़ी कुश होती थीं और लजाय में पुरणों की तरफ अपने
शुभों से जड़ी वीरना के साथ सुह करती थीं.

भारत का प्राचीन इतिहास स्त्री-जति के शुलुगौरव का ओक सशय और अमकारपूण्य
इतिहास है. हम यह नदीं कहतीं कि अन्य देशों में किसी की योग्य और वीर लक्षनामें नदीं
दुह, परंतु भारत की शासक संजय में निवृत्त ही निराशी है. त्रियों पुरणों से सारीरिक
जय में साधारणतया आहो कम हो, परंतु मानसिक, नैतिक या आध्यात्मिक जय में वे किसी
तरफ ही न्यत नदीं है. छन्दे जज ली कभी समय और अवसर मित्रा है, सदा अपनी योग्यता,
शक्ति और कार्यक्षमता तथा आतुर्य का जडा ही अहसुत और उत्साहप्रद परियय के कर संसार
के अहित कर दिया है. परंतु दुन्य के साथ कदना पडना है कि पौराणिक काय में पुरणों की
स्वायत्तापुत्रता ने हमें हमारे उपपुत्र अधिकारों में ही केवल नदीं वंशिन कर दिया अकि सय
पुत्रिये तो संसार के. मानव-समाज के अध ज्ञान के अमीम उपकारों से मदरम रज कर
अपनी अहदरक्षिता और अहिदीनता का जटन की जेहनक परियय दिया है.

पुरष हमने सारीरिक जय में संजय थे ही, छन्देने पशुओं की तरफ अपने निष्ट स्वाय
में आ कर हमारे उपर अनमाना अत्याचार करने में काह कर नदीं का रकपी. हम दर तरफ
से पराधीन जना दी जा. शिक्षा का हार हमारे सिधे अकहम नाह कर दिया गया. हमारी स्व-
त जता है; नष्ट करने. हमारे पशु के दुर्जय जगने के सिधे छन्देने पुराणी रमृतिथों में ली
अपनी रजानुसार मित्रावद करनी दूर कर दी. वेद और संहिताओं के अर्थों के अध का जगन
कर के नीत. आदा वेत. उपज और अन्यज करने रहे. त्रियों के नीय और स्वाय में ही

પુરુષો કે અપને રૂપ, લાવણ્ય ઔર શંગાર-ચેષ્ટા મેં ફંસા કર જિગાડનેવાલી બતાવી ગયી. ધતના હી નહીં, પુરુષો ને જૈસા બી બતા સ્ત્રિયોં કે પ્રતિ અત્યંત પતિત, ઘૃણિત ઔર અમાનુષ વ્યવહાર કરને મેં હી અપના મનુષ્યોચિત કર્તવ્ય કર્મ ઔર ધર્માત્માપન સમજા. સ્ત્રિયોં કબી ઔર કિસી અવસ્થા મેં બી સ્વતંત્રતા કે યોગ્ય નહીં સમજી ગઇ. લડકપન મેં પિતા, જવાની મેં પતિ ઔર શુદ્ધાપન મેં પુત્ર કે અધીન ઉન્હેં રહના ચાહિયે. સ્ત્રિયોં ધન નહીં પેદા કર સકતીં. યદિ કરે, તો ઉસકા માલિક ઉનકા સ્વામી હી હોગા. વે પુરુષોં કે મુખ ઔર આનંદ કી સામગ્રી માત્ર હૈ, ઔર કુછ નહીં.

સ્ત્રિયોં દુઃખી હોતી હૈં, આપત્તિ પર આપત્તિ સહતે હુએ ઉનકા કલેબ પકે બતા હૈ. વે અપને ઇસ દારુણ દુઃખ ઔર મહા અપમાનજનક અવસ્થા સે નિકલને કે લિયે આત્મહત્યા તક કરને કે ઉદ્ધત હોતી હૈં; પરંતુ મૂર્ખા ઔર અજ્ઞા હોને કે કારણ કુછ કર નહીં સકતી ઔર અખ વે ઇસ દયનીય અવસ્થા કે પહુંચ ગઇ હૈં કે ઉન્હેં યદ બી પતા નહીં રહા કે હમ બી કિસી ઉચ્ચ ધ્યેય યા પવિત્ર ઉદ્દેશ કે લિયે જન્મી હૈં.

અર્વાચીન સમય મેં ગોસ્વામી તુલસીદાસજી મહારાજ બડે મહાત્મા હુએ હૈ. હમ ઉનકે સંબંધ મેં અપની ઔર સે કુછ નહીં કહના ચાહતી. હાં, ઉનકી રામાયણ કે દો-તીન પદ નીચે ઉદ્ધત કિયે દેતી હૈં:—

‘સત્ય કહહીં કવિ નારિ સુભાઉ, સખ વિધિ અગમ અગાધ દુરાઉ;
દોલ ગંવાર ગૂંદ પશુ નારી, યે સખ તાડન કે અધિકારી.’

મહા વૃષ્ટિ ચાંલ કૃષ્ટિ કિ ચારી, જિમિ સ્વતંત્ર હો હિ બિગરહિ નારી.

ધન ઉપર્યુક્ત પંક્તિયોં મેં સ્ત્રિયોં કે પ્રતિ જો ઔર જૈસે સહભાવ (?) પ્રકટ કિયે ગયે હૈં. વે બહુત હી સ્પષ્ટ હૈં ઔર ઇસસે સ્ત્રિયોં તથા પુરુષોં કા જૈસા કુછ કલ્યાણ હુઆ યા હોના સંભવ હૈ વહ બી સ્પષ્ટ હી હૈ. પરંતુ આપકા ઇતને સે હી સંતોષ નહીં હુઆ. આપને અપની રામાયણ મેં અનેક સ્થાનો પર ‘ત્રિયાચરિત્ર’ કા પ્રયોગ બડે હી ઘૃણિત ઔર અત્યંત અપમાનસૂચક અર્થોં મેં કિયા હૈ.

તુલસીદાસજી કે ઉનકી ધર્મપત્ની ને હી ભગવદ્ભજન ઔર ધર્મપ્રેમ કા ઉપદેશ કિયા થા. આપકે યે પવિત્ર ભાવ (?) કદાચિત્ ઉસીકે કૃતજ્ઞતા-પ્રકાશન કે રૂપ મેં પ્રકટ કિયે ગયે હૈં! અસ્તુ.

હમ એક તુલસીદાસજી કે હી ક્યા કહેં? સ્ત્રિયોં કી ભાગ્યહીનતા ને તો પ્રત્યેક સ્થાન મેં હી અપના અમરકાર દિખલાયા હૈ. પુરુષ કે અપને ક્રોધ, કુરુચિ, કુસ્વભાવ ઔર અભાચાર કા શિકાર બનાને કે લિયે સખસે નિકટ વસ્તુ ઉસકી સ્ત્રી હી હોતી હૈ.

મહાત્મા શુદ્ધ બડે ઉદાર ઔર સુધારક કહે જાતે હૈં. બૌદ્ધ-ધર્મ ને સ્ત્રિયોં કે બહુત કુછ સ્વતંત્રતા બી પ્રદાન કી હૈ. ઇસમેં સંદેહ નહીં કે ભગવાન શુદ્ધ કે સમય મેં સ્ત્રિયોં કી બહુત હી ધુરી દશા થી. ઇનકા અત્યંત તિરસ્કાર ઔર નિરાદર હોતા થા. ગોતમી, પ્રજાપતિ ઔર અન્ય દેવિયોં શુદ્ધ કે પાસ દીક્ષા લેને કા ગઇ; પર શુદ્ધ ને ઉન્હેં લિક્ષુણી બનાને સે ઇન્કાર કર દિયા. ગોતમી નિરાશ હો કર ચલી આઈ; પરંતુ વહ સાધારણ સ્ત્રી નહીં થી. ઉસને યદ નિશ્ચય કર લિયા થા, કે મુઝે સ્ત્રિયોં કા ઉદ્ધાર કરના હી હૈ. વહ બડી દૃઢપ્રતિજ્ઞ ઔર વ્રતશીલા દેવી થી. વહ ફિર દસરે વર્ષ શુદ્ધ કે શરણ મેં ગઇ. ઇસ બાર ‘યશોધરા’ બી ઉસકે સાથ થી. યે સખ દેવિયોં નંગે પાંવ થી. ઇનકે હાથ મેં લિક્ષા-પાત્ર થા ઔર યદ દૃઢ સંકલ્પ કરે ચૂકી થી કે હમ ઇસ બાર સંન્યાસ લે કરહી રહેંગી. શુદ્ધ ને ઇનકા યદ દૃઢતા દેખ કર ઇન્હેં સંન્યાસ કી દીક્ષા દે દી. યદ જતવાને કી આવશ્યકતા નહીં હૈ કે બૌદ્ધધર્મ કે વ્યાપક પ્રચાર મેં સ્ત્રિયોં કા કેસા ઔર કિતના ભાગ હૈ. સંધમિત્રા ઔર માલિની જૈસી લિક્ષુણિયોં ને લંકા ઔર ભારત-વર્ષ મેં જૈસા પ્રચાર કિયા હૈ વહ ઇતિહાસ કે પાઠકોં સે ઊપા હુઆ નહીં હૈ. બૌદ્ધ-ધર્મ મેં અખ બી પુત્ર ઔર પુત્રિયોં કા સમાન રૂપ સે ઉપનયન-સંસ્કાર હોતા હૈ ઔર ઇનમેં અનેક

जात-अन्तरादिणी प्रयारिका भोग्गुह है.

पक्ष-अन्त्यादिषु प्रयारिषा मोक्षं ह.
 यह तो दुर्भगोद जियों की आत. दिहू देमियों की दशा. पर. छसका कुछ भी प्रभाव
 नहीं पया. हां, पाठ्याय सम्भता के संधर्ष से जियों में कुछ दसयव और अशांति के मिहून
 अस्थ दृष्टिगोचर होने लगे हैं; परंतु यह भी नहीं, बल्कि परदे का रिवाज नहीं है और जियों
 में शिक्षा का प्रचार अच्छा हो गया है. हमारी परधानशील पहनों की तो दुनिया ही दूसरी
 होती है. परदे की कुप्रथा से जियों के स्वास्थ्य पर जैसा कुछ घातक और अपानक प्रभाव पड़ता
 है, वह तो पड़ता ही है; पर छ-हें छसके शरणा मानसिक और व्यावहारिक आदि आवश्यक शान
 का शनि भी कम नहीं होती. छन्हें सामाजिक और सार्वजनिक कार्यों में भाग देने का अवसर
 ही जिसकुछ नहीं मिलता. उनका कार्य-क्षेत्र पर ही बहार दीवारी के अंदर ही परिमित है,
 और यह गृहव्यवस्था कदवा कर बाह्ये शोभा का वस्तु बने ही नहीं रहे; परंतु यह स्वतंत्र
 नहीं, छस छरे से क्षेत्र में भी यह अपने पतिदेव के ही सर्वथा अधीन रहेगी.

पर यह ज्ञेय भी हो, हमें अपने घर में लची-सूरी नैसी स्वतंत्रता प्राप्त है उसके लिये किसी विशेष अधिकार की आवश्यकता नहीं है, घर का काम पारस्परिक प्रेम और सहभाव से चलता रहता है, परंतु घर के बाहर सभाओं में देवद प्रेम से काम नहीं चल सकता, यहाँ धन और स्वतंत्र दोनों की अत्यंत आवश्यकता पड़ती है, जिनमें के अमर घर के बाहर सार्व-जनिक सेवा या अन्य कामों में लागू लेना है तो उन्हें आर्थिक स्वतंत्रता प्राप्त करने के लिये स्वावश्यक बनना आदिमें, अमेरिका अताविधायिणी जनता के जन्म घर से बाहर देश-सेवा या अधिकार-प्राप्ति के लिये काम करना पड़ा तो धनाभाव के कारण उन्हें-हमें मार्ग में कम आधामें नहीं पड़ी, फिर गरीब देश की गरीब जिनमें के संघर्ष में तो कहना ही क्या है?

असारत के प्रसार देश में अनेक सुधारक उत्पन्न हुआ और देश के विकासार्थ उन्होंने
 जो-जो काम किये; परन्तु अंग्रेजों के प्रतिपक्ष इसी से उठाने के लिये बहुत कम किसीने ध्यान
 दिया। असमना है कि अंग्रेजों ने यह सौभाग्य भीसर्वा शताब्दि के प्राप्त हुआ। इस समय जब
 स्वतंत्रता का आकाश फैला है; इस वीर पुरुष ने अन्ध-धर्म सुधारों के साथ-साथ अंग्रेजों के
 उपर भी आँखें उठाई हैं।

पौराणिक राज्यना के हनरी वरों के बाद यह पहला राज्य है जिसने हमें इस उदारता और प्रेम के साथ यह ज्ञातया कि श्री और पुरुषों के अधिकार समान हैं और किसी को दूसरे के अधिकार हनरी हा है। यह नदी है, ज्ञान ने देव अपनी ज्ञान से ही यह उपदेश नदी दिया, जहाँ आर्य-समाजों के नियमों और अन्य सिद्धांतों में इसका विशेष स्थान और महत्व प्रदान किया। आर्य-समाज के नियम जो पहलेपहले आर्य में निर्धारित हुआ थे, इनके छोटे नियम में से सफ़ेद हैं:-

“अपेक्षे सभा में जो अपेक्षे पुरष और इसरा भन्ती तथा अन्य पुरष और श्री सभा में होवे।”

प्रश्न ३३ :- अधिकारों के अभाव में निम्नलिखित बातें हो सकती हैं :-
 १. अधिकारों के अभाव में निम्नलिखित बातें हो सकती हैं :-
 २. अधिकारों के अभाव में निम्नलिखित बातें हो सकती हैं :-
 ३. अधिकारों के अभाव में निम्नलिखित बातें हो सकती हैं :-
 ४. अधिकारों के अभाव में निम्नलिखित बातें हो सकती हैं :-
 ५. अधिकारों के अभाव में निम्नलिखित बातें हो सकती हैं :-
 ६. अधिकारों के अभाव में निम्नलिखित बातें हो सकती हैं :-
 ७. अधिकारों के अभाव में निम्नलिखित बातें हो सकती हैं :-
 ८. अधिकारों के अभाव में निम्नलिखित बातें हो सकती हैं :-
 ९. अधिकारों के अभाव में निम्नलिखित बातें हो सकती हैं :-
 १०. अधिकारों के अभाव में निम्नलिखित बातें हो सकती हैं :-

प्राभात्य दर्शने में यह आवाहन करी विंशत् वर्षों के, केविन इवान्स ने आवा से हाथ मथ्य-
रुपाणिद यहदेही अपनी स्वाभाविक विदारण और दिव्य दृष्टि में यह सन अपिहार दमे
प्राम करिहा है.

६३ नदी कह सकती कि इनो अनुसार देवा और ब्रह्म प्रकार जनों भेषा, लेकिन वह
मन कह ब्रह्म प्रसन्नता न होती कि अपन भ. म. प्रनिनिधि सभा में श्री-सभाए श्री रुद्रमणि
विदे मने ६३ और ६३ श्री अद्वैत प्रनिनिधि दे: ३३ अद्वैत श्री दे: श्री दे: श्री दे: श्री दे: श्री दे:

संभित होने लगीं। हम उसे देश और जति के लिये शुल समझती हैं; पर इस अवसर पर हम यह कह देना भी अपना कर्तव्य समझती हैं कि भारतवर्ष ओक कर्तव्यप्रधान देश है। यदा सदा से कर्तव्य-पालन का महत्त्व दिया गया है। हमें अपनी कर्तव्य-परायणता पर ही सदा दृष्टि रखनी चाहिये। सीता, द्रौपदी इत्यादि माताओं का सुयश इस कर्तव्य-परायणता के कारण ही आज तक बना हुआ है। यह अवश्य है कि चिरकाल की पराधीनता ने हमें अपने स्वत्व और अधिकारों के लिये लाज्यायित कर रक्खा है। पतित अवस्था में रहना हम पाप समझती हैं; और इससे जितनी जल्दी हम छुटकारा पा सकें उतना ही अच्छा है; पर यह भी तल्ली होना जग्य हम अपने स्वत्वों और अधिकारों की पूर्णतया रक्षा कर सकेंगी और ओक सुदृढ़ और कार्यकुशल अनुपम की भांति अपना कर्तव्य-पालन करेंगी।*

(भाष-१८८४ना "सागलूमि"भांना स्वर्गीया कुतिदेवीना लेखपरथी)

१२-श्रीमती उमादेवी 'विशारदा'

सार्वजनिक-भंगल के कारण, अथक-परिश्रम जे करते;
या ओजस्वी जयन सुना कर, दुर्घल में भल जे लरते;
उन्हे देण कर जनता सारी, अपना शीश छुकाती है;
कवि की नव-तंत्री की वीणा, सुभकर राग सुनाती है।

हमारी लिये हम भी ओक ऐसी देवी-सदृश महिला के सम्मानार्थ अपने छोटे छोटे शब्दों का ले कर पाठकों के समक्ष उपस्थित होना चाहते हैं, जिसने कि सैकड़ों आधा-विधों के साथ घोर संघाम कर के पर-सेवा ही अपने जीवन का ध्येय बना लिया है और दिन-रात अपनी जदनों की सारीरिक पीड़ाओं के समनार्थ अहोरात्र अथक परिश्रम किया करती है। उक्त महिला-रत्न का नाम श्रीमती उमादेवी है। संप्रति आपकी व्रत लगलग ४० वर्ष की होगी। आपका जन्म स्थान सुप्रसिद्ध सुरादाबाद नगर है; आपका विवाहसंस्कार भिन्ननोरनिवासी वैद्य गोधरामभठ के साथ संपन्न हुआ था।

योग्य स्वामी की दूरदर्शिता ही आपकी शक्ति-सौमदी की प्रधान प्रिय-पात्री कदी न सक्षी है। कारण, उन्होंने ही अपनी धर्मपत्नी का वैद्यक संस्थानि शिक्षा यथेष्ट रूप से दी थी; किंतु संप्रति काज की काल सुनुहा ने ही उक्त पण्डित की मानव-वीडा का अंत करा के हेतुमुखा इच्छित उमादेवी को वैद्यव्यावस्था के अधीन कर दिया; परंतु कर्तव्यपरायण देवीज केचित्तु धरत के भरत-भंडार में शक्ति-मुधार करने के लिये सांसारिक दुःखों का तुल्य समझती हूँ कर्म-लेख में कर्म-रेखिनी जन गह तथा अपनी योग्यता दिन दिन बढ़ाती कुछ ट्रेनिंग प्राप्त का प्रीति में अभिलिखित हो गह और सम्मान के साथ सक्षता की प्राप्ति कर ली। इसके उपरान्त ओक नया निमर्तन की कथा पाठशालाओं में प्रवृत्ताभ्यापिका का कार्य करने लगीं, किंतु वैद्यक शाला में स्व-प्रतिष्ठ के होने के कारण अवसर पाते ही वे दिनरात उसी साध का अध्ययन करती रही और अभिलेख-संस्कारों के वैद्य-संस्कार की "आयुर्वेद विशारद" नामक परीक्षा में अंक के कारण ओक नया पद भविष्य-समय में आपकी विदितः-विशयिनी-प्रशंसा का नया सम्पन्न कर के लिये निर्दिष्ट के लिये नगर का नये के कारण उन्हें पाठशाला के कार्य के

हमारे लिये ओक नया पद भविष्य-समय में आपकी विदितः-विशयिनी-प्रशंसा का नया सम्पन्न कर के लिये निर्दिष्ट के लिये नगर का नये के कारण उन्हें पाठशाला के कार्य के

[illegible]

१३-‘विजया’ का विजय-संदेश

समनवधी, दृष्ट्याष्टमी और विजयादशमी (दशहरा) के त्योहार हम जानते प्रमाण है, कि वीरपूज कारनामों का—दिहूओं का ऐक धार्मिक रूप है। वीर पुरुषों की वादहार में मनाये जानेवाले त्योहारों का दिहू—सोम धार्मिक रूप के रूप में मनाते हैं। वस दिन के विशेष व्यवहार, रानान, संध्या, पूजन वगैरह कृत्य हमारे कथन के साक्षी हैं। इन त्योहारों की धार्मिकता धर्तनी यह यह है, कि सर्वसाधारण जनता उनके धर्तिसिद्ध स्वरूप के गिहकल रूप यह है और हसी लिखे इन त्योहारों का गरी अका, प्रेम और निहा के साथ मनाते दुम्मे की दम इनमें दियन शिखा अदल्य नदीं कर सकते हैं; और नान तक इस रूप में ये त्योहार मनाये गते रहेगे, तय तक दम कुछ शिक्षा अदल्य कर की नदीं सकते. हमारा धर्म—कर्म, हमारे रीति—रिवाज, हमारी परंपरा और हमारी मर्पादा छलाहि सग ऐसी जन गर्ह है, गिनकी अकल से कोछ चारता की नदीं दद गया है. गर्हा आग्र या छुद्धि का तिररकार या गदिहकार होता है, वहां शिक्षा किस प्रकार और क्यों कर अदल्य की गन सकती है ? छुद्धि का अभाव की सदसह विचार—शक्ति का अभाव है और गर्हा ऐसा विचार या विवेक नदीं है, वहां शीजने—शीजाने का तो नाम सेना की व्यर्थ है. यदी कारण है, कि हमारे वीर—पूज के गते गते त्योहार की दममें कुछ विशेष रूति और अवन्य पैदा नदीं कर सकते. यदि दम इन त्योहारों का ऐतिहासिक घटनाओं के स्मारक समझ कर मनाये और इन ऐतिहासिक घटनाओं पर कुछ मंजीर विचार करें, तो निअय की इन त्योहारों का मनाना हमारी रग—रग में तेज, वीर्य, ओज, गल और सामर्थ्य का संचार कर है. अतप्राय दिहू—गति अलथाही, वेमवसाही और शक्तिथाही जन गये; पर नदीं, आज तो ये त्योहार केवल रिवाज के तौरपर मनाये गते हैं; परंपरा पूरी की गती है और धार्मिक कृत्यों के समान धर्तते रूप की कर लिखे गते हैं.

क्या वह उचित है ? क्या इस अवस्था को आगे भी ऐसा ही जाने रहने देना चाहिये ?
 क्या इस प्रकार हम लोग त्योहारों की वास्तविकता को तो नहीं भिदा रहे और उनको निर्जिव
 नहीं बना रहे ? इन प्रश्नों पर बोझ गंभीर विचार दरज्येक दिव्य को करना चाहिये। यदि
 वह हमसे सद्मत हो, तो उसका कर्तव्य है, कि वह इन त्योहारों के मनाने की प्रथा से उपर
 छे कर उनकी अतिदासिकता अथवा वास्तविकता को मनने और समझने का यत्न करे। मर्यादा
 प्रयोगात्मक राम और लगवान कृष्ण को जगत् अनुपपत्य से उपर (सुपर-नुमन) मान लेते हैं, तब
 हम उनके जीवन से कुछ भी नहीं सीख सकते; क्योंकि उनका तो साक्षात् लगवान या उनका
 अवतार मान कर हम अपनेको उन तक पहुँचाने में सफल हो सकते हैं। असमर्थ मन कर जहाँ के तहाँ पहुँ
 चने होते हैं; पर यदि राम और कृष्ण को अपने समक्ष के महात्मा गांधी और राष्ट्रपति तिलक
 सरणी महापुरुष मान कर उनका आदर्श हम अपने सामने रख सकें, तो हम अपने दिलिये उनके
 जीवन से अन्तिमगरी रक्षित हो सकते हैं। यही बात त्योहारोंपर भी लागू होती है। त्योहारों
 को धार्मिक कृत्य मानने पर वे केवल डोरी धागा व निशान विषय रह जाते हैं, पर जगत् उनके

ઐતિહાસિક ઘટનાઓ કે સ્મારક સમગ્ર વિગત જાણે, તથા ઉનકી કુછ વાસ્તવિકતા સમજી શકતી હો અને ઉનસે કુછ યૈતન્ય એવું સૂચિત્તે લી ગિત સકતી હો.

ફિર, વિજયાદશમી યા દશહરે કા ત્યોહાર તો ગિતકુલ ઐતિહાસિક ત્યોહાર હો. યદ ઉસ દિન કા સ્મારક હો, જિસ દિન શ્રીરામ ને રાવણપર વિજય પામી થી, ધર્મ ને પાપ કા પરાસ્ત કિયા થા, અત્યાચારોં સે સાધુ-સંતોં કી રક્ષા કી ગમી થી ઓર સંસાર મેં એક ઐસા અદિતીય આદર્શ ઉપરિચિત કિયા ગયા થા, જે કિ આજ લી દિહ-જાતિ કે મરતક કા અભિમાન ઓર ગૌરવ ઉપર કર સકતા હો ઓર જિસકી જરાજરી મેં ઇતિહાસ કી કોઈ દૂસરી ઘટના દેહને પર લી નહીં મિલ સકતી હો. યદ આદર્શ કયા હો ? રામ રાવણ કા પરાસ્ત કર લંકા કે સમૃદ્ધિશાસી રાજા કા આહતે, તો હસ્તગત કર લેતે; આહતે તો આપને ભાઇ લક્ષ્મણ કા વડાં કા ગવર્નર જનમળ પના દેતે; સુગ્રીવ, હનુમાન, અંગદ વગેરે મેં કિસી કા ઉનકી સેવાઓં કે જાહેર મેં લંકા કા રાજા ઇનામ કે રૂપ મેં સૌંપ દેતે અથવા લંકાપર કિસી પ્રકાર કા કોઇ દેક્કા લગા દેતે યા દૂસરી કોઈ ચર્ત કર લેતે; પર નહીં, રામ ને ઇનમેસે કોઇ લી ઐસી જાત યા ચર્ત નહીં કી, જે કિ લંકા-વાસિઓં કે લિયે લજ્જાજનક હો સકતી. રામ ને લંકા કા છત કર લંકાવાસોં કે હી સુપુરું કર દિયા; વિલીપણ કા રાજ્યાભિષેક કર ઉસકા ઉસકા રાજ્ય વાપિસ કર દિયા. યદ ઉન ભારતીય આર્યોં કી સમ્મતા કા આદર્શ હો, જિસકે સંયુગ સંસાર કે સંજ રાખૂ કલ્હી ખૂકતે થે. ઇસ લિયે નહીં, કિ આજકલ કી દેશી રિયાસતોં કે તાશકે રાજ-રાનિઓં કી તરફ ઉનકો લી કહને કા તો ઇંગ્લેંડ કે જાદશાહ કે પ્રતિ-પર વસ્તુતઃ વાયસરાય, ગવર્નર યા ઐન્ટ આદિકે પ્રતિ-અપની રાજ-ભક્તિ કા પરિચય સિર ઝુકા કર ઓર માથા ટેક કર દેના પડતા થા; પર ઇસ લિયે કિ ભગવાન મનુ કે શબ્દોં મેં—

“एतद्देश प्रसूतस्य सकाशादप्रजन्मनः । स्वं स्वं चरित्रं शिक्षेरन्पृथिव्यां सर्वमानवाः ॥”

વે સંજ ભારત કોં અપના શુરુ અથવા આચાર્ય માનતે થે, જિસસે ઉ-હોને અપને ચરિત્ર કી શિક્ષા ગ્રહણ કી થી. જગદગુરુ ભારત કે ત્યાગ કા સાની ઇતિહાસ મેં દૂસરા નહીં મિલ સકતા હો. આજ કે વિજયી રામ કે મુકાબિલે મેં કયા સંસારભર કા ઇતિહાસ કિસી દૂસરે વ્યક્તિ કા ઉપર રિચિત કર સકતા હો ? ભાઈ કે લિયે ભાઇ રાજ્ય કા ત્યાગ કર જંગલ કા ચલ દેતા હો. ભાઇ કે મનાને કે લિયે આને પર લી વહ લોટને સે ઇનકાર કર દેતા હો. જંગલ મેં લક્ષ્મણ અપને ભાઇ ઓર ભાભી કે સાથ કઈ વર્ષ પર રહતે હો, જળ કિષ્કિંધા મેં રામ ઉનસે સીતા કે આભૂષણોં કી પહિચાન કરાતે હો, તો વે કહતે હો, કિ—

“नूपुरे तु विजानामि नित्यं पादाभिधंदनात् ॥”

“મેં કણુ-કુંડલ વગેરેકે આરે મેં તો કુછ લી નહીં જાનના; પર પૈર કે નૂપુર પહિચાનતા હો, ક્યોંકિ રોજ મેં દેવી સીતા કે પૈરોંપર અભિવાદન કરતા થા.” કયા ઇતિહાસ મેં ઐસા કોઈ ઉદાહરણ કહીં મિલ સકતા હો યા મિલતા હો ? ફિર રામ કિષ્કિંધા મેં આલિ કા વધ કરતે હો ઓર બિના કિસી લંબી-ચોટી ચર્ત કે વહાં કા રાજ્ય સુગ્રીવ કા હી સૌંપ દેતે હો. લંકા મેં લી ઐસા હી કિયા જાતા હો. યદ હો—ભારતીય સમ્મતા કા ઉંચા આદર્શ, જિસકો વિજયાદશમી સરીજે ત્યોહાર હમારે સંયુગ ઉપરિચિત કરતે હો ઓર અપના યદ સંદેશ દેતે હો, કિ ઇન આદર્શોં કા સમજો ઓર જાનો, કિ તુમ કયા થે ઓર કયા હો ગયે હો ?

કિસીને સચ કહા હો, કિ જાતિ કે રાજનીતિક પતન કે સાથ-સાથ ઉસકે ત્યોહારોં કા લી પતન હો જાતા હો ઓર ઇસીસે વહ અપને આદર્શ સે લી પતિત હો જાતી હો. દિહ-જાતિ પર યદ કથન ન્યે-કા-ત્યોં પૂરા ઘટતા હો. દિહ-જાતિ ને રાજ્ય ખોયા ઓર સાથ મેં હી અપને ત્યોહારોં કા લી હોલી કી ધૂલ એવું દશહરે કી લીલા કે રૂપ મેં પરિણુત કર દિયા. પરિણાગ યદ હુઆ, કિ હમ આદર્શ સે બ્રબ્દ હો ગયે. આદર્શબ્રબ્દ હોને કા દુઃખદ ફલ હમ લોગ આજ ચખ રહે હો. ઉપર કે કથન કી તરફ યદ લી સત્ય હો, કિ જળ જાતિ મેં રાજનીતિક જગતિ કા શુભ શ્રીગણેશ હોતા

है, तब इससे त्योहारों में भी आवश्यक संशोधन होते हैं और नति अपने भूत-कालीन आदर्शों को समझ कर सृति तथा चैतन्य प्राप्त करती है। इस समय निम्नलिखित हिंदू-समाज में परिवर्तन हो रहे हैं और उनका प्रभाव त्योहारों पर पड़ रहा है। परंतु वह अजीब भावा से अलग ही कम है और नितना है, जिनसे से भी सतोष नहीं हो सकता है। त्योहारों के संबंध में सभसे ज़रा और पहली आवश्यकता तो यह है, कि उनके प्रति हमारी भावना एकदम जड़ न हो। हम यह समझें, कि ये त्योहार केवल धार्मिक कृत्य नहीं हैं; किंतु कुछ ऐतिहासिक महत्व भी रखते हैं। इनका मनाना केवल अन्न का विषय नहीं है, किंतु हमारे जीवन और मृत्यु का विषय है। आदर्श का मिटाना बेसा ही है, जैसा कि समुद्र में से प्रकाश-स्तंभ का हटा लेना अथवा ज्वालन के क्षण के हाथ से दिशादर्शक यंत्र का ग्रहण होना। ऐसी अवस्था में ज्वालन का अथवा ज्वालन पर सवार यात्रियों का जे ज़रा हाथ होगा और जिस प्रकार उनको समुद्र की लहरों में पड़ कर अग्राध जल के भीतर निभने हो जाना पड़ेगा, वीक वैसे ही आदर्शहीन समाज इस संसार की लहरों के चपेटे आ कर नाम-मात्र की शेष रह जाते हैं। इस दृष्टि से त्योहारों का महत्व अत्यंत अधिक है। यही कारण है, कि हिंदूओं में त्योहारों का मनाना धार्मिक-कृत्य हो गया और आज भी वह धार्मिक कृत्य बना हुआ है; क्योंकि हिंदूओं ने हर एक महत्वपूर्ण विषय को अपने धर्म का ही अंग बना लिया है; पर आज हमारा धर्म डोरी अन्न का विषय रह गया है। इस सिधे त्योहारों की वास्तविकता को भी हम भूल गये हैं।

विजयादशमी सभसे अधिक महत्वपूर्ण ऐतिहासिक त्योहार है; क्योंकि यह भारतीयों की इस भवान विजय का स्मारक है, जिसमें भारत के एक नरेंद्र ने समुद्र पार कर विदेशी राजपुत्र पर आक्रमण कर पाप का अंत किया था और धर्म की स्थापना की थी। अतः इसीसे विजया का आज यही विजयसंदेश है, कि केवल डोरी अन्न का धार्मिक अन्न के पीछे अंधे न जाने रहो, किंतु कुछ तर्कों से काम लो, विवेक को प्रधानता दो और बुद्धि को आगे करो। वस्तु के भास २५ में ही न रह जाओ, इसकी वास्तविकता को जानने और पहचानने के सिधे इसमें गहरा अवगमन करो। आज है, विजया का यह संदेश हमारे कानों न सुना नयेगा।

(“हिंदूधर्म”ना ‘विजया’का लेखक:-श्री. सत्यदेव पिछाईदार)

૧૪-માતા કી મહિમા

‘મા’ સા શબ્દ ઉચરતે મુખસે, મન પાતા આનંદ અમંદ;
 ઉપજતા હૈ અનુપમ પ્યારા, ભાવ સૌખ્યદાયક સ્વચંદ.
 કરતે ધ્યાન પ્રકટ હોતી હૈ, મંજુલ મમતાવાલી મૂર્તિ;
 રક્ત દૌડ જતા નસ-નસ મેં, આ જાતી અવિરલ સ્ફૂર્તિ. ૧
 દિવ્ય દર્શનોં સે જનની કે, હોતા અતિશય અદ્ભુત મોદ;
 યહી વાસના ખસ હોતી હૈ, ખેલૂં ખેલૂં સદા હી ગોદ.
 શિશુ ખન કરતા રહૂં પ્રેમ સે, અમૃત સે ગુરુતર પય-પાન;
 ઉસી એક કા સખ કુછ જનૂ, ઉસથી ‘યુમકારી’ દા પ્રાન. ૨
 ઉસથી ખાણી કલ્યાણી મેં, નિર્મલ સ્નેહ ભરા સ્વર્ગીય;
 ઉસકે કર-કમલોં થી થપથી, હોતી અહો! અનિર્વાચનીય.
 જો કરુણા હૈ દયા-ક્ષમા હૈ, જગ મેં ગુણ-રત્નોં થી પ્રાન;
 તેજમયી સુખ-શાંતિ-જ્ઞાનદા, પ્રકૃતિ-રૂપિણી દે વર-દાન. ૩
 ઉસસે ખઠ કર અન્ય દેવતા, આતા નહીં દષ્ટિ સાકાર;
 દોષ-નાશિની ધર્મ-બોધિની, ભુક્તિ-મુક્તિદા જન-આધાર.
 શ્રીમાતા કે સ્મરણ માત્ર સે, હો ઉઠતા હૈ હૃદય પવિત્ર;
 જીવન-પથ નિર્વિઘ્ન ભાસતા, હોતા હૈ આદર્શ ચરિત્ર. ૪
 જિસકી ચિતવન જ્યોતિમયી મેં, મિલતા ત્રીન લોક કા રાજ્ય;
 જિસકી હૈ મુસકાન પ્રાણદા, જિસકે આગે નવ-નિધિ ત્યાજ્ય.
 સખ વિભૂતિયાં જિસથી ચેરી, અમ્બા અવલંબન હૈ સાર;
 ઉસકે યશ ગાને મેં રસના, પાતી નહીં કલી હૈ પાર. ૫

“તેરા સ્વર્ગ તેરી માતા કે ચરણોં મેં હૈ.”-મુહુર્મહસાહુખ

“એક આદર્શ જનની સૌ ઉસ્તાદોં સે ભી શ્રેષ્ઠ હૈ.”-જોજી હુધ્દ

“મેં જો કુછ કરતા હું ઔર જેસા ભી હો સકતા હું, વહ સખ દેવી પ્રકૃતિવાલી મેરી માતા કા હી પ્રસાદ હૈ.”-અબ્દુલમ લિંકન

દેવિ! તૂ રાત્રિ કા તારા ઔર પ્રાતઃકાલ કા હીરા હૈ. ‘તૂ એસ કી ખૂંદ હૈ, જિનસે કાંટા મુંદ ભી મોતિયોં સે ભર જાતે હૈ.’-ટામ્સ રો

(માધ-૧૯૮૪ના “ત્યાગભૂમિ” માંથી)

१५-विजय का वृत्तमंत्र

विजय ही कुछ आत्म-विश्वास है; आत्म-विश्वास के पथ पर अन्धकार दूर हो जाता है ! हमें दाँवों में अपने आप ही अन्धकार का आना है, और हमें भी और और तावक में परिपुष्ट हो जाता है और कोई है, परन्तु जे दाँव-पाँव हमें और भी आसक्त है जे जे दहने हैं, वे आशी की है में हमें अन्धकार का पार पद लेने के पार अपने सब में विजय का दार पदन भेते हैं, इस आनन्दे हमारी राजावत ही अन्ध छोटी-जी पटना की शुभा में हमें जनसानी है.

यह पटना हमें समय की है, जन्म हमारे देश के दुतारे राम और लक्ष्मण है देश का है जे हमें हमारी है दिन दयानन्द के शीश और लीस भुक्तियों के अन्ध-अन्ध कर है विमानों की हस्तन कुछ कर, जेगां दिसाओं की आनन्दार और अन्धकार में दसा कर है इस साधारण हमारी है विजय-हमारी ही अपूर्व उपाधि देने में समर्थ की नहीं दूजे थे. हमारी आना आर्ष-कुल-वधु जनक-नरिणी किसी कुछ दारा दस्यु की ल कर किसी अन्धकार रमान में पड़ी गी. हमारे आर्ष-कुल-निजक श्रीराम और लक्ष्मण जोसे थे, जनसानी थे, अन्ध-अन्ध से निर्वासित थे, शैल्य और सदायक से शून्य थे; रिश की वे अपनी भुक्तियों में विश्वास कर है-आने पार लोसा कर है उस रमान और उस कुछ का पता लगाने के बिने दिसिज आरत का होना-होना मंजते और यह कहते दूजे धूमने थे—

“अन्धकार हैसेहु सुधि पायहु; कालहु छति समर अहं आनहु.”

अन्ध, उसे प्रथम आत्मविश्वास और आत्मयत्न के समुप कीन-सी वस्तु दुर्बल हो सकती है ! अपनी बुद्धिभवा से और अपनी शक्ति के प्रतापने उन्होंने पंथापुर के राम सुभद्र के अपना हास और सदायक जनाना और उसके भेजे हत यारों और ल कर सीनाथ की जोल करने लगे.

उसी समय की आत है, कि उन्हीं जोल करनेवालों का अन्ध दल दिसिज में समुद्र के किनारे पहुँचा. वहाँ वह संपत्ति से उनकी लेंद कुछ और उसने कहा—

जिरि मिश्र छिपर लस लंका, तहं रह रावण सहज अशंका;

तहं अशोक वाटिका अलक्ष, शीघ्र भिडी तहं सोचति रहल.

जे लक्ष्मि शत योजन सागर, करे सो राख काज अति आगर.

अन्ध रावण का नाम उन दिनों कीन नहीं जनता था ? उसकी सोने की लंका थी; उसके दस शीघ और लीस भुक्तियों थी; उसकी अशंका के छारेपर बाजों तसवारों गजनमंडल में उड़ कर बिना आदलों के जिखी समझा देती थी; परन्तु उसका वाहन था; डिंपाल उसके नाम से दसवारते थे; यमवदस्य उसके भंटी थे; छिद्रित उसका भेटा था. उसी रावण के घर शत योजन समुद्र पार कर के जनाना और सीताथ का सदिया से आना; कीन अपने में पटना साहस उत्पन्न करना और जलती लक्ष्मी में ईदने का तैयार होता ? अस्तु.

“निज-निज लस लक्ष्मी लोभा, पार जान करि संशय राधा.”

किं जे और संसार-यत्न लंकावत ने इस समय लक्ष्मी बुद्धिमान्नी से काम लिया. विजय का मूल-मंत्र उन्हे समझ हो आया और तत्सत्य ही उन्होंने अपने सामंतों का अन्ध कटिपन लक्ष्मी के नाम से ही इस प्रकार किर्तव्य-विभूत होते देण कर अपने सेनापति का लक्ष्यकर कर—

“हं लक्ष्मीपति मुन लक्ष्मीना, हा सुप साधि रहा अलवाना;

पवन-तनय लक्ष्मी पवन-समाना, बुद्धि विवेक विमान निधाना.

कीन-सो काज दडिन जगमाही, जे नहीं तात होय तुय पाही.”

सोते सिंह का जमाने के बिने अन्ध तिनके ही नोक भी काशी होती है. लंकावत के वयनों

उसको विश्वास नहीं है। हमारे किसानों की हमारे राज्य और रथों की, हमारे व्यापारी और साहसियों की-सबकी प्रायः वही अनरथा हो रही है। "और हम बहुत कमजोर हैं।" "कहा हम की वही क्या सकते हैं?" "हम उनकी प्रतिद्वंद्विता में हार सकते हैं?" आदि जाते हैं; जो हमारे आत्म-विश्वास को कुचल, हमें ज़रूर में निरोग दूँगे हैं कि तोप-तलवारों और हथौड़े जहाँ की कभी।

हमारी धुस जड़ता को दूर करने का वही जग-तज उद्योग होता है। जग हमारे भीम में एक छोटे सभा-मध्यपर भरे हो कर कुछ दिन पहले एक मदारान्न-कसरी गज कर कहता था, कि "स्वराज्य हमारा जग-सिद्ध अधिकार है और इसे हम से ही लेने" तब हमारे हानों में इसी भय की कुकर्म होनी थी; और आज वही जग मदारान्न गांधी धीरे से मधुर शब्दों में सुरक्षा कर कहते हैं—"जिस दिन से तुम्हारे लक्ष्य में यह विश्वास जग लगेगा, कि तुम स्वतंत्र हो, इसी दिन से समझ लेना, कि संसार की काँट वही रहित-तुम्हें सुखाम नहीं बना सकती हैं"—यह शब्दों के भीतर वही हमें वही पाठ सिखता है। सलाहद दिया है और अपनी कल हमारी आँखों के सामने पारदर्शी में क्या हुआ? यद्यपि हमारे विषे इसी भय के लगे-लगेते-लगेते छेदाहरण हैं।

और, जो दिन भीन गये, सो तो भीत-गये। आज हम इस विनयादशमी के महोत्सव पर विजय के इस महामंत्र को अपने लक्ष्य में धारण करके सज्जित हो जायें, तो यह भी हमारी एक नयी भारी विजय है।

("दिदृष्ट" नामा विनयांक" भां लेखक:- श्री. कालिकाप्रसाद अग्रवैदी)

१६-कौशल की महिमा

‘योगः कर्मसु कौशलम्’—गीता

कौशल क्या है? योग! हमें मिलनेवाले भौकों का जड़िया से जड़िया उपयोग कर लेने की योग्यता। किसी काम में सक्षमता दासिध करना इसके विषे क्या मुश्किल है, जो योगी है—कौशलवान है? ज्ञान और रहित का होना एक बात है और समय पर उसका उपयोग करने की योग्यता होना निश्चय। नही बात है। हम प्रायः उन पुरुषों के संसार की दृष्टि में पीछे देखते हैं जो पलायन में आने रहते थे; पर जो पलायन के वर्ग में भंड-शुद्धि समझे लगे थे उन्हें आज हम प्रायः संसार में बहुत कुछ सक्षम और सुणी देखते हैं। ज़रि निश्चिंतों के जगन लेना ही संसार में दारी नहीं है। हम देखते ही हैं कि कितने ही पुरुष मदन अपने इस कीधम, इस अवदर-प्रसन्नता के कारण ही हरिद की दास्य से क्रांतिपति बन गये हैं। मदारान्न में जैसे कल मदारान्न मिलेने जो 'माधुरी' भुंज कर सको पर लगाये रीयों के भकास में अभ्यपन करके छोड़े से छोड़े पर तक बसे गये हैं।

हमारे देश में अपनी प्रतिभोगिता का क्षेत्र सज्जे विषे ऐकता भुंज नदी है, अन्यथा इसरे देशों के समान यहाँ वही हम माधुरी से माधुरी कोनों के अपने कौशल और अवसराय के लक्ष पर देश के प्रधान मंत्री तथा राष्ट्रपति होते दूँगे देखते। अमेरिका के कितने ही राष्ट्रपति इसी प्रकार नीचे से ऊपर तक बढ़ते गये हैं। जेम्स हर्मुसन् एक माधुरी किसान का लक्षक था, किंतु अपने इसी गुण के कारण वह धनसिंह का एक मदान कारीगर हो गया। मेन्जमिन हेन्डलिन मेजमनियों बनाना था, शीघ्र ही वह किसी प्रेस में कचोरीदार हो गया; धीरे-धीरे अपना एक नया प्रेस जोल कर अपनी शुद्धि। कौशल और ज्ञान के कारण संसार में इसने ऐसा नाम कमाया कि आज अपने समय के लगे से भरे विचारकों में इसकी जगता होनी लग गयी। अफादम सिंघन रेवे के अदालते में एक माधुरी जोपडे में पैदा हुआ था; और अंत में अमेरिका का राष्ट्रपति हो कर मरा था। भीनिचांस सात्री एक अत्यंत गरीब भानदान में पैदा दूँगे थे; पर आज वह भारत-सरकार के प्रथम सज्जन बन कर आदि में काम कर

રહે હેં. ન્યાયમૂર્તિ મહાદેવ ગોવિંદ રાનાડે ભી ઇસી પ્રકાર ગરીબ ખાનદાન મેં પૈદા હો કર બમ્બઈ-હાઇકોર્ટ કે જજ હો કર મરે થે. રામશાસ્ત્રી પ્રભુણે પૂના કે પેશ્વાઓં કે યહાં પાની ભરને-વાલે બ્રાહ્મણ થે, જિન્હોંને આગે ચલ કર રાધોળા દાદા કો નારાયણરાવ પેશવા કે ખૂન કે અપ-રાધ મેં પ્રાણ-દેડ દિયા. સ્વયં બાલાજી વિશ્વનાથ (પહેલે પેશ્વા) એક ગરીબ બ્રાહ્મણ થે, બે બઢતે-બઢતે છત્રપતિઓં કે પ્રધાન મંત્રી બન ગયે.

કોઇ કિસાન હો, વ્યાપારી હો, વકીલ હો, બૈરિસ્ટર હો, મામૂલી અધ્યાપક હો યા શુમારતો હો; યદિ ઉસમેં આવશ્યક કૌશલ હૈ તો વહ બરાબર સંસાર મેં ચમક જાયગા. હમ દેખતે હેં કિ કિતને હી બડે-બડે વ્યાપારિઓં કે શુમારતે અપને માલિકોં સે બઢ કર નિકલ જાતે હેં. પેશ્વાઓં કી સત્તા અપને માલિકોં સે બઢ ગઇ. છત્રપતિ આગે ચલ કર નામમાત્ર કે છત્રપતિ રહ ગયે ઔર રાજ્ય કે સમસ્ત સૂત્ર પેશ્વાઓં કે હાથોં મેં આ ગયે. ઇસકા ક્યા કારણ હૈ ? વકી કૌશલ. જ્ઞાન એક અમૂલ્ય વસ્તુ હૈ. વહ યહ બતા સકતા હૈ કિ હમેં 'ક્યા' કરના ચાહિયે? કિંતુ કૌશલ કા કામ હૈ યહ બતા દેના કિ વહ 'કેસે' કિયા જાય. જળ તક હમ કિસી કામ કો કરને કા તરીકા નહીં જાનતે, હમારા જ્ઞાન કિસી કામ કા નહીં હૈ. સ્વામી રામતીર્થ ઔર વિવેકાનંદ, ભારત કે થે હો સંન્યાસી અમેરિકા પર કેસા સિદ્ધા જમા કર લૌટે? ક્યા ઉસ સમય ભારત મેં ઉનકે સમાન કોઇ વિદ્વાન હી નહીં થે? ક્યા એસે ધર્મપ્રેમી ઔર દેશપ્રેમી કોઇ થે હી નહીં? પર કેવલ દેશપ્રેમ સે કામ નહીં ચલતા. ઉસે વ્યક્ત કરને કા ઢંગ જાનના પરમાવશ્યક હૈ. કિસી આદમી મેં ખૂબ વિદ્વત્તા, દેશપ્રેમ, નિર્મલ ચરિત્ર હો સકતા હૈ. સત્ય ઔર પ્રતિભા ભી હો સકતી હૈ; કિંતુ યદિ ઉસમેં કૌશલ ન હો, તો વહ ન સંસાર કી સેવા કર સકતા હૈ ઔર ન અપની.

એકમ રિમથ એક મદાન અર્થશાસ્ત્રી સમજા જાતા હૈ. ઉસને ઇસ વિષય પર કુછ બકિયા સે બકિયા ત્રય લિખે હેં; કિંતુ કહા જાતા હૈ કિ વહ અપના ખાનગી હિસાબ રખતે મેં કબી સફલ નહીં હુઆ. નેપોલિયન કા એક સેનાનાયક અપને કમરે મેં બેઠે-બેઠે સેના-સંચાલન કા કામ સ્વયં નેપોલિયન કી અપેક્ષા ભી અધિક અચ્છી તરફ કર સકતા થા; કિંતુ રણજીમિ પર જાતે હી ઉસકી સારી શુદ્ધિ દવા હો જાતી થી. યદ જ્ઞાન કિસ કામ કા ?

વિનિયમ થેયર કા કથન હૈ કિ યદ કૌશલ કિસી-કિસી રાષ્ટ્ર મેં સ્વભાવતઃ ભી હોતા હૈ. વહ લિખતા હૈ, કુછ અંશોં મેં યદ રાષ્ટ્ર-સ્વભાવ ભી હોતા હૈ. એક રાષ્ટ્ર મેં દુસરે કી અપેક્ષા સ્વભાવતઃ અધિક કૌશલ હોના હૈ. જળ એક હિંદુસ્થાની ને ઇંગ્લેંડ મેં એન્જીન કો ચલતે હુએ દેખા, તળ વહ બોલા-‘અંગ્રેજ બડે ચાલાક હોતે હેં. હમ તો થોડે, દાથી, બેલ, પાની ઔર દવાં સે કામ લેતે હેં, પર થે તો આજ કો ભી નહીં છોડતે !’ ઔર ઉસને યદ રીક હી કહા. ચીન કે લોગ અનાદિ કાલ સે સુન્દરુલા તથા કુતુબનમા કા આલિંગન કર ચુકે થે; પરંતુ ઉન્હોંને ઇન આલિંગનોં સે એકે ભી ફાયદા નહીં ઉઠાયા. પર પશ્ચિમ મેં ઇન્દીઆલિંગનોં ને સંસાર કા કાયાપલટ કર દિયા.

કૌશલ એક બી અચ્છી ચીજ હૈ; પર યદ એક એસા શસ્ત્ર હૈ, જિસકા મનુષ્ય કો દુરુપયોગ કરને કા પ્રયોજન હો જાતા હૈ. કૌશલ અપની સમ્યક્ અવસ્થા મેં મનુષ્ય કી, અપની તથા સમાજ કી સેવા કે કાર્યો મેં વ્યવહર હોતા હૈ; પરંતુ અપાત્ર મનુષ્ય કા આત્મ્ય પ્રદળ કરતે હી, અપમ સ્વર્થ ઔર સેકિયટીન કરને મેં દસકા ઉપયોગ હોતે લગતા હૈ.

વિચાર્યોં દસકા ઉપયોગ અપને સરકારિઓં ઔર શિક્ષકોં કા મગ્નક ઉદ્યોગ મેં કરતે હેં, વ્યાપારી ઔર બ્રાહ્મણ દુસરોં કો કરને ઔર અપના ઉલ્લુ સીધા કરને મેં તથા રાજનીતિન દુસરે રાષ્ટ્રોં કો કરના કે કર અપને હેતુ કે સ્વાર્થ-સાધન કે વિવેકસકા ઉપયોગ કરતે હેં; ઔર અધિકાંશ લોગ અપને અપમ સ્વર્થ કી પુર્તિ કે હિતે દસકા ઉપયોગ કરતે હેં. કૌશલ એક શક્તિ હૈ. તેનકા મનુષ્યોગ અવસ્થા કો સુખિન કિયા સકતા હૈ. ઉસકા દુરુપયોગ આરંગી કો ઘોર અપેક્ષિત હૈ. સુખિન સકતા હૈ. અપમ કૌશલન ન હુરબ કો અપની હિતે શક્તિ કા દુરુપયોગ કરને કે મોહ કા રમેલ સંસ્કરણ કરના સંવિધ. (ફ્રાન્સ-૧૮૪૮ના ‘ભાગદમિ’ માં લેખક—શ્રી. વેનનસ મહોદય)

૧૭-દિલ્હીની કથા

(કિંઈ કાપામાં કો 'ઉગ્રાણી' રજાનાંને કાંઈ કરવા માંડે છે, તો ઉગ્રાણીની "દોડાણાંની આગ" નામની રજામાંથી આ વાતો મેં પ્રકાશના વાકામાં સારૂ થઈ ગઈ છે. તેને અગ્રાણી રજામાં મેં હોવા મળ્યું છે કે, આ વાતો જે એક સ્વયં કરનારે કરવામાં આવી છે, તે દિલ્હીમાં જુદાં જુદાં રહે. રહેને કંઈ પ્રાચીન આદર અને તે કંઈ કે, વિષયનાંની કુલગાને કાપમાં મેં કરવા વિષયનાં તરફના નિર્ણય વર્તનને માવાથી વર્તનમાં અને અભિયાની પાછી વાતનાંને પવિત્ર-વાકાનાંની માનવકુળ વાતનાંમાં ફેરવે. આ કથામાંની માતાની માતા જેવી કેટલી દિલ્હી લગનાંમાં આને દિલ્હીમાં જુદાં પાડે સાધે સમાન છે. દિલ્હીમાં જુદાં રીતે રહેવા લગાઈ રહે છે, પોતાના પાત્રકું કેટલું દૂર જા તે જોયું જો છે એ, આમાંથી દિલ્હીમાં જુદાં ? જેને સમજી ? વિષયનાંની વિષયનાંમાં કંઈ આંખ રાખી ? સામાને આપસમાં વિષયનાંની પુનઃકથા માટે દર આપે છે, તેનું રહસ્ય આમાંથી જોઈ શકો છો.

કિંઈમાં કિંઈમાં જેમાંને જેમાંની રજામાં ફરી ફરી, તેને આપા સંધિમાં જોઈ જોને જે સંધિમાં મળ્યું. દિલ્હીમાં આજે 'સંકેતિકરણ' છે, તેમાં કો. 'કથા'ની રજામાં જુદાં રજામાં પાડે તો તેની સંધિ પાડે છે, તેની આ વાતમાં જુદાં. યથા નામા સધા ગુણા:— (અગ્રાણી)

(૧)

મહાત્મા માંથી દિલ્હી પહેલાં ૧૫૨૨ કંઈ પળ ખીલું કરવા અગાઉ મીસાના મુદતમાં અગાઉ કહ્યું—

"પ્રથમ આપે, અહીં એક મુસલમાન યુવક મીસા સાથે વાન કરી પડી. પહેલાં તેની પાસેથી દધિપારો નીચે મુકાવવાં પડી. એ અમારા લોકોની વાતજ સાંભળતો નથી."

મહાત્મા— "એ ક્યાં છે ?"

મીસાના— "અને તેને ત્રણ દિવસથી અહીં રાખી રાખ્યો છે. તેનું શહેરમાં જવું, દિલ્હી-મુસ્લિમ લોકો માટે બહુજ સખજનક હતું; કેમકે તેની પાસે કોઈની દક્ષી કામજ કરતી નથી."

મહાત્મા— "કેમ ? એ આપસોકની શુભ સલામ કેમ ન માને ?"

મીસાના— "માનવા માટે તો તે તૈયાર છે, પણ તેની મા નથી માનવા દેતી. એ કહે છે કે, બેઠા ! તું જેટલા વધુ દિલ્હીમાં મારી ચકીસ, એટલું તારી માતું હૃદયવધુ પ્રસન્ન થશે અને તારે માટે સ્વર્ગનાં દરો પણ એટલાંજ સુલભ થશે !"

મહાત્મા— (આશ્ચર્યથી) "એમ ? કેમ મીસાના સાહેબ ! તે યુવકની માતા. તેને ક્યાં કરવા ઉત્સાહિત કરે છે ? સી-દેવી-રાક્ષસીનું કામ કરે છે ? એમ સામાને ? જરા એ યુવકને તો બોલાવો !"

મીસાના સાહેબના ધસારાથી એક મુસલમાન સજ્જન એ યુવકને મહાત્માની પાસે લાવવા માટે બહાર ગયો. થોડી વાર પછી તે પેલા સજ્જનની સાથે તે એટલામાં આવતો દેખાયો.

યુવકની લાંબા પ ટુટથી અધિક હતી. એ તપાવેલા યુવકની માથે સુંદર તથા લોખંડની માથે બળવાન દેખાતો હતો. દર અથવા પાસે-ક્યાંયથી પણ તેને જોઈને કોઈ તેને મુસલમાન ન કહી શકે. એ અગ્નિસમાન તેજસ્વી અને વજ્રના જેવો કઠોર દેખાતો હતો. દેખાવમાં તે કુદ અથવા ફર પણ જણાતો ન હતો. મહાત્મા એ યુવકને જોઈ-આશ્ચર્ય પામ્યા.

યુવક મહાત્માને અભિવંદન કરી ઉભો રહ્યો.

"ભાઈ મીસા !" મહાત્માએ યુવકનું ધ્યાન પોતાની તરફ ખેંચ્યું, પણ યુવક ચૂપ રહ્યો.

"ભાઈ મીસા ! તમે મુસલમાન છો ?"

મીસા અત્યંત તેજે કહ્યું, "હા હા !"

મહાત્મા— "તમે કુરાને સરીક વાંચ્યું છે ?"

મીસા— "હા હા."

મહાત્મા— તો ભાઈ ! તમે તમારા ભાઈ ઉપર ધર્મથી વિરુદ્ધ દધિપાર કેમ ઉઠાવ્યાં ? કુરાને સરીક અધ્યયન મેં પણ કર્યું છે, પણ તેમાં અને ક્યાં એવો ઉપદેશ ન જણાયો કે જેથી ઉત્તેજિત

૨૦-રેડિયમનો ઉપયોગ

રેડિયમ આપણી સૃષ્ટિ એક અદ્ભુત અને બહુ ઉપયોગી મૂળ તત્વ છે. સરનામું નામનો અર્થ ખગોળશાસ્ત્રી એક વાર રેડોરોફાઇટ ધરાવે સૂર્યનું વાતાવરણ નિહાળતો હતો. તેમાં એને એક નવી રંગરેખાની ઝાંખી થઇ. આ ઉપરથી તેણે કલ્પના કરી કે, સૂર્યમાં એક નવું મૂળ તત્વ છે. મળી આવ્યું હશે છે. એ તત્વનું નામ તેણે 'હેલિયમ' પાડ્યું; કેમકે ઓક ભાષામાં 'હેલિયસ'નો અર્થ 'સૂર્ય' થાય છે. વિજ્ઞાનની પરિભાષામાં તેણે આ તત્વનું નામ 'લી' રાખ્યું.

ત્યારપછી ખીન બે રસાયણશાસ્ત્રીઓએ એની શોધ કરી કે, સૂર્યનું મૂળતત્વ 'હેલિયમ' પૃથ્વી ઉપરની દવામાં પણ મોલ્યુદ છે; અને જૂના ખડકોનાં પડમાંની તથા ઉંડા ઝરાઓમાંની દવાઓમાં પ્રવાહરૂપે તે ઉડી જાય છે. એ પછી તો એ મૂળ તત્વને સ્વલ્પ પદાર્થતરીકે પણ પકડવામાં આવ્યું. પાછળથી જણાવ્યું કે, હેલિયમ તો એ મૂળતત્વનો માત્ર એક પ્રવાહજ હતો. એ બોવાયેલું સ્વૃણતત્વ તે 'રેડિયમ'.

આ તત્વ-રેડિયમમાં ઝરમી તથા વિજળી ઉત્પન્ન કરવાની અપૂર્વ શક્તિ છે. સૂર્ય તો લગભગ એજ તત્વનો બનેલો છે અને પૃથ્વીમાંથી તો એ અત્યંત અલ્પ પ્રમાણમાં મળી આવે છે; ને તેથી એની કિમ્મત પણ ખૂબજ ભારે છે. એક 'ગ્રામ' એટલે બેઆનીભાર રેડિયમની કિમ્મત સવાબે લાખ રૂપિયા જેટલી પડે છે. પૃથ્વીપર આટલાં વર્ષ અગાત પડેલા સૂર્યને તારાઓના એ અદ્ભુત તત્વ-રેડિયમને શોધી કરી સંસાર આગળ મુકનાર મેંડમ ક્યુરી છે, એ વાત જગતભરે છે; પરંતુ તેની પહેલાં અમાનક એક પ્રસંગ નીચે મુજબ બની ગયો.

આજથી યુગાર ત્રીસબત્રીસ વર્ષ ઉપર ઓ. હેની બેકરેલ નામનો ફ્રેન્ચ ભૌતિકશાસ્ત્રી ફોટોગ્રાફીના કેટલાક પ્રયોગો કરતો હતો. યુરેનિયમ નામના એક પદાર્થમાં એવો ગુણ છે કે, પ્રકાશ બેદી ન શકે એવા કાગળોની આરંભાર પણ તે પોતાનાં કિરણો મોકલી શકે છે અને છબી પાડવાની પ્લેટ ઉપર અસર કરી શકે છે. યુરેનિયમની આ શક્તિ ઉપર પ્રયોગો કરતાં કરતાં તેને દાયે અકસ્માત એક બલ થઈ ગઇ; પણ એ બૂધને લીધે તો એક પ્રકાશની ગતિ ને શક્તિસંબંધી અત્યંત-ઉપયોગી જ્ઞાન મેળવવાનાં દાર મનુષ્યજાતિને મળી ગયાં.

ફોટોગ્રાફીના સંપ્રદાય મુજબ ઓ. બેકરેલ યુરેનિયમને સૂર્યના પ્રકાશમાં રાખતો હતો. એક દિવસ યુરેનિયમથી તેમ કરતું એ બૂધી ગયો; તોપણ અધારમાંયે યુરેનિયમને પોતાનાં કિરણો ફેંકી છબીની પ્લેટ ઉપર અસર પાડી અને તરતીરે ઉડી પણ પરી! તરત, આ અભૂતકારિક બેદની શોધખોળ કરવા ફેલવિરેઇના વિજ્ઞાનીઓ મચી પડ્યા. એમાં મેંડમ ક્યુરી પણ હતી.

મેંડમ ક્યુરીએ 'પિચ બ્લેન્ડ' નામના-જેમાંથી યુરેનિયમ જન્મ્યું તે-ખનિજ પદાર્થપર પ્રયોગ આરંભ્યો. પ્રથમરૂપે કરતાં એને ખાતુષ પડ્યું કે, એ પદાર્થનાં કિરણો યુરેનિયમનાં કિરણો કરતાં બેત્રણ ગણાં વધુ બળવાન હતાં. ખનિજની સરકારે પોતાને ખર્ચે બેલીમિયા પ્રાંતમાંથી એક ટન (૫૬૫૫) જેટલું આ ખનિજ મેંડમ ક્યુરીની પ્રયોગશાળાએ મૂક્યું મોકલાવ્યું. આ સમય મનુષ્યજાતિના દિનની શોધ આગર પ્રગમ્યો પોતાના અંગન રવાઈ બૂધી જાય છે તેનું આ જગતન દર્શાવ છે. ખનિજમાંથી મદદમહેનને તેણે યુરેનિયમ છૂટું પાડ્યું; પણ તે સમય ઝમી હતી કે, તેમાં એક ખીનું પણ બેકરેલ તત્વ છે કે જે યુરેનિયમ કરતાં વધુ બળવાન છે. અને બધા પદાર્થો છતાં પાડ્યા. પછી જે જગત જેટલો મોંઘ બાકી રહ્યો તેમાંથી એને એ નવું તત્વ મળ્યું. એ તત્વ આશ્ચર્ય કિરણો ફેરવતું હતું અને એ કિરણોના પ્રવાસનો વેગ એક પતે વીસ દબાર માઈલ જેટલો હતો. તે ઉપરાંત આ પદાર્થના રજકણોમાંથી એક વિચિત્ર પ્રવાહ સતત વધી કરતો જાયો અને

આ સમયથી વધુ પ્રવાહનું જોવાનું કરે છે. આ વચમાંથી વધારે વધુ કિરણ બહાર નીકળે જાયો. વિજ્ઞાનજગતમાં એ પદાર્થના મૂલ ઘટ્યો. ફોટોગ્રાફી તે વેલે જ. વચમાં આવે છે અને તેનું અગ્રિમ પ્રયોગ પદાર્થનું કારણ આ છે. એ પદાર્થમાં એ જે મૂલ ઘટ્યો તેથી તેની કિંમતમાં વચમાંથી નીકળતી રેખા પડે. વધી એ જગતના વચમાં વચમાં વચમાં તેથી ફોટોગ્રાફી તેના મૂલ ઘટ્યો. વિજ્ઞાનજગતમાં ફોટોગ્રાફી ફોટોગ્રાફી છે.

એ પ્રવાહાવલિ ત્રણ પ્રકારનાં-કિરણો ગ્રેરે છે એમ માલૂમ પડ્યું. એ કિરણો ગમે તેટલે દૂર અંધારામાં જઈ શકતાં હતાં, તેમજ લોખંડ કે સીસાની દિવાલોમાંથી પણ સપાટાનું પસાર થતાં હતાં. આ તત્ત્વ તે સાક્ષાત્ રેડિયમ હતું.

પણ રેડિયમની, ચામડીના રોગો મટાડવા વિષેની શક્તિની શોધ તો તદ્દન વિચિત્ર રીતે અને તે પણ પેલા પ્રો. બેકરેલની ખીજ ભૂલને લીધેજ. પ્રોફેસર સાહેબ, જાણે પોતે રેડિયમના સર્વ હોય તેમ, રેડિયમની કણીઓથી ભરેલી શીશી પોતાના વેસ્ટ કોટના ગળવામાં રાખીને લંડનમાં વ્યાખ્યાનો આપતા હતા. રેડિયમનાં ભેદી કિરણો કાચ અને કપડાંની આરપાર તેમની દ્રુષ્ટમાં પહોંચી રેડિયમના નિયમ પ્રમાણે બરાબર ચૌદમે દિવસે તેની અદ્દશ્ય શક્તિએ પ્રોફેસરના શરીર ઉપર થાથ લીસોટો પાડ્યો. પછી તો એમને વેદનાં પણ ઘણી થઈ અને તેમાંથી એ ગંભીર વ્યાધિના ભોગ થઈ પડ્યા.

પણ આ ખતાવ ઉપરથી વિજ્ઞાનીઓની શુદ્ધિ તો કામે વળગી અને અનુમાન બાંધવામાં આશું કે, આ વિલક્ષણ પદાર્થનાં કિરણો જે મનુષ્યના શરીર ઉપર આવડી મોટી અસર કરે છે તો એ મનુષ્યના રોગ મટાડવામાં પણ કેમ કારણભૂત ન થાય ? ત્યારથી જૂદાં જૂદાં દેહો ઉપર રેડિયમનો અખતરો શરૂ થયો. રેડિયમમાં એવું બળ છે કે, એનાં કિરણો વચ્ચે શરીરનાં જે તંતુઓ આવે તે તૂટીને અલોપ થઈ જાય છે. દીવામાં પતંગિયાંની પેઠે રેડિયમમાં અનેક રોગજંતુઓ નાશ પામે છે.

આજે તો હવે રેડિયમની મદદથી રોગો ટાળવાને કેટલીક સંસ્થાઓ સ્થપાઈ છે. એ રેડિયમ માંથી કિરણોના પ્રવાહો અવિરત અંખડ વહાળ કરે છે અને તેને કોઈ અટકાવી શકતું નથી બહારની ગરમી કે ઠંડી કે ખીજાં કોઈજ તત્ત્વની અસર રેડિયમપર થતી નથી; અને છતાં ખીજ પદાર્થોપર અસર કરવામાં રેડિયમ ખરેખર મહાબળવાન તત્ત્વ છે. રેડિયમનું નાનું રજકણ વળી સુધી ગરમી અને પ્રકાશરૂપે વિજગીતો અથોક જથ્થો કાઢ્યાજ કરે છે !

રેડિયમનું અઔકિક લક્ષણ તો એ છે કે, તે અકલ્પ્ય એટલા અદ્ય સમયમાં નિરંતર પોતા પરિવર્તન કરતું રહે છે, જ્યારે ખીજાં તત્ત્વોને બદલાતાં અસંખ્ય વર્ષો લાગે ! રેડિયમમાંથી નિઃસરત પ્રવાહો તીવ્ર અને અદ્દશ્ય અસર કરનારા છે. તેનો વેગ દરપણે વીસ હજાર માઇલથી તે પોણામે લાખ માઇલ સુધીનો હોય છે. એટલે એ તત્ત્વને ચોક્કસ પ્રકારના વાર્નિશ કરેલા ખાસ ધાતુના પાત્ર રાખવામાં આવે છે. ગુમડાં, વિકાર, પાકાં વગેરે ચામડીનાં દેહો ઉપર રેડિયમ રાખ્યાણુ નીવડતું છે.

રેડિયમ મૂળ તો સૂર્ય અને તારાઓનું તત્ત્વ છે. તે પૃથ્વીનાં પડોમાં શી રીતે મળી આવે તેને વિષે એક જાણવાબેગ હકીકત છે. આપણી સૂર્યમાળાની ઉત્પત્તિવિષે કહેવાય છે કે, સૌથી પહેલાં આકાશમાં પ્રકાશ ને અગ્નિનો-નિહારિકાનો એક મોટો ગોળો ફરતો હતો. એ ગોળાના ગર્ભભાગ રેડિયમતત્ત્વનો અપરંપાર જથ્થો પડ્યો હતો. એ ગોળાના ફરવાનો વેગ એટલો તો ઝડપી હતો તેમાંથી જૂદે જૂદે વખતે જૂદા જૂદા ગોળા છૂટા પડી જઈ અંતમાં ઊડી પડતા; પણ સુખ્ય ગોળો તેમને પોતાના આકર્ષણબળ વડે ખેંચી રાખતો. તેથી છૂટા પડેલા એ નાના ગોળા તેની આસપાસ (અને પોતાને મળેલા વેગથી પોતે પણ) ચક્કર ચક્કર ફરતાજ રહ્યા. વખત જતો ગયો તેમ-કેટલાં ને અજાને વર્ષો ચીત્યા પડી, એ નાના ગોળા હરી ગયા ને સ્થૂલ જનીને ગ્રહો થયા, પેલો ગોળો તેજસ્વી ગોળો મોટો હોવાથી ધીમે ધીમે ફરતો તો ગયોજ છે; પણ એનાં અગ્નિ ને પ્રકાશ એટલાં મોળાં પડ્યાં નથી ને તે હજી પોતાના આકર્ષણથી જાંબા ગ્રહોને પકડી રાખે છે. એ જ ગોળો તે સૂર્ય. આકાશમાં અનેક તારાઓ ચમકતા દેખાય છે તે નાનામોટા સૂર્યોજ છે અને તે અંધમાં રેડિયમનું તત્ત્વ છે. પૃથ્વી જ્યારે સૂર્યથી છૂટી પડી ત્યારે સૂર્યના રેડિયમતત્ત્વનો અ પૃથ્વીમાં રહી ગયેલો તે અંશ આજે આપણને મળી આવે છે.

રેડિયમ આ વિશ્વનો ચમત્કાર છે. એ ઇવનદાના અને પરમાત્માનો વિમૂતિ અંશ છે. રેડિયમ એકમાં બંને કુદરતની દૃષ્ટા ઉતરી છે. જે કુદરત એટલી મૃદુ, ગંભીર, અકસિત અને બીજાણુ છે. કુદરત આજે જાણે માનવજાતની પરિચયો કરતી મધુરી માતા અને વાત્સલ્યનાં અમી વરસી રહી છે. રેડિયમ આ વૈશ્વવિજયોતિ છે અને એ જ્યોતિમાં માનવજાતનો પ્રાણ છે. ભવિષ્યમાં રેડિયમનો કેવો અદ્દશ્ય વિજય થશે તે કહી શકે ? (ડૉ. કાન્નિલાલ પંડ્યાના 'વીસમી સદી' માંના લેખપરથી)

૨૧-મોહરમના તહેવારો

મોહરમ એટલે શું ?

મોહરમ એ દિવસી સનનો પહેલો મહીનો છે. મોહરમનો અર્થ "દરમ દરેક" એનો થાય છે. એ મહિનામાં અરબસ્તાનમાં લગાઇ દરમ દરેકો છે, એટલે ઘડનાની મનાઈ છે. એના બીજા પણ મહિના છે. જેમાં લગાઇને ઇસ્લામે જાય કરી છે. (૧) મુહર્રમ (૨) રીઝવેડ (૩) શિવલ્લહ. ૧૨ દરમ મોહરમ (સ. અ.)* પેગંબર સાહેબના વખતમાં અરબ ભોંડાના તુલા તુલા કબીલા હતો, તેઓ મોહરમોએ નાનાંમોટાં કારખોને લઈને લડતા અને લગાઇમાં દારુછનથી પોતાના કંઠઆનો ફેંસવો કરતા. વર્ષના મુજબ આર મહીનામાં લગાઇ જાય રહેતી અને લોકો તે દરમિયાન પોતાનાં કામકાજ મુજેદલાંનિથી કરતા. મુસલમાનોમાં એ મહીનો પવિત્ર ગણાય છે. એ મહીનાની પહેલી તારીખે દિવસી સનનું નવું વર્ષ શરૂ થાય છે. જેમ બીજા ધર્મના ભોંડા પોતાના નવા વર્ષનો પહેલો દિવસ ખુશાલીમાં ઉજવે છે, તેમ મુસલમાનો ઉજવી શકતા નથી. ઉત્કૃષ્ટ એ મહીનાની શરૂઆતથી અંતરુથી તેઓ માટે શોક અને દિલગીરીનું કારણ ઉભું રહે છે; કારણકે આ મહીનાની દરમી તારીખે દરમ છમામ ફૂલેન (રહી.)+ સાહેબ અને તેમના ખાનદાનના એક સિવાય સપળા નાનાંમોટાં પુત્રો કરજલા મુકામે ધર્મપુદમાં ચઢી શક્યા. (ચઢી થયું એટલે ધર્મમટ્ટની લગાઇમાં ખાલી જયું.) છમામ સાહેબના ફક્ત એક દીકરા ઝેનુલ આબિદીન મંદવાડને લીધે ખચવા પામ્યા. છમામ સાહેબે તેમજ તેમના કબીલાના માણસોએ સામારે ધર્મપુદમાં પોતાના પ્રાણ સોંપી અને પવિત્ર ખિલાફત માટે અર્પણ કર્યો! ખિલાફત એટલે શું તે ઉપર હવે જરૂરી વિવેચન કરીએ.

પહેલા આર ખલીફ અને ખિલાફત ચુંટણીનો કાષ્ટો

પેગંબર સાહેબે જ્યારે અરબસ્તાનમાં ઇસ્લામ નામે પવિત્ર ધર્મની સ્થાપના કરી, ત્યારે તેઓ દેશનો ધાર્મિક અને મુલકી બદોલત કરતા. એમના મરણ પછી એ કામ માટે, અરબ ભોંડાએ દરમ અબુબકર (રહી.) સાહેબને ચુંટી કાઢ્યા અને તેમને "અમીરુલ મોમિનીન" (મુસલમાનોના સરદાર) અને ખલીફ કહેવા લાગ્યા, અને તેમનો હોદ્દો ખિલાફતના નામે પ્રસિદ્ધ થયો. મહીના ચોરે ખિલાફતનું મથક બન્યું. પહેલા ખલીફ દરમ અબુબકર (રહી.)ની નિમણૂક ચુંટણીથી થઈ તેથી ખિલાફતની ચુંટણીનો કાષ્ટો અમલમાં આવવા લાગ્યો. દરમ અબુબકર (રહી.) સાહેબના મરણ પછી દરમ ઉમર (રહી.) બીજા ખલીફ થયા. ત્રીજા દરમ ઉસ્માન (રહી.) અને ચોથા દરમ અલી (રહી.) થયા. આ ચાર ખલીફ, ખુલ્લાએ શાસિદીન કહેવાય છે. ખુલ્લાએ શાસિદીન એટલે ધાર્મિક ખલીફો. તેઓ ઇસ્લામ ધર્મ અને કુરાને શરીફના ફરમાનને અનુસરી ફરક કામ કરતા, તેમની રહેણીકરણી સાદી હતી. તેમના તાબામાં ઇસ્લામી, મુલકાતની આવકનો ધણો પૈસો રહેતો; અને તેઓ તેના સદુપયોગ કરતા. દરમ અલીની ખિલાફત વખતે આખો અરબસ્તાન, સીરિયા, ઇરાન, મિસર, ટ્રિપોલી વગેરે દેશો ઇસ્લામના કબજામાં હતા. એ દેશોની ધાર્મિક અને મુલકી વ્યવસ્થા માટે મહીનાના ખલીફ ગવર્નરોની નિમણૂક કરતા. એ ગવર્નરો ફર અને પાસેના દેશોમાં ખલીફને નામે ધાર્મિકપણે હકુમત કરતા.

હજરત મુઆવિયાની સીરિયામાં હકુમત

જ્યારે ત્રીજા ખલીફ દરમ ઉસ્માન ચઢી થયા, ત્યારે સીરિયામાં તેમના કુળ બની ઉમ્યાના એક કબિલ માબુસ ગવર્નર હતા. તેમનું નામ દરમ મુઆવિયા હતું. જ્યારે મહીના અને મહાના ભોંડાએ દરમ અલીને ચોથા ખલીફતરફે ચુંટી કાઢ્યા ત્યારે મુઆવિયા સાહેબે તેમને ખલીફતરીકે

૦-૧-૧૨ એ દિવસી સાલના સાતમા, અગિયારમા ને બારમા મહિનાનાં નામ છે.

* (સ. અ.) સહવાલો એટલે ઠે વસાઈયુ તેમના ઉપર પરમેશ્વરના આશીર્વાદ અને સાંનિ થાય.

+ (રહી.) (ખલાફો) અનેકો એટલે પરમેશ્વર એમનાથી સારું રહે.

તે તેઓ દૂકાના સોકોને મળે અને જુએ કે તેઓ ઇમામ સાહેબને ખરીદી બનાવવા ખરેખર ખાર છે કે નહિ. મુસ્લીમ બિન અકીલ હૈં ગયા તો બાર હજાર માણસોએ ઇમામ સાહેબ માટે ખિલાફતની પ્રતિજ્ઞા લીધી. મુસ્લીમોએ લોકીકત ઇમામ સાહેબને લખી જાણાવી અને વધારામાં લખ્યું કે, બીબલ એક લાખ માણસો આપની પ્રતિજ્ઞા સેવા તૈયાર છે; માટે આપ જલદી મદદ પધરાવો કે ચઢીદને આ વાતની ખબર પડે નહિ. ઇમામ સાહેબને ત્યારે મુસ્લીમોના કામગીરીઓ, ત્યારે તેમણે હૈં જવાની તૈયારી કરી. મક્કાના લોકોએ ઇમામ સાહેબને હૈં જવાની ના માફી અને કહ્યું કે, દૂકાના સોકો વિચારાને પાત્ર નથી. ઇમામ સાહેબે જવાબ આપ્યો કે મક્કામાં મને ચઢીદ ચેનથી બેસી રહેવા દેશે નહિ, પણ હરકર મોહરંમ મારી નંખાવશે; માટે લાચારી-થી મળશે હું જલ્દી હું.

ઇમામ સાહેબનું હૈં જવા નીકળવું અને દૂકામાં મુસ્લીમોની કતલ:

ઇમામ સાહેબ પોતાના બધા પુરોષો અને ઝનાનાને લઈ મકકેથી હૈં જવા નીકળ્યા. હકત પોતાની કાનમા સુગરા નામની એક દીકરીને મંદવાડને લીધે ત્યાં રહેવા દીધી. સ્ત્રીમાં હૈંથી બાવના દેલકાક માણસો ઇમામ સાહેબને મળ્યા અને મુસ્લીમોની કતલના સમાચાર આપી એમને મકકે પાછા ફરવાની સલાહ આપી; તો ઇમામ સાહેબે મકકે પાછા જવાનો ઇરાદો ક્યોઈ પડતું લીમના બાકસો. જે ઇમામ સાહેબની સાથે હતા તેમણે કહ્યું કે, અમે તો અમારા બાઈનું વેર હૈં જવા વગર રહેવાના નથી, તેથી ઇમામ સાહેબ હૈં તરફ આમળ વધ્યા. મુસ્લીમો ઇમામ સાહેબને હૈં બાવવાનો કામગીરી લખ્યો ત્યારપછી એવું બન્યું કે, એ વાતની ખબર ચઢીદને મળી; હી તેણે દૂકાના જુતા ચવનરને કાઢી મૂકી તેની જગ્યાએ ઉબેદુલ્લા હબ્બે ત્રીલાદને નીખ્યો. આ માણસ ધણે ચાલાક હતો. હૈં આવી તેણે મુસ્લીમોને પકડી તેવું માથું કાપી નાખ્યું અને હીના સોકોને ધમકી આપી કે, જો તમે દુસેન સાહેબને ખિલાફત માટે જરાપણ મદદ કરશો તો હું મને મારી નાખીશ અને તમારા ધરખાર જરબાદ કરીશ. તમારો ખરીદી તો ચઢીદ છે. એને લીધે મરો અને ઇમામ સાહેબ આવે તો તેમની સામે ચઢીદ માટે લડે. દૂકાના સોકોના મન માં ધમકીને લીધે હરી ગયા અને ઇમામ સાહેબની સામે લડવા તૈયાર થયા.

હરબલાનું યુદ્ધ અને ઇમામ સાહેબની શહાદત

હજરત ઇમામ દુસેન સાહેબ દિવરો સન ૬૦ ના છેલ્લા મહીના ઝિલ્હજની ત્રીજી તારીખે મકકેથી નીકળ્યા હતા, અને દૂધ કરતા કરતા કરબલા આમગ દિવરો સન ૬૧ ઈ. સ. ૬૮૧-૮૨ મોહરંમ માસની પહેલી તારીખે આવી પહોંચ્યા. ઇમામ સાહેબની સાથે એમના કબીલાના ૭૨ અને બીબલ ૧૪૦ માણસ હતા. ઝનાનો પણ સાથે હતા. તેમને માટે તંજુ ઉભો કરી તેમાં તેમને રાખ્યા. દૂકાના ચવનર હબ્બે ત્રીલાદે ઇમામ દુસેન સાહેબની સામે ચાર હજાર માણસોનું એક હરકર અમલગિન સબહની સરદારી હેલજ મોકલ્યું અને વુકબ કયોં કે, ઇમામ સાહેબની સામે લડી તેમને મારી નાખી તેમનું માથું મારી પામે મોકલે. અમર બિન સબહની મદદ કરવા એક બીબલ સરદાર શિમર ઝિલ્હજનેશને પણ મોકલ્યો. શિમર ધણે ધાવડી માણસ હતો. એનાજ વુકમ-થી દુરમનેએ ઇમામ સાહેબ તરફ અનિશચ ધાવડીપણું દેખાડ્યું. એમને ખોરાક અને પાણી ન મળે તેના પાકો જાડીજરત કરાવ્યો. મોહરંમની સાનથી તારીખે મુસ્લીમ નદીને કાંઠે પહેરા બેસારી દેવામાં આવ્યા, જેથી ઇમામ સાહેબ અને તેમના માણસોને ખોરાક અને પાણીવગર અનિશચ દુઃખ વેડવું પડ્યું.

દુરમને ત્યારે ઇમામ સાહેબ સામે આવી પહોંચ્યા ત્યારે ઇમામ સાહેબે તેમના સરદારને કહ્યું કે, તમે મને કામોટે મારી નાખવા આવ્યા છો? એ તમારું શું જવાબનું છે? હું લડવા માગતો નથી, મારી પણ કરતો છે, તેવાની એક મનો અને હુકમ કરો. (૧) નમે મને અલી-આથી જવા દો. હું એકાનમો કાંઈથી ચુલ્લીસ અને ચઢીદની ખિલાફતને આડે અવરોધ નહિ. (૨) અલવા અને સરદારના પૂર્કો સામે લડવા મોકલો. (૩) કાં તો મને ચઢીદ પાને લઈ જાઓ કે મેની સારું હું એતે સબહની ધાવડીન કરો; પણ દુરમને સબહની પાક પણ જન સબહની નહિ.

મોહરંમની પહેલી તારીખથી નવમી તારીખ સુધી ધમામ સાહેબ તરફથી પોતાને જવા દેવા માટે બેહદ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યા; પણ બધા ફેકટ ગયા. એ દરમિયાન સાતમી તારીખે ધમામ સાહેબના લાઇ હંઝરત અબ્બાસ ઝનાનાને માટે પચાસ માણસો લઇ યુરેટિસને કિનારે પાણી લેવા ગયા તો દુશ્મનના ઘોડેસવારોએ તેમની ઉપર તીરોનો વરસાદ વરસાવ્યો અને સખત લડાઇ મી તેમાં બધા માણસો માર્યા ગયા. ફક્ત હંઝરત અબ્બાસ ધણા જખમી થઈ પાણીની ખાલી મહા લઇ પાછા ફર્યા. હવે મોહરંમનો દશમો દિવસ આવ્યો. તે શુક્રવાર હતો. ધમામ સાહેબે પોતાના માણસોને કહ્યું કે “હું તમને રબ આપું છું કે તમે ચાલ્યા જાઓ, દુશ્મન મારા ખૂનનો તસ્ક છે, તે મને એકલાનેજ મારી નાખવા માગે છે, મારે માટે તમે તમારા જીવ બેખમમાં ન નાખો. હું ખુશીથી તમને જવા દેવા ઇચ્છું છું.” તેમણે જવાબ આપ્યો કે “એવું કદી પણ નહિ જાય. અમે આપની ખાતર કુરબાન થઇ આપને બચાવીશું.” એમ કહી એમની સાથેજ રહ્યા. દુશ્મન તરફથી લડાઇ શરૂ થઇ. મેદાનમાં દરેક પક્ષનો એકેક માણસ આવતો અને લડતો. બન્ને એક માર્યો જતો ત્યારે બીજો આવતો અને લડતો. એમ લડતા લડતા ધમામ સાહેબના મુઠ્ઠાના માણસો પૂરા થઇ ગયા અને તેમના લાઇઓ, દીકરા અને લત્રીજનો મેદાનમાં જવાનો વખત આવ્યો. એ બધા ધણી બહાદુરીથી લડ્યા અને ધર્મ તથા સત્યને માટે શહીદ થયા. એમના લાઇ હંઝરત અબ્બાસે, દીકરા હંઝરત અલી અકબર અને નાની ઉંમરના એક લત્રીજ હંઝરત કાસમે લડાઈના મેદાનમાં જે શરાતન દેખાડ્યું છે, તેની દુશ્મને પણ દાદ આપી છે. હંઝરોના લશ્કર સામે એમણે લડીને શહાદતનું શરખત પીધું અને અમર નામના મેળવી આ જગતને છોડી ચાલ્યા ગયા. હવે ધમામ સાહેબ એકલા તંબુની બહાર ઉભા હતા. તેમણે તંબુમાં પોતાના નાના બાળક અલી અસગરને રડતાં સાંભળ્યું. એ બાળકની ઉંમર ફક્ત છ મહીનાની હતી. તંબુમાં જ્યારે તો એમને કહેવામાં આવ્યું કે, અલી અસગર તરસથી અતિભેગ્ય છે. એમની માને પણ બુખ અને તરસથી દૂધ આવતું નથી, અને પાણી પણ બિલકુલ નથી, એવું ગળું સૂકાઇ ગયું છે. ધમામ સાહેબે આ સાંભળી અલી અસગરને દુશ્મનના લશ્કર સામે લઇ જઇ કહ્યું કે ‘મને તો પાણી નથી આપતા તો ન આપો, પણ આ નાના બાળકે તમારો શો ગુન્હો કર્યો છે? એને તો પાણી આપો.’ દુશ્મનના એક નિર્દય સિપાઇએ એના જવાબમાં એક તીર અલી અસગરના ગળામાં મારી કહ્યું ‘લો આ પાણી!’ તીર વાગવાથી બાળક તરફડીને ધમામ સાહેબના હાથમાંજ શહીદ થઇ ગયું. મોહરંમના દશમા દિવસે લડાઇ સવારથી શરૂ થઇ, આખો દિવસ ચાલી અને ધમામ સાહેબ સિવાય બધા માણસો શહીદ થઇ ગયા. હવે સાંજના પાંચેક વાગ્યા છે, ધમામસાહેબ તંબુમાં જાય છે, બધી બાતુઓને છેલ્લી સલામ કરે છે અને તેમની રબ લઇ દુશ્મન સામે એકલા લડવા જાય છે. દુશ્મન એમની ઉપર તીરોનો વરસાદ વરસાવે છે. એ પણ જગજગહર બહાદુરી અને શરાતનથી તેનો જવાબ આપે છે. પછી એમનાપર લાલાઓ અને તલવારોનો સખત મારો ચલાવવામાં આવે છે. તેનો હિસાબ ન ગણતાં દુશ્મનો આગળ જઇ તેમને પણ પોતાની તલવારોનો સ્નાદ ચખાડે છે અને મોતનો રસ્તો ખતાવે છે. હવે તરસ બેહદ લાગી છે, પાણીવર ગળું સૂકાય છે; એટલે યુરેટિસને કાંઠે પહોંચી પાણી બોખામાં લઈ પીવા જાય છે એટલામાં એક ફર અને ઘાતકી દુશ્મન એમના મોં ઉપર તીર છોડે છે, જેથી લોહીની નદી એમના મોંમાંથી બહાર વહે છે. એવી હાલતમાં યુરેટિસના કિનારાથી પાછા ફરે છે. તેવામાં દુશ્મનનો એક સરદાર જેવું નામ ચિમર છે, તે પોતાના છ સિપાઇઓને લઇ જઇ ધમામસાહેબને ઘેરી તલવારો મારે છે. આખરે એક તલવાર એમના ડાબા હાથ ઉપર પડે છે, અને તે હાથ ખલાથી કાઢી જમીન ઉપર પડે છે, તે સાહેબ હાથ કાપનારને મારવા તલવાર ઉપાડે છે; પણ શરીરમાં તાકત ન હોવાથી બોંયપર પડે છે. સનાન ઇબ્ને અનસ એમની મુખારક છાતીમાં લાલો મારે છે, પોંડની પાર થઈ જાય છે. એ લાલો પાછો ખેંચે છે. તેની સાથે હંઝરત ધમામહુસેન સાહેબને અમર આત્મા પણ શરીરબહાર નીકળી સ્વર્ગવાસી બને છે. બોલી ઇબ્ને યઝીદ એમનું માથું કાપી લે છે, અને દુનિયાની સૌથી મોટી શહાદત પૂરી થાય છે. અધર્મી, ઘાતકી અને

રમનોની નિર્દયનાનો હલુ પણ અંત આવતો નથી. ઇમામ સાહેબના ચળ ઉપર ધોડા દોડાવે છે, અને તેને કચડી નાખે છે. જુલમની તો હદ થઇ ગઇ; પણ દરામખોરોને સંતોષ થતો નથી. ઇમામના પુરોષો તંજુમાં પ્રવેશ કરે છે અને પકડાવાળા જાનુઓને લૂટે છે. માંદા ઝેનુલ આખિદીન સાહેબને સાંકળોથી જકડે છે અને એમને તથા પાક જાનુઓને ઉંટ ઉપર બેસાડી ઇમામ સાહેબ તથા ખીલ સત્તર જણનાં કાપેલાં માથાં ભાકા ઉપર મૂકી દૂકાના ગવર્નર પાસે લઇ જાય છે. દૂકાના મુસલમાનો એ બધાને એવી હાથતમાં બેઠાં અશુનો વરસાદ વરસાવે છે, પણ એમની કોઈ પણ રીતે મદદ કરી શકતાં નથી; કારણકે ગવર્નર એમને મારી નાખે તેથી બહીએ છે. દૂકાનો ગવર્નર ખુશ થઇને એ બધાને સીરિયાની રાજધાની હમિરકમાં યઝીદ પાસે મોકલે છે. યઝીદ દરબારીઓના કહેવાથી કેદીઓને છૂટા કરે છે, જમાડે છે અને તેમના ભરણપોષણનો બહેનગત કરી મદીના મોકલી દે છે.

ઇમામ હુસેન સાહેબની શહાદતનાં ફળ

વાંચનાર આ વાંચીને જરૂર કબૂલ કરશે કે, હજરત ઇમામ હુસેન સાહેબે ધર્મ અને સત્યને માટે કરબલા મુકામે જે બોલો આપ્યા તેના કોઇ પણ માણસે દુનિયામાં ભાગ્યેજ આપ્યા હશે. ઇમામ હુસેન સાહેબની શહાદતથી અસત્યનો પરાજય થયો અને સત્યનો જય થયો. તે આ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે, યઝીદ ઉભેદુલા ઇબ્ને ઝિયાદ, સિમર અને ખીલઓ જેમણે કરબલાના મુકામાં ઇમામ હુસેન સાહેબની વિરુદ્ધ બામ લીધો અને તેમના તથા તેમના સાથીઓ ઉપર બેદલ જુલમ કર્યો તે બધા ઇસ્લામ અને પરમેશ્વર આગળ મોટા પાપી અને શું-હેમાર છે. એ બધા ઉપર આખી મુસ્લીમ દુનિયા ટાપ અને નિંદાનો વરસાદ વરસાવે છે. યઝીદને હમિરકમાં જે જગ્યાએ દાટવામાં આવ્યો છે, તે જગ્યાએ સોડો છંટા અને પથરા નાખે છે. યઝીદનું નામ મુસલમાનોમાં વ્યભિચાર, પાપ, જુલમ અને ઘાતપીપણા માટે કહેવતરૂપ થઇ પડ્યું છે. નિર્દય અને અપરાધી માણસ માટે યઝીદની ઉપમા આપવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે અનેક રીતે યઝીદ દુનિયામાં કુકર્મી બધાય છે. સત્યનો જય થયો તેનો પૂરાવા એ છે કે, ઇમામ હુસેન સાહેબે અને તેમની સાથે જે માણસોએ ધર્મની ખાતર કરબલાના મેદાનમાં આત્મદાન દીધું, તેમને શહાદતનો દરબને મળ્યો છે. તેઓ ઇસ્લામ પ્રમાણે સ્વર્ગમાં ગયા છે, અને ત્યાં મુખદાંતિ ભોગવે છે. ઇમામ હુસેન સાહેબે શેમકુશ શાહોશા એટલે શહીદોના સદાચરનો મરતમો પ્રાપ્ત કર્યો છે. ઇશ્વર તેમના કાર્યથી અતિશય પ્રસન્ન થયો છે. મુસ્લીમ દુનિયામાં મોહરંમના દિવસો દરમિયાન તેમના માન અને સ્મરણાર્થે ધર્મિકથાની મજલિસો થાય છે, પ્રસાદ વહેંચાય છે, તેમને માટે પ્રભુપ્રાર્થના થાય છે અને તેમને આદીવાદ આપવામાં આવે છે. જે બૂખ અને તરસ તેમણે વેઠ્યાં તે બદલ મુસલમાનો પરબો બેસાડે છે. ચરખતો, મિઠાઇઓ અને અનેક જાતનાં ભોજનો તથા પકવાનોથી કરોડો માણસોને તૃપ્ત કરવામાં આવે છે. આ દાન અને સંભાવના કામમાં કરોડો રૂપિયા ખર્ચાય છે. એથી વેપાર-રાજ્યારને પણ મદદ મળે છે. કરબલા મામને કોઇ જલ્લુતુ ન હતું, તે જમખસિદ બની ગયું છે. ઇમામ સાહેબની પાક તુરખ અને રોજી ત્યાં શોબી રથાં છે. સાબો મુસલમાનો દરવર્ગે ત્યાં જગ્યાએ જાય છે અને દરેક મેલો બધો રહે છે. આ ઉપરાંત તિંદુસ્તાનમાં ઉર્દુખાખામાં એમની શાદગીરી અર્થે મરસિયા નામનાં દબરો કાવ્યો રચાયાં છે. એમાં ઇમામ હુસેન સાહેબ અને તેમના કબીલાનાં સદીદ કવેલાં માણસો તેમજ જાનુઓને કરબલામાં જે દુખ, સંકટ, જુલમ વગેરે વેઠ્યાં પડ્યાં તેનો, તેમજ યઝીદ, સિમર અને તેમના સાથીઓનું ધાતકીપણ, નિર્દયતા તથા જુલમનો કરબાજનક દેખાવ દેખાવમાં આવ્યો છે, અને તેમના શરાન અને સૈયરોના ચકચકિત ચિતાર ચીતારમાં આવ્યો છે. ઉર્દુ સદિત્યમાં ખીર અનીલ અને મીરજાદગીરના મરતિયા ઘણા પ્રખ્યાત છે અને કહું જાણનારાઓ તેમને યઝીદ અનેક રીતે તેમનો ભાગ લે છે. વળી એ દિવસોમાં મરિન્દો, થરો, દુકાનો તથા મંદીરોમાં બપોરનાર શાદની કરબલા આવે છે. જે જગ્યાની આવે છે કે, સત્ય આમ પ્રકાશે છે અને

જેને જેઠ લોકોનાં અંતઃકરણ ખુશ થાય છે. ઉત્તરહિંદુસ્તાનમાં ઘણા હિંદુભાઈઓ પણ પ્રમાણે મહોર્મના દિવસોમાં ઉપર વળુવેલાં બધાં પુણ્યનાં કામો કરે છે.

આખા હિંદુસ્તાનમાં મહોર્મના દશમા દિવસે લોકો તાજિયા, ગિરોહ, પંજ વગેરે ખાતા પોતાના શહેર અને ગામના મોટા રસ્તાઓપર વાળ વગાડી ફેરવે છે.

તાજિયા બનાવવામાં હિંદમાં વસતી દરેક કામના માણસો સામાન્ય રીતે લાગ લે છે અને એ કામ માટે જે ઉપરાણું થાય છે તેમાં પૈસા આપે છે. હિંદુ દેશી રાજ્યોમાં દાખલાતરીકે વડોદરા, ગ્વાલિયર વગેરેમાં રાજ્ય તરફની તાજિયા બનાવવામાં આવે છે, અને દરબારી કામો તેમને ફેરવવામાં આવે છે. દરેક શહેર અને ગામમાં મુકર કહેલી જગ્યાએ મોટા તાજિયાને ફેરવ્યા પછી એક ઠેકાણે તે પર પાણી છાંટી ઠંડા કરી પાછા તેમની અસલ જગ્યાએ લઇ જઈ તેમને વરસ દહાડો રાખી મૂકવામાં આવે છે. નાના તાજિયાને નદી કે તળાવમાં ડૂબાડી દેવામાં આવે છે. મહોર્મની પાંચમી તારીખથી ગિરોહ નામની ટાળીઓ, પંજાઓ વગેરે નીકળે છે. મુસલમાનો નહાઇ ધોયેલાં લૂગડાં અને તે ઉપર નાડાશેલી વગેરે પહેરી ફકીર અને છે. વખતે જ્યાંએ બાધા લીધેલી હોય છે તેઓ વાધ બને છે. એ પ્રમાણે ધમામ હુસેન સાહેબ ઉપર જેમને આરથા અને યકીન હોય છે, તેઓ અનેક જાતની બાધાઓ રાખી તેમને પૂરી કરે છે, અને પોતાની ઇચ્છાઓ પાર પડેલી જુએ છે. તાજિયા, ગિરોહ, પંજ વગેરેને મુસલમાની ધર્મ સાથે કશો સંબંધ નથી. એથી ઉલટું એ બધું બિદઅત* કહેવાય છે. મુસલમાન મોલવીઓ ધાર્મિક કથાઓમાં એની વિરુદ્ધ બોધ કરે છે; પરંતુ લોકો ઉપર અંકુશ ન હોવાથી એ બધું અમલમાં આવે છે. આપણી માયાળુ સરકાર પણ આ કામોની વચ્ચે પડતી નથી, પણ પોતાની ફરજ તરીકે તોફાન, કજીઆ, ટંટાને રોકે છે અને એ દિવસોમાં સારી વ્યવસ્થા રાખે છે. તાજિયા એ શબ્દનું મૂળ તાજિયત છે. તેનો અર્થ દિલાસો તથા ખીજના દુઃખનો શોક થાય છે. તે ઉપરથી પારકાના દુઃખનો શોક ઉપજાવનારી વસ્તુ એ પણ અર્થ થાય છે-અર્થાત્ તાજિયો એટલે ધમામ સાહેબની કબર તથા રોજની નમુનો જેનું દરજ્જો જોનારના અંતઃકરણમાં શોકની લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે. હિંદુઓ તાજિયાને તાખૂત કહે છે, તાખૂતનો અર્થ રાખ કે કફન થાય છે. તાજિયા કે તાખૂત ધમામ હુસેન સાહેબનો કરબલામાં જે રોજ છે તેનો નમુનો કે નકલ છે. તેને વાંસ, કોગળ, અળખ વગેરેથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. કેટલાક તાજિયા ચૂનાના પણ બને છે. મુસલમાનો કહે છે કે, તાજિયાનો રિવાજ હિંદમાં તૈમુર લંગે દાખલ કર્યો.

ઇ. સ. ૧૩૯૮માં જ્યારે તે દિલ્હીપર ચઢી આવ્યો તે પહેલાં એણે બાધા લીધી હતી કે, જો હું હિંદને ફતેહ કરીશ તો ધમામ હુસેન સાહેબના રોજની યાત્રાએ કરબલા જમણ; પણ બપોરે તેની ઇચ્છા પાર પડી ત્યારે રાજકીય કારણોને લીધે તે ત્યાં જઈ શક્યો નહિ અને સલાહકારોના કહેવાથી દિલ્હીમાં તેણે એક સોનાનો રત્નજડિત તાજિયો તૈયાર કરાવ્યો. અને તેના આગળ ધમામ સાહેબ માટે ઋકાતેહાની ક્રિયા કરી. તેનો દિલ્હીના લોકો લાલ લે તે માટે તેને શહેરનો મોટા રસ્તાઓ ઉપર ફેરવવામાં આવ્યો. ત્યારથી તાજિયાનો રિવાજ આખા હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થઇ ગયો. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જોતાં તાજિયા પણ ધમામ સાહેબની શહાદતનું સ્મરણ કરાવે છે. મહોર્મની દશમી તારીખે દરેક શહેરમાં લાખો માણસો તાજિયા જોવા નીકળે છે, મોટા રસ્તાઓ અને બજારોમાં દુકાનો લાગે છે અને એક મોટા મેળો ભરાય છે. ભણેલા અને ડાહ્યા માણસો તાજિયા જોઈને ધમામ હુસેન સાહેબની મોટી શહાદતને યાદ કરી તેની કદર કરે છે અને ધર્મ તથા સત્યને વળગી રહેવાનો પાઠ શીખે છે.

મુસલમાનોમાં મહોર્મનો દશમો દિવસ “યોમે આશુરા” ના નામથી પ્રખ્યાત છે. ઘણા અસલના વખતથી એ દિવસની મહત્તા અનેક રીતે સાબીત થયેલી છે. એજ દિવસે પેગંબર

* બિદઅત એટલે દિવાનમાં નવી દાખલ કરેલી બાબત.

x ફતેહા એટલે જીતી ગયેલા માણસ માટે કરવામાં આવતી પ્રાર્થના.

દરરોજ આદમ (અસલ) ને તથા દરરોજ હજારોમાં (અસલ) જેવા દરેક દરરોજ હજારોમાં મિત્ર દિવસે અગ્નિમાંથી મુક્ત થયા. દરરોજ અગ્નિ (અગ્નિ)ની કુમીનન કરે છે, દરરોજ દરરોજ (અગ્નિ) ની પાપ ગાફ થયા, દરરોજ મુસ્લમાન (અગ્નિ)નું શુભ થયેલું તત્ત્વ પાકું મનુ, દરરોજ નવ (અસલ)નું વડાળુ ગુલી નામના પડે તે પડેનું, દરરોજ હંમેશાં (અગ્નિ)ને આકાશ ઉપર ઉપાડી શેવામાં આવ્યા, દરરોજ યુક્ત (અગ્નિ) માણવાના પેટમાંથી મુક્ત થયા અને એજ દિવસે દરરોજ હંમેશાં કુસેન (રહીન) સાહેબની મદદન સલાહન પણ થયે, જેથી આ દિવસની મદદના અત્યંત પ્રગતિ નીકળી.

હજારોમાં મુસ્લમાનોને ભોળ કરે છે કે, આકાશના દિવસે પાપથી દૂર રહેા. ઉપનામ કરો, ગરીબોને જમાડો, ભોળોને ચરખન અને કૃષ પામો, દિવસે અને રાત્રે પ્રમુદ્ધાઈના કરો, કરજનાના મુદ્દત્ત રમણ કરો અને દરરોજ હંમેશાં કુસેન સાહેબની જાદી સલાહની પાલ કરી પરમેશ્વરને સંબોધો અને અરજ કરો કે, જો પરમાત્મા! તું દરરોજ હંમેશાં કુસેન માટેના પાપિત અને અમર આત્માને રવજમાં સદા સુખ અને શાન્તિમાં રાખ, અને એમને પ્રતાપે અમને કુનિયામાં હજારોમાં અને સત્પના ખરા માર્ગે દોરવ.

(“શુજરાત સાળાપત્ર”ના જુલાઈ ૧૯૨૫ના અંકમાં તેજસ્-ચ. એ. એ. દર્શાવેલ)

૨૨-દિશાઓ શોધવાની રીત

જંગલમાં અથવા અજાણ્યા પ્રદેશમાં ઘણી વખત દિશાઓ શોધવી મુશ્કેલ પડે છે. તે વખતે નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે દિશાઓ શોધી શકાય છે:-

- (૧) હોઠાપત્ર હોય તો તેને ઉપયોગ કરવો. હોઠાપત્રની સળી ઉત્તર-દક્ષિણ દિશા બતાવે છે.
- (૨) ધડિયાળા હોય તો તેને આંકડાવાળા ભાગ ૧૨ નો આંક સૂર્ય તરફ રહે તેમ ગોઠવેા. પછી એક સળી ધડિયાળાના મધ્યભિંદુ પર રાખી કસાકના કાંટા અને ૧૨ ના આંકડાની ખરાબર મધ્યમાં રહે તેમ ગોઠવેા. આ સળી ઉત્તર-દક્ષિણ દિશા બતાવશે.
- (૩) ચંકરનું મંદિર હોય તો તેની જળાધારીને છેડા ઉત્તરદિશા બતાવશે.
- (૪) કબરપરના ભેખ પૂર્વાભિમુખ હોય છે.
- (૫) માથનું નિરીક્ષણ કરતાં ઉત્તરદિશાની ળાળીઓ કુંદો જણાય છે અને દક્ષિણ દિશાની ળાળીઓ લાંબી જણાય છે.

(૬) રાત્રિના સમયે તારામંડળોદ્વારા ઉત્તરધ્રુવ શોધી શકાય છે. સમઘનિના છેડાના એ તારાઓની લીટી અને યુગ્મચીર્ણના મધ્યભાગના તારાઓની લીટી લંબાવીએ તો તે ઉત્તરધ્રુવ છે.

(“શુજરાતસાળાપત્ર”ના એક અંકમાં તેજસ્-ચી. એમ. એમ. દિવેદી)

* અસલ (અસલ દિસ્સલામ) તેમના દેખર પરીશરની સંતિ યાઓ.

• રહી (અસાદો) અનદો, પરીશર એમનાથી સદા રહે.

२३-खुनीनी नोंधपोथी

જાણ નથી. બહિરગતો દરવાજા માટે ખાટે ખુલ્લા રહ્યો છે અને દાકમાં દોની માતા લઈને દૂર (સ્વર્ગની પરીઓ) દબી રહી છે.

એક બાજુ મળવા માટે સદીક બનવાની જીર્ણ છે, અને બીજી બાજુ પાવનપણા: ટોંગથી જન જન એમ છે. મિત્રો કહે છે કે, જીંદગી એ એક પ્રસારનો વલણ છે. આ માની વાત છે; તે કોઈ વારંવાર મળતી નથી. મોટા મોટા લોકો પણ હી જવા છે કે, એક વાર પાવન બની જાયો. અમે તમારી પાછળ પાછળની આંક પેમા વાવરીયું. કેની મળવા છે કે, તમને કાંસી ખતાવી શકે? દિવસની રાત અને રાતનો દિવસ ખતાવી દેવો એ તો કાવરાના કાવરા દાખનો એક છે. પેસાથી શું નથો બની શક્યું? અમે સમુદાય પેમાની પગ માંથી દેશું અને પ્રીતી કાઉન્સિલ સુધી પહોંચી જાયું.

પરંતુ હું તો અંગ્રેજ અધિકારીઓ પાસે પોતાનો અપરાધ કજવ કરી મૂક્યો છું. ખુદ પોલીસે મારા દાકમાંથી પિરતોલ પકડી લીધી છે. વળી માફ કામ પોતાની આંખે જોતાવળા સાક્ષીઓ તૈયાર છે. આવી દશમાં બીજી વાચા કેવી રીતે રાખવી?

વળી મેં એવું પણ સાંભળ્યું છે કે, એક કાશીરને મારીને પણ ને માનીના વિલમાં પોતાનો જીવ બચાવવાનો વિચાર પેદા થયે જય તો સધળું પુરુષ મારીમાં મળી જાય ને. એટલા માટે જન નદિ પણ જાન બચાવવી જોઈએ. આ બધી બટપટમાં જન પણ જાય અને જાન (પુરુષ) પણ જાય એવું તો નદિ અને? કોસ્તા કહે છે કે, જે હું પાગલ સિદ્ધ થઈ શકું, તો જરૂર છરી જઈશ અને ધોળે દિવસે ખુલ્લી રીતે સોની સામે ગોળી ચલાવવી; અને પછે તો મેં નથી માપ્યો એમ કહેવું એ પાગલપણાની મોટામાં મોટી સાખીતિ છે; કેમકે કોઇ સાચુત મળ્યાનો આદર્શ આલું કરી શકે નહિ. કારણકે તેને માટે પ્રાણથી કોઇ પણ ગીજ વદાહી નથી દોતી; પરંતુ પાગલને નથી હોતો મોતનો વિચાર કે નથી હોતો પોતે શું કરી રહ્યો છે, તેનો વિચાર; માટે આપણે તો પાગલ બની જવું એ ઠીક છે. વળી મારે એવું શું કારણ છે કે જેથી જીંદગી શમાવી દેવાની ઇચ્છા કરું? મને પણ તે એટલી વદાહી છે કે જેટલી તે બીજને વદાહી છે. મને પણ કોરા વાગવાથી જેટલું દુઃખ થાય છે તેટલું જ બીજને થવું હશે. વળી મને બાળખંડ્યાંની સોબત પણ એટલી મને છે કે જેટલી બીજને મને. જેમણે મને કનવા લખી લખીને બનાવ્યા, જેમણે જન જાતની લાલચો આપીને આ કામ કરવા ઉભો કર્યો અને જેમણે મને પ્રાણ બચાવવાની લાલચો આપીને ફોસલાવ્યો, તેઓ સધળા દુનિયાની મોજ ઉડાવ્યાં કરે અને હું ક્યામન સુધી કજરમાં પડ્યો પડ્યો સડતો રહું એવું સામારે કરું? ને તેઓ આ કામને ઉત્તમ સમજે છે તો તેમણે પોતેજ કેમ ન કર્યું? કેવળ મનેજ બહિસ્તમાં મોકલવાની મહેરબાની કરવાનું શું કારણ? શ્રદ્ધાનંદે મારું શું બગાડ્યું હતું? તેણે જેટલું માફ બગાડ્યું હતું એટલું તો મારા સંધાદકારનું પણ બગાડ્યું, તો પછી તેઓજ સામારે પિરતોલ લઈને બહિસ્તમાં જવા માટે બહાર ન પડ્યા?

મેં સાંભળ્યું છે કે, મારા લખેલા અનેક કામનો 'આરીઆ' લેકોના દાકમાં ગયા છે; એટલું જ નહિ પણ આ કામ કરવા માટે જે લેકોએ મને ઉશ્કેરીને તૈયાર કર્યો હતો તેઓમાંના કેટલાકનો પત્તો પણ પોલીસને આવમ પડી ગયો છે. એક રીતે આ પણ ઠીક થયું, કારણ કે એકજ વદાહીમાં ધણા મુસાફરો થઈ જવાથી કર પણ જોછો લાગે છે ત્યારે શું હું પણ હવે સધળો બેદ આપી દઉં? પરંતુ એક બહુ મોટા નેતા એવો અભિપ્રાય આપી ગયા છે કે, મને સરકારી ન્યાયમાં વિશ્વાસ નથી, માટે સરકાર પછે તો કોઈ પણ હકીકત કહેવીજ નહિ. તો શું સધળો બેદ ઉઘાડો ન પાડું? એર, હમણાં તો પાગલપણાનું નાટકજ કરવું ઠીક પડશે.

કોઈ બી. એ. થવા માટે અથવા કોઇ વજીશની પરીક્ષા આપવા માટે લાહોર જાય છે.

તેમાંના કેટલાક મગી પણ મળ્યા. શું તેઓને એવું જ દુઃખ થયું હશે કે જેવું મારે એક દિવસ માગવાનું છે ? મને એમો દિવસ છે એટલે જ તેમનો અપમાન છે ? મારે ખુબી થયું કે દિવસીદ ? પરંતુ આ પ્રમણે કાર્યવાહી માફક રહેશે તો સ્ત્રીઓ વચ્ચે જેમી જમી કે આવી પાછળના કાવચો જરૂર સ્થાપના છે. દિવસો તો કદે છે કે, કોઈ આદમી કંઈ પણ કામ કરતા રહે છે, તો ને પહેલાં આનેક દિવસ વિચાર કરે છે, સ્નેહી-મિત્રોની સલાહ મેળવે છે, મદદ માને છે અને આ તો એક ખુનખુન કામ છે ! મારનારો બાંધુથી પેતે મરના નેકર ન થાય ત્યાંમુખી તે કામ કરી શકતો નથી. એ-આર દિવસ મારે જ ભદારગામ જવું હોય તોય જ મ.વૃક્ષ પેનાનાં મ.વ. બચ્ચાની શીકર કરે છે, તો દમેયને મારે તેઓને છોડી જતા તૈયાર થયેલો માણસ તેઓ મારે કેમ બેઠકાર રહી શકે ? આયુ' મંજીર પણ ખુબ જીરેલો-રિના:-જૂન સાતમમાં પડ્યા વિના અને અનેક પ્રેરણાઓ વિના કરી પણ બની શકે જ નહિ-અર્થાત્ મેં જોઈમાં આ પગમાં પાછળ કેટલું અને કેવું લાંબું પૂરું ? દમે તે સમગ્ર ન શકનાર કેટલા નેવક મનાય છે ? આ સરસાર્થ એટલી સ્પષ્ટ છે કે જેટલો સૂર્યપ્રકાશ, પરંતુ આ પ્રકાશ કોઈ મુરોડો નેવાજ કાઢના ન હોય એ જુદી વાત છે ! અને તો પ્રથમથી જ શક દનો કે, આ વાન જરૂર પ્રકાશમાં આવી જશે અને પકકાઈ જશે, પણ કોણ જાણે શા કારણથી દિવસોનો આટલો મોરબોર વધે રહ્યો છે જ્યાં ચોક્કસ તે તરફ બિલકુલ ધ્યાનજ આપતી નથી ! પરંતુ આ વાતની મારે શામટે રીકર કરવી નેહએ ! એક પુનિ તો મારા માથા ઉપર છેજ, તેમાં વગી બીજાનો મોળે શામટે ઉપાડેલો ? જેવું જેણે કહ્યું દશે તે આજગ આવશેજ. ખુદા સર્વથી મદાન છે, તે સીને કામા કરે.

ચવાનું હોય છે તે મિથ્યા થતું નથી, જે કાચા તાંતળે મારી જીંદગી લટકી રહી હતી તે આજે પુરી ગઈ; પ્રીતીકાઉ-સીંચમાં મારી અપીમની મંજુરી થઈ. આ સમાચાર સાંભળી મેં મારું માથું ફેટ્યું અને દાદીના વાળ પીંખી નાખ્યા. મને કાંસી જરૂર મળશે એ તો હું પ્રથમજ જાણતો હતો; પરંતુ આજે મોતના ભયથી હું કંપી રહ્યો છું, મારી ઓરડી અને નરક જેવી દેખાય છે, મને જીવતા અગ્નિમાં ફેંકી દેવામાં આવ્યો હોય એવું લાગે છે. મારા ચરીરપર ઘાસ પડી ગયા છે, હું પણ સમયથી બળી રહ્યો છું, પણ મરતો નથી. જેમ જેમ ચામડી બળતી જાય છે, તેમ તેમ અંદરથી નવી નવી આવની જાય છે. હું શીરસ્તાઓને હાથ જોડીને કરમયો કે આપની બૂલ કાય છે, મેં તો એક મોટા કારકને મારીને બહિસ્તનો અધિકાર મેળવ્યો છે. મને અહીં શામટે લાવ્યા છો ? મારું નામ અબ્દુલ રશીદ છે, મોટા મોટા મુલ્કો મોઘવીઓની સલાહ પ્રમાણે મેં શકાનંદનો પ્રાણ લીધો છે. ભારતના મોટા મોટા મુસલમાનોએ તેથી મને કાજ અને ગાજની પદવી પણ આપી દીધી છે. અરિજ્ઞોમાં હજારો મોમિનોએ મારા મટે હુવાઓ માંગી છે, મેં કુરાનની આજ્ઞા પ્રમાણે બહિસ્ત મળવા ચોખ્ખા કાર્ય કર્યું છે. શું ખુદાના ધરમાંજ ખુદાના કાયદા વિરુદ્ધ આચરણ કરવું એ વ્યાજબી છે ?"

શીરસ્તાઓએ કહ્યું—“અપ્પ-કમળત કુતરા ! ખુદાનું પાક નામ તારી મંદી જગ્યાન ઉપર લે નહિ. તેના એક પરમ ભક્તને મારીને તે મોટા અપરાધ કર્યો છે.”

આ સાંભળી હું ચોંકી ઉઠ્યો. મેં કહ્યું—“શું મેં ઇસ્લામીઓ પણ ખુદાના ભક્ત હોઈ શકે છે ? મેં તો અત્યાર સુધી એવું વાંચ્યું છે કે “ખુદા એક છે, મદમદ તેના રમુજ છે. તે ઉપર ધમાન ન લાવનારા માણસ કાઢિર છે, તે ખુદાનો કદી ભક્ત થઈ શકતો નથી. શું આ સધળું જૂઠું છે ?”

શીરસ્તાઓએ કહ્યું—“અરે કુવાના દેડકા ! એવું કોણ કહે છે કે ખુદા અનેક છે ? પરંતુ પેનખર તો જૂદા જૂદા રચે અને જૂદા જૂદા સમય ઉપર બદલાતાજ રહે છે. પાણી એકજ સમુદ્રનું હોવા છતાં, કોઈ રચે નદીમાંથી તો કોઈ રચે કુવામાંથી અને કોઈ રચે તળાવમાંથી તો કોઈ રચે ઝરણાંમાંથી મળે છે. જુદ, ઇસા, મદમદ, હયાનંદ વગેરે સઘળા એકજ ખુદાનો પેગામ લાવવાવાળા છે. એ તને વિશ્વાસ ન હોય તો એક વાર આંખ બંધ રાખીને અંતરમાં જો.”

૨૪-શરદ્ ઋતુની માંદગી એ મળ ભરાયાની ચેતવણી છે

સામાન્ય રીતે શરદ્ ઋતુમાં દરેક જાણુને માંદગી પોતાનો સ્વાદ ચખાડી જાય છે. કોઇને ટાટીઓ તાવ તો કોઇને ઉનો, કોઇને વળી ઝેરવિયા, કોઇને ઇન્ફલુએન્સા તો કોઇને ન્યુમોનિયા થઈ આવે છે. સામાન્ય રીતે આ સ્થિતિ એકાદ બે આઠવાડિયાં રહી સાંત થઇ જાય છે; પણ કોઇકને મદિનાના મદિના સુધી લંબાય છે. તેમાંથી આંતરીઓ, ગ્રાંથીઓ અને હાડકચરીઓ તાવ પણ લાગુ પડે છે અને પરિણામે દરદી સરીરે દુર્બળ બની જાય છે. ફેટલીક વખત તેમાંથી મરણ પણ નીપજે છે. આવા તાવ શરદ્ઋતુની શરૂઆતમાં નિવશિત આવતા જણાય છે. ઘણી વખત ચોક્કસ રીતે કદાં સકાય કે, હવે શરદ્ઋતુ આવી એટલે માંદગી આવવાની, માટે આવા-પીવામાં સાવચેતી લે; પણ પૂરેપૂરી સાવચેતી લીધા છતાં આપણે માંદગીના ભોગ થઇ પડીએ છીએ. આવું શરદ્ ઋતુ દરેક ?

કુદરત આપણાં સરીરની ઘણી બારીકાઈથી સંભાળ લે છે. જેવી રીતે ધરધણી પોતાનું ધર-ખૂણેજોયરથી વાળાઝાડી સાફ રાખે છે, તેવી રીતે કુદરત પણ આપણા સરીરને હરદમેશ સાફ રાખવાનું કામ કર્યોજ કરે છે. દબાટ, ખુરશીઓ, ટેબલ અને બીજા સામાનને સાફ રાખવાને માટે આપણે ઉત્સુક હોઇએ છીએ; ધરની બીંતો લુની થઈ હોય તો સુધરાવી તેના ઉપર રંગરો-માન કરીએ છીએ; લીંપણ ઉખડી ગયું હોય તો નવેસરથી લીંપીએ છીએ, માંકડ, ચાચક ઇલાદિ જગુએને ભરાઇ રહેવાની જગ્યાઓ પૂરી દઇ ઉપર તેમના અટકાવ કરનારી વસ્તુઓ નાખીએ છીએ. આ બધું આપણે શામાટે કરીએ છીએ ? આપણું ધર સ્વચ્છ રહી ધણુ લાંબા વખત સુધી ટકી રહે એટલા માટે. તમે ઘણી વખત અનુભવ્યું હશે કે, એક વખત પોતાનું ધર સાફસુદ્ધ થયા પછી તેમાં રહેવામાં કોઇ અવર્ણનીય આનંદ અને ગર્વ થાય છે અને તેમાં કચરો ન થાય તે માટે ખાંસ કાળજી રાખીએ છીએ; પણ આપણા પોતાના સરીરમાં ભરાઇ રહેલા જીવલેણ મળ-કચરા)વિષે આપણે કોઇ દિવસ વિચાર કરીએ છીએ ખરા ? સરીરના આ જાતના મળવિષે આપણે કદી કાળજીપૂર્વક વિચાર કરતા ન હોવાથી કુદરતને પોતાને તે કામ ઉપાડી લેવું પડે છે. સરીરના કચરીને આવી રીતે બહાર કાઢવાની કુદરતની આ ક્રિયાને આપણે માંદગી કહીએ છીએ.

સામાન્ય રીતે વરસના આ (શરદ્ ઋતુના) સમયે કુદરત આપણા સરીરમાંથી લુનાં રજકણો લઇ લઇ નવાં રજકણો પૂરે છે, અને તે વખતે જમા થયેલો કચરો બહાર કાઢે છે. સરીર ટકાવવા માટે આ ક્રિયા ઘણી જરૂરી છે. જોકે તે વખતે તો માંદગીને આપણે બીનજરૂરી ગણીએ છીએ, પણ કુદરત પોતાનું કામ અચૂક રીતે કર્યો જાય છે. કોઇને શરદી થઇ જાય છે, કોઇને સળેખમ થઇ આવે છે, કોઇને માથું દુખે છે તો કોઇને વાંસામાં કળતર થઇ આવે છે. આ બધાં ચિહ્નો મળ એકજ રાગનાં દુઃખ બાલચિહ્નો હોય છે. સરીરની અંદર જ્યારે ખૂબ મળ ભરાય છે, ત્યારે આવું ગમે તે એક ચિહ્ન દેખાય છે અને આપણે માંદા પડીએ છીએ. પછી એ માંદગીવરે કુદરતી રીતે સળેખા મળ સાફ થાય છે. કેટલાકને આ સાફ થવાની ક્રિયા એકાદ બે દિવસમાં પતી જાય છે તો કેટલાકને આઠવાડિયા સુધી અને કેટલાકને મદિનાના મદિના પણ લંબાય છે. જ્યાંસુધી સરીરના ખૂણે જોયરે પણ આ મળ ભરાઇ રહ્યું હોય છે ત્યાંસુધી કુદરત પોતાનું કામ મતલ રીતે કર્યોજ જાય છે.

કુદરતનાં આ બધાં બાલચિહ્નોમાં સળેખમ વધારે નાસદાયક થઇ પડે છે. તેમાં વારંવાર ઉપરાગપતી છીકા આવી દરદીને દેરાન કરે છે, આંખમાંથી અને ખાંસ કરીને નાકમાંથી પાણી ગળ્યોજ કરે છે, નાક અને ગળું સોજાથી ગળાઇ જાય છે તથા દુખરા આવે છે; માથું પણ દુખે છે અને અચાજ ભેમી જાય છે. માંદગીની શરૂઆતનું આ પહેલું ચિહ્ન છે. જે આવે સમયે દરદી એટી વાળ સાળ થવાના કુદરતી ઉપાયો-જેવા કે ઉપવાસ, ખોરાકમાં યોગ્ય ફેરફાર અને બીજા ધરમથું કાળજી-લે અને કુદરતને આ મળ દૂર કરવામાં મદદ કરે તો દરદી લાંબી માંદગીમાંથી

આપણે લૂંટાયા કરીએ છીએ. ખરી રીતે વ્યવસ્થિત લૂંટથી એકઠી કરેલી દૈવતના બેર ઉપર એ એના સંસર્ગમાં આવનારને વિવિધ રીતે ચૂસે છે. આ જાતની શિષ્ટ ગણુતા સમાજની મનોવૃત્તિને પરિણામે વેચનાર અને ખરીદનાર બન્નેને પરસ્પર અપ્રમાણિકતાની ગંધ આવે છે. અવિશ્વાસ એ દૈવતમંદ આદમીનું ખાસ આલૂષણ છે. કોઈ પણ ભદ્ર ગણુતા પુરુષને ઉંડાણમાં ઉતરી માંખે તો સામાન્ય ગુન્હેગારોમાં રહેલું હીન માનસ તમને એનામાં પણ દેખાશે. માત્ર એકને અપરાધની શિક્ષામાંથી છટકતાં આવડે છે, જ્યારે બીજાને કાયદો તુરત ગળું પકડે છે.

આ જાતના આક્ષેપોથી કદાચ કેટલાકને આઘાત લાગે એ ખતવા જોગ છે, પણ હું કેટલાંક ઉદાહરણ ટાંકી સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરીશ. ભૂખમરાથી પીડાતો માણસ મિદાઈની દુકાન ઉપર તરખ મારી પેટપૂરતું ચોરે એને સમાજ ભયંકર માણસ ગણે છે; પણ જે સમાજવ્યવસ્થાના સીધા પરિણામરૂપે એવો ભૂખમરો શક્ય હોય એ સમાજબંધારણ પણ એટલુંજ ભયંકર ગણાવું જોઈએ. તમે કદાચ એમ કહો કે, એ સમાજના બંધારણ સાથે “સન્નજનો”નો સંબંધ શું? એને માટે ગરીબથી તવંગર સઘળા જવાબદાર છે. તો હું કહીશ કે, સમાજની સઘળી સત્તા હમેશાં શ્રીમતો-એજ સીધી યા આડકતરી રીતે કાબુમાં રાખી છે. સમાજના ઉપલા વર્ગની શિષ્ટ નીતિએ એવો ભયાનક વ્યવહાર ઉભો કર્યો છે, એવાં નીતિનાં અવળાં ધોરણો નક્કી કર્યાં છે કે જેની સામે રાજસત્તા ઉંચી આંગળી પણ ન કરી શકે; કારણ કે રાજસત્તા આવા સન્નજનોના સહકાર ઉપર નિર્ભર રહે છે. હજારો મજૂરોના પસીના ઉપર પોતાની તીજેરી તર ખનાવનાર મીઠાસાકે મજૂરીના દર ન વધારે, કામ કરવાના કલાક ઓછા ન કરે, આરોગ્ય માટે જોઈતો આરામ ન આપે અને પછી આ જાતની લોહી ચૂસવાની ચક્રીમાંથી જીવતાં મુકદ્દાં જેવાં નીકળેલ શ્રમજીવીઓ માટે એક નાનું સરખું મક્ત “ધર્મોદા” દવાખાનું કાઢે એનો કરો અર્થ નથી. માર્કેટમાં પોતાના મહેતાજીઓ પાસે તાકા ઉપડાવનાર અને ખારથી પંદર કલાકની નોકરી લેનાર શેઠ એ નોકર માંદો પડે ત્યારે એની ઓરડીએ એની તબિયત તપાસવા જવાની સુજનતા ખતાવે એ નર્યો દંભ નહિ તો બીજું શું? શ્રીમતો અને ભદ્રજનોની દાઝ દેખાડવાની ભાવના પછવાડે આવી જાતની દંભી સુજનતાજ માત્ર હોય છે, એમનાં કારમાં કતલખાનાંઓ રાતદિવસ ચાલુ રહે છે; એમની ઓછું વેતન અને વધારે કામ લેવાની પદ્ધતિ અવિશ્રાંત કામ કરે છે; છતાં દયાના ભંડાર અને ગરીબનવાજ હોવાનો દાવો તો આ ઉપલા વર્ગનેજ કરવાનો હોય છે !

આ તો સમાજના સામાન્ય ખતવા ખનાવો છે. તમને ડગલે ને પગલે અમુક રીતે નક્કી કરી રાખેલી પ્રણાલિકાના શુભામ ચઢતે રહેવું પડે છે. એ જાતની શુભામી શક્ય કરનાર મુખ્યત્વે “સન્નજનો”જ હોય છે. એક અંગ્રેજ લેખક જણાવે છે કે, એક લાલી બાઈ ઘણીજ મહેનત, ઉદ્યોગી, ચપલ અને પાકાશીઓને મદદરૂપ હતી; પણ એને પોતાના શ્રેષ્ઠત્વનો એટલો ઉંચો ખ્યાલ હતો કે એણે પોતાના વિચારો અને મતંત્રો કુટુંબના માણસો ઉપર પરાણે લાઘાં. બાળકોના શિક્ષણમાં પણ એણે પોતાની નીતિનાં ધોરણો સેરવ્યાં અને જ્યાં જ્યાં એ સત્તાથી કે સીધેથી પોતાનું વ્યક્તિત્વ દસાવી શકતી ત્યાં ત્યાં એણે પ્રભાવ પાડવાનો પ્રયત્ન કરેલો. આ રીતે એણે અનેકનાં જીવનમાં પોતાનાં નીતિનાં ધોરણો ઘુસારી ઘણુંજ નુકસાન કર્યું. જે કે બીજી બધી વાતે આ બાઈ લાલી ગણાય. એણે બાઈબલનો એકેય હુકમ તોડ્યો નહોતો !

ખરૂંકે રસેશ નામના વિખ્યાત વિચારકે “ભદ્રલોકોનો ભય” એ નામના લેખમાં તીચેના ઘણાજ મનનીય વિચારો દર્શાવ્યા છે. એ લેખક કહે છે કે “એકદમ સન્નજન મનાતો માનવી કદી બીડી નહિ પીએ, દારૂને અડતાંય અબડાશે, અસભ્ય ભાષા વાપરતાં એને નહિ આવડે અને ઓંચોની દાગરીમાં જેમ દાગજી રાખીને વાર્તાલાપ કરે એમજ પુરુષો સમક્ષ એ પ્રવચન કરશે. દેવ-દેહેનાં જવાનું એ કદી નહિ ચૂકે, અને બધા વિષયો ઉપર સત્ય અભિપ્રાયો ધરાવવાડં માન એ પોતે કાયમ મેળવે છે. “પાપ” એવું નામ સાંભળી એ કંપી ઉઠે છે અને એવાં પાપોનો નાશ કરવાનું પોતાનું એ મહાન જીવનકાર્ય સમજે છે. સાથે સાથે એ સારાં કામોમાં ઘણો વખત શ્રમવે છે. લશ્કરી નાહીમ અને દેશભક્તિવિષે એ અપાર વાતો કરે છે. ઉદ્યોગની અભિગ્રહિ

માણસોનાં “પાપ” ને નામ આપવાં હોય તો આ રવાં એમના અનેકમાંથી થોડા નમુના:-
કના, અધમના, છીંકરાપાણું, અધકણ, ચાચાળના, ડબલગીરી, લુહી આતમચાપા; અર્ધિયા,
લુહી જલંગીરી, ધર્મોપના અને કુતા; હુલ્લનેલી હુલ્લના પુણી હોય છે જ્યારે ભદ્રનેલી
આ બોપાળાં સન્નનનાના લેખાલથી રૂકાપેલાં હોય છે.

(એક અંગ્રેજ લેખકરથી લેનિક “વિદ્યશાન”માં લેખક:-અમેરિકન)

૨૬-લુહારનો દીકરો અમેરિકાનો પ્રમુખ કેમ વન્યો ?

હુલ્લ હુલ્લે છાપાંઓ વેચી કેળવણી મેળવી.

અમેરિકાના નવા પ્રમુખ મિ. હર્લિંગ દ્વારથી બ્રિટિશ વડા પ્રધાન કરતાં પણ આપણને
ઘણું વધારે જાણવાનું છે. ચાર કે તેથી વધારે વર્ષ ગયાં તે ૧૫ કરોડની પ્રજાના હુલ્લ
ઉપર સામાન્ય જોગવતા હતા કે જે પ્રજાનો થોડો ભાગ ઈંગ્લીશ ભાષા બોલી જાણે છે. ઈંગ્લીશ
ભાષા બોલતી પ્રજાઓ વચ્ચે સંદેહાર મારામે જગતની સુતેન્દ્રશાંતિ અને ઉન્નતિ માટે ખાસ
આવશ્યક છે. બ્રિટિશ જનતાએ અમેરિકનો માટે ૧૯૧૪ થી ૧૯૧૮ વાલો વિચારી છે અને
જાહેર પણ કરી છે. આ એવી વાતો છે કે જે વિગે જાને પ્રજા પરસ્પર વિચાર કરી શકે. કોઈ
પણ વિચારવત અંગ્રેજ એ ખીના લાગ્યેજ બૂલી ગયો દશે કે, જાને પ્રજાને માથે માનવજાત-
પ્રત્યેની એકજ સામાન્ય આદર્શ ઉપર રચાયેલી સામાન્ય જવાબદારી રહેલી છે. આ આદર્શ
પ્રત્યેક વ્યક્તિમાટે સમાન સંનેજો મેળવવા અને જાળવવાનો છે અને જવાબદારી હાલના
જમાનાના સુધારાને પડતીની દશાથી જાળવી ઇતિહાસની પુનરાવૃત્તિ થતી અટકાવવાની છે.

રાજદારી બાબતો માટે તે થોડા વખત ફાજલ પાડતો.

મી. હુલ્લમાં અનેક ગુણો છે કે જેથી તે આપણા માન અને પ્રશંસાને પાત્ર હરે છે અને જેનાં
વડેજ તે પોતાને અમેરિકાને અગાઉ કદી નહિ પ્રાપ્ત થયેલા એક સૌથી મહાનમાં મહાન પ્રમુખ પૂરવાર
કરી શકે. સંપ્રદાયે “કવેકર” (ખ્રિસ્તી પંથના માણસો જે ફ્રેંડ કરીને કહેવાય છે તે ફ્રેંડોની સોસાય-
ટીના એક મેંબર), ધંધે ખાણના ઇજનેર, એક સફળ નાણાંશાસ્ત્રી અને એક બાહોશ “ગ્રો-
નાઈઝર”થી જાણીતા આ નવા પ્રમુખને રાજદારી બાબતો માટે બહુજ થોડા વખત ફાજલ રહેતો
તેમાંજ એ મહાન અમર આશા છુપાઈ રહી છે કે તે એક થોડો રાજદારી પુરુષ પોતાને પૂરવાર કરશે.
એક અંગ્રેજ કે જેને મી. હુલ્લ સાથે ધરવટ જેવું છે તે તેને ગોરાતરીકે વર્ણવશે. વધુમાં
તે કહેશે કે, એ માણસ એવો છે કે તેના મોહામાંનો એક મોલ તે જમીનગીરી સમાન સમજે.
તેનામાં બાહોશી, ચાલાકી, સમયસૂચકતા અને અગત્યની બાબતોનો આશય શું છે તે તાબડોલ
સમય શુભાવ્યા વિના સમજી જવાની શક્તિ, એ ગુણો ઝળકી ઉઠે છે. આ બધામાંથી થોડું ઉમે-
રવાનું બાકી છે અને તે એટલુંજ કે, આ માણસ એક સિદ્ધાંતવાદી છે અને તે મજબૂત અંતઃ-
કરણની નિશ્ચયતા, મક્કમ વિચાર, દૃઢ મનોબળ અને ચીવટાઈ એવા એવા ગુણો ધરાવે છે. તે
હુકમ પાળવા કરતાં હુકમ ફરમાવવાનું સહેલું માને છે અને જેકે તે સ્પષ્ટ વિચાર ધરાવનાર છે,
તોપણ તેની એટલી નજાણાં તો જાણીતીજ છે કે તેના મગજમાં જે ખરા ખોટા વિચારો
રૂઝે તેને તે તર્કશાસ્ત્ર સાથે ખરાખર ગોઠવી દે છે.

કોઈ પણ આગલા અમેરિકન પ્રમુખે મી. હુલ્લે જાણ્યા હોય તેરીતે બ્રિટિશ ટાપુઓ અને યુરોપને
જાણ્યા નથી. તેઓ કેનિસગ્ટન ખાતે રહ્યા હતા અને લંડનના એક શહેરમાં કામ પણ કર્યું હતું.
અમેરિકનો જેઓ ઇંગ્લાંડમાં રહે છે તેઓ આપણા કરતાં પણ વધારે ઇંગ્લીશ જાને છે. લગાઈદરમિયાન
યુરોપના જૂદા જૂદા વિસ્તારોમાં ભૂખે મરતી વસ્તીને ખોરાક આપનારા કમિશનના પ્રમુખતરીકેની
તેમની સેવાઓથી તેઓ ક્રાંસ અને મેલ્લઅમની પ્રજાઓ સાથે બહુજ ઘાડા સંબંધમાં આવ્યા છે.

છાપાં વેચી કેળવણી લીધી.

આટલી બધી માહિતી હોવાથી તેઓ સહેજે પોતાના દેશને ઇંગ્લાંડ અને યુરોપ સાથે સર-

ખાવે છે. અમેરિકાની સામાજિક વ્યવસ્થા જૂના જમાનાના સુધારા કરનાં તેમને વધારે સારી લાગી છે. એઓ એ બીનાથી બહુજ રાજ થાય છે કે, છેલ્લા અમેરિકન પ્રધાનમંડળમાં બાર-માંથી નવ સભાસદો-પ્રમુખ અને ઉપપ્રમુખ સુદા-પોતાણું ગુજરાત પોતાની મેળે કાંઈ પણ વરીસેપર્જિત મિસ્કત વારસામાં મેળવ્યા વિના કરના દત્તા અને ખૂબ માનસિક શ્રમ ઉઠાવી જીવન ગુમથું હતું. તે પોતે કમજૂર કહે છે કે “હું છાપાં વેચીને મારા બાળવાનો ખર્ચ મેળવતો હતો.”

પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં તેના આ બધા અભિમાન છતાં તે સમાજવાદ(સોશિયાલીઝમ)ના છાંટા વિના આગળ વધતો આવ્યો છે. તે એક વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યવાદી (ઈન્ડિવિડ્યુઆલીસ્ટ) છે. પહેલા, છેલ્લા અને બધાજ વખતે તે તેમજ રહેશે. પ્રજા માટે પ્રજાનીજ સરકાર જેમજે એમાં તે માનવાવાળો છે, અને તે પણ પ્રજાને દોરે એવા બાહોશ ધધાદારી માણસોની સરકારમાં તે માને છે. તેમ માનવામાં તે કોઈ પણ જાતની આપજીદી હોવાની ના પાડે છે. તે એમ વારં-વાર કહે છે કે, કાલ જે સરકારનો તે વડો છે તે સરકાર એક નવો સામાજિક જીરસો ધરાવનાર સરકાર છે. મીંડુવર તેને “અમેરિકન વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યવાદ”ની સરકાર ગણેર કરે છે.

બહોર કરેલી રાજનીતિ

મીંડુવર પ્રમુખતરીકે સુદાયા ત્યારે તેમણે એવું બહોર કર્યું હતું કે, અમેરિકાને પોતાના પ્રદેશોમાં વધારે કરવાની જગ્યાએ જરૂર નથી. આથી ગેઝિસકો અને કેનેડાને જે સ્વરાજ બક્ષવામાં આપ્યું છે તે માટે તે બંને પ્રજાએ તેના અમલ દરમિયાન નિશ્ચિત રહેવાનું છે; અને ચીન પણ તેના ભાગલાઓના જોડાણ કરવાના સંબંધમાં સહીસહામત રહેશે. બીજી બહુજ અગત્યની બહોરાત એ કરવામાં આવી હતી કે, પ્રજા કાયદાને જરાજર માન આપીને ચાલતી નથી અને તેથી અમેરિકન ન્યાયને નબળો પાડવામાં આવ્યો છે. આથી તેમણે ન્યાયની બાબતોમાં તપાસ કરવા માટે એક કમીશન નીમવાનો પોતાનો ઇરાદો બહોર કર્યો છે.

કાયદાની અવગણના અને લાંચ-સ્વતંત્રી બહી દેશમાં કેમ દાખલ થઇ તે વિષે તે એમ માને છે કે, સરકાર દારૂની બધી દેશમાં દાખલ કરવામાં નિષ્ફળ જવાથી આ પરિણામ આવ્યું છે. એક ચુસ્ત “પ્રેસીડીયનિસ્ટ” તરીકે તેને ફુનિયાને બતાવી આપવું પડશે કે, છૂટાપછાડને આદતી પ્રજાની મરજી વિકલ એ સંબંધમાં કામદો લાગુ પાડવો એ મહાન અને અધર્મ કાર્ય છે. બધાને સમાન સંજોગો આપવાની એની નીતિ પણ એણે દારૂ મેળવવાના સંબંધમાં ગરીબ અને તવંજર સર્વેને સરખા ગણી જાળવી રાખવાની છે. સર્વસ્વ ગણ્યાતા અમેરિકન ડોલરને તેણે તેની મુખ્ય નબળાઈમાંથી એાખો બનાવવો પડશે.

તેના વખતમાં આપણે તે જે સંપ્રદાયનો છે તેના ઉપરથી માનીશું કે, દેશમાં સુમેદ-શાંતિજ રચપાશે અને અમેરિકન પ્રજાની રીતોમાં પણ ધણા સુધારા થશે. તેવું ધરોપને લગતું જાન પરદેશીને લગતી બાબતોમાં ભારે આવકારદાયક અને ઉપયોગી થઇ પડશે કે જેમ કોઈ પણ બીજા પ્રમુખના વખતમાં બન્યું નહિ હોય. એમ માનવાને જગ્યાએ કારણ નથી કે, તે સુમેદ અને દારૂ-બંધીના ૧૪ મુદ્દાઓ પોતાના દેશ ઉપરાંત બીજા દેશો ઉપર દસાવવાની જૂલ કરે.

લુહારના દીકરાની કારકીર્દિ

પોતાનાજ દેશમાં મીંડુવરની મુશ્કેલીઓ ધણી છે, રાજદારી બાબતોમાં તેવું બીનજાનુ-બવીપણું તેને બધારે અને ત્યારે પણ કોંગ્રેસ સાથે ઝડપેર ઉત્તો કરાવશે. તેની આગેવાનતરીકેની લાયકાત કસોટીના એરણ ઉપર હજી તો ધડાવાની છે. આ લુહારના દીકરાની પ્રમુખતરીકેની કારકીર્દિ તેનાજ દેશમાં ભારે રસપૂર્વક અને અધીરાલ્યથી નિહાળવામાં આવશે. આ મહાન પ્રજાની ઉન્નતિનો આધાર તેનીજ કનેદ ઉપર છે; એટલુંજ નહિ પણ એક કરનાં વધારે આંતર-રાષ્ટ્રીય મુદ્દાઓના સંતોષકારક ઉકેલનો પણ આધાર તેનાપરજ છે.

(તા. ૧૧-૪-૨૯ના દૈનિક “દિફરેન્સ”ના રોલે-ડે એન્ટિરેલસનો લેખ)

૨૭-ઉપવાસ-ચિકિત્સા અને તેના લાભો

નૈસર્ગિક રોગોપચારપદ્ધતિ તથા ઉપવાસચિકિત્સા, એ વિષયમાં આપણું પ્રાચીન અને ખીજા ગ્રંથો શું કહે છે, અથવા એ પ્રાચીન લોકોને આ પદ્ધતિ નિયમપુરસ્કર હતી કે નહિ તે પર વાદવિવાદમાં ન પડતાં આ બંને પદ્ધતિઓને થોડે ઘણે અંશે આચાર મૂકતાં મને શો કાયદો થયો છે તેજ હું મારા અનુભવ જનતા પાસે મૂકીશ. વાયકજનતા પણ આ બાબતમાં ખોતાનો અનુભવ મેળવી જોવો. આજથી લગલગ ચૌદક વર્ષ પહેલાં મુંબઈ મોહમયીમાં નિવાસ કરવાને લીધે, શરીર બલિષ્ઠ હોવાને લીધે અને તેને અંગે કંઈક એ બાબતના અભિમાનમાં તણાઈ જેમ સેંકડે ઘણા મનુષ્યો આહારવિહારમાં ખેદરકાર બને છે તેમ હું પણ થઈ ગયો હતો. જીવનને માટે આપણને જેટલા પ્રમાણમાં પાણીની આવશ્યકતા છે તેથી લગલગ ખીજે નંબરે આપણી મોહમયીપુરી અને ખર્ કહીએ તો સિંધને છોડી આખા મુંબઈ ઇલાકામાં ચલાવે સ્થાન મેળવ્યું છે. હું પણ એ “શનિર્વિષ” (ધામા ઝેર)નો શિકાર બન્યો. કંઈક ચલા એ ત્રણ વાર પેટરૂપ પેટારામાં ઠલવાતી. પરિણામે બંધકાશ થયો, જોકે મુંબઈ શહેરના સ્ત્રીઓની એ ફરિયાદ બહુ સાધારણ છે. બંધકે આ વીસમી સદીથી સર્વ શિક્ષિત દુનિયામાં લગભગ બધાં માણસોને તે ફરિયાદ કરતાં સાંભળવામાં આવે છે. વિષમય ચલા એક “ઉત્તેજક” પદાર્થ છે અને તેનું પાન કર્યા પછી તેની અસરથી તે સમયે તો ઝાડો ઉતરે છે. ચલા પીને ઝાડે જનારા મેં હજારો જોયા છે અને હું પણ તેવો હતો. આવી રીતે આંતરડાં પર કૃત્રિમ દબાણ અને જોર વાપરવાથી તે બહુ નબળાં પડી જાય છે અને છેવટે પ્રત્યેક જ્ઞેશ આપનારા પદાર્થોનું તેટલાજ અંશે વિપરિણામ આવે છે અને અંતે હમેશને માટે બંધકાશના બલિદાન થઈ પડાય છે. એટલે હવે ધીરે ધીરે મંદાગ્નિ, કબજિયાત વગેરેના હું ભોગ થયો, શરીર પીણું પડી ગયું અને આયુષ્યમાં આશા ઓછી થઈ ગઈ. મુંબઈમાં ઘણા નામચીન ડૉક્ટરો અને વૈદ્યના ઉપચાર કર્યા અને તેમનાં ઔષધનાં રૂપમાં ઘણાંએ વિષો, પૂર્વથી સંચિત થયેલાં આ શરીરનાં વિષમાં ઉમેર્યાં. મને ઝાડો પાતળોજ ઉતરતો, કાંઈ વાર આંતરડાંમાં એવો તો અમળાટ થતો કે છટ્ટીનું દૂધ પાક આવતું; ધીરે ધીરે ફેફસાંઓ પર પણ અસર થઈ. વ્યાયામનો નાનપણથીજ અભ્યાસી હોવાને લીધે કસરત તો હું કરતોજ હતો, છતાં તેથી તકલીફમાં વૃદ્ધિ થવા સિવાય મને જરાએ લાભ જણાયો નહિ. હવે જીવનની પરિસ્થિતિમાં માસ બે માસ પર આવી અટકી હોય એમ મને લાગવા માંડ્યું. ચાલતું પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું અને મનની અસ્થિરતાએ ઘર કર્યું. ડૉક્ટરો અને વૈદ્યો કંટાળ્યા અને હું પણ કંટાળ્યો. યંત્રસંચાલિત પૂતળાં જેવા ડૉક્ટરોનાં ઝેરના બાટલાઓ અને ગોળાઓએ મને કશોય ફાયદો પહોંચાડ્યો નહિ. અંતે જલવાયુપરિવર્તન (હવાફેર) કરવા વલસાડ ગયો હતો. ત્યાં મારા એક પૂર્વપરિચિત મુંબઈવાળા ડૉ. માદનનું જીવનભાગી ભાગામાં બનાવેલું “ઉપવાસ (ઉપવાસ) ચિકિત્સા”નું પુસ્તક વાંચવા આપ્યું. આરોગ્યાકાંક્ષી હોવાને લીધે હું તો અથથી ઇતિ સુધી તે સર્વ વાંચી ગયો અને તેમાં દર્શાવેલી યુક્તિઓમાં કંઈક શ્રદ્ધા યોગી અને બે ત્રણ દિવસ પછી પ્રથમ બે ઉપવાસ-કેવળ જળપર રહી કર્યા. ત્રીજો દિવસે ફેરીનો રસ ચૂસ્યો. આથી ફાયદો જણાયો. ઝાડો કંઈક બંધાઈને નીકળ્યો અને વિશ્વાસ બેઠો. એમ કરતાં એકસાથે ચાક દિવસના ઉપવાસ કર્યા. આ વખતે મુંબઈમાં રહેતા મી. મૂકર કે જે એક ચિત્રકારતરીકે ઘણા જાણીતા હતા તે પણ ઉપવાસમાં સામેલ હતા. ક્ષણે બે બે ક્ષણે તાલું પાણી પીતો અને ચોપાટી, બેન્ડરોન્ડ, એપેલો બંદર-આલે રમણાએ રોજ પાંચ છ માઈલ ચાલતો, તેમ મારાં સર્વ દૈનિક કાર્યો પણ કરતો. સ્નાનમાં વધુ સમય લગાડતો. પ્રથમ દિવસ કદિન ગયો તેથી વધુ બીજા અને તૃતીયાએ વધુ ત્રીજા દિવસ ગયો. બે ત્રણ દિવસ જરા પરાકાશના ગયા. ચોથા દિવસે જીભ પર સંદેહ અને પીળા ઘર જમવા માંડ્યા. “અન્યમ્નિ” (ચિનિમાં) લીધા પછી જીભ સમી ગઈ, અશક્તિ દૂર થઈ ગઈ અને

અન્યતઃસિવાય છત્રી મકાન કે, એવે: વિષયના અવર, અડવ, અડક વિગત પૂરા કરી નરને
 કિંમતે સેનમાં અને પાસેથી જોયા અને આ: દરેની વચ્ચે જલ્દી રાખે જાએ એ મુદ્દામાં અને
 આ: રંગનો-અપાવનો જારી કરાવે એવો અર્થમાં તુર દાન કરે અને આ: દરેની વચ્ચે
 અને છત્રી રવાનારિકે યામિ પકડવા માટે: સમજાવ એવેક વર્ષમાં અને આ: દરેની વચ્ચે
 ગિમરી અનેવા ખત્રી કે આ અપાવ રવાનારિકે એવો દેવો કે જેરને બધે દરેમાં આ: દરેની
 દરેક, તેનું શરૂઆત વળાન કરવું સમજાવ સમજાવ, અપ, અપાવ પૂરા જેરનારિકે: અને
 બધા બધે, દરે બધે બધે કંઈ પણ શરૂઆત કેટ મ વચ્ચે અને જેરનારિકે: અને
 "સમજાવ" શરૂઆત તેને બેટા નાખતો: ઉપવાસમાં પૂર્ણ પૂરા બેટા અને તેને પામખાત્રી
 એ વિષયમાં અને તેને સજાના નેમજિંકે ગિમિયાનાં પુત્રી, જે એ આ: આ: અનેગિમિયા અને
 બીજા બેબેકેએ લખ્યા નાં તે સર્વ વચ્ચે: બી. ભરનાર એવેકન આ બેબેકેમાં માન્ય દરે:
 એનું માસિક "દીગ્રીકલ કમર" કે દરેક વચ્ચે, દાવ પણ વચ્ચે: દરે અને આ: આ: બધે
 આ: પાસેપાસ વિરે એટલા બધા તે વિષય ઉત્પત્ત થશે કે તેને દુ: આમ એક દાખાની વચ્ચે
 સમજવા સામે, ઉપજી બધેપચાર, આપરનાન, યોન બધેપચાર, અમિયાનાન, અગિય મર્યા
 વિહિતિયા, આપરવિહિતિયા, રંગવિહિતિયા, છત્રીમર્યાનવિહિતિયા (મધાજ), પોમાપનવિહિતિયા,
 આપરવિહિતિયા અને માનસોપચાર પકડતે, એ સર્વ વિવેચનાં બીજે બીજે એ પ્રવેશ કરવા માટે
 અને બીજા દરેકેના પજી હાલને કરવા માટે. આટલી પ્રમાણના કે જે અને આ: ઉપા,
 સમજાવ દેવ માસ પૂર્વે કરેલા ગેતાગોસ ઉપવાસનો અનુભવ જનતા પામે મુકે તે કરેલા કરવી
 બધેની જણાઈ, ઉપવાસથી સમજાવ બધા રોગે નહ થઈ જાય છે. માત્ર તેને પકડતેસર કરવા
 બેબેકે, ઉપવાસ પામે સમજાવ કેાધ પણ અસાધ્ય રોગ મળાતો નથી. સમજાવગીનામાં જેમ પી-
 કેપજી ભગવાન કહે છે કે જ્ઞાનેનામૃતે જ્ઞાને તેન મુદ્દાનિત જેવવ: અથોત અજાનથી માન
 દરેકેવેનું છે મારેજ પ્રાણીઓ દુ:ખી થાય છે. બરેખર એમજ છે. એક મામતામી સાપારજી
 માનવથી માંડી મોટા મોટા સિસિન મુખી સર્વ મનુષ્યો અપારામોજ ગેથાં ખાવ છે એમ તત્ત-
 દરેકી અંતરને સદજ દેખાઈ આવે છે; બધે ધણી વાર એમજ અને છે કે, એક મામ્ય અદિસિન
 મનુષ્ય સ્વભાવના: સ્વપ્રેરજાસિસથી દેરવાધ જેટલો સન્માર્ગે માસે છે અને મુખી જીવન માને છે
 તેટલું આપણે સિસિન કહેવાતા લોકોમાં બેબેકું નહિ. કરેક માત્ર એટલેજ છે કે, એ મામટીઓ
 પોતાની જુલો કે અમુક વિષયની અજાનતા હુપાવી ચકતો નથી અને તે વિષા તેને આવડીએ
 નથી; બધે આપણા સિસિન દેવવાતા લોકો એ મામ્ય અને બોળા માણસની સજળના અને
 બોળપણને મૂખતા લેએ છે અને પોતાની તેથી લોકે અથે કરેલી વધુ જુલોને મુકિતવાદ અને
 વાક્યાવરથી કૃત્રિમ ગીલેટ કરી પોતાને પકિતમન્ય સમજે છે. વનમાં વસના પશુને કે ખુદસા
 મેદાનમાં વિચરના એક દંધારી ઉભરક રવારીને ક્યારે આવું, કેમ આવું અને શું આવું, એ
 જેટલી ખબર છે તેટલીએ ખબર આપણા મોટામાં મોટા બધુ ઉંચું સિસિન પાસેવાને ખબર
 નથી. એ વનચર પશુ કે કે ભરવાડ જેટલા તંદુરસ્ત અને આનંદી રહે છે, તેના સોગા વિરસા
 જેટલું સ્વાસ્થ્ય અને આનંદ આપણા નસીબમાં નથી. વિષાલમાં ઉંચી ઉંચા પરીક્ષાઓમાં
 છત્રીજી થઈ આવેલા ડોક્ટરો જે પોતાને સ્વાસ્થ્યના છત્રીદારો સમજે છે અને સ્વાભાવિક કુદરતને
 વધુ અનુકૂળ પડતું તંદુરસ્ત જીવન માળનારા લોકોને અસિસિન અને વિષાદીન કદી પોતાનાં
 વિષમય જોડપોતા બાટલાઓથી ધણી વાર પામર અને નિર્જીવ બનાવે છે તેઓ સામાન્ય માનવોને
 અજાનપકારમાં ગેથાં ખવડાવ્યા કરે છે. એક સમયેવ-સમર્પન દરેકે પાપડા મર્યાઉ
 દરેપર પોતાની છુરી જેમ એક કસાધ પશુપર નિર્દય રીતે ફેરવે છે તેમ ફેરવે છે. એમ કહે
 કે, તેને એવી રીતે છુરી ચલાવી ધણા દાખલાઓમાં, મારી નાખવાના સુદાંએ પરવાનો મળે
 દેાય છે, એક ધણે અનુભવી વિદ્વાન કહે છે કે, ડોક્ટરો અને લેલોએ પોતાના પ્રયોગો-અને
 સમપ્રયોગો બાપડા દરેકેપર એટલા બધા અજમાવ્યા છે કે કાઈ મદાયુદમાં જેટલાં મનુષ્યો મર્યા

કે મરે છે, તે કરતાં પણ વધારે સ્વાસ્થ આપવાના ઇબ્નરદાર ગણાતા ડૉક્ટરો અને વૈદોને હાથે મરે છે અને રોજ રોજ મરતાં જાય છે. છુરીથી કાઢવું ખૂન કરનારને સરકારી કાયદામાં ફાંસીની સજા છે, જ્યારે આપણા પરવાનાવાળા ખુનીઓને માટેયારે દરવાજા મોકળા છે. વળી દર્દીપરના તેમના ઉપકાર અને ચગદી નાખે તેવી ફી તો જુઓ! માટેજ એક જુની સાધારણ કહેવત લોકોમાં પ્રચલિત છે કે-
વૈદ્યારાજં નમસ્તુભ્યં યમરાજ સહોદરમ્ । યમસ્તુ હરતિ પ્રાણાન્ વૈદ્યઃ પ્રાણાન્ ધનાનિ ચ ।
 અર્થાત્ હે વૈદ્ય-ડૉક્ટર! તને નમસ્કાર; કેમકે તું યમરાજનો લાઈ છે. યમ તો માત્ર પ્રાણ હરે છે, પણ તું તો પ્રાણ અને ધન બન્ને હરે છે.

ડૉક્ટરો અને વૈદોનાં આ મહાપાપની પ્રતીતિ આપણને થઈ નથી અને તેથીજ એ લોકોનું ટટું ચાલે છે અને પાપીઓને જલ્દે તેઓ ઉપકારક ગણાય છે. અમેરિકામાં હવે આ પાપની સામે અવાજ ઉઠ્યો છે. આપણે પણ જ્યારે કુદરતને વધારે અનુસરવું જીવન ગાળીશું ત્યારે તેની પ્રતીતિ આપણને પણ થશેજ થશે. શાસ્ત્રવિદો કહે છે કે-

માત્રા સ્પર્શાસ્તુ કૌન્તેય શીતોષ્ણ સુખદુઃખદાઃ । આગમાપાયિનોડનિત્યાં ન તેષુ રમતે બુધઃ ।

અર્થાત-ઇન્દ્રિયોના ભોગો કદી શીત, કદી ઉષ્ણ, કદી સુખદાયક તો કદી દુઃખમય છે. તથા અસ્થિર અને અનિત્ય છે; માટે શુદ્ધિમાન પુરુષ તેમાં કદી પણ ફસાઈ રમણ કરતો નથી; અર્થાત અશ્વયસુખ ખાલ વસ્તુઓમાં નથી પણ પરમાત્માથી મેળવાય છે અને તેથીજ આપણાં ઉપનિષદે આત્માને ઓળખવાનું કહે છે; તેમ “નૈસર્ગિક ચિકિત્સકો” અને ઉપવાસચિકિત્સકો કોઈ પણ ખાલ દવાની જરૂર નથી અને આપણાં આ શરીરમાંજ સંપૂર્ણ સ્વાસ્થ્યનો ઝરો છે, એમ ખતાં છે. આત્માની ઓળખાણુવગર મનુષ્ય જેમ દુઃખી થાય છે, તેમજ શરીરની જાણુ વગર મનુષ્ય રાગી અને પીડિત બનેલો છે.

(તા. ૨૭-૫-૧૯૨૮ના “પ્રગતિ”માં લેખક:-શ્રી ડૉ. વિશ્વામિત્ર કૌશિક પંડિત)

૨૮-મળતર અને પોપાક વચ્ચે સંબંધ

ભણતરને અને પોપાકને શો સંબંધ છે એ સમજવાની શુદ્ધિ હાલના વિદ્યાર્થીઓમાં આજે જાણતી નથી. ‘સાધુ’ જીવન અને ઉન્નત વિચારણાનું મૂત્ર જે ભાષામાંથી તેમને મોંએ ચડ્યું છે તેજ ભાષાનો અભ્યાસ કરતી વેળા તેમની રીતમાત જુઓ તો મોટા વિરોધ દેખાશે. એ ભાષાના સંસ્કારથી રંગાયેલા વિદ્યાર્થીઓ અને પ્રૌદેસરો પણ એવાજ તર્ક ગોઠવે છે કે, વિદ્વાન કે પ્રૌદેસર જનવાને જીવન અર્થાત્ હોય જોઈએ. તેઓ પરદેશી સંસ્કૃતિ પ્રચારે છે કે વિકૃતિ તેનો વિચાર કરવા જેટલી કુરુલક તેમને કેમ નહિ મળતી હોય? ઘણા સાદેજ બનેલા વિદ્યાર્થીઓ અને તેમને પરદેશના પરદેશી અને દેશી પ્રૌદેસરો આ બાબતમાં વિદ્યાર્થીને ટપલા મારતાંએ શરમત નથી વિદ્યાર્થીએ જીવન કદી અધ્યયેશુ મુકામ હોય, તેને સ્વાભિમાન કે દેશપ્રેમ નજ દેવ રહે. નિર્મલ્ય મનુષ્ય પેલાક અને રીતજ્ઞાની બાબતમાં કોલેજ કે હાઈસ્કૂલના રાજકીય તરફથી કાક કરમને સ્વચ્છતામાં આવે છે. તે સામે અવાજ ધારતાં પણ થયે એવા માનવના વિદ્યાર્થીમાં જાતન એ પરમ ગણિ છે એ અનુભવ શી રીતે ઉતરે? જોશ પરદેશનો જાત સંભવ કરશે અને તે દેશના ઉપર પડે જવાની વિમન દાખવનારા અનુભાક પુરખીને. જાતને જાતને સંકેત, અને નીકાલે. જાતને. અને મનજવરે ઘડણુ કરવાનું છે; પરદેશી અને દેશી વિદ્યાર્થીઓને તેની મધ્યમાં કેવલે છે?

જો કોઈને શી મરતને એક જાતએ પર લખે છે તેમાં પોપાક અને રીતજ્ઞાની એ વિષયો સુધી કે જે વૈદ્યકી ઉપરની વાતને કેકે મળે છે-

જાતને જાતને સંકેત, અને નીકાલે. જાતને. અને મનજવરે ઘડણુ કરવાનું છે; પરદેશી અને દેશી વિદ્યાર્થીઓને તેની મધ્યમાં કેવલે છે?

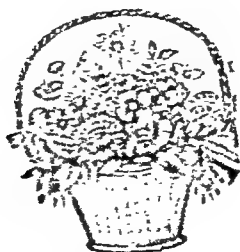
પ્રમાણે જે રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે તેના આધારે તે મેળવવાનો વિચારક્રમ ગોઠવવો જોઈએ. દેશમાંથી જે મળી આવે તે પરજ તેણે સંતોષ લેવો જોઈએ. પોતાની ઉત્પન્ન કરવાની તાકાત કરતાં વધારે વાપરવાનું કાઢીને પોસાયજ નહિ.”

સામાન્ય રીતે કેળવાયેલો માણસ હાલની સ્થિતિમાં સમાજને નકામા યોગદાન લાગે છે. રાજકીય પરિસ્થિતિએ પોપેલી પરદેશી સામગ્રીથી ઝંટ પૂરી પડતી કૃત્રિમ જરૂરિયાતોને લીધે તે ગરીબ ગામડિયાનો નાશ કરવામાં અને દેશના મૂળ પદાર્થોનો આર્થિક ઘસારો આપવામાં સાધન રૂપ બની જાય છે. પ્રિન્સિપાલ ગોખલેએ ચોક્કસ ગણતરીબદ્ધ હકીકત સાથે બતાવી આપ્યું છે કે, પરદેશથી આવતી ચીજો વાપરનાર કેળવાયેલો વર્ગજ છે. હિંદુસ્તાનને તે માટે આટલું ખર્ચ રાખવું પડે છે. રૂ. ૧૬ લાખનાં બટાટાં, રૂ. ૮૬ લાખનો સૂકો મેવો હિંદ. ખેતી પ્રધાન મુલ્યક હોવા છતાં તેને રૂ. ૬૭ લાખ પરદેશી ઘઉં માટે અને રૂ. ૧૫ લાખ કઠોળ માટે બહાર મોકલવા પડે છે; અને આ ઓછું હોય તેમ પોતાના દેશમાં ઝેર ભરવા માટે તે દર વર્ષે રૂ. ૯૨ લાખનો ખાન્ડી રૂ. ૫૧ લાખનો બ્લીસ્કી તથા રૂ. ૩૧ લાખનો સામાન્ય દારૂ મંગાવે છે. આ ઉપરાંત મોજમજ અને સ્વાદ માટે રૂ. ૧૦૧ લાખના પેટન્ટ ખોરાકો, રૂ. ૭૭ લાખનું ડબ્બામાં જમાવેલું દૂધ, રૂ. ૪૮ લાખનાં ગિરિકટ, રૂ. ૩૫ લાખની સંધરેલી માછલીઓ, રૂ. ૧૨ લાખની ચીઝ રૂ. ૧૦ લાખના મુરખા રૂ. ૫ લાખની વિલાયતી ચટણીઓ, રૂ. ૨૫૦ લાખની સોપારી રૂ. ૧૮૧૮ લાખની સાકર તથા રૂ. ૨૧૬ લાખની તમાકુ હિંદ મંગાવે છે.

ગરીબ માણસોને ઉપરની ચીજોની લાગ્યેજ જરૂર પડતી હશે. આ બધાંનો મુખ્યત્વે ઉઠાવ કરનાર કેળવાયેલો વર્ગજ છે. હિંદુસ્તાન પોતાને ત્યાં પાકતું સરસ અનાજ હલકે ભાવે પરદેશ મોકલે છે અને વધુ ભાવ આપીને પરદેશનો ખોરાક ખરીદે છે. ધન્યંડને એક રતલ ઘઉં એક અને વેચીને આપણે તે ગિરિકટને રૂ. ૬૦૬ રૂપિયે રતલને ભાવે ખરીદીએ છીએ, સાડાપાંચ અને વેચી તમાકુ સીગારરૂ. ૪૫૫ રૂપિયે પાછી લાઇએ છીએ. સાક્ર થયા વિનાની આ ૮૬૮ લાખની મોઢી પાછી આવતાં તે ઉપર ૨૩,૭૪૭ લાખ રૂપિયા ભરીએ છીએ. કપડાં ઉપર કેટલો વ્યય થાય છે તે વાત તો હવે ખાલુ રહે છે.

યુવાન વિદ્યાર્થીએ લાલુવાના સમયમાં અને પછીની જીંદગીમાં આ આર્થિક ઘસારો ઓછો કરવા માટે અને તેટલા ઘસારો લેવા જોઈએ. દેશમાં દૂધ જોઈએ એટલું તાજું મળે છે તો પછી ડબ્બામાંની રહી જરૂર ? અને બીજી ઘસારી ચીજો દેશના ઉદ્યોગો મારફત મેળવી શકાય તેજ વાપરવાનો નિશ્ચય કોં ન થઈ શકે ? સમાજના કલ્યાણમાટે વિદ્યાર્થીઓની નીતિ અને દૃષ્ટિ એજ હોઈ શકે કે તેમણે દેશને વધારે આપીને થોડાથી પોતાનો નિભાવ કરી લેવો.

(આવૃત્તિ-૧૯૮૪ ના “કુમાર”ની મીજલસમાંથી)

૨૧-આહારવિહારના સાદા સિદ્ધાંતોથી સર્વ દર્દોની દફનક્રિયા

ત્રીસ કરતાંએ વધારે વર્ષથી બન્યાં મેકેફેડન વૈદ્યકીય ધંધાત્રાળાઓનો પાકો દુરુમન થઇ પડ્યો છે. તેનું નામ લેતાં કોઇ ડૉક્ટરના મળ્યામાં કંપારી છૂટવા માંડે છે. તેના તરફ આ ડૉક્ટર-દોનો સખત તિરસ્કાર હતો. કારણ કે એટલું જ હતું કે, મેકેફેડન કુદરતી ઉપાયોથી જ દરદીઓ-ને સારું કરવા માગતો હતો. બચપણમાં પેતે એક માંદલો છોકરો હતો. અદાર વર્ષની ઉંમરે તો હજુ તેને ઘેરી લીધો હતો; પરંતુ કુદરતી ઉપાયો અને જોરાકથીજ તેણે પોતાની છ'દગી સુધારી હતી અને ત્યારથી તે કુદરતનો ભક્ત બન્યો હતો.

પ્રચારકાર્ય

ડૉક્ટરને આ પાસલે તેમ ન હતું. તે શીનજાની રસી ચૂકાવવાની પણ વિરુદ્ધ હતો. આ તો જમાનાની મદાન શોધ ગણાતી. વૈદ્યકીય સારવારવિના સારા થવાય છે, એમ તે લોકોને સમ-ભવતો. આથી તો ડૉક્ટરો બળી મરતા અને કહેતા કે, મેકેફેડનના વિચારો છોકરસાઇ, મૂર્ખાઇ-ભરેલા અને ફેવજ નકામા છે. મેકેફેડન એકલા વિચારોથી સંતોષ પામે તેવો ન હતો. સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં પણ તેણે કંપલાવ્યું હતું; પરંતુ તે પોતાના વિચારોના પ્રચારપૂરવું જ પુસ્તકો અને માસિકદારા પોતાનું સ્થાન મજબૂત બનાવતો હતો. ગમે તેટલો વિરોધ છતાં તે તો આગળજ ધપે જતો હતો.

ડૉક્ટરો સામે વાંધો નથી.

મેકેફેડનને ડૉક્ટરો સામે કંઈ દોષ નથી. ઉલટું તેમણે માણસગત માટે ફાપલ કરેલ કેટલાક સુધારા માટે તેને માન છે. કેટલાક ડૉક્ટરો તો તેના મિત્રો છે; છતાં પણ તે છેલ્લાં ત્રીસ વર્ષોથી ઔષધની વિરુદ્ધ સતત પ્રવૃત્તિઓ ચલાવી રહેલ છે. આનું કારણ ફક્ત એટલું જ છે કે, પદ્ધતિસરનાં ઔષધની સત્તા એક ડૉક્ટર ઉપર અજળ છે અને તેનાં મૂળ તત્ત્વમાં વ્યાપારી દષ્ટિ-નો સમાવેશ થાય છે. ઉપરાંત કાપડાઓમાં અને રાજદારી ક્ષેત્રોમાં પણ તે ધુસેલ છે અને આને લઇનેજ મેકેફેડન તેની વિરુદ્ધની પોતાની પ્રવૃત્તિઓનો પ્રચાર કરવા માગે છે.

ચૂસ્ત હિમાયતી

સકારણ અને વ્યાજબી રીતેજ તેણે આ કામ ઉપાડી લીધેલ છે. પોતાના માસિકને બહોળો ફેલાવો કરવા માટે સંજ્ઞાલક્ષીવાગી કોઇ વસ્તુને ઉપયોગ કરવા તે માગતો નથી. સારીરિક સુધારાનો તે ચૂસ્ત હિમાયતી છે. વૈદ્યકીય સુધારાએ લોકોમાંથી જે ખર્ચ સત્ત્વ હતું તેના નાશ કરેલ છે અને તેને બદલે વિચિત્ર દસા ઉત્પન્ન કરેલ છે. આ સ્થિતિ સામાજિક સુધારાઓ અને મનુષ્યમનિની તંદુરસ્તીની વિરુદ્ધ હોવાથી આ ક્રિયાએ ઉદાવવાનું તેને કારણ મળેલ છે. ઘણાએ ડૉક્ટરોની પ્રથાઓ ખોટી છે અને પોતાની કુદરતી રીતો વધારે સારી છે, તેમ મેકેફેડન માને છે. વૃદ્ધોના અનુભવ પછી ડૉક્ટરોને પોતાના મનને મજબૂત થતા તેણે જોયેલ છે. કુદરતના આ હિમા-યતીની માગણીઓ અખતરા થવા લેઈએ, પરંતુ વૈદ્યકીયધંધા તરફથી આમ કદી થવા પામેલજ નથી.

ડૉક્ટરોનો રોલ

ડૉક્ટરો કોઇ વખત ખરા પડતા તેઓ મેકેફેડનની જગ્યામાંથી લોકોને મુક્ત કરવા મંડી પડતા. બન્ને બાબુ તરફ જોતાં આ બાબતમાં ખરા-ખોટાનો સવાલ ઉભોજ રહેતો. કોઇ બાબુથી ખરી વસ્તુ બદલ આવતીજ ન હતી. આથી ડૉક્ટરો તરફથી તેને ઘણું સદન કરવું પડ્યું. તેના કોઇ પુરુષ તરફ તેઓ ખુની દૃષ્ટિથી જોતા. મેકેફેડન એકાદ વખત એલખવા કરતા બધી ગયા હતા અને એકાદ વખત તો એ વર્ષ માટે તે કરી આવ્યો પણ હતો.

ડૉક્ટરોનું સ્થાન

અમેરિકામાં ડૉક્ટરો સામે જેલ બાંધાએ જુએલ ઉદાવતી તે એક ખરેખર કઠિન કામ છે. ડૉક્ટર ને પર્મચુરબનેનો ત્યાં સરખીજ ગણવા થાય છે. આને લીધે ગમાજમાં ડૉક્ટર બીનબોધી

આપણી મનોદશા

અંગ્રજ સિદ્ધાંત

જોનાર અને ઉપવાસ

પાપાશ્વ તે ગણે છે. જોરાક અને ઉપવાસ
જોરાક અને ઉપવાસ, આ બે વસ્તુઓ ઉપર મેકેન્ડનની પદ્ધતિની રચના થયેલ છે. પૃથ્વી
પર પ્રથમ તો આની અવગણના કરેલી, પરંતુ અત્યારે મદાન વિજ્ઞાનીઓએ અખતરાઓથી
સાબીત કર્યું છે કે, ઉપવાસની આવશ્યકતા છે. મેકેન્ડનના સિદ્ધાંતના ફેરફાર ઉપયોગ થાય છે.
જોરાક બધારે લેવાનાં શરીરની બધી શક્તિઓ તેને પચાવવામાં શેકાઈ જાય છે. અત્યારે તે
એવો જોરાક લેવાય છે ત્યારે આ શક્તિઓને શરીર મુકારવા માટે અવકાશ રહે છે. અત્યારે તે
સામાન્ય રેવ છે તેના કરતાં ઘણા ઓછા જોરાકની જરૂર છે. જોરાક શરીરને વૃક્ષસાનકરૂં ન
હેતાં સહેા હેવાની આવશ્યકતા વિશેષ છે; અને મેટલું તો ચોક્કસ છે કે, થોડું ખાવાથી તેમજ
બાળકો, જોરાક લેવાથી મદવાઓથી બની શકાય અને શરીર અસહ સ્થિતિપર આવી શકે.
કેટલાક મદવાટ થતાં ઉપવાસ કરે. સરસી પણ ઉપવાસથી મરી જાય છે. પ્રથમ તો આને દારૂ
પાત્ર રાખવામાં આવેલ, પરંતુ રત્ન કાઢના ઉપવાસથી સરસી મટાડી શકાય છે તેમ મેકેન્ડન
વત્તાં બધારેનું છે.

မိုး ချိတ်

[illegible]

महाराज महाराज महाराज महाराज

१. प्रस्तावना : प्रस्तावना में हमें यह बताना है कि हम किस विषय पर चर्चा कर रहे हैं।
 २. उद्देश्य : हमें यह बताना है कि हम इस विषय को किस उद्देश्य के लिए चर्चा कर रहे हैं।
 ३. विषय : हमें यह बताना है कि हम किस विषय पर चर्चा कर रहे हैं।
 ४. समाप्ति : हमें यह बताना है कि हम इस विषय को किस समाप्ति के लिए चर्चा कर रहे हैं।

થી ત્રણ આડવાડિયાં સુધી ઉપવાસ કરવા તે ટેવાઈ ગમેલા માટે કંઈ વીસાતમાં નથી. બનીર મેકફેડનેજ આ સૂચન કરેલ છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ કેટલાંએ વિજ્ઞાનીઓએ આને ટેકો આપેલ છે. શિકાગો યુનિવર્સિટીના ક્યાસમાં એક અખતરો મળે હતો. છાકરાઓએ અને છાકરીઓએ એક અઠવાડીયા સુધી ખોરાક લીધો ન હતો; છતાં તેઓને પોતાના હંમેશના કામકાજમાંથી જરા પણ પાછા હટવાની જરૂર જણાઈ ન હતી. ઉલટું તેઓ પોતાનું કામ સરસ અને ઉમંગથી કરી શક્યાં હતાં.

ઉપવાસથી બળ ઘટતું નથી.

મેકફેડને આમાં કંઈ નરીન લાગતુંજ ન હતું. આની શોધખોળના ઇતિહાસમાં તેણે એક દાખલો આપેલો છે. જોર્જ હેરલ્ડ નામનો તેનો એક મોકર એક વાર શિકાગોથી પીટર્સબર્ગ એટલે ૫૦૦ માઇલ બે અઠવાડીયામાં પગે ચાલીને આવ્યો હતો. આ બે અઠવાડીયામાં તેણે પાણી-મિયાળ કંઈ લીધું ન હતું; છતાં પણ તે યુસાફરી પછી આનંદી, તંદુરસ્ત અને જેવો ને તેવો ખડતલ જળ્યો હતો. "શ્રીક્રીશ્ન હૃદયર" નામના માસિકમાં થોડા વખત પહેલાં આને માટે કેટલાંએ અખતરોઓનાં પરિણામ જણાવવામાં આવ્યાં હતાં. ડૉક્ટરોએ સાબીત કર્યું હતું કે, બે અઠવાડીયાના ઉપવાસથી એક ૪૦ વરસના માણસના શારીરિક તંદુરસ્તી યુવાન માણસના જેવા થોડા વખતને માટે બની જાય છે.

ઉપવાસથી ધણાં દરદા મટે છે.

મેકફેડને ઉપવાસનો સિદ્ધાંત પ્રચલિત કરવાયોજ ડૉક્ટરો તેની સામે ધુરડી ઉઠાયા હતા. તે જણાવે છે કે, દવાથી અસાધ્ય એવાં કેટલાંએ દર્દો ઉપવાસથી મટે છે. અગર તો તે મટાડવામાં ઉપવાસથી સદાનુશ્રુતિ મળે છે. દમ, ઉપરસ, કબજાઆત, પ્રમેદ, ઓઝોનાં દર્દો, સંધીવા, હોળરીનાં દર્દો વગેરે કેટલાંએ રોગો બાકી મટાડી શકાય છે. ડૉક્ટરો આથી રોગો જરાય તેમાં કંઈ નવાઈ જેવુંજ નથી. બળતામાં લી હોમવા જેવું એ થયું કે, મેકફેડને જણાવ્યું કે ઉપવાસથી ગરમી તેમજ કેન્સરના રોગો પણ મટી શકે છે. ઉપવાસ અને દૂધના ખોરાકથી થોડે ઉપસા રોગો દૂર કરેલા છે એમ જણાવતાં તે ડૉક્ટરો બહુજા ઉઠે છે. સેંકેડો અખતરોઓ પછીજ મેકફેડન પોતાનો સિદ્ધાંત બદલ પાડે છે, બ્યારે ડૉક્ટરોનો કેવળ બકવાલજ હોય છે.

સિદ્ધાંતનું પૃથક્કરણ

ખોરાક બંધ કરનાંજ શારીરિક ચંચકામ સરીરમાં રહેલ વધારાનાં તત્ત્વોને ખસાસ કરવા માંથી, વધારાની ચરબી અને બ્માં રોગ સરીરને પીરે છે તે જગ્યાના ખરાબ પદાર્થોને તે દબાઈ કરી જરી. આથી ઉપવાસ દરમિયાન બ્યારે દર્દી પાનકો પડવા માંડે છે ત્યારે એમ નથી સમજવાનું કે તેનું માંસ ઓછું થાય છે; પરંતુ ખરી વાત એ છે કે, જે દર્દી તે પીડાતો હોય છે તે ઓછું થવા માટે છે. થયું વજન ઓછું થાય ત્યાંસુધી આ પ્રમાણે આમે છે. ત્યારબાદ ચોક્કસ રીત પ્રમાણે દૂધનો ખોરાક આપવામાં આવે છે. વૈદકશાસ્ત્રીઓ આને વિજ્ઞાનથી વિરુદ્ધ હોવાનું જાહેર કરે તેથીશું વળવાનું હતું? મેકફેડના અખતરો ચોક્કસ છે. આ રીતે તેણે ધણાંએ સારા કરેલ છે.

દૂધની ઉપયોગિતા

દૂધની બાબતમાં મેકફેડન ચોક્કસ રીતે જણાવે છે કે, તેની સરીરસુવારક પદ્ધતિમાં તેનો પણ મુખ્ય તિરમો છે. કેઈ પણ વસ્તુ કરતાં દૂધ વધારે ઉપયોગી અને ક્ષણકારક છે. આને તે સંપૂર્ણ ખોરાક જણાવે છે. અંગત તેમજ જનરો દર્દોએ ઉપર અખતરો કર્યા પછીજ તેણે પોતાનો આ મત પ્રસિદ્ધ કરેલ છે. રોગ મટાડનાર અને સરીરને સુદૃઢ બનાવનારનરિક દૂધનું પ્રથમ રસ ન છે. તે એકલું પૌષ્ટિક અને જનનકરમાં એક મહાદ દવા છે.

કસરતની જરૂર

કસરતની જરૂર નો છેજ એમ તેનું પણ માનવું છે. બધી કસરતોમાં તે સાચવાની કસરતને મુખ્ય રહાન આપે છે. ખોરાક, ઉપવાસ અને કસરત ઉપર ન જમ રીતે નાદવાની તેમજ નડ-

શોષિત થઈ જાય છે અને એ સંસ્કારોને પણ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે તેઓ કેટલાંક સમયે જોઈ શકાય છે. આથી જોઈ શકાય છે કે આપણે જે કંઈક જોઈ શકીએ છીએ તે તે કંઈક જોઈ શકાય છે. આથી જોઈ શકાય છે કે આપણે જે કંઈક જોઈ શકીએ છીએ તે તે કંઈક જોઈ શકાય છે.

પરંતુ એમ એટલી કાંઈક કહીને નહિ પણ તમારું એક નવું જોઈ શકાય છે. આથી જોઈ શકાય છે કે આપણે જે કંઈક જોઈ શકીએ છીએ તે તે કંઈક જોઈ શકાય છે. આથી જોઈ શકાય છે કે આપણે જે કંઈક જોઈ શકીએ છીએ તે તે કંઈક જોઈ શકાય છે. આથી જોઈ શકાય છે કે આપણે જે કંઈક જોઈ શકીએ છીએ તે તે કંઈક જોઈ શકાય છે.

અન્યથાએ પાછળ એ દર્શન એટલાં રૂપ રૂપોં કે એ કાલોમાં તેઓ દિવસોના દિવસોમાં જાય છે. આથી જોઈ શકાય છે કે આપણે જે કંઈક જોઈ શકીએ છીએ તે તે કંઈક જોઈ શકાય છે. આથી જોઈ શકાય છે કે આપણે જે કંઈક જોઈ શકીએ છીએ તે તે કંઈક જોઈ શકાય છે.

સાદસ પાલું જરૂર હતું. સરિમાં અપૂર્ણ સ્થિતિ જોઈએ, મનમાં નીચળ સાક્ષાર જોઈએ. આથી જોઈ શકાય છે કે આપણે જે કંઈક જોઈ શકીએ છીએ તે તે કંઈક જોઈ શકાય છે. આથી જોઈ શકાય છે કે આપણે જે કંઈક જોઈ શકીએ છીએ તે તે કંઈક જોઈ શકાય છે. આથી જોઈ શકાય છે કે આપણે જે કંઈક જોઈ શકીએ છીએ તે તે કંઈક જોઈ શકાય છે.

હુનિમાં આ નવી શોધની અજર પડી. ક્યુરી દર્શનની વાદવાદ બોલાય. પ્રો. જેકેરની સાથે સાથે ક્યુરી દર્શનને પણ તેમજ પારિતોષિક મળ્યું. તેઓ જેકેરને સુધી થયાં; પરંતુ જે શાન્ત મીકું સુધી તેઓ આગળ જાયનાં તેમાં આકાશિની પ્રાપ્તિ અને મહેરાતે બંધાયું પાડ્યું. વળી સાંખ્ય વખતની નંગી અને ગરીબોને કારણે તથા અન્યથા પરિશ્રમથી એમનાં સરીર એવાં તે તવાઇ ગયાં હતાં કે ચાર વર્ષ સુધી તેઓ કંઈક કામ કરી ન શક્યાં. બીજી બાજુ નામના વધતી જતી હતી તે સાથે મુશ્કાલીઓ સંખ્યાબંધ આવતા જતા. જાહેર બાવણોની પણ મોગણીઓ પર મોગણીઓ થતા માંડી અને તેમનો નિરાંતનો સમય તેમાં જતા લાગ્યો. પીએરે ક્યુરીને સારણોમાં ભૌતિકશાસ્ત્રીયે મોટું પદ મળ્યું અને એક ક્યુરી ત્યાંની પ્રયોગશાળામાં વડી પદવી પર નીમાઇ. આ સમયમાં એમને બીજી પુત્રી અવતરી. જેની કોટડીને બદલે હવે સર્વ-સાધનસંપન્ન એક નવી પ્રયોગશાળા તેમજે વસારી; પણ પીએરે ક્યુરીના નસીબમાં એ ન હતી. ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં પારીક્ષની એક ફેરીમાંથી પસાર થતાં અકસ્માતે તેના ઉપર ભારગાદી ફરી વળી અને તે મરણ પામ્યો.

એક ક્યુરીને આ આધાર જોવાનેલા ન હતો; પણ તેણે કામ તેણે કરી ન હોયું. પ્રયોગ-

શાળા અને બાળકોમાં તે પોતાનો બધો વખત ગાળતી. છેલ્લા જગયુદ્ધમાં એણે લડકરી દવાખાનામાં ધાયલોની સારવારમાં રેડિયમનો ઉપયોગ પહેલી વાર દાખલ કરાવ્યો. જૂદેજૂદે સ્થળે આ કામની અનેક શાખાઓ જોલી અને તેને પણ ન પહોંચી વળાયું. હારે રૂઝ ક્રોસ સોસાયટીની મદદથી પારીસની આસપાસનાં સંઘનાં દવાખાનામાં ગમે તે પૂજે રેડિયમની મદદ પહોંચાડી શકાય તે માટે એક મોટરબસ દોડાવવાની યોજના કરી. યુદ્ધભૂમિની બધી ઇસ્પતાલો માટેનું રેડિયમ એ જાતેજ તૈયાર કરતી.

ક્યુરી દંપતી એ આદર્શવાદી દંપતીનું એક જ્વલંત દષ્ટાંત છે. એમણે પોતાની શોધમાંથી રાત્રી પાછ સરખી પણ કમાઈ લેવાનો સ્વપ્નેયે ખ્યાલ કર્યો નથી. ઉલટું રેડિયમ ઉત્પન્ન કરવાની રીતનું લખાણ છપાવી દુનિયાભરમાં મફત ફેલાવ્યું છે. નથી એનું એમણે પેટન્ટ લીધું, નથી એનો તેમણે કોઈ ખાસ હક્ક રાખ્યો કે નથી રેડિયમ કાઢનારી કોઈ કંપનીમાં ભાગીદારી નોંધાવી. પોતાની પ્રયોગશાળામાં ઉત્પન્ન કરેલું બધું રેડિયમ તેમણે આગળ વધુ શોધખોળ કરવા માટે તથા નવું રેડિયમ ઉપજાવવા સારૂ એ પ્રયોગશાળાનેજ સમર્પણ કર્યું છે.

દવાખાનાના ઉપયોગમાં રેડિયમ જોઈએ છે તો આણુભાર; પણ એ આણુભારની કિંમત તો અતિશય પડે છે. આવી અમૂલ્ય વસ્તુની શોધનું જગતને સમર્પણ કરી દેવું એ જોવોતેવો ત્યાગ છે? જાંદગી આખીના પરિશ્રમનું એ ફળ કેવળ વિનામૂલ્યે દેશને-સારી માનવજાતને-ચરણે ધરવામાં ક્યુરી દંપતીએ અઠળક રિદ્ધિ, આણુભાર ઔપધિ અને જગતના એક અદ્ભુત ચેતનતત્ત્વની શોધ જગતને સમર્પણ કરી દીધી છે; આખા સંસારની રિદ્ધિ, સિદ્ધિ તે કલ્યાણમાં પોતાનો સર્વ હિસ્સો આપી પોતાની જાત ને જીવન ધન્ય કરી દીધાં છે; દુનિયા આગળ માનવજીવનનો એક મોંઘો આદર્શ રજૂ કરી દીધો છે.

મૈકમ ક્યુરી કહે છે કે “પોતાના સ્વાર્થને માટે ઉત્તમ કામ કરનારા વ્યવહારકુશળ મનુષ્યોની માનવજાતને અવશ્ય જરૂરત છેજ; પણ નિઃસ્વાર્થપણે પોતાની જાત કે સ્વાર્થની લંબલેશ પરવા કર્યા વિના, કેવળ એક ધૂનની પાછળ જીવન વ્યતીત કરનારા સ્વપ્નશીલ આત્માઓની પણ એને એટલીજ જરૂરત છે.

વિજ્ઞાનની જ્યોતિર્દેવી સમી આ મૈકમ ક્યુરીએ પોતાના એ આદર્શ મુજબજ જીવન ગાળ્યું છે તે હજી ગાળે છે. પોતાના દેશને આજે સ્વતંત્રતા ભોગવતો પણ એ જીએ છે અને યુવાવસ્થાનું એ સ્વપ્ન પણ પાર પડેલું જોઈ જીવન સુખમય અને સાર્થક કરે છે. અસાધારણ શ્રમ અને ભોગ ખમી જગતના કલ્યાણમાં જીવનનું તત્ત્વ અર્પણ કરી દેનાર એ વિરલ આત્માની પ્રેરણા આપણાં ઉગતાં જીવનને ધન્ય બનાવે.

(અંગ્રેજી ઉપરથી શ્રાવણ-૧૯૮૪ના “કુમાર”માં લેખક:-શ્રી દેશજી પરમાર)

૨૧-ભગવાન બુદ્ધ અને નિર્વાણમાર્ગ

વેશાખી પશ્ચિમીમાં દિવસ દિગ્દુસ્તાનના ધાર્મિક ઇતિહાસમાં અતિ અગત્યનો છે; કારણ કે જ્યારે પચીસસો વર્ષ પૂર્વે આજ દિવસે આ દેશમાં એવા મહાત્માનો જન્મ થયો હતો કે જેનું ઉદાર દિલ વિશ્વનાં દુઃખી-દરીદ્રીઓને જોઈને ધ્રુવી જેવું પોતે રાજકુમાર હોવા છતાં સર્વ વેશવોનો ત્યાગ કરી ભરજીવાનીમાં તેમણે સંન્યાસ મદલ્ય કર્યો અને પોતાને માટે તેમજ સર્વ વિશ્વવાસીઓને માટે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનો અને સાંસારિક દુઃખનિવારણનો માર્ગ શોધી કાઢ્યો.

બૌદ્ધ ધર્મ પ્રાચીન વૈદિક ધર્મથી વિન્ન નથી.

ભગવાન બૌદ્ધનો જન્મ થયો તે અરસામાં પ્રાચીન વૈદિક ધર્મમાં અનેક જાતનાં સડાઓ પેસી ગયા હતા; અર્થવિનાની ધાર્મિક ક્રિયાઓ અને કૂર પશુપનોએ ધર્મના સત્ય સ્વરૂપને ટંકી દીધું હતું, પોતાની શ્રેષ્ઠતા જાળવી રાખવા માટે બ્રાહ્મણોએ વેદના ઉપાસર્ગ કરવા માંડ્યા હતા અને પોતાના સિવાય ખીછ વર્ણની વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ આડ્યો ઉભી કરી હતી. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે, પ્રજામાં બ્રાહ્મણો વિરુદ્ધ લુરસો વેદા થયો અને તેમના આ લુલ્ભ સામે અન્ય વર્ણોએ માધુ જેવું કંઈ કર્યું. ભગવાન બુદ્ધ બ્રાહ્મણોની આ સ્વકલ્પિત શ્રેષ્ઠતાની સામે યવામાં મુખ્ય હતા. તેમણે સર્વ મનુષ્યોની સમાનતા જાહેર કરી. જે મનુષ્ય સંત્ય માર્ગે ચાલે તો જ્ઞાતિ અથવા વર્ણના બેદભાવવિના દરેક વ્યક્તિ નિર્વાણનો અધિકારી છે એવો ઉદાર મત તેમણે ફેલાવ્યો. તેઓ કહે છે કે, જે માણસે દરેક દુષ્ટ વાસના દૂર કરી છે, જે દરેક જાતની અપવિત્રતાથી દૂર છે, જેણે પોતાના સ્વભાવ ઉપર વિજય મેળવ્યો છે, તેજ ખરો બ્રાહ્મણ છે. યદ્યપિરે પણ તેઓ કહે છે કે, નિર્વાણની પ્રાપ્તિ કરવી એજ સર્વથી શ્રેષ્ઠ યત્ન છે. આ દૃષ્ટિએ જોનાં બ્રાહ્મણોએ મુસાદી દીધેલા વહેમોને દૂર કરી પ્રાચીન વેદનું 'અર્' સ્વરૂપ હર્ષાવવામાં બુદ્ધે પોતાની મક્કિનો ઉપયોગ કર્યો હતો, એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી.

બુદ્ધ ભગવાનની સિદ્ધાવસ્થા અને અષ્ટાંગ માર્ગ

જુદી જુદી જાતની સાધના કર્મો પછી છેવટે ગયાના મુમક્ષિદ વડ નીચે તેમને સત્યજ્ઞાન અને આર મુખ્ય સત્યોની પ્રાપ્તિ થઈ:-

- (૧) સંસારમાં દુઃખ સર્વત્ર છે.
- (૨) તેનું કારણ વૃણા અથવા લાલસા છે.
- (૩) નિર્વાણની પ્રાપ્તિથી તેનું નિર્વાણ ધર્મ શકે છે.
- (૪) નિર્વાણનો માર્ગ.

શુદ્ધતા મન પ્રમાણે મધ્યમ માર્ગનું અવગંજન કરવાથી નિર્વાણ મેળવી શકાય છે. અતિ દેહદમન કરવાથી અથવા તો તેથી ઉત્કર્ષ સંપૂર્ણ વિચારી ઇવન માળવાથી જન્મ-મરણની દુખા-માંથી બચી શકાતું નથી. આ રિયલિટી પ્રાપ્તિ માટે તેમણે આઠ વિભાગવાળો માર્ગ બનાવ્યો છે. "સત્ય વિષય, સત્ય નિષેધ, સત્ય વાણી, સત્ય કર્મ, સત્ય મનોભાવના, સત્ય પ્રયત્ન, સત્ય વિચાર અને સત્ય ધ્યાન-ધારણા." "કુકાર્યાં કદીએ તો પવિત્ર આચારવિચાર એ સંસારજંથન-માંથી છૂટવાનો ઉપાય છે.

મનુષ્યજાતિ માટે અગાધ પ્રેમ

આ જાતનું સત્ય જ્ઞાન મેળવી ભગવાન બુદ્ધે તેનો દેશવિદેશમાં ફેલાવો કર્યો. તેમનું વિચારણ હવે સંસારી મનુષ્યોનાં દુઃખ જોઈ રહી ઉઠ્યું અને તેથી આ દુઃખનિવારણનો માર્ગ સર્વને બતાવવા માટે તેમણે પોતાના શિષ્યોને આજ્ઞા કરી. તેમના વિચારણ દરમ્યાં જે મનુષ્યની બેદભાવના હતીજ નહિ, તેથી આંકાગથી આંકીને બાહ્ય સુધી સર્વને તેમણે એકસરખા અધિકારી મદવા દતા. પોતે જ્યારે વસાહીમાં હતા ત્યારે એક વેશવને તેમણે નિર્વાણમાર્ગનો ઉપદેશ કર્યો હતો; એટલુંજ નહિ પણ ખીન આશીર-ઉપરાવાનાં આમંત્રણ છોટી તેને ઘેર જમવા પણ પધાર્યો હતા. આ જાતના

અનેક દાખલાઓ આપી શકાય એમ છે.

બૌદ્ધ મત નાસ્તિકતાનો પ્રચારક નથી.

બૌદ્ધ મત નાસ્તિકતાનો ઉપદેશક છે એવું આપણે મણી વાર સાંભળીએ છીએ. આ ટીકા સત્ય નથી, એમ બૌદ્ધ મતનાં પુસ્તકો વાંચવાથી આપણને તરત જણાઈ આવશે. શુદ્ધ ભગવાને બ્રહ્મા અસ્તિત્વની વિરુદ્ધ મત જાહેર કર્યોજ નથી. તેમણે તો માન્ય એ બ્રહ્માના સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવામાં વખત ગુમાવવાની ના પાડી છે. કોઈ માણસના શરીરમાં એરી ગાણુ પેરી ગયાં હોય તો તે માણસ શરીરમાં ઉત્પન્ન થતી અસંખ્ય વેદનાને મટાડવાનો પ્રયત્ન કરશે, પણ કેવળ વિચાર કરવામાં—“આ ગાણુ કોણે માર્યું? ગાણુનું કળ કયી જતતું છે? ગાણુ મારનાર કોણ છે?” આ જાતના દોગટ વિચારમાં—વખત ગુમાવશે નહિ. તેવીજ રીતે સંસારના ત્રિવિધ તાપથી બળીકળી રહેલ મનુષ્યજાતિએ એ તાપ દૂર કરવાનો ઉપાય શોધી કાઢવામાં કામે લાગી જવું જોઈએ. જે અમાપ છે તેનું શબ્દોમાં માપ કાઢવાનો પ્રયત્ન વૃથા છે; મારેજ ભગવાન શુદ્ધ બુદ્ધિથી અજ્ઞેય એવા બ્રહ્મસંબંધી નિરર્થક વાદવિવાદ કરવાની મના કરી છે.

નિર્વાણનો અર્થ નાણુદી અથવા અસ્તિત્વનો અભાવ નથી. બૌદ્ધ ધર્મવિગે વિચાર કરતાં બીજી એક વાત એ યાદ રાખવાની છે કે, તેમાં જતાવેલ નિર્વાણ એટલે નાણુદી નથી. જે લોકો નિર્વાણનો અર્થ નાણુદી કરે છે તેઓ ભગવાન શુદ્ધનું કહેવું સમજ્યાજ નથી. તેમણે તો કહેવું છે કે, દેહનો નાશ થયા પહેલાં પણ નિર્વાણ ભોગવી શકાય છે, તો પછી તેનો અર્થ નાણુદી હોઈ શકેજ નહિ. સર્વ દુષ્ટ વાસનાઓનો નાશ થવાથી જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે તેનું નામ નિર્વાણ છે. ગીતાજીના પાંચમા અધ્યાયમાં બ્રહ્મનિર્વાણની સ્થિતિનું જે વર્ણન કર્યું છે તેને મળતી જ આ સ્થિતિ છે.

બૌદ્ધ સંઘ અને ધર્મપ્રચાર

બૌદ્ધ ભિક્ષુસંઘની સ્થાપના એ ભગવાન શુદ્ધનું અતિ અગત્યનું કાર્ય છે. તેમના વખત પહેલાં સંન્યાસીઓનાં ટોળાંઓની હયાતી હતી એ ખરું છે, પણ તેમનામાં સંઘશક્તિ ન હતી. આ જાતની શક્તિ મળવાથી બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ દુનિયાનાં ઘણા ભાગમાં અતિ મહત્વનું કાર્ય કરી શક્યા છે અને જગતના કલ્યાણમાં અતિઅગત્યનો ફાળો આપી શક્યા છે. તેમની રહેણી-કરણી એવી અસરકારક હતી કે એ ધર્મનો ફેલાવો ઘણી સહેલાઈથી થઈ શક્યો; અને આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે, બૌદ્ધ ધર્મના ફેલાવા માટે કદી પણ હથિયાર-હઠાવવામાં આવ્યું નથી, છતાં આજે પણ દુનિયાની વસ્તીનો એક તૃતીયાંશ ભાગ એ ધર્મમાં માને છે. હાલના ધર્મોંધ ધર્મપ્રચારકોએ આ ઉપરથી ઘણો ધડો લેવા જેવું છે. હાલના જમાનાના ઘણા ધર્મપ્રચારકો પોતાના ધર્મના ફેલાવા માટે ઘણી હલકી જાતનાં સાધનોનો ઉપયોગ કરે છે એ ઘણું શોચનીય છે.

હિંદુ ધર્મ ઉપર બૌદ્ધ ધર્મનો ઉપકાર

ભારતવર્ષમાં બૌદ્ધ ધર્મ તદ્દન નાણુદ થઈ ગયો છે, પણ તેણે કરેલા ઉપકારનાં ચિહ્નો ન ભૂંસાય તેવી રીતે જોવામાં આવે છે. વિશ્વબ્રાતૃભાવ, સમાનતા એ બૌદ્ધ ધર્મના આસરે ગુણો છે; તેની હાલના હિંદુ ધર્મ ઉપર ઉંડી અસર થયેલી છે. ખરું કહીએ તો હાલનો હિંદુ ધર્મ એ બૌદ્ધ ધર્મ અને પ્રાચીન વેદધર્મનું સંયુક્ત સ્વરૂપ છે; અને જો કે હિંદુઓએ બૌદ્ધ ધર્મનો અંગીકાર કર્યો નથી છતાં પણ શુદ્ધને ભગવાનના અવતારતરીકે સ્વીકારી હિંદુ ધર્મમાં ઘણું માનવંતું સ્થાન આપ્યું છે.

આવા ધાર્મિક આચાર્યને આપણા સર્વના અનેક વાર નમન હો!

(દૈનિક “હિંદુસ્થાન”ના એક અંકમાં લેખક:—શ્રી. જયંતિલાલ મંગળજી ઝોઝા)

३२-देश के लिये

(१)

आंव के इससे जोर से जप की शक्ति का जबरदस्त अनुभव पड़ रहा है, अपनी बोली के पदों के साथ जोर से कुछ शिवायियों ने जो कुछ भी कहा है, पता नहीं, कि वे पदों में क्या जान थी; हाँ, मनना स्पष्ट है, सुननेवालों के ऊपर इसने जहाँ जहाँ गया है, वहाँ प्रतीत होता है मानों जो विपुल-पारा कपूर से ऊपर ही है, वहाँ जोर से प्रकाश की छिन्नना है, धुंधली ही आँखों के अंधे हैं, उनके मिर जहाँ में छतन हो गई है, जोड़कर ही जोर आवाजों की छिन्न से देख रहे हैं, जैसे सब जोड़ की जान का अनुभव कर रहे हों—“दम की लय में” “दम की लय में” सुर्ग की लय और शक्ति दृष्टिवाली आँखों में जोड़ कराने आ गया है, वे जोड़ आर सामने ही दिनिज तक अड़े पौरों और दरी-दरी पानी से सुदानी लपानी जूमि की जोर देखते हैं; फिर अपने ऊर्ध्व सुर्ग पर दृष्टि रखे लोकोपाय शरीर की जोर, और जोड़ दीर्घ निःश्वास के साथ उनके नेत्रों से सुर्गों दृष्टि मातां पर गरम गरम आँखों की जूँट टपक पड़ती है, जोड़जोड़ अपने जहाँ-ऊँट देह की समस्त शक्ति के जोड़ जोर जोड़ कर के लोकी के सदृश लेश में जोड़ अड़े होते हैं, जहाँ के आन्ध-सुख-सार-स्य से सुख सुंदर सुर्गों पर ही बोली के लिये जबरदस्ती का जान आ गया है, वे जोड़जोड़, कुछ सोचते दृष्टि, पिनाओं के पीरता और हृदयमय जोड़ों की जोर देख रहे हैं, इनकी आँखों में अपसृतमिश्रित उत्साह और आनुरता है।

जोड़ शरीरावे की हृदय पर जोड़ जुड़ है, जोड़-अर्थ-एक व्यक्ति ने हाथ में लयवार तोलते दृष्टि, अपनी आँखों की जोर देख कर कहा—“अब तो मन में लयवार पड़ने के लिये पर्याप्त शक्ति है” फिर, सामने अड़े दृष्टि सुख की जोर देखते दृष्टि बोला—“जहाँ, दम देखते हो, मैं सुर्ग हूँ! परंतु, मेरा मन अभी सुर्ग नहीं है, अपनी जन्मभूमि के प्रति मेरा मन उनना ही अटल और सख है” सुर्ग गहम कंध से विभंग में जोड़ता ग रहा था, संध्या के धुंधले प्रकाश और आंव की ओपडियों से जोड़ दृष्टि धुंध में ही के दृश्य जोड़-जोड़ करते एक के अस्तित्व में अटल दिनों की जातों की रंगतियों के समान सुख होते ग रहे थे, आसपास की ओपडियाँ हिलती कुछ अस्पष्ट छाया के समान हो रही थीं, उस धुंधले प्रकाश में ही एक के सुख पर छिन्नना स्पष्ट प्रतीत होती थी, विसर स्वर कंधा तैर हो रहा था, वद कंधता गया—

“आज जन्मभूमि के हमारी आवश्यकता है, जन्मपन से आज तक हमें जिसने अपनी जोड़ में भिन्नया है, और भरने के बाद ही जो हमारी धूल के अपने अंश में भाँध कर छाती से लगा कर रक्षणी; सुख-दुःख में, शिंता और विपत्ति में, आवश्यकता पड़ने पर जिससे हमने पुकारा है, आज उसे ही हमारी आवश्यकता है, जन्मपन के आज से जना रक्त का हरजोड़ कथु छिन्नना है और छिन्नना काम आना चाहिये”

एक का स्वर कुछ-कुछ कंध रहा था, हृदय पर जलती धुंध अंगीठी के हृदयते दृष्टि अंगियों का साव-साव प्रकाश एक के सुख पर पड़ा रहा था, जिससे उसके जोड़ पर सैनिक दृष्टि होनी ग सकती थी।

“हाँ!” अभी बोली के पदों के आगे दृष्टि जोड़ आग-छक ने कहा “क्या जात है?”

बीज में से कोण हृद स्वर में बोला—“जुद्ध” पता नहीं? आज जोड़ धौपड़ा दृष्टि है, इसी लक्ष्य, हमारे जन्मपन पर, जूनी आँखों से धूरते दृष्टि सुर्ग रहे हैं, जन्मभूमि ने अपने पुत्रों के स्मरण किया है, निनीह अपनी जन्मभूमि से प्रेम है, वे विसरि पुण्य सेवा के लिये अपने नाम सैनिकों में ग कर बिभावे, आज उसे इनकी आवश्यकता है”

उस बीज में से जलन बोलों का मिश्र दृष्टि कुछ धीमा-धीमा-सा कुछ सुनाई पड़ने

લગા; ઇસી સમય દૂર સે જાહુત મંદ ધોપણા કા દગ-દમ શબ્દ હવા કે એકે કે સાથ આપા
ઔર દૂર અનંત મેં જા કર વિલીન હો ગયા.

(૨)

પ્રાતઃકાલ હો ગયા થા; સૂરજ અલી-અલી નિકલા થા. જિસ પ્રકાર એક ચતુર ચિત્રકર
પદે કે સમપ્રદ પર પેન્સિલ કી નોક સે પહાડ, પેડ, નદી, નાલે, પ્રુષ્પિત ઘાટી કે બીચ મેં ક્ષ
કલ કર કે જાહનેવાલી તરંગિત નદી, ઉસકે તટ પર જાસી હુધ લતા-વેષ્ટિત સુંદર ઝોંપડિયાં આદિ
અંકિત કર કે ઔર સુંદર રંગ દે કર જીવિત-જન્યુત દશ્ય જાના દેતા હૈ, ઉસી પ્રકાર ઝોંપડિયાં,
ગાંવ કે ચારેં ઔર હંસતી હુધ ખેતી, નદી ઇત્યાદિ સજ દશ્ય એક-એક કર કે ઉપા કે પ્રકાશ
સે પ્રકટ હો ગયે થે. ખાલસૂર્ય કી સુનહરી કિરણેં નદી કી ઉઠતી હુધ તરંગોં સે ઝિલમિલા
ઝિલમિલા કર ખેલ રહી થીં ઔર પેઝોં કી હરી-હરી પત્તિયોં મેં સુનહરે રંગ કી ગોટ લગા કર
સ્વર્ગીય દશ્ય ઉપસ્થિત કર રહી થી. ઠંડી હવા જાહ રહી થી. દશ્ય જાડા સુદાવના થા. ગ્રામવાસિયોં
કે જગને કા ધીમા-ધીમા શબ્દ હો રહા થા, એક વૃદ્ધા સ્ત્રી અપની ઝોંપડી સે બાહર નિક્કી.
દૂર કે એક લાઇન મેં મિલે હુએ પેઝોં સે લે કર ઉસકે અપને પૈર કે નીચે કી હરિયાલી તક
હરએક દશ્ય ઉસપર મોહિની મંત્ર પઢ રહા થા, વૃદ્ધા જાડી દેર સે એકટક દેખ રહી થી. પીછે
સે ઝોંપડી મેં સે નિકલ કર એક ૧૯ વર્ષ કે લડકે ને વૃદ્ધા કા હાથ પકડ કર પૂછા-

“માં! ક્યા દેખ રહી હો?”

વૃદ્ધા—ખેટા! જો, ઇસ તુમ્હારી માં કી લી માં હૈ, ઉસે દેખ રહી હં.

લડકા—ક્યા માં ?

વૃદ્ધા—સામને દેખો; ક્યા દિખાઇ પડતા હૈ ?

લડકા—હરે હરે ખેત, ઉનકે બીચ મેં ચમકતી સોને કી લકીર—સી વહ છોટી નદી, ઉસકે આગે
છોટી હરી-હરી પહાડિયાં, ઉસકે દો અંગુલ ઉપર ચમકતે સોને કે કટોરે—સા સૂરજ ઔર નીલા આકાશ.

વૃદ્ધા—કૈસા દશ્ય હૈ ?

લડકા—જાડા સુંદર, માં! જૈસે દુનિયાલર કી સુંદરતા યહીં સજ કર રખ દી ગઇ હો!

વૃદ્ધા—યહી તુમ્હારી માં હૈ! ગૌર સે દેખો, તુમ્હારે અંગોં મેં ઇસીકી ધૂલ લગી હૈ; યહ જો
અન્ન ખાતે હો, જિસસે જાના હુઆ યહ રક્ત તુમ્હારે શરીર કી રગ-રગ મેં દોડ રહા હૈ, યહ
જો મીઠા અમૃત સા પાની પીતે હો, યહ પૃથ્વી જિસ પર તુમ ઇસ સમય ખડે હુએ હો, ખેલતે-
સોતે ઔર ચલતે-ફિરતે હો ઔર યહ મનોહર દશ્ય જો તુમ પર પ્રેમ કા મંત્ર પઢ રહા હૈ,
જાનતે હો, યહ તુમ્હેં કહાં સે પ્રાપ્ત હોતા હૈ ઔર કહાં પર હૈ ?

લડકા—ઇસ પૃથ્વી સે.

વૃદ્ધા—યહ પૃથ્વી કહાં કી હૈ ?

લડકા—જાપાન કી.

વૃદ્ધા—યહી તુમ્હારી માં હૈ, ખેટા! ઔર ગૌર સે દેખો.

લડકા—હાં, માં! યહ લી હમારી માં હૈ.

વૃદ્ધા—નહોં-નહોં, “યહ લી” નહોં, યહી તુમ્હારી માં હૈ ઔર “મેં લી” તુમ્હારી માં હૈ. માન
લો, યદિ કેઇ તુમ્હારી ઇસ માં કે ઇસ હરે અંચલ કો ઉઘાડના ચાહે—ઇસ રમ્ય દશ્ય કો નજ-બજ
કરના ચાહે—તુમ્હારી ઇસ માં કી જાતી પર અપને પૈને લાલોં કો ગાઢ કર અત્યાચાર કરના ચાહે, તો !

લડકા—મેરે સજલ હાથ ઉસે રોકને કો આગે ખડેંગે.

વૃદ્ધા—શાખાશ, ખેટા! શાખાશ! તુમ્હારા કર્તવ્ય હોગા કિ તુમ અપને પ્રાણોં સે અપની
માતા કે શરીર કો ઢક કર શત્રુ કે વાર કો અપની જાતી પર લો.

લડકા—હાં, માં! મેરા યહી કર્તવ્ય હોગા.

વૃદ્ધા—તુમ્હારા યહી કર્તવ્ય હોગા; ઔર યદિ ઇસસે લી અધિક ઔર કુછ હો સકે, તો
વહ લી; તુમને કલ કી ધોપણા સુની હૈ, ખેટા ?

सःका—सुनी है, मां!

रदा—तब क्या सोच रहे हो। मेरा! जलो, गांव के छपर जाग में कप्तान का डेम्प
लगा है, वहां न कर मातृभूमि की दिव्य सेवा में अपने श्रद्धा और कर्तव्य के हृदय सदाओं।
मेरा! अपनी इस माता की भी माता की शर्माई के अक्षय जनाने के सिने अपना नाम सैनिकों
में लिखाओ। आज तुम्हारी मां का तुम्हारी आवश्यकता है।

सःका—मां! मैं अनस्य लड़ंगा। सो, यह सदा.....

(3)

“मां! मां! इर्वांग जोसे, मां!”

शाम हो गछ थी, परंतु अली अधिरा नदी ईला था; सःका इर्वांगे पर आ कर भडा
दुष्का, धर का हार पाई था। वह थोड़ी देर कुछ चिंतितसा संध्या की लघाछ की ओर देखा
रदा, उसके मुख पर प्रसन्नता नदी थी। उसके जूते धूध में भरि दुजे थे। फिर इर्वांगे पर
दाय रथ कर उसने पुकारा—“मां! मां! इर्वांग जोसे, मां!”

उसकी आवाज शरीर छुई थी। जन्म मां ने आ कर इर्वांग-जोसा, उसका हृदय जेरो से
धडक रहा था। ‘वद सोच रहा था, माता पूछेगी तो मैं क्या कहूँगा? मां इर्वांग जोस कर यकी।
उसने अली पुत्र के मुख को अम्मी तरक नदी देखा था। वद जन्म आगेआगे न नदी थी,
उसके मुख पर प्रसन्नता जलक रही थी। अक प्रकार का गर्व उसकी आंखों में था। सःका पीछे
पीछे आंगन में आ कर रूख पर बैठ गया; मां ने पूछा—“नाम लिखा दिया, मेरा?”

सःका थोड़ी देर खूब रहा। फिर सिर नीचा छिपे दुजे जोसा—“उन्होंने नदी लिखा, मां!”

मां जोजन जनाने में लगी थी। उसने चौंक कर पूछा—“क्या?”

सःका—उन्होंने नदी लिखा, मां!

माता—क्यों? क्या दुष्का?

सःका—मां! मैं वदी से गया, रास्ते में और कछ मेरे साथी मिले, वे भी वदी न रहे
थे। वदी पर न कर देखा, जदी भीड थी, हर ओक भारी-भारी से लता था। जदी देर के पाई
मेरा भी नंबर आया। मां, मैं जडा प्रसन्न हो रहा था। अक्षर के सामने से लया गया।
उन्होंने मेरा नाम पूछा। मैंने नाम जनाया। जोसे—“जडा सुंदर नाम है।” मेरी पीछ पर भार
से दाय रथ कर और कभर में लटकती लघवार ही ओर देभते दुजे जोसे, ‘धस मेथ में तुम
कैसे जमे जासुम होते हो, तुम अपने हेथ के सिने अपना जवन उत्सर्ग कर सहाजे?’ मैंने
कहा ‘जदी प्रसन्नता के साथ।’ उन्होंने कहा, ‘जोस! मेरे भारे जम्मे! सायद तुम नदी जनते
कि तुम्हें अपने माता-पिता-परिवार का और स्वयं अपने जवन का मोद छोड देना पडेगा।
तुम जरे जोसे हो। क्या तुम्हारा यह छोटा-सा हृदय मुझसेतमें तोपों और बंदूकों की आवाज
से और लघवारों की चमक और जंकार से डर न लवता? वद भी हो सकना है कि फिर तुम
अपने माता-पिता का हदन न कर सों।’ मां! मेरी जाली गर्व से हृद छड़ी। मैंने उनर दिया—
‘मदासय! मैं वद सज लजता हूं। मेरी माता का छोड कर मेरे घर में और छोड नदी हूं।
मैं अपनी माता का भार करना हूं जवस्य, परंतु इससे कदी अधिक मुझे अपनी माता जन्म-
भूमि-अपने नदपान-मे प्यार करना सिखाया गया है। तोप और बंदूकें सत्यमुय जयावद हैं,
परंतु उनसे मुझे कथ नदी; जोकि मैं तो माता के प्रिय का अनेक हवय पढने हूं। फिर मुझे
इतिसा?’ उन्होंने मुझे अपने और पास आंख लिवा और मेरे सिर पर दाय रथ कर जोसे—
‘धीर जासक! मैं तुमसे जडा प्रसन्न हूं। परंतु तुम मुझ में नदी न लहते।’ मां! मैंने किभी
उने पदा पर खरते दुजे, सिपर के सज्जिप पद्वय कर, मेरे रीर हिसल रहे हो, और मैं
नये फिर पडा होऊँ। जसा ही मुझे जासुम पडा। मैंने पूछा—‘जोस! इतिसा उन्होंने कहा—‘जोकि
तुम्हारे घर पर ओसी तुम्हारी रदा माता की है। वहि तुम मुझ में यमे जम्मेने ने। उसकी
सेवा होन करेगा?’ मैं खूब हो गया। उन्होंने अपनी कभर से वद कटार जोस कर मेरे कभर पर

आंध ही और प्यार से बोले 'तुम अपने घर जाओ !'

थोड़ी देर तक वृद्धा के मुख पर गहरी चिंता के छाव अंकित रहे, मानों वह घने जंगल में रास्ता खूब कर लटक रही हो। परंतु अकस्मात् प्रसन्नता से उसकी आंखें चमक उठी, जैसे आंधरे में लटकते गिराही के दूर पर वृक्षों की झुरमुट के पीय से टिमटिमाता दुष्प्रकाश दिखाए पड़ा हो। वह बोली—

"भेटा ! मैं तुम्हारे रास्ते में कंठक कुछ अच्छा, तुम कुछ चिंता मत करो। कब अवश्य अपना नाम सैनिकों में लिखा सकेगा।"

यह कह कर वह गरी तन्मयता के साथ लोभन जनाने लगी। लड़का माता के घन शब्दों का गूढ़ तात्पर्य समझने में असमर्थ था।

x

x

x

x

माता ने आज गरी लगन से और बड़ा स्वादिल लोभन जनाना, मानों अपने सारे जीवन का प्यार, जो कि वह अपने ओझसित पुत्र के प्रति रखती थी, उसने उसमें भिजा दिया हो ! पश्चात्, अडे प्रेम से पुत्र को भिलाया। लोभनोपरान्त थोड़ी देर में लड़का सो गया। परंतु माता को निंद न आया।

(४)

"झों, वीर जावक ! आज फिर यहां किस लिये आये हो ?"

"सैनिकों में नाम लिखाने।"

"तुम्हारे सैनिक बन जाने पर तुम्हारी वृद्धा माता की सेवा कौन करेगा ?"

युवक ने अपनी लज से ओझ लिखाई निकाल कर अक्षर के सन्मुख मेज पर रख दिया। अक्षर ने लिखाई उठाया। उसपर उसीका पता लिखा हुआ था। उसने कांपते हाथों से लिखाई जोलाई, उसमें लिखा था—

महाशय,

जिस समय मैंने सुना कि आपने केवल छसी लिये कि मेरे पुत्र के सैनिक बन जाने पर मेरी सेवा कौन करेगा, उसका देश के प्रति अपना कर्तव्यपालन करने और उस अक्षय पुण्य का लागी होने से रोका है। मैंने अपने आपका संसार में सगसे अधिक दुर्लोगिनी समझा। सुताप से ज्वरित मेरा शरीर मेरे पुत्र के देश-सेवा के मार्ग में रुकावट उत्पन्न रहा है—अर्थात् मैं अपने देशकी वैरिन हूं ! क्या यह मेरा कम दुर्लोग्य है ? छसलिये छससे पहले कि मैं अपने देश के लिये प्रत्यक्ष या अप्रत्यक्ष रूप से शत्रु प्रभावित होऊँ, अपने देश के साथ विश्वासघात करूं, यह अच्छा है कि मैं अपने जैसे जीवन का ही अन्त कर लूँ ?

अब आपका, मेरे पुत्र का अथवा संसार का मेरे जीवन के मुख-दुःख की चिंता नहीं करने की प्रार्थना; क्योंकि मैं जैसी जगद पद्वय गठेगी, जहां संसार का कुछ दुःख, गरी से गरी आपत्ति, कुछ चिंता मेरे शरीर का स्पर्श तक नहीं कर सकेगी।

मैं अपने पुत्र के देश के अपेक्षा करती हूँ, अपने पुत्र और प्यारी जन्मभूमि से, सदा के लिये निरा होती हूँ।

आपकी—

सौभाग्यवती माता

x

x

x

x

पत्र समझा हुआ। अक्षर का मुख गंभीर हो रहा था। उसने युवक के मुख की ओर देखते हुये कहा—"वन्य हो वीर माना ! वन्य हो वीर पुत्र ! जनपान अवश्य ही विजयी होगा।" युवक को अपने पास खड़ा कर और पीछे पर हाथ डेरते हुये पास बैठे 'कसक' से वह बोला—'हलका नाम लिखो।' और उसने नाम लिख लिया। युवक के मुख पर प्रसन्नता थी।

(निर्दिष्ट-रहस्यना "त्यागभूमि"मां देखक श्री. ललित 'लल')

જવું પડયું. યુવકોના આ ધર્મયુદ્ધમાં કન્યાની માતા અને તેના ભાઈ ભળ્યા. ખુદ રમા (કન્યા) એ પણ હિંમતપૂર્વક એ લડતમાં સાથ પૂરાવ્યો અને કન્યાના પિતાનો દુરાગ્રહ છતાં રમાને તેની ન્યાતના નવજીવનો ખચાવી શક્યા.

રમાના પિતાનો દુરાગ્રહ જોઈને ખુદ ન્યાયાધીશની લાગણી પણ ધૂણી ગઈ. એને પણ એક પુત્રીના પિતાની એવી વાતો સાંભળીને તિરસ્કારપૂર્ણ કંટાળો આવ્યો અને તેથી સામાજિક ધોરણે પિતાનું પુત્રીમાટે મનાતું વાલી-સંરક્ષકપદ તેમણે કાયદાની મદદથી છીનવી લીધું.

આમ ધીરે ધીરે વૃદ્ધ-બાળલગ્નનાં જોડાં તરફ લોકમત વધું અને વધુ વિકસીતો જાય છે, એ તો સ્પષ્ટ દેખાય છે; તોપણ તેની સાથે સાથે એ વાત પણ છુપી રહી શકતી નથી કે, પોતાને ઉચ્ચ, ખાનદાન, સંસ્કૃતિવાળા, દયાધર્મને માનવાનો દાવો કરનાર મનાવનારીજ કામમાંથી આવાં ધાતકી કામ કરનાર તેમજ તેમને તે કામમાં મદદ કરનાર સ્ત્રીપુરુષો હજી છે. કેટલાં હશે તે બહાર આવતાં થોડા ઘણા કિસ્સાઓ ઉપરથી પૂરવાર કરી ન શકાય; કેમકે જે બતાવે જાહેર થાય છે તેના કરતાં જાહેર થઈ શકતા નહિ હોય તેવા બતાવે હિંદુસમાજમાં અનેક બને છે.

એટલે ખાસ વિચારવા જેવો પ્રશ્ન છે તે તો એજ કે, હિંદુસમાજ આવી દશાને ક્યાં સુધી નિભાવી રાખવા માગે છે? એક તરફ ફરજિયાત વૈધવ્ય પળાવતું અને બીજી તરફથી શર-માવનારી હદ સુધીનાં વયનાં કન્યોશની પણ છૂટ રાખવી, એ તો મીથુષ્પત્તિને બન્ને છેડેથી સળંગાવવા જેવું કામ છે; અને લલે આજસુધી એવાં કામ ચાલતાં આવ્યાં હોય તોપણ હવે પછી તેવાં કામ ચાલુ રાખી શકાશે એવી કલ્પનાના ભરોસે તણાવું એ નરી મૂર્ખાઈ છે; એટલુંજ નહિ પણ સમયબલને નહિ પીછાનનારી ભયંકર અજ્ઞાનતા છે; પરંતુ કુદરત કોઈની મૂર્ખાઈ કે અજ્ઞાનતાને કદી પણ નિભાવી લેતી નથી. અગ્નિમાં પડવાથી દાઝી જવાશે એવું જ્ઞાન ન ધરાવનાર નિર્દોષ બાળક સળગતા કોલસાને પકડવાથી દાઝવું ન હોય એમ કોઈ બતાવી શકશે ખરું? અથવા તો પથ્થર જડેલા રસ્તા ઉપર ઉંચી હવેલીની અગાશીએથી ભુસ્કો મારનાર છુંદાઈ ન જાય તેમ બની શકે ખરું? કુદરત તો કુદરતનું કામ કરવાનીજ. તે રીતે જો હિંદુસમાજ પોતાની આવી કૂર અજ્ઞાનતા કે નફરત દુરાગ્રહ કાયમ રાખશે તો થોડાજ વખતમાં એ સમાજમાંથી અનેક યક્ષ-સ્વતીઓ અને લીલાવતીઓ નીકળવા માંડે તો નવાઈ નથી; અને તે વખતે રુઢિબલકોતોની રુઢિઓના કિલ્લાઓ ન્યારે જમીનદોસ્ત થઈ જશે, ત્યારે ઝારના જેવા હડીલા આગેવાનોની કંઈ દશા થશે એ કલ્પવુંયે મુશ્કેલ છે.

દશ બાર વર્ષની બાલિકાને ધરડા માણસ સાથે પરણાવવી અને પછી તે વિધવા થાય, એટલે તમામ સામાજિક કાર્યોમાંથી તેને બાતલ બનાવી દેવી, એ પથુતા કરતાંયે વધુ શયતાનિયત નથી તો શું છે? આવી ભયંકર દુષ્ટતા સામે ખંડ ઉઠાવવા જેટલી હિંમત હજી તો એકાદ યશસ્વતી બતાવી શકે છે; બાકી તો થોડાજ દિવસ પહેલાં પેલી એક બુવાન મહારાષ્ટ્રીય વિધવા બહેને ક્યું? તેમ, આત્મદત્તા કરીને એ કંટાળાભરેલા જીવનનો અંત આણવાજ ધણી બહેનો તૈયાર થાય છે. શું આ હિંદુઓની સંસ્કૃતિ, હિંદુઓનું ધર્મશિક્ષણ, હિંદુઓનો લાંબા કાળનો ન્દતિ ઇતિહાસ શીખવે છે? રુઢિઓના તમામ ગુલામોને, સનાતન ધર્મના એકે એક ઇન્જરદારોને મારો પડકાર છે કે, તેઓ પોતાના સ્થાનેથી બહાર નીકળીને બતાવી આપે કે, આ જનની ભયંકર ફરતા અને જંગલી પ્રથાઓ ઉપરજ હિંદુસમાજ રચાયેલો છે.

અત્યારે તો કાયદો પણ હિંદુ સ્ત્રીઓને અન્યાય કરે છે, દેવો પણ પુરોનાના પક્ષકાર બનેલા મનિરાયા છે, શાસ્ત્રને નામે પણ પુરોનાનાજ લાલનાં સાટાં ટેકાયાં છે; એટલે ‘નશીબ’ના નામે તમામ જંગલીપ્રેરણાઓ નીસાચી લેવામાં આવે છે; પણ એ સઘળા નશીબના ગુલામોને હ

૫૬' ૬૮' કે:-

(૧) તમે કે તમારો પુત્ર માંદા પડે છે ત્યારે નરસીંગ ઉપર આધાર રાખીને દાકતરી સલાહ લેવાનું તેમજ ઔષધોપચાર કરવાનું માંડી વાળે છે ખરા કે ?

(૨) તમે અથવા તમારા પુત્ર-ભાઈમાંથી કોઈ એકાદ દારણુવશાત્ કોઈક મારામારીમાં સંપડ્યા તો નરસીંગ ઉપર આધાર રાખીને પ્રતિપક્ષીના માર ખાતા ઉભા રહે છે ખરા કે ?

(૩) સંનિગ્ધવશાત્ તમારી કે તમારા પુત્ર-ભાઈની ઉપર પોક્ષીસ કેસ થયે તો નરસીંગ ઉપર આધાર રાખીને વકીલને રોકવાની તેમજ જેલમાં જતાં અટકવાની માથાફટમાંથી બચી જાઓ છે ખરા કે ?

(૪) જીવન જીવવા માટે કમાવાની ખટપટ નહિ કરતાં નરસીંગ ઉપર આધાર રાખે છે કે ?

છાકરાનાં લક્ષ કરવામાં એ નરસીંગવાદનીજ આંધળાની લાકડી પકડીને બેસી રહે છે ખરા કે ?
જે આ બધાંજ કામોમાં પુરુષાર્થ અને મનુષ્યપ્રયત્નની વાતો માનવા તૈયાર થાઓ છો તો પછી આજ સુદિનો ઉપયોગ બાળકોએને ઘરમાં માણસ સાથે પરણાવવા તૈયાર થતાં તેમજ મનુષ્યના જેવી મનુષ્યની વિધવાને નરસીંગના નામે ફર રહિબધનોમાં જકડી રાખવા સામાટે તૈયાર થાઓ છો ?

હાં તો તમને શાઓ અને બાપદાદા આડા આવે છે નહિ વાર ? જે એમ હોય તોપણ તમારે પ્રમાણિક્ષ લોકમત સમક્ષ કેટલાક સીધા ઉત્તરો આપવાના રહે છે.

(૧) શું શાઓમાં એમ કહ્યું છે કે, બાલણને સાકરને 'વર્ગ' ખાર વર્ગની' બાળા સાથે લગ્ન કરવાની છૂટ આપવી ?

(૨) શું શાઓમાં એમ કહ્યું છે કે, પેટની પુત્રીઓને જગમ મિલકતની માફક દમગની સાટે વેચવાનો ધંધો કરવો ?

(૩) શું શાઓમાં કહ્યું છે કે, હસાઈ કરતાંયે વધુ કરતા વિધવા બનેલી સ્ત્રી ઉપર ચલાવવી ? તેની સાથે સાથે નીચેના પ્રશ્નાસાઓ પણ કરવાની તમારી જવાબદારી છે:-

(૧) શું શાઓમાં લખ્યા પ્રમાણેજ તમે જીવનનાં બધાંજ કામ કરો છો ?

(૨) જે રીતે શાએ તેનાથી વિરુદ્ધ જનારાઓ માટે જે શિક્ષા દરાવી છે, તે જાતની શિક્ષાઓને અમલ નમે કરો છો ?

(૩) શાએ વિધવાઓને માટે દરાવેલા પુનર્જન્મના અને બીજા સારોના અમલ કરવા તમે તૈયાર થાઓ છો ?

x

■

x

x

બાપદાદાના નામનો ધર બનાવવી વખતે પણ તમારે એવા થોડાક વધુ જવાબ આપવા પડશે:-

(૧) બાપદાદાઓના વખતમાં દાલની દાકતરી અને ચિકિત્સાની શોધબોળો નહોતી થઈ; તમે બહારે એ સાધનોના ઉપયોગ કરતાં બાપદાદાઓની પરવાનગી કપી રીતે મેળવો છો ?

(૨) બાપદાદાઓના સમયમાં દાલના જેવાં વસ્ત્રોનો ઉપયોગ નહોતો થતો, અવર-જવરનાં અને સંદેશ-વ્યવહારનાં દાલનાં સાધનો ત્યારે નહોતાં; દાલની અદાલતો, એકા અને આખાત નીકાસના વ્યાપારી વ્યવહાર ત્યારે નહોતા; એ બધામાં પડનાં પહેલાં પૂર્વજોને કયા તારથી પૂજાવી શ્યા છે ? જે તેમ કરતાં બાપદાદાની પરવાનગીની જરૂર ન પડતી હોય તો આ કામમાંજ બાપદાદા કેમ આડા આવે છે ?

હવે તો તમારાં મંદિરો અને દેવોની મુર્તિઓને પણ બાપદાદાના સમયમાં નહોતાં તેવાં સાધનોવિના ચાલતું નથી; હવે તો ધર્મોચારો પણ મોટરો, મોંઘો, રેલ્વે ટ્રેનો બધાનો ઉપયોગ કરે છે. એ બધાંજ કામમાં સમય અને સંનિગ્ધનાં પરિવર્તનો નીભાવી શ્યા છે; તો પછી આ એકજ કામમાં વિચાર કરતાં શામણે અટકા છે ?

આનુંજ નામ દંડ, દુરામંડ, દંબ, આડંબર અથવા તો રોંગ છે; અને એના રોંગ ચાલુ

રાખવાથીજ કૃષેરિન મેથો તેમજ ખીજ દીકાખેરોને તમે તક આપો છો; પરંતુ હજી હિંદુ યુવક-યુવતીઓ એ દોંગની સામે થયાં નથી, ત્યાંસુધી તમે આ દુરાગ્રહ રાખી શકશો. પણ હમેશને માટે યુવક-યુવતીઓની એ ઉદાસીનતા કાયમ નહિ રહે. જેમ દુરાગ્રહ વધુ જીવી, તેમ ઉદાસીનતાનો વેળાસર નાશ. તેમ ચતાંજ સામાજિક જળવા દામ દામ શરૂ થશે; અને ત્યારે શાસ્ત્રો, બાપદાદા, મંદિરો, બ્રાહ્મણો, મૂર્તિઓ કે દેવાધિદેવો પણ એ જીર્ણુતાનાં જાળાંને ટકાવી રાખવા આવી શકશે નહિ. તેવી સ્થિતિ થવા પછી હાર સ્વીકારવી એમાં કાયરતા છે, પણ તેમ થતાં પહેલાં સમજીને સુધરવું એમાંજ માનવતા છે. હવે હિંદુ સમાજ માનવતાને માને છે કે કાયરતાને સ્વીકારે છે; એજ તેણે પોતાના વર્તન ઉપરથી બતાવી આપવાનું છે.

(દૈનિક “હિંદુસ્થાન”ના એક અંકમાં લેખિકા:-કુમારી જયવતી દેશર્મ)

૩૪-સૂરજથી પળ વધારે ગરમ તારો

ધણીકો એમજ ધારતા હશે કે, સૂરજના જેટલો ગરમ ગોળો આકાશમાં ખીજે કાઢજ નથી; પણ વૈજ્ઞાનિકો અને ખગોળશાસ્ત્રીઓની શોધખોળો મુજબ ખુદ સૂરજના કરતાં પણ વધુ ગરમ એક તારો આસ્માનમાં હસ્તી ધરાવે છે. આલ્હીબેરનને નામે ઓળખાતો આ લાલ રંગનો આતશીઆ તારો આખા જગતમાં સૌથી ગરમ હોવાનું કહેવાય છે અને આપણા સૂરજ કરતાં વધુ મોટો તે એક સૂરજ છે.

આ સૌથી ગરમ તારાની સપાટી નજદીકની ટેમ્પરેચર શુમારે ૮૦,૧૦૦ ડીગ્રી સેન્ટીગ્રેડ હોવાની ગણતરી કરવામાં આવે છે કે જેની આગળ આપણા સૂર્યની સપાટી આસપાસની ફક્ત ૬,૦૦૦ ડીગ્રી સેન્ટીગ્રેડની ટેમ્પરેચર કુછ ખીસાતમાં ગણાય નહિ; પણ આ આલ્હીબેરન તારો આપણી પૃથ્વીથી બહુજ દૂર રહે છે કે આપણા સૂરજના કરતાંય વીસલાખ ઘણો વધુ દૂર આવેલો હોય તેની ગરમી આપણને લાગતી નથી.

આપણો સૂર્ય આપણી પૃથ્વીની સૌથી નજદીકમાં છે. તે ઇન્કે-ડીસેન્ટ ગેસનો બનેલો એક ગોળો છે અને તેનાં કિરણોથી જે ઉકળાટ પડે છે તે કિરણો ૯૨,૦૦૦,૦૦૦ માઇલની મુસાફરી કર્યા પછી અત્રે આવી પહોંચે છે. આ કિરણો લલાં માટેજ સઘળા દિશાઓએ ફરી ફરીને આપણી તરફ આવે છે, નહિ તો જો તે સ્થિર આવે તો ખગોળશાસ્ત્રીઓના જણાવવા મુજબ તેઓ પૃથ્વીને અથડાતાંજ જંગી જાંબ ગોળાની મીસાલ ફાટી ઉડે અને તેમાંથી ગરમ ગેસનાં ઉંબાડિયાં નીકળીને સઘળું દેના ફાટ્યા કરી નાખે.

(દૈનિક “હિંદુસ્થાન”માંથી)

૩૫-આદર્શ વાલમંદિર

બાળકોની કેળવણીનો વિષય અદેવમાં એકાદે દેવે નિર્દેશ ને કલ્પમાં કલ્પ મળે તરીકે જણાય છે, અથવા કરી મૂકવામાં આવ્યો છે. અનુભવ તો એવો જાણે છે કે, જે તરીકે વ્યવસ્થી કરવાનું અનિવૃત્તિએ પણ હંધક સારી કે અસાધ્ય કેળવણી પામે છે તે, એ તરીકે પ્રજા વાંચનારને વિચિત્ર લાગશે; પણ બાળક કોને કહીએ, કેળવણી એટલે શું અને જાગૃતિનાર કેળવણી શકે કે એ વિચારી લખએ તો કદાચ કવરના વાક્યમાં કહે નહીં એવું ન લાગે. આજકાલ એટલે એ વર્ગની આદરનાં હોકરા-હોકરીઓ અથવા એવી કુચ્છમરનાં લાગનાં જાગે:-

કેળવણી એટલે અક્ષરજ્ઞાન નહિ. અક્ષરજ્ઞાન એ કેળવણીનું આપવધાન છે. કેળવણી એટલે મન શુદ્ધ બાળકની બધી ઉદિયોતો મદુરપોષક કરનાં બાળક બને છે. એટલે કે જાગૃત પોતાના હાથ, પગ હત્થાદિ કમંડિયોતો અને નાક, કાન હત્થાદિ જનકિયોતો ખરી ધરણ કરી માળે. હાથ વતી ચારકું નહિ લેઈએ, માખીઓ નહિ મારી નેઈએ. પોતાના લેડને કે નાનાં જાતિ બહેનને ન માર્યાં નેઈએ એવું જ્ઞાન જે બાળક પામે છે તેની કેળવણીના આદર્શ વધ મૂકે. જે બાળક પોતાનું શરીર, પોતાના હાંત, જીભ, નાક, કાન, આંખ, માથું, નખ હત્થાદિ સાકરજાવાની આવરધકના સમગ્ર છે અને રાખે છે તેણે કેળવણીના આદર્શ ક્યાં છે એમ કહી શકાય. જે બાળક ખાનાંપીનાં આપધાં કર્યું નથી, એકાન્તમાં કે સમાજમાં ખારાપીવાની વિષામો રીતમર કરે છે, રીતમર ખેરી શકે છે અને શુદ્ધ-અશુદ્ધ ખોરાકનો બેઠ જાળી શુદ્ધની પસંદગી કરે છે, અકરોતિપાપજો ખાતું નથી, જે જુએ તે માખતું નથી, ન મળે તોયે શાન્ત રહે છે, એ બાળકે કેળવણીમાં સારી પ્રગતિ કરી છે. જે બાળકના ઉચ્ચાર શુદ્ધ છે, જે પોતાની આસપાસ રહેલા પ્રદેશના ઇનિદાસ-બૂજોળ તે સંબંધનું નામ જાણ્યા વિના આપણને જતાવી શકે છે, જેને રેસ શું છે એવું જ્ઞાન શ્યું છે એણે પણ કેળવણીને માર્ગે કીક મજબ કરી છે. જે બાળક સાચજાનો અને સારાસારનો બેઠ જાણી શકે છે તથા સાથે અને સાચું પસંદ કરે છે, નારાનો અને જુદાનો ત્યામ કરે છે એ બાળકે કેળવણીમાં બહુ સારી પ્રગતિ કરી છે. આ વસ્તુને દરે લંબાવવાની જરૂર રહેતી નથી. બીજા રંગો વાંચનાર પોતાની મેળે પૂરી શકે છે. માત્ર એક વાત સ્પષ્ટ કરવી જોઈએ. આમાં કયારે અક્ષરજ્ઞાનની કે સિપિજ્ઞાનની આવરધકતા નહિ જોવામાં આવે. બાળકને સિપિજ્ઞાનમાં રોકવાં એ તેમનાં મન ઉપર અને તેમની બોલ ઉદિયો ઉપર હવાજ મૂક્યા બરાબર છે, તેમની આંખનો અને તેમના હાથનો દુરુપયોગ કર્યા બરાબર છે. ખરી કેળવણી પામેલું બાળક અક્ષરજ્ઞાન યોગ્ય સમયે સંદેહે મેળવી શકે અને તે સ્વપૂર્વક પામે. આજે બાળકોને એ જ્ઞાન જોગણે મધ પડે છે. આજળ વધવાના સારામાં સારા કાળનો નકાળો ક્ષેપ થાય છે અને અતિ તેજો સુંદર અક્ષર કાદવાને બદલે, અને સુંદર રીતે વાંચવાને બદલે માખીના દંતા જેવા અક્ષર કાદે છે. તે 'મધ' ન વાંચવાનું વાંચે છે, અને વાંચે છે તે પણ ધણી વેળા ખોટી રીતે વાંચે છે. આને કેળવણી કહેવી એ કેળવણીની ઉપર અત્યાચાર કર્યા બરાબર છે. બાળક અક્ષરજ્ઞાન પામે તેના પહેલાં તેને પ્રાથમિક કેળવણી મળી જવી જોઈએ. આમ કરવાથી આ ગરીબ મુસકમાં અનેક વાચનમાળા અને બાળવૃદ્ધિઓના અર્થમાંથી અને ઘણા અનર્થમાંથી બચી જવાય. બાળવૃદ્ધિ હોવીજ જોઈએ તો તે ચિદાકેને સારજ દોષ. મારી બાળ્યાનાં બાળકોને સાર કદી નહિ. જે આપણે ચાલુ પ્રવાહમાં ન તણાઈ રવા હોઈએ તો આ વાન દીવા જેવી સ્પષ્ટ લાગવી જોઈએ.

ઉપર આદેખેલી કેળવણી બાળક ધરમાંજ પામી શકે અને માતાનીજ મારફતે. એટલે જેવી તેવી કેળવણી તો બાળકે માતાની પાસેથી પામે છે. જે આજે આપણાં ધર ઇનિમિત મધ ગયાં છે, માતાપ બાળક પ્રલેને પોતાનો ધર્મ જૂઠી ગયા છે તો બાળકની કેળવણી બ્યાસુધી અને ત્યાંસુધી એવા સંગેજોમાં અપારી જોઈએ કે જ્યાં બાળકને કુટુંબના જેવુંજ વાતાવરણ મળે. આ ધર્મ માતાજ બળતી શકે, તેથી બાળકેળવણી ઓનાજ હાથમાં હોવી જોઈએ. જે પ્રેમ અને

[illegible]

પેનાનો પ્રિય નવો પૂતળો; આવી દેશે; કેમકે અમેજામ નવા અદિત્યપૂજ્યના દમે. અંકગણિતના રાખણ પળુ નવાજ રમાય, અરવનાવાળી માલ; કેવલ નૈકાર કાને કોણે ને પેનાની મેલે પીમા નવી વાતો, નવા રાખણ વહેકે રમે ને જાહે ને કોણે.

આ પાઠ્યક્રમને વધારે વર્ગાવવાની જરૂર ન દોરી એવું જિ. આ.માંથી દરેક વળુ યાગ્યો. કમ પડી માયા; કેમકે અર્થોક્તિ જુદાજુદા વનવનજુદા જુદાજુદા દોષ છે. તેથી આ. તે પામે એકજ કમ દોષ ન શકે. અમએ પ્રનએ મોજા જાહેને લેખનજ કમ પડી યક વ. કેટલીક તેજા. તો જાણો કલકટ્ટી રીપી આખ્યા દોષ તેમને ને જુગાવવું પડે. જન્મન વર્તનું જાણક નેક તેમ અર્થક દારી જાણવું દોષ, અથવા નેને 'આ જુ પા' વર્તનનું વ્યવન પડી જવું દોષ તો ને તેની પ મે જુગાયે, જાણક વાચનો માન. મેળવે એ અમ તેના અનભાથી ન નીકરે જાણથી આચળ વર્તે નવિ. આશરમાન જેણે છંદગીતમાં ન મેળવું દે. તે વિદાન જની કહે એ કહેન કાવનામા આવી શકે તેવું છે.

આ લેખમાં મેં ક્યાંયે 'સિદ્ધિશા' અનુદનો ઉપયોગ નથી કર્યો. સિદ્ધિશા ને માતા છે. જે માતાનું કથાન ન લખ શકે ને સિદ્ધિશા કાપજ નવિ. જાણક કેજવળી તે જે મેંયું જાણકને તામળું ન લેકએ. જે જાણકની પાછળ માતાની જાંબ ક્યાંય કો છે ને જાણક મોડીએ ક્યાંય કેજવળી. જ લખ રહેલ છે. નિશાળમાં ૭ ક્યાંય જેમી આજનાર જાણક કહેજ કેજવળી ન તેવું દોષ. આ અસ્તુ સર્વ ગયેલ જીવનમાં સીધિસિદ્ધામ્નો કરાવ ન મળી શકે. પ્રકરો મારકેતેજ જાણકિસાળુ દામ સંભવે એમ અમે દોષ તો પ્રકરકિસાળે માતાનું અદાપદ મેજવળું પડશે ને છેવટે તો માતાએ તેપાર વળું પડશે; પણ જે મારી કથના મોખ દોષ તો મમે તે માતા, જેને પ્રિય છે તે ધોરી મદદથી તેપાર સર્વ શકે છે; અને પેનાને તેપાર કરતી તે જાણોને પણ તેપાર કરી શકે છે.

(તા-૨-૧-૨૬ના "નવજીવન" માં લેખક:-મદાદમા માંથીજ)

છે તો પણ અવારપિપથન તેમની કુશળ મારે દિશાગિઓ જેવા હતા છે. કુશળી કન ડે કે એકા
 મુખોમાં જન્મ લેવાનું હોય છે એને યાગપરે રૂંટ થાય તેમજ અન્યરહેતે રૂંટ થાય હરી
 રૂંટા છે. હરી હરી કેમ? મિત્રો દેખાવ છે તે ને સ્વપ્નના યદરે, નવી સ્વાધ્યાયો અદ્યય યદ
 મય છે. દાષ ! જેની અગ્રનમય કાયા નીચે દૂર દેશવરના ભોજે આવીને આગમ વેદો વગ
 નોજ આને મારા સંગોને એના કૃપથી પણ અનુભવી નથી. અરે, ભગે, પુનપુરીએ; અતો
 મારે તરફ છે, કુશળ અને એકના કુશળમાં મારા હૃદયે; અનુભવે, કુશળી સ્વપ છે, તેમને કેમ
 બાધ્ય આપનાર જગતું નથી. હરે, હરે કુશળ! હરે! આટલું કરેનાં કરેનાં તે મનિર્મલ યાગની
 પર પડી મણ. માનાની આ દયા જેમ તે મુવની પણ દયા જાણી. માઃ અથવા જાત જાણે
 માનાની મુશ્કેલી વળી ત્યારે તે ઉડી અને કરેનાં સાગ્રી કે "અરે ! કુશળી અતનામાં કુશળ !
 તારે લોધિજ મારી આ દયા દામ. જે તે કુશળનું બી પાતું ના હોય ને; મારા કરેનાં જોના
 પુત્રોનું પ્રયત્ન મદાભારતથી મુદાગિમાં બધિદાન ચાન નહિ. અરે કુશળ ! તેજ મારા તમામ
 વિદ્યાનું મુશ્કેલન કુશળ કે જેઓ માંદોમાંદે કપાને મરી ગયા. તું સદને મારે કુશળનું બી
 વાવી ગયો, જેથી કરીને અવારપિપથન મારે મળ્યાં કુશળ સદન કરનાં પડ્યા છે. અરે કુશળ
 જન્મ્યદ ! તેજ મારે રજુ સર્થ સર્વસ્વ નાશ કુશળ, તે તારા બામ (પુત્રીજન) સાથે પિરોડા હરી
 વિદેશીય યજુ(શાદસુદીન)ને બેસાવી મારા વીર સંતાનેનું રજુ વદેનનનું. અરે નિર્દય ! તે
 સાધને મિત્ર બનાવ્યો તેનું તને ક્યાં બાન હતું ? એ અવસર મેળવી અને કમો તેનું તને માન
 હતું ? માન મારે નહિ, પણ આપા દેશને સંદાર કરશે તેને તે ક્યાં જિગાર ક્યો હોય ?
 આટલું હરી તે હરીથી બોલી કે "આ પારા પુત્ર કાલીદાસ ! શું તુંજ રીસપિપરનું નામ પારખ
 હરી વરપ ચાલી ગયો ? પારા અર્જુન ! શું તે મારી સાથે રીસાકને નેપોસિપરનું નામ પારખ
 હરી કાન્સને સુશામિન કહ્યું ? અરે જહ બીધ તથા કોણાચાર્ ? શું તમેજ નેપિપરન અને
 મેરીપારી બની અમેરિકા ચાલ્યા ગયા ? વીર અભિમન્યુ ! શું તું આટલાકારી રીસપિપરન ના
 નથી થયો ને ? અરે બીધુણની ગીતાના રદસ્ય ! શું તે રીસોસોશીનું નામ પારખ હરી પશિમ-
 ના વિદેશોને કુટે આખી દુનિયા ઉપર શરકાવી હોય છે ? અરે રાજપૂત રમણીઓ અને સીના-
 સાવિત્રી જેવી દેવીઓ ! શું તમારી બરાબરી કરે તેવી સ્ત્રીઓ આ વખતે આ દુનિયામાં છે ?
 અરે વીરજનની વિદુષા ! શું તારા મુકામલો હરી મકે એની કાંઈ દેવી મળશે ? તારી માથે
 પોતાના એકના એક પુત્ર સંજયને આપું કેટલી સ્ત્રીઓ હરી ચક્રી કે "અરે પુત્ર ! મુદમાં કાંઈ
 વરણને મોહ કરેશ નહિ, તારા પ્રાણને પણ મોહ કરેતો નહિ; કારણ કે તારે એક દિવસ ચરીર
 કુટલાનું તો છે." અરે દેવીઓ ! તમે મારો ત્યાગ કરી ક્યાં ચાલી ગઈ ?"

પાકકચ્છ ! માતાને આવેલા વિશાળ સાંભળી ક્યું એવું પથ્થર જેવું હૃદય હસી કે જે પીગળી જાય નહિ ? માતાનું રહન સાંભળી તે સુવતીનું હૃદય કંપાવનાર થઈ ગયું; એટલુંજ નહિ પણ વનનાં દરેક વૃક્ષ અને પશુપક્ષીઓ જ્ઞાન કરવા લાગ્યાં અને હું પણ રહ્યો. મારા મનમાં નાના પ્રકારના વિચારો ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા અને મારા મોઢામાંથી નીકળી પડ્યું કે “ હે વિધાતા ! આ એજ ભારતરૂપી જનની છે કે જે એક વખતે બૈશ્વવંશન હતી, જેમાં એટલેના વાસ હતો; આજે તેજ માતા અપવિત્રાત્માઓથી ક્લેશિત થઈ રહી છે. જે એક વખતે સુવર્ણમય બૂમિ જતી હતી, જેનાં રત્નોની પ્રાપ્તિને માટે દર પ્રદેશના લોકો આવના હતા; આજે તેનાંજ સંતાનો હરિદ્રતાથી માયાં માર્યાં ફરે છે. અરે કાજ ! તું પછો અન્ધારી છે, તને માતાની દશા પર દયા નથી એ શું ? અરે કાજયક ! માઠ રાખજે કે, તારે તારાં કર્મોનાં ફળ ભોગવવાં પડશે અને માતાનું કુખ્ય દુર થશે. પાકકચ્છ ! કાજયક માતાના માથા ઉપર ઉજું રહ્યું છે અને તે માતાને પીકી નાખવા માગે છે; પણ આવજે તેને આવજ્યાં કામોથી ઉત્તર દેવો નેકમજે કે અરે કાજ ! તું અમારું કહ્યું માનીશ, એટલુંજ નહિ પણ તારે અમારી આંજળીઓના કશારા પ્રભાષે કામ કરવું પડશે.”

(“श्रीधर्षण” भाष्य—सन १८९६ ना अंकभां. मूल लेखिका—श्रीमती कुमारी अमरदेवी)

વિધિથી તને લાંબું આયુષ્ય, બળ તથા ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરાવવાને હું આ વસ્ત્ર પહેરાવું છું" એમ કહી આચાર્યે વસ્ત્ર પહેરાવવાં.

કુમાર આ વખતે કહે છે કે "જે" આ ધારણ કરેલી મેખલા, મારાં અવિદિત કર્મોથી થયેલી અપવિત્રતાનો ત્યાગ કરી મારે વર્ણ શુદ્ધ કરે. પ્રાણ અને અપાનને નિયમમાં રાખી મને બળવાન બનાવનાર ભગિનીના જેવી ક્ષિતકર થાઓ અને મને કાંતિ તથા સૌભાગ્ય આપે. પરમાત્માનું શાપક એટલે પરમાત્મસ્વરૂપ ભોજનાવી મને પાવન કરનાર, પ્રજાપતિની સાથે ઉત્પન્ન થયેલું હોવાથી સ્વાભાવિક શુદ્ધ અને આયુષ્ય તથા ઉત્તમ પદ પ્રાપ્ત કરાવનાર એવું યજ્ઞોપવીત દે આચાર્ય ! હું ધારણ કરું છું. આ યજ્ઞોપવીત મારામાં તેજ-બળની શુદ્ધિ કરે."

જનોબની ત્રણ સર અથવા ત્રણ તાર, સત્ત્વ, રજઃ અને તમ, એ ત્રિગુણ પ્રકૃતિ સૂચ્ય છે. અને તે પ્રકૃતિનો ઉત્પત્તિ તથા લયનું સ્વરૂપ બ્રહ્માંડથી સૂચિત છે. કુમાર હંધારણ કરતાં લાંબું છે કે "આ હંધ દીપ્તિપુષ્પ, વેદાધ્યયન અને ધર્મવર્ચસની પ્રાપ્તિ સારું મદદ કરે છું." આચાર્ય કહે છે કે "હું તને પ્રજાપતિ દેવના, સંવિતાદેવતા, જળદેવતા, ઔપધિ, પૃથ્વી તથા વિશ્વેદેવા-સર્વ જૂનોને સોંપું છું. ને સર્વે તારું રક્ષણ કરે. હું મારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્ત, દિવસે ઉંઘીશ નહિ, પાણીને નિયમમાં રાખજી અને સમિધ લાવી સાયં તથા પ્રાતઃકાળે તેનો અગ્નિમાં હોમ કરજી." આજ આઠ માપત્રીમંત્રોઃ જોષ આપી છેવટ કહે છે કે "બ્રહ્માચાર્યે પધારી ઉપરજ સુધુ." અતિ ક્ષાર તથા લવણવાળું ભોજન કરવું નહિ. હંધ ધારણ કરવો તથા મઘ, માંસ, અસત્ય લાપણ અને સ્ત્રીઓમાં બેસવાનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. કોઇની વસ્તુ આપ્યા વિના ક્ષેવી નહિ. કામ-ક્રોધાદિ દુષ્ટબોલો ત્યાગ કરવો. શુક્ર સ્ના હોય તો પોતે બેસીને, શુક્ર બેઠા હોય તો પોતે ઉભાં થઇને, શુક્ર ઉભા હોય તો પાસે જઈને અને શુક્ર આઘતા હોય તો દોડીને ઉત્તર આપવો.

સમાવર્તન-આ સંસ્કાર સોળ વર્ષસુધી માન્ય છે. બાલીસ વર્ષસુધી ક્ષત્રીને અને ચોવીસ વર્ષ સુધી વૈશ્યને ઉપનયન સંસ્કાર થઇ શકે છે. માયત્રીથી વિશુષ્પ રહેનારને પતિત ગણવો અને તેની સાથે કશો વ્યવહાર રાખવો નહિ. સ્નાતકે રાત્રિને સમયે નદીમાં નહાવું નહિ, નગ્ન નહાવું નહિ, નમ્મ સુવું નહિ, વસ્ત્રાદિ વસ્ત્રો હોય ત્યારે હોવાનું નહિ, ઝાડ ઉપરે ચઢવું નહિ અને શવને જોખમમાં નાખવો નહિ.

પ્રાચીન કાળે આ પ્રમાણે સ્ત્રી-પુરુષ સંસ્કારી હોવાથી તે કાળને ખરેખરો સતયુગ કહીએ તો ચાહે. કેમકે પતિપ્રત્યેના ધર્મ જેમ સ્ત્રીઓ સમજતી, તેમ પુરુષો પણ પત્ની પ્રત્યેના પોતાના ધર્મ સમજી તે પ્રમાણે વર્તતા હતા. સ્ત્રીપુરુષોને તે પુરુષ સ્ત્રીને આપી ઇન્દ્રીને મિત્ર અથવા સોખમી છે. મિત્રો જેમ એકબેકનું કહેવા-સાંભળવામાં જુલમ કે અત્યાચાર માનતા નથી, તેમ તેઓએ પણ એકબેકની બુદ્ધિ સુધારી, સન્માન પકડવો જોઈએ. એ સમયમાં વંશીની પ્રેમ ઉપર નોજ નહિ પણ અંતરનો દત્તો; અથવા બીજા સંબંધોમાં કંઈ તો પશુવત્ કામવાસનાનો નહિ, ખોટી પતરાઈનો નહિ પણ ખરા અંતઃકરણનો અને દેવી (પ્રેમ)દત્તો. તે શુદ્ધ પ્રેમ પાછો પ્રાપ્ત કરવા માટે દલે આપણે સંસ્કારનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ.

સંસ્કારના પ્રતાપ

સંસ્કાર અને સત્સાધના પ્રતાપે આપણી આર્થ મનાઓ કેવી પ્રતાપી અને પતિવ્રતા થઇ ગઈ તે જુઓ. કલિની પ્રેરણાથી નજ રાજ્ય બ્યારે જુનાર રમવા તૈયાર થયા ત્યારે દમયંતીએ તેને જુગટાથી થળાં ઝુકસાનવિશે બોધ કર્યો. એ બાળન તે વખતની સ્ત્રીઓ કેટલી નીતિવાળા અને વ્યવહારમાં કુશળ હતી, તે બનાવી આપે છે. યુરુદ્ધથી છેવટ બ્યારે પતિની જુનારમાં દાર થઇ ત્યારે દમયંતીને તેણે પિયર જવા થણા આગ્રહ કર્યો. તે વેળા તેણે નિર્ધન મહીથી બૂટી પડવાની કંઈ ના દર્શાવના વનવાસનાં ઘેર સંકેત વેઠવા સાથે મઘ. નજ બ્યારે રસ્તામાં તણ દીધી ત્યારે અનેક દુષ્ટ અને ગ્રાસ છતાં ૧૮ પ્રેમી રહીને પિનાને ઘેર જઈને પણ દમયંતીએ તેની તપાસ કરાવી. તેને કુટ તથા કુખડો જોઈને પણ આનંદથી બેઠી. એ તેનું કેવું પતિવ્રત ને કેવી પતિપ્રેમ-અગ્નિ! વિરાટ રાજ્યની પુત્રી અને અજીનના પુત્ર અભિષેકની પત્ની ઉત્તરાની દિમન, ચોરના અને

પતિમત્તિ કેવી વખણાય છે ! એણે રણભૂમિમાં બધાં મરણશરણુ સ્થિતિમાં પોતાના પતિની સેવા કરી આવ્યાસન આપ્યું અને પાછી પાની કરવાથી ક્ષત્રીવટને લાંછન લાગવાતું જણાવી ચિન્હ દુષ્ટ બોધ કર્યો, એ તેવું કેટલું મનોબળ !

પાંડવની સ્ત્રીઓને તેમનાં સામુ દુતાઇ સાથે કદી કબેશ થયો હોય એવું વાંચવામાં આવતું નથી. રાગ દશરથની પત્ની કૃષ્ણાએ રામ-સીતાની છાયાં કરી, પણ સીતાએ તેમની સાથે કંઠકામ એવું ક્યાંય પણ સાંભળવામાં આવ્યું નથી; તેમજ ધૃતરાષ્ટ્રની પત્ની ગાંધારીને સો વહુઓ છતાં કે તેની આજ્ઞા લોભી સામે ઉત્તર વાળ્યો, એવું ક્યાંય જોવામાં આવતું નથી. આવું કારણ એક છે, સ્ત્રીઓ પોતાના ધર્મ જરાબર સમજી તે પ્રમાણે વર્તતી હતી. માટે સર્વ સ્ત્રીપુરુષોએ પોતાની ધર્મ અને કર્મનું સમજવા ઉત્સુક થતું જોઈએ.

(તા. ૧૨-૨-૧૯૧૩ ના "સાંજનાંમાન"માં લેખક:-કવિ કદાનજી ધર્મસિંહ-રાજકોટ)

૩૮-કુદરતની અદ્ભુત કારીગરી દ્વિયોની અગમ્ય શક્તિઓ

આંખ વિના જોવાય ! કાન વિના સંભળાય !!

માનવના મનને આજનાંથી આપણી માન્યતા એવી રહેલી છે કે, જે કામ જે પ્રદ્રિયને માટે નિર્ભર થયેલું છે તે કામ તેનાં પ્રદ્રિય પત્તી શકે, બીજી કોઈકી નહિ. તેને અભાવે તે ક્રિયાથી મન અવગત તેની વિરત્ત જોવાયી પડે. પણ હાલના જમાનામાં બીજી અનેક વિચિત્ર શોધાવી માટે નો માનવજાતે પોતાની કામને એક પણ દ્રવ્યન મળ્યા આવેલાં છે. તેથી એમજ સિદ્ધ થાય છે કે જે કામ જે કોઈક પ્રદ્રિયને સક્તિ એવું તે કારણસર નહન થઈ ગઈ હોય છે ત્યારે તેવું કામ અન્યથા કરી શકે છે એક કામને બીજે કામ તરફ વળવતા નહિ. ધમવતી દ્વિય-વધીજ પ્રકારીથી કરી શકે છે, નહિ એવું જે કદિ નહન થઈ શકે એક કામને બીજા કામ તરફ વળવતા નહિ. પણ હજી પામી શક્યા નથી.

એકા બહુશક્તિ કેમિત માનવ કોઈક વાંચકને હમણાં આંખવિનાની દૃષ્ટિ એ નામનાં પામ્યા છે. આજનાં દિને તેમ તે કામ છે કે-એકે આ કદરવોળા પાત્રની આંખનાં દેશથી વાંચક પાંચ દિશામાં જોઈ શકે છે એવું. આજનાં દિને એકે એકે માનવ કે કોઈકાવડે સામા માનુષને આંખથી કે નહિ, આંખનાં દેશથી કે નહિ, પણ આંખનાં તે આંખવિના કોઈક વાંચક છે, જેવું કેટલું જોઈ શકે છે એવું. આજનાં દિને એકે એકે માનવ કે કોઈકાવડે સામા માનુષને આંખથી કે નહિ, આંખનાં તે આંખવિના કોઈક વાંચક છે, જેવું કેટલું જોઈ શકે છે એવું. આજનાં દિને એકે એકે માનવ કે કોઈકાવડે સામા માનુષને આંખથી કે નહિ, આંખનાં તે આંખવિના કોઈક વાંચક છે, જેવું કેટલું જોઈ શકે છે એવું.

આજનાં દિને એકે એકે માનવ કે કોઈકાવડે સામા માનુષને આંખથી કે નહિ, આંખનાં તે આંખવિના કોઈક વાંચક છે, જેવું કેટલું જોઈ શકે છે એવું. આજનાં દિને એકે એકે માનવ કે કોઈકાવડે સામા માનુષને આંખથી કે નહિ, આંખનાં તે આંખવિના કોઈક વાંચક છે, જેવું કેટલું જોઈ શકે છે એવું. આજનાં દિને એકે એકે માનવ કે કોઈકાવડે સામા માનુષને આંખથી કે નહિ, આંખનાં તે આંખવિના કોઈક વાંચક છે, જેવું કેટલું જોઈ શકે છે એવું. આજનાં દિને એકે એકે માનવ કે કોઈકાવડે સામા માનુષને આંખથી કે નહિ, આંખનાં તે આંખવિના કોઈક વાંચક છે, જેવું કેટલું જોઈ શકે છે એવું.

“એ એને કેટલીક વાર ચિહ્નિયો પોતાની જરૂરને કે દરેકની પામ્યા આજ સુધી પમના નળાઆને આકાશીને જાગતાં જોઈ જતી.”

બીજા એક કેસ વિશે ડૉ. મેટ્રીન નામના ડૉક્ટરે નવીન જન્મે છે કે, એક બાળકને પાંચ વર્ષ આવડું ત્યારે તેનું હૃદય, દાઢ અને તેના પગની આંગળીઓનાં ટેંકાં તેની સર્વ ક્રિયા-શક્તિનાં કેન્દ્ર બનતાં. તેના પેટ પર ગંદકાનું પાનું ને જોઈ શકે નહિ એવો રીતે જન્મે મૂકના તેને તરત જોળખી કાઢતી અને એક પછી એક આખા મંદકાની પાતામાંથી ગમે તેટલા મૂકોએ તો તે બધાં ક્યાં ક્યાં છે તે સ્વાધર્ષ દલી આપતી. કોઈ વાર જન્મે ધરિયાળા હાથને મેને જાણના વિના તેના પેટને આકાશીને મૂકના તો તેમાં કેટલા કલાક, કેટલી મિનિટ ને કેટલી સેકન્ડ કહ્યું છે તે બધું તે ટૂંકન કહી દેતી. તેવીજ રીતે તેની પાંચ કોમ્પ લાખો લખેલા કામગીર તેજે કહી જોયો ન હોય એવો સાવિતે જન્મે ત્યાં રાખના તો તેના પગ ચઢે ચઢને કક્કાટ વાંગી જતાવતી.

બીજા વખત જન્મે જોતા કે સ્વાદ ચાખવાનું કે સુખવાનું કામ પગ તે હૃદયને જાણના આંગળીઓનાં ટેંકાંવડેજ કરી શકતી. તે વેળા તેની જીભ કે નાક તે કામમાં આવી શકનાંજ નહિ.

કાનનું કામ દાઢ કરે ! !

જોવાનું, સ્વાદ ચાખવાનું ને સુખવાનું કામ આ પ્રકારે અન્ય ઇન્દ્રિયોથી માવ તે તેમજ કાનવગર પણ મનુષ્યો સાંભળી શકે છે ! જોશના સંદેશની દોડાણીદલામાં એક ફરી જાઈ જાવી હતી તેનું સર્વોત્તમ ક્ષેત્ર મહાદાઢ ઘર્ષ જનું દનું કે ગમે તેવો ગરમ કે ઠંડો પદાર્થ તેને આકાશવામાં આવતો કે ગમે તેવો શબ્દ-પ્રયોગ તેના પર કરવામાં આવતો તો તેની જવાબે અમર કે તેથી દર્ધ દુઃખ તેને થતું નહિ. ગમે તેટલો મોટો અચાજ તેના કાન પાસે કરના તો તેનાથી તે શુદ્ધિમાં આવતી નહિ પણ તેની દબેજા ઉપર કે પમનાં તળિયાંપર ધણેજ ધીમેથી પખ કંઈ રાજ્ય થતો તે જરાબર સાંભળી શકતી !

તેની આંખો બંધ હોય, જથવા તેને પાટા બાંધ્યાં હોય તે છતાં તે પ્રત્યેક પદાર્થનું સ્વરૂપ તથા તેના રંગ યથાર્થ જોળખી આપતી. તેના દાઢમાં કે પગનાં તળિયાંને સ્પર્શ થાય એવી રીતે કામગીર મૂકના તો તે વાંચી શકતી, તેમજ ધરિયાળામાંના વખત પણ કહી સંભળાતી.

આજકાલ આપણને કેટલાકના આવાજ પ્રયોગો જોતાં તેમાં ઘડા બેસતી નથી, અભ્યસની લાગે છે અને દંઈક સુક્તિ પ્રયુક્તિ દરેક એમજ આપણું માનવું થાય છે; પણ ઉપરનાં દર્શાવે માનીએ તો તેમાં અતિલવેગિનિ કે અસત્ય ન પણ હોય એમ સ્વીકારવાનું યોગ્ય લાગે છે. લખેલા બંધ કામગીર કપાજે આકાશીને, પહેલેથી તેમાં શું લખેલું છે તે જિલકલ નહિ જાણનારા એના “અનુભવો” તેમાંનું લખાણ આપણને સંભળાવે છે ત્યારે આપણને કોઈ દેવી-દેવતાને સાધવાથી કે મેલી પિલાથી તે અદ્ભુત સક્તિ પ્રાપ્ત કર્યાંતો વિચાર સદજ થઈ આવે છે.

દવાવિના કે નિરાદાર રહીને કોઈ મનુષ્ય જીવીજ શકે નહિ, અગ્નિને સ્પર્શ કરવાથી દાઢપા વિના રહેવાજ નહિ, વિજપાન કે વિજમશણ ક્યાંનું ફળ મૂલ્યજ હોઈ શકે-એવી આપણી માનવાઓ પરાપરથી ચાલી આવે છે તે પણ આ જમાનામાં ખોટી પડતી ક્યાં નથી જોતા? કેટલાક યોગીઓ અથવા ફકીરો, મોટા મોટા દાકતરો અને હવે વિજ્ઞાન-સાહીઓની સમક્ષ પ્રાણુવામથી જાણ રંધીને સર્વ ઇન્દ્રિયોનું કાર્ય બંધ કરી દહને અથુક દિવસ “કપર” જેવી પેટીઓમાં કે જુમિની અંદર ખોદેલા ખાડામાં પડ્યા રહે છે અને યોગ્ય કાળે પાછા તેમને જાદાર કાઢવામાં આવે છે તે પછી, પ્રથમથી કરેલી સચના મુજબ, તેમના ઉપર અથુક ક્રિયા કરવામાં આવે છે તો પાછા જાતોદ્ધૃત લહને ધોજે ધોજે પ્રાણુ પુનઃ પ્રાપ્ત કરીને હરના ફરતા થઈ જતા છે એવી દયાઓ ધણુના વાચકમાં અવસ્થા આવી દશેજ.

અગ્નિને સ્પર્શ કરતા તો શું પણ ધગધગતા અંગારા ઉપર ખુસ્તે પડે ચાલના અને દોડના તથા બીજા જોને તેમ કરવું હોય તેને તેમ કરવાને નિર્મલજ આપતા ફકીરો વગેરેની વાતો આપણે ક્યાં નથી જાણના? કેટલાકે તો તે પ્રત્યક્ષ જોયું પણ હોયું જોઈએ.

તેવીજ રીતે ગમે તેવી અજાણી ઝેરી યાંત્રનું વિજપાન તથા વિજમશણ કરવા છતાં તેના થી

મૃત્યુ પામવાનું તો ફોરે રહ્યું પણ સહેજ માડી અસર પણ જેને નહિ થયેલી એવા એક “પ્રિ-સર”ના “જેલ” મુખ્યની મોઝલી પ્રત્યે સ્વરૂપ કાળ ઉપરજ નહેર નાટકશાળામાં કે એવે બીજે સ્થળે અનેક વાર જોયેલા છે ને તેની અકલિત અનન્ય સાધારણ શક્તિ ધરાવનાર તે પુરુષ ક્યા અસ્વાભાવિક બળને લઈને આમ નિર્લેપ રહી શકે છે તે વર્તમાનકાળના વંશો કે દાક્તરો પણ સમજી શક્યા નથી.

મેં પોતે ચોરવાડ મુકામે એક પંચગી જેવા દેખાતા કપીરને પાંચ શેર જેટલાં માર્ગ ખાઈ જતો જોયો છે. તેની સાથે બીજા સ્વાદિષ્ટ પદાર્થ પણ ખાવામાં તે પાછો દડે એવા ન હતો. કાચું અનાજ કે કાચો લોટ પણ ખાઈ જતો ને પાણીનો આગો ડગો (કેરોસીન તેવ ભરવાનો) પી શકતો, છતાં શરીરે તો શુષ્ક જ હતો. આમાં પણ કશી ઇદ્રિય ક્યા કારણથી આવી બળવાન થઈ હશે તે સમજી શકાતું નથી.

વિદ્યુત-પ્રવાદના અદ્વચ પણ રાક્ષસી બળવડે કરીને ગતિમાં આવતાં અને શબ્દ તથા પ્રકાશનું ચમત્કારી રૂપાન્તર કરી બતાવતાં અસંખ્ય ગંગો આજકાલ યુરોપ-અમેરિકામાં શોધાયા છે. તેથી મનુષ્યની શુદ્ધિ બીજી શું નહિ શોધી શકે તે આપણાથી કહી શકાતું નથી. આકાશમાં રહેતા ગ્રહો જેડે વાયરલેસ ટેલીગ્રાફ કે ટેલીફોનથી કે લવાઈ વિમાનોથી સંબંધ બાંધવાનું પણ કેટલેક કાળે વૈજ્ઞાનિકોના હાથમાં આવી જશે એમ કહે છે; તોપણ મનુષ્યમાત્રની અંતર્દિત, ગૂંઠ, નિઃસ્ત્રીમ શક્તિઓનો ઉપર જણાવેલો આવિર્ભાવ ક્યા નિયમેને અનુસરીને થઈ શકે છે તેનું જ્ઞાન મેળવવાને કોઈ સમર્થ થશે કે કેમ એ તો સંદિગ્ધ જ છે. સર્વશક્તિમાન સચરાચરવ્યાપી પ્રભુની અટપટી માયાબળ તો કાઈથી ઉઠેલી શકાય એમ લાગતું નથી.

(“એ ધડી મોજ”ના તા-૨૦-૧-૨૯ના અંકમાં લેખક:-સાક્ષરશ્રી જગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા)

૩૧-આપણું સંગીત

હિંદનું અને પાશ્ચાત્ય સંગીત ઘણી ભિન્ન પ્રતિભાનાં છે. એ બે સંગીત તદ્દન જૂદા પાયા-પર રચાયાં હાજે છે. ડૉ. ટાગોરથી માંડીને જે કોઈ સંગીતમાં પ્રવેશ કરવા માંડે છે તે કહે છે કે, પાશ્ચાત્ય સંગીતમાં સંવાદ (હાર્મની) અને હિંદના સંગીતમાં (હિંદનું, કારણ કે પૌર્વાત્ય સંગીતના પણ ઘણા પ્રકાર છે.) લય મુખ્ય માલમ પડે છે.

હિંદનું તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મ, ખરી રીતે કહીએ તો હિંદની સમગ્ર સંસ્કૃતિ અંતરલક્ષી રચાય છે તેમ એનું સંગીત પણ અંતરલક્ષી છે. આપણું સંગીત જીવનના ઉંડાણમાં, જીવનની ઉંડી લાવ-નાઓમાં, જીવનની ઉંડી લાગણીઓમાં અને જીવનના ઉંડા અને લબ્ય વિચારપ્રદેશમાં આપણને લઈ જાય છે. એ સંગીત આપણને સ્થૂલ ભૂમિકામાંથી આધ્યાત્મિક ભૂમિકામાં ખેંચી જાય છે. જ્યારે પાશ્ચાત્ય સંગીત બહારની સમાજ અને બહારની સૃષ્ટિ સાથે આપણને જોડતા માલમ પડે છે, ત્યારે આપણું સંગીત આપણા અંતરપ્રદેશો તરફ આપણને વાળે છે.

સંગીત અને કલાના જળરા વિવેચક ભરતમુનિ, એમની પુરાણી પ્રથા પ્રમાણે જણાવે છે કે, સંગીતનું મુખ્ય ધ્યેય મુક્તિ આપવાનું છે. મુક્તિ ઘણી રીતે સંધાય, પણ સંગીતનું સેવન એનો માર્ગ બહુ સરળ કરી આપે છે. સંગીત સંગીતને ખાતર નહિ પણ મુક્તિને માટે છે-અર્થાત્ સંગીત સંગીત ખાતર નહિ પણ મનુષ્યને આત્મસાક્ષાત્કાર કરાવી તેને પરમાત્માની સંવિત સાથે એક કરવાના એક સુંદર સાધનતરીકે ઉપયોગી છે.

ઉત્તમ સંગીતકાર સંગીતના ભાવ સાથે લય પામે છે અને સહૃદય મનુષ્યને એની તરફ અનિવાર્ય રીતે આકર્ષે છે. પાશ્ચાત્ય સંગીતનું ધ્યેય બીજા સાથે સંવાદિતા સાધવાનું છે. તેમાં એકસામટા ઘણા ભાવોનું મિશ્રણ સંભવે છે અને એ ભાવોનું જ જેમ પૂર્ણ પ્રકટન થાય તેમ તે ઉત્તમ લેખાય છે. આપણા સંગીતમાં એક ગાયનમાં એકજ મુખ્ય ભાવ પ્રકટ થાય છે. અને

એ બાબ ગાયક અને સમજાવી જાણાને જોતા કમમાં નરખોળ કરી એને સ્વચ્છતા અને સુગંધી છે. આપણું સંગીત હવેનને એક વારનામાં નહિ-નગીન કરે છે. જોઈતા સંગીતના પદો એની કૃત્યશક્તિનું પાત્ર કરારી કૃત્યપ્રયોગે આપણે અકિનજીવ અને શ્રેષ્ઠ પ્રગટ કરે છે. નરખિંદ પ્રવેશ પછી એનાં સંગીતનાં પદોથી આપણને ભક્તિ-વરણમાં દીન કરવું છે. દરગમનાં પદો સંગીતની મારક પછી એકી વધારે રચનાવાચી ભક્તિપ્રેમ ગાયકોમાં પડે છે. આ કારણે આપણને સમજાવે છે, જે હવેનનાં ઉંડાં તરવો સાથે માનવ-પ્રકૃતિને દુષ્ટ કરાવે તે વિદેશી સંગીત. વિદેશી નવનનાં પદો અને સંગીતની મારક વિદેશી સંગીત પણ પરમહવેનમાં અનવહવેનને વર આપવા પ્રયે છે.

આપણા સંગીતના પછી જુદા જુદા પ્રકાર છે. આશંકા કે કમ્પારી સંગીત એમાંના મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. એમાં તાલ, રસ, આશાપરનો કાચ એક સ્વરપદથી જોઈ અરુચિ ઉતારવાની છતાં છતાંદિ અંશો બહુ પ્રકીર્ણ થયા છે. પણ મારો અંગન સ્વભિપ્રાય તે છે કે, આપણા ઉત્તરો સંગીતની પરિભાષા પર બહુ ખ્યાલ આપી સંગીતનું ખરું દાર્-ને ઉગમ આવેમાં રહ્યું છે તે વિચારે પાડવું છે. રામ સાથે એકવાની, એની સાથે કુસ્તી કરવાની અને ગાળા કરવાની એ આપણા સંગીતકારોને પડી દોષ છે અને એવા વિરોધ પછી ભક્તિ તરફથી કરવામાં આવે છે; છતાં સંગીતના આસ્ત્રીય અભ્યસીઓ ઉત્તાદી સંગીતને બહુ મદદ આપે છે. દ્રા. આપણા લેના મન પ્રમાણે કૃત્ય સાસ્ત્રીય સંગીત એ સંગીતનો મદદા ખંડાર છે અને મોક્ષસંગીત અને મરજા કૃત્યોદિ સંગીત અને નાટ્યકારનું સંગીત એ જ્યાંમાંથી નેટલું કરવી થો એટલો અંશ મદદ કરે છે.

એ પછી મારા મત પ્રમાણે સંગીત આવે છે. એમના સંગીતમાં સ્વરનું જ્ઞાન હોય છે. આશાપ પછી રસિકતાનાં બધેનો વિચાર કરી વગર લખ થકે છે. સંગીતનું બહુ સાસ્ત્રીય નહિ પણ સ્વાભાવિક અંતઃપ્રેરણાથી નેટલું જ્ઞાન મળી થકે નેટલું મેળવી લે છે, પણ એ ઉપરાંત એમના કંઈક મધુરતા એમને બહુ સદાય આપે છે. એમનું સંગીત જલે એમનું તદ્દપ મુલ્ય કરવું હોય અને એમના હૃદયના આવેને કાઈ આશ્રીક રીતે બાંધ કરવું હોય એમ લાગે છે. અને જોનાને તે એ સંગીતમાં સંગીતનો ખરો આત્મા દેખાય છે અને સદ્ગાગ્યે એમાં રામ કે સુર સાથે જોડી રમત કે કુસ્તી દોતી નથી.

નાટ્યપ્રયોગમાં મવાઈ સંગીત ઉત્તાદી સંગીત અને સંગીતનાં સંગીતની કંઈક વચમાં આવે છે. એમાં સંગીત સંગીતની મોહક મધુરતા તે જલ્દેજ માલમ પડે છે; પણ ઉત્તાદી સંગીતની કેટલીક અગમ્યતા અને સામાન્ય મનુષ્યને લાગતી દાસ્યજનકતા એવામાં આવતી નથી.

એ ઉપરાંત લોકસંગીતમાં જ્યાંનું સંગીત બહુ સાદું અને સરલ હોય છે. તે એ સંગીતના દાર પ્રગટ થાય છે તે એમાં દોમળતા અને મધુરતાનો સંચાર થાય છે; અને પુરો એ સંગીત સંભળાવે છે ત્યારે પછી ભાવો અને વિચારની સહકૃતતા અને સરળતા તરવરી આવે છે.

રાસ અને મરજાનું સંગીત એ જુદા જગાનામાં જ્યારે સંગીત, કવિતા અને હસ, એ ત્રણે એક સમુદાયી હવેનમાં હતાં અને એ ત્રણ મદદન કળાનું વ્યક્તિત્વ છૂટું પડ્યું ન હતું તેવું સ્મરણ કરાવે છે. મરજા એ એક ભતનું હળવું અને જોખમાં જોખ વાંધાભરેલા હસનું સ્વરૂપ છે. સંગીત એની સાથે જોડાયે, સંગીત અને હસને વાણી અને કાપ-હાવલાવને કેટલો ગાઢ સંબંધ છે તે પ્રસાર કરે છે.

મરજામાં પછી સંગીતની અજ્ઞાન મોહકતા અને મુદરતા પ્રગટ થાય છે. એમાં પણ માનવહૃદયના ભાવો વ્યક્ત થતા માલમ પડે છે.

પછી એક ભતનું અણુમોહનું સંગીત જેની બહુ થોડી ગોંધ લેવાની તરદી લેવાય તે તે કોઈ સંગીત ભિખારીનું કુંડળ કે કોઈ કુશીર કે કોઈ સાધુઓની ટોળા કે પછી કોઈ ગામમાં ફરતી નાચ કરનારી સ્ત્રી અને સાથે દોલ તળવાં લખ કરનારી ટોળી પ્રગટ કરે છે, તે સંગીત છે.

આ પ્રકારનું સંગીત નેટલું સ્વાભાવિક હોય છે તેટલુંજ સુંદર હોય છે. ગાનાર સ્ત્રી, પુરુષો કે નાનાં બાળ-બાળકોએને ખબર નથી દોતી કે, એ લોકો કેટલો સુંદર સુર ફાટી ગાય છે અને કેટલા કણેને કોઈ અજ્ઞાન આનંદ આપે છે. એમનું સંગીત નિર્મળ અને સહકૃત આવેથી તરવરી

આવે છે. મને પોતાને એમાં સંગીતની બધી સુંદરતા અને મધુરતા પ્રકટ થતી લાગે છે. આ સંગીત જેટલું ઉત્તમ છે તેટલું જ અલક્ષિત છે.

આમ વિવિધ રીતે પ્રકટ થતું આપણું સંગીત જગતના સંગીતમાં અણુમેણું સ્થાન ભોજી છે; પણ આપણા સંગીતની મહત્તા અને ગૌરવ તરફ નજર કરતાં આપણા સંગીતકારની કેટલી ટુટીઓપ્રત્યે દુર્લક્ષ થવું ન જોઈએ.

ડૉ. કન્ઝિન્સે જણાવ્યું છે કે, આપણા ગવૈયાઓ ગાયનની પરિભાષામાં બહુ ધ્યાન આપતાં પ્રત્યે અતિશય બેદરકાર થઈ જાય છે, સારા સુંદર કંઠે ગાવાની એને જરા પણ આવશ્યકતા લાગતી હોય એમ જણાતું નથી; પણ સંગીતના સૂર, આલાપ અને રાગમાં પોતાનું ભાન ભૂલી જઈ તેવાં હાસ્યજનક મોઢાં કરી અને ગમે તેવા હાથપગના ચાળા કરી ગાયન ચલાવે રાખે છે.

કંઠપ્રત્યેની બેદરકારી આપણા સંગીતકારોમાંથી જતી નહિ રહે તો આપણા સંગીતની કિંમત મધુરતા પૂરેપૂરી નહિ પ્રકટ કરી શકે, માનવજીવનના ઉંડા ભાવો એ વ્યક્ત નહિ કરે અને જીવનના આધ્યાત્મ ઉંડાણ નહિ ગોતી શકે.

કેટલીક વખત એક ગાયનની એક લીટી ગાયા પછી તરત એની સા રી ગ મ ગાવામાં આવે છે. ખાસ કરીને તુલ્યના સંગીતમાં એ નિયમ જોવામાં આવે છે. આમાં પણ ડૉ. કન્ઝિન્સ જે પોતે કિંમતેમજ પાશ્ચાત્ય સંગીતવિષે બહુ સારું જ્ઞાન ધરાવે છે તેમને દોષ જણાય છે. ખરેખર, જાણે કે માણસ એક વાક્ય બોલે અને પછી તરતજ એની બારાખડી બોલી જાય એના જેવું આ લાગે છે. આ પદ્ધતિ કેમ પડી હશે અને એની શાસ્ત્રીય સંગીતમાં શી આવશ્યકતા છે તે સમજાતું નથી; પણ આવી પ્રથા જો આપણા સંગીતમાંથી દૂર થાય તો આપણું સંગીત સુંદર અને સ્વાભાવિક અને.

સંગીતકારોએ ખીજ ખાસ ધ્યાન આપવા જેવી બાબત એ છે કે, પોતે ગાતી વખતે જેમ અને તેમ જોઈ જાળા કરવાનું રાખે તો સારું. પોતે સ્વસ્થ ચિત્તે, સ્વસ્થ હૃદયે અને શાન્ત સ્થિતિમાં ગાય તો સંગીતની મહત્તા જોઈ નહિ થઈ જાય. સ્ત્રીઓ ઘણી વાર સારો આલાપ લઈને ગાય છે; પણ આલાપ લેતી વખતે પણ એ લોકો શરીર અને મનનું સ્વાસ્થ્ય રાખી શકે છે. આપણા ઉસ્તાદી ગવૈયાઓ એમનું અનુકરણ કરતાં ક્યારે શીખશે?

આપણું સંગીત, સંગીતના આ કેટલાક દોષોથી મુક્ત થયું નથી. હજી એ એની સ્વાભાવિક ઉગમના, ભવ્યતા અને મધુરતા જોઈ બેઠું નથી. દોષો છતાં એ કંઈ અજબ હૃદયના ભાવો પ્રકટ કરે છે અને એ સંગીતના સર્જક અને શ્રોતા બન્નેને જીવનની આધ્યાત્મિક એકતા તરફ ખેંચી જાય છે. દોષોવાળું પણ આપણું સંગીત બહુ ઉત્તમ છે. તો દોષોથી મુક્ત થાય તો કેટલું અધિક અને!

(“વસંત”ના એક અંકમાં લેખક:-શ્રી. પ્રભાકર હર્ષદરાય મહેતા.)

४०-बलदेवदास-मातृभवन, कलकत्ता

हिरणी भी देख के सिये यह अत्यंत आवश्यक है कि वह अपने शिशुओं की रक्षा की समुचित व्यवस्था करें, जो आज भयंकर हैं वही कष्ट समाज के नेता और उसकी सल्लाह के रक्षक होंगे, यदि जीवन-संधर्भ में वे सफल न सिद्ध होंगे तो यह निश्चित है कि प्राकृतिक नियमों के अनुसार वे भिन्न जगहों और अपने साथ-साथ अपने राष्ट्र, अपनी गति, अपनी सम्पत्ति का भी खोप कर देंगे, यह सग्न सोच-विचार कर प्रत्येक देश-दिनांश धर्म के भयंकरों के स्वास्थ्य की ओर ध्यान देना चाहिये,

जन्म तक भयंकर भय में रहता है तब तक तो न जाने किन अज्ञात उपायों में धर्म उसकी रक्षा करता है, भय के बादर आने पर वह माता की गोद का दुसारा हो कर उसकी गोद का पात्र बनता है, परंतु प्रसव के पश्चात् माता की धृति अशक्त हो जाती है कि जन्म तक जन्म होम उसकी सहायता न करें तब तक वह भयंकरों की रक्षा करने में सक्षम नहीं हो सकती, जन्म से भयंकर माता के भय में आवे तभी से उसके स्वास्थ्य की रक्षा होनी चाहिये, ऐसी आवश्यकता आने देनी चाहिये कि गर्भाशय और गर्भापात की पीड़ा का व्यर्थ कष्ट उसे सहन करना पड़े, यह तभी हो सकता है जन्म जैसे उपयोगी मातृ-भवन स्थापित हो जिनमें समाज की वर्तमान स्थिति के ध्यान में रहते हुए औषधि और उपचारसंबंधी समस्त संभव सुविधायें धर्मों और निधनों—दोनों का प्रदान की जाय, कलकत्ता की बलदेवदास-मातृभवन नाम की संस्था ऐसी ही एक उपयोगी संस्था है,

इस संस्था की स्थापना १६ दिसंबर सन् १९२४ के श्रीमती सिद्ध के हाथों हुई थी और इसी वर्ष के मार्च मास से इसका कार्य आरंभ हुआ, पहली मास से दिसंबर सन् १९२४ तक, इस महीने के भीतर ही इस मातृ-भवन ने धृति सतोषजनक काम कर दिखाया कि जिन सुख से संभावित करने की आवश्यकता प्रतीत हुई, ४१७ रोगिणी स्त्रियों का धिमाज हुआ, इस संस्था में से उपर का संजय प्रसव से था, ३६३ भयंकरों ने मातृ-भवन में जन्म मनुष्य दिया, इनमें से २६१ भयंकर सकुशल उत्पन्न हुए और इससे दिन के बाद उनके माता-पिता उनके अपने घर ले गये, बार माताएं घर गईं, ये स्त्रियों प्रायः अयोग्य हाथों की सहायता से बच्चे के बाद रोग की अतिम अवस्था में इस संस्था में आधारीं,

इससे वर्ष इस संस्था की शुरुआत में आनेवाली स्त्रियों की संख्या ४१७ से ६१३ हो गई, सन् १९२६ में यह संख्या ७०० हुई और सन् १९२७ में यह बढ़ी ८६४ तक पहुंची, इस प्रकार यह संस्था दिनप्रतिदिन वर्धित करती ल रही है और अपनी उपयोगिता प्रमाणित कर रही है, जो जन्म और भी ध्यान में रहने योग्य है, भारतीय महिलाओं विशेष सहाय-गोश होनी है और अस्पताल में ल कर भयंकरों के प्रसव करना उनके सिये प्रिय कार्य नहीं है, ऐसी दशा में होने अस्पताल में अपनी लोक-प्रियता प्राप्त करना इस मातृ-भवन के विनायकों की विशेष कार्य-परंपरा और विशेषता है, जो लक्ष्य है,

कलकत्ता कारपोरेशन के मूलभूत सुयोग्य और ऐंजलीकृतिय ऑरिसर भीषण जाणू सुनाय-मन्ध पोस ने इस मातृभवन की अभ्युत्थान से इस संस्था की योजना मांगी थी; अभ्युत्थान ने जे योजना के और जिन सुचारु जाणू ने जट्ट पसंद किया है इसी ३७ अन्य वरिष्ठ विषयों में—

१-मूलभूत स्त्रियों के समुचित शिक्षा-प्रदान की व्यवस्था की गयी,

२-मूलभूत स्त्रियों के घर ल कर उनकी स्थिति देखने का प्रयत्न किया गया,

३-जो जन्म अवस्था है, वह दिखाने के लक्ष्य में जन्म-मन्ध जट्ट पसंद और शिक्षा-

४-इस उपचार किया गया है,

રહી થી. મૈંગર ધર પહોંચ્યા, બન્ને ગલે સે લિપટ ગયે મૈંગર ઉપા કી કિરણોં કે સમાન બિલકલ
ઓં સામાન સે કર અંદર ગઇ.

x

x

x

x

મૈંગર કો દશકી સી નિંદ આ ગઇ થી. રાત કે અખ ૧૧ બજ ચુકે થે. સ્ત્રી ને માત્રી
કં. બન્ને પિતા કો આદર છુટાને ગયે. મૈંગર ઉઠા ઓર ચોકેપર જા બેઠા. બન્ને ઉસે ઘેર
ગયે ! બન્ને, અખ બાને હી કી દેર થી. ઇતને મેં દરવાજે સે આવાજ આઇ 'અખ તુમ્હારી કી
દે બાબા ! દિનબર કી બૂખી હું, મુઝે બી એકે રોડી દેના. ઇતની ખાત મુન કર મૈંગર
અકલા થા ? જટ આદર આયા. એકે માં થી, ઓર એકે નન્દા સા બન્ને. મોં બિરામ રહી
બંદી કી રાત થી. બન્ને મોં કી ગાઠ મેં લિપટા હુઆ ગમીં કા અનુભવ કર રહ્યા થા. સમજ
યત દશ બજ કી કલપાણી થા.

મૈંગર અંદર ગયા. બંદી ચાલી સે કર આદર નિકલા, ઇસને દુઃખિયા કે આગે ચાલી રખ કી.
મૈંગર કી રહી ખતિ કી મોર મુખચાપ દેખ રહી થી. ઉસ સમય વદ શાન્તિ કી મુર્તિ થી, ઓર
મૈંગર સંતોષ કા સ્વરૂપ બના લગ્યા થા.

દુઃખિયા મોરે સિદ્ધા બન્ને, દોનોં કી ને રોટિયાં ખાઈ, મૈંગર ને પાતી પિલાવા; મૈંગર
ને પૂછા—'બંદા ! તુમ કોન દે ?'

દુઃખિયા—'મેં એકે દિન બન્ને બન્ને કે ધર કી અબગિની હું. દાનના કી મારી કુઠ હું.'

'તુમ કોન દે ? મેં દાન ?' દુઃખિયા ને પૂછા. મૈંગર ને કમી આવાજ મેં કલા—'બંદા !
મેં એકે મરીમ મોડી હું.' બંદા કદ કર ઉતને એક બાર આકાશ કી ઓર દેખા. ઉસ સમય ઉસે
અખસંકલ મેં અબગિની ટપક રહી થી, અમેં મન નો મન વદ કિસી મૂઠ વિષય પર લક વિવર
કરના હો. કુન ને મૂઠ રહા. કિર મૈંગર બિલકલ 'નદિયા એકે ઘાટ બલુ તેર.'

બંદા મુદતે નો દુઃખિયા કી અંતરંગના લક પડી. ઉસકે મુરઝાયે લુએ મુખો પર એકે
અનુભવ કી અબગિની અબક ઉઠી ! તમ ને બરાબર વદ યકી રહા કરતી દે 'નદિયા એકે ઘાટ
બલુ તેર' હો. ઉસે અનુભવ કરતે ને, શરર કે સે ક યકી કલ કર ઉસે ચિગતે હે.

(અંતરંગના એકે અંદરમાં દેખકા—કી પાંચે અનુભવિદારી 'નદિયા બામુ')

૪૨-૬૬ વંગાળીની અદ્ભુત યાદશક્તિ

આઠ વંગાળીની રકમને જોઈ રકમથી મનમાં ગુણી કરી !

મનુષ્યનું મન અને બુદ્ધિયુગ એટલું બધું જગદગ્રસ્ત છે કે તેના અંતરના દરિયાના તળપાણીમાં મરકાવ થાય છે. અંગ્રાજાનાં એક કુવર કોમેન્ટરે જાને અમેરિકામાં જઈ એ ટીકા દાખલાઓ મેરેઈ અને મનમાં રહી. અંગ્રાજાઓ આને જાણ કરી નહોતી. આને અને માનસશાસ્ત્રીઓને દેશન પચાસવા દત્તા. તેઓ ચિત્તે એક અમેરિકન ક્રેડેન્ટિયલના લેખમાં આપે છે. મોટા મોટા ક્રેડેન્ટિયલની બુદ્ધિ આ એક દિવસે એકવાર જોઈ નાખી પડી તથા અને તેને દર્શાવવા બેઠા થયેલા અમેરિકન બુદ્ધિમાન મદાપુરુષોને જાણ પડી કેમ આપણે કરીએ, તેની રોમાંચક દર્શકન લખાવી દેાય તેા નીચેના લેખ વાંચો.

અદ્ભુત યાદશક્તિ કે અકામનાનો પ્રવાસ !

બંગાળની એક નદીને કાંઠે પ્રાંતલય વખતે એક અદ્ભુત નદાનો દત્તા. નદીકાંઠે જઈ દિવસ વિચારીને એક અમેરિકન અપમાન કર્યું, અને પછી તે વિચારી તથા અમેરિકન વચ્ચે મારેલી રમતમાં ચાલી. બન્ને જાણ અમેરિકામાં એકબીજાને જાણો ભાંડવા દત્તા. નદીમાં નદનો પેલો ગુરો આ બધું ખ્યાનપૂર્વક માંચી રહ્યો દત્તા. આખરે જ્યારે બન્ને જાણને અંગ્રાજાને આમલો ખસા મરું પડ્યું ત્યારે આજીવને સાહેબરીક બોલાવવામાં આવ્યો.

રાક્ષસી યાદશક્તિ

તેને બોલાવવામાં આવતાં જગજને ખબર પડી કે તે આજીવને જરા પણ અમેરિકન આગરનું નહોતું. છતાં તેણે કહ્યું કે હું જાનેની તકરાર વખતે એકે એક દરેક તમારી આમળ બોલી જામસ, મને જરાબર યાદ છે. પ્રથમ તો કાષ્ટએ આ વાત માની નહિ; પણ તે જુદેવ તો એક પછી એક અમેરિકન વાક્યો બોલવા માંડ્યો અને જ્યારે પેલા તકરારી માણસોએ કોઈને જાણવું કે આ આજીવ એકેએક શબ્દ જરાબર બોલ્યો છે ત્યારે સૌ દેશન પામ્યા. અદાસતમાં આજીવની પાર રહી નહિ. ખરેખર એ જુદેવની યાદશક્તિ રાક્ષસી હતી !

અમેરિકામાં એક બંગાળીની સ્મરણશક્તિનાં વ્તવુ

આ જુદેવને હું મળ્યો નથી; પણ એની યાદશક્તિને પણ જાંખી પાડે એવા એક દિવસે છોકરાનો મને બેઠો થયો છે. આ છોકરાનું નામ સોમેશચંદ્ર બોજ. દિવસમાં એ છોકરો છે, મરાહૂર છે. ગણિતના દાખલા ગણવામાં તેની માનસિક શક્તિ એટલું તો અનવળ કામ કરે છે કે માનસશાસ્ત્રના અજ્ઞા સોમેને આ છોકરો એક અણકડેક કાવડા જેવો લાગે છે. મને વખતે તે યુરોપ અને અમેરિકા જઈ આવ્યો ત્યારે તેને દુનિયાબરમાં પ્રીતિ મળી. હંડનનું "ગ્રેવી ગ્રેસ" લખે છે કે "૧,૮૭,૬૪૭ ના આંકડાને એટલાજ આંકડાથી ગુણવા મટે આપણને કાગળ પેન્સીસ અને ગોગેરીયમના કોઠાની જરૂર પડે અને છતાં અર્ધા કલાકને અંતે માંડ એ દાખલો પૂરે થાય. ઉપરાંત દાખલો ગણતી વેળા શાન્તિ અને સગવડ બેઠાએ તે બુદ્ધિજન... પણ બંગાળાનો બાલુ સોમેશચંદ્ર બોજ તો કાગળ, પેન્સીસ કે બીજા કશા સાધનવિના મોટીજ વારમાં આ દાખલો કરી શકે છે.

પણ આ તો નાની રકમની વાત થઈ. એક જગજર સભામાં કેટલાક યોધાદ વચ્ચે આ છોકરાએ માળીસ આંકડાની રકમને તેવડીજ રકમથી મનમાં ગુણીને વીસ મિનિટમાં જગજર કહી આપ્યો દત્તા ! એવી આકડાનો લંબાલચક જગજર તેણે પાટીઆ ઉપર લખી કાઢ્યો ત્યારે સૌના મોંમાંથી ચાખાશીનો પોકાર નીકળી પડ્યો.

અમેરિકામાં મી. સોમેશચંદ્ર બોજ આવી પહોંચતાં તેને કોલમ્બીઆ યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસર સી. જે. કેસર પારો લઈ જવાનું માન મને પ્રાપ્ત થયું. મેં પ્રો. કેસરને બોજની અનવળ ગણના-શક્તિની ખીજાન કરાવી. પ્રોફેસરના મોં ઉપર ચંકા અને અચ્છાની રેખાઓ તરવરા લાગી. આખરે

પ્રોફેસરે અચબુચ એક સાત આંકડાની રકમને બીજી સાત આંકડાની રકમથી ગુણવા કહ્યું.

પાટાંઆ ઉપરની એક રકમ ઉપર એકજ દષ્ટિપાત નાખી સોમશયદ્રે આખે! બધે કરી, બીજા બાલુ પ્રોંદ્સર કાગળ, પેન્સીલ અને ગોગેરીધમનો કાઠો લઈ ગણવા બેઠા. બે ત્રણ મિનિટ-માંજ આખો ખોલી છોકરાએ કર્યું.

“જવાબ તૈયાર છે.”

સોમેશ્વરે જવાળ આપ્યો. તે પ્રાંદેસરે કાગળપર લખી લીધો. પછી પોતાનો દાખલો પૂરો કર્યો.

“તમારો જવાબ ખરોજ છે ? ” પ્રૌદિસરે પૂછ્યું.

“હા, ખરેખર છે; ખોટો ન હોઈ શકે. ”

“શુભાશરતી પહેલી લાઇન ખોલો જોઈ?”

મી. જોઝ પહેલી લીટી જોલી ગયા.

“ જીજી જોશો હવે. ”

યાદદાસ્તમાંથી ખીજ લીટી પણ સંભળાવી.

“ ખોટી છે ” પ્રોફેસરે કહ્યું.

“ ના, તમારી લાઇન ખરાબર તપાસો. ” મી० બોએ નમ્રતાથી કહ્યું.

પ્રોફેસરે ફરી ગણી જોયું તો પોતાની ભૂલ જણાઈ.

મી. બોડે ને ગુણાધાર મનમાં જ્યો હતા તે ખરો હતો, તેથી પ્રાદેસરને ખાત્રી થઈ ગઈ.

“તમે આ અન્યથા શક્તિનું જાહેર પ્રદર્શન અમારા ગણિતશાસ્ત્રીઓની હાજરીમાં કરશો ખરા?”

આખું ખાતું, ગણિતના વિદ્યાર્થીઓ અને જાહેર પ્રજા તમારો બહુ આભાર માનશે.”

આખરે બહેર પ્રદર્શન માટે તારીખ મુકરર થઈ. પ્રેરેસરે પોતાની સાથે સરવાળા અને ગુણાકાર કદવાનાં મશીનો લાવ્યાં. એમણે દશ દશ આંકડાની રકમોના ગુણાકાર આપ્યાં. એથી વધારે તે એ મશીનોમાં ગુણાકાર થઈ શકે તેમ નહોતું. તમામ દાખલાઓ મી. ખોડે મનમાં આંખો મીંચીને ગણી કાઢ્યાં. તેના તમામ જવાબો ખરા પડ્યા!

પણ અમેરિકાના ગણિતશાસ્ત્રીઓએ મી. બોઝની સખ્તમાં સખ્ત તપાસણી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. દેશગ્રીષ્મા યુનિવર્સિટિના ગણિતના પ્રોફેસરોએ અને માનસશાસ્ત્રના બીજા અડખાંઓએ ભેગા મળી મી. બોઝને ફરી વખત જાહેર સભામાં તેની અખતય યાદશક્તિનું પ્રદર્શન કરવા અરજ ફરી મી. બોઝ તેા દમેશાં તૈયારજ દતા. આ વખતની સભા ગંજવર બની. આલીશાન ઓરડામાં હમશે માણસોની મેદની મળી. આ હિંદુ છોકરાને યુંચવી નાખવા ગણિતના વિદ્યાર્થીઓ ઘેરથી લાંબા દાખલા અને શુણકારો ફરી લાવ્યા હતા; પણ તમામ દાખલામાં મી. બોઝના જવાબ ખરા પડ્યા. સભાગૃહમાં દર્બનાદ માથે રહ્યા. દશ વર્ષ પહેલાં ડૉ. જગદીશચંદ્ર બોઝને જે પ્રચંડ તાળીઓના ગડગડથી વધાવરામાં આવ્યા હતા, તેજ ગડગડથી આ નાનકડા બોઝને સભાજનોએ વધારી કીધા.

પણ જેની અગ્નિપચક્ષિતિનું સામ્ય પ્રદર્શન તો હવળ પાછીજ હવળ એ પ્રદર્શન તેજો નેવાકે મામમો હત્યો. સ્વનેરિકિતા મહાનગર ન્યુપરો અને નેવાકના મુનાંદા યણિનશાસ્ત્રીઓની કમિટિ નીમરવાડો આપી, રાતદિવસ માથકોડ કરીને જેમણે સાક આકાશની રકમને એવીજ રકમથી ય- હવળને, પ્રખરો નેવાકે કયો. આ રહી એ રકમ:—

[illegible]

२. बहाने कोर असली गुप्तवादी दती.

સા. રાજકોટ સરકાર, રાજકોટના મુખ્યમંત્રી સતી.
મહેસાણા જિલ્લાના જિલ્લા પંચાયત સતી, પાટીયાના ઉપર ને નમ્ર મહેસાણા સતી. સા. રાજકોટ
સરકાર ને જિલ્લા પંચાયત સતી મુખ્ય મંત્રી સતી, અને પછી સા. રાજકોટ સતી. સા. રાજકોટ
સરકાર ને જિલ્લા પંચાયત સતી.

[illegible]

આ સંભળનાં તમામ સમાજનો એકરોધથી વાતો કરતા માંડ્યા, મોઝેશ જોતો તો આંખો ખૂંચી કરીને ફક્ત હોઠાં ચંચાવતો હતો. ચાલીસ મિનિટ થઈ કે તુરંતજ બોલે આવો જોત્રી અને બહાર કાઢે કે "જવાબ તૈયાર છે."

એમ કરીને તેણે પાટીઆ ઉપર જવાબ લખ્યો. એ જવાબ નીચે મુજબ હતો:-

૪૨૨૭ ૪૩૫૮ ૩૧૨૨ ૭૭૮૧ ૭૮૬૭ ૦૨૦૬ ૬૫૬૦ ૭૦૭૬ ૧૬૫૨ ૫૨૧૪ ૪૭૬૭ ૭૮૪૨
૪૬૪૫ ૧૩૧૦ ૩૧૨૩ ૭૪૬૪ ૭૭૬૭ ૦૪૪૩ ૯૭૪૧ ૩૪૬૪ ૧૪૪૩ ૧૪૫૫ ૫૧૨૨ ૮૨૫૩ ૭૪૦૨
૫૭૫૬ ૪૫૦૯ ૫૦૩૬ ૯૩૮૪ ૮૫૭૬

કમિટિના પ્રમુખે અને સભાપતિએ હસીને બહાર કાઢ્યું કે "મી. જોત્રી! તમારો જવાબ ત્રણ સાતો નથી. ૧૨૦ આંકમાંથી ૧૬ આંકો મોટા છે." મોઝેશ બોલના ચહેરા ઉપર ત્રાંપા આવી અર્થ કેટલે દિવસ નહિ ને આ પહેલાંજ વાર જવાબ મોટા? એક પણ શબ્દ મોઝેશ વિના તેણે કરી વાર આંખો ખંચી કરી દીધી થોડીવારજ મિનિટમાં ફરી દાખલાનો તાજા મેળવી જઈ તે બોલ્યો:-

"મારો જવાબ ત્રણ સાતો છે. જે જૂલ હોય તો તમારી છે, નહીં ફરી વખત ગણી બદલ."

પણ આવડો ગંભીર દાખલો ફરી ગણવાની પંચાત કોણ કરે? કમીટીએ તો સંભળાવી, ત્યારે બોલે કહ્યું.

"તો એકરોધની ફરી તમારો જવાબ પાટીઆ ઉપર મોકલો. હું તમને તમારી જૂલ પસંદગી સમજાવી દેશ."

કમિટિનો જવાબ પાટીઆપર મોકલ્યો. બોલે જૂલો જતાવી; પણ કમિટિના શબ્દોએ માન્ય નહિ. છેવટે તેમણે ત્યાં ને ત્યાં જોત્રી ફરતે ફરી વખત દાખલો ગણવા માંડ્યો. તેમની ગણતરીમાં બોલે જૂલો જતાવી દીધી. આખરે કાળાં ચાહી જેવાં મોં કરીને તેમને કબૂલ રાખવું પડ્યું કે, મોઝેશ બોલ સાચો છે.

મી. જોત્રીની આવી અજબજબ શક્તિનું કારણ શામાં છે? સમાજમાં મોટા મોટા પંડિતોએ તેને આ બાબતનો પ્રશ્ન પૂછ્યો, એટલે બોલે જવાબ આપ્યો:-

"ધ્યાન અને એકાગ્રતાથીજ મેં આટલી યાદશક્તિ કેળવી છે. ખાવાપીવા અને સૂવાનું હું બહુજ ઓછું રાખું છું. ઉંઘનાં કેટલાંક વર્ષોથી હું દિવસના ફક્ત ચાર ઘાંસા દૂધના પીઉં છું. એ સિવાય કશો ખોરાક કે પાણી હું લેતો નથી. અને પૂરા ચોવીસ કલાકમાં હું ત્રણજ કલાક ઉઠું છું."

પીવામાં દાર અને પાણી લેતો નથી. રાતના અગિયારથી બે વાગ્યા સુધી સામાન્ય રીતે ઉઠ હઉં છું. બે વાગ્યા પછી એક મિનિટ પણ હું પથારીમાં રહેતો નથી."

"ખાંડીનો વખત શું કામ કરો છો?" તેના જવાબમાં મી. જોત્રે જણાવ્યું કે "ખાંડીના બધા સમયમાં હું ધ્યાન અને સમાધિ કરું છું. એ સમાધિ અમર એકાગ્રતાના બળથીજ મારું હૃદય ટકે છે, તેમાંથીજ મને બધી શક્તિ મળે છે, મારા આધ્યાત્મિક ચુરનાં મને સમાધિમાં દર્શન થાય છે. દરેકજ સવારના બેથી છ રાતનાં સુધી હું પ્રાણાયામ, સમાધિ અને ધ્યાન કરું છું. આથી સમાધિ કે એકાગ્રતાવિના કેટલે પણ માણસ કેટલે પણ ધંધામાં ફતેદ મેળવી શકે નહિ. સમાધિથી અને ધ્યાનથી મન ઉપર કાણ આવે છે અને શક્તિઓ એજે જતી બટકે છે. એટલે ને શક્તિનો ભંડાર એકદો થતાં આપણે તેનો અગવળ ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ. આસપાસ મને તેવા શોરબોર થતા છતાં આપણું ધ્યાન તુટતું નથી."

"છાંદીઓનો નામ શાવ તો?" એક પ્રોફેસરે પૂછ્યું "શું ગમે તેવા અવાજથી પણ હમારું ધ્યાન તુરંત નહિ?"

મી. જોત્રે જવાબ આપ્યો:- "હા! હું દાખલો મળ્યો હોઈ કે બીજી રીતે ધ્યાનમગ્ન હોઈ ત્યારે મને મારી અત્યાંત પચમ બળવો કે મુંદર છાંદીઓના નામ નમાવો, મને તેવા અવાજો કરો તો પણ મારી એકાગ્રતા લગીર ખૂંચત પહેલિયા સંભવ નથી. ધ્યાન વખતે હું કોઈ સંભળતો નથી. મારા આત્મા અને મનની આસપાસ હું એ વખતે સંવમ અને નિમગ્ન હોઈ જઈશું."

મી. બોઝે શક્તિ કથી રીતે કેળવી ?

“ તમે આ ધ્યાન અને એકાગ્રતાની શક્તિ કથી રીતે કેળવી ? કે જન્મથીજ આ શક્તિ તમને ખુદાએ આપી હતી ? ” આવો સવાલ પૂછતાં મી. બોઝે જવાબ આપ્યો કે,

“ બચપણથીજ મારી યાદદાસ્ત સારી હતી. જ્યારે મારી ઉંમર આઠ વર્ષની થઇ ત્યારે મને માણસ પડ્યું કે, હું કાગળ-પેન્સીલની મદદવિનાજ મનમાં દાખલા ગણી શકું છું. અમારી નિવાસ-માં હું થોડાજ દિવસોમાં પહેલા નંબરનો વિદ્યાર્થી બની બેઠો. હું અઢાર વર્ષનો થયો હતો. ચોદ આંકડાની રકમને એવરીજ રકમે મનમાં ગુણી શકતો હતો. ધીમે ધીમે ચાળીસ આંકડા સુધી પહોંચીને આજે હું સાઠ આંકડાની રકમ સુધી પહોંચ્યો છું.

દાખલા એટલે માણસો !

“ બાપડી લાંબી રકમોના ગુણાકાર, ભાગાકાર, સરવાળા, ધનમૂળ વગેરે મનમાંજ કરતા ઉપરાંત એક વર્ષ સુધી હું એ તમામ દાખલાઓને બરાબર યાદ રાખી શકું છું. એ પંખીથી યાદદાસ્તમાંથી એ દાખલા સરવા માંડે છે. એક વાર મનમાં એક દાખલો કરી ગયા પછી મને અગીઆર મહીને જે કોઇ પૂછે તો તેજ દાખલો મને બરાબર યાદ હોય છે અને ફરી વખત મનમાં ગણતરી કર્યા વિનાજ એક એકડામાં જવાબ આપી શકું છું. આ આંકડાઓ યાદ રાખવામાં મને સુકેટલી પડતી નથી; કારણ કે તમે લોકો જેમ અમુક માણસોને એક વખત લેયા પછી યાદ રાખી શકો છો, એજ રીતે હું દરેક આંકડાને જુદા જુદા માણસતરીકે ઓળખી કાઢું છું, મારા મન આગળ એ આંકડાંથી માણસોનું કલ્પિત ચિત્ર ખડું થાય છે, અને તેઓ બધા મારા અગાડના ઓળખીના હોવાથી તેમને હું દશ બાર મહીના પછી પણ એકદમ પકડી પાડું છું.”

મનુષ્યનું મન

આ ઉપરથી સાબીત થાય કે, માણસનું મન ખરેખર એક એવી સ્ત્રી છે કે તેની અદ્ભુત શક્તિ ઉપર દુનિયા અન્યથા અનુભવે છે. એ મનની શક્તિની કંઈ સીમાજ નથી. જેટલું કેળવવું હોય તેટલું તેને કેળવી શકાય છે.

(“સમાજસેવા”ના એક અંકમાંથી)

૪૩-પ્રો. અવધાનીની અદ્ભુત વાદશક્તિ

સ્મરણશક્તિ ઉપર અદ્ભુત કાણુ પગપનાર પ્રો. અવધાની, હમણાં મંજુષામાં આવ્યા છે. આ સંજ્ઞા એક મુન્ડાની મુદ્રા જે અને દિવસ પૂર્વે સ્મરણશક્તિ કેવી માનસિક સત્તામાં વિકાસ થાય એવી ઉચ્છા મળે છે.

પ્રો. અવધાનીએ પ્રખર સ્મરણશક્તિના દેહલાક પ્રયોગો બે-ત્રણ દિવસ અગર કરેલાં છે. એકાદ રૂઢીમાં એલ. રાય સંપતની સ્વદેશી પ્રચારક કંપનીની ઓફિસમાં કપો દના. એ વખતે 'સુભદ્રા' પંખા ખરા પવકરેને આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું, અને કેટલાકે દાનવી માળી હતી.

પ્રો. અવધાનીના પ્રયોગોથી સૌ હેરાન પાડવા દના અને જ્યારે પંખા ઉઠવા લાગે ત્યારે કેટલેક પ્રેક્ષકના મોંમાંથી એવાજ ઉદ્ધાર નીકળવા દના કે, માન્યની માનસિક શક્તિ કેટલી જણી નહીં સુધી ખાસી શકે છે! ખરેખર માનવજાતિના વિકાસને ગતિમાળ નથી.

હજાર વાક્યો

પ્રો. અવધાની એકસામઠાં દળર વાક્યો વાદ રાખી શકે છે. તમે કાજગ ઉપર હજાર વાક્યો લખો, હરેક વાક્યને નંબર આપો, અને પછી તમે હાને તેરી રીતે આઝા અવળા નંબર સાથે એ વાક્યો બોલી જાઓ. તો મોટીજ વારમાં પ્રો. અવધાની તમને એ સપનાં વાક્યો નંબર વાર પાછાં કહી આપશે. એટલુંજ નહિ પણ અમુક નંબર ઉપર કહું 'વાક્ય ને એમ પૂછશે તોપણ તેનો જવાબ આપી દેશે, અગર અમુક વાક્યનો નંબર કયો છે તેનો પણ તરત પ્રત્યુત્તર આપશે. એને ગમે તેમ સવાલો પૂછો કે '૩૫ થું વાક્ય બોલો, ૬૬૬ થું બોલો, ૧૬ થું કહો, ૧૩૭ થું કહો,' તો આ બધાના જવાબ તે અપેક્ષ્ય આપી દેશે. આ પ્રયોગ એમણે રાય સંપતની ઓફિસમાં સૌની અગવળી વચ્ચે કરી બતાવ્યો.

શબ્દો અને પેરેમાફ્રે

પ્રો. અવધાની અંગ્રેજ બીલકુલ જાણતા નથી, એમની માન્યતા મુજરાતીજ છે. છતાં બે તમે અંગ્રેજ પેરેમાફ્રે લખી તેના પચાસ કે સો શબ્દો આઝા અવળા બોલી જાઓ, ગમે તે ક્રમમાં એમને એ શબ્દો સંજ્ઞાઓ તોપણ તે એના ઉપરથી આપો પેરેમાફ્રે ગોઠવી આપશે. અને અમુક નંબરનો શબ્દ કયો એમ પૂછશે તોપણ તેનો જવાબ આપશે. આ રીતે તેઓ ગમે તે લાપાના શબ્દો, પેરેમાફ્રે વગેરે કહી આપે છે.

ખીજા અનેક પ્રયોગો

આ ઉપરાંત બીજા અનેક પ્રયોગો તેઓ કરી શકે છે, જે લેખને આપણને એમજ થાય કે, આ માણસ પાસે કંઈ જાદુ હોયું નેહાએ; પણ ખરૂં તેનાં જાદુ જેવું કંઈજ નથી. એમણે અચપણથીજ સ્મરણશક્તિને કેળવી છે. તેઓ કહે છે કે, કેાઇ પણ માણસ તાલીમથી આવી શક્તિ કેળવી શકે છે.

ધરોપ અને અમેરિકા

આવા માણસો આપણા હિંદુસ્થાનમાં જન્મ્યા હોવાથી એમની કહર થતી નથી. ધરોપ અગર અમેરિકામાં એવા મુદરથને આજે પેસાની હોળો ઉડતી હોય અને એને માનપાન અપાતાં હોય. પ્રો. અવધાનીના પ્રયોગો એને જોવા છે, અને એના માટે ઓછામાં ઓછું એમ કહી શકાય કે એ ખરેખર અદ્ભુત છે. એક દળર વર્ષની તારીખો ઉપરના વાર પણ તે કહી આપે છે. તમે આજથી પહેલાંનાં પાચસો સાતસો કે દળર વર્ષ લઈ એને પૂછો કે ૧૭૬૩ ના ઓ-કોપરતી પચીસમી તારીખે કયો વાર હતો, તો તે ચટ લઈને કહી આપશે. બસો વર્ષનું પંચાગ લઈ તમે એને પૂછવાજ કરો અને એ જવાબો આપ્યાજ કરશે. શું માદ રાખવું એ એમના જીવનમાં પ્રશ્ન નથી! શું જૂની જગું એ સવાલજ એમને આકરો થઈ પડ્યો છે? કેાઇ પણ રથને જે કંઈ પ્રયોગો કરવામાં આવે, એમને જે કંઈ પૂછવામાં આવે, એ બધું એમને વર્ષો સુધી માદદાનમાં એવું તો જગજ જાય છે કે એને જૂની જવામાં બાર મહેનત ઉઠાવવી પડે છે. (૧૧વાર તા. ૧૪ મી જુલાઈ ૧૯૨૯ ના દિનિક "હિંદુસ્થાન" માંથી)

1000 1000 1000 1000

1000 1000 1000 1000

— ନିୟମ ୩

જે જે વ્યક્તિ સામાન્ય જીવન જીવી, કોઈ અર્થવગરના સ્વોદ, મોહ કે શોખ માટેજ પામત જીવન જીવે છે તે પશુ અણસિયાના વિશેષણનેજ લાયક છે. પરિશિષ્ટ દિ'દુ સ્ત્રીઓ સામાન્ય જીવન જીવે છે તેમાં, અને જે-ત્યાર એવી તો સ્ત્રીઓને જીવતાં નીરખવાનો પ્રસંગ બન્યો છે કે જે કપરકી શેઠકો વર્ષ પહેલાંની અજ્ઞાન, અણણ કે જંગલી સ્ત્રીઓ જેવી દશે તેનો ખ્યાલ આવી શક્યો. આવી સ્ત્રીઓના પ્રકાર અનેક જાતના હોઈ તે જાણને વર્ણવવા જતાં એક પુસ્તક તૈયાર થાય; તેથી તેમાં જે-ત્યારજ ચિત્રો રજુ કરે. એક એવો પ્રકાર છે કે દર્પબર મલકાતાં, દંપ્ત કોઈ 'વર'ની વદુ થવાને પિપાસુ કન્યા વધીશે. મોરીમાં જે પૂતળાંને રજુ કરે તેની સાથે પરજે. લમ પછી સાસરે જાય, સંસ્કારિતા કે કેળવણી હોયજ નહિ; એટલે દરેક પરિસ્થિતિને પ્રથમ અપનાવી પછી તેનાપર જીત મેળવી તેની સરહારી લેનાં આવડે નહિ, એટલે મને તેના થાંકે કે મને તે કારણે વદુ અને સાસુ, નણ્દ વગેરેને અણખનાવ થાય. સાસુ અને નણ્દ પશુ વધુનીજ કાદિનાં દોષ; એટલે સાસુ, નણ્દ જ્યાં વદુને વગેરે અને વદુ સામુદ્ધ મુલ્ય વાંચવા લાગે. સાથે નણ્દના; પગ પરમાંથી દૂર કરવાની યુક્તિ-પ્રયુક્તિ બહુ આરંભે. તે વદુનો વર બાળું કરી પોતાની સ્ત્રીના પદમાંજ ઉભો રહે એટલે તે દંપતી કુટુંબમાં અજખા-માયું બને. આમ નિત્ય આસે અણસિયાનો કંઠાસ. એવું નામ અણસિયાની કુતિયા. આવી સ્ત્રીઓના જીવનગરને કાર્યપ્રદેશ કુટુંબ; તેથી આજળ જ્ઞાનિ અને અમુક અંશે મોરી પશુ ખરી. વિષભક્ષેના કાર્યક્રમમાં મેલમ, (રેના)ના અનેકવિધ સ્વાદમાં એકમખતા) બધેના સુધું કે દળધું 'પ્રાદકનું, અનેક નવરીઓનું એકું' કવું. દરેક પોતપોતાના કુટુંબ કે તાતિની કોઈ વ્યક્તિની રીકા-મય આખ્યાયિકાઓ કથથી, શાંજના બહુ તો કોઈ પરધરની મુર્તિનાં દર્શન કરવાં, રાંધવું અને શાંડું. આખ્યા જીવનપર્ષનના નેજાઓના મદદરવા પ્રસંગોમાં વિવેકશુદ્ધિની અર્થાદા અમર્થાદાના ખ્યાલ વગર વધારેમાં વધારે લોકગમ્ભી (અણસિયા) વૃત્તપત્ર કરવાં, લમમરણની નાતો જમથી, સારાં સારાં જમમાં ધરેજાથી રીકી રાંડીને જતને અખમરવી, હોકાંનાં હોકાંનાં હોકાંને પશુ બાળવખમાં પરખાવખમાં જીવનની વ્દાણ સમજવી અને જીવનને અને કોઈ બ્રાહ્મણને માયવું કાન કરી વેપરખીમાંથી સતીનલામન પાર નરી સીધાં સ્વર્ગમાં પહેંચી જવાની રમચિટ્ટી મેળવી અણસમાં મળી જવું. કેટલાંએક સ્ત્રીઓ બોલાવતી દોષ છે અને કેટલાંએક સ્ત્રી તો બજમસા પૂરેતો પશુ પાણી ભરાવે તેવી દોષ છે. તેથી સ્ત્રીઓ પાછું કરી વિભાસી, સ્વાદમ્ભી, બાતકખા રપખાવતી, સમજવે કે વગર સમજવે વાંક પાડવાવાળી રીકાબોગ, વાટરી, વરનાદ જનાં રડવામાં પારંગત અને યરીરે નાંડરંગ; એટલી કાણેલિવનવાળી સ્ત્રીને વ્યવહારમાં રૂપા પડ્યા રહેવા મિલવા જીવનનો કોણ ઉદેસ કે દિવ્ય વિચાર ત્યાં ન મળે. સ્ત્રીઓવિષે આદથી અર્થો તે રીકાવે કે રીકાવે કું નર્મજ કરેના. સ્ત્રીઓને ઉનનિને સિપરે મિત્રાજની અને પ્રકામની જોવા કે કાળુ મું; પાંડુ આપખ્યા સમાજનો મેલો નોટો સમુદાય જેવાં જીવન જીવે છે-અને તે * વગ પ્રસંગપામ તો નરિજ બહુ અણસિયા જેવાં જીવન છે. મને તે કેદિમાંથી ક્રિત્ય કોટિ મને જોજોને વિચાર કરતી કરવાનો છે. કરી રપદ કરી કેવું થઈ કે. આ રીકા ભારી જીવનનિ દિવ નરિજ પાંડુ અમુક પ્રકારનું જીવન જીવતી અમુક પ્રકારની સ્ત્રીઓ; વૈરાજ અમરિજ છે. અજવિર નીને સ્ત્રીઓની અર્થો અજન દસા કરે અજજ અને તેમજે અન કરી પુરવ-વર્તેક જાવજાવે કે, કિંદુ અજા કેવળ પશુ નર્મ. અજરિદરની પશુ અજમ જીવન જીવન. દોષ, રક, વર્તેક, માર્ગથી વગરે સારી અજા કેમજ રખવારી અ. રકા, તેજા થેડા કેવળ અજરેકાન મહત્ત.

1. 1950年10月，中央人民政府政务院决定，在全国范围内开展“三反”运动，即反贪污、反浪费、反官僚主义。这一运动旨在整顿国家机关，提高行政效率，防止腐败现象的蔓延。

પુરુષવર્ગનાં છૂતન જ્યાં આવ્યાં અણુશિષ્યાં જેવાં નિર્બળ, નાતાકાલ અને ઉદેશદીન હોય ત્યાં જમાનાઓથી પુરુષવર્ગની યુવામીની જીજ્ઞાસામાં ઝકકાયેલ એવા સ્ત્રીવર્ગની તો ક્ષમા જ ખાતરી રહી. જ્યારે કોઈ મારી સામે આપણો બાપણો પુરુષ આપણા સ્વરાજ્યના સજ્જ વિરુદ્ધ વામડી મોઢી ખોલે છે અને બંકે છે કે “સરકાર આપણના સંભવમાં કેવી મંદીસલામતી અને શાન્તિ છે! તમે સ્વરાજ્યને લાયક નથી, તમારી આગળ શું ઇલાજ છે કે તમે સ્વરાજ્ય લેશો ? તમારો દેશ તો યુવામ સેવનને લાયક છે” વગેરે વગેરે માનુદોડી ઉચ્ચારે. ખસે છે ત્યારે મને એમજ સ્પષ્ટ લગ્ય છે કે, બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટનો ઉકેલ લાવ્યા પહેલાં અથવા દેશદોડી બકવાટ કરતા અણુશિષ્યાઓને જમીનદોસ્ત કે દેશની બંદારજી નસાડવા જોઈએ. કોઈ કોમ્પેલ કે કોઈ સોની-એટ સરકારજી આપણી વચ્ચે ખટી થવાની જરૂર છે કે જે સારાએ સમાજના દેશદોડી અણુશિ-યાઓને પકડી પકડીને કચરાની જમ ઉકરડે નાખી દે; પરંતુ તે તો દાસ કમ્પતાજ લેખામ, કિન્તુ આપણા સમાજમાં પુરુષ કેળવણીકારો તો ફારી નીકળવાની જરૂર તો છેજ, કે જેઓ સમાજના એક છંદાથી તે ધીમજ છેડા સુધી કેળવણીના મદાસાગરોને ફેલાવી દે; આ સમાજના અસંસ્કારી અને ભાવનાદીન વર્ગમાં પ્રગતિ મારેતી ધગસ પ્રકટાવી ઉન્નતિને સિખરે પહોંચાડે-નામધારી અણુશિષ્યામાંથી સાચા માનવી ઉપજાવે !

(“દિ’કુરપાન” તા. ૭-૬-૧૯૨૬ લેખક:-રમણકાન્ત ધ ઓઝા)

૪૫-એક અહિંસાવાદી સાચા મહાત્માની જરૂર

કાળી માતાજીને નામે આલતી રોહાંદી લાહીની નદીઓ અટકાવો !

મહાત્મા ગાંધીજી કલકત્તામાં કાળી માતાજીનું મંદિર જોવા ગયા હતા. તે વખતે તેમણે માતાજીને બોલ આપવા માટે જતું ઘંટાનું એક યોગ્ય તથા પોતાની આગળ વહેતી ભોદીની નદી ક્ષેત્ર, તેથી તેમને ધણે એક ઘણે દત્તો. તેનું અસરકારક વર્ણન તા. ૬-૪-૧૯૨૭ના ‘હિંડિયન નેશનલ દેરલ’માં ઉપાયું હતું.

મનુષ્યોનાં જૂન

માતાજીને જનાવરોનો બોલ આપવાના રિવાજને પરિણામે વખતે વખતે ધર્મીય માણસો પોતાનાં સર્ગાં તેમજ ધીમજ મનુષ્યોનાં માતાજીને નામે જૂન કરે છે, અને તેવા જૂનીઓને કાસી અથવા જન્મદેશનિકાલવી સજ્જ લાયક છે, અને તેના સત્તાવાર દાખલા આ આખતના એક ખાસ અધિક્ષ ટેન્ડેન્સીમાં મેં આપ્યા છે.

ધંધરી ઇન્સાફી કાયદો

ઉપર પ્રમાણે જે દત્તજાગી આત્માઓ માતાજીને નામે મુર્ગા પ્રાણીઓ તેમજ મનુષ્યોની રિતો કરીને તેમના શાપ લે છે, તેઓ કમના ધંધરી ઇન્સાફી કાયદા પ્રમાણે પોતાના મરણ પછી નરકમાં ત્રાસદાયક ખીસ સદન કરવાને લાયક લાયક છે.

પ્રાર્થના

સાખો પ્રાણીઓની તેમજ ધણાં મનુષ્યોની વિસા અટકાવવાનો, તથા સાખો આત્માઓને નરકની ત્રાસદાયક ખીસથી અચાવવાનો આ સવાલ છે. તેનો ખ્યાલ કરીને કોઈ મહાત્મા કલકત્તે જતને ખાખાળી દિ’કુઓને કમ તથા પુનર્જન્મનો ખ્યાલ અપાંતે. કાળી માતાજીને નામે જન-પરોની વિસા કરવાનો રિવાજ જાંધ કરાવી માતાજીને માત્ર મેવા-મીરાઈ તથા ફરોનો બોલ આપ-વાનો રિવાજ કમવા માટે અપ્રીય કરે અને તેથી તેઓ મદાદેલ્ય મેગરે મરી મરી પ્રાર્થના છે. વાંચનાર ! તમેજ એવા મદાદા સહ્યા ?

સુરુ ભુવન-ભુનાયક
તા. ૧૫-૫-૧૯૨૬

લેખક:-સદ્ગુણીદાસ

४७-वैदिक सभ्यता का आरंभिक काल

यह पाद तो जगत् निश्चित ही अभ्यन्तरी आदि है कि आदि-काल ही सभ्यता के सन्मूलक सिधुनदी के छह-गिहें थीं। आर्यों का अभ्यन्तरी घर ऊपर दक्षिण-पूर, दक्षिण, पश्चिम, नीचे का सारा दक्षिण, ऊपर भिन्न तब और मध्यस्थी नदी तक मनेमर तक होता था। दक्षिण के पास पल्लवराक्षी दक्षिण-नदी विदेश दक्षिण-पूर है। पश्चिम की तीन नदीयों जहाँ वह कर भिन्न-नी है, तीनोंस्थान पर मध्यस्थान नदी था। वर्तमान सुदूरान धर्मका स्थानांतरण है, धर्म मध्यस्थान में था। का एक विद्यालय भस्त्रि था, जहाँ भग्न और से लोग स्थितेवता का पूजा के नामने छिष्टे होते थे। सुदूरान के पाद पाचकपदन—वर्तमान पाचकपदन—नेत्र और प्रसिद्ध स्थान था, जहाँ अग्नि का अडा ज्वारी कुंड था। भार्गव, मिनराज अदि सग स्थान धर्म छल्ले के अर्ध-भूत थे, यद प्रदेश उस पुरातभावा तक है। था जिसे दिष्टिद या दिष्टिदुम कहते हैं। धर्म सभ्य तक आर्यों की जलती की शीला मंत्रा की उपलब्धता में नदी पदुम्मी थी। कार्भीर का दक्षिण कदी नदी भिन्नता, जिससे प्रकट होता है कि कार्भीर अभी पानी के नीचे था, सारी उपलब्धता पानी की एक जली ज्वारी जीव थी। अहिंसर मण्डितक ने अपनी प्रसिद्ध पुस्तक 'संस्कृत-साहित्य का इतिहास' में लिखा है कि सिंधु के छह-गिहें आजाद देने के कारण ये लोग अपने आपका सिंधु कहते थे; यद सभ्य जल कर पाद के दिष्टिदुम बना।

आरंभिक काल में सिंधु-लोक कुटुंब के रूप में रहते थे, कुटुंब का अडा सारे परिवार के वास्ते अडा शासक था और साथ ही पुरोहित भी होता था और सारे कुटुंब के नियंत्रण में रहता था; और उसका धार्मिक आदेश तथा व्यवस्थाएँ भी होता था। ये कुटुंब जूहे जूहे अंतरों पर जड़त की सहे भक्तियों में रहते थे, अपनी जेती करते थे, भाये और भैल संकटों-कलहों की सभ्या में रहते थे, थोड़े भी रहते थे; भैल जकरी पासते थे और उनके ठीनसे कपटे छुन लिया करते थे; अपने अपने घर में वेदमंत्रों का गाते थे और याद करते थे। आप अपने भेटे के वे भंत्र याद कराता था और वह अपने पोतेको। इस प्रकार जड़त से भंत्र आप, भेटे और पोते के नाम पर असे आने हैं।

सांभाजिक उन्नति-अथर्व ऋषि

धन जिभर दुम्मे कुनों के सिधे, आपस में मिस कर भैलने का काल सांभाज न था। इस सिधे किसी प्रकार की सांभाजिक उन्नति न हो सकती थी। अथर्व ऋषि पदसा व्यक्ति था जिसे धन सभ्यता छक्का करने का विचार हुआ। उसे जहरी मालूम हुआ कि सिंधुओं की उन्नति तब होगी जब वे छक्का भैलना सीखेंगे; जिस प्रकार वर्तमान काल में अरब लोगों के छक्का होना भिन्नाने के सिधे दैनिक नभाले—लुम्भा की नभाल और वायिक काया की नभाल-पदने की रूति निहाली गध, इसी प्रकार अथर्व ऋषि ने यद की रीति निहाली, ताकि धन यनों में शामिल होने के सिधे सिंधु लोग छक्के हों।

धन यनों में एक जहरी भाग अग्नि की पूजा थी। नियुमपूरक कुंड बना कर उसमें अग्नि जला कर अच्छी अच्छी वस्तुओं का प्रक्षालन होता था। सिंधु लोग हो जली सक्रियता मानते थे— एक प्रकाश जे कर प्रकार का ज्वन पैदा करनेवाला और मानवाना था। यद प्रकाश सूर्य से होता था। सूर्य अग्नि था और अग्नि सूर्य का अंश। इस सिधे अग्नि के प्रयोजन करना प्रकाश के पैदा करना था। दूसरी सक्रिय गति थी; यद गति वायु का अंश थी और जिस देवता में ये दोनों सक्रियता मौजूद थीं यद छद्र कहलाता था। छद्र का स्थान अंतरिक्ष था, अथवा तीन लोकमेंसे ज्यैव का। पाद में पुराणों में तीन लोक—पृथ्वी, अंतरिक्ष और द्यौ-ही जगद सात लोक माने गये और छद्र के चौथा लोक दिया गया। सुसलमान की धरिती प्रकार सात आसमान मानते हैं और जुदा के सातवा आसमान दिया गया है।

[illegible]

विश्वामित्र कपि ने सिंधुओं की इस धरोहर लडाछ पर लडा रोक प्रकट किया है, वह कहता है—“यह लश्कर ‘सूय’ की सेतान आपस में लिखुअना पूज जानती है और मिथुना नदी जानती।” ऐक और स्थान पर धरती लडाछ की ओर सकेत करते दुम्मे लिखा है कि “ने होज अपनी नति के सधु होतो है” अर्थात् ने आपसदनन (स्टेरी) करते हैं वे भर कर असुरों के लोक में नतो हैं।”

ઇસ ધરેલુ લગાઇ સે સિંધુઓં કી જ્ઞતિ કે હો અડે દુકડે હુએ. ધસી ધરેલુ લગાઇ ને આદ સમય મેં મદાબારન કા મુદ્દ કરાયા, જિસમેં જ્ઞતિ કે સમય બદાહૂર નહ હુએ, ધસી ધર કા રૂંટ કા ભાવ બાબ લી સિંદુ-જ્ઞતિ કેા નહ કર રહા દે.

(“સરસ્વતી”ના એક અંકમાં લેખક:-દેવતાસ્વરૂપ બાબુ પરમાનંદજી)

पानी में, जो मनुष्य सज्जपद पाना यादना है उससे मिले शांति की ध्वजा करना व्यर्थ है।
आत्म और अनात्म का प्रश्न जगोडा है, इससे विशिष्ट भस्तिष्क और भी विशिष्ट हो
जाता है, इस प्रकार के निरर्थक विवादों में भेरी रुचि नहीं।

पवित्रता, सत्यता, वैराग्य और ज्ञान, जस छ-दी जातों की प्राप्ति के लिये में चेष्टा कर
रहा है, संसार में ओके से ओके जटिल समस्याओं और सिद्धांत प्रकट हो रहे हैं; पर क्या
होए आपा किसी दूसरे आधे का पथप्रदर्शक बन सकता है ?

पवित्रता और अपवित्रता का जोड़ मनने का सर्वोत्तम उपाय यही है कि पवित्रता का
अव्याप्त आश्रय करे हो, अपवित्रता से धृष्टा करे, त्याग और आत्मसंयम का अवलंबन
करे। प्राचीन लोग जो कदमे आगे हैं, उस पर विचार करें; पर किसी ओके सिद्धांत का हठ मत करें।
सारांश यह कि तुम्हारे हृदय में निराशा होना चाहिये, सस जात का विश्वास करें।
और पापों का निरंतर करे। जो सज्ज सज्जे हृदय से नहीं निकलते हैं उनका न निकलना
ही अच्छा। सुद्धिमान ओके सज्जों का कभी प्रयोग नहीं करते।*

४९-पुत्र होने का उपाय

हमारे देश के श्रीमान लोग पुत्रकांक्षना के लिये सैंधों उपाय करते रहते हैं, किंतु जाग्र
में ही किसके यदा संतान होनी है और गरीब मजदूरों के यदा बिना उपाय की लड़कों
का तांता लग जाना है उसका कारण क्या है ? अपनी तक हमारे देश में इस बात की
हिसीने जागर नहीं की थी; किंतु आज पश्चिमी विद्वानों ने प्रत्यक्ष प्रमाणों से यह सिद्ध
कर दिया है कि परिश्रम न करने से मनुष्य निम्नतांता हो जाता है अथवा आत्मसिधियों
के यदा लड़कियां होती हैं और परिश्रम करने में लगे होते हैं। पश्चिम की विज्ञानभूमि हांस
में कुछ से पहले लड़कियां जड़न दुआ करनी थीं, किंतु आज न्याय करने पर भावम दुआ है
कि जल्द पुत्र लड़ा पर उसे गये और कारजानों तथा जेनी का काम स्त्रियों को करना पडा
तो यदा लड़के अधिक होने लगे। ४९ से मौर्य में जो यह चिंता पैदा हो गध थी कि युद्ध में
हजारों मनुष्यों के मरने की पूर्ति किस प्रकार होगी सो आज यह चिंता हर होने लगी है।

हमारे श्रीमान और श्रीमतीएँ भी नाजुकता और निरक्षरता के त्याग कर कुछ शारी-
रिक परिश्रम कर के न्याय कर दें कि इस उपाय से पुत्रकांक्षना की सिद्धि होती है अथवा
नहीं, क्योंकि प्राचीन भारत का आदर्श ही यही कहसहिष्ठुता था।

(“प्रतिभा”ना ओके आंकड़ा लेखकः—श्री गोपालप्रसाद यर्मा)

૫૦-વિશ્વભારતી

આશ્રમ આસપાસ કી જમીન સે કુછ ઉચે પર સ્થિત હૈ. ચારોં ઓર સપાટ મૈદાન હૈ, જિસમેં કહીં કહીં તારવૃક્ષ દિખાઇ પડતે હૈ. આશ્રમ મેં સમવર્ણ, સાલ તથા આશ્રવૃક્ષોં કી પ્રચૂરતા હૈ. ઇન્હીં કે કારણે આશ્રમ સુંદર ઉપવન કે સમાન દિખતા હૈ. આશ્રમ કે દો ફાટક હૈ—એક ઉત્તર કી ઓર ઓર દૂસરા દક્ષિણ કી ઓર. ઉત્તર કી ઓર કે ફાટક પર લોહૈ કે અક્ષરોં સે લિખા હુઆ હૈ:—‘एकमेवाद्वितीयम्’

ફાટક કે સ્તંભોં પર સંસ્કૃત ઓર બંગલા મેં આશ્રમ કે નિયમ લિખે હુએ હૈ. ઉનમેં બતલાયા ગયા હૈ કે યહ આશ્રમ એકે બ્રહ્મ કી ઉપાસના કે લિયે સ્થાપિત કિયા ગયા હૈ. અતઃ ઇસમેં કિસી પ્રકાર કી મૂર્તિ, પથુ, પક્ષી યા માનવ કી પૂજા વર્જિત હૈ; કિંતુ યહાં પ્રત્યેક કે ધાર્મિક વિશ્વાસ આદર કી દૃષ્ટિ સે દેખે જાતે હૈ; ઓર કિસીકો અપને વિશેષ ધાર્મિક વિશ્વાસોં કે પાલન મેં બાધા નહીં દી જાતી. આશ્રમ કે પ્રતિષ્ઠાતા મહર્ષિ કી ઇચ્છાનુસાર આશ્રમ કી સીમા કે બીતર કિસી પ્રકાર કી જીવહિંસા ભોજન કે લિયે તો ક્યા ધાર્મિક બાતોં કે લિયે ભી નહીં કી જા સકતી. યહ ઇન્હીં નિયમોં કા પ્રલાવ હૈ કે વિદેશી લોગ ભી અપના પરમ પ્રિય ભોજન છોડ કર યહાં શાકાહારી બન કર રહતે હૈ.

ફાટક કે પાસ હી પ્રાર્થનામંદિર બના હુઆ હૈ. ઇસકા મુખ પૂર્વ કી ઓર હૈ. મંદિર ચૌકોર બના હુઆ હૈ. ચારોં ઓર સીંદિયાં લગી હૈ. બીતર દર્શ મંગમર્મર કા હૈ. મંદિર કે બીતર કોઇ મૂર્તિ આદિ નહીં હૈ. બ્રહ્મસમાજિયોં કા યહ ઉપાસનામંદિર એક સાદ-સુથરે બંગલે કે સમાન હૈ, જિસમેં દીવારોં કી જગલ કાંચ કે રંગીન શીશે જડે હુએ હૈ તથા છત મેં શીશે કે ફાનૂસ લટકે રહે હૈ. ઇસી કારણે આસપાસ મેં યહ “કાંચ બંગલે” કે નામ સે પ્રસિદ્ધ હૈ. યહ જરા ઉંચી જમીન પર હોને કે કારણે દૂર સે દિખાઇ ભી હેતા હૈ. સામને એક લોહૈ કા ઉંચા શુભળ યા ગોપુરસા બના હુઆ હૈ, જિસકે કારણે યહ મંદિર-સા પ્રતીત હોતા હૈ. દક્ષિણ ફાટક પર ગોલાકાર યહ ઉપનિષદ-વાક્ય લિખા હુઆ હૈ—

“ॐ सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति तपांसि सर्वाणि च यद्वदन्ति;

यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति तत्ते पदं संग्रहेण ब्रवीम्योमिवेतत् ।”

હોનોં ખમ્બોં મેં સે એક પર વૈદિક મંત્રો મેં બ્રહ્મલોક કા વર્ણન તથા દૂસરે પર ઉસકા બંગલા મેં અનુવાદ બુદ્ધા હુઆ હૈ.

ફાટક સે હો કર રાસ્તા સીધા અતિથિશાલા કો ગયા હૈ. યહ એક પક્ષી બડી દોમનિલા ઇમારત હૈ. આશ્રમભર મેં યહી એકે દુર્ગમિલા ઇમારત હૈ. યહાં ભી કુછ નિયમ લિખે હુએ હૈ; જિનમેં ઇસ બાત પર જોર દિયા ગયા હૈ કે યહાં બાહર સે માંસ-મંદિરા નહીં લાઇ જા સકતી ઓર ન યહાં ઇનકા વ્યવહાર હી કિયા જા સકતા હૈ. યહાં કેવલ અન્ન, શાક તથા ફલાદાર હો સકતા હૈ; કિંતુ કદા દોગોં કો આંટોં કા પ્રયોગ કરતે દેખ કર મેરી સમજ મેં આયા કે યહાં યહ ભી શાકાહાર કે અંતર્ગત સમજા જાતા હૈ.

અતિથિશાલા મેં પ્રાયઃ નિલ હી કોઇ ન કોઇ અતિથિ બને હી રહતે હૈ; કિંતુ જિનકો વિશેષ અનુમતિ કે તીન દિન સે અધિક નહીં દરર સકતે. ફાટક કે બીતર જાતે હી બાધોં ઓર છોટા સા પોસ્ટ આફિસ તથા દાદિની ઓર ઉપાસનામંદિર હૈ જિસકા વર્ણન પદમે દો ચૂકા હૈ.

અતિથિશાલા કો ઘેર કર, ઉત્તરે પાછે કી ઓર દો કર, સડક સાંધી ચડી ગઇ હૈ. સડક કી બાજુ મોર રાલ ઓર આમ કે વૃક્ષોં કા બગીચા હૈ. ઇન્હીં વૃક્ષોં કે નીચે કાસોં લગતી હૈ. બાંને કે લિયે કહીં કહીં પક્ષી ગોલાકાર પટ્ટોં બની હુએ હૈ, કાંને ઉપર થોડીસી ફૂલ કી બગીચા હૈ; પર અધિકતર વૃક્ષોં કે નીચે જમીન પર હી બેઠ કર પડાઇ હોતા હૈ. જહાં તહાં વૃક્ષોં સે ટિકે હુએ તખતે યહાં કાસોં લગતે કા ચુચના દેતે હૈ.

सक पर आये अथ हर लक्षणों का एक माहक है, इनके द्वारा और मान्य रहे या रहे।
 इनके सीमा बंधी भव है, जैसे साध-कर्म करने दे, कर्म-द्वारा के नीचे विचारों के करने
 की इच्छा मानी हुई है, ये अधिकतर कर्मों तथा कर्म में लगे हुए हैं, किंतु इनका एक पक्ष
 है, इनमें सभी समझे हमारे लगे हुए है, इनमें हमारे के विषे प्रयत्न की व्यवस्था करने के लगे हुए
 हैं, विचारों-प्रयत्नों के विषे हमारे कर्मों-कर्मों-द्वारा है, किंतु अधिकतर लक्षणों की ये सामान्य बात है।

हादसी और के छात्रावास की भाँति में आने अथ हर पुस्तकालय का चे.रा-सा भाग
 जवन है, यह दोमंजिला छात्रावास बन रहा है, छात्रा-सा छात्रावास भी है, जिसमें प्रायः सभी
 छात्रावासों की नया कुछ निर्देशी पत्र-पत्रिकाओं मानी है, और पुस्तकालय है, पुस्तकों निक्षेपण
 और अपने ही प्रयास प्राप्त है, जहाँ के पुस्तकालयों में भी अपने सभी प्रकार की प्रणाली होती
 थी, प्रत्येक विषय की पुस्तकों के विषे आशय व्यवस्था की है, अथ हर छात्रावास बन रहा है, जिसके
 द्वारा व्यवस्था में पुस्तकों निक्षेपण बन सकती है, पुस्तकालय में अधिक ही भी पुस्तकों अधिक
 है, अधिक के अतिरिक्त सरसूत, जंगल, हराहरी और जर्मन ही भी पुस्तकों है, नि.दा की
 भी कुछ पुस्तकों के अपने में आछ, कविवर के संग्रह भण्डों का संग्रह यहाँ मिला, इनके भण्डों के
 अंग्रेज, फ्रेंच, जर्मन, अमेरिकी, भारतीय तथा हिंदी अनुवाद सब विषयों में अपने अपने हैं,
 छात्रावास-विषयक साहित्य का यहाँ विशेष संग्रह है, भव्यपूर्ण पुस्तकों के विचार में यह छात्रा-
 सा-पुस्तकालय अद्भुत भव्यपूर्ण है।

एक दूसरे हमारे में प्राचीन दूरतसिद्धि तादृश की लक्षणों पाँचियां जमा है, इनके
 अध्ययन तथा भोज करने के विषे विशेष विद्यार्थी तैयार किए गए रहे हैं, कुछ वर्ष पूर्व प्रसिद्ध
 जर्मन-तत्त्ववेत्ता विन्डरनिट्ज भण्डव के साथ कुछ विद्यार्थी प्राचीन सिद्धियों पढ़ना तथा इन भण्डों
 का संपादन कार्य शीघ्र रहे थे, महाभारत के नवीन शुद्धसंस्करण निक्षेपण का भी प्रयत्न हो रहा है।

आगे रन्धनशाला तथा साभरी-संभद्राशाला है, विद्यार्थी यहाँ भोजन करते हैं, यद्यपि
 शिक्षक और विद्यार्थी, सभी पाकशाला एक ही थी; किंतु इससे व्यर्थ अधिक भयं होना
 है, यह अथ केवल विद्यार्थियों के विषे शीघ्र भण्ड है, शिक्षक लोग अपनी प्रत्येक अक्षय कर
 लेते हैं, छोटे लड़कों के विषे शिक्षकों के स्वयं भोजन तैयार करती हैं और इस प्रकार वे अपने
 आनंद का परिचय देती हैं, शान्तिनिकेतन ग्रेस भी इस जगह है जिसमें कविवर के अथ
 तथा शान्ति-निकेतन-पत्रिका छपी है।

पुस्तकालय के सामने कुछ भंडान छोड़ कर द्वि विद्यार्थियों के छात्रावास भव है, सड़क की
 आछ और भी छात्रावास भव हुए हैं, आसिकाओं के विषे एक आशय छात्रावास है, इससे
 आठ मपरिवार शिक्षकों के रहने के विषे छोटे छोटे भवन भव हुए हैं।

छात्रावास भी इसी और है, यहाँ संगीत तथा चित्रकला की शिक्षा होती है, पाठ्य से
 प्राचीन तथा आधुनिक विज्ञानों का संग्रह अपने का मिला, कविवर के आछ श्री, अच्युत-दत्ताय
 हाकर तथा जंगल के प्रसिद्ध चित्रकार श्री, नंदलाल भोस और श्री, सुदेन्द्रनाथ कार के सुंदर चित्रों
 का हम हर चित्रकला के छद्म-नम्रों का परिचय मिला, अनिष्ट हो चित्रकार भद्रास आश्रम में ही
 रह कर सुंदर चित्रों का चित्रण तथा विद्यार्थियों का शिक्षण करने दे, संगीतज्ञ भी इसी कला-
 जवन में शामिल है, कविवर ने आपन दयते हैं, इनके ज्ञानश्री, दिनेन्द्रनाथ हाकर को सुंदर
 चित्र स्वयं में जमा कर विद्यार्थियों का शीघ्रते दे तथा इनके आछ अच्युत-दत्ताय इन मानसिक
 भावों का अपनी विचारों को अपनी से चित्रपट पर अंकित कर कन्वे, प्रसन्न कला का रूप
 देने हैं, इस प्रकार यहाँ साहित्य, संगीत तथा कला तीनों का सामंजस्य होता है, यहाँ की
 चित्रशाला जर्मनी तथा फ्रांस आदि देशों में आये हुए चित्रों में उत्तरात्तर चिन्नित कर रही है।

आश्रम के दक्षिण की ओर कविवर के ज्येष्ठ भ्राता श्री, दिनेन्द्रनाथ हाकर का अध्ययन में
 निवास-भवन है, आदर की ओर भंडान में एनिस आदि जेष्ठों के स्थान भवें हुए हैं, जिनमें
 यहाँ भव्य दक्षिणार्थिक छन्नित तथा आनंद-अनंद की ओर भी यहाँ पूरा ध्यान दिया जाता है।

आश्रम के उत्तर की ओर, कुछ दूर पर वृक्षविहीन शुद्ध मैदान पर विदेशी अध्यापकों के लिये भगवत् जने हुये हैं। धन्वी के पास कविवर की "उत्तरायण" नामक पुस्तक की कुटी है। इसी की शान्तिमय छाया में बैठ कर महाद्वि अपनी निम्न-हृदय-मुग्धकारी लेखनी यत्राते हैं और संसार का शान्ति का संदेश सुनाते हैं।

पूर्व की ओर ओक छोटा-सा अस्पताल भी बना हुआ है, जहाँ आवश्यकता पने पर आश्रम-निवासियों की चिकित्सा होती है। अस्पताल में केवल आश्रम-वासियों का ही जाल नहीं होता, किन्तु आसपास के गांववाले भी पूरा दायदा उठाते हैं। कभी कभी तो विद्यार्थीगण स्वयं गांव के भीमारों को लाह कर अस्पताल में लाते तथा उनकी चिकित्सा और दवा-रेष करते हैं।

चिकित्सा के लिये तो योग्य डाक्टर हैं ही, किन्तु भीमार की सेवा तथा दवा-रेष विद्यार्थीगण स्वयं करते हैं। रोगियों की सेवा करने में यहाँ के छात्र विशेष भुग्न अनुभव करते हैं तथा उसके लिये हमेशा तैयार रहते हैं। आपस में ये लोग जारी जारी से काम पाँट कर रोगी की सेवा करते हैं; यहाँ तक कि कभी कभी रात रात लरज कर भी अपने स्नेह और सेवा का परिचय देते हैं।

पश्चिम की ओर से यकने पर वृक्षों से घिरी कुछ ओक संगमरमर की चौड़ी-सी मित्रती है। यहीं कविवर के पूज्य पिता महर्षि देवेन्द्रनाथ ढाकुर का उपासनासन है। रामपुर जते समय महर्षि ओक पार यहीं ढहरे थे और धन्वी को वृक्षों के नीचे प्रार्थना की थी। उसी समय से यह स्थान महर्षि को प्रिय हो गया और यहीं वे सदा प्रार्थना किया करते थे। यह वही स्थान है जहाँ महर्षि पर ओकान्त पा कर कुछ आकुओं ने हमला दिया था। उनकी ध्यानावस्थित प्रसन्न मुद्रा दृष्ट कर आकुओं का डंकार हृदय भी लज्जितलाव से अलिखत हो गया था, और उन्होंने महर्षि के चरणों में आत्मसमर्पण कर अपनी सेवा अर्पण की थी। यही वह स्थान है जहाँ महर्षि ने आत्मा की शान्ति प्राप्त की थी तथा उस शान्ति-निकेतन अल्ल का अनुभव किया था। यहीं पर शान्ति प्राप्त करने के बाद अशान्त संसार का शान्ति प्रदान करने के लिये शान्ति-निकेतन आश्रम तथा अल्लविद्यालय के स्थापन का शुभ विचार महर्षि के हृदय में उत्पन्न हुआ था।

प्रार्थनासन की टिकने की पट्टी पर महर्षि के प्रिय वाक्य खुदे हुये हैं:—

"तिनि आमार हृदयेर आराम मनेर आनंद आत्मार शान्ति"

सभीपरथ वृक्ष की शाखा पर भी खुदा हुआ है:—"कर लौर नाम गान"

गोलपुर का यह जग जहाँ कि आश्रम बना हुआ है अपनी प्रकृति-सौंदर्य के लिये प्रसिद्ध है। महर्षि देवेन्द्रनाथ ढाकुर ने इस स्थान की सुंदरता दृष्ट कर इसे अपनी प्रार्थना का प्रिय स्थान नियत किया। वे यहाँ छोटा-सा मकान बना कर रहने लगे तथा बादर से उपजते मिट्टी ला कर यहाँ इलकूलवाले पौधे लगवाये, आम का जगीया भी लगवाया। पहले वे कभी अन्नी खा कर यहाँ रहा करते थे। सन् १८८७ में उन्होंने यहाँ आश्रम बनाने तथा अल्लविद्यालय स्थापन करने का विचार किया। ओक ट्रस्टीड के द्वारा यह आश्रम सार्वजनिक बना दिया गया तथा ६० जग सालाना आमहनी की सम्पत्ति लगा कर इसे शान्ति के भस्त्रुक निवासियों के लिये शान्ति प्राप्त करने तथा सांप्रदायिक अंगों के उपर उठ कर ओक अल्ल की उपासना करने का स्थान बना दिया।

यद्यपि ट्रस्टीड में अल्लविद्यालय तथा पुस्तकालय स्थापन करने का निश्चय आया है, तथापि सन् १९०१ तक यह विचार काम में न लाया जा सका। उस समय स्वदेशी युग का आरंभ-काल था, महर्षि के सुयोग्य पुत्र दगारे वर्तमान कविवर रवीन्द्रनाथ ने उस समय प्राचीन भारत के तपोवनस्थ ऋषिकुलों के समान स्वाभाविक तथा चरितसुधारक धर्मप्राण शिक्षाप्रणाली की आवश्यकता का अनुभव किया। जड़वादी तथा विवासितामय योद्धीय सभ्यता के विषम इक्षों को रोदने तथा उस सभ्यता की भ्रूजत चरित्रनाशकारी प्रणाली के प्रभावों से राष्ट्र के आधार पालकों की रक्षा करने के लिये कविवर ने इसी प्राचीन तपोवनप्रणाली को पसंद किया, जहाँ

होसादशमय नवशे मे हरे प्रभुनि-देरी भी मानव्य अदभुत देह मे अविदुष गि'ता के गाने
 कुल का अंग बनाना हरे उन्हे 'मृण्मैत्राह्निकीं प्रण' की प्रशम्भा का चपेस देने से नया देव
 मरिचक में पुनर्जन्म मान न करे करे उनसे अंग ही अङ्गिन नभ उन्हे का आदर्शत्व भूतन
 करते थे. भारतीय राष्ट्र के नवयुग के आदर्शत्व नवयुगों के भूत-भूतों की लहर में लीन
 कर वे दृष्ट्य नवजन्मनि के भूत आनन्दोना मानने थे. चित्ता का मन इस आदर्शत्व पदवि के अनुभूत
 रहना ही उन्हे नवीन भारत की सन्ममभवाओं का दृष्ट करने का ऐक-भाव प्रपन्न भूतन पडा.

आदर्श में कविपर का धर्म का कि हरे आश्रम में ऐक-कर्म. विनयव शिष्या नव
 ज्वां शिक्षा में विद्यार्थियों के जीवन के साथ अनिष्ट संजप देा, ज्वां भूतनों की शिक्षा तथा
 नित्यजवन में निष्ठे न पडे, तथा ज्वां विद्यार्थी अपने शिष्यों तथा विनयव में अपने
 परिवार के समान भवत्त्व रूप कर परस्पर प्रेम, समानता, स्वतन्त्रता के मान-सम्प में अपनी
 शक्तियों के स्वाभाविक विकास का अन्तर्गत प्राप्त कर सके.

अपनी प्रभावशालिनी सेवनी से उन्हेने प्राचीन भारत की के नवस्था-मान-भूतक आदर्शों
 का प्रचार किया तथा उन आदर्शों के प्रवक्ष रूप देने के लिये इस प्रकार के आश्रम की निगमन
 आवश्यकता अनुभव की. अपना यह विचार उन्हेने अपने प्रपन्न पिता भद्रविष्ट के सन्मुख
 उपस्थित किया, जिसे उन्हेने सदाई स्वीकार किया और इस आश्रम का कार्य आदर्श देा गया.

राष्ट्रीय शिक्षा के आदर्शों का राष्ट्र के रक्षायने उपस्थित करने में कविपर की आश्रमप्य न.
 आदर्शदास होने के कारण धन आदर्शों का कार्यरूप देनेवाले सुयोग्य शिक्षकों का आवाय था;
 किन्तु धीसद्वर्षाध्व विप्राध्याय तथा उनके शिष्य श्री. रवामन्द्र की सहायता से कविपर ने शिक्षा-
 कार्य का आदर्श किया. यही सुयोग्य विद्वान् आश्रम के सर्वप्रथम शिक्षक थे.

संस्था यद्यपि सार्वजनिक कर दी गद्य थी तो भी सारा भर्त्ता कविपर पर ही पडना था;
 और यही उसके कर्ता-धर्ता थे. १८१३ में उन्हेने जग विदेशयात्रा की और अपने आदर्शों
 का प्रचार किया तथा अनेक अश्रेष्ठ मित्रों ने उन्हे इस कार्य में सहायता देने का वचन दिया.
 इस साथ भारतलक्ष श्रीयुन ऐन्नुज, पिथरसन तथा अन्य विदेशी विद्वान् कविपर के साथ
 भारत आये और आश्रमकार्य में सहायता करने लगे. इस समय में आश्रम का कार्यक्षेत्र
 विस्तृत हो गया तथा वह उत्तम आदर्शों की ओर पग बढ़ाने लगा.

इसके बाद ही योरप का भद्रासभर दुआ, जिसमें करोड़ों आदिमियों की प्राण-दानि तथा
 भूपति की अनन्त क्षति दुर्घ. राष्ट्रीयता के दुरुपयोग, सैनिकता के अत्याचारों तथा धनिक-तन्त्र
 तथा विद्यासिनाभक्त सम्पत्ता के दुरुपयोगों से स्वायंयस योरप के राष्ट्र आपस में युद्ध करने
 लगे और संसार अशांतिमय हो गया. पूर्व-पश्चिम की ऐकता पर तो आदर्श ही से कविपर
 का विश्वास था, किन्तु युद्ध के बाद जग उन्हेने फिर से योरप-यात्रा की तथा भू-सार में शान्ति
 तथा आपस में सहभाव स्थापन के लिये उनका हृदय व्याकुल हो उठा. जहाद तथा
 सैनिकवाद ही उन्हे सग आपत्तियों की जड़ समझ पडा. उन्हेने अम्मी तर्द समझ सिगा कि
 जग तक पूर्व और पश्चिम के राष्ट्र अपनी व्यक्तिजन दुय्यता के प्रभाव के ऐक तरह रभकर
 आपस में ऐकद्वारे हो प्रेम के द्वारा हिक हिक समझने का प्रयत्न न करे न तग तक धरी
 प्रकार के जगें बडा करेगे. पूर्व और पश्चिम के भेद में ही उन्हे संसार की शान्ति का ऐक-
 भात्र भूवर्णीय निहित देख पडा. उनका यह विश्वास दृढ़ दुआ कि होना सम्पत्ताओं के ऐक-
 दूसरे की आवश्यकता है. पाश्चात्य-सम्पत्ता के भारतीय जान की आवश्यकता है तथा भारतीय
 सम्पत्ता के पश्चिम की किया-शक्ति की जरूरत है. बिना दोनों के सामंजस्य के विश्व का कल्याण
 नही हो सकता. दोनों सम्पत्ताओं के भूध में ऐक ही भूतलत्त्व छिपा दुआ है. धरी तत्त्व के
 सद्व्यव सेने में सग जगों की समाप्ति हो जयगी.

ज्वां सिद्धांतों का प्रचार उन्हेने अपनी रचनाओंद्वारा किया तथा उसकी साधना के

૫૧-ગીતામૃતનાં ગુણગાન*

ગીતાશ્રુતું મહત્ત્વ

આર્ય જાતિનો પ્રત્યેક આજક ગીતાના નામથી પરિચિત છે. ભારતવર્ષમાં એ પુસ્તકની જેટલી આદરણીય પ્રસિદ્ધ થઈ છે, તેટલી બીજા કોઈ પુસ્તકની થઈ નથી; અને જેટલો સંખ્યા એ પુસ્તકનો થાય છે તેટલો બીજા કોઈ પુસ્તકનો થતો નથી. આર્યજાતિના પ્રાચીન વિદ્વાનોમાં પણ કોઈકે જ એવો હશે કે જેણે ગીતા ઉપર ટીકા લખી ન હોય. હાલના વખતમાં પણ અનેક મહાનુભાવોએ દેશની જૂદી જૂદી ભાષાઓમાં ગીતા ઉપર અનેકાનેક ટીકાઓ લખી છે. વિદેશી ભાષાઓમાં પણ કોઈકે જ ભાષા એવી હશે કે જેમાં ગીતાનો અનુવાદ થયેલો ન હોય.

વિદેશી વિદ્વાનો અને ગીતાશ્રુ

મુસલમાનોમાં ગીતા તરફ સૌથી પ્રથમ ધ્યાન યુષ્મારાના રાજપુત એલ્થપરનીનું ગયું હતું કે જેને મદમદ ગજનવીએ કેદખાનામાં રાખ્યો હતો. ભારતવર્ષ ઉપરના હુમલાઓ વખતે પણ ગીતાને તે પોતાની પાસે રાખતો હતો. એલ્થપરની લડાઈના સમયમાં ભારે મુશ્કેલીઓ વેડી સંસ્કૃત શીખ્યો અને તેના શુપ્રસિદ્ધ “ઈડિયા” પુસ્તકમાં તે વખતના ભારતવર્ષનું વર્ણન છે તેમાં પણ તેણે ગીતાના “લોકો ટાંકેલા છે. ભગવદ્ગીતાને તેણે અધ્યાત્મજ્ઞાનનું આતુત્તમ અને પવિત્ર પુસ્તક કહ્યું છે.

અકબરની આજ્ઞાથી ફ્રેંચએ તેના ફારસીમાં અનુવાદ કર્યો હતો. દારા શિકોહે તેનું “સિરે અકબર” નામ રાખ્યું અને જૂમિકામાં ગીતા અને મદર્પિ વ્યાસવિષે લખ્યું છે કે:-

“આ ગીતાગ્રંથ આનંદ આપનાર, સાચો માર્ગ દર્શાવનાર, અલ્પજ્ઞાનથી ભરપૂર, હંડા બેડો બોલનાર, એકતાને દર્શાવનાર અને બધા જ્ઞાનીઓના શિરોમણિ એવા મદર્પિ વ્યાસશ્રુએ રચ્યો છે; એનાં પૂરતાં વખાણ કરવાની શક્તિ મારી જીભમાં અને કલ્પમમાં નથી.”

x

x

x

x

ગીતા અને ઉપનિષદોના ફારસી અનુવાદ યૂરોપમાં ગયા. યૂરોપના તત્ત્વચિંતકો એ વાંચીને આશ્ચર્યચકિત થયા. પ્રસિદ્ધ કવિ તત્ત્વચિંતક “સ્કોટલ” ગીતા વાંચીને અત્યંત મુગ્ધ થઈ ગયે અને તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યો. “શોપન હોર” અને “મેઝિની”ના વિચારો ઉપર પણ તેને બહુ પ્રભાવ પડ્યો હતો. અમેરિકન તત્ત્વચિંતક એમર્સનના ગુરુ “થોરો” તો ગીતાના ભક્ત થઈ ગયા. તેઓ કહે છે કે “હું રોજ પ્રાતઃકાળમાં ગીતાના પવિત્ર જળમાં સ્નાન કરું છું; બીજા પરિચયો કરતાં તે બહુજ ઉચ્ચ કોટિનું છે. જે સમયમાં એ પુસ્તક રચાયું ત્યારે તે સમય પાંચ કલાક અસ્ત-ઉદયજુગ હતો.”

‘ગીતા’ એ ઉપનિષદો અને શાસ્ત્રોનું સત્ત્વ છે.

ગીતાનું સારી રીતે અધ્યયન કરીને તેની શાસ્ત્રો સાથે તરખામણી કરવાથી સ્વયં જાણે છે કે, ગીતાના કોઈકે કોઈકની રચનામાં કયોત્તમ સમયના આર્યશાસ્ત્રોની મદદ લીધી છે કેમકે વેદાંત, સંખ્યા, વેદાંતિક દર્શન, તથા અનુદર્શન અને વેદાંતી છટા એ ત્યારેકના સ્વયં જાણે છે. ઉપનિષદોના કેટલાકે અજ્ઞે, અને વાક્યો એમાં ઉત્તરેક છે. તે ઉત્તરેક પણ તેમ સમયે જાણે નહોતે અને તત્ત્વજ્ઞતાને. ભાર અનિત્યભૂત્યો એમાં એકજ કહે છે, તેમાં કયો સત્ત્વ છે. જેમણે તેના આ સ્વચિંત કરેલ મગાં આવે છે કે:-

મુક્ત્યર્થોદયો ગોપાલો નૌપાલતેવનઃ । પાર્યો વન્મઃ સુચીર્મીના દુઃખં ગીતામૃતં મદ્યમા

જેને મુક્તિ આપનાર ગોપાલ નહોતો, પાર્યો વન્મઃ સુચીર્મીના દુઃખં ગીતામૃતં મદ્યમા

હોત અને માત્ર મનના રસી રોગ નોપણ આપતો હતો. આવી રીતે આમ આ રોગ રહેતો. કેમકે આવારે પણ આપે મગધના આપણે જાત અને અરિત અવરોધે આપણે મનની એટલી બધી મુશ્કેલી છે કે ગીતાનો પ્રચાર થયો અથવા નાથો પ્રચાર એ અર્થપર્મની પૃથ્વી અથવા નાથો પ્રવા અર્થપર છે. આજે આપણે કહ્યું છે કે ગીતાનો એ તો સૌક્યે ધર્મરૂપી દરમિયન પાકેલું સાનામુદ્ધરૂપી ફળ છે.

ગીતાનો એ ધર્મપ્રચારનું દેવમ માનવ છે.

જો વિદેશમાં વૈદિક ધર્મનો પ્રચાર કરવાનો નિચાર હોય તો ત્યાંના લોકોને પણ ગીતાનો મારો એક ધર્મપુસ્તક આપવાની જરૂર છે. આપણે જ્યારે આપણા દેશમાં ગેરના આપણા આદર્શો બધા બિાબા જોઈએ છીએ, તો ગીતા દેશમાં તેને મમજનનાસોની બાદા રાખી એ તો વ્યર્થજ છે. આપસમાજીએ કેટલીક વાર આને મારે 'સત્યાર્થપ્રકાશ' રજૂ કરે છે; પરંતુ તેઓ જુડી જાય છે કે, સત્યાર્થપ્રકાશનો ધજોખરો બાજ માત્ર આપણનેજ મારે છે અને તે ગીતાઓને સ્મિતર થાય તેમ નથી.

બીજી તરફ ગીતાને છુઓ, એમાં એક પ્રકારની આમ મુદ્દરતા અને આકર્ષણશક્તિ રેખાઈ આવી છે. વિદેશમાં પણ એવાં ધણાં સ્ત્રીપુરુષ મળી આવે છે, કે જેમને આખી ગીતા કંઈક દોષ છે. મારે ગીતાનું એક એવું ધર્મપુસ્તક છે કે જે આર્થધર્મના પ્રચારમાં ખાસ ઉપયોગી થઈ શકે. કેમકે આખી વિદુલક્ષિ તેને પોતાના ધર્મપુસ્તકતરીકે માને છે; અને અગ્નિમુનિએ તથા દાર્શનિકે માને છે તેમ તેમાંજ વૈદિક જ્ઞાનનો અર્ક મોટું છે. આથી એને આર્થધર્મનું પ્રમાણ્યુત પુસ્તક કહેવું એ સર્વથા ઉચિત છે.

ગીતાનું મૂળ સંદર્ભ કયાં છે ?

કેટલાક પાશ્વત્ય વિદ્વાનો માને છે, ગીતાનું કે સિદ્ધાન્ત-બહુ પવિત્ર છે અને અંજીતના સિદ્ધાન્તને મળતું છે તેથી ગીતા જરૂર અંજીત ઉપરથી રચાયેલી છે. પણ આ મુક્તિ તો દુવાર્માંના દેહકાને સમુદના તોડાનથી દુવામાં આવી પડેલી માછલી સાથે થયેલી વાતના જેવી છે. એ દેહકાએ તે માછલીને પૂછ્યું કે, સમુદ્ર કેવોડાક મોટો હોય છે? માછલીએ કહ્યું:-એ તો ખૂબ મોટો હોય છે, પછી દેહકો પાછો દરેતો જાય તે વારંવાર પૂછતો જાય કે આવડો? આવડો? એમ કરેતો કરેતો તે દુવાની બીજી બાંત સુધી જઈ પહોંચ્યો, તોપણ માછલીએ એમજ કહ્યું કે એથી પણ બહુ મોટો. આ સાંભળીને તે આશ્ચર્યપૂર્વક કહેવા લાગ્યો કે એ તો અસંભવિત છે. કેમકે સંસારમાં આથી (દુવામાં) મોટું કશું હોઈ શકેજ નહિ.

ગીતાનું જેવું અદિતીય પુસ્તક કાંઈ અકસ્માત્ પેદા થતું નથી. એના પહેલાં તો ધણા કાળની યાત્રાનંતિ આવરણ છે. જ્યાં ઉપનિષદો અને દર્શનસાહિત્ય તત્ત્વજ્ઞાન દ્વાત ન હોય ત્યાં 'ગીતા' જેવો મંથ રચી શકાયજ નહિ. માત્ર એક મહાભારતમાંજ ગીતાને વિસ્તારથી સમજાવવાનાં દૃષ્ટાંત મળી શકે છે, નહિ કે બીજા કિસ્સા-કદાણીઓમાં. ગીતાનું સિદ્ધાન્ત તો કેવળ ગંગાનદીજ સંભવે, બીજો નહિ.

મદાકારનની કથામાં 'ગીતા' એ એક ઝગમગતા દ્વીપ સમાન છે. મદાકારનના રચનાર મદર્ષિ પ્લાસ સાથેજ થઈ ગયા છે. ગીતાજ્ઞાન એ તેમની માનસિક શક્તિનું પરિણામ હોય કે શીકુમુન્દરે અમુનને આ જ્ઞાનનો પ્રત્યક્ષ ઉપદેશ કર્યો હોય, એ વિષે તર્કવિતર્ક કરવા નકામા છે. કેમકે એથી ગીતાની પવિત્રતામાં કાંઈપણ પ્રકારનો ફેર પડતો નથી, કે જે પવિત્રતા કેવળ ગીતા-

માંજ નજાય છે. ૧૮ મા અધ્યાયના શ્લોક ૭૫-૭૬ માં સંજય કહે છે કે “આ પ્રમાણે મહર્ષિ વ્યાસજીની કૃપાથી શ્રીકૃષ્ણ લગવાનના મુખથી કહેવાતો આ ઉત્તમ યોગ મેં સાંભળ્યો છે. એ પવિત્ર કરનારા સંવાદને હું જોટલો યાદ કરું છું, તેટલો હું વિશેષ આનંદમાં મસ્ત થતો ગઈશું.”

કદપના કરો કે, વ્યાસજીએ સ્વયમેવ લખીને તે શ્રીકૃષ્ણ લગવાનનાજ મુખથી કહેવડવસાવું જોગ્ય ધાર્યું છે; તો એ વાત તો શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના મહિમાને અને જ્ઞાનને માતૃષી સીમાથી ખડક આગળ વધારી દે છે કે, વ્યાસ જેવા મહર્ષિ પણ ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રચાર શ્રીકૃષ્ણનેજ નામે કરવો ઉચિત અને આવશ્યક સમજતા હતા.

‘ગીતા’ એ શક્તિનો ખબરો છે.

મનુષ્યો અને જાતિઓના જીવનમાં કેટલીક વાર એવો સમય આવી પહોંચે છે કે તેને ધર્મ અને અધર્મની કંઈ સમજણ પડતી નથી. એવે સમયે એક મહાકઠિન અને ગૂઢ પ્રશ્ન સામે આવી ખડો થાય છે અને બંને પક્ષની યુક્તિઓ રજુ થાય છે; પરંતુ તેનો કશો ઉકેલ દેખાતો નથી. મોટા મોટા યુગીરો અને ત્યાગીઓની કુદ્ધિ પણ એવે પ્રસંગે જોઈું ખાઈ જાય છે અને તેમને અધર્મજ ધર્મના વેશમાં દેખાવા લાગે છે. જેને સંસાર ઉપર એટલો બધો વેરાગ્ય ઉપજ્યો હોય છે કે તેણે પોતાનું સર્વસ્વ તજી દીધું હોય છે, છતાં પણ તેની કુદ્ધિ લયવશ થઈને અવળા વિચારોમાં ફસાઈ પડે છે. લગવડગીતામાં એવું જ્ઞાન મળી આવે છે કે જેને સારી રીતે સમજી લીધા પછી મનુષ્યમાં એવી શક્તિ પેદા થાય છે કે જેથી તે ધર્મ અધર્મને સારી રીતે ઓળખી શકે છે. આ શક્તિને અર્જુને ૧૮ મા અધ્યાયના ૭૩ મા શ્લોકમાં માન્ય રાખી છે. તેનું મન એક ગૂઢ અને કઠિન સંશયમાં પડીને અધિકારમાં ફસાયેલું હતું તેને માટે તે છેવટે કહે છે કે, “તમારી કૃપાથી મને સત્ય જ્ઞાન લાખું છે, મારો મોહ દૂર થઈ ગયો છે, મારા સંશયો છિન્નભિન્ન થઈ ગયા છે, હવે હું આપના કહેવા પ્રમાણે કરીશ.”

શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં ત્રણ લિન્ન માર્ગોએ તે જ્ઞાન અર્જુનને દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે-અર્થાત્ પહેલા ભાગ એટલી જ અધ્યાય સુધીમાં કર્મત્યાગ અને જ્ઞાન ઉપર ગૂઢ વિચાર કરેલો છે. બીજામાં ૭ થી ૧૨ અધ્યાય સુધીમાં જતાવેલું છે કે, આ જે બધો દૃશ્ય સંસાર છે તે બધાનું બીજા-આત્મા-“હું” છું. તે મારાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને મારાજ આશ્રય લે છે. ત્રીજા ભાગમાં ૧૩ થી ૧૮ મા અધ્યાયમાં પ્રકૃતિના ગુણ-સત્ત્વ, રજઃ અને તમ-બ્રહ્માંડમાં કેવી રીતે કામ કરે છે અને કેવી રીતે આ બધો બાહ્ય સંસાર એકજ શક્તિમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તે દર્શાવેલું છે.

ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ પહેલા તો અર્જુનના સારથિ હોય છે, પણ પછીથી તેને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરનારા દેખાય છે. આગળ જઈને કૃષ્ણ અર્જુનને જતાવે છે કે, હું મદાયોગી અને મદાનાની છું. મેં આ અધ્યાયના કહે છે કે, હું સમયે સમયે હુડોનો નાશ કરવા અને ધર્મની રક્ષા કરવા માટે જન્મ લઉં છું. છતાં તો એટલે સુધી કહી દીધું છે કે સર્વ જૂનો અને પદાર્થોનો આત્મા હજાર હું. પછી બીજા જ અધ્યાયવાળા ભાગમાં સ્પષ્ટપણે બતાવ્યું છે કે, સમસ્ત બ્રહ્માંડ મારાજ ખેલ છે. એક માણસ આવું બધું શી રીતે કદી શકે? એ એક મહાપ્રશ્ન છે; પણ તેનો ઉત્તર તો સમાન્ય છે. જેમકે એકજ પુરુષ કોઈનો પુત્ર, કોઈનો પિતા, કોઈનો ગુરુ, કોઈનો શિષ્ય-એમ જિન્નજિન્ન નામે જિન્નજિન્ન દશાઓમાં-કહેવાય છે. એક સ્થળે જાણુ સદસ વર્ણન કરેલું છે. જ્યારે એ માણસના વિનાશરણે મન ઉઠ્યું થાય છે ત્યારે તેનું વાર્તાવિક કારણ એ હોય છે કે તે માણસ એ નશા હોતો, પણ જ હોય છે; અને તેથીજ વિચારનો અવસર આવે છે. તેમણે એક પેનાને કંઈ ને કંઈ વિરોધ માન્યો હોય છે, ત્યારે બીજાને વાન કરનારા વળી કંઈ જુદું વિરોધે હોય છે, અને ત્રીજા વળી એમનાથી કંઈ જુદાજ હોય છે; સાચી વાન તો એ છે કે, કેઈ જોઈ જમુને જાણવા એ પોતાના મનની અવરજા ઉપરજ આધાર રાખે છે. જાતની

પુત્ર તો માત્ર સ્ત્રીના જ મોઢાં હશે એ; વિદ્યાવત નરકમાં નહિ પડ્યું હોય એ ભૂતો છે. પાંડવો જાની સ્ત્રીને અને મુદેાને જન્મ માં દેવતા આપ્યાં નિશ્ચય છે એ એ વિદ્યોક્તિ છે. આપણું છે. એક વખત ધર્શિમયકે જનમાન્યે પૂછ્યું કે, તમે કહી શકો છો કે બધાને છે કે જનમાન વિદ્યાવા લાભ છે, એક જવાબ આપતાં તે કહેવું, તમે કહેવું અને બીજા બધા શી અને અજ ની કહેશે. એમ વિચારીને જવાબ આપેા કે-

“દેવદત્તા તુ દામોડકં જીવદદવા સ્વદંશકાઃ આમદદવા સ્વદંશકાઃ કનિઃ કિં નિશ્ચિન્તા મનિઃ ॥”
અર્થાત્ દે મનસાજ! સ્ત્રીશરણે તો હું આપના દાન છું. એવાને દા.પને મન મું અને આમભાવે તો આપ ને શી ભેગ પૂં પૂં.”

પ્રિયત્વે પોતાને પરમામાનો પુત્ર કહેતા દના. પરંતુ એક રહસ્ય જાણવું ને કે ‘હું’ અને મારા પિતા એકજ છીએ.”

૫૨-ગીતા અને કર્મમાર્ગ

કર્મવિના શર્ષ હંક નિર્ધારક છે.

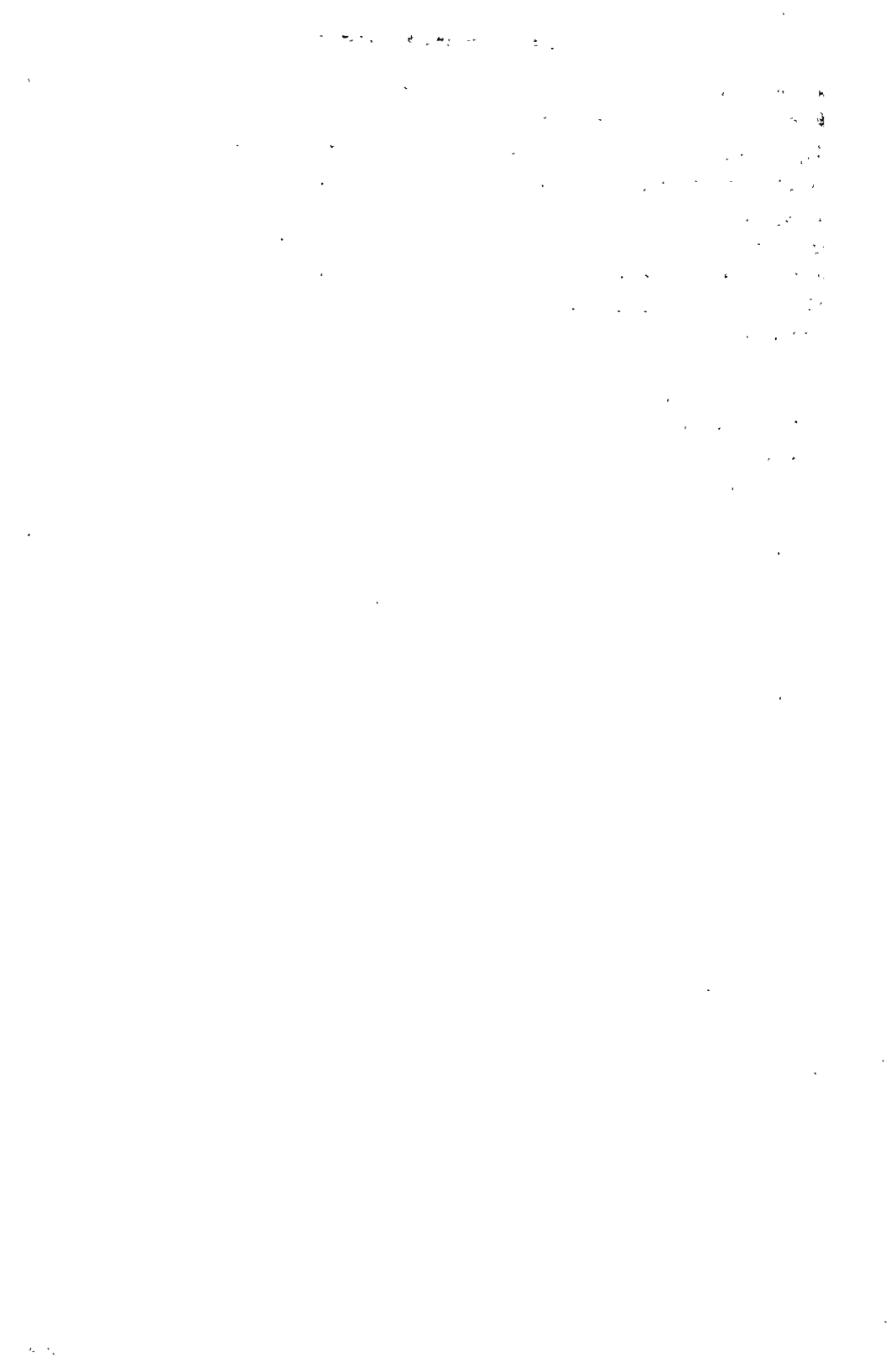
કહેવાય છે કે, એક નીકામાં ત્રણ વિદ્યાન પુત્રો જતા દના. તેમાંથી દરેક ભૂદી ભૂદી વિદ્યામાં નિપુણ હતો. એક સંગીત ભજતો હતો, બીજો જ્યોતિષ અને ત્રીજો ન્યાય. મૌ પોતપોતાના શબ્દની પ્રસંસા કરતા દના. સંગીતવાળાએ બીજાઓને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે, તમે કંઈ સંગીત શરૂો છો કે નહિ? જવાબ મળ્યો-ના. તેણે કહ્યું-તમે તમારી ઉમરનો મોઢો ભાગ એટલે મુમાવી દીધો. જ્યોતિષીએ પણ એવોજ પ્રશ્ન પૂછ્યો, જવાબે તેને પણ એવોજ ઉત્તર મળ્યો. એટલે તેણે કહ્યું કે, તમે અર્ધા ઉમર નકામી ગાળી. આ પ્રમાણે ત્રીજાએ પ્રશ્ન કર્યો અને એજ ઉત્તર મળતાં તેણે કહ્યું કે, જો તમે ન્યાય ના ભણ્યા તો તમે જીવનના ત્રણ ભાગ દેખાટ મુમાવ્યા. એટલામાં વટાળાએ આપ્યો અને નીકા ડોલવા લાગી; ખજાણી વાતો સાંભળી રહ્યો હતો. તેણે બધાને પૂછ્યું કે, તમે તરવાનું જાણો છો કે નહિ? જવાબે જવાબ આપ્યો-ના. એટલે તેણે કહ્યું-જવારે તો તમે આખી જીવન જીવ્યાદ કરી. એવી દશા કર્મની છે. જે આપણે ગીતાએ શીખવેલો નિઃકામ કર્મરૂપી તરવાનો કુન્નર શીખીએ નહિ, તો આપણું પણ બીજું બધું નકામું થઇ જાય છે. ત્રીજા અધ્યાયના મોઢા-પાંચમા વગેરે ચરના શ્લોકોમાં કહ્યું છે કે, કર્મ કર્યો સિવાય કોઈ રહી શકતુંજ નથી. અને કર્મ કર્યાસિવાય કોઈપણ કર્મની જાળમાંથી છૂટી પણ શકતું નથી. જનક વગેરે પણ કર્મ કરીનેજ સિદ્ધિ પામ્યા છે.

જ્ઞાન અને કર્મની એકતાથીજ કૃણસિદ્ધિ થાય છે.

કર્મ અને જ્ઞાન એ વિષે વિવાદ કરતાં પ્રશ્ન થાય છે કે, બન્નેમાં ઉત્તમ કોણ? પાંચમા અધ્યાયના મોઢા-પાંચમા શ્લોકમાં જવાબ આપ્યો છે કે, જ્ઞાનયોગ અને કર્મયોગ બન્ને વાર્તવ-વિક રીતે એકજ છે, મૂર્ખ તેને જૂઠા જૂઠા સમજે છે; સામાન્ય માનવો માટે કર્મ વિના એકલા જ્ઞાનમાર્ગે ચાલવું અતિ કઠિન છે.

એક રાત્ર ઉપર યજુએ દુઃખલો કર્યો, તેના મંત્રી યજુ સાથે મળી ગયો, તેને બધું રાજ્ય પાટ અને સ્ત્રીને હોટીને નામવું પડ્યું. જો કે તેને ખતર છે કે, તેની સ્ત્રી અને મિત્રાએ તેને તજ દીધેલો છે, તોપણ તેનું દૈવ્ય તેમનામાંજ મોટી રહી કુખી થવા દરે છે. કમ અને જ્ઞાન એકબીજાની અંદર વળી જતને કૃણ આપે છે. જેમકે આંધળો લંગડાને ખમ્મે હાલે છે ત્યારેજ વક્ષ ઉપરથી કળાશ તોટીને બન્ને જળ્યા ખાઇ રહે છે; કર્મવિનાના જ્ઞાન માટે આંધળાનું દર્શન છે અને જ્ઞાનવિનાનું કર્મ એ લંગડા જેવું છે.

એક પુરુષે દેવને વક્ષ કર્યો. દેવે ચરન કરી કે તમે જે કર્મ માગશો તે હું આપીશ; પરંતુ મને દરેક વખતે કંઈ ને કંઈ કામ જતાવવું પડશે, જે કામ નહિ જનાવો તો હું તમને ખાઇ જાશ. થયું પણ તેમજ. જવારે તે પોતાની આવરવતાઓ પૂર્ણ કરાવી ચૂક્યા ત્યારે દેવ તેની

કરી પણ કલ્યાણ કયું નથી." (અર્થાત્ જેનું કલ્યાણ કરીએ તે તો જુકું બોલે; પણ મેં તેનું બહુ કયું નથી તોપણ ને જુકું બોલે છે એ જરા નવાબ જેવું છે.)

કર્મમાંથી ફળચ્છા નીકળી જતાં ત્યાગને પથે પહાચ છે.

ગીતાના બીજા અધ્યાયના ૪૭ માં શ્લોકમાં કહ્યું છે કે "તમારા ધર્મ માત્ર કામ કરવાનો છે, ૧૭ની ઇચ્છા રાખવાનો નહિ." કર્મમાત્રનું ફળ સારું ના નરતું હોય છે. તમે સધનું કામ પરીપકારને માટે કરતા હો તેમાં શું ? કર્મથી દુઃખ તો ત્યારેજ થાય છે, કે જ્યારે તેની સાથે ફલેચ્છા બેઠાપણી હોય છે. જેમકે કોઇ પણ ચિત્ર ફાટી જવાથી દુઃખ નથી થતું; પરંતુ પોતાનું ચિત્ર ફાટી જવાથી દુઃખ થાય છે. દક્ષિણની ઇચ્છા રાખીને સાઈ કામ કરવું એ પણ એક પ્રકારનું વેચાણ છે; માટે કર્મ કરતી વખતે સાંસારિક પદાર્થોની કોઇ પણ લાચસાં નહિ રાખનાં નિષ્કામ સત્કર્મ કરવામાંજ પોતાની સાચી, સર્વોત્તમ ને સદાની ઉન્નતિ રહેલી છે, એવી સમજણને જાગૃત રાખવી. જેમકે કર્મયોગનો વાસ્તવિક હેતુ એજ રીતે પરિપૂર્ણ થાય છે, અને કર્મ કરનારો મનુષ્ય કેવી રીતે કામ કરતો રહીને બાળકમોથી છૂટે છે તથા (આંતરિક અબ્યાસમાં અને દેહી શુભોમાં આગળ વધતો આવી પરિણામે સદાની સર્વોચ્ચ સત્ત્વિદાનંદમય) મહાન મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે તે વધાવતુ સમગ્રણ છે. (તથા અનુભવાય છે.) ગીતાના ચોથા અધ્યાયના અંતરમાં શ્લોક-માં એવાજ હેતુથી કહ્યું છે કે "જે કર્મમાં અકર્મ અને અકર્મમાં કર્મ દેખે છે-અર્થાત્ નિષ્કામ કર્મમાં ત્યાગ અને બાળ્યતામાં કર્મ અથવા મનનું રસાણું સમજે છે, તેજ પૂર્ણ જ્ઞાની છે."

તેથી કર્મયોગનું રહસ્ય નિવૃત્ત્યર્થતાનું શિક્ષણ આપવામાં-નિષ્કામ કર્મનો માર્ગ દર્શાવવામાં રહેલું છે. જ્યારે પોતાનો ધર્મ (અથવા ફરજ) સમજીને કર્મ કરવાનો માણસનો સ્વભાવ બધાજ જાય છે; જ્યારે સ્વાર્થ તો આપોઆપ (ઘટતો આઘી પૂરેપૂરો) નાણુદ થાય છે, અને એ પ્રમાણે લૌકિક સ્વાર્થ નાણુદ થતાં માણસ મહાનંદ મેળવવા લાગ્યશાળી થાય છે. સંસાર પોતાને માટે શું કહે છે કે શું કહેશે તેની કર્મયોગી ચિંતા રાખતો નથી; તેમ સાઈ કે માકું પરિણામ આવે તે તેને દુઃખ હજી શકતું નથી. સ્તુતિ કે નિંદા તેને પ્રસન્ન અપ્રસન્ન કરી શકતી નથી. (એટલુંજ નહિ પણ આગળ વધતો પોગી તો પોતાની ઉઠી ને જમી દહિને લીધે લોકનિંદાથી દિન માને છે અને લોકસ્તુતિ અથવા પ્રતિજ્ઞાને સુરાપાન અને મુકરી વિદ્યા જેવી સમજે છે.) એવા મનુષ્ય તો સંસારના બધાંયે કાપો બાળકને રમાડનારી માનાની પેડે કરે છે. માનાની પેડે તે ગ્રેમ કરે છે, પણ તેમકરી દરામ જતાં ને કંઈ પણ દુઃખ લગાડ્યા સિવાય પોતાને માર્ગે આશ્વિત્ત થાય છે.

ગીતામાં બધા માર્ગોનું વર્ણન છે, પણ કર્મમાર્ગનેજ સર્વ કોઈ માટે સૌથી મુખ્ય માન્યો છે. બીજા અધ્યાયના ૩૬માં શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે, અત્યારસુધી તે જ્ઞાનયોગ સાંભળ્યો. હવે તને કર્મયોગ બતાવું છું, કે જેના પરિણામે તને (ચિત્તશુદ્ધિ અને અનુભવમાં વધારો થતાં) આત્મશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે. આવી રીતે આખી ગીતામાં રચેલે રચેલે શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કર્મ કરવાનો ઉર્દાસ આપે છે. તેમનું પૂછો તો ગીતાનો હેતુજ અર્જુનના હૃદયમાંથી દુર્ગંજનાને દૂર કરી તેને કર્મમાં નિઃસ્થાનો છે

બીજા અધ્યાયના ૩૧, ૩૨, ૩૩ અને ૩૪ શ્લોકોમાં કર્મ કરવાની મુક્તિઓ બતાવી છે; અને તેને ૩૮, ૩૯, ૪૦ અને ૪૧ માં લાગુપૂર્વક અનુમોદન આપ્યું છે. ત્રીજા અધ્યાયના ૨૧, ૨૨ વર્ગોમાં પણ એના ઉપરજ જાર મુકેલો છે, મમરન જ્ઞાનના વિચાર પાડી અને ૧૮ માં અધ્યાયના ૧૨ માં શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણ પૂછે છે કે "કેમ, અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલા તારો મોહ દૂર દેવો કે નહિ ?" તેને. ૬૧મર અર્જુન ૭૩ માં શ્લોકમાં આપે છે કે "મારો મોહ દૂર થયેલ છે. અને ભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે હવે તને બજા કરડો તે પ્રમાણેજ કરીશ." આખી ગીતા આપણને ને આ બાબત દર્શાવી આપે છે

ઉપનિષદ પણ નિષ્કામ કર્મ ઉપર બાંધે છે છે.

જે ઉપનિષદોમાં પણ નિષ્કામ કર્મ ઉપર બાંધેલું દર્શાવેલું છે, તેનેજ ઉપનિષદના મુખ્ય મંત્રો માં ૧૩, ૧૪ ને ૧૫ ના નિ કામ કર્મ નીતિ સદા રહ્યો રહ્યો છે. ઉપર. અને વિવેક વચ્ચે ૧૦૨૫

ચુદ્ધ થયું. ઇન્દ્રિયો દેવતા અને વિષય દૈત્યો સમાન છે. ઇન્દ્રિયો હારવા લાગી. તેમણે પોતાનો નેતા ચૂંટવાનો વિચાર કર્યો. પ્રથમ આંખને નેતાતરીકે ચૂંટી. આ જોઇને અસુરોએ તરતજ સુંદર સુંદર વસ્તુઓ આગળ કરી દીધી. બિચારી આંખ તો તરતજ તેમાં ફસાઇ પડી અને તેથી બધી કર્મેન્દ્રિયો હારી ગઇ. પછી કાનને ચૂંટ્યો. અસુરોએ તરતજ મધુર સ્વર અને રાગો શરૂ કર્યા. કાન તેમાં ફસાઇ પડ્યા. આથી પછી નાકને નેતૃત્વ આપ્યું તો તે પણ સુગંધીવાળા પદાર્થોમાં ફસાઇ પડ્યું. પછી તેમણે ગ્રાણુને પોતાનો નેતા બનાવ્યો. ગ્રાણુને કોઈ સ્વાર્થ નહોતો, એટલે કે કોઈ પણ પ્રકારે અસુરોના દાવમાં ફર્યો નહિ અને દેવતાઓ વિનય પામ્યા. (આ રૂપનો સારાંશ એ છે. કે) ગ્રાણુની પેઠે નિઃસ્વાર્થી થવાથીજ મનુષ્ય સંસારના યુદ્ધમાં વિનય મેળવી શકે છે. અને ગ્રાણુના જેવા થવું એમાંજ દેવત્વ રહેલું છે.

મહાભારતમાં પણ કર્તવ્યપાલનનેજ સાચો કર્મયોગ કહ્યો છે.

મહાભારતમાં કર્મની મહત્તા દર્શાવતી અનેક કથાઓ મળી આવે છે. તેમાંની એક આ પ્રમાણે છે:—એક નવયુવક યોગી વૃક્ષની નીચે બેઠો હતો. ઉપરથી એક પક્ષી તેના ઉપર ચરક્યું. યોગીએ ક્રોધાયમાન થઇ તેના તરફ જોયું. તે પક્ષી બળી જઇ નીચે પડ્યું. એજ યોગી એક દિવસ ભિક્ષા માગવા એક ઘેર ગયો. ગૃહિણી તેના રાગી પતિની સેવામાં રોકાઈ હતી તેથી ભિક્ષા લાવતાં વાર થઇ ગઇ. જ્યારે તે ભિક્ષા લાવી ત્યારે યોગી ક્રોધાયમાન થઇને તેના તરફ જોવા લાગ્યો. તે સ્ત્રીએ વિલંબનું કારણ દર્શાવી ક્ષમા માગી; પરંતુ યોગી શાંત ન થયો, એટલે તેણે કહ્યું કે, મહારાજ! અહીં કોઈ ચકલું કે પોપટ નથી કે બળી જાય. યોગી વિસ્મય પામ્યો અને તેણે તેની પાસેથી જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છા કરી. એ સ્ત્રીએ તેને નીચ કાર્ય કરનાર છતાં પૂર્ણ જ્ઞાની એવા કાશીમાં રહેતા શૈનકનો પત્તો આપ્યો. તે સ્ત્રીનું કાર્યજ તેના સૌથી મહાન યોગ હતો.

પતિવ્રત ધર્મ એ સ્ત્રીને માટે કર્મયોગ છે.

એક સ્ત્રીને માટે તો સૌથી મોટો યોગ તેના પતિવ્રત ધર્મજ છે, એ સાવિત્રીની કથાથી અરાબર સમજાય છે. સાવિત્રી એક રાજાની અત્યંત સુંદર અને સર્વગુણસંપન્ન કન્યા હતી. રાજાને કન્યા માટે વરની જરૂર હતી. તે પોતાની કન્યાને સાથે લઇને તેની શોધમાં નીકળ્યો. શોધતાં શોધતાં તેઓ વનમાં રાજર્ષિ દુમત્સેનની કુટીરે જઇ પહોંચ્યા. તેમનો પુત્ર સત્યવાન ઘણો સુંદર અને સર્વ પ્રકારે યોગ્ય હતો. સાવિત્રી તેને મનથી વરી ચૂકી. જ્યારે તેઓ પાછાં આવ્યાં ત્યારે જ્યોતિષીએ કહ્યું કે, સત્યવાનમાં સધળા ગુણો હયાત છે, પરંતુ એકજ મહાદોષ છે કે તેનું આયુષ્ય માત્ર એકજ વર્ષ બાકી છે. પિતાએ સાવિત્રીને બહુ બહુ સમજાવી, પરંતુ તે પોતાના નિશ્ચયમાંથી ડગી નહિ. લગ્ન થઈ ગયાં. સાવિત્રી શ્રુંપડીમાં રહેવા લાગી. સત્યવાન હમેશાં વનમાં લાકડાં વગેરે લાવવા માટે જતો હતો. જ્યારે તેના મૃત્યુનો દિવસ આવી પહોંચ્યો, ત્યારે તે દિવસે સાવિત્રી તેની સાથે વનમાં ગઇ. સાંજ પડવા આવી અને સત્યવાનને તાવ ચાલ્યો. સાવિત્રી તેને ખોળામાં લઇને બેઠી. તે ખોળામાં આયુ મૂકીને સૂઇ ગયો અને એ સ્થિતિમાંજ ગ્રાણુત્યાગ કર્યો. યમદૂત લેવા આવ્યા, પરંતુ સાવિત્રીનું તેજ એટલું બહુ હતું કે તેઓ પાસેજ આવી શક્તા નહોતા. અંતે તેઓ પાછાં ફર્યા અને યમરાજ સ્વયં તેને લેવા આવ્યા. તેમની પણ સાવિત્રીની સામે જવાની હિંમત આવી નહિ. તેમણે દૂર રહીને સાવિત્રીને સમજાવવા માંડી કે સત્યવાન મરી ગયો છે, હવે તે છવતો થાય તેમ નથી, એટલે ખોળામાંથી તેને દૂર કર. સાવિત્રી એ મૃત શરીરને નીચે મૂક્યું. જ્યારે યમરાજ તેને લઇને ચાલી નીકળ્યા ત્યારે સાવિત્રી તેમની પાછળ પડી. યમરાજ તેના તપથી વ્યાકુળ થઇ ગયા. તેને પાછી જવા આગ્રહ કર્યો અને કેટલાંય વરદાન આપ્યાં, પણ જ્યાંસુધી યમરાજે પોતાના પતિને વરદાનમાં આપ્યો નહિ ત્યાંસુધી સાવિત્રીએ પીછો હોડ્યો નહિ. આ એક દૃષ્ટાંત છે; પણ તેમાં રહેલા મહત્ત્વને બાલકા-સમજવાની ખાસ જરૂર છે.

ત્રિસિન્દ્ર સિન્દનું દૃષ્ટાંત

‘ત્રિન્દ્ર’ સ્થળોએ પણ આપણને ‘કર્મ’નાં દૃષ્ટાંત મળી આવે છે. અત્રિન્દ્ર સિન્દ્ર એ અને-

રિશ્તો સૌથી મોટા અને મુશ્કેલ પ્રમુખ થઈ ગયો છે. તે એક રિશ્તો માટે નેત્રીને જોવા દેતો. રસ્તામાં એક ભૂંડ કાદવમાં કસાયેલું જોયું, તે નીકળવાને બદલે કાંઈક મારતું હતું; પરંતુ નીકળી શકતું નહિ. સિંકન ઘોડા ઉપરથી ઘુસ્યો અને મદામદેવને તેને જગત કારણ. જ્યારે તેનાં કપડાં ઉપર કાદવ ડાળ્યો હતો. તે ઘોડેસ્વાર થઈને રાજ્યભાગમાં આવ્યો ગયો; ત્યારે ઘોડાએ કાદવ ઉઘાડતું કારણ પૂછ્યું, એટલે તેણે બધી દલીલ કહી. આ ઉપરથી તેણે કહેલા વાગ્યા કે, તમે તો બહુ દયાળુ કે ભૂંડું કુખ પણ જોઈ શકતા નહિ. હિંડને જગત આવ્યો કે, આ મહેનત તેનું કુખ એણે કરવા માટે નથી લેધારી, પરંતુ મારા પોતાના કુખને દૂર કરવાનોજ મારો હેતુ હતો. તેનું કુખ અને એવડું લાગતું હતું એટલે મેં મારા કુખની નિગતિ કરી છે.

મોહાના રૂમનું દર્શન

મોહાના રૂમ એક શ્લોક લખ્યો છે કે:-

“દિલ હાથમં હા ચહુ બહા હજારે, હજારો કાળોં રો એક દિલ દાગિલ કરના બહેનર દિ.”

ધર્મશાસ્ત્રી મોહનજીએ તેને નાસ્તિક કરાવ્યો અને તેના વિરુદ્ધ રૂબે રૂબે કાવવાની નેપારી કરવા લાગ્યા. પોતાના બચાવ કરતાં તેણે તે શ્લોકનું કારણ દર્શાવતાં નીચેની વાત સંભળાવી.

“હું એક વાર કાળાની માત્રાએ ગયો હતો, હાં જોયું તો મને પતિત કાળાનાં દર્શન થયાં નહિ. પછી બરાબર પત્તો શોધીને કાળા તરફ હું ચાલી નીકળ્યો. રસ્તામાં કાળા મળ્યા. તેમને પૂછ્યું તો જણાવ્યું કે, તે એક ડોશીનો સત્કાર કરવા ગયા હતા; મને તે ડોશીને જોવાની ઇચ્છા થઈ. મેં તેને પૂછ્યું કે, કાળા કે જેની પાસે લાખો માણસો જાય છે તે તને લેવા કેમ આવ્યો? ડોશીએ જવાબ આપ્યો કે, મને કંઈ ખબર નથી. મેં પૂછ્યું ‘તમે કંઈક ભારે શુભ કાચું કયું દેશો?’ ડોશીએ કહ્યું ‘મારાથી તો કોઈ દેડાકાઈ કયું બની શક્યું નથી. માત્ર હમણાજ રસ્તામાં આવતાં આવતાં મેં એક કુતરાને દૂધ ઉપર દેતો જોયો. તે ખૂબ તરસ્યો હતો અને દૂધો બહુ ઉંડા હતો. મેં પાંદડાંને એક પછીએ બનાવ્યો અને મારું કપડું ફાડીને દોરી બનાવી, પરંતુ તે જળને પહેલી શકી નહિ. જ્યારે એક પશુ વચ ના રહ્યું ત્યારે મેં માથાના વાળ ઉખાડીને દોરી બનાવી અને પાછી કાઢી કુતરાને પાડ્યું.’ આ વાત સાંભળીને મેં કહ્યું કે, જ્યારે એક નાચ પ્રાણી-પ્રત્યે દયા કરવાથી કાળાએ તને આટલું માન આપ્યું તો તો મનુષ્યે મનને વશ કરવું એજ બરાબર કાળાની માત્રાએ કરવા કરતાં ઉત્તમ છે.”

યુધિષ્ઠિરનું દર્શન

ઉપલા દર્શનથીએ થયું આગળ વધે એવું દર્શન યુધિષ્ઠિરનું છે. રાજપાટ જોગમ્યા પછી પાંચે ભાઈઓએ દિમાલ્યમાં જઈ મેક્ષ મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો. દ્રૌપદીને સાથે લઈ સૌ દિમાલ્ય તરફ ચાલી નીકળ્યા. એ રસ્તે જતાં પાછા ફરવું એ પાપ મનાતું હતું. સૌથી પહેલી દ્રૌપદી જૂખ-તરસથી યાદીને લેઈ થઈ અને પ્રાણ છોડ્યા. ચાલતા ચાલતા નકુળ અને સદેવ દોરી ગયા અને પ્રાણીની થઈને નંદિ પડ્યા. પછી બીમ અને અર્જુન પણ પડ્યા, યુધિષ્ઠિર એકલા આગળ વધવા હતા; પરંતુ એક કુતરા ચરઆતથી તેમની સાથે હતો. અતે યુધિષ્ઠિર ઇચ્છેલાને બારણે પહોંચ્યા અને તેમને માટે બારણું ખોલવામાં આવ્યું. તેમણે કુતરાને અંદર દાખલ કરવાનું કહ્યું તો ઉત્તર મળ્યો કે, નીચ હતો છંદોશમાં કેમ પ્રવેશી શકે? યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે, હું મારા સાથીને છોડીને એકલો અંદર આવેશ નહિ. પરસ્પર ગયાંને અતે એમ નહોતું થયું કે, તમે તમારાં સપનાં પુલકર્મોનું ફળ તેને આપો તો તે દાખલ થઈ શકે. જેણે યુધિષ્ઠિરે આ વાતને સ્વીકાર કર્યો કે નરતજ દસ બદલાઈ ગયું. સૌ લોકોમાં યુધિષ્ઠિરનો જયજયકાર થયો. દ્રૌપદી અને ચારે આઈ યુધિષ્ઠિરની સન્મુખ હતા અને કુતરા ધર્મરાજના રૂપમાં દાય જોડીને યુધિષ્ઠિરની સાથે હતો.

(દિવસરૂપ ભાઈ પરમાનંદના “ગીતામૃત” પુસ્તકમાંથી અનુવાદ)

ગીતાશ્રીનો એક મહત્વનો સંદેશ

સમગ્ર સંસારમાં ફેલાવા દેવી કે અદીતીજી તેનો નામ કરવો ! એવો જ્ઞાનદેવ અને નિ-

૧

શીરૂપ ભગવાનને એમાંનો બીજો માર્ગ જોવરૂર લાગ્યો. અને વિવિધ પ્રકારનું શક્તિઓથી તેને જ મારે તેમણે અર્જુનને તૈયાર કર્યો. એક મદાન મિદાનને સ્થાપવાને માટે ભારેમાં ભારે નુકસાન ઉઠાવવું પડે તોપણ મદાપૂરક આયુષ્યનું જોવા રહેતો નથી; તેનો મદાભારતનું યુદ્ધ એ અત્યંત પુરાવો છે.

અ-પાયને જુએ મોટે શ્રદ્ધા કરો નરિ. તેનો પ્રતીકાર કરો, ભયને તેને પાનર તમારે ગમે તેટલો મદાન બોગ આપવો પડે એ પણ ગીતાનો એક મહત્વનો સંદેશ છે.

ગીતામાં આપેલી આધ્યાત્મિક દલીલો અર્જુનના સુદમ મોદનાં વાદ્યોને ફર કરવા માટે અને સ્વધર્મ અથવા સ્વકર્તવ્યનો સ્પષ્ટ માર્ગ દર્શાવવા માટે અપાઈ છે. આત્માની અમરતા, નિષ્કામ કર્મનું માદાત્મ્ય અને વિશ્વસ્પર્શનદ્વારા વિશ્વચક્રની ગતિ સમગ્રવ્યાપ્તિ સિવાય તેઓ અર્જુનને બીજી શી રીતે તૈયાર કરી શકત ?

ગીતા એ એક સ્વર્ગીય ગાન છે, નાદી ધોધને પવિત્ર યુદ્ધ તેનો પાલ કરનારા લોકો તેના માદાત્મ્યને કંઈક કંઈક સમજી શકે છે. પડિતોનાં પ્રવચનોમાં તેઓ તેના આત્મભાવ સૌંદર્યનું નિષ્કામ કર્મનું માદાત્મ્ય અને વિશ્વસ્પર્શનદ્વારા વિશ્વચક્રની ગતિ સમગ્રવ્યાપ્તિ સિવાય તેઓ અર્જુનને બીજી શી રીતે તૈયાર કરી શકે છે. પરંતુ આ મોદન-મંત્રના પૂરેપૂરા સ્ફરપને અને સંદેશને તો તેજ ભારતપુત્ર સમજી શકે કે જે એ અસંપૂર્ણ કુષોધન કુસાસનના અત્યાચારોનો એક વારે નાશ કરવાનો નિઃશ્વર્ય કરીને યુદ્ધભૂમિમાં તત્પર થઈ ઉભો હોય.

દા, અ-પાયનો પ્રતીકાર કરવાનાં સાધનોમાં કાળ-માદાત્મ્ય, પરિસ્થિતિ અને સામાજિક પ્રગતિ અનુસાર જરૂર ફેર પડી શકે છે. પરંતુ એ વાત ગૌણ છે. આપણે તો માત્ર ગીતાના મુખ્ય સંદેશને જ સમજી લઈશું તો યુક્તિ તો આપણા હાથનું રમકડું બની રહેશે. “અસ, અ-પાયોની સામે યુદ્ધ કર” એજ જીવનમંત્ર છે. બહારના અ-પાયો સાથે યુદ્ધ કરવાથી બાહ્ય યુક્તિ અને આંતરિક વિકારો સાથે યુદ્ધ કરવાથી પરમ યુક્તિ, એ એનાં નિશ્ચિત ફળ છે.

(‘ભાગ્યભૂમિ’ના માધ-સં. ૧૬૮૪ના અંકમાંથી અનુવાદ)

તેનો સંબંધ એ ક્રામળ ત્વચા સાથે થાય છે ત્યારે તેના ઝેરી દ્રવ્યનું શોષણ સામાન્ય ત્વચા ઉપરના લેપ કરતાં પણ વધુ જલદી થવા લાગે છે.

ઝોરાડાની જમીન ઉપર નિકોટાઇનનું એક ટીપું નાખવાથી આખા ઝોરાડાની હવા ઝેરી થઇ જાય છે. તંબાકુ પીવાથી માત્ર પીનારાનું જ સ્વાસ્થ્ય બગડે છે એટલું જ નહિ પરંતુ તેની પાસે બેઠેલા માણસોના આરોગ્યને પણ તેથી કરીને ધક્કો પહોંચે છે; કેમકે તંબાકુનો ઝેરી ધૂમાડો હવામાં લળી જઇને તેમનાં શરીરમાં પણ પહોંચી જાય છે.

પહેલી વારજ તંબાકુનો ઉપયોગ કરતાં જીવ ગભરાય છે અને માથામાં ચક્કર આવવા લાગે છે. તંબાકુના ઝેરીપણાની આ એક સ્પષ્ટ સાબીતી છે. શરીરમાં તંબાકુનું ઝેર વધુ પ્રમાણમાં દાખલ થતાં જીવ ખૂબ ગભરાય છે. ઝાડા થાય છે, શરીરમાં પીળાશ અને દ્રિકાશ આવી જાય છે, આંખો હાંડી ઉતરી જાય છે, શરીર શિથિલ થઇ જાય છે, હૃદય બરાબર ચાલતું નથી અને શ્વાસ લેવામાં હરકત આવે છે. જેઓ તંબાકુની ટેવવાળા નથી તેમનામાં ઉપરાક્ત અસરો બહુ ઓછા પ્રમાણમાં દેખાશે.

હલુકાથી ટાઈએ તંબાકુ પીતાં શીખતા છોકરાના હૃદયને ચીરીને પરીક્ષા નથી કરી, પરંતુ નાના જીવોનાં શરીરોમાં યંત્રદ્વારા તંબાકુ પહોંચાડીને તેની પરીક્ષા કરી જોવાઈ છે. પરિણામ એ જણાયું છે કે, મગજ-પીળું અને લોહીવિનાનું થઇ ગયું છે, આમાશયમાં લાલ ડાઘા ઉપસેલા છે, લોહી બહુ પાતળું પડી ગયું છે અને ફેફસાં પીળાં પડી ગયાં છે. હૃદયમાં લોહી ભેરું થઇ ગયું હતું અને તે બહુ ધીરું ધીરું ચાલતું હતું અને નખળાઇથી ધ્રજતું હતું. જે બાળકનું શરીર ખીસતું હોય તેમને માટે તંબાકુ, સિગારેટ કે બીડીના ઉપયોગ કરવો બહુજ નુકસાનકારક છે. તંબાકુ પીનારા છોકરાઓ ઘણે ભાગે ઠીંગણા રહી જાય છે તથા તેમનું શરીર વિકાસ પામતું નથી.

ઘણી વાર કહેવામાં આવે છે કે, જે તંબાકુ આટલી બધી ઝેરી છે તો તેનો ઉપયોગ કરનારા માણસો મરી કેમ જતા નથી? તેનો જવાબ એ છે કે, શરીરમાં એક એવો ગુણ છે કે તે પરિસ્થિતિને અનુકૂળ બની જાય છે. આથી તે મદાલયકર ઝેરથી પણ ટેવાઈ જાય છે. બીજું એ કે, તંબાકુનો ઉપયોગ થોડા પ્રમાણમાં કરવામાં આવે છે. ખરું જોતાં તો તંબાકુનો ઉપયોગ કરનારાઓ તેના ઝેરથીજ વહેલા વહેલા સ્મશાનને માર્ગે પડે છે-મૃત્યુ પામે છે. હા, ઝેરને પોતાનો પ્રતિ પ્રભાવ પાડતાં થોડાક સમય જરૂર લાગે છે.

દૃગ્દેશના સૌથી પ્રસિદ્ધ વિજ્ઞાનવેત્તા અને ચિકિત્સક ડૉ. બી. ડબ્લ્યુ. રિચર્ડસને તંબાકુ પીવાથી થતાં નુકસાન નીચે પ્રમાણે વર્ણવેલાં છે:-

૧-લોહી બહુ પાતળું પડી જાય છે અને લાલ રક્તકણોમાં ફેરફાર થઇ જાય છે.

૨-પરવાશયનાં કક્કિત ક્ષીણ થઇ જાય છે અને તેથી કરીને નિર્જળતા આવે છે અને જીવ ગભરાય છે.

૩-હૃદય અને ફેફસાં નખળાં પડી જાય છે અને તેઓ નિયમિત કામ કરી શકતાં નથી.

૪-નારિયલ ક્ષીણ થઇ જાય છે, આંખોની પુનળીઓ ફેલાઈ જાય છે અને આંખોની નીચે કાળા-પીળા ડાઘ દેખાઈ છે. કાનવડે સ્પષ્ટ સંભળાતું નથી અને બીજા કેટલાક પ્રકારના અવગત સંભળાય છે.

૫-મગજનું પેશનું થવામાં આવે છે અને બેઠા નાહવામાં આવવાનું થાય છે.

૬-ઝેરની નાહણી ક્ષીણ થાય છે, કેમકે જેમના ઉપર તેનો પુરો આધાર હોય છે.

જોવા લાગે છે કે, આંખોની નીચે કાળા-પીળા ડાઘ દેખાઈ છે.

૭-ઝેરના પેશનું થવામાં આવે છે.

૮-ઝેરના પેશનું થવામાં આવે છે.

૯-ઝેરના પેશનું થવામાં આવે છે.

૧૦-ઝેરના પેશનું થવામાં આવે છે.

૧૧-ઝેરના પેશનું થવામાં આવે છે.

૧૨-ઝેરના પેશનું થવામાં આવે છે.

मोराभाजी दुर्गाजी नाईक की मूर्ति के साथ, और कानून के अन्तर्गत, १९५६ ई.

(—) ૩૩. (બી) નિશ્ચય કરાવેલા કારણો આગળથી કમ થઈ, જનિતકારી કારણોથી કમ થઈ ગઈ છે.
 નિર્જીવાન થઈને પોલીની ૩૦/૩૩ થી જે સુધી કમ થઈ ગઈ છે તે સુધીમાં જ કારણો ૧૮ થઈ
 નિશ્ચયના અભાવોના કારણોથી નોંધ કરવા જે આ વિષે તેના વિચારમાં રહે છે તે -

“નવાગુપ્તો દિપંગ્મઃ કલ્પાસાગ્રેભી ભગવાતી ચઢી પડે કે દિવસે અને રાત્રે બે મ વડે. સ્વપ્નદશકે વનથી નેત્રમાં આપ્ત” એ કે, નવાગુપ્ત જેવડા કલ્પાસાગ્રેભી ભગવાતી, જે નેત્રમાં આકાર નાશ પામેલા દેવ છે અને તે અપરોક્ષ મર્થો દેવ છે. કલ્પ જેવે પ્રજા પડતો આતેવ દેવ છે અને તેઓ પછપરે ઓડી રહેવાને અર્થે સ્વપ્ન સ્વપ્ન જગ જગ દેવ છે. કલ્પાસાગ્રેભી ભગવાતી પછા અસ્થર છે એ, તે પામનદશિષ ભગવાતી છે, કલ્પ અને પ્રજાગ્રેભી ભગવાતી છે, ઓડીને ભગવાતી છે, અગત્યમાં વિકાર કલ્પન છે એ, ભગવાતી ભગવાતીને તે સ્વપ્ન છે એ. ભાગવત્તમેને ભગવાત કરી નામે છે, ભગવાતી દેવતા વળા અદશ્ય નામે છે. રાત્રિને ભિન્ન છે એ અને પ્રત્યેક માંમનગ્ર અને દિવસને નુકમાન છે એ. દુકામાં કલ્પને તે નવાગુપ્ત દેવન કલ્પ ઓડે છે અને ભગવાતીને ભગવાત દેવ, ભાગવાતીને ભાગવાત દેવ, આપ્ત દેવ, કલ્પ અને શરીરો આંગ લાવવો.”

જોજી દેવદાસ સાહેબના મુખેથી કહી શકાય છે "શ્રીપુરોચિત મારા જન્મને જાતપણથી જ નંજાકુના ખુબ પ્રેમી બનાવેલો, પછી તેજ શ્રીપુરોચિતે પરજાનો અને પછી મુઝો જે તેમનાદારા જેવાં અયોધ્ય સંતાનો કિષ્કલ થાય છે."

हवे अमे त'प्याकृथी यतां नृक्षेसाननु' विरेतारूपं क' यज्जंनं क'रीमे । श्रीयोः—

તંબાકુ પીવાથી ગળામાં જ્વર થાય છે.—તંબાકુના ડેરી ગરમ મૂત્રાણથી તેા અને ગળાની ગિલ્લી(આનખ)ની ડોમળ તત્ત્વા)માં ખરજસાપડું અને નીરમના પેદા થાય છે. તંબાકુ પીનારોએ કહે છે કે, તેથી મથું સાફ થાય છે. એ ગળામાં કંઈ જ્વર થયો નેાવ તો તંબાકુથી યોગ્ય સમય મટી તો ઠીક થઈ જાય છે; પરંતુ ગળાના મૂત્ર જ્વરમાં આરામ થતો નથી. ઉચ્ચે તે તો મોટો થાય છે.

તંબાકુ અને દારૂ—ખજારેલી દવામાં શાસ લેવાથી ફેફસાંનો રોગ તથા કાપરોગ થાય છે. તંબાકુનો ઝેરી ધૂમ્રોગ લોહી તથા ફેફસાંમાં કાબલ થઇને કાપરોગ પેદા કરે છે. વિચારવતનાં 'મેટ્રોપોલિટન ફ્રી હોસ્પિટલ'ના મુખ્ય ડોક્ટર આના સમર્થનમાં 'પબ્લિક હેલ્થ' નામના પત્રમાં લખે છે કે "શુબકેને દારૂદોગ થલેલાને તંબાકુ પીવાથીજ થાય છે."

હુંદયાનાં હંદરાનુ" તંબાકુ એ એક હંદરણુ છે—નારીથી હંદયની રચનાનો ખ્યાલ આવે છે. તંબાકુ પીનારાઓની નારી ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, તેમનું હંદય નબળું પડી ગયું છે, તેની જાનનાં રોગ પેડે છે—અર્થાત્ હંદય પણ તંબાકુની ખરાબ અસરથી બચના પામ્યું નથી. તંબાકુનાં સેવનથીજ બધું બાજે હંદય ધક્કવાનો રોગ (હૃદય વગેરે) થાય છે.

તંબાકુ અને અટખૂં—ધણા લેકો માને છે કે, તંબાકુથી પેટના રોગ દૂર થાય છે. પરંતુ વારનવિદે રીતે તો તેનાથી જ ધણે બાગે અટખૂંનો રોગ લાગ પડે છે. તંબાકુના કપભોગથી આમાશયની ક્રિયા સિધ્ધિ થઈ જાય છે અને તે નિર્જળ બની જાય છે, તંબાકુના સેવનથી બૂખ મરી જાય છે; જો કે સારીરે બોજનની જરૂર રહે છે, પરંતુ તંબાકુના નિયેનન પ્રભાવથી બૂખ મરી જાય છે. આથી પાચનશક્તિ બચી જાય છે અને અટખૂં થર પાડીને બેસે છે.

કેન્સર રોગનું દારૂનું પગ્ડું તંબાકુ છે—તંબાકુથી મળે ભાગે કેન્સર રોગ ચાલે છે. તે ખાવા-પીવાથી માલ, દોષ અને છલમાં કેન્સર રોગ ચાલે છે. કેન્સર એ એક અસાધ્ય રોગ છે. ભારતવર્ષમાં મળું દરિને આ રોગ તંબાકુ ખાવાથી અને વિલાયતમાં ચૂંકી(કે પાકપ)વડે તંબાકુ પીવાથી ચાલે છે.

[illegible]

५७-भारतवर्षनां आंशजं

મુખકર્મા આધિકારી આશ્રમ આશ્રમકર્તા એક જગત નરજીવ છે. તેઓ કો નરિઆદ
પત્નિ આશ્રમ છે તે તેઓ દાસ્યજીવ જાતે જાહેર-અશ્રમ આશ્રમના તથા તેઓના પત્નિ રમ છે.
ત્રણ પ્રકારના આધિકારી પચિસ સૌંદર્યજીવ આશ્રમકર્તા છે. એક ને ત્રણ કાર્ય છે.
તેમની સંખ્યાની ગણતરી મેઘ દારી ચક્રો નથી. આશ્રમકર્તા આશ્રમના કુલ જાતે આશ્રમ
ન આશ્રમકર્તા, પણ શરીરના આશ્રમકર્તા એ પણ રહે છે. જીવન આશ્રમકર્તા આશ્રમના કુલકર્તા
પીઠાના કોરો છે. તેમની સંખ્યા ગણાય જતી છે. આશ્રમના આશ્રમકર્તા કોરોની ને ગણતરીમાં
આવી છે. તેઓ દેવ છે, જ્યાં આધિકારી છે. તેમની આશ્રમકર્તા નથી. આશ્રમના પૂજારીના કોરો
આશ્રમ કર્તા છે, પણ તે રહેતી નથી; તેમ જગતના આશ્રમ કર્તાની આશ્રમકર્તા કોરો
આશ્રમ છે, પણ તે રહેતી નથી. આ આધિકારી મેઘ કરામાં નું નિરંતર મુકાવેલા તેઓની
પેઠા શરીર આધિકારી વિશે ઉદાહરણ કર્યા પુ.

આ સરેશ્વા નરહથી પ્રગટ થયેલ સાદિલ અને બાહ્ય ઉત્પન્નિના આપણનો સાર એ છે કે, દેશમાં પંદર લાખ આંધળાં છે. તેમાંના લગભગ સિતેર ટકાની ને વેળાસર તબ્બીજ થ.પ તેા તેઓ દેખનાં થઇ શકે. આટલી સંખ્યા બને આંખે આપણાની છે. તેના કરતાં અત્રિપણી સંખ્યા અધર્ આંધળાંની છે. મુંબઇમાં રહેના એક આંધળાને મુંબઈના સખી પબ્લુ નિવેક ન જાગવાનારા મૂદરથી જાણી દીઠ રોજ રા. પ) સરેશ્વા આપના જાણાય છે; પબ્લુ આ પેસા બધાં આંધળાં બાહ્ય-બહેનો નથી પામતાં. તેમને દોરનારા તેમના બાહ્યતી નોકરો તેમાંના મુખ્ય ભાગ બાહ્ય જાય છે.

આ કુખદ સિદ્ધિને સુધારણી એ પ્રયાસ આ સંસ્થાના સંચાલકોના છે. આંધળાં તો દુનિયામાં બધેય છે. પશ્ચિમના રોષક અને પરાયણરી લોકોએ આવી જાનનામાં થતું કામ કર્યું છે. અમેરિકામાં આ પ્રકારની દયાનો પ્રચાર વધારેમાં વધારે જોવામાં આવે છે. દિંદુરનામાં ચાલના આધુનિક પ્રયત્નો તેનું ચત્કિમિત્ત આનુકરણ છે. સાં આંધળાંને સાર અનેક નિશાળો છે, કુશળ શિક્ષકો છે ને હેલ્થકેર જેવી પ્રખ્યાત ને સુશિશિન ઓ તેવાર થઇ રાખી છે, જેનાં પુસ્તકો ગ્રેમપૂરક વર્મિ છે. અત્યજ છે, સાંનાં આંધળાં કોઇની ઉપર યોગાર્થ થવાને બદલે છેવટે અનેક ધંધા કરી ચોતાની આશ્ચરિક કયાય છે.

તારદેવમાં તૈયાર થયેલાં આંધળાને સંભામાં લાવવામાં આવ્યાં હતાં. તેમણે સંગીત ગાયું. એકે દારદેવેનિધમ વગાડ્યું, બીજાએ તખ્તમાં વગાડ્યાં, કાણેએ આંધળાને સાર ને ઉપરેથી શિપિ સોધવામાં આવી છે તેમાં લખાયેલું પુસ્તક વાંચી સંભળાડ્યું, બીજાએએ સખા બનાવ્યું. એકે સોય પરીચી. તેમણે કરેલું નેતરકામ પછી રત્ન કરવામાં આવ્યું હતું.

આ સંસ્થાની માગણી નીચે પ્રમાણે છે:-

- ૧-તેને નિખાવવાને સાર ધનિક લોક પૈસા આપે.
 ૨-આધ્યાત્મને બાળક કોઈ ન આપે, પણ તેમને મજદૂર રચાને મોકલી આપે તો તેમની સારવાર કરવામાં આવશે તો તેમની આખા દુરર ન થાય એવી દશી તો તેને છલાજ પહો કરવામાં આવશે.
 ૩-આમ બાળ ન આપના જાયતો પૈસા અથવા તેમાંનો અંશ મજદૂર સંરચાને દાની લોક આપે.
 ૪-જેની પાસે ધન નથી પણ આમાં અપંગ પ્રત્યે દયા છે તે તેમને જીએ સારે ધીરજથી સમજાવે ને સંરચામાં મોકલે, જ્યા તેમની તપાસ થશે.

આપાજામાં સ્વરાજ્યની ખરી આવના પેદા થઇ હોય તે. આધિજાતે પણ તેની દૃઢ મનની

થઈ જાય. તેમને દુઃખ ટળવામાં સ્વરાજ્યને સારૂ થોભવાની આવશ્યકતા નથી. સ્વરાજ્યનો મૂળ પૂરો ઉગ્યા પહેલાંજ તેની હંફ ને તેનો પ્રકાશ ચોમેર ફેલાવ્યા વિના નજ રહે. મારી સૂચનાનો અમલ કરવામાં કંઈ વખતનો કે શક્તિનો વ્યય નથી થતો. સ્વરાજ્યલાવના એટલે ભારતવર્ષનાં બધાં આંધળાં, લૂલાં, મૂંગાં, ભૂખે રવડતાં, નમાયાં, દુઃખી માત્રની સ્વતંત્રતાને વિષે એટલી ધગશ જેટલી પોતાને વિષે. આવું હૃદયપરિવર્તન જેવું થયું છે તે દુઃખીની સેવાનો એક પણ અવસર ન ચૂકે.

(તા. ૧૫-૯-૧૯૨૯ના “નવજીવન”માં લખનાર:-મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી)

૫૮-અમારી ભરતભૂમિ રઝિયાત

જયજય માતૃભૂમિ સાક્ષાત્, અમારી ભરતભૂમિ રઝિયાત. અમારી
વીરનરનાં બલિદાન અપાયાં, જન્મભૂમિને કાળ;
અમર થઈ અમરાવતી ઉતર્યા, દેવ શું રમતા રાસ. અમારી
શૂર ક્ષત્રાણી વીર સતીઓ, સતીત્વ-રક્ષા માટે;
સહર્ષ ભેટી અગ્નિગ્રાણે, જૈહર કરવા કાળ. અમારી
વીર વીક્રમ, પૃથુરાજ, શિવાજી છત્રપતિ મહારાજ;
રામ, કૃષ્ણના વીર વંશજો, પ્રતાપ દુર્ગાદાસ. અમારી
ક્યાં છે ? ક્યાં છે ? એ ભડવીર ? સ્વતંત્રતાના તાજ ?
ગુલામીમાંથી કોણ છોડવે ? શૂર ક્ષત્રી ક્યાં આજ ? અમારી
સિંહણસુત ગહવર સંતાયાં, ક્યાં શૂરા વનરાજ ?
આશા ક્યાંથી હવે રાખવી ? ઉજ્જવળ પુણ્ય પ્રભાત ! અમારી
પુણ્ય પ્રભાતે પુનિત કરીને, પ્રભુજી દેશસમાજ ;
શાન્તિ શાન્તિ સકળ સ્થળ સ્થાપો, સ્વતંત્રતાના તાજ. અમારી

(તા. ૧૫-૯-૧૯૨૯ ના “આર્ય” પ્રકાશમાં લેખક:-રા. “મયૂર”)

૫૧-પ્રેમાનંત સાધ્વી વિદુરપત્ની

(મહાભારતની એક પ્રસંગકથા)

પાંડવ અને કૌરવનું અદાર અશીર્વાદી નેટલું અદાત સેન્ય કુરુક્ષેત્ર પર સામસામી હાવણી નાખી પડ્યું હતું. આ પ્રસંગસમાન મહાભારતને કાણ અટકાવી શકે ? ભયભય તો થાકી ગયા. પાંડવો તો કૃષ્ણને પોતાના સર્વ અધિકાર સોંપી, છેવટે નાનકડાં પાંચ આમ લેઈ યુદ્ધથી નિવૃત્ત થવા તૈયાર હતા. પણ દુર્યોધિ દુર્યોધન શાનો માને ? એના લોહીતરસ્યા સાથીઓ એને માનવા દે પણ શાના ? છેવટે મહાકુશળ એવા કૃષ્ણચંદ્ર કૌરવસભામાં દુર્યોધનને સમજાવવા ગયા. કૃષ્ણે પણ કહ્યું, આત્મ જનોએ પણ કહ્યું કે, કૃષ્ણની વિદિ નકામી ગઈ. મહાસત્રામે ઘણું વાળી નાખ્યો. નિઃશસ્ત્રનધારી કૃષ્ણ અર્જુનનો સાથી થયો અને ધર્મનો જય થયો. ધર્મ અને કર્તવ્ય માટે થયેલા સંદારનું ફળ એ જયમાં છે. કૃષ્ણની વિદિ નિષ્ફળ ગઈ એવું ફળ સંભામ.

કૃષ્ણચંદ્ર આ વખતે કૌરવનગરમાં બીજા કોણે ત્યાં નહિ પણ પોતાના ભક્ત રત્નેશી વિદુરજનાવાસમાં ઉતર્યા હતા. વિદુરજને પાંડવ અને કૌરવ સમાન હતા, પરંતુ પાંડવો ધર્મના માર્ગે હોવાથી એમના પ્રત્યે વિશેષ પ્રેમ હતો. ધૃતરાષ્ટ્રપર એમને અત્યંત પ્રેમ હોવાથી અપમાન સહન કરીને પણ એ દરિનાપુરમાં પડી રહેતા.

એમને ઘેર આજે કૃષ્ણજી ઉતર્યા છે. ભક્ત વિદુર અને નિષ્પાપ ભોળા વિદુરપત્નીના આનંદનો આજે પાર નથી. મહાભારતનું યુદ્ધ થાઓ કે ન થાઓ, પણ વિદુરજને ત્યાં યોગીન્દ્ર કૃષ્ણચંદ્રનું આનંદ્ય એને રત્નેશીન થવાનું છે. વિદુરપત્ની નાણે કૃષ્ણજીનું સ્વાગત કરવાની તૈયારીમાં ગાંડી થેલી થઈ ગઈ છે. અદાદા ! મહાસમયે એવા રાજયોગી મિત્ર પોતાની મહુલીમાં આવે ત્યારે લુપ્તી સુકી રાહલી અને ભાઈને પ્રેમરસથી મિટુ બનાવી ખવડાવવા રત્નેશીમાં શું શું ના કરે ? કૃષ્ણને ઘણાંમાં પણ આવું પ્રેમકૃત્યનું સ્થળ ક્યા મળવાનું હતું ! ઉભયના આ સુદર મિશનને ધન્ય છે.

કૃષ્ણચંદ્રે દુર્યોધનના આમંત્રણમાં સત્કારનો અસ્વીકાર કર્યો હતો. સોયની અશીર્વાદી નેટલો પણ પૃથ્વી ના આપવાની હક લેઈ બેસનાર દુર્યોધિ મદોનમતને ત્યાં કૃષ્ણ અતિથિ બને ? સર્વથા એનો ત્યાગ કરીને બૂખ્યા ધાંસ નેવા એ છૂટ્યા એવા આખ્યા વિદુરજની કુટિરમાં ! કૃષ્ણના સત્કારનું જ ચિંતન કરી રહેનારને કદપતા પણ યાની હોય કે રાજદરબારમાંથી કૃષ્ણચંદ્રજી અસદ-કાર કરી બૂખ્યા દોડ્યા આવશે ? પણ એવાજ એચિંતા આવી ઉભા.

કૃષ્ણચંદ્રજીએ આવી તરતજ બાણે ધરજ હોય તેમ બૂમ પાડી ખાવાનું માગ્યું. બૂખ્યો કૃષ્ણ દુર્યોધનને છોડે, પણ વિદુરને ત્યાં તો માર્ગીને ખાખા ધિના છોડે કેમ ?

વિદુરપત્ની ખિચારી એ વખતે નહાની હતી. વિદુરજ ઘેર નહોતા. કૃષ્ણનો અનાજ સાંભળી વિદુરપત્ની માંકા અને કામમાં ને કામમાં દોડીને બારણું ઉઘાડ્યું. આ દશામાં એ શરીરે વજ નાખવાનું પણ બૂલી ગઈ. કૃષ્ણચંદ્રજી ડગલું પાછા દહી ગયા અને અંખ મોંઘી દેખ એના બે પર કપરભો નાખી રીધે, ત્યારજ એને જ્ઞાન આવ્યું. રંક રતેદીના વાસમાં ખાવાનું હોય નું જગતજરમાં ક્યાં હોય ? કૃષ્ણચંદ્રજીનાં અટોભાગ્ય દર્તા કે આજે રાજમહેવાનો અને રાખુનોમા કરીએ નહિ મળેલાં એવાં બાવનાં ભોળાન આજે એ જમશે.

વિદુરપત્ની તરતજ વચ્ચે લપેટી કૃષ્ણજીને બેસા કહેવાનું બૂલી ગઈ અને ધરમાં ખાવાનું જ ભાને દોડી જોઈ ખસ આપી મહેલાં ને ઉનાવણે ઉનાવણે લાવીને કૃષ્ણને ફેલી આપવા મંડી રહી. આવા પ્રેમાનંતની જલ્દરમાં એણે જોઈ ફોજી છોડાં કૃષ્ણને આપવા માંડ્યાં અને ગર્જા દેવા મંડે ! કૃષ્ણને વળી કહેવું પડે ? એણે તો છોડાં સ્વાદભરે ખાવા માંડ્યાં. ખરેખર, અત્યંત રવિદિ બાળન કૃષ્ણને જાન્યમાં આજેજ અમ્યું હતું !

આમ કૃષ્ણજી ખાવામાં ચકચૂર બન્યા હતા અને વિદુરપત્ની એક પછી એક છોડાં ભાવ-પૂર્વક આપતી હતી ત્યાં તો વિદુરજી દોડતા આવી પહોંચ્યા. કૃષ્ણજીને છોડાં ખાતા જોયા. વિદુરજી જરા હસ્યા અને બોલ્યા કે “ અરે ! આ શું ? કેળાંનાં છોડાં ખવડાવે છે ! ” ત્યારે વિદુરપત્ની ભાનમાં આવી અને કૃષ્ણનોજ વાંક કાઢતાં સરળભાવે બોલી ઉઠી કે:-

“ મને વિદુરજી છોડાં ખવડાવ્યાનું કહે છે; હું તો તન-મનનું ભાન ભૂલી હતી, પણ તમે એ ખાધાં કેમ ? કેમ ભાન ભૂલી ગયા ? ”

આટલું કહી વિદુરપત્ની છોડાં આપતી અટકી ગઈ એટલે વિદુરજીએ કેળાં ખવડાવ્યા માંડ્યાં. કૃષ્ણજી એ ખાતાં બોલી ઉઠ્યા કે:-

“ વિદુરજી ! આપે મને કેળાં તો બહુજ સંભાળથી ખવડાવ્યાં, પણ એમાં છોડાં જેવો સ્વાદ નથી આવતો હોં ! ”

પ્રેમોન્મત્ત સાધ્વી દેવીના પ્રેમોન્માદથી અતિથિદેવ તૃપ્ત થયા. સ્નેહાળ દંપતિ કૃતાર્થ થયાં.

(તા. ૧૫-૬-૧૯૨૯ ના “આર્યપ્રકાશ”માંથી)

૬૦-વાલકોની પ્રાર્થના

હૃદયમાં બળ આપો ભગવાન (૨)

બાળ અમે સૌ ભેળા મળતાં, કરીએ તુજ ગુણગાન.

હૃદયમાં૦

પૂજ્ય, વડિલ, ગુરુ શ્રેષ્ઠજનોનાં, કરીએ નિત સન્માન;

વિનય, વિવેક ધરી હૃદયેશાં, મેળવીએ યશ-માન.

હૃદયમાં૦

સ્વદેશનાં દુઃખ દૂર કરવામાં, અર્પણ કરીએ પ્રાણ;

મિત્ર બની સહુ સંપી રહેતાં, તજીએ નિજ અભિમાન.

હૃદયમાં૦

ભીષ્મ, કર્ણ અર્જુન સરખાના, જીવનનું ધરી ધ્યાન;

ધર્મ, દાન ને શૌર્ય આદિનાં, મેળવીએ શુભ જ્ઞાન.

હૃદયમાં૦

સ્વજન, સહોદર, માત તાત સહુ, તમેજ અમ આરામ;

અંતરમાં અજવાળું થાતાં, મેળવીએ રસદહાણ.

હૃદયમાં૦

(સપ્ટેમ્બર-૧૯૨૯ ના “બાલમિત્ર”માં લેખક:-શ્રી. અ.)

૬૧-રૂઢીઓનો મહિમા

જે વખતે હું રૂઢીઆ નામની રૂઢીમાં માગને રસિય સુધિકારી બન્યો તેમાં એ વખતે નીકળ્યા હતા. તે વખતે મારી માથે જેક લોકો રાહરે પડ્યા પ્રગળ કરી લેવા હતા. મીએલસ બંદરના મુખ આગળથી માગનાં મેં જોયું છે. રસિય નરે જાનને એક રૂઢીમાં જે વખતે દરેકની ને આમારી માથે વચગારના તરવરે જાય કરવા પાળી. આ રૂઢીઆના બદલાયે વિભાગના આમારા અધિકારીએ બદલાયેના ટોકરને જાણ્યું છે. કે રૂઢીમાં રૂઢીમાં જેક એક વખતે બચકર મંદવામાં સુપડાયેલ છે. એની સાથે કેઈ ટોકર નથી. એટલે જ નહિ રૂઢી એમાં જેક પ્રવાસી પાત્ર નથી. આથી આમારી રૂઢીમરના ટોકરે મદદ કરાવે. નિયમ કહે અને જે તારામાં એ રૂઢીમરના કસાન સાથે મંગાવ્યું શરૂ કર્યું. મિનિટે મિનિટે જાને નરેકમાં નરનવા અમારાતરનાં વિનિમય થયા. રૂઢીના રોજને જાણી લઈને એના સુખ બહાવ જાવડાં અને મરેડાં મળે છે. રૂઢીને એ ઉપાયથી આરામ થયો છે. જે આ સમયે રૂઢીઓના પ્રતાપે માગના વચગારનાં મરેડાં ના મોકલી રાકાત તે દરની એક રૂઢીમરના બસદાય દહીને મોનના મુખમાંથી કેમ જાગ્યાં રાકાત !

એક વખત હું એક બીજા કંપનીની કારમાં બોટ પર બેસા હતા. આ બોટમાં હું હા. રૂઢી-નનાથની સાથે જાપાનની યાત્રા કરી રહ્યો હતો. મારામાં એક બીજા તે. કાન થયું અને એને સર્વ દિશાએને આજ્ઞાદિત કરી મૂકી. આ આંધીમાં આ રૂઢીમરે કેટલાંએ કલાક સુધી બધાકે આધા કરી. આ સમયે નાવિક ચતુર અને ધૈર્યવાન ન હોત તે એ બોટને બચાવી પાત્ર ન રાકાત. બ્યારે અમે આ તોફાનમાંથી છૂટીને એક સુરક્ષિત સ્થાનમાં આવ્યા ત્યારે મને વદ આનંદ છે. આમારી બોટમાં દોરડા વગરના તારણું થંત નહોતું. જે આથીએ વધારે આપતિ સામે ટકર લેવાના સમય આવત તે અમે આમારા છટકારા માટે જોઈતી સદાય કેવી રીતે માગી રાકત ? આથી તે આંતરરાષ્ટ્રીય નિયમ પ્રમાણે કેઈ પણ રૂઢીમર નાની હોય તોપણ દર જગ્યા માટે એમાં એવા તારની બ્યવસ્થા ના હોય તે બંદરની દહની બદાર જઈ રાકતી નથી.

બ્યારે હું કેપ્ટાનમાં હતો તે વખતે એક દિવસ હું ત્યાંના દવાખાનામાં એક ગરીબ દિ'દા દહીને મળવા ગયો હતો. અહીં પણ મેં દોરડાવગરના તારની સુંદર બ્યવસ્થા જોઈ. આ દવાખાનામાં બોપરેશન કરેલા દર્દીએને એમના ધા રાજાતા સુધી વેડાંમાંજ પડી રહેવું પડે છે. એમને કશુંકે દામ હોતું નથી. મને અહીં એ જોઈને આનંદ થયો કે, એવા દર્દીએને એક રૂઢીએ સોદ મળતો હતો અને તે દારા તેઓ પડ્યા પડ્યા ગીત અને વાજાંજાણું બ્યવસ્થા કરી આનંદ મેળવતા. તેઓ આ સંગીતમાં એવા લીન થતા કે એમના ધાની પીડા પણ એ ખૂલી જતા. આવા આનંદથી દર્દીને આરામ પણ જલદી થતો.

મને ૧૯૨૭ માં હું લંડનમાં હતો. રસ્તામાં કંઈ અકસ્માત થવાથી એક નવપ્રવક લંડનની મિડલમેક્સ હોસ્પીટલમાં આવ્યા. એ કેહ પણ ઉપાય બચી રાકે એમ નહોતું. આ પુત્રક એક મામડાનો હતો. એને એકમાત્ર મા હતી. ગામકું મેડનહોડથી કેટલુંક દૂર હતું. દર્દી મરણ-સમયે મનાના દર્શનમાટે જાંખતો. ડોક્ટર આથી વિચારમાં પડ્યો. એણે રૂઢીએ રોજાને ટેલિફોન કર્યો. રૂઢીએ સંગીતમાં રાકાકું હતું, પરંતુ એના મેનેજરે ડોક્ટરની દહીકન બાજુતાંજ એ કાર્પકમ બંધ કરી, ડોક્ટરની વિનતિપરથી રૂઢીએદારા એ ગામડા સુધી સમાચાર પહોચાડ્યા અને વિનતિ કરી કે, દર્દીની મા જ્યાં રહેતી હોય ત્યાં કેહ દયાળુ ગૃહસ્થ એને તરત ખબર આપવા મોટરથી પહોંચી જવું. આ કલ્પ પ્રસંગ સાંભળી કેટલીએ મોટરો આપોઆપ છૂટી અને એમાંની એક સૌથી વહેલી પહોંચનાં એણે માતાને સમાચાર આપ્યા; એટલુંજ નહિ પણ મોટર-દારા એને દવાખાનામાં આવી મરણના સમયે પ્રવેશ મેળાવ કરાવી આપ્યો. ધન્ય છે !

આ પ્રસંગો રહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, આપણા હાયમાં જે સક્તિ આવી છે, એના આપણે સુપ્રયોગ કરીએ અને લાભ પાળીએ. સક્તિનો દુરપયોગ નજ થવો જોઈએ, નહિ તો એજ સક્તિ મદાન અનર્થ પણ કરી રાકે છે. (દીનબંધુ સી. એફ. એન્ટના લેખ ઉપરથી)

૬૨-વાલકોને પૂછવા સમજાવવા જેવા કેટલાક પ્રશ્નો

૧-તમે સવારમાં વહેલા ઉઠો છો કે નહિ ?

૨-સવારમાં પથારીમાંથી ઉઠીને ધૈર્યરતું સ્મરણ, માતપિતા વગેરે ગુરુજનોને શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રણામ, શૌચ, દાતણ અને સ્નાનાદિ નિયકર્મો કરવામાં આળસ તો નથી કરતા ને ?

૩-નિયકર્મોથી પરવારી તમારા પાઠ તૈયાર કરો છો ?

૪-ભોજન નિયમિત અને થોડી ભૂખ બાકી રાખીને કરો છો કે નહિ ? અને જે કંઈ સ્વચ્છપૂર્વક ખાઓ છો તે બધું સાદુ અને સાત્ત્વિક તો હોય છે ને ? ગળ્યા, ખાટા અને તીખા તમતમા ભોજનના ચક્કરમાં તો તમે ફસાયા નથી ને ? ચા, પાન અને ખીડી-સિગારેટની ખૂરી આદત તો તમારામાં પેડી નથી ને ?

૫-ભોજન પછી હાથ-મોં ધોઈને, દાંત સારી રીતે સાફ કરીને સાદાં અને સ્વચ્છ કપડાં પહેરી પ્રસન્નચિત્તે તમે શાળામાં જાઓ છો કે નહિ ?

૬-સ્ત્રીમાં કોઈ સાથે લડતાં ઝગડતાં કે ગપાટા કે ખેલતમાશામાં વખત ગાળી નિશાળે મોડા તો નથી જતા ને ?

૭-શાળામાં બરાબર વખતે પહોંચી તમારા સરળ, સાદા અને સત્ત્વ વર્તન તથા આજ્ઞાપાલન અને નમ્રતાથી શિક્ષકો તથા સહાધ્યાયીઓને પ્રસન્ન અને સંતુષ્ટ રાખો છો કે નહિ ?

૮-હમેશના પાઠ હમેશાં તૈયાર કરો છો ?

૯-તમારા સાથીઓ સાથે લડતા ઝગડતા તો નથી ને ?

૧૦-કોઈની નિંદા તો નથી કરતા ને ?

૧૧-પોતાની ભૂલ સમજતાં તેનો તરત સ્વીકાર કરો છો કે નહિ ? અને એવું થાય ત્યારે ચીતાવા અને ખોટું લગાડવા કરતાં પશ્ચાત્તાપપૂર્વક લવિષ્યમાં એવી ભૂલોથી બચવાના પ્રયત્ન કરો છો કે નહિ ?

૧૨-આજ્ઞાપાલન અને નમ્રતા એ સદૃશ્ય છે; પરંતુ અયોગ્ય યા નીતિવિરુદ્ધ વિષયમાં ગુરુજનોથી પણ દબાવું કે નમતું આપવું જોઈએ નહિ. આ સુવર્ણ સિદ્ધાંત તમને માલુમ છે કે નહિ ?

૧૩-શાળામાંથી આવીને રમો છો કે નહિ ?

૧૪-શાળાના પાઠ વગેરે રાત્રે અથવા કોઈ પણ વખતે તમારાં માતપિતા વગેરેને બતાવો છો કે નહિ ?

૧૫-રાતનું ભોજન સૂતા પહેલાં ઓછામાં ઓછા બે કલાક પહેલાં કરો છો કે નહિ ?

૧૬-વહેલા સૂવું અને વહેલા ઉઠવું એ માત્ર તંદુરસ્તી માટેજ નહિ; પરંતુ હુદ્દિ, બળ, સંપત્તિ અને આરોગ્ય માટે પણ જરૂરનું છે, તે તમે જાણો છો કે નહિ ?

૧૭-રાત્રે નવ વાગતા સુધીમાં તો સૂઈ જાઓ છો ને ?

૧૮-સૂતા પહેલાં એક વાર એકાગ્ર અને શાંત મનથી તે મહાપ્રભુનું પણ સ્મરણ-વંદન કરો છો કે નહિ કે જેની તમે એક નાનકડી પ્રતિમૃત્તિ અને રચના છો ?

૧૯-પોતાનાં સર્વ કાર્યો તમે તે મહાપ્રભુના શુભ સ્મરણપૂર્વક શરૂ કરો છો ને ?

૨૦-રાજ શક્તિ પ્રમાણે વ્યાયામ પણ કરો છો કે નહિ ?

૨૧-કોઈ વાતની અતિશયના તો સારી નહિ; છતાં પણ તમારા મનોરંજનાર્થે સંગીત અને વાદ્ય વગેરેનો પણ કંઈક શોખ તમને છે કે નહિ ?

૨૨-ચિંતાતુર અને ઉદાસ તો નથી રહેતાને ? દિવસમાં એક વાર તો ખૂબ હસી જ્યો છો ને ?

૨૩-ધરમાં વડીલોથી રીસાતા કે ભાઈ-બહેનો વગેરે સાથે લડતા-ઝગડતા તો નથી ને ?

૨૪-કોઈને સત્તાવતા કે ખીજવના તો નથી ને ? સૌની સાથે પ્રેમ અને દયાબધુ વર્તન રાખો છો ને ?

૨૫-સ્વચ્છતાનું મહત્ત્વ જાણી સમજીને તેનું પાલન કરો છો કે નહિ ?

(“ ત્યાગમૃતિ ” ના એક અંકમાંનો શ્રી. ‘મુકુટ’ ના લેખનો અનુવાદ.)

६३-एक बुद्ध और बुद्ध भगवान

“अरररर ! सिध सिध ! दे भगवान ! अरे इस पीछ में तो भग्न लगी, दे देव ! और कितने दिन इस कष्ट में जीवने होगे ?”

“साधु ! जरा दूध दूध दे ! देव तो, यह दूध देस का अनुभव है ! इसकी मूल्य कितनी उदासी, असी जीवन्त क्यों है ? अरे, यह तो भग्न की भाँस की भाँस देस है, पर यह भाँस ? भग्न की वाणी है अरे दूध के अतिरिक्त में न कर क्यों मूल रही है ?”

“हो ! आज तो भग्न अनर्थ हुआ ! जे दूध सुपराज ‘सिद्धार्थ’ के दृष्टि-पथ में भी न आता सादिये या पही भेरी अभावपानी के कारण उनको सामने उपरिधन है, और कुमार व्याकुल-दृष्टि हो अरे देव दे दे, का दान, अथ क्या करे ?”

“हे विप्रिय भग्न ! तुम हीन हो ! तुम्हारी यह अवस्था क्यों ? मेरे प्रमोदन में मद-मदनिवासी सिद्धि-मोहासी अथकता और असन्तान तुम्हारे अंदर क्यों नहीं ? तुम्हारी व्यापक इस आत्म-साक्षात् पर इहनेवासी कष्टि की तरफ भग्न क्यों नहीं ? तुम्हारे कष्ट से यह धरधर-ध्वनि क्यों निकल रही है ? अपने किरीट-कुंडल-नेत्रादि आभूषण उतार कर तुम यदा धंस गुरु की छाया में आ कर क्यों अरे हो ? अपने लब्ध लवन को छोड़ कर तुम कहीं वायु-सेवन के लिये तो नहीं निकले हो ? पर तुम्हारे शरीर पर ये असंख्य सुरियाँ हैं ! मेरे सभा और भित्त राजकुमारों की भाँति तुम्हारा भी शरीर कनिशील और हृदयुक्त क्यों नहीं ?”

“दाय दे देव ! यह कैसी विडम्बना है ! सुपराज के प्रमोदन में मद-मदनिवासी सिद्धि-मायो की भाँति मैं भी असन्तान क्यों नहीं ? आ मैं अपने लब्धमय आभूषणों को उतार कर अपने लब्ध लवनों को छोड़ कर वायु-सेवन के लिये निकला हूँ ! सुपराज ! तुम्हारे ये मोक्षभासे प्रमोद इस जरा-व्याधि से भी अधिक दुःखदायक है, अथवा राजकुमार ! आज क्यों से यह पददृष्टि ही मेरा लब्ध लवन है और यह कटा हुआ अथवा मेरे वस्त्रावरण, इस सतसंधि जगत् शरीर को यहाँ से यहाँ से जाने में हमेशा मुझे सदासदा हेनेवासी यह यष्टिका मेरा राजदंड है !”

“अरररर ! राम दे राम ! यह पीछ में कैसा दंड हो रहा है, अरे आपरे ! भग्न भा ! अथ की आर, यह धुटना तो प्राण ले रहा है, राम दरे राम !”

“महाराज शुद्धोदन ! तुमने यह क्या किया ? इस रात से सिकंडों जरोही जाते हैं ; पर मेरी जरा और व्याधि का कोष्ठ जैसा उपदास तो नहीं करता ; पर तुमने इस कुमार को क्यों तक भोगविश्रास-मय वायुमंडल में दब कर जीवन के उपवन में इसका पावन-पौषण्य कर इसे कैसा अमान बना रक्खा है ! यह क्या जाने वृद्धावस्था की पीडा ? शुद्धोदन ! तुम भी तो वृद्ध हो, पर तुम्हारी वृद्धावस्था में और मेरी इस निर्जल वृद्धावस्था में कितना अंतर है !”

“ज्यो कुमार ! जीवन के भोग-विश्रास-तुम्हारी प्रतीक्षा कर रहे हैं, मेरी निर्जलता का धटना उपदास क्या पर्याप्त नहीं हुआ ? ज्यो ! याहें शुद्धोदन तुम्हें दगल-दगल प्रकारवासे मदका में सुरक्षित रखें, निरंतर युवक और युवतियों से ही तुम्हें परिवेष्टित रखें ; पर तुम हो, सुपराज ! तुम भी इस जरा के आक्रमण से लय नहीं सकते, तब तुम्हारे स्निग्ध सुकाम शरीर पर सुरियाँ पड़ लयगी, ये कावे-कावे पुंघरावे जाज मेरे धन जावों जैसे ही सड़ेंगे हो लयगे, ये पूट जाऊ निर्जल हो लयगे, लब्ध लवन ऐसे तरफ रखे रद लयगे, ये किरीट-कुंडल और मणिमालाये वृद्धावस्था के आक्रमण से तुम्हारी रक्षा न कर सकेगी, यह जीवन का दरा-भरा उपवन उलट लयगा, ये कावे-कावे जावे बुरी हो लयगी ; व्याप-कान मेकाम हो लयगे, दाय और पाँव काँपने लयगे ; तब सारे युवक साथी तुम्हारा उपदास करेगे, कुमार ! इस जराज्यवस्था की पीडा तुम्हें तब मालूम होगी, और संलय है तब भी न भावम हो, सायद देव तुम्हें यह दुःख न भी दिखावे, स्वयं वृद्ध होने पर भी सायद तुम

નહીં જાનોગે કે ગરીબોં કી વૃદ્ધાવસ્થા કેસી બાધકર હોતી હૈ. સીધા, વપાં ગૌર શીત કી નિર્દય કોર ચંચળાઓં કો સદનેવાસે ઇસ ગણ કી ખાયા મેં બેઠ કર વૃદ્ધ કે દુઃખોં કો તુમ ક્યા જાનો? દિનરાત ઇન આંતોં મેં કુખા કી જો આગ નિરંતર પાપકતી રહતી હૈ, ઊસકા અનુભવ તુમ્હેં ભગવાન કબી ન કરાશે ખેટા !”

“જાઓ, જાઓ ! મેં તુમ્હારી આંખોં મેં કરુણા કા દર્શન કર રહા હું, અપની આત્મા કો દુઃખી ન કરો. યદાં તો સંસાર મેં દુઃખ લી દુઃખ ભરા હૈ, દુઃખ કા સાગર ઉમડ રહા હૈ, ખેટા! તુમ કિસ-કિસ કે દુઃખ સે દુઃખાં હોગે? તુમ તો રાજ કરને કો આગે હો. જાઓ! તુમ કિસ-કિસ કે દુઃખ કો ધરોગે ખેટા?”

“ક્યા મેં કેવલ રાજ કરને લી આયા હું? સંસાર મેં સખ દુઃખ લી દુઃખ ભરા હૈ, ઇસ વૃદ્ધ કી વાણી મેં કિતની ખીઝ હૈ? ક્યા વૃદ્ધાવસ્થા સખકી ગૈરી લી હોતી હૈ, તાત લી તો વૃદ્ધ લી હૈ; પર વદ તો ઝંસે દુર્જલ ગૌર દીન નહીં હૈ. વદ વૃદ્ધ કીક લી કહતા હૈ. રાજ કી વૃદ્ધાવસ્થા ગૌર ગરીબોં કી વૃદ્ધાવસ્થા મેં મદાન આંતર હોતા હૈ, ઉનકી પરિચોં કે લિયે સંકડોં પરિજન હું, યદાં ઇસ વૃદ્ધ કો કીન પૂછતા હૈ?”

“હે વૃદ્ધ! મેરે તાત ને કબી તુમ્હારી સદાગતા કી થી યા નહીં? કિસીકા તુમ્હારી સેવા કે લિયે બેળ થા?”

“કુમાર! તુમ નિરે અળોધ હો, તુમ્હારે પિતા કે રાજ્ય મેં ગૌર ઇસ પૃથ્વીતલ પર કરોડોં સ્ત્રી-પુરુષ પ્રતિદિન વૃદ્ધાવસ્થા કી રાદ પર ચલતે રહતે હું; તુમ્હારા પિતા અકેલા કિસ-કિસકી સેવા કર સકતા હૈ?”

“તબ તો મેં બી ઉસી સિંહાસન પર બેઠુંગા, ક્યા મેં બી ઇસ સંસાર કી સેવા કરને લાયક ન રહુંગા? ફિર ઐસે રાજ્યધર્મ સે ક્યા લાભ? ફિર ઇસ રાજ્ય-સત્તા, ઇસ અખૂટ સં-પત્તિ, ઇન બહુમૂલ્ય વસ્ત્રાભરણોં, ઇન સંકડોં પરિજનોં કા ક્યા પ્રયોજન હૈ? ક્યા એક યા દો લી શરીરોં કી સેવા કે લિયે ઇતને સેવકોં કી જરૂરત હોતી હૈ? ક્યા ઉન્હીકે લિયે યદ્દ ભોગ-સામગ્રી હૈ? અરે! અબ તક મેં કિતને અધિકાર મેં હું, સ્ત્રિયોં કી લાંતિ શરીર કો વસ્ત્રાભરણોં સે સજાને કે અતિરિક્ત મુઝે ગૌર કોઇ ખાત લી નહીં સિખાઇ ગઇ, ક્યા સખ રાજકુમારોં કો યહી શિક્ષા દી જાતી હૈ? પતા નહીં પિતાશ કી યુદ્ધિ મેં ક્યા હો ગયા? ઉનકે સચિવ, માંત્રી ક્યા ઉન્હેં સત્પરામર્શ દેતે હું? સચમુચ જીવન એક ગંભીર સમસ્યા હૈ, મુઝે ઇસે હલ કરના હોગા. યે ભોગવિલાસ મેરી આત્મા કો કલંકિત ન કર સકેગે. આંતરતલ સે એક આવાજ કહતી હૈ, તેરા રાજત્વ શૈલ્યોં ગૌર સ્ત્રિયોં કી લાંતિ શરીર કો સજાને મેં નહીં, માનવજાતિ કી સેવા મેં હૈ.”

(“ત્યાગભૂમિ” ના એક અંકમાં લેખક:-શ્રી. વૈ. મં.)

૬૪-ભારતવર્ષ પર સેમીરમિસની જાહેર

હિતદાસેતાઓએ અસીરિયાના પ્રતાપી શાસક રાજા નીનમ અને એની રાણી સેમીરમિસના સંબંધમાં કાપોરસ નામના પ્રાચીન લેખદારી લખેલી પૌરાણિક કથાઓને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મહત્વપૂર્ણ માની છે. એજે હિતદાસમાં એની યજ્ઞો પશુ કરી છે. અહીં આ લેખમાં એનું વિવર્ણન કરાવવાનો યત્ન કર્યો છે.

કાપોરસનું કથન છે કે, અસીરિયાનો પ્રથમ રાજા નીનમ થયો. તે કવચાને પદ્મિય અને ક્રોધિસોલુપ દત્તો. એજે પોતાના રાજ્યકાળમાં અનેક મહત્વપૂર્ણ અને ઉદ્દેશ્ય કવચોગ્ય કાર્યો કર્યા; તથા એની કોર્નિ દેશદેશાંતરોમાં ફેલાવ. સાસનાનિકાર પ્રાપ્ત થતાંજ એજે એક અત્યંત વિશાળ સુસંગઠિત એના લઘુ દિગ્વિજય કરવાને સાર પ્રવાણ કર્યું. એથી પ્રથમ એજે બેબિલોન રાજ્યપર આક્રમ કરી અને ત્યાંના રાજાને બાળજગ્યાસંદિન પકડીને કનવ કરી નાખ્યો. પછી તે અસીરિયામાં ગયા. ત્યાંના રાજા બરજનસ એના આક્રમણથી બચીને જતીને તેને શરણે આવ્યો અને આશ્રુત થન આપીને એની અર્જાનનાનો સીકાર કર્યો. એ દિવસોમાં મેડિવાનો રાજા ફારનસ અત્યંત બળવાન બનાતો હતો. એનું બળ તોડવાને નીનમ મેડિવાપર મારામ કરી અને સુદમાં રાજા-રાણી અને એમના સાત પુત્રોને કેદ કરી, રાજ્યપર પોતાનો અધિકાર જમવો. એ વિજયથી નીનસની મહત્વાકાંક્ષા ખુબજ વધી અને તે ભારતવર્ષ અને બેક્ટ્રિયા સિવાય સમગ્ર એશિયાઈ રાજ્યોને પોતાની બચાવવામાં લઈને સત્તર વર્ષ પછી પોતાની રાજધાનીમાં પાછો આવ્યો. દેવે એને પોતાની રાજ્યધાનીને સર્વોગ સુંદર બનાવવાની છત્રજા થઈ આપી. આ કાર્યમાં પશુ એને ઉચિત સફળતા મળી અને ફરાત નદીને કિનારે ૪૮૦ ફર્લોંગના પરિધમાં એની ઇચ્છા-સુસાર એક નગર તૈયાર થયું. એ નગરની આસપાસનો ક્રેટ ૧૦૦ ફુટ ઊંચો અને ૨૫ ફુટ પહોળો હતો અને એનાપર ૨૦૦ ફુટ ઉંચાઈના પંદરસો બરજ દત્તો. ત્યારબાદ એને બેક્ટ્રિયા રાજ્ય-પર વિજય મેળવવાનો અને ત્યાંની દિવ્ય સુંદરી સેમીરમિસને દરનમત કરવાનો વિચાર આવ્યો. આથી-તે પ્રથમ કરાંચે અધિક જોડું સંચ લઈને ગયો અને અત્યંત સુરેશીઓ તથા આસ્તો પાર કરી પોતાના મનોરથમાં સફળ થયો.

નીનસના મૃત્યુ પછી એની રાણી સેમીરમિસ—જેના નામનો અર્થ સીરિયાની બાપામાં “કબૂરી” થાય છે—અસીરિયાના રાજ્યસિંદામનપર આવી. એજે પોતાના પતિની લાશને શાદી મહેલમાં દફનાવીને અને એ ઇમારતને માદોષી ભરીને તેના ઉપર ૯ ફર્લોંગ ઉંચી કબર બનાવવાની આજ્ઞા આપી. કહેવાય છે કે, ફરાત નદીના કિનારે એ હલુચે ઉભી છે અને એક શાદી બરજની માથે નગરે પડે છે.

પતિની માથે પત્નીમાં પશુ અસાધારણ હિત્સાદ અને ઉચ્ચ અભિસાધાઓ હતી. સેમીરમિસ પશુ સંસારમાં પોતાનું નામ અમર કરવા ઇચ્છતી હતી. એથી હિત્સાદથી પ્રેરાઈને એજે બેબિલોન પ્રાન્તમાં અનુપ્રમ નગર રચવાનો વિચાર કર્યો. આ કાર્યને સાર દેશદેશાંતરથી કુશળ કરીગર, નિપુણ કલાકારો અને પુરંધર સિંદાઓને બોલાવવામાં આવ્યા; જેમના સંખ્યા મનુષ્યો સાથે મળતાં લગભગ ૨૦ લાખની થતી હતી. નગરનું નિર્માણ કરવાને સાર ઉત્તમોત્તમ અને બહુમુલ્ય સામગ્રી પશુ બહારથી મંગાવવામાં આવી, જેની કિંમતનો આંક મૂકવો અસંભવિત થયે છે. કાપોરસનું કથન છે કે, એ અદ્વિતીય નગરની મધ્યમ થઈ ફરાત નદી વહેતી હતી. એના ઉપર પાંચ ફર્લોંગ લાંબો અને ત્રીસ ફુટ પહોળો પૂલ બાંધેલો હતો અને એના બન્ને છેડે રાજમહેલ બાંધેલો હતો. એ પૂલ અને રાજમહેલ બાંધવામાં કારીગરોએ પોતાની સમગ્ર કલા કલ્પી હતી. એ બેઠેને દર્શકોના મનમાં આનંદ થતો. મહેલની ચારે બાજુએ ૩૦ ફર્લોંગના પેરાવાનો ક્રેટ હતો; અને એનાપર ઉંચા મિનારા બાંધેલા હતા. એનાપર દિસેક પશુપક્ષીઓની છવંત મળે એ રંગબેરંગી થઈ જતી હતી. અને નગરનો જે ક્રેટ હતો તે જવાકાર હતો, જેનો પરિધ ૬૦

આની આની યાને દરેકમાં તેના કાને ભારતી દેવગણી એના મનમાં દેખાતી પેરા થયો અને એણે ભારતવર્ષને જીતીને પોતાના સામ્રાજ્યમાં ભેળવી, પોતાની કૌર્તિ મદાને માટે અમર કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ રાખે. એ સંકલ્પને કારણેકમાં પરિણમ કરવાને એણે આના રીતી કે, મામાજનમમાં જેટલા સાદકો અને હૃદયદ માણસો મને, એ બધાએ સેનમાં રાખેલ થઈ ગયા. સૌને તરીક અન્યથાસ અને બખતો આપવામાં આવે. ભારતવર્ષની નદિઓ પાર કરવાને સાડ મામાજનમના સમુદયદર્શી પ્રાતેમાંથી સમારતી હાકલ મંગારો નોકમો તૈયાર કરવામાં આવે. આ બધું થયું તો ખરું, પરંતુ ભારતવર્ષના પ્રજા દાથીઓનો મનમાં કરવા સાર થઈ રહ્યું ! તેની માને દાથીઓ ન દતા. એ ઉપપત્તિ પૂર્તિ કરવાને, અપરા નો ભારતવર્ષની મનમાં બપ ઉત્પત્ત કરવાને સાર, એણે ત્રીસ લાખ કાળા બજારોનો સંદાર કરાખે અને એમનાં મામાજનમો નોકમો દાથી તૈયાર કરાવવાની યોજના કરી. દાથી બનાવવાનું કામ આજન બુધી રીતે કરાવામાં આવ્યું, કે જેથી યજુપક્ષના બાલુઓ એ રદગ્ય બળી ન બપ.

યુદ્ધની તૈયારી કરવામાં બે વર્ષ વીતી ગયાં. ત્રીજે રહે તે પોતાની મેના લટને ભેટીયા પ્રાંતમાં આવી. કેસિમમ લખે છે કે, એના સેનમાં ત્રીસ લાખ પાવદન, ત્રીસ લાખ લેકા, એક લાખ રથ, એક લાખ ઝેટ, બે હજાર નીકમો તથા અસંખ્ય નકમો દાથીઓ દતા.

ભારતવર્ષના રાજા સતાશ્રવસને જ્યારે સમાચાર મળ્યા કે, રાખી સેમીરમિસ લગાને સાર વિચારા મેન્ય લઈ આવી રહી છે, ત્યારે તે પણ યજુનો સામનો કરવાને તૈયારીઓ કરવા માગે. એ રિવજોમાં નદીનાળાઓનાં તટવર્તી રથાનોમાં મતુપની ઉંચાઈનાં બેનરશ બહુ થતાં દતાં. એનાં લાકડાંમાંથી એણે ચાર હજાર નાવ તૈયાર કરાવી ત્યાં ત્યાં રથાસરો, રથ આદિ તૈયાર કરાખાં અને દેશના મદાન યોદ્ધાઓને યજુપક્ષનો મદમદન કરવાને સાર એકત્ર કર્યાં. અસંખ્ય જંગલી હાથાઓ પકડાવીને તેમને યુદ્ધકળા રીખવી; અને એવી રીતે લગાલક દાથીઓમાં રૂઢિ કરી.

યુદ્ધની સંપૂર્ણ તૈયારી કરી લીધા બાદ સતાશ્રવસે સેમીરમિસને પોતાના હૃદયાર એક પત્ર મોકલ્યા. એમાં લખ્યું હતું કે, મદારાણી ! તું વિચારા તમારા સામાન્ય અને તમારી પ્રિય પ્રજાનું અમંગલ ચાહે છે, કે તમારા મનમાં ભારતવર્ષ સાથે વિના કારણે યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા થઈ આવી છે ? ભારતવર્ષ કંઈ તમારો યજુ નથી. એણે કહ્યે તમારા સામાન્ય અને તમારી પ્રિય પ્રજાનું અનિષ્ટ નથી કાઢ્યું; તો પછી તમે ભારતવર્ષી માતૃંને પકડવાને સાર કળબળ સંદિન ઉડાં શા સાર આવી રહ્યાં છો ? આપની આ કૃતતા અશ્ચર્ય છે. ભારતવર્ષ એ સદન નદિ કરી શકે. એનું પ્રબળ તેજ તમને સેન્યસદિતભાસમ કર્યો વિના નદિ રહે. તમારો દેશ તમારા પર ધૂળા લાખવરી અને વિના કારણે પોતાની પ્રજાના રક્તથી નદીઓ વહેવાડ્યાનું કલંક તમારા માથે આરોપેલ. ભારતવર્ષની સાથે બાય બીડવી એ પોતાના લાયજ પોતાનું પતન કરવા જેવું છે, એ તું તમે નથી જાણતાં ? માટે સાવધ થાઓ, અને તમારી અસંખ્ય સેનાને પ્રાણહાન દેવાનું પ્રુપ્ત લઈ જે જગાંએ આ પત્ર મળે ત્યાંથીજ પાછાં જાઓ; અન્યથા સમરયુધ્ધમાં આવ્યા બાદ પ્રાણ બચાવવાનો અવસર ફરીથી નદિ ગણે.

પત્ર વાંચીને સેમીરમિસ હસી પડી; અને પત્રના ઉત્તરમાં લખ્યું કે “ભારતીય નદેશની શક્તિ અને યુદ્ધકૌશલની પરીક્ષા લેવાને હું અત્યંત હિતકર છું. આશા છે કે, તેઓ તૈયાર રહેશે.” આવી ઉત્તર પાઠવીને તે આગળ વધી. જ્યારે તે સિંહુનદીની નિકટ આવી પહોંચી ત્યારે નદીમાં યજુપક્ષની સદસ નીકમો યોદ્ધાઓસંહિત જલક્રોડ કરી રહી હતી. એણે પણ પોતાની નીકમો જળમાં વહેતી મૂકી અને ઉત્તરોત્તમ અનુભવી સૈનિકોની સાથે એમાં સવાર થઈ; અને જરૂર-આનના પ્રસંગ સાર એક સેન્યસમૂહ તટપર તૈયાર રાખી તે આગળ વધી. સાથેજ ઉભય પક્ષના રજુમદમન વરિતા હલ્યો પણ આલહાથી ઉછળવા લાગ્યાં. આલસ જળજળકાર તથા રથવાહોના બપંકર નાદથી કંપી ઉઠ્યું. સૈનિકોના રુધિરથી નદી રક્તવર્ણ થઈ ગઈ; અને એમની વેપમૂલાની પ્રિત્તિપાથી એણે વિચરણ રૂપ ધારણ કર્યું. એની આ વિચરણના કેટલા સમય સુધી રહી એની

મેંબાંનમિમ પૂમ પામે પદે સી બને તેજુ દો સેના જનના મેંદો. પૂવ લેનગતે સર
ખુબ આધીર બની મયા દવા અને એકબીજાને મહા સુખી મરી અનુભવ જવાની કોમીય કરા
દતા. પૂવની પદોચાર દેખા બધા માથે નીકળી મહે એટલે નરે. ૧; અને તેથી પના દેનિ
દોમાનોમીમાં કથરાઈ ખચા; અને મળા નદીમાં પરી અનુભવ કાળીએના એમ દેખ પડ્યા.
શનાકુવનો નાસતા સમુદ્રમાં પડેા લેવનો વિચાર કપે; પરંતુ એના પુદિમન મન એએ
એને એમ ન કરવાની અપાદ આપી. આપી ને વિજયકે પાવનને પરી કરી. કયા નર
મેથીરમિય પોતાના આગમે દોષ કેવી કેવલ કે એનેદો છ; પારી પેવના કેમ નરક આપ નીકળે.
આ પરાવળથી એને એટલી શક્તિ આવી મહે તે વિચરથી એવે કુદન નામકમાં જન્મ ન લીધ.
કેદસાક વખત પછે એક દિવસ એક દલમાં મહા મન: અપાવળી એમો-મિમ પદે અપમાપ.
અપરાધને પકડવામાં આગેા અને એવે પ્રકટ ક્યું કે, એના પુત્ર: પડખંચરી એવે કે, કુલ
ક્યું દનુ. રેમીરમિસને ભગવાન પુદરપતિના પુત્રીએની અવિધવળી માં દની. એવે ને વખતે
એક દરબાર ભરાયો અને પોતાના પુત્રને રાજનિષક કરાવી, દાનદ રહેલો પ્રભુ તમા રાજાને
તમા સસાદની આગાધુ પામન કરવાની ધિસા આપી. પણ ને ફર વળી ફેમર જ પા
રાખ્ય કરીને શનુ પામી. *

૬૫-એક કવિરાજ કી કામના

બના દો પુદ્ધિદીન ભગવાન.

તકંશક્તિ સારી હી હર લો, હરે' જ્ઞાન-વિજ્ઞાન;

હરે સમ્યતા-ચિક્ષા-સરેકૃતિ-નમ્ય-જગત કી જ્ઞાન.

વિદ્યા-ધનમદ-હરે, હરે દે હરે સર્વી અભિમાન;

નીતિ-સીતિ સે પિંડ છુડા કર કરે સરલતા-દાન.

નકો' આકૃષ્ટે ભોગ યોગ કુલ નહો' માન-સમ્માન;

આમ્ય-ગંવાર બના દો, તૃણસમ-દીન નિપટનિર્માન.

ભર દો હૃદય વાક્તિ-પ્રહાસે કરે પ્રેમકા દાન;

પ્રેમ સિંધુ! નિજ મધ્ય કુઓકર મેટો નામ નિશાન.

'તકંવરે'

(“કદ્યાણુ” ના ભક્તાંક ઉપરથી)

* દિંદ ઉપરનાં પરદેશી આક્રમણીયા આ આક્રમણની કયા ધબુને અજ્ઞાત હરે. અલેક્ઝાંદરના આક્રમણથી આ વધારે રસિક છે અને આજે સાહસિક નથી એની ઐતિહાસિકતા દરજ વિશેષ પૂરાવાની અપેક્ષા રાખે છે. આ બાબીતા “મરયાન” ખાસિકના આપાદ મદિનાના અંકમાં જ્ઞાનગાયરીના મયાજા નીચે સંમલિત છે. ત્યાંથી તંત્રી અને લેખકના આભાર સાથે અહીં ઉદ્ધૃત કરી છે.

૬૬-ગુન્હેગાર કોણ ?

“ જાઓ, ગુન્હેગારને લાગર કરો ! ”

“ હ હજુર ! ” ન્યાયાધીશના હુકમની સામે માથું ઝુકાવી ફ્રાન્સેબલે કહ્યું અને તે ગુન્હેગારને લઈ આવવા માટે જેઠ તરફ ચાલ્યો ગયો.

વહાલા વાચક ! અમેરિકાના પાટનગર ન્યુયૉર્ક શહેરની લાઇકૉર્ટમાં આજે બહુ બીડ છે. ક્યાંએ ખાલી જગ્યા નેવામાં નથી આવતી. આસપાસનાં ગાગો અને નગરોમાંથી પણ કોઈકે લોકો ન્યુયૉર્કની વડી અદાલતમાં આવ્યા છે. જે કેસમાં સ્ત્રી ગુન્હેગાર હોય, એવો અમેરિકામાં આ પહેલો જ કેસ છે. ત્યાં અંગ્રેજોની સત્તા શરૂ થઈ ચૂકી છે અને લોકો એઓના ન્યાયનું બેલુ બાણી લેવા માટે આવ્યા છે. મિ. રૉયર્ટ જેસફ ન્યાયાધીશના જખરદસ્ત નેખમદાર આસન ઉપર બેઠેલો છે. લોકો આપસઆપસમાં વાતો કરી રહ્યા છે. કોઈ કહે છે કે “ એક સ્ત્રી પર કેસ ચલાવવો, એ કાંઈ સબતતા કે શિષ્ટતા નથી. ” કોઈ કહે છે કે “ જુઓ, હમણાં જ ન્યાયાધીશ જખર પડી જશે. શી ખખર કે એક સ્ત્રીને ન્યાયાધીશે શામાટે પકડી માર્યાની છે ? ”

આ બનાવ ઇ. સ. ૧૭૦૭ માં બનેલો છે. આજની જખરદસ્ત બીડ નેખ અંગ્રેજ સત્તાએ પોલીસની એક ટુકડી બોલાવી અદાલતની આસપાસ ગોઠવી દીધેલ છે. સરકારને ડર છે કે, ક્યાંએ બળવો ન થઈ જાય; કારણ કે અહીં પણ સ્ત્રીઓને જખર સન્માન આપવામાં આવે છે.

ગુન્હેગાર એક સ્ત્રી છે. કેટલાકોની—સાક્ષીઓની જુગાની ઉપરથી જાણવામાં આવ્યું છે કે, એ સ્ત્રીએ કેટલાંએ બચ્ચાંઓનાં ખૂન કર્યાં છે ! અને તે એક તળાવને કિનારે તેમ કરતાં પકડાઈ છે. જુઓ, વાત ખરી છે કે ખોટી, તે હમણાં જ જાણવામાં આવી જશે.

“ સિપાઈ ! જુઓ કે, ગુન્હેગાર આવે છે કે નહિ ? ” જડજ રૉયર્ટ જેસફે કહ્યું.

“ હજુર ! એ જુઓ, એ અંબે-છે. ” સિપાઈએ કહ્યું.

સામેથી મહામહેનતે બીડને હલાવતો ફ્રાન્સેબલ એક શાન્તમૂર્તિ નારીને લઈને ચાલ્યો આવે છે. એ કોર્ટમાં આવ્યો. સિપાઈ જડજ સાહેબને નીચો ઝૂકી સલામ કરી અને ગુન્હેગારને જડજની સામે ઉભો કરી દીધો. ન્યાયાધીશે એ ગુન્હેગાર સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—

“ મિસિસ એરડેલ ! તમારા ઉપર ગુન્હેગાર સાબિત થઈ ગયો. એ તમારે બાણી લેવું નેખએ. ”

“ હા, તે મેં જાણી લીધું છે ” ગુન્હેગાર સ્ત્રીએ કહ્યું.

“ તો પછી કહે, તમારે કાંઈ કહેવું છે ? ”

“ કાંઈ નથી કહેવું ! ”

“ એટલે એમ કે, તમે તમારો ગુન્હેગાર કબૂલ કરો છો એમ જ ને ? ”

“ એ પૂછો છો શા માટે ? શું આતાર સુધી તે કબૂલ નથી કર્યો ? ”

“ કોર્ટ જે કાંઈ પૂછે છે તેનો જવાબ આપો. ” આ ફ્રેંસજાને દિવસે ફરીને સારી રીતે પૂછી નેવાનો રિવાજ છે.

“ તો મારે ગુન્હેગાર કબૂલ છે ! ”

“ જે બચ્ચાંઓને તમે ફૂરતાથી નિર્દયપણે રહેંસી નાખ્યાં તે બચ્ચાં કોનાં હતાં ? ”

“ માફ કરો ! એ હું નથી કહી શકતી. ”

“ ઓ ગુન્હેગાર ઔરત ! સાંભળ. જે તું શરૂઆતમાં તારા અપરાધો છુપાવી લેત તો કદાચ બચી પણ જાત; કારણ કે એ નિર્દય કામ તેજ ક્યું છે, એનો પ્રત્યક્ષ પૂરાવો જ નહોતો. પણ જ્યારે તેં બધો અપરાધ તારા પોતાના જ માથે ઉઠાવી લીધો છે તો પછી શામાટે ડર છે ? આ રિવાજ પ્રમાણે પણ વર્ત ! ”

જડજ સાહેબની વાત સાંભળી મિસિસ એરડેલ કેટલીક વાર ચૂપ રહી. એ અપરાધી અબજાનો.

અંતઃકરણમાં જરૂરી ગડમથલ થતી હતી. એના અંતરમાં એક જનની મળવળે જગરે જુદા મમાદ્યુ' દત્ત. આખરે એણે મ મુ' ઉંચું ક્યું અને તે કહેવા લાગી:—

“નામવર જાણ માહેળ ! તો દલે આપ મારા પહેલાંના શખ્દો કે જુગાનીને ફેંટી દો અને આજે મારી જુગાની આદિથી અંતમુધી લખી લ્યો. આજે હું જમી વાતો સાફ સાફ અને સાવ સાચેમાચીજ કહીશ. લખો, શરૂ કરો. જે જાણકોનાં ખૂન થયાં છે તે મારાં પોતાનાંજ બચ્ચાં દનાં, કોઈ બીજાનાં નહિ. લખ્યું કે સાહેબ !”

આ શખ્દોનો હમ્યાર કરતાં એ સ્ત્રી જરા પણ અચકાઈ નહિ કે ગભરાઈ પણ નહિ. એ મહિમાના મુખમંડળ ઉપર તરતરતા લાવો, એની સત્યતા પૂરવાર કરતા દતા; છતાં પણ જાણે કહ્યું:—

“મને વિશ્વાસજ નથી આવતો કે, કોઈ પોતાનાંજ જાણકોનાં ખૂન કરી શકે ?”

“હા, મારી શકે છે. ખૂન પણ કરી શકે છે ! મેં તેમ ક્યું છે ખરું ! તમે મારી જુગાની લખતા નહો. ઉલ્ટે તમને પોતાનેજ વિશ્વાસ આવી જશે !”

(૨)

“જાણ સાહેબ ! મારા નામ ઉપરથીજ આપને જણાઈ આવ્યું હશે કે, હું એરંડેસ વંશની એક છોકરી છું. મારાં લગ્ન એક ગરીબ ખેડૂત સાથે થયાં હતાં; દારણ કે હું કંઈ પૈસો, વૈભવ કે સુખવાસનાનો બૂખી નહોતી. હું મારા નાનકડા ને દુઠા જીવનને શાંતિમય જીવન બનાવવા માગતી હતી.”

“એજ સુખરવખના રમણજીમાં મેં ધન-વૈભવની પરવાસ કરી નહિ. શાંતિ-શાંતિ, એ તો બીંત ઉપર પડેલા પડછાયો છે. તે જોઇને નાનું બચ્ચું તેને પકડી સેવા દોડી જાય છે; પણ તેનું માથું એ બીંત સાથે આજીવન એ રાવા માટે છે. નામવર ! મારાં લગ્ન થયા પછી હું દેવલાક દિવસો મુધી બહુજ સુખી રહી. આખો દિવસ મહેનત કરી આવી મારા પતિદેવ બચ્ચાં-એને રાત્ર કહી ઉંચડી લેતા હતા. રાત્રે એ સાલ એરંડામાં દળુ પણ મને યાદ છે કે, તેઓ મને ધણીજ પ્રેમથી છાતીએ આંધતા. એ મુખોથી હું મને પોતાને બહુજ આપસાળી સમજતી. અંજોળેના રાત્રવને પણ હું બહુજ શાંતિમય રાત્ર મારતી હતી.”

“તમારા (સરકારના) રાજ્યમાં જમીનદારોએ એક લુભી નિયમ કરી રાખ્યો છે. ખેડૂતને જરૂરને વખતે પૈસા તેઓજ આપે છે. બીજાએને સાહકાર બનવા નથી દેતા; છતાં પણ બ્યાજ બીજાએ કરતાં ધણજ વધારે પડતું લે છે. આપણ ખેડૂતો પોતાના કિંમતી ધોળીનું પાણી કરી મદામહેનતે એ કરજમાથી છૂટી શકે છે. મારા પતિ પણ કરજ લેતાં બહુજ ગભરાતા. બીજો દેઈ ઉપાયજ નહોતો. અમને બહુજ ઘોડા રૂપિયાની જરૂર હતી. એક દોકરો, એક દોકરી, એઓ અને હું. એ અમારે કુટુંબ ! મારા પતિ વર્ષ પૂરે થતાં થતાં તો કરજ ચૂકવી દેતા અને શાંતિમય શ્વાસ લઇ કરી પોતાને કાને લાગી જતા.”

“પણ નિપુર અને વિકટ વિધાતાથી મારી આ શાંતિમય કિવા-કીડા જોઇ શકાઇ નહિ. એણે એમાં દેરદાર કરી નાખ્યો. આનહી જગ્યાએ વિધાદનું રુદન જવાઇ ચુકું. ખેડૂતોની ઉપર આપતિઓનાં આક્રમ તૂટી પડ્યાં. અચાનકે કાળ પડ્યો; એટલા માટે કરજ લેતું પડ્યું. બીજો વર્ષ પણ કાળ પડવાયાં અને કરજ જરી સંકષ્ટ નહિ. ફરી વર કરજ કરવું પડ્યું. ત્રીજો વર્ષ પણ એમજ બન્યું-કાળ પડ્યો. અને ચૂંટાઇ-લેવાઇ ગયા. માથા પર એ વર્ષનું કરજ ! ખાવા માટે અનાજનો એક પગ દાખો નહિ. અંજો લખકરથી પણ લખકર દાહનમા આવી પડ્યાં. અમારા જીવનમાં જગરે અંધારું જવાઇ ચુકું.”

“જમીનદાર-સાહકારની પાસે જતાં મારા પતિ અચકાતા-મહારાતા. ત્યાં જવાથી તેમને પાછતું કરજ આપવું પડત અને તેમની પાસે દળું પણ મું કે જે આવે ? એ તો ફરી કરજજ લેવા માગતા હતા. અને-અને મારા પતિ જમીનદારની પાસે ગયા. કામ કંઈ દળું. આ વખતે એણે રૂપિયા આપ્યા નહિ. એ અમારી જમીનનો લાભચા દનો અને કરજને બદલે જમીન જાળ

રસાય. દેવશાખર નેગી સાડીને કદ ચૂકવ્યો. જમીનમહેશુએ વચ્ચે કરવા માટે જમીનદારના સિપાઈઓ અમારે ત્યાં આવ્યા; પણ પાતે દગું શું ? કોમળ નદિ ! જ્યાં આગાના સાંઘા ત્યાં જમીનમહેશુના રૂપિયા અમારી પાસે ક્યાંથી દે.વ ? એક સિપાઈ હાંદરે બધે અમારા પગ નરેક આવ્યો. મેં મારા પતિને સમજાવતી કહ્યું કે, એ સિપાઈને કદો દો કે, થોડા દિવસ મેંભી ભવ. કોઈક કોરજ રાખો. રૂપિયા થોડા દિ પછી આપીશુ. વળા મળ્યા કાલાવ.વા ક્યાં પછી સિપાઈ ગાંધી મનો. અને પછી વિન્યામ દત્તો કે, જમીનદાર ચૂપચાપ નદિ ભેગે. એ જરૂર રૂપિયા વચ્ચે કરશે અને પછી કંપોતે મેંમરી. ”

“ખીજે દિવસે જમીનદારને એક જમાદાર રૂપિયા લેવા આવ્યો. મેં રડી રડીને તેને મારી તમામ દરજીન કેટી સંભળાવી. એ જમાદાર આવ્યો ને દત્તો રૂપિયા વચ્ચે કરવા, પણ જોના અંત કરણમાં દયા દત્તી, અનુખવ દગું, ઉદારતા દત્તી અને કદાનુકરણ તેમજ કૃપિયાઓની દાઝ પણ દત્તી. એની સામેજ મારાં વદાયાં જૂલકાંઓ શેટકીના કુકડા માટે દબવજનાં દબવજનાં રડતાં દત્તો. એ જોઇ જમાદારને દયા આવી મધ, એનું કલમ પીગળે મધ અને અમને રૂંડોડર આવ્યા. ફાતતને આધાર મળી ગયો. અંતરનું આદારન યાગ વધુ; પરંતુ યાગ, યાગિ તો અવગારા તોફાનની યરઆતજ હોય છે, એથી હું પૂરેપૂરી બેફિર નદોતી.”

“એ દિવસને વીણે આસરે આર મદિના યથ તપા દસી. એ નિર્દશ જમીનદારે મારા પતિને બોલાવ્યા; તેઓ ગયા. થોડી વાર પછી કેટલાક સિપાઈઓ માટે પેર આવ્યા. અનાજ વગેરે તમામ સામાન ઉઠાવી ગયા. પછી અને અગર પડી કે, એ જમીનદારજન શમ દત્ત. હરપમાં તોફાન મથી મધુ કે, મારા પતિદેવનું શું થયું દસે ? એઓ કેમ દસે ? કેવી દાસનમાં દસે ? ”

“એક કસાક પછી પતિદેવ પેર આવ્યા. એમનું મોં ઉતરેલું દત્ત-હરપ ઉદાસ દત્ત. તેઓ કુખી દેખાતા દત્ત. એઓ કથકિયાં ખાઈ રહ્યા દત્ત. બોલુ તો જમ્યાક આવ્યું કે, એમના શરીરમાંથી રક્ત દમકી રહે છે. પીઠ ઉપર આજુકો જળરે મર પડશે દત્ત. હાય ! શું અનુબ્ય અનુબ્યને આ.બું રાક્ષસી નરપયામ જેવું દુઃખ દઇ રહે છે ? આદ આવકી નિષ્કુરતા કરી રહે છે ? હાય ! અરે ઓ પાપિયા ! આ તે શું કરી નાખ્યું ? આમ મારે અંતઃકરણ કોષથી બરાક મધુ; પણ મરીખના કોમના ઉપયોગ શે ? તે તો રક્ત આસુઓના રૂપમાંજ દેખાક રહે છે-અતી પડે છે ! હું શેવા લાગી. એ આવીને સુપચૂપ બેસી ગયા. હું એમની પીઠે પાટા બાંધવા લાગી.”

“પતિએ જળરેને લાંબો નિસાસો નાખી કહ્યું—“એ કુટે રૂંડોડર પણ કુંદવી લીધા.”

“એને એમ કરવાતો શે દક્ક દત્તો ? તમે કેમ આપી દીધા ? મેં લમકતી કબે પૂછ્યું.”

“હું કદીએ ન આવત, પણ અને ચાણકના માટે વ્યાકુળ બનાવી દીધો. એ મારથી હું બેલાન થઇ જમીન ઉપર લળી પડ્યો. એ વખત રૂંડોડર એ રાક્ષસોએ મારી કમરમાંથી કાઢી લીધો. વદાકી ! અને બહુજ પીડા થઇ રહી છે. અને તમારા બેળામાં માથું મૂકાને સ્થ રહેવા દો.”

“મેં એમને મુવાડયા, એ કરોજવા લાગ્યા. એ કેક પેસાવ બાને આનું દુઃખ હોત તો કવા-ઓના હમને દમકા થઇ બાત; પણ નિષ્કુર ને હર નિર્દયતા ! હું કાઢને પણ નથી ચાહી શકતી ? કોણ બલે છે કે, એ વખતે મારી ઉપર છું છું વીનક વીતી રહ્યાં દસે ? ” હાય ! અંગ્રેજ રાજ્યમાં આ એક રવતંતતાનું જાનવચ્ચમાન ઉદાદરણ દત્ત.

“ત્યાંથી પડવીના અધિકારી પુરુષ ! શા માટે નિરબધ થઈ જાઓ છો ? ”

જરૂર—“ત્યાર પછી શું થયું ? ”

“તથા દિવસ જેમ તેમ નબ્યું. પછી તો ઘરમાં અનાજને એક પણ દાણો રહેો નહિ. પતિદેવ નોકરી માટે ઘેરથી નીકળી પડ્યા. એમને ગયે તથા દિવસ થઇ ગયા, પણ એ પાટા આવ્યા નહિ. એ તથા દિવસ અમે સાવ બૂખ્યાં દત્તાં. જેમ તેમ કરી જવ્યાએને ખાવાનું આપી દેવાનું. આખરે મેં અને મારી ઘરડી સાસુએ મજૂરી કરવાનું શરૂ કર્યું ! પતિ તો ન આવ્યા તે નજ આવ્યા. તેઓ સુષેધી પેર આવી જાય એટલા માટે હું દરેજાજ પરમકૃપાણ પરમાત્માની પ્રાર્થના

કરી લેવા માગતો હતો. મારા શાંતિપ્રિય પતિએ જમીનદારને ક્યું—સાહેબ ! ગરીબ ઉપર દયા કરો. આ વખતે જેમ બનશે તેમ રૂપિયા ભરી દઇશ. ગમે તેમ થાય તોપણ ખેતી તો કરવીજ પડશે સાહેબ !”

“જમીનદારે રૂપિયા આપવાનું કબૂલ કર્યું; પણ એવી શરતે કે એકના બે પાછા આપવા. અહીં તો જીવન-મરણનો સવાલ હતો. પતિએ તે મુજબ લખી આવ્યું. રૂપિયા મળ્યા. ખેતીનું કામ શરૂ થઇ ગયું.”

“આ વર્ષે પણ મારા પતિ ચિંતાતુરજ હતા. તે કહેતા કે ‘જો આ વર્ષે પણ દુકાળ પડ્યો તો...’”

“હું એમને વચ્ચમાંજ અટકાવી દઇ કહેતી કે શું વારે વારે દુકાળ પડે છે ? તદ્દિ. એ બનવાજોગજ નથી.”

“અમે બન્ને અંતઃકરણપૂર્વક તે દયાળુ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતાં. અમને આશા હતી કે, આ વર્ષે મળનું જશે ! અમારી મહેનત એળે નહિ જાય. એ બહુજ ઉમેદથી અને આશાભરી અંતરે કામ કરવામાં લાગી ગયા હતા. વેળાસર વરસાદ પણ આવ્યો. બધાં ખેતરો લીલાંજમ થઇ ગયાં. મેલ મળના ઉગી નીકળ્યા. અનાજ પણ પાકી ગયું અને પાક પણ ઘણોજ સારો ને સરસ હતો. આ વર્ષે મારા પતિદેવ બહુજ આનંદમાં હતા—ખુશી હતા અને સાથે સાથે હતા પણ સતોષી ! જાણે કે તેમને આ બધુંએ વગરમહેનત મળી રહ્યું હોયની !”

“નામવર ! હું પહેલાંજ કહી ચૂકી છું કે, નસીબ અમારી વિરુદ્ધ હતું. અમે અલાગીમાં હતાં. એક દિવસે ખેડુતોએ ખેતરોમાં જઈને જોયું તો હાય...! પાક બધોએ સૂકાઈ ગયો હતો, અનાજ બળી ગયું હતું. આ બધું એ રાત્રે પડેલા જળરજસ્ત હીમનું પરિણામ હતું. હાય ! ખેડુતો નો ઓટલો વળી ગયો—સત્યાનાશ થઇ ગયું. હીમને લીધે પાક બળી જવાથી ખેડુતોનાં હૃદયો ફાટી પડ્યાં. હવે તો મારા પતિદેવ આ જીવનને તદ્દન નકામું ગણવા—માનવા લાગ્યા.”

“જમીનદારને રૂપિયા ભરવાજ જોઇતા હતા. રૂપિયા ભર્યા વિના એ ગામમાં રહેવું બહુજ મુશ્કેલ હતું. રૂપિયા આપવા ક્યાંથી ? પાસે કાંઈ નહોતું. ખાવાના સાંસા હતા. કાંઈ સંગ્રહ નહોતું. આખરે નક્કી કર્યું કે, બળદ વેચીને કરજ ભરવું ! બળદો મને બહુજ પ્રિય હતા. એ અમારા દોલ્લસા દુઃખદાયક દિવસોમાં સોખતે રહેનારા બહાદૂરો હતા. જે વખતે એ બળદ ખુટથી છોડી વેચવા માટે લઈ જવા લાગ્યા ત્યારે હું રોતી હતી. એ બળદોનો વિયોગ મને ગમતો નહોતો; છતાં પણ હું લાચાર હતી. હાય રે કરજ..... અફસોસ !”

“એ બળદો અમારા મિત્રો હતા, સહચર હતા, નોકર હતા. અમારા આનંદદાયક દિવસોના સાચા સાથી હતા ! અમારી દશા પલટાઇ ગઇ. અમે કંગાલ બની ગયાં; છતાં પણ અમે અમારા એ બળદોનો ત્યાગ નહોતો કર્યો. એ એવા બળદ હતા કે બોલાવતાંજ એકદમ દોડીને પાસે આવી જતા. હું જે કાંઈ બવરાવતી તે ખાઇ લેતા અને ગુપચુપ પોતાની જગ્યાએજ ઉભા રહી જતા. ધનવાનને જેમ ધનનું અભિમાન હોય છે, તેમ એ બળદો ઉપર મને પણ જળર અભિમાન હતું. એ બળદો મને મારા પોતાના પ્યારામાં પ્યારા પુત્ર જેટલા પ્રિય હતા. આ બળદો નહોતા વેચાતા, પણ આત્મા અને સહૃદયતાનાં વેચાણ હતાં. હું એમને બળદ લઇ જવા નહોતી દેતી, પણ હાય જમીનદાર સાહુકારનું કરજ...યમરાજનું દેવું ! શરીર ઘૂછ ઉઠે છે અને અંતઃકરણ લયભીત થઇ પીડા પામે છે.”

“મારા પતિ પણ રોતા હતા; આંખેથી નહિ પણ હૃદયથી રોતા હતા. આખરે તેઓ બળદો વેચવા બજારમાં ચાલ્યા ગયા. એ બળદો વેચીને કરજ ભરવામાં આવ્યું; હૃદયનું રક્ત વેચીને કરજ આપી દેવામાં આવ્યું હતું.”

“કેમ જડ્જ સાહેબ ! તમે શા માટે માયું નીચું ધાલી દીધું છે ? લખો, એને બીજેજ દિવસે જમીનનો કર વસૂલ કરવાની શરૂઆત થઇ. બધાએ ખેડુતો પાયમાલ થઈ ગયા હતા; પરંતુ જમીનદારનો લય સર્વને લયભીત કરી રહ્યો હતો. લોકોએ ધરનાં ચાચરચીલાં, વાસણ-

કુસળુ, દેરદાંખર વેચી સાદીને કર ચૂકવ્યો. જમીનમહેસુલ વસૂલ કરવા માટે જમીનદારના સિપાઇઓ આપારે ત્યાં આવ્યા; પણ પાસે હતું શું ? કાંઇજ નહિ ! જ્યાં આવના સોસા ત્યાં જમીનમહેસુલના રૂપિયા આમારી પાસે ક્યાંથી હોય ? એક સિપાઇ દાંડર લઇ આમારા પર તરફ આવ્યો. 'મેં મારા પતિને સમજાવી કહ્યું કે, એ સિપાઇને કદો દો કે, થોડા દિવસ થોભી જાવ. કાંઇક ધીરજ રાખો. રૂપિયા થોડા દિ પછી આપીશું.' ઘણા ઘણા કાલાવાસા કયી પછી સિપાઇ ચાલી ગયો. મને પકિા વિશ્વાસ હતો કે, જમીનદાર ચૂપચાપ નહિ જશે. એ જરૂર રૂપિયા વસૂલ કરશે અને પછી ખર્ચીને ખેસશે. "

"જીને દિવસે જમીનદારનો એક જમાદાર રૂપિયા લેવા આવ્યો. મેં રડી રડીને તેને મારી તમામ દકીકત કદી સંભળાવી. એ જમાદાર આવ્યો તો દત્તો રૂપિયા વસૂલ કરવા, પણ એના અંત કરવામાં દયા હતી, મનુષ્યત્વ હતું, ઉદારતા હતી અને સદાનુકૂળિતિ તેમજ કુઃખિયાંઓની દાજ પણ હતી. એની સામેજ મારાં વદાલાં જૂથકાએ રાટલીના ટુકડા માટે ટળવળતાં ટળવળતાં રડનાં દનાં. એ જોઇ જમાદારને દયા આવી ગઇ, એનું હૃદય પીમળી ગયું અને અમને ૨૦ રૌલરે આપ્યા. હજીનાને આધાર મળી ગયો. અંતરનું આદોક્ષ્ય યાત્ર થયું; પરંતુ શાંતિ, શાંતિ તો આવનારા તોફાનની શરૂઆતજ હોય છે. એથી હું પૂરેપૂરી ગેદિફર નહોતી."

"એ દિવસને વીત્યે આશરે ચાર મહિના થઇ ગયા દશે. એ નિર્દય જમીનદારે મારા પતિને બોલાવ્યા; તેઓ ગયા. થોડી વાર પછી કેટલાક સિપાઇઓ મારે ઘેર આવ્યા. અનાજ વગેરે તમામ સામાન ઉઠાવી ગયા. પછી મને ખબર પડી કે, એ જમીનદારનુંજ કામ હતું. હૃદયમાં તોફાન મગી ગયું કે, મારા પતિદેવતું શું થયું દશે ? એઓ કેમ દશે ? કેવી કાલતમાં દશે ? "

"એક કલાક પછી પતિદેવ ઘેર આવ્યા. એમનું મોં ઉતરેલું હતું-હૃદય ઉદાસ હતું. તેઓ કુખી દેખાતા હતા. એઓ સચડિયાં ખાઇ રહ્યા હતા. જ્યેષ્ઠ તો જણાઇ આવ્યું કે, એમના શરીરમાંથી રક્ત ટપકા રહ્યું છે. પીઠ ઉપર ચાણકોનો જખરો મારે પડ્યો હતો. હાય ! શું મનુષ્ય મનુષ્યને આયુ રાક્ષસી નરકપથાચ જેવું કુખ દઇ શકે છે ? આટ આટલી નિષ્કૃરતા કરી શકે છે ? હાય ! બહે એ પાપિયા ! આ તે શું કરી નાખ્યું ? આમ મારે અંતઃકરણ કોયથી બરાઇ ગયું; પણ ગરીબના કોષનો ઉપયોગ શો ? તે તો ફક્ત આંતુઓના રૂપમાજ દેખાઇ શકે છે-નગી પડે છે ! હું રોવા લાગી. એ આવીને પ્રપચૂપ બેઠી ગયા. હું એમની પીઠે પાટા બાંધવા લાગી."

"પતિએ જખરોને લાંબો નિસાસો નાખી કહ્યું—'એ ફુટ ૨૦ રૌલર પણ હુંટવી લીધા.' "

"એને એમ કરવાનો શો દક્ષ હતો ? તમે કેમ આવી દીધા ? મેં લથડતી ઇમે પૂછ્યું."

"હું કદીએ ન આપન, પણ મને ચાલુકના મારે વ્યાકુળ બનાવી દીધો. એ મારથી હું બેભાન થઇ જમીન ઉપર ટળા પડ્યો. એ વખત ૨૦ રૌલર એ રણસોએ મારી કમરમાંથી કાઢી લીધા. વદાલી ! મને બહુજ પીડા થઇ રહી છે, મને તમારા બોળામાં માયું મૂકીને સ્થ રહેવા દો."

"મેં એમને સ્વાગાથા, એ કરાંજવા લાગ્યા. એ કેાઇ પૈસાવળાને આવું કુખ દેતા તો દયા-ઓના દમક દમલા કઇ જાવ; પણ નિષ્કૃર ને રૂર નિર્દયના ! તું કોઇને પણ નથી ચાલી શકતી ? કેાણુ જાણે છે કે, એ વખતે મારી ઉપર શું શું વીતક વીતી રહ્યાં દશે ? " હાય ! અંતેજ રાખમાં આ એક રવર્ગતનાયું જાનવલ્લમાન ઉદાદરણુ હતું."

"આમી પાલીના અધિહારી પુરવ ! શા માટે નિરનપ્થ થઇ જાઓ છે ? "

જરૂર— "ત્યાર પછી શું થયું ? "

"ત્રણ દિવસ જેમ તેમ નખ્યું. પછી તો પરમાં અનાજનો એક પણ દાખો રહ્યો નહિ. પતિદેવ નોકરી માટે ફેરથી નીકળી પડ્યા એમને ગમે ત્રણ દિવસ થઇ ગયા, પણ એ પાછા આવ્યા નહિ. એ ત્રણ દિવસ અને સાવ જુખ્યા દયા. જેમ તેમ કરી જન્મ્યાંએને ખાવાનું આપી દેવાનું. આખરે મેં અને મારી પરદી સ્વાસ્થે મજુરી કરવાનું શરૂ કર્યું ! પતિ તો ન આવ્યા ને નજ આવ્યા. તેઓ સુખેથી ઘેર આવી જાવ એટલા મારે હું દરોજ પરમકૃપાણુ પરમામાની પ્રાર્થના

જેવું ! હું એ બાળકોની જન્મભાગિની માના નવી-માના !"

"એ વખતે જેવું કરી દહ્યું— 'હા, 'માના' આપને !' "

"આપુ હું !" એટલું કરી એ આગપાસ આમનેમ એધું. કે, ત્યાં નીચાળું. એ જેમનું મથું પકડી લીધું. એ એક તોડેથી જોયો પાંદે તે પડેજાળ એ જોને પ્રાણીનો કરી નાખ્યો. એ શાન થઈ ગયા, એના કવનદીપકે જાણ ગયો અને આખરે એ જોને તળાવના પાણીમાં ફેંટી દીધો."

"અબ્બસમણુ બાલિકા મેરી સમગ્ર છે—જેકસને જાએ જાવાનું આપનું અને તેથી તે શાન થઈ ગયો—મૂંઝો દયો. દઈએમાં આવતો દયામણું મેં કરી મેરી બે.હી—'હા! મને આપનું આપને !' "

"એ બાલિકાને એના કાલની પાસે પડેમાંડી દેવા એ મારા હૃદયને મજબૂત બનાવ્યું. મેરીનું નાનકડું મુંદર મથું એ એકદમ દયાવી દીધું અને તે એટલા જોડેથી કે બિમાની બાલિકાના મુકોમજ શરીરમાંથી તરકાળ પ્રાણજ્યોતિ નીકળી ગઈ—રહી ગઈ કદ જ તેની ચેતનરીત કાપા ! તેના મડદાને પણ એ તળાવમાં પધરાવી દીધું. મારો આંખિમાંથી એ આંસુઓ ટપડા પડ્યાં. ત્યારપછી હું એજ તળાવમાં જળસમાધિ લેવા—મારાં બન્નાંમાને મળવા—રૂઢી પાળી હતી એટલામાંજ મને પકડી લેવામાં આવી. ઓ જડજ સાહેબ ! આ મારી પાપરયા છે—કદમથ કરજુ કદાણી છે."

"આપાધીશ એટલે—'એરટેલ ! આ તમારાં બાળકોના કવન ઉપર બધાતકાર હતો. શું તમારાં સિવાય બીજા એકતો આવી નહોતા !"

એ સાંભળી એરટેલ બોલી—"નદિ, નદિ" તે ગર્જના કરવા લાગી—"હા, તના અને અત્યારે પણ છે ખરા ! કદાચ રોડમથી માતાઓમાં તમે મને નિર્દોષ-નિધુર સમજતા હશો."

"હા, તેમજ છે !"

"પણ એ તમારી જગરી જૂસ છે."

"કેવી રીતે ? જરા સમજાવ તો !"

"આપાધીશ ! તમે ગામડાંઓમાં જઈને જુઓ. એકતોની સ્ત્રીઓ બૂખથી દિવાની થઈ રહી છે. અન્નવિના તેઓ તથા તેમનાં બાળબન્નાંઓ દળવળી રહ્યાં છે. તેઓને પોતાનીજ ફીકર છે—બન્નાંઓની નદિ. એઓ પોતાનાજ રક્તમાંસના પિંડોને ચીરી ચીરીને અને રાંધીરાંધીને ખાઈ રહી છે. તેઓ અંગેજોને-જે જાનિના તમે પોતે પણ એક ગીરવવાન પુરુષ છે. તે જાતિને—લાખો લાખો ધિક્કાર દઈ રહી છે. તેઓની દિટકાર અને કહુઆઓના શાપનો તમે સોઠો ઉપર વરસાદ વરસાવી રહી છે—મીઠાદ આંસુરે રાઈ રહી છે. શું એજ તમારો ન્યાય છે ? શું એજ સાંપ્રાણ્યુષ છે ? કદો, ન્યાપાધીશ ! સાહસાક કદો—સ્પષ્ટ કદો કે, આ તે તમારો કેવો વિચિત્ર જવાબ છે ? જગત્ત પ્રસાદ છે ?"

કેવી વિપાદમથ કરજુ કદાણી છે ! ન્યાયના શાસનના લખકર પરિણામને વિચાર કરી ન્યાપાધીશની આંખોમાંથી ટપડપ આંસુઓ ખરવા લાગ્યાં; પરંતુ ન્યાપાધીશનું આસન કાંઈ લાવનાઓ પ્રદર્શિત કરવાનું આસન કે રચાન નહોતું. એ તો ન્યાસન હતું—ન્યાયમંદિર હતું. એ દંડન રચાન હતું. અહીં કોમળ લાવોનું સાંપ્રાણ્ય નહોતું. અહીં તો પ્રમાણોની છત હતી—પરિરિયતિની નદિ. જડજ એસરનું હૃદય ધીમળી જવા છતાં પણ તે એરટેલને કાંઈ પણ સદાપતા કરી શક્યો નહિ.

તેણે કહ્યું—"મિતિસ એરટેલ ! કાંઈ પણ રીતે કોઈ તમારી સદાપતા નથી કરી શકતી. એને માટે મને જડજ દુઃખ થાય છે—પશ્ચાત્તાપ પણ થાય છે ; પરંતુ હું શું કરું ? પરદીન પ્રાણી સ્વતંત્ર વિચારોની સાથે નથી રહી શકતો. તમે પોતેજ તમારો ગુન્હો કબૂલ કરી લીધો છે. તેથી તમારા ઉપર બાળકપાનો ગુન્હો લાગી ચૂક્યો છે. બોલો, તમને કમી સગવડવારે સુખ અને સાંતિદાયક છે ?"

“હું” મોતસિવાય ખીલું કાંઈ પણ નથી માગતી કે નથી આદતી. મૃત્યુદંડજી મારે મારે સુખકારક અને શાંતિદાયક છે—હું” પણ તેજ આહું છું” માગું છું. હવે મને જીવતા રહેવાની લાલચ નથી અને આશા કે આલિસાપા પણ નથી.”

જડજી—“તમારે જીવવું જ પડશે. ન્યાય કહે છે કે, તમને જીંદગી સુધી દેશનિષ્ઠા સગ થવી જોઈએ.”

“કેમ વાર ?”

“તમે એક ભયંકર પાપ કર્યું છે. તમે કાળે પાણીએ જશે ને ત્યાં રહીને તમારાં પોતાનાં વદાલાં બચ્યાંઓ માટે પશ્ચાત્તાપ કરતાં રહેશો. તમને એજ સગ કરવામાં આવે છે.”

“એ સગ હું નથી કબૂલ કરતી. કાળેપાણીએ મને કોઈ પણ લાભ જઈ શકે તેમ નથી. હું હવે સ્વતંત્ર છું. મારી ઉપર કોઈની પણ સત્તા નથી.”

જડજી—“તારે જીવું જ પડશે. સિપાઈઓ ! તમારે ગુન્હેગારને લાઇ જવી પડશે. આતી ઉપર તમારે સખ્તાઈ પણ કરવી પડશે. જાઓ, એને લાઇ જાઓ. લેડી એરડેલ—”

“હું” જઈ છું મિ. જોસફ ! પરંતુ તમે પણ સાંભળી લ્યો. (સિપાઈઓને પોતાની તરફ ધરી આવના જોઈને) સિપાઈઓ ! જરાક થોભી જાઓ. તમારે મારી ઉપર શક્તિપ્રયોગ કરવાની જરૂર નથી. વાર મિ. જડજી ! હું તો જઈ છું, પણ તમને એ જણાવવા માગું છું કે, આ ખૂતની સગ તમે નથી કરી. આ તો ગરીબાઇ માટેની સગ છે. શું એ તમે સમજી શકો છો ? મારી ઉપર બાળકોના ગુન્હેગારો છે નહિ; પણ વર્તમાન સરકાર—નીચ ને સ્વાર્થી શોષાના ફર કુરાજી...તો અપરાધ છે. સરકાર દરવર્ગે વગર ઉપકાર કર્યે પ્રજાની પાસેથી જમીન મહેસૂલ વગેરેના રૂપમાં કરોડો ડોલર વસુલ કરે છે. તે સરકારે આપત્તિને વખતે—વસતી વેળાએ ગરીબ બિચારી રાંકડી દેવનની સદાવત્તા ન કરવી જોઈએ ? શું એ એનો ધર્મ નથી ? શું એ તેમની ન્યાયી ને યોગ્ય ફરજ નથી ? મિ. જડજી ! સાંભળી લ્યો અને એ રમરણમાં રાખો કે, આ અન્યાયી સત્તા વધારે દિવસ ટકી રહેશે નહિ. તરતમાંજ તમારી જાનિતું સત્યાનાશ થઇ જશે—તમારો ઓટલો વળી જશે ! એ પણ ન ભૂલશો કે, આ અમેરિકામાં થોડાજ સમયમાં એવો તો જબરદસ્ત ને દારણ દાવાનળ સળગી ઉઠશે કે જે તમને બાળીને રાખખાખ બનાવી દેશે અને આ પ્રાંત સ્વતંત્ર થઇ જશે. તમારું પોતાનું રક્ત તમારો જખરો શત્રુ થઈ પડશે. તમારાંજ અંશે ફાટી જશે અને તમને પીડા દેવા લાગશે. આખરે એક દિવસ એવો આવશે, કે જ્યારે તમારું નામજ નહિ રહે. દુષ્ટો ! ગરીબોને સનાતી સનાતીને રાજ થનારા શયનાતો ! તમારો થોડાજ સમય બાદ નાશ થઇ જશે. તમારી સંઘર્ષકિત કાંઈ પણ કામ નહિ લાગે. કાળજી ! ક્રિસ્ટિયન નીતિજો ! તમારા કાલકાળો અને ન્યાયની ઉપર દુનિયા ખડખડ દસશે. ભાઈ ભાઈ મુઠા મુઠા પકોળાં સામેલ થશે. તમારું ભયાનક પતન થશે. દુનિયામાંથી તમારું નામનિશાન પણ મરી જશે. તે રહી જશે તો ત્યાં ચોળા ચોળાને રડશે અને સડી સડીને મરી જશે. મિ. જડજી ! મારું અ. વચ્ચે તમારા પ્રત્યેની મારી શત્રુતા નથી, પણ મારા દામનુ દુઃખસહ સંતાપકરણને પરેષા અને ભયંકર આપ છે ને ને જરૂર ફગાશે. મિ. જોસફ ન્યાયાધીશ ! મુરો, આકાર તરફ નજર કરી જુઓ. પરવાક—ગર્ગ—તમારી ઉપર થઈ છે. તમને દુનિયા કોઈ ઉપારી કદ જવા માટે સમતાત તમારે થકી ગયો છે—કોનો છે. નમે કોપતા પણ નહિ પણ પતિત થવાને ને હવેને ત્રાસ છે. પરમાત્મા તમને તમા કરે. સિપાઈઓ ! મને જાણ છે કે તમે અ. ન્યાયાધીશ અને પણ અગ્રિજજ છે ને પ.સર છે. એને હાથ નથી. જરૂર તે પ.સર ને તમારું છે, નિર્ણય છે. એ સમજાવવાનું પ.સરનું ને પ.સર હું નથી. જોઈ. સનાતી સનાતી, જાઓ ! મિ. જડજી ! તમને આ મારી આખરી સલામ છે.”

સદાવત્તા ને જોઈને, ગરિબ, નિર્ણય ને “કેવે—કેવે” ના અવાજ ને કાંઈક અંતરમાં રહેલું કંઈક જાણીને મુન્દિગાર નહીં સિપાઈઓની તરફ કેદનાત તરફ ચાલી નીકળી ગયા.

એરડાના મુખ ઉપર કાંતિ દતી, સૌનાં ગિદ્દો દનાં અને શોકના તરંગો-ભાવો તે ઉપર તરવરી રહ્યા દના.

આજે આખી દુનિયા શાંત જણાવ છે. સંધ્યાનો સમય ઢોળાથી આદાસમાં ભગવાન સૂર્યનારાયણ પશુ શાંત સાંગે છે. સ્વર્ગ આકાશમાં વાદળના જે ચાર દુકડાઓ આમતેમ ફેલાઈ ગયા છે. એ દુકડાઓ સૂર્યની મનોહર રત્નાસને લીધે બહુજ રૂપાળા સાંગે છે. વિશાળ સમુદ્ર પણ બધી રીતે શાંત છે. રક્ત જળના જે ચાર તરંગો ઉત્પન્ન થઈ આમતેમ મળેથી નાંગે છે. એટલુંજ ! એ સાગરના વિશાળ પટ ઉપર ચિટીયા કેજેટ નામની રડીમર વેગથી ચાલી જાય છે. એમાંના મુસાફરો કોઈ વખતે જમવા જાય છે તો કોઈ વખતે સમુદ્ર અને આકાશના મનમોહક ફેબાચો જોયા માટે કેક ઉપર આવીને ઉભા રહે છે. કોઈ કોઈ તો આગભોટનાં મશીનો જોયા માટે તેમાં નીચે ઉતરી જાય છે. એ આગભોટના એક ઓરડામાં એક બાળકા ત્રી ગુપ્તગુપ બેઠી છે. વડાલા વાચક ! એજ ઓ મિસિસ એરડેસ છે. આજે એ ફરકે ફરકે રડી રડી છે. એનું આપત્તિમય અંતઃકરણ ઉદાસ થઈ ગયું છે. દુઃખાથી બળી ગયેલી અબળાના અંતઃકરણમાં આત્મવેદના સિવાય બીજું શું રહી શકે તેમ છે વાર ? એનો સંસાર નબળા થઈ ગયો છે. માળામાંથી પછાંઓ પોતાની પાંખો પહોળી કરીને ઉડી ગયાં છે અને સ્વતંત્રતાની પ્રેમી પંખીથીને જાગરણનીથી પરાધીનતાનાં પાસવિક બંધનોથી બાંધી લેવામાં આવી છે. આજે-અધારજ મિસિસ એરડેસ વિચાર કરી રહી છે કે, ખરેખર હું ગુન્હેગારજ દતી. ખરે ખારા બાળકોનાં ખૂન કરવાની થી જરૂર હતી ? શું મજૂરી કરવાથી પેટનો ખાડો પૂરવા પૂરતું નજ મળી શકત ? ના, મજૂરી મળતીજ નહોતી. એવી દાસતમાં ખરેખર મારાં વડાલાં બાળકોનું ભરણપોષણ કરવાનું મારે માટે બધી રીતે અસંભવિત હતું-મારાથી ન બનવા જોગ કામ હતું ! વડાલા દીકરા જેકસ ! મેં તને અને તારી બહેન મેરીને પોતાના સ્વાર્થમય ચક્કડમાં હોમી દીધાં આકૃતિ બનાવી બસિદાનની વેદી ઉપર વધેરી નાખ્યાં, છંદીછંદીને ચમદી પશુ નાખ્યાં ! તે વખતે તમે અજ્ઞાન બાળકો દનાં; પંજુ હવે પરતોકમાં, મારાં વડાલાં જૂલકાંઓ ! તમે અજ્ઞાન નહિજ રહી શકો ! હાથ, પારા પુત્ર જેકસ-ઓ મેરીનાં આજે તમારું સ્મરણ અને વિદ્યુલ બનાવી દે છે. મને માર કરજો. મારાં વડાલાં જૂલકાંઓ ! અર...પશુ આ શું ?...

એ અબજા ઓરડે જોયું કે, સમુદ્રના અંચલ તરંગો ઉપર જે દિવ્ય બાળકો તરી રહ્યાં છે. આહ ! સૌ શાંત થઈ ગયું. જાણે કે આગભોટ ઉભી રહી ગઈ હોયતી ! તરંગોપર રમતા બાળકો જેકસ અને મેરી છે, તેમનું મુખમંડળ મધુર મધુર હાસ્યની માખીથી ચમકી રહ્યું છે. કદાચ, હવે તેઓ જૂખ્યાં નહિ હોય ! એકાએક સમુદ્રનાં હાથીસમાં મોજાંઓ શાંત થઈ ગયાં. એ બાળકો સાગરના તરંગો ઉપર ઉભાં રહી ગયાં. ધીમે ધીમે પછી તેઓ પોતાની પાસેજ જાણે આવી ઉભાં હોયતી, એવો મિતિસ એરડેસને ભાસ થઈ આવ્યો. એ બાળકોનાં મુખ ઉપર તિરસ્કાર અને ધૂળાના બાધો ચમકી રહ્યા હતા. જેકસ જાણે પોતાની સ્નેહમયી માતાને કહી રહ્યા હતા કે 'બા, બા ! તું આ પાપી સોકોના પંખમાં કેમ આવી ગઈ છે ? બા ! આ ન્યાય નથી. આવ, અમે તને બચાવી લઈશું.'

મેરીએ પણ જાણે રહ્યું કે 'બા' આવી આવ. તારાં દયાકૃપાથી અમે મુખી છીએ માદી !''
'અહા ! મારી દયાનું સ્મરણ કરાવી મને તિરસ્કારમય ચક્કડનું લક્ષ્ય બનાવી રહી છે— મને તરછોડી રહી છે. એણે તે તરફથી આજો ફેરવી લીધી. આજો ફેરવી લેતાજ તે જે ઓરડામાં દતી તેના એક ખૂણામાં ફેરી બાળકોના મધુર મુખ દેખાવા લાગ્યા. બારામાંથી બીજી તરફ જોયું તો ત્યાં પણ બાળકો ઉભા ઉભા કહી રહ્યા છે કે—

'માના-માના' આ ન્યાય નથી.'

હવે આ નારીને નિરાશ ક્યા મળી શકે ? ખરેખર અદી ન્યાય નથી. શું મારો એજ ન્યાય દતો ? એા પરચાલ ! શું દુનિયામાં તારી દરતી હંજ નહિ ? અને જે હોય તો તું શું

મુઠ્ઠા રહ્યો છે? મું નું નહિ બને? સાહે, હવે હું ખેતેજ તમારી નિદ્રા, તમારી પાસે આવી હર કરવાની કાસીશો કરીશ. તમામ દુનિયા સુખમાં છે તો પછી મનેજ શા માટે દુઃખની ભયંકર જ્વાલામાં નાખી દીધી-રે હોગી દીધી? મોતજ મારી માતાની પવિત્ર શોડ છે અને તેજ મને આશ્રમ આપી શકશે. ધોળો, ઓ વગાસાં બન્ગાંઓ! જરાક ધોળી બઝો, આવું છું. ખરેખર અન્ની ન્યાય છેજ નહિ!

એણે ફરી પારીમાંથી જોયું તો બાળકો અદૃશ્ય થઇ ગયાં હતાં.

હવે ગુન્હેગારને જીવનનો મોલ થવા લાગ્યો. ઓહો! જીવન કેટલું બધું સુંદર અને કેટલું મોલક છે! એની સૌંદર્યમય સુંદરતામાં ચૂંટીને કાંઈ પહોંચી ગયેલો માણસ પણ મોહિત થઇ જાય છે, મુગ્ધ બની જાય છે, જીવનની તરફ તે લાલસામય તરંગોવડે જોવા મંડી જાય છે. નહિ, જીવનને વેડફી દેવાની જરૂર શી છે? એવો વિચાર કરી એરંડેએ આંખો ઉઘાડી તો તેને ફરી પણ પોતાનાં બાળકો દેખાયાં. તેમનાં મુખ ઉપર તરસ્કારમય ભાવો ઉછળતા હતા અને આંખો પણ તેવાજ ભાવોથી ભરેલી હતી અને તેઓ તેની તરફ જોઈ જોઈ ધૂસકે ધૂસકે રડી રહ્યાં હતાં.

હવે એનાથી રહી શકાયું નહિ. હવે એણે નિશ્ચય કરી લીધો કે, જ્યાંસુધી આ જીવન છે ત્યાંસુધી આ ભયંકર દેખાવ દેખાતો બંધ થશે નહિ. હું જીવતી રહું પણ શામાટે? શું એજ અન્યાયી અધિકારીના અન્યાય સહન કરવા માટે? એ નહિ બને. અને બની શકશે પણ નહિ. એવો વિચાર કરીને તેણે મરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો.

એરંડીને દરવાજો બંધ હતો. એ બહાર આવવા માગતી હતી, પણ આવી શકી નહિ. હવે એવો સમય હતો, કે જ્યારે તે મરવા માગતી હતી પણ સાધન નહોતું. ફક્ત પારીએ લોહાના ગજ બેસાડેલા હતા.

મરનાર આખરે મરવાનું સાધન જોળીજ કાઢે છે. એરંડેએ શુપચુપ એક ભોંયરાને દરવાજો ઉઘાડ્યો અને તે રસ્તે તે એક નીચેના ઓરડામાં પહોંચી ગઇ. અહીં સ્વચ્છ પાણી ભેંચું કરવાનો ઓરડો હતો. પાણી છોડવાં માટે ત્યાં એક ચક્કર લગાડેલું હતું.

મિસિસ એરંડે-દુઃખી અભાગણીએ-એક વાર આમ તેમ જોયું. પછી આકાશ તરફ જોયું. થોડી વાર તે તે તરફ જ જોતી રહી. એ દૃઢનિશ્ચયથી ઉડીને એક સિંહણની જેમ ઉભી થઇ ગઇ. એનામાં જેટલી શક્તિ હતી તે બધી એકી કરી તેણે જોરથી-ખૂબ જોરથી-લોહાના ચક્કર ઉપર એક નારિયેળની જેમ-માથું પછાડ્યું! ચક્કરે અટકાસ્ય કયું અને ગુન્હેગાર સ્ત્રી મિસિસ એરંડેજ હમેશને માટે શાન્ત ગઈ ગઈ. એનાં કાર્યોનો અંત થઇ ગયો.

એ અપરાધી સ્ત્રીનાં અધિકારીઓ પ્રત્યે નીકળેલાં શાપવચનો ઘણા કાળ સુધી આકાશમાં ગર્જના કરતાં રહ્યાં. કેણુ કહી શકે છે કે, મિસિસ એરંડેલનો એ ભયંકર શાપ સફળ થયો કે નહિ? અમે પણ અમારા વાચકોને નમ્રતાથી પૂછીએ છીએ કે-આપ પોતેજ કહેા કે, આમાં અપરાધી-ગુન્હેગાર-હતું કેણુ?

(“ચિત્રમય જગત” ના અંકમાંથી. લેખક:-શ્રી. પંડિત ઉદયચંદ વૈદ.)

૬૭-કોસ લઈને આવેલા પરોળાઓ

“જ્યાંથી જ્યાંથી મિશનરીઓની પૂર્ણ હક્કપટ્ટી ચડે, ત્યાં ત્યાં સ્વરાજ્ય ટકતું અને બાઈબલના કેશ યુરોપીયનોએ ગળા નીચે ઉતારી દીધા. જ્ઞાપાનના સ્વાતંત્ર્યનું કારણ ખ્રિસ્તીધર્મનો સમૂળ ઉન્નતિ છે, એમ આમને લાગે છે.”

એશિયા ખંડમાંના જૂદા જૂદા દેશોને પાશ્ચાત્યોએ કેવી રીતે હોઠમાં કપા, એ સમજવાને ઉપલેા ઉતારો સારો ઉપયોગી થશે. એશિયા ખંડને છત્તવા સાર પ્રથમ પ્રવાસીઓ આવ્યા અને એને પ્રવાસીઓ પોતાની સાથે પાદરી લોકને લેતા આવ્યા. ત્યારપછી વેપારી આવ્યા અને છેવટે તરવારે આવીને એશિયા ખંડને પાદરીકોત કર્યો. કોસ, ત્રાણુડી અને તરવાર, એ આપણા એશિયાટિક રાષ્ટ્રોના ગળામાં ફાંસી નાખવા સાર તૈયાર કરેલાં ત્રણ સાધનો હતાં. તો આ એશિયા ખંડમાંના નિરનિરાળા વિપ્લો વાંચતાં પહેલાં જે ખ્રિસ્તી ધર્મે આપણા દારવનો પહેલો ફાંસી નાખ્યો તેનો સંક્ષેપમાં દર્શાવવાનું છે.

એશિયાખંડ શોધવાને આવેલા વાસ્કો ડી ગામા, ફર્ડિનાન્ડ મેગેલિન અને અલબ્રુકક વગેરે પ્રવાસીઓ સંપત્તિની દ્રષ્ટિએ વાચકવર્ગને જાત છે એમ સમજીને અમે પ્રથમ ધાર્મિક પારતંત્ર્યના પ્રશ્નને હાથમાં લેવાનું છે. દિંદુરયાન, જાવા, સુમાત્રા, ચીન, જાપાન વગેરે દેશોમાં પાશ્ચાત્ય રાષ્ટ્રોમાંથી જૂદાં જૂદાં મિશન આવ્યાં, એ બધાંએ પોતાની પ્રવચન ધર્મને એશિયાખંડની ભૂમિ પાશ્ચાત્ય લૂંટારાઓના પરાક્રમને માટે અપહી રીતે તૈયાર કરી રાખી. એ તમામ મિશનરીઓના પરાક્રમનાં શુભજ્ઞાન પાશ્ચાત્ય લેખકોએ ગાળ્યાં છે. એ પ્રત્યેક મિશનના કાર્યનો અમારે વિચાર કરવાનો નથી; કારણ આ ઇતિહાસ કહેવાનું સ્થળ નથી, પણ આપણા અંગે લાગેલી આગવુંજ માત્ર અમારે નિરીક્ષણ કરવાનું છે.

દિંદુરયાનમાં ખ્રિસ્તી ધર્મનો પ્રસાર કરનાર પહેલો વીર ધોમસ નામનો હતો. તેણે બહુ જૂના કાળમાં ખ્રિસ્તી ધર્મનો પ્રચાર કર્યો હતો; પણ પોર્ટુગીઝોએ દિંદુરયાન છત્તવાની શરૂઆત કરી ત્યારથી ખ્રિસ્તી પાદરીઓને આપણા દેશના જન્મથી, અગાની, ખોટા ધર્મની ને ખોટા દેવોની આરાધના કરનારા લોકોની કરણા આવી ને આપણને અજ્ઞાનપંકમાંથી તેમજ નરકમાંથી છોડાવવાને તેમને વધુ સગવડ મળી. યુરોપમાં ઇઝોલસ હોયલાએ જેસુઇટ પંથ સ્થાપ્યો અને ૧૫૪૧ માં ક્રિસ્ટોફર કોલમ્બસ દિંદુરયાનમાં આવવાને નીકળ્યો. એવિયર સાહેબની ધર્મઆવનાને સાગર પોતાને આઠલા બધા અત્ત લોકોને ધાર્મિક શુભામગીરીમાંથી છોડવાનાું શ્રેષ્ઠ મળશે એવી કલ્પનાથી ઉદ્ભવવા લાગ્યો અને જે લોકોને વડલાવવાના છે તેમની ભાષા તો પોતાને આવડવી તેમજ એ વિચાર પણ તેમને સૂચ્યો નહિ. એવિયર સાહેબને દિંદુરયાનમાં વડલાવવાનાું કામ કરવા સાર કુલપુત્રાત્મારી આપવામાં આવી. એવિયર સાહેબ હાથમાં એક ધંટા લેતા ને રસ્તામાં તે ધંટા વગાડતા જતા. છોકરાંઓ તેમની પાછળ લાગતાં, પણ એ છોકરાંઓનેજ તેઓ હસુખ્રિસ્તના પવિત્ર બાપજીમાંનાં વાક્યો જોલાવતા અને તે વાક્યો તમારાં માળાપ પાસે પણ જોલાવો એવો ઉપદેશ કરતા. આગળ જતાં તેમણે જોવામાં ચાળા અને દાંડેજ કાઢ્યાં. ધર્મપ્રસારને માટે આ શિક્ષણસરચાઓનો સારો ઉપયોગ થયો એવી તેમની કલ્પના હતી; પણ એ સરચાઓનો અર્થ કેવી રીતે નિભાવવો એની તેમને ચિંતા થઈ પડવાથી તેમણે એક નવોજ માગ શોધી કાઢ્યો. જોવામાં જે દિંદુ લોકોનાં દેવો હતાં ને દેવો તેમણે લસ્કરી સિપાઇઓની મદદથી ઉપરતર કર્યાં અને એ દેવોમાંની ભૂર્તિના દાસદાગીના, દીગ, માણેક, જોતી વગેરે અમૂલ્ય સંપત્તિ વડી લઈને નેનાં વિનિયોજ આ સરચામાં કર્યો. ત્યારપછીના કાળમાં જોવાની અંદર મિશનરીઓએ અત્યંત રોમાંચકારી એવા અભ્યાસ કર્યો.

ઝવિયરે વચમાં હિંદી અને મલાઇ ભાષાનો ભાષ્યોત્ક્રયો પરિચય કરી લીધો. પછી તે ગોવાથી આગળ મલબાર તરફ વળ્યો. આ આખો મલબાર પ્રાંત પોર્ટુગીઝોના કબજામાં આવ્યો હતો. અહીં સુધાં ઝવિયર ધંટા વગાડતો ફરવા લાગ્યો. છોકરાંઓ તેની પૃઠે લાગી તેની રેવડી ઉડાવતા. પણ કાઈ પણ પ્રકારે શ્રોતા મળ્યા કે એનું કામ ચાલતું. પછી તે એક મેદાં પથ્થર ઉપર ઉભો રહેતો. અને લેટિન, સ્પેનિશ, છટાલિયન, ફ્રેંચ વગેરે ભાષાઓનો આધાર અને સાથે સાથે હાથપગના ચાળાની મદદ લઈને ઉપદેશ શરૂ કરતો. છેવટે તે ક્રૉસ કાઢ્યો. એ ક્રૉસનું પોતે ચુંબન લઈ લોકોની પાસે પણ ચુંબન લેવરાવતો. પછી તે પ્રત્યેક જણને એક એક માળા બક્ષીસ આપતો. કેવળ ચુંબન કર્યાથી ને એકલી માળા ફેરવવાથી તમે વટલાવા એમ તે કહેતો. વટલાવવાના આ પ્રકાર સિવાય ખીજે પ્રકાર વધુ પ્રભાવશાળી હતો. તે પોર્ટુગીઝ સિપાઈઓની મદદથી હિંદુનાં દેવળો તોડી નાખતો, અંદરની મૂર્તિઓના દુકડા કરતો, એજ જગ્યાએ પવિત્ર ઇસુનાં દેવળો ઉભાં કરતો ને એ દેવળોમાં ક્રૉસપર લટકનારા ઇસુની મૂર્તિ સ્થાપતો. આવાં દેવળો તેણે કેટલાં ઉધ્વસ્ત કર્યાં એનો પત્તોજ નથી. તરણો જે ધર્માન્તર કરે તો બધું ઉત્તમ, એવા ઉદ્દેશથી તેણે શાળાઓ કાઢી ને એ શાળાઓમાં સૈનિકોની ધાકથી છોકરાંઓને આવવાની ફરજ પાડી. અનેક દેહાણે શાળાઓ ઉઘાડવાને કાર્યકર્તાઓની જરૂર પડવા લાગી. ઇર્મોટસ લાયલાને લખવામાં આવ્યાથી તે આવા કાર્યકર્તાઓને આપણા ઉદ્ધારને માટે ભેટો લઈને મોકલવા લાગ્યો. એમનું મુખ્ય કેન્દ્ર ગોવાની કોલેજ હતું. ત્યાં આગળ ઝવિયરે ૧૨૦ હિંદુ છોકરાંને લશ્કરી સખ્તાઈથી આણીને વટલાવ્યા ને તેમને પોતાના જાતભાઈઓને વટલાવવાનો હુકમ કર્યો. સિલોનમાં આવેલા કંદીના રાજાને તેની આસપાસ લશ્કરી અધિકારીઓ ઉભા રાખીને આવીજ રીતે વટલાવવામાં આવ્યો અને તેના પ્રગળજન તેમજ અધિકારી પૈકી જેઓ વટલાવને રાજ નહિ હોય તેમની માલમતા જખત કરવામાં આવશે એવો હુકમ કાઢ્યો. આવા પ્રકારની બળજબરીના ધર્માન્તરને લીધે દરરોજ હજારો લોક ખ્રિસ્તી થવા લાગ્યા ને ઝવિયર સાહેબને બાપ્ટિસ્મા વિધિ કરવા સાર દિવસ ને રાત્રિ અધુરાં જણાવા લાગ્યાં.

આ ધર્માન્તર કેવળ નામનું હતું. વટલાવવા લોકોને પાદરીઓ ખ્રિસ્તી કહેતા એટલુંજ, પણ તેમનાં પગલાં ત્યાંથી ગયા પછી તરતજ આચારવિચારથી પૂર્ણ હિંદુ એવા આ વટલાવવા લોકોને બ્રાહ્મણો ફરીથી પોતાના ધર્મમાં લેતા. આ પ્રકાર જોઈને ઝવિયર તથા તેના દોસ્ત અંતોન કિમિનજનો પિત્તો ખસી ગયો અને તેમણે બ્રાહ્મણોનો અનન્વિત છળ કરવાની શરૂઆત કરી. આ છળ મનુષ્યત્વને કંઈક લગાડનારો હતો અને એ કૃત્ય પવિત્ર ઇસુખ્રિસ્તના અનુયાયી-એક ગાલમાં મારવાથી ખીજે ગાલ આગળ કરવો આમ કહેનારા—કરતા હતા! આ છળ અસર થવાથી જે લોક હજુ સુધાં હિંદુ રહ્યા હતા તેમની પાસે બ્રાહ્મણોએ મદદને માટે પાચના કરી ત્યારપછી આ પોર્ટુગીઝો વિરુદ્ધ લશ્કાઈ થતાં એ લશ્કાઈમાં આ અંતોન કિમિનજ તેમજ ખીજ અનેક પોર્ટુગીઝ લોકે માર્યા ગયા. આ કતલને લીધે મિશનરી લોકોનો લુપ્તમ કંઈક કાળ કૂંચ પડ્યો, પણ ફ્રાન્સિસ ઝવિયરે એ કંઈ આવા બતાવથી ગભરાઈ ગયો એવો નહોતો. એણે વટલાવવાઓની શુદ્ધિ કરી લેનારા બ્રાહ્મણો ઉપર વેર લેવાનું નક્કી કર્યું. એણે ગોવામાં એક ધર્મ મંડળ રચાયું ને એ મંડળનો ને પોતે અધ્યક્ષ થયો. આ મંડળના હાથમાં એકજ કામ હતું ને એ કે, જે બ્રાહ્મણ વટલાવવાઓને પોતાના ધર્મમાં પાછા લે ને ખ્રિસ્તી ધર્મનાં વધતાં જતાં પ્રસારને અડચણ કરે, તેમને અન્યત્ર જલ્દી અને અમાનુષ્યપૂર્વે સજા કરવી આ શિક્ષા કરવા સાર તેણે લશ્કરી મદદ માગી ને તે તેને મળી. આ નીચ ફરમાનને લીધે ઘણા બ્રાહ્મણોને કોર્તિને લાકડે લટકવું પડ્યું. આદેવા તેમને જન્મદાપ કે દરબારી મળી અને તેમની માલમતાની જાળમાંથી કાઢી ને નવેન મિશનરીઓના નાખમાં મઠી. આ પ્રકારને લીધે કેટલાક પીકાણુ લોકે નવનું. શિક્ષા સુધરવા સારે કિવા આમની પ્રચંદ જવાબાબ. છવતા બીજી મનસ કરતા. કિમિનજે હજુ સારે મેસ કહેવા લાગ્યા. કપરબજા, વિધવન, ખુલ, નુરોંગ દરવાદિઝ આ નુરોંગ નામની જગ્યાએ ઝવિયરે વિદુરથાનમાં ધર્મપ્રસાર કર્યો. આવા રીતે આ રાજ્યને હિંદુધર્મના ધોરાણું કરી લખવાનું.

નમાં પણ તેવુંજ પરાક્રમ કરવાની તેને શક્તિ થઈ અને તેણે જાપાન તરફ પોતાનો ગોરમો માંડ્યો.

ઝેવિયર અને એન્જલ નામના એક જાપાની મુદરમે માનુષી રાજ્યના રાજ્યમાં પગલાં કર્યાં. ઝેવિયરે પ્રથમ એન્જલને પોતાના પવિત્ર ધર્મની દીક્ષા દીધી. એ એન્જલનું જાપાનના બાદશાહ આમળ સાફ વળન હોવાથી બાદશાહે ઝેવિયરનું અગ્રહાં રીતે સ્વાગત કર્યું; એટલુંજ નહિ આમળ સાફ વળન હોવાથી બાદશાહે ઝેવિયરનું અગ્રહાં રીતે સ્વાગત કર્યું; એટલુંજ નહિ પણ તેને પવિત્ર ધર્મપ્રસાર કરવાને પરવાનગી સુધાં આપી. ઝેવિયરને જાપાની આગ્રહાં નહોતું, પણ તેની ધંટા તેમજ પુરોષમાંની અધી ભાષાઓનું મિશ્રણ, એની સદાપથી તે ત્યાંના શ્રેષ્ઠ આમળ બદલ કરવા લાગ્યો. ત્યાંના લોકો દિંદુ મોકના જેવા બોળા અને મૂર્ખ નહોતા. તેમને આ પ્રકારે સુરમાઈવિયે લાગ્યો. અહીં આમળ પોતાની દાળ મળતી નથી એ જોઈને ઝેવિયર જોઈ બન્યો. સુદયમમાંના એક બિહુને જોઈ કહેતા. તેમનામાં અને રામન ક્રિયાત્મક ધર્મમાંના આચારોમાં પુષ્કળ સમ્યક હોવાને લીધે ઝેવિયરને સારી તક મળી; પણ ત્યાંના ધર્મશુદ્ધિએ આ બામરો જોઈ બનરાથી અત્યંત ગુસ્સો આવ્યો અને આ સુરમા જોઈને લીધે આપણા ધર્મ ઉપર સંકેત આવશે એવી પોતાના રાજ પાસે તકરાર કરી. લગભગ બંધ કરવાની લોકોની પ્રવૃત્તિ જોઈને રાજાએ પોતાનું ધોરણ બદલ્યું. એણે ઝેવિયરને કહ્યું કે, તું જે એક દાણ પણ અમારા રાજ્યમાં ફેરો તો તને હાર મારીશું અને પોતાની પ્રગળે કુકમ કર્યો કે, જે કોઈ ખ્રિસ્તીધર્મ સ્વીકારશે તેને પણ શરધો જનું પડશે.

ઝેવિયર સાહેબને એ રાજ્ય છોડીને ગયા સિવાય છૂટકોજ નહોતો; પણ એજ જાપાનના બીજા એક પ્રાન્તપર ફરોડો નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેણે ને ઉપલા રાજાનું પરસ્પર વેર હોવાથી ઝેવિયર ફરોડોની પાસે ગયો. ફરોડોએ તેને ધર્માન્તરની અગવળ કરવાની પરવાનગી આપી અને ઝેવિયરે માત્ર વીસ દિવસમાં અનેક લોકોને વલસાવ્યા. ત્યારપછી તેણે જાપાનના અન્ય સ્થળે જવાના પ્રયત્નો કર્યા, પણ તે બધા નિષ્ફળ ગયા. પછી તે સુદ ધર્મના મૂળસ્થાન તરફ-ચીન તરફ-વળ્યો. ચીન દેશને ખ્રિસ્તમય કરી નાખ્યા પછી આત્મલાતરી જાપાની લોકો પોતાના કાષ્ટમાં આવશે એવી તેની કલ્પના હતી; પણ ચીનમાંના પહેલાં મુકામ અવરણી નીવડ્યો. ત્યાંના રાજાએ આ જોઈને જે કે આશ્ચર્ય દીધો તથાપિ એ દેશના જોડાએ તેને કાંઈ મુકવાની રાજાને ફરજ પાડવાથી બિચારા ઝેવિયરને લીધે મોટે કંતાન તરફ જવાની ફરજ પડી. કંતાનમાં આવ્યા પછી તેણે પેકિંગમાં જવા સાફ પોર્ટુગીઝ વાયસરૉયને પત્ર માંડ્યો. વાયસરૉય પત્ર આપવાને નાખુશ હતો; પણ એક વેપારીને આ સારી તક છે એમ લાગ્યા ઉપરથી તેણે અપવાદ લાગ્યો. ઝેવિયરે પોતાનો માર્ગ મસાલા તરફથી જવાનો નક્કી કર્યો. તે એક સાદા વેપારીનરૂપે પેકિંગના એલમીઆનામાં જતો હોવાથી તેને સંશય ઉપરથી પ્રતિબંધ થયો; પણ એટલાથી કંઈ આ લીર કમગર્યો નહિ ને એક નાનકડી બોટમાં બેસીને નારી છૂટ્યો. તેને લાંબો યાત્રા પેકિંગમાં જતું હતું; પણ આવી લામલામિરી ઈસુખ્રિસ્તને ન ગમવાથી ઝેવિયર સાહેબ તાવથી આવતી પડ્યા ને હસુના દેદમાં વિલીન થયા. આ ઝેવિયરની એક મોટી કમર ગોવામાં બાંધી છે. ઝેવિયરે કુમારોને આશ્ચર્ય કરાવે ખ્રિસ્તી ધર્મ ફેલાવવાનો ફરો પ્રયત્ન કર્યો એ આપણે જાણીએ. ઝેવિયર એ એક જનરલર ધર્મપ્રસારક હતો તેથીજ તેના કાર્યનું અવસાન કરવું પડ્યું. ત્યારપછી હવર ધર્મોપદેશકોએ તેનાથી પણ વધારે નીચના કરી. ઝેવિયરના મૃત્યુ પછી તેના નામની શાળા, કોલેજો, રજીસ્ટ્રારી, અન્યાયલયો વગેરે ધર્મપ્રસારને માટે કાલમાં આવ્યાં.

ખ્રિસ્તી મિશનરીઓ ધર્મપ્રસારને માટે જુદી જુદી જાનના માર્ગે મોકળા ને પોતે બાહ્યોના જેવા પોતાક પહેરવા નય. પોતે દિંદુના કરના જુદા નથી એમ જાણવાનો પ્રયત્ન કરતા. તે દિંદુઓને કહેતા કે, ગમે તમારા નામ, આચારવ્યવહાર બધું દિંદુ પ્રમાણે કરો, પણ ફક્ત બાહ્યરમાં જો એટલે થયું બાહ્યવેષવારી આ મિશનરીઓ, પ્રમત્ર આવનાં અમે ખ્રિસ્તી નહિ પણ દિંદુ છીએ એમ સુદા કહેતા અને ખ્રિસ્તના ક્રોસને પગલે મુદ્દવા ઉપરાંત ગમે તેવી નિંદા કરતા. આવી જગત એક એ ઉદાહરણ આવ્યા સિવાય આમળ વધવું પોત્ય નથી.

કાપતા પ્રમાણે તેમણે દર્શાવેલનું કહેવું બતાવ્યું. કમુદિન એ એક નવાઈની ભાવના છે. તેનો દનો; ને હાલના જરૂરીના કાપના પહેલો કોઈ નહીં મળવડો રાખે. કાપના ને એક પક્ષે કોઈ આનંદ વેળામાં ને કહેવું પાડેલું. આ વું તેમણે કહ્યું અર્થ એવો; કે વળે જાયથી આ પોતાની વિરહના અવન ન કાપ એક કહેવાય છે. વિરહના કાપ. આનો એ કહેવું કે આનો આટલો આટલો વધારે એને મોટે પૂરેપૂરે રેર હોય.

આ મિથનરી અંકો એ વખતે હાલ પહેલું કે એક ને હવે એક. આનો, તેમ ને પોતાનો વેપાર ને એક જ અંકો અંકોમાં પણ ઉપયોગી હતો કિયુમ્મર તેને એ આ મિથનરી આપ્યા કે વેપાર વધે છે એવું એકને તેમને વેપારના કાંઈકાં જાણના નિર્માણ આપ્યું. આ મિથનરીના નામાન.દામાં આવીને રહ્યા. આ નામાન.દા એક કા.પુ. પહેલું પણ મિથનરીની પુલપાથી તે ધારક વર્ષમાં પ્રમોડ બંધે. આનો એક વેપારી કહેતો એકને જાણ રાજ્યો પોતાની મર્વ પ્રાપ્તો વિરતી થવાની મજાની કરી છે. મિથનરી નરિ. જાને તેને કાંઈકાં લટકાવવામાં આવશે. આનો દુકમ કારવામાં આવશે. આનો ત્યાગ ૧૦,૦૦૦ પ્રેક પા.પ. સાન મરીનામાં પ્રિસ્તી બાબા. બંધાણે પણ આપેલ પ્રકાર બાબે; પણ મિથનરી મિથનરી પોતાના કાંઈકાં આપ્યા આત્ર મેંદાંમાં નેંદાંને કાંઈ રદમ્ક બેમના નરિ. તે કા.પ. થર્મનાં રદમ્કને તોડી નાખી એ પર્મને નટ કરી નાખવનો પ્રયત્ન કરના. એ નાખને નોજુનામ નામનો એક બસાર્ય રાજ્ય દનો. એણે કાંઈ દિનમ પોતાના રાજ્યમાં આ મિથનરીએને ધરતી કરવા દીધી; પણ પછી પ્રિસ્તી ભોળાના આત્રમાર એકી ને રાજ્યીય વર્ષે રાજ્યમાં લઈને તેને તેમની ઝીલ આવી. તે પ્રિસ્તીએને બીજાકુલ હાર કરવાનો વિચાર કરતો હતો; પણ એટલામાં એણે ખૂન થવાથી એ વિચાર વિચારમાં રહ્યો. આ વખતે આપના. માં ૧૧ થી બે લાખ પ્રિસ્તી દતા. નોજુનામની પછી દિરોયેલી નામનો રાજ પરાક્રમથી જાપાનમાં દ્રેષ હયો. તેણે પ્રથમ પ્રિસ્તી મોઢોને એટલી સદાનુમતિ બનાવી કે ૬ આપી જાપાન ને પ્રિસ્તી કરી હાથ એક તેણે કહ્યું. તેના સંપત્તિ આપિપત્ત વિશિષ્ઠના દાવમાં ગયું. તેનો કોકર, બળમાં, તેની એકેટરી ખાઈ, તેની રાણીની બદેન આ બધાં કિશિયન દતાં. આ રાજ્યને પોતાની મુઠીમાં આવેલાં એકને મિથનરીએને એટલો આનંદ થયો કે, હવે આપણે રામના વેપારને કુદાં આપણા પરાક્રમથી આધર્મચક્રિન કર્યું એવા નિશ્ચય આપ્યો; પણ તેમના મનની એકસાતે બધાથી આ પ્રમાણે આજુ હતી એટલામાં દિરોયેલીનું મન એકદમ બદલાયું. તેણે પાદરીઓના મુખને તાડીદનો પત્ર મોકલોને પૂછાવ્યું કે, તમે પ્રિસ્તી ધર્મનો પ્રસાર સા સાદ કરો છો ? જાપાની લોકોને વેચાતા લઈ ગુલામનરીકે સા સાદ વેચવામાં આવે છે ? મિથનરી લોક ગાય અને બળદ જેવા અલભ ઉપયુક્ત પ્રાણીને સા સાદ ખાય છે ? છુદ્ધનાં કેવળો સા સાદ પાડી નાખવામાં આવે છે ને લુલ્લિસરીએને સા સાદ સત્તાવામાં આવે છે ? આ પ્રતોના હાથે મિથનરીએ શું આપે ? દિરોયેલીએ તાણડતેજ બધા મિથનરીએને એકત્ર બોલાવીને તેમને લીમ દિવસની અંદર જાપાન છોડીને આજ્યા જવાનું કરમાયું. એ વખતે તમામ અધિકારીઓ પ્રિસ્તી હોવાથી તેમણે આ મિથનરીએને છૂટાજાવા કરી હા રાજના દુકમને ટાળે ત્રકો.

આ વખતે રહેને પણ કેટલાક મિથનરી, વેપારને બદલે જાપાનમાં મોકલ્યા. સારે દિરોયેલીનો દરબાર પૂર્ણ યુરોપીયન બન્યો હતો. તેના દરબારમાં યુરોપીયન વેપારકના અધિકારી દતા. ત્યાંના લોક દાગીનાનરીકે કાસ અને માળા પહેરતા. દિરોયેલીને આ વાનની ચીડજ હતી. પોતાનો દુકમ ન માનતાં મિથનરીઓ પોતાના રાજ્યની અંદર રૂર છે એ જીના પણ તેની બાજુમાં હતી. એજ વખતે રહેનમાંથી બીજા પંથના મિથનરી ત્યાં આવ્યા અને તે પહેલા મિથનરીએને બીજા હદીને વધારે આવાચાર કરવા લાગ્યા. આ બાબનો દિરોયેલીને અત્યંત ગુસ્સો આવતાં તેણે બૂઝા બૂઝા થેલાના ને થેલાના રફ લોકોને પકડ્યા. એ બધાનો એકેક કાન કાપ્યો, તેમનો મુખ્ય મોઢોમાં વરથોડા કાઢ્યો ને એ વરથોડા નાજાસાકોએ પહોંચાડ્યો, ને ત્યાં

એક ટેકરી ઉપર તેમને એક રાંગમાં ઉભા રાખીને ક્રૌંસ ઉપર લટકાવવામાં આવ્યા. એમના ગળામાં લોખંડી સળિયા ખોસવામાં આવ્યા, તેમના હાથપગમાં લોખંડી લાલા ઠોડ્યા અને આંતરીતે ઉન્મત્ત, મગરૂર, નીતિબ્રજ એવા મિશનરીઓની બરાબર ખબર લેવામાં આવી. જે ડચ લોક કેવળ વેપારજ કરતા હતા તેમની વિરુદ્ધ શસ્ત્ર ઉચ્ચકવામાં આવ્યાં નહિ; પણ આ ડચોને તેઓ પ્રેક્ટિસ્ટ હોવાથી મિશનરીઓ શત્રુ સમજતા અને તેમની વિરુદ્ધ તે ચોર અને લૂંટારૂં છે એવી ઘોષણા કરતા. હિડેયોશીની પછી ત્યાંનો કારભાર ધ્યેયાસુના હાથમાં આવ્યો. ફરીથી મિશનરી લોક નાના પ્રકારની યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ કરીને પોતાની પ્રતિષ્ઠા જમાવવા લાગ્યા. ધ્યેયાસુને મિશનરીઓની બધી કારવાણ ધર્મપ્રસારને માટે નહિ, પણ જપાનને હજમ કરવા સાર માંડે છે એમ અનેક ઉદાહરણો ઉપરથી સમજાઈ ચૂક્યું. આ મિશનરીઓ ધ્યેયાસુની વિરુદ્ધ કારસ્થાનો રચીને તેના શત્રુની બાજુએ બંડમાં સામેલ થયા. આગળ જતાં ધ્યેયાસુ ઇ. સ. ૧૬૧૬ માં મરણ પામ્યો ને તેનો છોકરો હિડેટાડા ગાદીપર આવ્યો. તેણે ખ્રિસ્તીધર્મ વિરુદ્ધ નેરસર ચળવળ શરૂ કરી અને એ પ્રકારના હુકમ છોડ્યા. આ હુકમ છોડવાનું કારણ જપાન દેશને પોતાના રાજ્યની સાથે જોડી દેવાનો પાદરીઓએ રચેલો તાગડો હતો. હવે પછી ખ્રિસ્તી મિશનરીઓના છળની મજબૂત શરૂઆત થઈ. આ મિશનરીઓને જે જપાને આવુંજ ધીમાણું મચાવવા દીધું હોત તો જપાનનું રાજ્ય પોર્ટુગીઝ, અંગ્રેજ, સ્પેન કિંવા ડચ લોકોના તાબામાં ગયું હોત. આ ઉપરથી એક સિદ્ધાંત કાઢી શકાય છે. બ્યાંથી બ્યાંથી મિશનરીઓની પૂર્ણ હકાલપટ્ટી થઈ, ત્યાં ત્યાં સ્વરાજ્ય ટક્યું અને બાકીના દેશ યુરોપીયનોએ ગળા નીચે ઉતારી દીધા. જપાનના સ્વાતંત્ર્યનું કારણ ખ્રિસ્તી ધર્મનો સમૂળ ઉચ્છેદન છે, એમ અમને લાગે છે. આ ખ્રિસ્તી ધર્મનો ઉચ્છેદ કેવી રીતે કરવામાં આવ્યો એ આપણે સંક્ષેપમાં તપાસીએ.

હિડેયોશીએ મિશનરીઓને હાંકી કાઢ્યા હતા એ આપણે જાણીએ છીએ; તેવીજ રીતે તે મિશનરીઓ ત્યાંથી ન ચાલ્યા જતાં ત્યાં આગળ પડી રહ્યા, એ પણ આપણા જાણવામાં આવ્યું છે. એ મિશનરીઓ પૈકી હાથમાં આવેલા બે મિશનરીઓનો શિરચ્છેદ કરવામાં આવ્યો. બીજા મિશનરીઓને કેદમાં નાખ્યા, ફાંસીએ ચઢાવ્યા, ઉભા બાળ્યા ને તેમના હુકડે હુકડા કર્યા. જેમની બાળતમાં તેઓ ખ્રિસ્તી છે એવો સંશય હતો તેમને મેરીની અને ઇસુખ્રિસ્તની છબીઓ પગલે છુદવાનો હુકમ ફરમાવવામાં આવ્યો. વટલાયલા લોક અમે ખ્રિસ્તી નથી એમ કહેવા લાગ્યા. ૧૬૨૪માં સ્પેનિશોને ‘જે તમે જપાનમાં આવશો તો મૃત્યુમુખે પડશો’ એમ જણાવવામાં આવ્યું. શિંબારાના બંડમાં ૩૦,૦૦૦ ખ્રિસ્તી લોકોની હતલ કરવામાં આવી. ૧૬૩૮ માં ડચ સિવાયના તમામ યુરોપીયનોને જપાનમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવ્યા. જપાની લોકોને પરદેશમાં જવાની બંધી થઈ. આ વખતથી જપાનને બાહ્ય જગત બંધ થયું અને જપાનમાંના ખ્રિસ્તી ધર્મનો અંત આવ્યો.

ત્યાર પછી ૧૬૪૦ માં કેટલાક પોર્ટુગીઝ વેપારી નાગાસાકી મુકામે એક અરજી કરીને આવ્યા. હવે મિશનરીઓ ઘણાં વર્ષથી જપાનમાં આવ્યા નથી તો વેપારને માટે અમને પરવાનગી આપો એવી તેમણે માગણી કરી. આ પછી જાણને ધર્માન્તર કરે નહિ તો મૃત્યુને કબજે કરે આવી હુકમ કરવામાં આવ્યો. એમના પૈકી ૪૪ જાણને કાર માયા અને બાકીના ૧૩ જાણને આ સમાચાર પહોંચાડવાને પાછા મોકલ્યા. પણ જતા પહેલા તેમને જે કેકાણે ૪૪ જાણને કાર માદવામાં આવ્યા હતા ને કેકાણે લઈ જવામાં આવ્યા ને ત્યાં આગળ ત્રગારેતું પાંદીયું વાંચતને કહ્યું. એ પાંદીયા ઉપર નીચેનો મંત્રકુર હતો:-

“બ્યાંસુધી સુધી” હવે ઉપર પ્રકારો છે લાંબુથી કોઈ પણ મિશનરીએ જપાનમાં આવવાનું મંત્રકુર નહિ; અને કમ્પિન દિલીપ સગ્ગ, પ્રવક્તા હનુખ્રિસ્ત કિંવા મોનમ હુદ આરો તેમજ નેમનદા આ હુકમ બદલાવી શકશે નહિ. ને અવતારા મિશનરીઓનાં કારવામ. આવા નાર મંત્રક તેમનાથી બચાવી શકશે નહિ.”

અધ્યાત્મિક કાર્યો આ દુકમ અત્યંત ગિરહાકારી પાળવામાં આવ્યાં. દહન એ લોકોને માન
અપાને વેપાર કરવાની પરવાનગી આપી હતી. એમને ફક્ત નાગરિકોમાં રહેતે વેપાર કરવાની
પરવાનગી હતી. આમજે પાનાની વસાહત દેશીમાં નામના એક કૃત્રિમ બેંકર કરી હતી. આ
કેસણે કાત ને વિરમ પહેરા રહેતો અને આરવનાર નેમજ જનારો વાણીની તપાસ કરવામાં
આવતી. એ વડાજ બહેરમાં આજુકે અધિકારીઓ ને નવ બેંકની તપાસ કરતા. કોઈ, પચાસીએ
વગેરેને બાબતમાં કાંટાનાં નોંધો નથા દારૂઓનાં કાળમાં લઈ ભેને તાળા મારતા; ક્રિસ્તીધર્મનાં
પુત્રકો અને જે પુત્રકમાં ક્રિસ્તીધર્મ એવો શબ્દ દોષ ને પુત્રકો નાજાંકુઓમાં નાખી તેનાપર
મહેર કરવામાં આવતી. પ્રત્યેકની ધર્મપરીક્ષા કરવામાં આવતી ને મુદતમાં રાખવામાં આવતી કેમ
ક્રિસ્તની આદુનિવાળી પદાવર તેમને સલાવવામાં આવતા. દેશીમાંમાં આવેલા ત્રાગની જગ્યા માટે
તેમની પામેથી ભાડું લેવામાં આવતું. કુંભને રવિચારે પ્રાર્થના કરવા દેવામાં આવતી નેટોની,
કસુક્રિસ્તના રાતવાળી એક ઉપારવની બીંસ પણ તેમની પામે પછાની નાખવામાં આતી. કમળાંતી
તારીયા પણ તેમને મળ્યાં દેવામાં આવતી નહિ. આદરવા મખન જરોબસનવડે ૧૬૦૦-૧૫૪
વર્ષ કુંભી ક્રિસ્તીધર્મને આવડેલા નાખ્યા પછી આગળ જતાં કાળ બાકાયો ને ૧૮મા મેકા પછી
જપાન અને પુરાપનો વેપાર અને વિદ્યા વગેરેના કારણથી થોડો થોડો સંજય આવતા લાગ્યો.
ક્રિસ્તીધર્મ મિશનરીઓને થયેલી શિક્ષા યોગ્ય હતી. અને એને લીધેજ આજ જપાન રવનંસ
દેશતરીકે હવતો રહ્યો છે, એ સૌ કામએ લશમાં રાખવું. જપાનના આ વડાપજાળ્યાં મારેજનું
અમે તો શું પણ પાશ્ચાત્ય લોક સુધાં અભિનંદન કરે છે ને તેના એ મારેજને લીધેજ ને
સ્વનંસ રહ્યું છે, એમ દહે છે.

ચીનમાં ક્રિસ્તીધર્મનો પ્રવેશ લગે જપાનના કરતાંય વધુ કાલુ દતો. શક્તિ આવવા મુક્તિ
એ વૈદ્ય એકેનાય ત્યાં આગળ ઉપયોગ ન થયો. ચીનનો હરવાળો ક્રિસ્તી ધર્મના પ્રસારને માટે
એટલો મદદ બેટો દતો. એવિવર બાળા ત્યાં આગળ પહેલના પહેલાંજ કાળાપીન થયા અને
તેની પછડાડે આવેલા બીજા પાદરી એવાજ દતલુક થયા. છેવટે શક્તિ અને મુક્તિથી જે બીના
સાધ ન થઈ થઈ તે રિક્કો નામના એક વિદ્વાન પાદરીએ કેરી રીતે સાધ્ય કરી તે આપણે જોઈએ.

રિક્કો ચેતિ મમિત તેમજ વંચસાઅમાં અત્યંત પ્રવીણુ દતો. એ માયુસને પોતાના ટોળામાં
જેંઓ લેતા હરજના મિશનરીઓનો અનેક વર્ષ પછી છેવટે જલ થયો અને તેનું મન વાળી
લેવામાં આવી ચીન દેશને ક્રિસ્તમય કરી મૂકવા સાડ તેની યોજના કરવામાં આવી. તે ચીન
તરફ લાખાના વેપારી ગયો અને કંતાન કિંયા બીજા એકાદા મોટા શહેરમાં જવા પહેલાં પોતાને
કોઈ રખેને બોળાખી જલ એની તેને બદ્ધ બીકે લાગતી. તે ચાલો-ચિવુ નામના એક નાનકડા
બહેરમાં રહ્યો ને ચોડાજ વખતમાં મણિત તથા ઈનર શાઓના અખ્યાપકતરીકે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યો.
તારપછી તેણે ચીન દેશનો નકશો તૈયાર કર્યો ત્યાંના સરકારનું લક્ષ મોતાલી તરફ જેંચી લીધું.
સરકારમાં ક્રિસ્તીધર્મ સંજયે તે એક અક્ષર પણ કાઢતો નહિ; પણ શિક્ષણના બોધેબોધે
તે ક્રિસ્તીધર્મનાં તત્ત્વો ધીમેથી સરકારી હેતો. ચીનમાં આ વખતે ફક્ત બેજ ધર્મ દતો, એક
બુદ્ધધર્મ. એનો પ્રસાર નીચલા વર્ષમાં થયેલો હતો. આ ધર્મમાં નિલુ, બિયુબી, મદ, ધર્મ-
બોળાપણ, દેવી લીલા વગેરેનું પ્રાણત્ય હતું. બીજે ધર્મ કે-પુત્રનો. આ ધર્મ નીનિપ્રધાન
દતો અને ક્રિસ્તીધર્મ ધર્મસાથે એનું સામ્ય હતું. આ ધર્મનો પ્રસાર સુસિદ્ધિ અને
ઉપલા વર્ષના કોડોમાં દતો, રિક્કોનું ને કે-પુત્ર ધર્મનું સમ્ય જલદીથી થયું ને તેણે
એ ધર્મપદનિપર ક્રિસ્તીધર્મ ધર્મનું પ્રત્યોપરરહે એક નાનકડું પુત્રક તૈયાર કર્યું. આગળ જતાં તેણે
ચીની આચારવિચારને પૂર્ણપણે આત્મગાત કરી લીધા ને તે નાનકીન શહેરમાં વેણતરીકે ગયો.
નાનકીનમાં એક મેકારિનના છોકરાને એણે દવા આપી અને સાજો કર્યો. ચીની વૈદ્યોએ એ
છોકરાને અત્યંત અચારીય દવાઓ આપીને તેની પ્રકૃતિ જગાડી મૂકા હતી. તે મેકારિન (સર-
દાર) રિક્કોની ઉપર ખુશ થયો અને તેને પછાનમાં લઈ ગયો. ત્યાં ચોડાજ વખતમાં ઉપલા હર-
જનાના ટોળાની સાથે તેની પરિચય થયો ને તેની શુદ્ધિવાથી સર્વ જલ્ય ચકિત થઈ ગયા; પણ

એટલાથી રિક્ષીના મનનું સમાધાન થયું નહિ. તેને રાજના દરબારમાં પ્રવેશ લેઈ હતો. તે જ તે ત્યાંના નોકરચાકરોની વધુ પડતી સ્તુતિ કરીને તેમને ધનામો તેમજ લાંચ વગેરે આપીને ત્યાં આગળ પેસવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. છેવટે ૧૬૦૧ માં રિક્ષીની પાસે આપોઆપ ઘેરા લોકોના ને તેણે બનાવેલું ધડિયાળ છે એવું સાંભળીને સમ્રાટ હેનરીએ તેને બોલાવવા માણસ મોકલ્યું. રિક્ષીએ પણ પોતાની આ કૃતિ રાજને આપી અને ખીજાં પણ કેટલાંક યંત્રો રાજના મંત્રીઓ અર્પણ કર્યાં. રાજને તે ધડિયાળ જોઈને બહુ આશ્ચર્ય થયું ને રિક્ષીના ગયા પછી તે એ ધડિયાળની સાથે પોતાની સ્ત્રી તથા ખીજા સ્નેહસિંખતીઓસહ રમવા લાગ્યો. થોડાજ વખતમાં ધડિયાળ બંધ પડ્યું. હેનરીએ ધડિયાળના મૃત્યુને લીધે આંસુ પાડ્યાં ને રિક્ષીને એ ધડિયાળમાં મૃત્યુની ખબર પહોંચાડી. રિક્ષીએ કહ્યું કે “તે મરી ગઈ હશે તોપણ સ્વર્ગનો પુત્ર જો હુંકમ કરશે તો તે જીવતી થશે.” ધડિયાળને એ ધેર લઈ ગયો ને ધૂરાબર દુરસ્ત કરીને પાછી આણી આપી. આથી તે રિક્ષી બાદશાહના હૈયાનો હાર બન્યો. એણે રાજને માટે ધડિયાળો મંગાવી. આ ધડિયાળો ગોવેથી આવતી હતી પણ એ પ્રત્યેક ધડિયાળની સાથે તેનાથી બમણા કિંવા ત્રણગણા પાદરીઓ આવીને તે ચીનની અપવિત્ર ભૂમિને પુનિત કરતા.

ગોવેથી મૈથિયસ બાબા આવ્યા. તેમણે રાજનું લક્ષ ગણિત અને રસાયણશાસ્ત્ર તરફ ખેંચ્યું. રાજ સાહેબ ખુશ થયા અને તેમણે આ બાબાને પોતાના દરબારમાં મેન્ડારિન કર્યા ને દરબારમાંની એક મોટી જગો આપી. કૉલેજ કાઢવા સાથે ગામમાં એક મોટું ઘર આપ્યું ને એના નિભાવને અર્થે મોટું ઉત્પન્ન પણ આપી દીધું. આ ક્રિશ્ચિયન કૉલેજ નહોતી. તે માત્ર શાસ્ત્રજ્ઞાનની સંસ્થા હતી. એ ખ્રિસ્તી ધર્મનું જ્ઞાન આપતો, પણ બહુ સંભાળીને. તેણે ચીની વિદ્યાર્થીઓને પોતાના રીતરિવાજ તથા આચાર-વિચાર ન જોડવા એમ કહ્યું ને તેની સાથે “તમે બાપ્ટિસ્મા લેશો તો તમને ધૂરાપ મોકલશે મોટા શાસ્ત્રજ્ઞ બનાવી આણીશ ને ગવર્નરની જગો” અપાવીશ, એવી ધામે ધામે કાનમાં વાતો કરવાની શરૂઆત કરી. રિક્ષીને એ રાજ્યમાં બહુ મોટો દરજ્જો પ્રાપ્ત થયો ને એ દરજ્જાના જોરપર તેણે રાજ પાસેથી અર્ચ બાંધવાની પરવાનગી મેળવી ને ખીજા ઠેકાણે કૉલેજને કસબરાવી. રિક્ષીના માર્ગમાં અડચણો નહોતી એવી કાંઈએ કલ્પના કરી લેતી નહિ. તેની એકદર હીલચાલ ઉપરથી શુદ્ધ લિસ્ટોનું મન તેની બાબતમાં કલુપિત થયું ને ૧૬૦૮ ની સાલમાં કંતાનના ગવર્નર પાસે ત્યાંના એક લિસ્ટોને એક પાદરીને ખૂબ માર મરાવ્યો ને છેવટે એ માર-થોજ તે મરણ પામ્યો. ખીજા પણ એક પાદરીપર એવોજ પ્રસંગ આવ્યો અને રિક્ષીની વિરુદ્ધ એવુંજ તોફાન ઉઠ્યું; પણ રિક્ષીએ બાદશાહ સાથેની પોતાની મૈત્રીના લાભ લઈને પેટાનના લિસ્ટ ઉપરજ એ હક્કો ઉલટાવ્યો. રિક્ષીએ પોતાના આયુષ્યમાં ખ્રિસ્તી ધર્મને માટે ચીનનો દરવાજો ઉઘાડી આપવાનુંજ ફક્ત કામ કર્યું ને એટલું કામ કરીને તે મરણ પામ્યો. તેની પાછળ બાદશાહ પણ મરણ પામ્યો અને રાજ્યકારભાર તેના છોકરાના હાથમાં આવ્યો. એની કારકીર્દિમાં પરદેશી ગોરા લેડિને ચીનમાં આવવાની બંધી થઈ. નાનકીનના ગવર્નરે તેમની પોતાના પ્રાંતમાંથી હકાલપટ્ટી કરી અને ક્વાંગટાંગમાં પણ આ જેસુઇટના એવાજ હાલ થયા. તેમની કૉલેજને બંધ પડી, દેવળો પાડી નાખવામાં આવ્યાં, તેમને તુરંગમાં નાખ્યા ને કેટલાકને તેમના નિવાસસ્થાન તરફ હાંકી મૂક્યા. આ રીતે રિક્ષીએ રહેલી બધી મહેલાતો એકદમ તૂટી પડી.

પણ પછી એકદમ સમય બદલાયો. ચીન દેશપર તાર્તર-દેશમાંના ખાનોની સ્વારીઓ થવા લાગી. ચીની રાજને પોતાનું સંરક્ષણ જૂના હથિયારોવડે કરવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. એથી તેને મિશનરીઓને શરણે જવાની જરૂર પડી. મિશનરીઓએ રાજની ઉપર ધર્મપ્રસારની બાબતમાં અનેક સરતો નાખીને પોર્ટુગીઝ પાસેથી તેને મદદ કરાવરવી. પહેલી સ્વારીમાં તાર્તરોની હાર થઈ; પરંતુ ત્યારપછીથી થયેલી સ્વારીઓમાં પોર્ટુગીઝ સુદાં પરાલભ પામ્યા અને ચીનના રાજને બેરીહોડાસહ આત્મહત્યા કરવાના ફરજ પડી. તાર્તર રાજ ચીનની ગરદનપર ચડી બેઠો. ત્યાંની અવસ્થા બધી બગડી ગઈ ને રાજ્યમાં અત્યંત અધાણી થઈ; પણ ચીનની સળગેલી ચિન્તમાં

[illegible]

મિશનરીઓના પ્રભાવને લીધે 'પોતાનું' રાજ્ય ગુમાવવાનો દ્વિતીયિનિમિત્ત પર કેવો પ્રસંગ આવ્યો તે આપણે સંક્ષેપમાં જ્ઞેષ્ઠએ.

ફિલિપાઇન-સ દેશ કડક ધાર્મિક બંધનોવાટે સ્ત્રીન કિંવા બાળકોની પેઠે ખાંધેલા નથી. અનેક દેશોના અનેક લોક એકત્ર થઈને તેમના કમલ ખેતરો છે. આ ફિલિપાઇન-સમાં જ્યારે રૅપિનિશ લોક પ્રથમ આવ્યા, ત્યારે તેઓ પોતાની સાથે પાઠી અને સિસુકુને લઈને આવ્યા. રૅપિનિશ

૬૮-પુરુષોત્તમ કૃષ્ણચંદ્રની જયંતી

પુરુષોત્તમ એવા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની જયંતી શ્રાવણ વદી અષ્ટમીએ આવે છે. આર્યજનતાનો એ કે આખીએ માનવસમાજનો કહો-એ મહાન ઉત્સવનો દિવસ પાંચ હજાર વર્ષથી આ ભૂમિમાં પળાતો આવ્યો છે. ભાગવતનો વીણધારી કૈનેયો એવા બાલકૃષ્ણ અને મહાભારતનો ગાનાર યોગેન્દ્ર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર હજીએ માનવસમાજના જીવનમાં પ્રેમ અને ચેતન પૂરે છે. ભાગવતને કે કાવ્યરૂપે કૃષ્ણલીલા ગાઈ છે તે ઐતિહાસિક સત્ય નથી. ભાગવતકારની મનોરુચિએ લક્ષ્મીભાવથી અને વિહ્વલતાથી ગોપગોપીઓના પ્રેમનું અને શૌર્યની ઘટનાઓનું ઇશ્વરી સંસ્કારરૂપે વર્ણન કરેલું છે તેને કાઈ આધ્યાત્મિકરૂપે ભલે ઘટાવે, પણ લક્ષ્મીભાગનું એણે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયોમાં જે વામમાર્ગી સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે તે તો અધમ પ્રકારનું, પાગલ અને કૃષ્ણના નામને કલંક લગાડનારું છે. નારદના લક્ષ્મીભાગને એથી ભારે અન્યાય થવા ઉપરાંત એણે ધર્મને નામે અધર્માચાર શીખવ્યા છે. બાલકૃષ્ણની રમણભૂમિ વ્રજ અને ગોકુલ ગમે તે હોય, પણ હાલ વ્રજકુંડને પર વૈષ્ણવો સખીભાવે વિહ્વલ બની પાગલ થાય છે એ વ્રજની રચના તો ચેતને રચવાની ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે. કૃષ્ણધેણુ વૈષ્ણવોએજ આ વ્રજ વસાવ્યું છે. એની પાછળ તુલસીદાસ, ચૈતન્ય આદિ અનેક ભક્તવરો દુરબાન બન્યા છે. કૃષ્ણપ્રેમમાં કામવાસનાનાં પ્રાદુર્ભાવે સત્ય ધર્મને જે અત્યંત તુકસાન કર્યું છે તેવું ભાગ્યેજ બીજાથી થયું હોય. સમર્થ ભક્ત અને સંતોના પ્રેમોન્માદે જ્ઞાન અને વિવેકનો ત્યાગ નહોતોજ કર્યો. ત્રિશુણ્ણાતીત દશાને એ પ્રાપ્ત થયા હોય કે શુણ્ણના આશક બન્યા હોય છતાં એ સંતભક્તો વંદનીય છે. પરંતુ જ્ઞાન અને જોણા ઈશ્વરો અને પુરુષોની જ્ઞાનરહિત ભક્તિએ એમને નિષ્કર્મ બનાવી વિવેકશૂન્ય કરી મૂક્યાં છે અને એનાં અનિષ્ટ પરિણામ આવ્યાં છે. અવતાર અને ચમત્કારોનું આરાપણ કરવા નેટલી અંધશ્રદ્ધાએ શું શું નથી કર્યું? કૃષ્ણનો મહાન આત્મા આજે પણ આ પાગલપણા માટે દુઃખ પામતો હશે.

ગમે તેમ પણ કૃષ્ણનો સમય વિકટ હતો. અધર્મ, અભ્યાચાર, મિથ્યામદ અને દુઃખભરી પરવશતામાં દેશ ત્રાણ ત્રાણ પોકારી રહ્યો હતો. કંસ અને એને માથે પણ ચપડી ભભરાયે એવા રાગઝોરા રાક્ષસ બની આર્યાવર્તને અને જગતને પીરી રહ્યા હતા. ધર્મોત્થાઓ અને યજ્ઞવીરોનાં શૌર્ય બંદીબાને પ્રયોજનાં રહેતાં અથવા તો જાલીમ તરવારની ધારપર લટકતાં. ગો, બાલજી અને માનવપ્રજાનું કોઈ એલી નહોતું. શુભામીનાંજ દુઃકૃષિ વાગી રહ્યાં હતાં. આજ વિષમ સમયે કૃષ્ણજન્મ મથુરાના કારાવાસમાં થયો હતો. નરપિશાચ કંસે પોતાનાં બહેન દેવકીકે અને બહેની વસુદેવને પણ કારાવાસમાં પૂર્યાં હતાં. પોતાના પિતાનો પણ કંસ પાકે ધમ્મકા કરતો. મદનો ભયો એ નરપિશાચ રાગના સ્વાંગમાં રતી કર્યુંએ પાપ કર્યો વિના નહેતો હારતો. આજ પ્રકારે આર્યાવર્ત અને એની બહેનોનાં રાજ્યોની પ્રજા તોળા પોકારી રહી હતી. કેટલુંક સમયની વધાર કરનાર મહા ધર્મોત્થા ન મળે. વાસુદેવ અને દેવકીનાં સંતાન થાય અને રહેતે એ ભક્તિએ કંસનો નાશ કરે એ કાવ્યનિક બીકે, બહેનને સંતાન થાય કે તરતજ એને નાશ કરતો. એનાં સ્નાન સંતાનને તો કંસે નાશ કર્યો. આ કમા કૃષ્ણને અચાનકવાને શુભ રીતે એમને જન્મવાનું કારાવાસમાંથી ઉપાડી ગોકુલમાં નંદને ઘર માતા યશોદાના બાળે મૂકવામાં આવ્યા અને એકાદ પુલિતથા પરીણાની તરત જન્મેલી પુત્રને વાસુદેવના કારાવાસમાં મૂકવામાં આવી. કંસને આવી કરનાર પણ ન આવવા દીધાં છતાં વાન ગંધર્વ અને વૈદ્યમંત્રિયા કંસે ગોકુલનાં તરત જન્મેલાં બાળકોને નેવાર કરવાની પ્રતિજ્ઞા પાલન કરેલાં બાળકોને કપટથી નાશ કરાવી નાખ્યાં. દેવકી-વાસુદેવ અને કંસે દાન થઈ નંદના આ આશ્રુ સંભાળે આખાં પ્રજાને બચાવવાની મુશ્કેલી હતી. કંસના નાશને કંઈકાં પ્રજા વિદેહી બનવા નેવાર થઈ ગઈ. આ દશમાં કૃષ્ણ અને કંસના મેટા ભાગે દેવકીકે પુત્ર જન્મવાના નાશ માટે કંસે કપટકર્મ અનેક પ્રવચ્ચ કર્યાં. વાં

એકના ખુલ્લા નાસની દિશા એનામાં ના રહી. કૃષ્ણને એ પોતાનું મોનજ સમજતો.

બલબદ્ધ અને કૃષ્ણ ગોકુલમાં પૂર્વકથાએ વધતા રજા અને સખાસખીએ સાથે બાલ-ભાવે ખેલતા રજા. વામદેવતા એ પૂરો નંદવર કિન્નર છે એ હાનું ના રહી રામું. સર્વ એના રક્ષણ માટે સાગધાન રહેતા. આખુંએ ગોકુલ આ બાલકુમારે પાગળ પ્રેમવેદનું બની બાલક બની જતું. નાનપણની મરતી અને કુમારપણના ખેલ ખેલનાર આ બાલકુમાર આખાએ ગોકુલના બાલ અગાધનો પ્રિય આત્મા બન્યો હતો. એનાં પ્રેમ, સૌંદર્ય, વિવેકે સર્વને આત્મા બનાવ્યા હતા. ગોકુલ એટલે ગોપાલોનું નાનું ગામ. ગોપાલન અને ગોદસા કરતાં આ પ્રેમાળ ગોપગોપી-એનાં એ સમયનું જીવન તે સમયના ભારતવર્ષના માથે જીવનનું નિર્મલ ચિત્ર દર્શુ કરે છે. આવા ગામડામાં ગોવાળ કૃષ્ણે સખાઓ સાથે બાલ્યકાળથીજ જે સ્વામીનતા અને સખાનતા ઔરવ-પ્રીત્યે પરાક્રમ કરેલાં તે આ જગતમાં બહાવ એમ નથી. આ મદાવીર બાલક પોતાની મરતીમાં બાલ-અબાલ સર્વ ઔપુરુષને યનયન નમવતો. ગોમાતા અને બ્રૂમિમાતાની એ મેવા કરતો. ગોકુલ અને ઘજ એનાં પરાક્રમ અને ચતુરાઇથી અનેક વખત સંકટોમાંથી બચી રાકયું હતું. શુરકુલમાં સુદામા જેવા રંક બાલણપુત્ર સાથે રહી અભ્યાસ કરી કૃષ્ણ યોગજ સગપમાં સર્વ વિદ્યાર્થી પારંગત બન્યો અને પાછો ઘજમાં આવી કુમારવીરના ખેલ ખેલ્યો. મામી પૂનગાને માનનાર એ બાલકે કંસના ગોકેસેલા અનેક ગુપ્ત હલારાએને વીળી વીળી માથો દતા. બાલ-જોના મહામર્થો થયોને અટકાવ્યા હતા અને હરિદ્રનારાયણને, ગાયોને અને જન્મભૂમિને દવી આપનાર થયો આદ્યો હતા. ઉદના આલતા આવેલા રહિપૂજનને બંધ કરાવી અને ગોવર્ધનની સેના અને યજ્ઞ એણેજ કરાવ્યા. ખરેખર, સર્વજ્ઞ અંધકાર અને ત્રાસ વર્તી રહ્યો હતો. લાં રસ-રાજ કૃષ્ણે સર્વમાં નવજીવન અને નવી આદ્યાઓ પૂરી હતી. પ્રેમ, સૌંદર્ય અને બહિરાનનો અવતાર કૃષ્ણના તેજસ્વી આરિગ્ધવરેજ માનવોના હૃદયમાં ઘડ રહ્યો હતો. દેશમાં ભારે કાન્તિનો સમય વેગથી આવી પહોંચતો હતો. કંસ અનેક પ્રવલ્લો છતાં લાચાર બનતો જતો હતો.

આર્ષોવર્નના સામાન્ય ખેલ અને પરવશ પ્રબળે દુઃખમાંથી છોડવવાને આમ તૈપારીઓ આવી રહી હતી. કામ્ભે ભારે હતું છતાં આશાનાં કિરણ ઉગી રહ્યાં હતાં. પ્રજુની ઇચ્છા ભારતનો નાથ કરવાની નહોતી. પ્રજુ આ દેનીયા કાન જેવા મદાસમર્થ કુમારોનું રક્ષણ કરતો. કૃષ્ણ સમાન ચતુર, વીર્યવાન અને યૌગિક સંપત્તિવાળો તરણુ હજીએ બીજો પેદા થયો નવવ્યો નથી. એ નરરાજ ઉગરી વર્ષ પછી આપણને પ્રેમધેલાં બનાવી નચથે. એમાં શું આશ્ચર્ય? કૃષ્ણ ધર્મ, સમાજ અને રાષ્ટ્રનો સુધારક હતો. ગોપાલજીનો પાલક હતો. ખેલુત હતો, ગોવાળ હતો-હરિદ્રોમાં ઉછરેલો એ અંધર્મ અને અન્યાયના નાશમાટેજ જીવ્યો હતો. એણે ભારતભૂમિમાંથી કુષ્ટોને નાથ કર્યો અને કરાવ્યો. નાનપણનો ગોપાલ અંતકાલ સુધી ગોપાલજ રહ્યો. એને રાજ્ય, સત્તા, કૌશર્થ્ય કયાની પડવાદ નહોતી; છતાં એ રાગનો રાગ, સર્વથી વધારે કૌશર્થ્યવાન અને પ્રજાવસાળી હતો. મદાન યોગી સમાન એ સર્વની વચ્ચે કેવળ જગતના કલ્યાણ અને હરિદ્ર-નારાયણની સેવા માટે સર્વમાં નિર્લેપલાવે રહી રમણુ કરતો. કૃષ્ણ વિશ્વની ત્રણે પ્રેમમૂર્તિ દની ભારે કુષ્ટોની કાલમૂર્તિ હતી. કૃષ્ણ ના હોત તો ભારતનો ધર્મ, સંસ્કૃતિ, સૌંદર્ય, સ્વાધી-નતા કષારનાયે રમરણુપટમાંથી પણ બૂસાઇ ગયાં હોત. પુરુષોત્તમ કૃષ્ણ ખેલુત અને ગોવાળો-માંથીજ પેદા થઇ શકે, રાજમહેલાતોમાંથી નરિ. આર્ષોવર્નના ઉદ્ધારક એ મદાન યોગીને ભારત-વર્ષ પાંચ દબ્બર વર્ષથી વંદન કરતું આવ્યું છે. આર્ષોવર્ન એ મદાન કુશળ અને નટરાજ યોગીની જીવનકલામાંથી બન'તકાલ પ્રેરણા મેળવ્યા કરશે.

કૃષ્ણે બલજગની સદાચથી મોનાને મારવાને તોડવેલા મામા કંસને માર્યો. કંસ કૃષ્ણને મારવા મધુરં બોલાવે છે, એ નવળીને આખીએ માગ્ય જનના મધુરાંમાં કૃષ્ણના રક્ષણ માટે બન આપવા આવી હતી. મધુરાં જેવા વિલાસી નમરનાં ઔપુરુષો પણ કૃષ્ણના રક્ષણ માટે આવર દનાં. કુદ કંસને સાદનાર એનો એક પણ સાધુ નહોતો. ગામડાના ગોવાળે એકલે હાથે સર્વની વચ્ચે

દવે એમ ધારો કે (૧) આપણા બધાં મોટાં મંદિરો (દિંદો, છત્ર, બૌદ) અને મરહદો-માં ઉચ્ચ ભાવનાવાળા ઉપદેશકો, સાધુ કે રમેલાજી હોય તો દરેક ગામડામાં કેટલી જામનિ આવી જાય ? એમ ધારો કે, આપણા બધા સાધુઓ અને કપરીશ અને સાધુઓમાં ઉચ્ચ આદર્શો અને સેવાભાવ હોય તો ગામડાંઓનું છત્રન કેટલું પવિત્ર થાય ? એમ ધારો કે, દેશના દરેક ધાર્મિક મહાનનો ઉપયોગ પ્રજાને આર્થિક, નૈનિક, માનસિક તથા શારીરિક બળ આપવાને માટે થાય તો દેશને કેટલો અનદદ ફાવેલો થાય ?

જ્યારે મદતપ્રદારી નથી જામનિ આવી ત્યારે ત્યાં કેટલા સાધુમતો પામ્યા હતા ? અને જોગમ પાડશાહીને ઉપજારી પાલનર માત્ર શિવાજી મદરાજ નહેતા, પણ રામદાસ સ્વામી જેવા અન્યેક સમર્થ ધર્મોપદેશકોએ પણ મદતપતો ભાગ લાવ્યો દેશને આજે પણ દેશમાં કેટલેકજે કેળવણીના, ધાર્મિક ઉપદેશના, રાજકીય ઉપદેશના આધારો સ્થપાયા છે અને તેમાં આધુનિક ખગિ-મુનિઓ, સાધુઓ, શિક્ષકો, પ્રચારકો, કાર્યકર્તાઓ કામ કરી રહ્યા છે. આવા કાર્યકર્તાઓમાં જે જુદાપણું હોય તે કાદી નાખીને તેમનો સદકાર થાય તો દેશમાં અજબ શક્તિ આવી જાય.

આપણે જે સુધારો કરવાનો છે તે બે દિશામાં: (૧) જે સાધુઓ અને ધર્મચર્ચા જેવન વિનાના જડ, અજ્ઞાન, વહેમી કે આરિત્રવગરના હોય તેમનો બદલાર થવો જોઈએ. (૨) ઉચ્ચ ભાવનાવાળા શિક્ષિત આરિત્રવાન નવજીવાનોએ આવા આશ્રમો, મંદિરો, મરહદો, ધર્મચર્ચામાં દાખલ થઈ જવું જોઈએ. દાખમાં જે સાધુઓ દુરાચારી છે તેમને તો જુલે મારવા એ પુષ્પનું કામ છે એ વિચારનો પ્રચાર કરવો. જે સાધુઓ આજસુ, જડ અને અજ્ઞાન છે તેમનામાં ચેતન આવે અને પ્રજાને ઉપકારક થાય એવી તાલીમ આપવી, અને નવા સાધુઓએ બધી સંસ્થાઓને કબજે કરવી. મીસર દેશના પાટનગર કેરોમાં જે મોટી મરહદ છે, તે અજ આજાર મોટી મુનિવર્તિદિ બની ગઈ છે. સર સુબ્રહ્મણ્ય આપરે સ્થપના કરી હતી કે, દરેક મંદિરમાં શાળા સ્થાપી દેવી જોઈએ, અને ત્યાં દરેક પ્રકારની કેળવણી આપી શકાય. જે પ્રજામાં ઉચ્ચ ભાવનાને પ્રચાર થશે તે પરતગ રહી શકેજ નહિ; એટલે ધાર્મિક રાજકીય, આર્થિક અને શારીરિક ઉન્નતિ સાથે સાથે થાય છે. ખરૂં જોતાં ધાર્મિક જગૃતિમાં આ બધી પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

આજના ધર્મચરુઓ, મદરાજો, સાધુઓ, સંન્યાસીઓ, કપરીશ, જોસાંધોના જીવનવિધે ટીકા કરવા માગતો નથી. પ્રજા જેને અથવા જેટલાને લાયક હોય છે તેને મળે છે. 'કરણી તેવી પાર ઉતરણી' એ કહેણીનો ખોધ પણ એવોજ છે. જે લોકોને સ્વચ્છતાનો ખ્યાલ નથી તે મંદિરને ઉકરડો બતાવી દેશે. આપણા આદર્શો, આપણી આકોશાઓ, આપણી જરૂરીઆતો દલકા નીચ પ્રકારની હોય તો પરિણામ કેવું આવે ? જ્યારે શીખ અકાળીઓ જગૃત થયા અને પોતાનાં શરકારો સ્થાપનનો નિશ્ચય કર્યો ત્યારે પ્રજામાં અજબ ચેતન આગ્યું. જો દિંદો પ્રજા પોતાના ધર્મચરુઓને સ્થાપનનો પ્રયત્ન કરે તો પચીસ વર્ષમાં કલ્પી ન શકાય એટલો સુધારો થઈ જાય. દાખમાં તો ગમે તેવા અજબ અજ્ઞાન માણસ, સજાચારી હોય કે નહિ તે છતાં પણ શરીર-પર રાખ ચોળીને બિલા માગે તો સોંકરો જીઓ તેની પૂજા કરવા મંદી જાય અને બિલા આપીને કાંચેલી બની જાય. આપણા સમાજમાં દરેક દર્બારો વહેમ જડ લાવીને બેઠા છે અને જે પ્રજાનો મોટો ભાગ અજબ છે તેના વહેમ કાઢવા જાડું અથતા છે. દવે તો યુવાનવર્ગ સમાજની લગામ દાખમાં લે અને પ્રજામાં સુત્રરકારો રેલવા માટે ગામડાંઓમાં કામ કરવાને બેસી જાય. પ્રજાને વધારે બળવાન, દિંમગવાન, નિશ્ચર, ઉઘમી અને ધર્મપરાયણ બનાવી દે તેજ આ દેશનો ઉદય થાય. જીબના પટપટારા અને લેખોની કિમત તો છે, પણ આરિત્રવાન પુરપનો સતતગ એજ ખરૂં ચેતન રેડી શકે છે, એજ મુશ્કેલીમાં થાય મૂકે છે. જો આપણા સુધારો સંતોષી થઈને ગામ-ડાંમાં બેસી જાય તો આપણે સુધારી અને પરતગવાની પુષ્કરી દેડી શકીએ.

(સં-૧૯૮૪-ના 'વિદુસ્તાન'ના દિપાલ્લવી અંકમાં લેખક:-ડૉ. સુમન્ત મહેતા.)

૭૦-જીવનની તેર ટુટિઓ-તેના ઉપાય

સાન્નાન્સિસરકોના જડ્જ રોક કોરમીકે માનવજીવનની તેર ભૂલોનું તારણ નીચે મુજબ કર્યું છે:-

- (૧) ખરાં અને ખોટાનું પોતાની માન્યતા મુજબનું જ ધોરણ નક્કી કરવાનો પ્રયત્ન કરવો છે.
- (૨) બીજાઓના આનંદનું પોતાની મોજના ધોરણે માપ કાઢવાની કોશીશ કરવી તે.
- (૩) આ જગતમાં બધાના એકસરખા મત હોવાની આશા રાખવી તે.
- (૪) બીનઅનુભવને ધ્યાનમાં નહિ લેવાની ભૂલ કરવી તે.
- (૫) બધાના સ્વભાવ એકસરખા કરવાની માયાકૃત કરવી તે.
- (૬) બીન અગત્યની નજીવી બાબતોમાં નગતું નહિ ચૂકવું તે.
- (૭) આપણાં કાર્યોમાં સંપૂર્ણતાની આશા રાખવી તે.
- (૮) જેનો કાંઈ ઉપાયજ ન હોય એવી બાબતોમાં પણ પોતાનાં તેમજ પારકાનાં હૈયાં બાળવાં તે.

(૯) જે કામ આપણે કરી શકીએ નહિ, તે બીજા કોઈથી થઈજ શકે નહિ એવો ધમક રાખવો તે.

(૧૦) દરેક માણસને બધાં, જેવી રીતે અને જે કાંઈ બની શકે તે મદદ નહિ કરવી તે.

(૧૧) આપણું પરિમિત, સંકુચિત અને અલ્પજ્ઞ મન બેટલું સમજી શકે તેજ બસ આખરી સત્ય છે, એમ માની બેસવું તે.

(૧૨) બીજાઓની નિર્બળતાનો કાંઈ ખ્યાલજ નહિ કરવો તે.

(૧૩) બહારની કસોટીથી સમાનતાનો નિર્ણય કરવો તે.

આવી બાબતમાં લગલગ બધાં માણસો સરખી ભૂલ કરે છે.

x

x

x

x

મી. એક કોરમીકે જીવનના લાંબા અનુભવ અને મનુષ્યસ્વભાવમાં રહેલી નૈસર્ગિક નિર્બળતાનો પાકો અભ્યાસ કર્યા પછીજ, ઉપરની તેર ભૂલોની શોધ કરેલી જણાય છે; અને જગતમાં અવનવા કલહો તેમજ કંકાસો ચાલી રહ્યા છે, તેનું કારણ પણ એજ ભૂલો છે ! જડ્જતરંગે જત જતના પક્ષકારોની તપાસ ચલાવવાની ધણાય જડ્જને તે તક મળે છે, પણ જેનામાં અભ્યાસી વૃત્તિનો અભાવ હોય, અને જે નિર્મળ બુદ્ધિથી વિચારી શકતો ન હોય, તે આવી શોધ કરી શકતો નથી. માનવજીવનની આ ભૂલો શોધનારે, તેમાંથી ઉગરવાના માર્ગો શોધી કાઢ્યા છે કે નહિ, તે હું જાણતો નથી; પણ મને તો લાગે છે કે, ઉપરની ભૂલોમાંથી અચવાનો એકમાત્ર ઉપાય 'હૃદયની વિશાળતા' છે. એ સર્વોત્તમ સદૃશ્ય સિવાય, ઉક્ત ભૂલોમાંથી અચવાનો બીજો કોઈ આરો જાણતો નથી, અને ઉચ્ચ કોટીના નૈતિક સંસ્કારો વગર હૃદયની વિશાળતાની આશા રાખવી, એ થોર વાવીને આશ્રયની આશા રાખવા બરોબર છે ! હૃદયની વિશાળતાનો સાદો અને સૂતરો ઉપાય તો સંક્ષિપ્તમાંજ જણાવવામાં આવ્યો છે; પણ ઉપરની તેર ભૂલોનું ક્રમવાર વિવેચન કરી, તેને ટાળવાના યોગ્ય ઉપાયો સૂચવવાનું જે કોઈ વિદ્વાન શિર-પર લેશે, તો તેણે જનતાની એક પ્રકારની અચ્છી સેવાજ બજાવેલી ગણાશે.

(દૈનિક "હિન્દુસ્થાન" ના એક અંકમાંથી)

૭૧-સુખની સોનેરી ચાવીઓ

સુખની પાછળ માણસ ગાત લાગે છે. કાંઈ તંદુરસ્તીમાં, કાંઈ પૈસાટકામાં, કાંઈ યશ-કીર્તિમાં, કાંઈ પારકે પૈસે પરમાનંદ કરવામાં અને કાંઈ સતોષમાંજ બધું સુખ જુએ છે ! આ બધા માનવતાઓમાં ધણું તથ્યાંય રહેલું છે, પણ અતિ કે અત્ય સતોષ જેમ પ્રગતિને અટકાવે છે, તેમ પૈસા કે કીર્તિ પાછળ ઘેસા થઇને ભગવાનના ધણી વાર ભયંકર દુઃખો પેદા કરે તેનાં કાળાં કપોં પળુ કરી બેસે છે ! માત્ર તંદુરસ્તીજ એક એવી વસ્તુ છે, કે જે “શરીર સુખી તો સુખી રાત્રી વાતે” વાળા સૂતને સાચું પાંદી બતાવે છે. પણ સુખની આ ચાવીઓ ઉપરાંત, શ્રી. આર્નોલ્ડ બેનેટ, “હર આઈ વેર ટુ લીવ અગેઇન ? (હરી જીવવાની મને તક મળે તો ?)” એ મથાળા દેખના એક મનનીય લેખમાં સુખની બે નવી સોનેરી ચાવીઓ રજુ કરી છે; અને આજે આવામાં કાંઈ પડયા દોષ એવો અંજાપાત કરતાં અનેક પામર પ્રાણીઓ જ્યાં ને ત્યાં નજરે પડતાં હોવાથી આ સોનેરી ચાવીઓ દાખ કરી તેના સદુપયોગ કરવાને તેઓ પ્રેરાય એ હિંદ જણાય છે. x x x

પ્રુથમીભગ્ન અને દયાળુ હૃદય

પ્રાતાના ક્ષેપમાં સુખના માર્ગે દર્શાવનાં આર્નોલ્ડ બેનેટ હશે છે કે સુખપ્રાપ્તિ અર્થે ધન, હોશિયારી અને તંદુરસ્તી મારે કાંઈ મારવામાં આવે છે પણ તેની ખરી ચાવીઓ તો “મીઅરફુલ ટેમ્પરામેન્ટ-પ્રુથમીભગ્ન આનંદી સ્વભાવ” અને “કાઇન્ડનેસ ઓફ હાર્ટ” દિલની દયા હૃદયના દયાળુપણામાં સમાયેલી છે. આનંદી સ્વભાવનો માણસ કેવો સુખી હોય છે અને તંદુરસ્તીને અપાયા, દહાવવા તેમજ વધારવામાં પણ પ્રુથમીભગ્ન કેવો સદાયક ચર્ષ ખરે છે તે તો સામાન્ય જીવિનો માણસ પણ સહેલાઈથી સમજી શકે છે. બારીક દૃષ્ટિએ જોતાં તંદુરસ્તી અને મેલિયલ સ્વભાવનો ‘આંધળા પાંચળા’ના ન્યાય મુજબ પરસ્પર આધાર દોષ એમ જણાય છે, પણ વધારે હંધા ઉનદાને જોતાં તંદુરસ્ત માણસ પ્રુથમીભગ્ન દોષ તેના કરતાં આનંદી મનુષ્ય સારો તંદુરસ્ત દોષ એમ વધારે જોવામાં આવે છે. હાલમાંના પૂનગા જેવા ખાઉં-કરકુદામોએ તેથી જો સુખી રહેવું દોષ તો, આનંદી સ્વભાવના બતવાની ખાસ કોશીય કરવી જોઈએ.

દયાળુ દિલના સંજયમાં શાખાઈ કરવા બેસીએ તો ‘દયા’ કેને કહેવી તેજ નહીં કરવામાં મિત્ર વાંધા કાંઈ વગર રહે તેમ નથી ! અનિદયા કે ખોટી દયાથી રિંદુમન, જાની આજે ગાડી દસા શુભ માન છે, એટલે સુખના માર્ગે મેલતાં દયાળુ રિવતી ચાવીઓ બહુજ સંજાળથી ઉપયોગ કર્યો ખરે છે. ખરી દયા તો વગર કસ્ટર જે મનુષ્ય પીડાતો દોષ તેના પ્રત્યે મહાભાવ બતાવી તેને સદાવના કર્યો તે છે. કરામતના દાસકાં વધારી સમાજપર બેભાન થઈ ખરેખર મારે જીવ મીઠાડી તાબવે, તે દયા નહિ પણ કેવળ ભગમ્મ છે ! પણ અવિચારી શ્રમ દાહારી શનિના વેગર કરવા છતાં, જે રેટરનું ખાવડું-કે અને તંદિરા પુરવું પડેવાનું-પણ મેગવી શકેના ન દેખ, અને જેની મહેનતના પૈસા અસંખ્ય રોજા અને દુઃખો પડવાની પાડના દોષ, તેજ ખોખરી દયાને પાત્ર છે; અને તેથી દયા જેનાં દિલમાં દુનરી નીકળતી દોષ તેજ મનુષ્ય અમલતે, પુન સુખ અનુભવે, જનતાને પણ સુખી કરી શકે. દેવજ વાયક ! જો તાર ખરેખર સુખી થવું દોષ તો ઉપરની બેનેટ સોનેરી ચાવી દેશ કરા કે !

(દિનિકે ‘રિંદુરશાન’ના એક અંકમાં પ્રુથમીભગ્નના આશ્વાસન)

૭૨-બનાવટી ધી

પાંચેક વર્ષ પહેલાં સૌથી પહેલી વાર ભારતવર્ષમાંજ ધીની ખોટ પૂરવા માટે બનાવટી તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું. આ કામ ઇરનાકયુલમની 'તાતા ઑઇલ કંપની'એ કર્યું હતું. એ વાય છે કે, તેણે નાળિયેરના તેલને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી સાફ કરીને 'કોકોએમ' નામ રાખ્યું અને તે ધીનું કામ આપે છે, એમ કહીને તેને વેચવામાં આવતું હતું. આ વાતની પ્રતિષ્ઠિ જાહેરાત પણ ખૂબ કરવામાં આવી હતી. તેજ સમયથી હોલેન્ડથી પણ બનાવટી ધી લાગ્યું; એટલુંજ નહિ પણ સર્વ પ્રકારનાં બનાવટી ધી વધારે પ્રમાણમાં આવવા લાગ્યાં અને તે એટલે સુધી કે હવે બજારમાં શુદ્ધ ધી મળવું પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે અને હવે તે જાણ દિવસોમાં ધીની જગાએ આ બનાવટી ધીજ વેચાતું હશે. બજારમાં તે ખૂબ દાખલ થઈ ગયું છે. પહેલાં ધી-તેલની બનાવેલી ચીજો મળતી હતી. હવે કોકોએમ અને બનાવટી ધીનીજ બનેલી ચીજો વેચાય છે; અને આ બનાવટી ધીની ભેળસેળ કરવી એ તો ધીના વેપારીઓ માટે વધારે નોંધ કરવાનું આગાહ સાધન મળી ગયું છે. આ નકલી વસ્તુઓના પ્રચારથી કેટલાક દિવસોમાં ધીનો ઉપયોગજ બંધ થઈ જશે અને એથી આપણા ખાવાના પદાર્થોમાં એક ખાસ પૌષ્ટિક પદાર્થની ઉણપ રહ્યા કરશે અને તેથી આપણું લાંબુ તૂટ્યું આરોગ્ય પણ વધારે નેબમભર્યું બની જશે. બનાવટી ધી એ શી બલા છે અને તેના શું ઇતિહાસ છે તેનું વર્ણન ડૉ. એસ. એન. દે-ડી. ડી. એમ. ડી. પી. એચ.) એમણે તેમના એક મહત્વના લેખમાં વિસ્તારપૂર્વક લખ્યું છે. તેનો કેટલોક ભાગ અત્રે રજૂ કરીએ છીએ. તેઓ લખે છે કે:-

વનસ્પતિ-ધી

અહીં કેટલાક સમયથી વનસ્પતિ-ધીનું નામ આપણા સાંભળવામાં આવવા લાગ્યું છે. કેટલાક માણસો તેને બનાવટી ધી અને વિલાયતી ધી પણ કહે છે. આ ધી ભારતવર્ષમાં પહેલાં દેશથી વેચાવા આવે છે. તેના વેપારીઓ કહે છે કે, તેમણે ભારતવર્ષના ગરીબ લોકો કે જેઓ ગાયબેરાનાં ધી ખરીદી શકતા નથી તેઓ ખરીદી શકે અને શાક-પુરીની મજા માણી શકે, એટલા માટેજ આ ધી બનાવેલું છે. યુરોપે ભારતવાસીઓનાં અંતરમાં તેની વૈજ્ઞાનિક યોગ્યતાની ધાર તો જમાવી રાખેલીજ છે. મોટા ભાગના ભોળા ભારતવાસીઓ એમજ માની લે છે કે, વિજ્ઞાનનાં વિદ્વાનોએ કાંઈ યંત્ર શોધી કાઢીને ઘાસમાંથી પણ ધીરૂપી તત્ત્વ ખેંચી કાઢ્યું હોય તોપણ તરત શી ? ગાય પણ ઘાસજ ખાય છે ને. પરંતુ એ વાત સિદ્ધ થઈ ગઈ છે કે, આ વનસ્પતિ-ધીમાં ધીનો એક પણ ગુણ હોતો નથી. જે દેર ખરા સોનામાં અને બનાવટી સોનામાં હોય છે તેજ દેર આ બન્ને પ્રકારના ધીમાં પણ છે.

તો પછી વનસ્પતિ-ધી શું છે ? એ તો જમાવેલું તેજ છે. એમાં અને તેજમાં એટલો ફેર છે કે તેજ દરતુ નથી અને એ દરી નય છે. અને એમાં તેજની વાસ દોળી નથી. ભારતવર્ષમાં અનેક પ્રકારના તેજી ખાવા થાય છે, તેજ કેવળ આ બીયાં બીજાં પણ ઘણાં ઉપયોગમાં આવે છે. વનસ્પતિ-ધીના બનાવનારા દેર, વન, વેપારીઓ આ બીયાં ખરીદીને યુરોપ લઈ જાય છે. તેઓ તેનું તેજ કાઢે છે અને પછી તે તેજને સાફ કરીને જમાવી દે છે. આ પ્રમાણે વનસ્પતિ ધી તૈયાર થાય છે અને પછી ભારતવર્ષના બજારમાં વેચાવા લાગે છે. હવે આપણે વનસ્પતિ-ધી ખાઈએ છીએ તેનો અર્થ એ થયો કે, આપણે તેજ ખાઈએ છીએ અને તે પણ આપણા દેશનું નહિ પણ પરદેશનું. વિદેશીઓના ભારતવર્ષ કેરની કૃપા તો બુઝો કે, આ ધી તેઓ તેમના પેનાનાં ઘણાં મોટાં સંખ્યાવાળા ગરીબ દેશોનાં બુઝોને નહિ આપના માત્ર અમારાજ ગરીબ ભાઈઓને માટે મોકલે છે. આ વનસ્પતિ-ધી ભારતવાસીઓને સમજવવા કરતે છે કે, વનસ્પતિ-ધી-ખરોટે શુદ્ધ ધીનાં નામ છે. તેમ. ન હોય-ખૂબ શુદ્ધિપૂર્વક તૈયાર કરવામાં આવે છે અને તેનાથી કેટલુંક પ્રકારનું કાર્ય અર્થન થતું નથી. તેથી શુદ્ધ ધીને જાહેર તેના ઉપયોગ કરવામાં કંઈજ નુકસાન નથી. પરંતુ

દમણાં થોડા સમય ઉપરજ રેટ કાઢી-સકમાં બારનીય પ્રેકિકલ સર્વિસના મુખ્ય મેજર જનરલ સાઈમન્સે આ ધીના વિરોધ કરતાં કહ્યું હતું કે “આ વસ્તુનું નામ ‘ઘી’ રાખવું જોઈએ નથી. એ જમાવેલું તેણ છે અને તેણને ઘી તરીકે ગણવું ખીલકેલ જોઈએ નથી. એમાં ધીનાં પૌષ્ટિક તત્ત્વોનું તો નામનિશાન પણ નથી.” આ ઘી તંદુરસ્તીને માટે સામદાયક છે કે નહિ, આ દેશમાં પણ તે નૈવાર કરી શકાય કે નહિ અને તેને ‘ઘી’ કહેવાય કે નહિ વગેરે બાબતો ઉપર રેટ કાર્ગિસલમાં ચર્ચા ચાલી હતી.

આ ઘી આરોગ્યને માટે લાભદાયક છે કે નહિ એ વિશે અમે વિશેષ નહિ જાણીએ. જ્યારે એમાં ધીનાં પૌષ્ટિક તત્ત્વો જ નથી તો પછી એ ધીના કાપડા શી રીતે પહોંચાદી શકે ? અનુભવી ડોક્ટરોનો અભિપ્રાય છે કે, એથી તો તુકસાનજી વિશેષ થાય. બાળકોને તો તે કદી પણ આપવું જોઈએ નહિ. એથી તેઓની શુદ્ધિજ અટકે જાય છે. વળી એના મેનદથી મશું અને હાતનાં દરદી થાય છે તથા રૂંદસાં નબળાં પડી જાય છે. જ્યાંસુધી કેસનિકે પદ્ધતિએ ખરા ધીનાં તત્ત્વો એ બનાવટી ધીમાં છે એવું સાબીત ન કરી શકાય ત્યાંસુધી કાપડો કરીને પણ તેનું વેચાણ બંધ કરવું જોઈએ. જનતા અને વેપારીઓના સ્વાર્થ એક નજ હોઈ શકે. વેપારીઓના સ્વાર્થને ખાતર સામાન્ય જનતાના આરોગ્ય ઉપર છરી ફરવા દેવી એ કોઈ પણ રીતે જોઈએ નથી. જ્યાં સામાન્ય જનતાના સ્વારથનો સવાલ હોય ત્યાં વેપારીઓના સ્વાર્થનું જલિહાન આપવું એજ આપ છે. સરકારે આવાં બનાવટી ધીની આવક અને વેચાણ રોકવા માટે કાપડા બનાવવા જોઈએ. આ બાબતનો ખાસ પ્રયત્ન થવે જોઈએ અને સરકારને કાપડો કરવાની દરજ પાડવી જોઈએ. એાછામાં એાછું એકલું તો થયું જ જોઈએ કે, વનસ્પતિ ધીની નહોરાતોમાં સ્પષ્ટપણે સૂચેલું હોવું જોઈએ કે આ વનસ્પતિ-પદાર્થ ધીથી બહુજ પ્રકારનો છે અને તેમાં ધીનાં પૌષ્ટિક તત્ત્વોના સ્વંતર અભાવ છે, કે જોથી ખરીદનારાઓને છેવરાવાનો સંભવ ન રહે. ઉચ્ચેક વગેરે દેશમાં આવા કાપડા બન્યા છે. જે ખાવાના પદાર્થો જનતાના આરોગ્યને અનુકૂળ નથી હોતા તેનું વેચાણ બંધ કરવામાં આવે છે અને ક્યાંક દેખાય તો તેનો નાશ કરવામાં આવે છે. ભારત સરકાર આ બાબતમાં બહુ બેદરકાર અને બાળસુ છે, પણ આપણે આપણો પ્રયત્ન નહિ છોડવો જોઈએ. પ્રત્યેક મ્યુનિસિપાલિટી અને છત્તા બોર્ડોએ પણ આ ધીના વેપારને એાછામાં એાછા ચોતાની દહમાંથી તો દેશનિકાલ કરવો જ જોઈએ.

(‘સરસ્વતી’ ના એક અંકમાંથી શીનાય સિંદના લેખને અનુવાદ)

૭૩-આ તે કારખાનાં કે કસાઈખાનાં ?

ઇન્ડો-ગની નદીઓનાં પાણી ઝેરી થતાં જાય છે!—નદીઓનાં પાણી એાખખાં રાખવાની લાગ મલાવતારી એક સોસાઈટી ઇન્ડો-ગમાં રચાય છે અને એ સંસ્થા કહે છે કે, આજે ઇન્ડો-ગની નદીઓનાં પાણી પીવાં જોખમભરેલાં થયા છે, માથોના દુધ ઉપર એ પાણીની ખરાબ અસર થવા લાગી છે, નદીઓની ખીણોમાં ઉતરતા ધાસચારો નાશ પામવા લાગ્યો છે, નદીઓનાં પાણીમાં નદાવાતું અને તરવાતું થયું જોખમભર્યું બન્યું છે, નદીકાંડાનાં પ્રશ્નો સૂઝાઈ જવા લાગ્યાં છે, પંખીઓ નદીકાંડાને દવે તણ દેવા લાગ્યાં છે અને નદીઓનાં પાણી એવાં ઝેરી થયાં છે કે તેમાં નદાવાયી આખ અને નાક ઉપર ખરાબ અસર થાય છે ! નદીના પાણી ઝેરી થવાનું કારણ એ છે કે, ઇન્ડો-ગમાં નદીઓના કાઠાપર બૂદા બૂદા ઉઘોઓનાં કારખાનાં છે અને એ કારખાનાંઓનાં મેલાં પાણી તથા કચરા નદીઓમાં પહોંચી દેવામાં આવે છે ! અમદાવાદની કેસીફા મીલનું મંદુ પાણી અને અમદાવાદની ગટરોનું મંદુ પાણી સાબરમતી નદીમાં જવા દેવામાં આવે છે તેનું શું ?

(આમજ મગમગાઈ જમીનમાં ખાતરરે બજાયા, તે પાચાત્ય સુધારાના આંધળા અનુકરણના પ્રતાપે દવે મંત્રા ચમુનાદિ મદાપવિત્ર જળવાળી નદીઓમાં તેનાકિનારે આવેલી સુધારક મ્યુનિસિપાલિટીઓ ગટરદાન પધરાવીને એ નદીઓનું પાણી પીનારા કસોડા મનુષ્યોની મેલા ઉપગમે છે કે દાનિ ઉપગમે છે ! વિદેશી સિસુમે વરાવેલી કુણદિ સુધારાને નામે કુધારા ન પતાવે તો શું કરે !

ખરાબ વિશુ—અખંદાનંદ.)

પાનમાં બીજાં માનવાથી સોમાં યુકે વધારે પ્રમાણમાં નીકળવા છાંયે છે, તેથી તે મો અને બહુ મુશ્કેલી ધારે તે પાન ખાવાથી તરુવટ થાય છે, નરમ લીપડાં બને છે અને મેલી કુર્મકે દર થાય છે. બોજન પછી પાન માનવાથી પચ્ચામાં મરડ કરે છે. કેટલાક કહે પણ દર થાય છે. મેથી પાચક અર્ધપિચ્છેની કાષે વન કેડીયા તરુ મનુષ્યના કેસમાં આપવામાં આવે છે. કદરી દવા આપા પછી પાન અર્ધ દેવથી મોં કાઢે પણ તરુ છે. તરુની બની ખાંસમાં તે કદને બદલાર કહે છે.

પાનના ફાવ--તે કે મોંકે મે બીજાં કાન ખાવાથી કાંઈ કાન બે ખરે, પરંતુ તેમાં ઘાંતે નથી કે તેનાથી નુકસાન થતું નથી. બે અંકમયુકે કાન બેજનની પછી કાન મેકે કે મે પાન ખાવામાં આવે, તે તેનાથી રાત્રી કરવાં બાજુ રીકેલ થાય છે; પણ તે તેના મેથી કાંઈ ઉપયોગ કરવામાં આવે તે તે થયું બાદે નુકસાન થાય છે. પણ તેથી રોજ દસ-પંદર પાન ખાયા કરે છે. કેટલાક તે આ સંખ્યાને મો કુપી પણ વધારે કે મો; પરંતુ બને તેને તેનાં દુષ્પરિણામ બોગવમાં પડે છે ત્યારેજ તે સમજે છે.

હારતવર્ષમાં રોકે ૬૦ ટકા સોમાં હાનના રોગોની કલિયાહ સંખ્યામાં આવે છે, પહેલાં આળીસ-પચાસ વર્ષની અવસ્થામાંજ સોમાંના બધા હાન પડે જાય છે. મરુખામીન માણમેજ એવા જોવામાં આવે છે કે જોના હાન રહાવવાકુપી કામ આપે યાતા દોષ અને તે એટલે કુપી કે હાંત પડવા એ તેા છવનની એક સામાજ્ય પડના મનાય છે. અર્ધમ પચાસ વર્ષની ઉંમર થતાંમાં હાંત પડી જાય તેા તેને સોમાં રોજન નહો માનના, પરંતુ એ તાન સિદ્ધ થઈ થઈ છે કે, સોમાં નેત્રુ કે તેથી પણ વધારે સોમાંના હાંત પડવાનું કારણ તેઓ પાનને પછેજ વધારે ઉપયોગ કરે છે તેજ છે. વાત એવા છે કે, પાનના રસા, મેપારીના ત્રીજા દુકક અને ચૂનો હાંતોની વચ્ચે કસાઈ જાય છે અને તે એટલા પ્રમાણમાં વધી જાય છે કે, હાંતો ઉપર જોર દહને તેની વચમાંના કામને વધારી મૂકે છે અને તેને દૂર કરવા માટે છત્ર દરેકાં હાંત તરફ થયા કરે છે. કેટલાક સમય પછી અવાળાં દુઃખવા મરડે છે અને તેની અંદર પડે ઉત્પન્ન થાય છે. અને હાંતોમાં અસજ પીડા થયા લાગે છે. અને કેટલાક સમય પછી જ્યારે તેની જડની નસો વગેરે સારી રીતે નાણુદ થઈ જાય છે એટલે તે પડી જાય છે. આ પ્રમાણે પાનનું વ્યસન હાંતોના નાશ કરે છે. અને સોમાં હાંત વિના બોજનને સારી રીતે નદિ ચાવી શકવાથી તેને જિમ ને જિમજીવતાની જાય છે. પરિણામે હાંતનું કામ પેટને કરવું પડે છે અને તે પછુ કેટલાક સમય પછી જાણું પડી જાય છે. બોજન સારી રીતે પચતું નથી અને મનુષ્ય નિર્બળ થતા થતા અંતે મોતના પાનના વ્યસનને લીધે કાળના મુખમાં જઈ પડે છે.

પહેલાં કદવાયા પ્રમાણે પાન ખાવાથી મુખમાં યુકે અધિક માત્રામાં પેલ થાય છે ખરું, પરંતુ જેમને જુદુ પાન ખાવાથી રેવ છે તેમનું થયું ખરું યુકે આખા દિવસમાં નકામું નીકળી જાય છે, અને બોજન વખતે જુદુજી એણું નીકળે છે. પરિણામ એ આવે છે કે, બોજનમાં યુકે સારી રીતે નદિ કળવાથી રદાર્થ નામનો પદાર્થ સારી રીતે પચી શકતો નથી. કેટલાક સોમાં પાનની સાથે તંબાકુ ખાયા કરે છે. પરંતુ પાન અને તંબાકુનું મિશ્રણ થવાથી મોંની અંદરની કોમળ ચામડી અને તાનતંત્રુઓના નાશ થઈ જાય છે. અને બોજનમાં કદી પણ સ્વાદ આવતો નથી. તેથી પાનના વિશેષ ઉપયોગ કરનારાઓને બોજનની ઇચ્છા બહુ ઓછી થાય છે અને તેમાં કંઈ સ્વાદ પણ આવતો નથી. પાન, ચૂનો અને કાંધો વગેરે વધુ પ્રમાણમાં લેવાથી પાચનશક્તિને પણ ઓછી કરી નાંખે છે. અસ્તુ. વધારે પાન ખાવાથી જૂથ ઓછી થઈ જાય છે, બોજનનો સ્વાદ અનુભવતો નથી અને નથી તેા તે બરાબર પાચન થતું.

કારિકે કારિકે વધારે પાન ખાવાથી જીમ અને ગાંઠમાં ફેલાયા પણ થઈ જાય છે. પાનના ચૂનોને લીધે સોમાંના 'કલિયાચ' નામનો પદાર્થ વધી જાય છે અને તેને લીધે અનેક લવાનક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. જીવન-તરવ (વાઈટીરી) એણું થઈ જાય છે અને રોગોના કુમસા

જલદી થવા લાગે છે. પાનમાં દારૂ વગેરેના જેવો કંઈક નશો પણ હોય છે અને તેને ક્ષીરે નિર્બળતા આવતી જાય છે.

આ પ્રમાણે પાનમાં કંઈક લાભ પણ છે, તો તેનાથી કેટલાયગણા દોષ છે. તેથીજ જેઓ તેના ગુણદોષ જાણે છે તેઓ હમેશાં તેનો પ્રચાર ઓછો થાય તેવા પ્રયત્નો કરે છે. પહેલાં લખ્યા પ્રમાણે ભોજન પછી એક બે પાનખીડાં લેવાથી તુકસાન નથી, પણ જો સંયમ નહિ રહે તો તે આદત ધીરે ધીરે વધતી જશે અને પછીથી તેના સકંજામાંથી છૂટવું ભારે થઈ પડશે. લોકો એક પછી બે અને બે પછી ચાર એમ વધારતા વધારતા અંતે પાનની સંખ્યા પંદર, વીસ અને પચીસ સુધી પહોંચાડી દે છે. કેટલાક લોક તો પચાસથી સો ખીડાંસુધી એક દિવસમાં ખાય છે અને અંતે આ વ્યસનની વૃદ્ધિને કારણે તેમને આરોગ્યથી હાથ ધોઈ નાખવા પડે છે. તેઓ દાંત અને પાચનશક્તિને ગુમાવી દઇને સદાને માટે વૃદ્ધ બની બેસે છે તેથી સૌથી સારું તો એ છે કે, આ વ્યસનમાં પડવુંજ નહિ. જો પાન ખાવું કોઈ પણ કારણે જરૂરતું લાગે તો પણ એક બે ખીડાંથી વધારે લેવાં જોઈએ નહિ.

સમાજની પ્રત્યેક વ્યક્તિત્વ કર્તવ્ય છે કે, તે પાનના પ્રચારને ઘટાડવાનો યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરે કે જેથી ભારતમાતાના કલંકરૂપ દાંતવિનાના માણસોની સંખ્યા ઓછી થાય. જો વાચકો આ લેખ ઉપર ધ્યાન આપી તેનો કંઈ પણ ઉપયોગ કરશે તો અમે ભવિષ્યમાં કેટલીક રાજના વ્યવહારમાં આવતી ચીજો ઉપર વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ પ્રકાશ પાડવાનો પ્રયત્ન કરીશું.

(“માધુરી”ના એક અંકમાં મૂળલેખક શ્રી. રામકુમાર સિંહ.)

૭૫-બ્રહ્માંડ ભેદી તું ગયો!

સરકારના દરબારનો કેદી બન્યો તું આખરે;
પિંજર તજી સરકી ગયો ઉડી ગયો તું ક્યાં જતીન?
અન્યાયની સામે ઝૂઝી ઝૂંડો ચઢાવ્યો યુદ્ધનો;
બે-મૂલ તારા દેહને સોધો કર્યો તે હા જતીન!
લાંબા પ્રવાસો આ મુસાફીર! વિશ્વના નહિ પાલવ્યા?
સંસાર-અટવીના પથે થંભી ગયો તું હા જતીન!
આલમતણી શ્રીર્તિ વરી, દૂર-દૂર તું પસરી ગયો;
શરૂ શહીદાની સજા છતી ગયો તુએ જતીન!
મૃત્યુ અમરના મોઝમાં લડવીર! તું ડૂબી ગયો;
દહેજત અમીરી આખતાં તુએ ધરાયો ના જતીન!
લાખો મુલાયમ દિવસે વાયજ તને કરવાં ગમ્યાં?
લાખો રહાવી તું ગયો હસતો છતાં તુએ જતીન!
છન્યો જગે જગ છતીને બ્રહ્માંડ ભેદી તું ગયો;
તારા પુનિત ચરણે પડી વંદુ તને દુએ જતીન!

(ના. ૨૨-૯-૨૬ના “બે ઘડી મોજ”માં લેખક:-ડૉ. મો. રા.)

૭૬-મરજી પ્રમાણે વરસાદ વરસાવી શકાય છે.

મુજબમાં માંડા દિવસો દરમિયાન વરસાદ ખૂબ થયો. મરજીના વાતમાંથી જાણ થઈ શકે છે. ક્યારના મેમ્બરની કુપાયાઓ કરી રહ્યા હતા. પરંતુ તેના મેમ્બરની બાંધે કુપાયા. 'સા...અ' વરસાદ ક્યારે જાણ નીકળ્યા હતા નથી? 'ની' ના વરસાદ થયે શાય તે સારું. 'ગે'ના વરસાદે એ કંઈકેટલા દેરો કરતા પ્રાંથા. કેટલાકેને આ રિપ્લિમાં સ્વભાવન: એવા કંઈક દેરો કે 'અમદ' વરસાવવાની કાંઈ કપાયામાં નોંધ નોંડી જાય મુજબ વરસાદ વરસે તો કે વરસાવી દેવા આપણે કાંઈકેટલા દેરો નોંડી દેતા?'

એવી કાંઈક કંઈકેટલા દેરો આપી પુછ જાણ આપું છું કે, 'અમદ' વરસાદ વરસાવવાના પ્રયોગ દરમિયાન યુનિવર્સિટીના ક્રાંતિ આર્થ નામે કનેક્ટીંગ લાઈન થઈ ગયો, વાન માર્ગ-જનક છે ખરી, પણ થયું આભરજનક નો એ છે કે 'મરજી પ્રમાણે' વરસાદ વરસાવવાની શોધ જાપાનના ઓખાપામા ગામના વનની મસાનાકોનો પ્રદારજે થયો પૂરું કરી છે; અને રૂંધે થયાં એ કંઈ નહિ તો વરસાદની બાજબમાં ફરજતર વિજ્ઞાન મેગેઝીન મુજબ છે.

મીં નોશુદારા ૬૦ વર્ષના ૧૬ મુદરજ છે. એમની પ્રવાસગણા સુનેવામાં પાંચ નામની સમુદ્રની સપાટીથી ૧૨૦૦ ફીટની ઉંચાઈએ આવેલી એક જગત્પર છે. મીં નોશુદારાનું વરસાદ વરસાવવાનું વંત્ર બુદ્ધિ સરળ અને સોદુ છે. એ વંત્ર સાક્ષાત્ ને રોડાના બનેલા ૫૦-૮૦ ફીટની ઉંચાઈનો એક 'ટાવર' ૨૦-૩૦ ફીટ ઉંચાઈનો એક સાંભળો અને થોડાક વિજ્ઞાનોના તાર, આટલી વસ્તુઓનું બનેલું છે. થાંભલાને મથાળે વિજ્ઞાનોનો એક સાકારકારીય કરવાનો ગોળો મોડાઈને છે.

આ વંત્રની કાર્યપદ્ધતિ પણ એટલી સરળ છે: એક વંત્રદારા ૨૦૦ વોલ્ટની વિજ્ઞાનને ૮૦,૦૦૦ વોલ્ટની વિજ્ઞાનમાં ફેરવી નાખવામાં આવે છે અને એ વિજ્ઞાનકે પ્રવાદને સીધા પ્રવાદનું રૂપ અપાય છે. નેગેટિવ વિજ્ઞાનને પૃથ્વીમાં જવા દેવામાં આવે છે અને પોઝિટિવ વિજ્ઞાનને આસપાસ ફેલાવવામાં આવે છે. એ રીતે ફેલાયેલી વિજ્ઞાની વાતાવરણના બેજ પર અસર કરે છે; અને પરિણામે થોડાજ વારે પવનનો અને ઝાડોઓમાંથી ઢાળાં વાદળો નીકળી આપીને ટાવરની ઉપર પેરાઈ જાય છે. વિજ્ઞાની એ વાદળોમાંના બેજ પર અસર કરે છે અને એથી વરસાદ પડવા માંડે છે. થોડા વખત સાકારજી છાંટા પડ્યા પછી જોરમાં વરસાદ આવે છે. એ વરસાદ પાંચ ૭ માઈલના વિસ્તારમાં પડે છે અને ૬૨ ૬ ચોરસફીટ દીઠ ૧૫ ગેલન પાણીની રાસ આવે છે, અનાદિટના સમયમાં આટલો વરસાદ આશીર્વાદરૂપ થઈ પડે છે.

મીં નોશુદારાના 'રૂપિ ઉપાદક' વંત્રની યાંત્રિક ખુબી આટલીજ છે!

મીં નોશુદારાનો પહેલો પ્રયોગ ૧૯૦૦ ની સાલમાં વામાટોના ઉનેબી કુંગરપર થયો અને ફોલ્ડમંદ નીવડ્યો. એ પ્રયોગને અંતે પહેલા વરસાદ માત્ર એક કલાક રહ્યો અને મીં નોશુદારાની એ લોકસેવા માટે એમને રાષ્ટ્રીય પ્રસિદ્ધિ મળવાને બદલે એમને માત્ર સ્થાનિક ખ્યાલિ મળી આવું દારજી ૨૫૬ છે. જાપાની જનતા નવી શોધોપ્રત્યે ઘણી ખરી ઉઠાસીન રહે છે, અને તેમાં જ મીં નોશુદારાની શોધ તો એટલી અદ્ભુત હતી કે જોવા વિના કોઈ માની શકે નહિ.

૧૯૦૧ ના વર્ષમાં મીં નોશુદારા ટોક્યોમાં કેન નામના પ્રદેશમાં ગયા. ત્યાં એમણે વરસાદને અજાતે પીળાં પડી ગયેલાં મેનરો અને સુકાઈ ગયેલી વનસ્પતિ જોઈ. એમણે થોડાંતો નવી શોધનો ઉપયોગ કરીને વનસ્પતિને નવજીવન આપ્યું. લોકોના આશ્ચર્ય ને દર્શનો પાર ન રહ્યો. તેઓએ મિં નોશુદારાના માનમાં બન્ધ ઉઘણી કરી. એ ઉઘણી ચાલતી હતી એવામાં કેટલાક જવાન માથુંસો 'સેક' નામના દારૂનું એક પીપ લાઈને ત્યાં આપ્યા. એનું કારણ પૂછતાં તેઓએ ખુલાસો કર્યો કે, પડોશમાં રહેતા એક સુધારને આ પ્રયોગ ફોલ્ડમંદ થશે એવો વિશ્વાસ નહોતો; તેથી એણે એવી ચારત મારેલી કે 'એ આ પ્રયોગથી વરસાદ વરસે તો હું તમને બધાને દારૂના દારૂનું રનાન કરાડું' ચારત વિચિત્ર હતી; અને વરસાદ થયો ત્યારે એ સુધાર ગભરાયો અને 'સેક'ના આ પીપથીજ એનો છૂટકારો કરવા અમને વીનવ્યા.

પરથી વર્ષ રહીને ૧૯૦૪ માં મીં નોજુદારાને યોશીપ્રી પ્રદેશમાંથી તેજ આપ્યું. એ જો અનાદિતિએ ઉલ્લેખ કરી મૂક્યો હતો અને લોટો ખૂબ કંટાળા ગયા હતા. મીં નોજુદારાને પછી યંત્ર આસાદિયામાં ટેકરીના ચિખરપર ગોઠ્યું. કોકોનાં ટાલેટોનાં એ જોવા ભેગાં થયાં. તેઓ વાને મુસળધાર વરસાદ શરૂ થયો અને કેટલાક કલાકો સુધી વરસતો રહ્યો. યોશીકાનાં લોકો એકબીજાને દર્શિત થયા કે તેઓએ મીં નોજુદારાને કેટલાક દિવસો સુધી પોતાના ગામમાંથી ગળાવેલા હતા.

આ તો મીં નોજુદારાના શરૂઆતના પ્રયોગો થયા. એ પછી એમણે અનેક વર્ષો સુધી કુદરતના પ્રયોગો કર્યા છે. ત્યારમાં તેઓ કોરિયામાં છે. કોરિયા એ અનાદિતિના પ્રદેશ હોવાથી તેઓની કોરિયા ત્યાં વિશેષ કલ્યાણકારી થઈ પડ્યો. (તા. ૧૪-૭-૧૯૨૬ના "જો વડી મોર" પૃષ્ઠ ૧૦૦)

૭૭-પરમ્પરી તરફ આકર્ષાઈ પાયમાલ થયેલા પુરુષો

(૧) મીં ૧૯૦૬ માં હુનાયદ રોટના એક મેડીકલ ઓફિસર એક સ્ત્રી હર્ડની આગળ ગયા. તે ગુન્યા મારે તેમને મળીને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા.

(૨) મીં ૧૯૦૬ માં એક ડૉક્ટર એક સ્ત્રી હર્ડની આગળ લીધી હતી. તે ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા. (ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા.)

(૩) મીં ૧૯૦૬ માં એક ડૉક્ટર એક સ્ત્રી હર્ડની આગળ લીધી હતી. તે ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા. (ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા.)

(૪) મીં ૧૯૦૬ માં એક ડૉક્ટર એક સ્ત્રી હર્ડની આગળ લીધી હતી. તે ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા. (ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા.)

(૫) મીં ૧૯૦૬ માં એક ડૉક્ટર એક સ્ત્રી હર્ડની આગળ લીધી હતી. તે ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા. (ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા.)

(૬) મીં ૧૯૦૬ માં એક ડૉક્ટર એક સ્ત્રી હર્ડની આગળ લીધી હતી. તે ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા. (ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા.)

(૭) મીં ૧૯૦૬ માં એક ડૉક્ટર એક સ્ત્રી હર્ડની આગળ લીધી હતી. તે ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા. (ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા.)

(૮) મીં ૧૯૦૬ માં એક ડૉક્ટર એક સ્ત્રી હર્ડની આગળ લીધી હતી. તે ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા. (ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા.)

(૯) મીં ૧૯૦૬ માં એક ડૉક્ટર એક સ્ત્રી હર્ડની આગળ લીધી હતી. તે ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા. (ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા.)

(૧૦) મીં ૧૯૦૬ માં એક ડૉક્ટર એક સ્ત્રી હર્ડની આગળ લીધી હતી. તે ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા. (ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા.)

(૧૧) મીં ૧૯૦૬ માં એક ડૉક્ટર એક સ્ત્રી હર્ડની આગળ લીધી હતી. તે ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા. (ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા.)

(૧૨) મીં ૧૯૦૬ માં એક ડૉક્ટર એક સ્ત્રી હર્ડની આગળ લીધી હતી. તે ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા. (ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા.)

(૧૩) મીં ૧૯૦૬ માં એક ડૉક્ટર એક સ્ત્રી હર્ડની આગળ લીધી હતી. તે ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા. (ગુન્યા મારે તેમને મેડીકલમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા.)

૭૮-સરદાર વલ્લભભાઈની વિજયગારી

આવી જમારે મરદાર એ શાંતિ નથી, ને આદર્શ આદર્શી જીવન શોધીને મુજામાં રહિયો
પૂરી નથી જમીન બનાવવા નીકળે, અને મુજામાં જમીનના ભેટી નાખી મિત્રના રૂબાં પાંખી વાળી
જમીન બનાવવા માગે. આ દેશમાં કામવાની રચના છે. ખર્ચ વધારવા જેમાં નોંધાયે. તે મેળવવાનો
માનો રહેતો નથી. એક બેકુતલ એવો છે કે જે મુજા માટે ખાત છે. એને ફક્ત જમીન કરવા માગ્યું છે.

x

x

x

x

સૌ જામત જાઓ, કરો શા માટે? તમારો પાત્ર શું અમારવાનું છે? એક ભેંગ, ટુકડો જમીન
અને ભાંગીવડી ડાપરી! રાજ તો એને અમારવાનું છે. આદર્શ બેકુતલ એકાઠા સમસ્યાનું છે,
તો હર રોનો? આપણને આપણા કર્મ પ્રમાણે રોડી મળે છે. દેશની સ્વતંત્રતા એવી છે. જે
ટુકડો સહ છે તો સહ જવા દો. જમીન અમારા જાપની છે. સરકારના જાપની નથી. જમીન
ખાત્રસાની વાત પોતા છે.

x

x

x

x

મદારાઈના કિસાનોને કહ્યું છે, તમે આવી શી વાતો કરો છો? અત્યાર પામ્યો અને કુળના
કેમ કયા છે? શું સિવાઈ મદારાઈ પદા પર ચરી ચરી સ્વાધીનતા લીધેલી તે અત્યાર
પોતાથી? કેટલાએ નાણાકાના બેકુતલ આવીને કહે છે કે ૩૩-૨૩ દશ વખત છે. ફક્ત કહ્યું છે,
તમારું સર્વસ્વ જવાનું છે, જ્યાંસુધી આપણના અપકાર નહિ હોય, મિત્રપ્રાપ્તિમાન નહિ કરો અને
એક બેકુતલપરનું કુળ સૌનું નદિ માનો ત્યાંસુધી.

x

x

x

x

ચહેરો બકરીનો હોય તેની ચિંતા નથી, કાળજી વાળનું રાખે. મારમનરાય, હોજવાર
કે અપરાધી આવે છે ને કેમ મરદાર હોય છે? તમારા પેસામાંથી રાખેશો તમારો આકર
શો કય બેટો! કેવા મમાર! જે નોકર શો કય બેટો હોય તેને કાન પકડીને કારો, પમાર ન
આપો, પણ એ કરવામાં શુદ્ધિની જરૂર છે.

x

x

x

x

બાકીજી અબાકીજી, ઢિંકુ મુસલમાન, બેકુતલ સાદુકાર વચ્ચે ટંકા કરાવવાની સક્તિ સર-
કારમાં ખૂબ છે. બીજી મોટી સક્તિ નાની સરખી બંદુકોની છે. ન માત્રમ કયા રાક્ષસે કાર
બનાવ્યો? મુકાબલો કરવાનો છે. શી રીતે થશે? બંદુકની સાથે બંદુકથી મુકાબલો કરી શકશો?
કેકેકર દુકમ કારે તો લાકડી પણ છોડી દેવી પડે છે તો બંદુકથી મુકાબલો જેવી રીતે કરશો!
મુકાબલો કેવળ અદિસાથી થઈ શકશે. એને માટે પહેલવાનના શરીરની જરૂર નથી. સરકાર
એક નાની લોદાની નળામાં દારૂ ભરે છે; એને ઉચકવા પહેલવાનની જરૂર નહિ પડે.

(સરદાર વલ્લભભાઈના ખાનદેશના બાપબુમાંથી)

७९-स्त्रियों के लिये आयुर्वेद-शिक्षा

भारतीय महिला-मंडल के स्वास्थ्य का कितना लीपलु हास हो चुका है, इस ओर प्रत्येक देशवासी का ध्यान आकृष्ट होना आवश्यक है। मैंने अपने ५-६ वर्ष के आयुर्वेद-अध्ययन-काल में योग्य चिकित्सकों के साथ धर्मार्थ चिकित्सालयों में कई घरों में दशा स्त्रियों देखी और सुनी, उसको स्मरण कर मुझे महान दुःख होता है, अतः स्त्रियों में स्वास्थ्य-विज्ञान का प्रचार किया जाय इस विचार के कार्यरूप में परिणत करने के लिये इस बात की आवश्यकता है कि एक 'अभिल-भारतीय नारी वैद्य विद्यालय' की स्थापना हो, जिसके साथ एक अद्वैत नारी-चिकित्सालय और नारी-छात्रावास भी रहे। इस विद्यालय की शाखा प्रत्येक प्रांत में स्थापित कर के, जिले-जिले और नगर-नगर में उनका जल फैलाया जाय, जिसके द्वारा स्त्रियों में स्वास्थ्य-विज्ञान का लक्षी प्रकार प्रचार होने से उनका स्वास्थ्य सुधर सके।

मैंने आयुर्वेद की सेवा करने की प्रतिज्ञा कर ली है। इस कारण मेरा यह विचार है कि इस कार्य का श्रीगणेश हरिद्वार से ही किया जाय; क्योंकि यह एक प्रसिद्ध तीर्थ है, यहां पर धन पर्याप्त मिल सकती है, पवित्र गंगातट है, यहां का जलवायु उत्तम है, पर्वतों में अनेक प्रकार की औषधि पल्लवानों और संग्रह करने का भी विद्यार्थियों का सुलभता है। यहां पर निकट ही आप्पा काली कमलीवाले का वैद्य-विद्यालय, गुरुकुल कांगड़ी का वैद्य-विभाग और प्रसिद्ध ऋषिकुल वैद्य कालेज आदि तीन बार वैद्य संस्थायें हैं। कुछ अच्छे विद्वान वैद्यों का भी निवास है। इसमें सन्देह नहीं कि एक अच्छा नारी-वैद्य-विद्यालय (जिसमें डॉक्टर और वैद्य दोनों प्रकार की शिक्षा का प्रबंध हो) जोल कर चलाने के लिये कुछ लाभ रुपये की आवश्यकता है। परंतु प्रारंभ से सभ्य में यही कठिनाई आयुर्वेद की विदुषी अध्यापिकाओं मिलने की है।

इस अभाव को पूर्य करने के लिये मैंने चेष्टा कर के ऋषिकुल वैद्य कालेज (हरिद्वार) की प्रबंध-समिति से यह प्रस्ताव स्वीकार करा लिया है कि वहां पर स्त्रियों का पढ़ने की आश हो। वहां विद्यापीठ की वैद्य-विशारद, आचार्य तथा छन्दियन मेडिसिन बोर्ड की नियत परीक्षा (जिसमें आधी डॉक्टर और वैद्य पढ़ाए जायगी) का प्रबंध होगा। बादर से आनेवाली द्रवियों के लिये छात्रावास होना आवश्यक है। प्रारंभ में केवल १० छात्राओं के लिये हरिद्वार में एक किराये का भूतान ले कर कार्य आरंभ किया जायगा।

उपरोक्त विद्यालय में १ अग्रस्त से पाठ्यक्रम आरंभ हुआ करता है। निम्नको ध्यान दे। वे 'प्रिन्सिपल, ऋषिकुल वैद्य कालेज, हरिद्वार' के पते पर पत्र लिख कर पाठ-विधि भंगा कर देख सकती हैं।
(जून-१९८४) "त्यागभूमि" में लेखिका:-श्रीमती लुक्मदेवी छात्रा

૮૦-કેટલીક જાણવાજોગ વસ્તુઓ

સુવર્ણમંદિરનો ખજાનો

અમૃતસરમાં શીખોનું સુવર્ણમંદિર છે. આ મંદિરમાં કરોડો રૂપિયાનું ઝવેરાત પડેલું છે. આ ઝવેરાત પ્રત્યે વરનમાં ચાર મોટા તહેવારોને દિવસે જળાવવામાં આવે છે. દેવપૂજામાં અર્પણ થયેલું એ ઝવેરાત પવિત્ર મનાય છે. હમણાં મંદિરનો કારભાર પ્રખંધક કમિટિ પાસે છે. સુવર્ણમંદિરના મુખ્ય દરવાજા ઉપરના ઝોરડામાં આ ખજાનો રાખવામાં આવ્યો છે. ત્યાં મજબૂત પટ્ટેરો છે. ત્રણ તાળાં એ ઝોરડાને રહે છે અને તેની ત્રણ જૂદી જૂદી ચાવીઓ પુરકાર કમિટિના ત્રણ સભાસદો પાસે રહે છે. આ ત્રણ સભાસદોની ટાળરી મિલાઈ એ ઝોરડો ખોલી શકાતો નથી. આવા મજબૂત બંદોબસ્તના કારણે ચોરીનો જિલકુલ સંભવ નથી. એ ખજાનામાં સોને મહેલાં પનરાંનાં આઠ ખારણાં છે. એમાંનાં છ મહારાજ રજુનિતસિંંદના વખતમાં બન્યાં હતાં. એક રૂઝમી જબો છે જે સોના, દીરા, માણેક વગેરેથી બનેલો છે. સો વરસ પહેલાં હૈંદાબાદના રાજાએ રજુનિતસિંંદને તે બેટમાં આપ્યો હતો. એવીજ એક સોનેરી છત્રી છે, જેમાં પણ હીરા-માણેક જડેલાં છે, એને મથાળે સોનેરી મોર બેસાડેલો છે. એની આંધમાં મોતીનો એક અમૂલ્ય હાર છે. છવના મોર જેવોજ અને એટલાજ કદનો એ બનાવેલો છે. આવીજ જાતની છત્રીઓ અને આબૂરોજી અકાશ તખ્ત વગેરે મઠે અહીં છે. એક ધણી ભારે તથવાર પણ અહીં છે તે પણ સોના અને દીરાજડિત છે. મહારાજ રજુનિતસિંંદ શુભ પ્રસંગોએ એનો ઉપયોગ કરતા હતા. સુવર્ણમંદિરનાં ચિત્રો જોતાં જણાય છે કે, મંદિરમાં ધણું પરિવર્તન થયેલું છે. રાજા રજુનિતસિંંદ આ મંદિરને એક ખૂણે દરબારીઓ સાથે બેસી ગ્રંથસાહેબનું શ્રવણ કરતા હતા. મંદિરના સંખંધમાં જૂઠા જૂઠા પ્રસંગના લખતો અને દસ્તાવેજના પત્રો પણ અહીં મોજુદ છે, તેમ કાગળોપર પણ છે, એવો એક લેખ સર હેબી લોરેન્સની સહીનો છે. તેમાં ફરમાન છે કે, અમૃતસરમાં ગાવની કલસ ઘઠ શકશે નહિ તેમ અમૃતસરના કોઈપણ મંદિરના કોઈપણ મંદિરમાં જોડા સાથે જવારી નહિ, તેમ શીખોને કોઈ ત્રાસ આપી શકશે નહિ. આ ખજાનામાં બીજી સેંકડો અમૂલ્ય ચીજો અને બેટોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે અને તેની બહુ કાળજીથી જાળવણી ચાલુ છે.

નાસંદાલું વિચિત્રિયાસય

નાસંદા વિચિત્રિયાસયનું ખોદકામ સરકાર તરફથી છેલ્લાં ૧૪ વર્ષથી ચાલુ છે. મોટા મોટા ઝોરડાઓ અને રનાનાગરોની જાણે અહીં કતાર લાગી રહી છે. એનું ખોદકામ કરતાં કેટલીયે અદ્ભુત ચીજો મળી આવી છે. એક શીશો એવો મળ્યો આવ્યો છે કે જે તેને કોઈપણ લખેલા કે છપેલા કાગળપર ચૂકવામાં આવે તો એ કાગળમાંના લખાણનું પ્રતિબિંબ ઝોરડાની ચારે દિવાલોપર પડે અને બધી દિવાલપર એ લખાણ વાંચી શકાય ! અહીં ચાર ફૂલા પણ મળી આવ્યા છે. સેંકડો વર્ષ યઈ મથા છતાં એ ફૂલાઓનું પાણી દબા અમૃત જેવું મીઠું છે. અમેરિકાના જાનનાના યોખા પણ મળ્યા છે, જે માત્ર કાળા પડ્યા છે પણ અખંડ છે. સરકારે ત્યાંના ખોદકામ પાછળ સાખો રૂપિયા ખર્ચ્યા છે અને હજુ એ કામ ચાલુ છે.

લોહીચૂસ તલવાર

આ એક અજબ વાત છે. જિહારના સાલા લદ્દીચૂસ જૈનને ઘેર એક નાનો સરખો માચીન વસ્તુઓનો સંગ્રહ છે. લાલાજી જૂની વસ્તુઓના ખૂબ શોખીન છે. એમણે બાન બાનની અજબજાબ ચીજો એકત્ર કરી છે, એમને ત્યાં અનેક પ્રકારની કારીગરીની મુંદર તથાવોરો છે. તખવારો, કટારો અને બીજાં દલિવારો. ઉપર સોનાનું મુંદર નકશીકામ કરવામાં આવ્યું છે. એમને ત્યાં મોટું દિવસ ન જોમ દોષ એવી એ અદ્ભુત તલવારો છે. આ તલવારો, ખોટીજ વેપર જેમ યાદી લૂગી તે છે તેમ કોદીને લૂગી તે છે. આ તલવારથી કોઈપર લા કરવામાં આવે તો ભોલીનાં છંદ ખદાર પડતાં નથી, પણ બધું સોદી એ તલવાર લૂગી તે છે. આ બાજતમાં કેટલું સત્ય છે તે સમજાવું; પણ જે વાત માચી દોષ તો ખરેખરી અજબજાબીજ કહેવાય.

(ના. ૩-૭-૧૯૨૬ ના "વેરા વર્માન"માંથી)

૮૧-યુગાચાર્ય શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ

હુગલી છલ્લાના આરામગાગ નામના મહાલમાં આવેલ કામારપુકુર નામના ગામડામાં વિ. સં. ૧૮૯૨ ના ફાગણ માસના શુકલપક્ષની બીજને શુધવારે આ મહાપુરુષનો જન્મ થયો હતો.

જ્યારે આ દિવ્ય બાળકની ઉંમર આઠ માસની થઈ ત્યારે અન્નપ્રાશનની વિધિ કરી તેમનું ગદાધર નામ પાડવામાં આવ્યું; પરંતુ આ નામ કુટુંબનાં માણસોને પસંદ નહિ પડવાથી તેઓ તેમને રામકૃષ્ણના નામથી સંબોધવા લાગ્યાં.

તેમની ઉંમર પાંચ વર્ષની થઈ ત્યારે તેમને નિશાળે બેસાડવામાં આવ્યાં, પણ આ પુસ્તક કીયા જ્ઞાનપર શ્રીરામકૃષ્ણનું મન જરા પણ ચોંટતું નહિ; એ કરતાં તો તેમને ભજન ગાવામાં તથા સાંભળવામાં વિશેષ મજા પડતી. ગામની અંદર અથવા તેથી થોડે દૂર આવેલાં બીજાં ગામડાંઓમાં હરિકથા, રામલીલા અથવા ધાર્મિક શ્રવણ થવાની ખબર તેમને મળતી તો તેઓ ત્યાં સાનંદ જતા અને અતિ ધ્યાનપૂર્વક આ સર્વ ધાર્મિક ચર્ચામાંથી સાર શોધી લેતા. રામકૃષ્ણના પિતા કુદીરામ ચટ્ટોપાધ્યાય યજ્ઞનયાજ્ઞન કરીને મહામહેનતે કુટુંબનું ભરણપોષ કરતા. સંતતિમાં તેમને ત્રણ પુત્રો અને બે કન્યા હતાં.

મોટા પુત્રનું નામ રામકુમાર, વચેટ પુત્રનું નામ રામેશ્વર અને સૌથી નાનાનું નામ રામકૃષ્ણ હતું. પિતા પરના કુટુંબના બોળને ઓછો કરવા ન્યેષ્ટ પુત્ર રામકુમાર કલકત્તે આવ્યા અને ત્યાં એક ચતુષ્પાઠી (સંસ્કૃત પાઠશાળા) ઉઘાડી શુબ્રાન ચલાવવા લાગ્યા.

કામારપુકુરમાં શ્રી રામકૃષ્ણનો અભ્યાસ બરોબર ચાલતો નથી, એ જોઈ રામકુમાર તેમને કલકત્તે લઈ આવ્યા અને પોતાના સંસ્કૃત વર્ગમાં તેમને અભ્યાસ કરાવવા લાગ્યા. આ વખતે રામકૃષ્ણની ઉંમર ઐદ વર્ષની હતી. ત્યાં આવ્યા પછી પણ તેમને આ જાતના અભ્યાસ તરફ ખાસ આકર્ષણ થતું નહિ; પણ તેમની શુદ્ધિ એટલી તીવ્ર હતી કે જૂઠા જૂઠા શાસ્ત્રો પડિતાની પાસેથી રામાયણ, મહાભારત અને બીજાં શાસ્ત્રોની ચર્ચા સાંભળીને તેમણે એ સર્વમાંથી ખૂબ રહસ્ય ખેંચી કાઢ્યું. તેમના ઉપદેશામૃતનું પાન કરવાથી આપણાં ધર્મશાસ્ત્રોનું તેમનું અગાધ જ્ઞાન એકદમ જણાઈ આવશે.

પરમદસંદેવની ઉંમર લગભગ ૧૮ વર્ષની થઈ. એ સમયે એક એવા બનાવ બન્યો કે જેથી તેમની ભવિષ્યની આખી છાંદગી ફરી ગઈ. એ સમયે કલકત્તાથી ઉત્તરમાં લગભગ ત્રણ ગાઉ દૂર આવેલા દક્ષિણેશ્વર નામના મંદિરમાં રામકુમારની કાલી માતાના પૂજારીતરીકે નિમણૂક થઈ. તેથી રામકુમારે પોતાની ચતુષ્પાઠી (સંસ્કૃત વર્ગ) બંધ કરી અને શ્રીરામકૃષ્ણને લઈને ત્યાં ગયા.

ત્યારપછી થોડે વખતે જયરામવાડી નામના ગામડામાં રહેતા શ્રી રામચંદ્ર મુખોપાધ્યાયનાં પુત્રી શ્રી. શારદામણિ દેવી સાથે શ્રીરામકૃષ્ણનાં લગ્ન થયાં. રામકુમારે બે ત્રણ વર્ષ પૂજારીતરીકે કામ કર્યું તરો એટલામાં તો તેમનો દેહાન્ત થયો. રાણી રાસમણિ અને તેમના જમાઈ મથુરા બાણ રામકુમાર પર બહુ ભાવ રાખનાં અને તેથી તેના પરિવારનું ભરણપોષણ ચાલુ રહે એ દૃષ્ટાંતથી પૂજારીની ખાલી પડેલી જગ્યા તેમણે શ્રીરામકૃષ્ણને આપી. શ્રીરામકૃષ્ણપર પણ તે બંનેનો ઘણો પ્રેમ હતો.

પરમદસંદેવે આ કાલી મંદિરમાં રહી અપૂર્વ સાધના કરી. માતાનાં દર્શન માટે એવો સતત પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યો કે છેવટે તેમને કાલી માતાએ દર્શન આપ્યાં. ત્યારપછી હિંદુ ધર્મ સિવાયના બીજા ધર્મપંથોમાં બતાવ્યા પ્રમાણે સાધના કર્યા પછી તેઓ એવા સિદ્ધાંતપર આવ્યા કે સર્વ ધર્મપંથો પરમાત્માને પહોંચવાના જૂઠા જૂઠા માર્ગરૂપ છે અને તેઓ વચ્ચે અધરાઓને રચાવેલ નથી; કારણ કે અધિકારભેદે આ સર્વ ધર્મપંથોની આવશ્યકતા છે. મુસલમાનોના અશ્વત્થ અને ઈસુ ખ્રિસ્તના સ્વર્ગમાં રહેતા પિતા તેમજ અન્ય ધર્મના દેવતાઓપ્રત્યે તેઓ પૂરેપૂરી

જ્યોતિષ દર્શાવતા, સર્વ ખર્ચોની સત્યતા અને જરૂરીઆતની તેમને ખાતરી હતી તેમજે જાણી તેમજે દી પછી કોઈ મર્મપંથની વિરુદ્ધ એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યો નથી. તેઓ જપાને સત્તાદ આપતા હતા, બાહ્ય! ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરી એટલે જપા જપાનો અર્થ આવતો. જ્યાંસુધી પંડા ખાતરી હતી છે ત્યાંસુધી તેમાં પાણી ભરાય છે ત્યારે બખબખ અવાજ થાય છે; પણ ઘડો પૂરા ભરાયો કે અવાજ શાંત થઈ જાય છે; તેવીજ રીતે જ્યાંસુધી ઈશ્વરની ખરી જોગબાંધ મળી નથી ત્યાંસુધી વાદવિવાદ રહે છે.

કાશિની તથા કાંચનનો પણ તેમજે અપૂર્વ ત્યાગ કર્યો હતો. સર્વ જીવોમાં તેમને રત્નદમયી જગદખાનાંજ દર્શન થતાં. પોતાની પત્નીને પણ તેમજે કદી દીધું હતું કે, નમારામાં પણ મને જગદખાનાંજ દર્શન થાય છે. માટે તમારી સાથે પણ હું તેવોજ અવતાર રાખી શકીશ. મધુરબાણુએ તેમને સૌંદર્યવાન જીવોના સંસર્ગમાં મુકી અનેક રીતે તારી જોવા દત્તા; પણ એ સર્વ પ્રસંગોમાં શ્રીરામકૃષ્ણ 'મા, મા' કદી ઉઠી સમાધિમાં આવ્યા જતા અને તેમનું બધું બાલ્યગાન ચાલ્યું જતું.

દ્વ્યનો તે તેમજે એટલે સુધી ત્યાગ કર્યો હતો કે કોઈપણ જનની ધાતુને સ્પર્શ કર્યાં સુધી કરી શકતા નહિ. એક વખત દીખળી નરેંદ્ર (પાછળથી રવામી વિવેકાનંદ) તેઓ ન જાણે તેમ તેમની પશ્ચાત્તી નીચે બેઠાની મુકી દીધી. પરિણામ એ આવ્યું કે, આખી રાત પરમહંસદેવને નિદ્રા આવી નહિ. બીજા એક પ્રસંગે લક્ષ્મીનારાયણ નામનો મારવાડી તેમને દશ હજાર રૂપિયા આપવા આવ્યો હતો તેનો પણ તેમજે અસ્વીકાર કર્યો હતો. તેઓ કહેતા કે, માડી અને રૂપિયા-માં કરોજ ફેર નથી. એ બંને જડ પદાર્થો છે, તેમની મદદથી યૌન્યનો મેળાપ થતો નથી. માટે બંને તદ્દન નકામાં છે.

દલે તેમનો ઉપદેશ સાંભળવાને ધણી ભક્તમંડળી ભેગી થવા લાગી. બ્રાહ્મમંત્રપ્રવર્તક કેશવચંદ્ર સેન પણ તેમના ઉપદેશાનુસાર પાન કરવા આવવા લાગ્યા. જાંબળી સુપ્રસિદ્ધ નાદય-લેખક ગિરીચંદ્ર યોષ પણ તેમના પરમ ભક્ત બન્યા.

ધર્મપિપાસુ ભક્તમણની તૃપ્તિ સાંત કરવાને માટે પરમહંસદેવને કેટલીક વાર તો દિવસમાં વીસ વીસ કલાક વાતચીત કરવી પડતી, જેથી તેમના શરીરને ઘણું પરિશ્રમ પડતો; પણ તેની તેમને જરા પણ દરકાર ન હતી. કોઈ તેમને શરીરની વધારે સંભાળ રાખવાનું કહેતા તો તેઓ એકદમ જવાબ આપતા-ભાઈ! દુનિયામાં એક માણસને પણ ખરી સલામ કરી શકાય તો તેના જેવું બીજું એકે ઉત્તમ કાર્ય નથી. આ નૃશ્વર દેહ તો આત્માનું પાંજરું છે તેને સાચવીને શું કરું?'' ઉપરે અતિશય પરિશ્રમને લઈને તેમના ગળાની નળીમાં એક ફાફો થયો; છતાં પણ તેમનો આ અલમસ તો ચાલુજ રહ્યો. એક દિવસ એક પંડિતે તેમને વિનંતિ કરીને કહ્યું કે 'આપ તો મહાન યોગી છો, કેવળ આપની ઇચ્છાશક્તિના ઉપયોગથી આપ શામ મટાડી શકો એમ છે. તો શામાટે આપ તેમ કરતા નથી? આપના સંકલ્પમાત્રથી સર્વ રોગ દૂર થશે તો મહેરબાની કરીને તેમ કરો.' પરમહંસદેવે જવાબ આપ્યો:—

'પંડિતશ! હું ધારતો હતો કે, તમે સાચો વાંચી તેમાંથી બોધ લીધો હશે. મેં મારું મન પરમાત્માને સમર્પણ કરી દીધું છે, તે મનને ત્યાંથી પાછું ખેંચી શું હું નાસવંત દેહ પર રિશ્વર કરું?'' સેવા કેવા ભાવથી કરવી જોઈએ તે વિષે પણ પરમહંસદેવના જીવનમાંથી એક પ્રસંગ દર્શાવવા જેવો છે. એક વખત બધા સિધ્ધો પરમહંસદેવની આસપાસ ભેઠા હતા અને સર્વ જીવ-પ્રાણે દયા બતાવવી જોઈએ એ સંજોગથી ચર્ચા કરી રહ્યા હતા. પરમહંસદેવે આ સાંભળી એકદમ બોલી ઉઠ્યા:—

'સર્વ જીવપ્રાણે દયા બતાવવી !'' આટલું બોલી સમાધિરથ દસામા આવી ગયા. થોડી વાર બપોરે બાલ્યગાન પાછું આવ્યું ત્યારે કહેવા લાગ્યા કે 'સર્વ જીવપ્રાણે દયા! મનુષ્ય! તને શીટકાર છે, તું ચોતે મગવરા જેવો કેવી રીતે ઈશ્વરમુદ્દ જીવો તરફ દયા બતાવી શકે? દયા દર્શાવનારા તું કોણ? ના, સેવા કર, સેવા.'

આ પ્રસંગની સર્વ શિષ્યો ઉપર એવી ઉડી છાપ પડી કે બ્યારે સ્વામી વિવેકાનંદ તમા અન્ય શિષ્યોએ મળી શ્રીરામકૃષ્ણ મીશનની સ્થાપના કરી, ત્યારે શિવભાવે જીવસેવાને તેના ઉદ્દેશ્યમાં મુખ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું.

આ પ્રમાણે આધુનિક દુનિયાને આધ્યાત્મિકતાનો યોગપાઠ આપી શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસેને તા. ૧૫ મી ઓગસ્ટ ઇ. સ. ૧૮૮૬ રવીવારે રાતના એક વાગે મહાસમાધિ લીધી.

આધુનિક દુનિયાને પરમહંસદેવનો સંદેશો ટુંકામાં નીચે પ્રમાણે આપી શકાય—“તમે મન-મનાંતરો, મંદિરો અને ધાર્મિક પંથો તરફ વિશેષ લક્ષ્ય આપતા ના. આધ્યાત્મિકતા જીવનના સારસ્વ છે; માટે એનો જોટલા પ્રમાણમાં વિકાસ કરી શકાય તેટલા પ્રમાણમાં મતુષ્ય વિશેષ સામર્થ્યવાન બને છે અને સમાજનું હિત સાધી શકે છે. બસ, એક એ આધ્યાત્મિક શક્તિ પ્રાપ્ત કરો, અને કોઈની ટીકા ન કરો; કારણ સર્વ ધર્મપંથોમાં સત્યાંશ રહેલો છે. રહેણીપરણીરાસ સાંખીત કરી બતાવો કે, ધર્મનો અર્થ શબ્દો, વિધિઓ કે ધર્મગુરુઓએ બાંધેલા વાણ્યો નથી, પણ તેનો અર્થ દૈવસાક્ષાત્કાર છે. સ્વાતુલવવાળાઓજ ધર્મને બરાબર સમજી શકે છે. આ-ધ્યાત્મિક શક્તિ જોણે પ્રાપ્ત કરી છે તેજ બીજામાં તેનો સંચાર કરી શકે છે, તેજ બરા ધર્મચાળો અર્થ શકે છે.”

શ્રીરામકૃષ્ણદેવે જનિમાં મૂકેલાં આધ્યાત્મિક શક્તિનાં આ મોજાંઓ સમગ્ર સૃષ્ટિને તરબોળ કરો અને સર્વન શાંતિ ફેલાવો એવી દૈવર પાસે પ્રાર્થના કરી વિરમું છું.

(તા. ૧૩-૩-૧૯૨૯ના દૈનિક “દિહુસ્થાન”માં લેખક:-શ્રી. જયનિવાસ મંગળજી ઓઝા)

પાતી મેં જંતુ—સ્કાયોદેવી ને કદા હું કિ એક ખૂદ પાતી મેં ૨૬૦૦૦ જંતુ રહતે હેં.

ફલ પર જંતુ—જર્મન ઘાટર અરીચ ને કદંએક પ્રગોગ કર કે સિદ્ધ કિયા હે કિ—

૧-એક રતલ કાલી ઘાસ પર એક કરોડ દસ લાખ જંતુ રહતે હેં.

૨-એક રતલ લીલી ઘાસ પર અસ્તી લાખ જંતુ રહતે હેં.

૩-એક રતલ ‘મેરી’ ફલ પર એક કરોડ વીસ લાખ જંતુ રહતે હેં.

એક કેન્સ વિદ્વાન કા કદના હું કિ છોટે મે છોટે જંતુ દીને યુક્તમ હેં કિ યે ઘડખાને કે આપ આનેવાલે ટિકટ પર ૨૫૦૦૦૦૦૦૦ સમા સકતે હેં.

મકખી અટે કખ દેતી હું—ગરમી કે મૌસમ મેં મકખી ચાર વક્ત અટે દેતી હે ઓર હરવક્ત કમ સે કમ ૪૦૦ અટે દેતી હે.

ગંસ કે દાંત—સુદમદર્શક યંત્ર હે નિશ્ચય કિયા હું કિ ગંસ કો ૨૦-૨૨ દાંત હોતે હેં.

સર્પ કી જાતિ ચૌર ઉલટી હે બાઈ—સર્પ કી જાતિ કરનેવાલો ને દેખા કર નિશ્ચય કિયા હું કિ ૧૦૦ જિન્સ કે સર્પ હોતે હેં. આજ તક સર્પ સે લખા સર્પ જો મેકિમકો મેં દેખા ૨૦૦ થા ૩૦૦ કિટ લખા થા.

મનુક મેં નમક કિયા હું—એક મનુક ને વિનયલ લગા કર બતાવ્યા હું કિ મનુક મેં કમના નમક હું કિ ૧૦ નિકાલને પર મનુક લાખ બતમદલ મેં ફેલાવ. જા સકતા હે એકે બીજે નિકાલો પર મનુક કે નીકી કુલ મેં કમ નીકી હો સકતા.

૮૨-આજના યુવાનો

આજના યુવાનો તરફ લુઓ, એમને અપાતી કેળવણી તરફ લુઓ ! માનસિક અને શારીરિક શક્તિની ક્ષીણતા, સ્વતંત્રતાને બદલે સ્વચ્છંદતા ! સાદાઈને, બદલે સુધરેલાપણું ! રક્ષકને બદલે રક્ષિત થવાનો યાત્રા !

એ શીર્ષભર્યા સંસ્કારી શિક્ષણ આપનાર આજ શાળાઓ ક્યાં છે ? એ કર્તવ્ય, એ ધર્મ, એ સમાજસેવા અને એ સ્વદેશપ્રેમને માટે મરી શીટવાનું શિક્ષણ આપનાર શિક્ષકો આજે ક્યાં છે ? આજ તો બાળપોથીજ 'બા આ પા' 'આ બે બાઉ છે' 'આ બેરોને તાવ આવે છે' એવાં બાલકાં, વિદ્યાર્થી, રમવાના અને ગુલામી જાન એમને આપવામાં આવે છે. જનતાઓ રડતાં બાળકોને ડાનાં રાખવા શરીર શિવાજીની માતા જીજ્ઞાષાની માફક (શીર્ષકથાઓ કહેવા, અને મુદ્ર દાશરથીઓ ગાવાને બદલે આજ દાઉ આબો, બા બુ આબો, એવા એવા બાલકા રસ્તાઓથી બીવડાવી તેને બાપડાને ધોડીઆમાંથીજ ડરપોક અને વાંદા મંદાડાથી પથુ બીટતા બનાવે છે. દોરધાગા, નજર-માફિયાં અને બાધા-માનતાઓના જંગથી વહેમોનાં આસક્તિયાં એમને ગળથુથીમાંજ પાવામાં આવે છે.

પછી એ યુવાનો, અગ્રજ શાળાઓ અને કૌલેજો શોભાવે છે. એમના બીકણ સ્વભાવને બાજુએ મૂકતાં એમનાં હાડપિંજર જેવાં સુકકડી શરીરો તરફ લુઓ. એમની વરદીન નેત્ર-દીક્રો ઉપર એવીસે કલાક શોભતાં અરમાંઓ તરફ લુઓ ! એમને વૉન્ટેડની કૉલમો માટે દાઉસ અને દેહકી મેલનાં પાનાઓ ઉઘસાવતા લુઓ ! એમને નકટ નોકરીને માટે ઘેર ઘેર ભેગા દાઉને નિરાશ થતા લુઓ ! એ કેળવણી !! એ શરીર સુકાવનાઈ, સોલી ચૂસનાઈ, આંખોની રોશની દરનાઈ અને છેવટે પચીસ વર્ષની બરપુવાનીમાં પચાસ વર્ષના વયોજીવ મુખારવિંદ કરનાઈ એ ગુલામી જાન !

બાલિષ્ઠ્યમાં દેશને માટે થનાર આ નેતાઓ-ભાવિ પુરોહિતો-ને અર્થાત્ આજના એ યુવાનોને વૉરન દેરિટ્ઝના જે હૉર્ડ ડસદાઉસીના દત્તિદાસ, લંડન અને પેરીસની બૂગોળ, બેકેટી અને નેશનેલી રીડર, આશવલે અને શાદની ઓછજીઆ, હોલ અને રડીવ-સનાં ગણિત, બનાડ અને આઈસની નેમેટ્રી અને ગ્રેગરી અને હોજીમની સાયન્સ વગેરે વિષયો શીખવતાં પહેલાં પ્રો. પ્રાણી અને પ્રો. શાદના કિમિકલ કમ્પરનાં જ્ઞાન આપે. એમનાં સુકકડી શરીરોને મેન્ડા જેવા કસરતી અને તાલીમખાજ બનાવે; પોતાના દેશનું તો ઠીક છે, પણ પોતાની જાતનું અને પોતાના ધરનાં બેરોહાકરમાંનું રક્ષણ કરવાને માટે પણ એમનાં શરીરો મથકત બનાવે. સક્રિય વિનાનાં એમનાં શુષ્ક ભેજાંઓમાં જોઈએ એવી વિચારસક્રિય કદાપિ પણ નથીજ રૂડવાની એની ખાતી રાખવે.

માટે એ આજના યુવાનો ! માનસિક બગ મેગવવા પહેલાં શારીરિક બગ મેગવો. આત્મબળ કેળવનાં પહેલાં અંત્રબળ કેળવો ! સુદૃઢ આત્માની જન્મનિ છે, તો સક્રિય શરીર-વિકાસ છે; અને તમારા એ આત્માને રક્ષવા માટે તમારે એનું શારીરિક પિંજર વજન જેવું કર્યું જરૂર. આજના યુવાનો ! કેવળ શાળાઓનાં ચિત્તજ મેગવવા જવા કરતાં ચિત્તજ અને મનપની માફક શારીરિક શિક્ષણ મેગવવા તરફ પણ જતા અપાવો.

(૧૧. ૩૦-૧-૨૬ ના "દિવ્ય" મુખપૃષ્ઠ)

૮૩-શેરમર સુધારા સાથે પેસી ગયેલો સવામળ વિગાડો !

પહેલાંના સમયમાં ભારતવર્ષનાં સ્ત્રીપુરુષોને વાળ ધોવા અથવા શરીરને સ્વચ્છ કરવા માટે સાંજની જરૂર નહોતી પડતી. ધનવાનોની સ્ત્રીઓ વેસણ, સુગંધી, ચારાળી અને સરસવ વગેરેનું મિશ્રણ બનાવતી અને ગરીબોની સ્ત્રીઓ ચીરોડાં અને દહીંથીજ માથાના વાળ ધોતી હતી. જ્યારે આપણા દેશમાં પહેલવહેલા સાંજુ આવ્યા તે વખતે ચરખીને લીધે લોકો તેને અડકતા પણ નહિ. ઘણાં ખરા લોકો સૂર્યોદય પહેલાં પ્રાતઃસ્નાન કરતા હતા. કાર્તિક અને મહા મહિનામાં અધાજ લોકો નિયમપૂર્વક પ્રાતઃસ્નાન કરતા હતા અને સાથે સાથે રોજ કોઈ દેવતાના સ્તોત્રનો પાઠ યા ધર્મગ્રંથનો સ્વાધ્યાય કરતા હતા. વળી ભોજનમાંથી કોઈપણ એક પદાર્થનો ત્યાગ પણ કરતા હતા. એકાદશીનું વ્રત કરી દ્વાદશીને દિવસે એકટાણું કરી બ્રાહ્મણભોજનની પદ્ધતિ હતી. બ્રાહ્મણોને દ્વાદશીને દિવસે એટલાં બધાં નિમંત્રણ આપતાં કે એક નિમંત્રણનો સ્વીકાર કરી બીજાં એ ત્રણ માણસોને ના પાડી નારાજ કરવાં પડતાં હતાં.

પહેલાંના સમયમાં ગૃહસ્થોનાં ઘરોમાં કર્મનિષ્ઠ અને ધર્મપરાયણ વિધવાઓ હતી. પ્રત્યેક ઘરમાં દાદી, માતા, કાકી, મામી, માસી, ફેધ, બહેન કે ભાભીમાંથી કોઈ ને કોઈ હોયજ. તે વખતની સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ તેમના પતિ અને તે વિધવાઓની આજ્ઞા પાળતી હતી. તેઓ ઘરની વૃદ્ધ વિધવાઓના લયથી સ્વેચ્છાનુસાર કોઈ પણ કામ કરતી ન હતી. બંહાર પિતા, મોટાભાઈ વગેરેનું રાજ ચાલતું તો ઘરમાં વિધવા દાદી, કાકી, વગેરેનું ચલણ હતું. આજકાલની પેઢે વિધવાઓ રસોઈ બનાવવાનું કામ નહોતી કરતી, પરંતુ તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે તે સમયની વહુઓ રાતદિવસ ગૃહકાર્ય કર્યાં કરતી હતી. તે સમયની વિધવાઓ પ્રાતઃસ્નાન કર્યા પછી રેશમી અથવા કાનનાં સોદે વસ્ત્ર પહેરી ભગવાનના સિંહાસન પાસે બેસીને જપતપ વગેરે કરતાં કરતાં પોતાના સમયનો ઘણો ખર્ચ ભાગ ભગવાનની ઉપાસનામાં ગાળતી. તેમનાં મુખ અને શરીરમાંથી એક પ્રકારની ન્યેતિ નીકળતી હતી. તેમને જોતાંજ પાખંડી પુરુષના પણ મનમાં લય અને લક્ષિતની લહેરો ઉઠવા લાગતી હતી.

તે સમયમાં પ્રત્યેક હિંદુ ઘરમાં બાર મહિના ને તેર તહેવાર આવ્યા કરતા હતા. કોઈપણ મહિના પૂર્વજોના શ્રાદ્ધવિના ખાલી જતો નહિ. માતા, પિતા, દાદી-દાદાનાં શ્રાદ્ધ સૌ કોઈ કરતા હતા. એ સિવાય વિધવાઓનાં વ્રતોઘાપન ચાલુજ રહેતાં હતાં. ઘણાં ખરાં ઘરોમાં વિધવાઓની ઇચ્છાથી પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળે સમયે યોગ્ય કથા કહેનારાઓ દ્વારા મહાભારત, રામાયણાદિ પારાયણો થયા કરતાં હતાં. મહોદ્ધવાના બધા લોકો તે સાંભળતા હતા તેથી સ્ત્રીપુરુષ અને બાળક બાલિકાઓને પણ ધર્મ, કર્મ, આચાર, નીતિ શીખવાની સગવડ થતી હતી. કથી તિથિએ જમતું અને શું કામ કરવું તથા શું નહિ કરવું જોઇએ, એ બાબત તે સમયની સ્ત્રીઓ અને બાળકો સુઝાં જાણતાં હતાં. તે સમયની સ્ત્રીઓ લખવાવાંચવાનું નહોતી જાણતી, છતાં પણ કર્તવ્ય-અકર્તવ્યનો વિવેક જાણતી હતી. તે સમયની વિધવાઓને મંત્ર આપવાનું સાદસ પ્રત્યેક બ્રાહ્મણ કરી શકતો નહિ.

પહેલાંના સમયનાં બાળકો માત્ર કથાનો કે મંદિરોનો પ્રસાદ લેવા માટેજ ઉમંગ રાખતાં ન હતાં, પરંતુ પૂજનો સમય અને સંધ્યા-આરાતીનો સમય થતાજ જગીચાઓમાંથી ફૂલ લાગીને આપતાં હતાં, ભગવાનના મંદિરમાં દીવા પ્રગટાવતાં હતા અને પૂજારીનો શંખ વાગવાંજ બેઠે, ઘડિયાળ વગાડવા લાગતાં હતાં. પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કર્યાસિવાય અને ભગવાનનું ચરણામૃત લીધે સિવાય ભોજન કરવા પામતાં નહિ. જેમને જોનાર ન હોય તેઓ પણ પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરીને સૂઈને જળ મંદાવવાનો નિયમ રાખતાં હતાં, પોતાના માતાપિતાના ધર્મચરણ જોઈને તેમનાં હૃદયમાં પણ લક્ષિતાં મોગાં ઉડતાં હતાં અને ધર્મલક્ષિતની અતરો પડતી હતાં. તે લક્ષિતા બીજાઓમાં સુધપણે અંકુર ફૂટીને કમે કમે મોટું વૃક્ષ ઉત્પન્ન થતું હતું કે જે અર્ચાના સૂકાંદોળોના શિખરોથી ઘનિય થતી શકતું નહીં અને એ જામેલું વૃક્ષ સૂકાંદોળા લણુતરથી ઉખરી પણ શકતું નહિ. એવું દિવસ પામેલા સુપુત્રોથી માતાપિતા સદા સુખ પામતા હતા અને કુટુંબની સત્તાતન મર્યાદા અચળ રહેતી. સાર એ છે કે, માતાપિતાના આચારવિચાર જોઈનેજ બાળકોનાં જીવન ધર્મજ છે-

બાળપણની એક વાત યાદ આવે છે કે, એક દિવસ એક બાળક પોતાની જાડમાં સુતું સુતું તેની માતાના મુખેથી અનેક વાતો સાંભળતું હતું. બાળકે માતાને પૂછ્યું કે 'મા! આ મામનો જમીનદાર મોટો માણસ છે; બધા માણસો તેનાથી ડરે છે, તેને મરતક નમાવીને પ્રણામ કરે છે. તે જમીનદાર આંખને પ્રણામ કેમ કરે છે?' માતાએ જવાબ આપ્યો કે 'મેટા! હું' જાણતી છું, એ દ્વિતિય છે; તેથી તે તને પ્રણામ કરે છે. જન્મ-જન્મ-માતરનાં અનેક પુણ્ય એકંદાં થતાં જાણણનો જન્મ મને અને તે જન્મમાં તે એવું અભિમાન કરે કે મેં મહાપુણ્ય કરેલાં એટલે હું' જાણણ જન્મ્યો છું; તો તેનું' પુણ્ય નાશ પામે છે અને બીજે જન્મે તે જાણણને હાં જન્મતો નથી, આ વાત મેં દરિદ્રદત્તની કથામાં સાંભળી છે. બીજાનો પ્રણામ કરે ત્યારે મનમાં વિચારવું કે, આ પ્રણામ મને નહિ પણ જાણણના શરીરદારા નારાયણને કરાવ્યા છે. સાવધાન! મેટા! કહી આ વાત બૂલતો નહિ!' બાળકે માતાના ઉપદેશથી પ્રસન્ન થઈને ફરીથી પૂછ્યું કે 'ઠીક, મા! વધારે પુણ્ય તો થોડાજ મણસો કરે છે, મોટા ભાગના માણસો તો થોડુંકજ પુણ્ય કરે છે; તો જાણણ આટલા બધા વધી શી રીતે ગયા? અને જમીનદારો એવા કેમ છે?' માતાએ દશીને જવાબ આપ્યો- 'મેટા! એવી વાત નથી. આ સમયમાં પણ આપણા દેશમાં ઘણા લોકો વધારે પુણ્ય કરે છે, એવું પુણ્ય કરનારા થોડા છે. ઈશ્વર પાસે તો જે માગશો તે મળશે. તું જે છત્તે તે તને કેમ ના આપે? કેહ પણ વરતુ તારે નેહની હોય છે અને તેને માટે તું હઠ કરે છે તો મારે તને આપવી પડે છે; તેમ ક્યારે કુવ.માં જન્મ લેવો તેના કરતાં ધનવાન થવું' એ નીચી વાત છે તે શું' તું' નથી જાણતો? ધન દરાઈ બધા પછી માણસ ધનવાન નથી રહેતો, પણ રસ્તાનો બિખારી બની જાય છે; પરંતુ જાણણના જાણણીતને શું' કેઈ' છીનવી લેશે? તેથી આ દેશના લોકો ધનની ઇચ્છા નહિ કરતાં જાણણના કુળમાં જન્મ છત્તે છે. જે અઘાતી અને થોભી છે તેજ ધનની ઇચ્છા કતે છે. એવા લોકો દેશમાં બહુજ એવા છે. સત્યપુત્ર, ત્રેતા અને દ્વાપરના લોકો વધારે પુણ્ય કરતા હતા, એ બધાને મુક્તિ ના મળી તેઓ દરતા કરતા આવીને જાણણ થયા છે."

સાથનાર! તે સમયની નિરક્ષર માતાને આ ઉત્તર બરાબર યોગ્ય લાગ્યો. તે બાળક આ જવાબ સાંભળીને સંતોષ પામ્યો. બેઠતી વખતે તેને મુખેથી આ વાત અનેક બાળકોએ કેટલીયે વાર બોલી હતી તેથીજ કહ્યું છે. તે સમયની માતાઓ અને દાદીઓ નિરક્ષર હોવા છતાં પણ સદજ વલણેજ બાળકોનાં મન ઉપર ધર્મનીતિના એવા-સંસ્કાર પાડતી હતી કે એવા સંસ્કાર બાળકોમાંની બેઠી મળેલી અભિમાની વાત તો દૂર રહી, પણ મોટી મોટી યાજ્ઞ પાઠશાળાઓના અધ્યાપકો જ બાળકોના મન ઉપર પાટી ચઢી કે કેમ, એ સંશય પડતી વાત છે. આ નાનકડા લેખમાં બીજા સમયનું' મિત્ર તે કેટલું' દારીદ્ર્યકાષ્ટ અને મરતે તો કેહ મોટા ભેજ સજવાની જરૂર પડે. તે સમયમાં કુલમાં એટલુંજ' કહેવું' બસ છે કે, તે સમયમાં મદોદવાના દાદા, કાકા, મામા ફગિવાનાં મામોને એટલા કઠો એવાં એવા સિદ્ધાન્ત આપના અને દાદાજીની વાતો સાંભળવાના કે બાળકો માતા સાથે યાત્રા નેજરવાં અને એ વયોરૂઢ અને અનુભવરૂઢ વહીવેલાં જીવંત ચારિત્રની ગમતો પામતાં. તે યાદ કરીને તો આજે 'મને દિ તો દિવસા મગ્નાઃ' એટલે! બુધારા તેરિયો માથા મધાર' એવા મોકેદગાર શબ્દો નિરૂપ રતી ચકાતું નથી આજે તે: મદોદવાનાં મામોને દુઃખ બરવા, ભાગ ઘુલેલી અને બીટી-સીમકેટ તથા આ પીતાંજી શિખવાડના મોરિયાઓ મળ્યા છે; અને કાંઈક સાંભળવે તો સંપત્તિક નવકરકે કે મોખા કે અને તેવાં મામનેના સંસ્કાર સાંભળાવે છે અને ઉચી-ઉછળતી ક્રોધનું સન્નિધિ શબ્દોના ધરે કરે છે. તમે તે સમયનું' અને અત્યજાતની કથાઓ અને પંડિત-મનુષ્યો ના આજ્ઞાને કેળવ નીમજરે? અને કેળવ માંભલે? અને કે, વાતની પડી છેજ કેને? આ વાતનું પંડિત મ નેજ આજનું છે કે, ત.સ.વા બાળકો બધાને જે વધારે નિર્ભય, અનિરૂદ્ધ અને અનુભવની અજા નહિ બાળકો દેવ તે એ દેવ તેમવા આનિવાન ન. કે અને તેનું પંડિત નેજ, અજરતે અને ફરતે ને મરવા પડે છે

43-

ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਾਂ

સાધુની જ:

मिश्रण ७

જયારે આ

ਪਾਣੀ ਨਹਿ

७५१७

પાઠ ય

કરતા

ਪ੍ਰਾਣ

五

ॐ

હો. ઘેરી નિંદના સ્વાદો તજી સચેત થતો હિંદુસમાજ આજ પૂજી રહ્યો છે. મહંતો, પૂજારીઓ અને ધર્મગુરુઓને પદબ્રજ કરવા અને હિંદુસમાજની મિત્રતા જાળવવા માટે ઉપભોગને અટકાવવા આપણે કાંઈપણ ન કરવું જોઈએ? અમારા ધર્મગુરુઓ હિંદુ સમાજની વહુભેટીઓ તરફ કુદૃષ્ટિ કરવામાં અને અનાચારો સેવામાં પોતાના કર્તવ્યની ભૂલ કરી રહ્યા છે. હિંદુ સમાજ તરફ તેમની કોઈ ફરજ નથી! તેમને તો તમે હિંદુ ભાષામાં જાહેરના પૈસા આપો, દાણા પૂરા પાડો, માલમલીદા ખવરાવો અને તેઓને હિંદુ સમાજના જોદરકારી, ધર્મંડ અને તિરસ્કારની નજરે જોઈ એમ કહેવા હો કે “એ કંઈ અમારે જોવું તરફ નથી.” “અમારી કોઈ ફરજ નથી” “એમાં આપણે શું?” શીખ ગુરુદ્વારાઓમાં થોડાં વર્ષો પૂર્વે આવેળ બહાર એનાથી પણ વધારે ગેરવ્યવસ્થિત આપખુદ વહીવટ ચાલી રહ્યો હતો. શીખ એ નિશ્ચય કર્યો કે “આપણે એ મહંતોને દૂર કરી ગુરુદ્વારાઓને પ્રજાકીય વહીવટ તજી મૂકવી.”

એ નિશ્ચય પાછળ કર્તવ્ય-ધાર્મિક ફરજની લાવનાથી પ્રેરાયેલો શીખ સમાજ જાતિપ્રિ-
દાનો આપવા ખડે પગે તૈયાર હતો. હજારો શીખ બંધુઓ જેલમાં ગયા, સેંકડો જગ્યાએ મદતોના
પગારદાર ચુંડાઓને હાથે ડંડાથી માથાં રંગાયાં, ગ્રંથસાહેબનાં અપમાનો સહ્યાં, બંદુકોની
ગોળાઓ સામે પેતાની છાતીઓ ધરી શ્રુત્યુને વશ થયા; પણ અડગ નિશ્ચય જે શુદ્ધારાએતો
કબજો લેવાનો હતો તે જાતિભોગે કષ્ટ સહી પૂર્ણ કર્યો. ધન્ય છે શીખસમાજના આ
નિશ્ચયને કે જેણે અન્ય ધર્મો માટે ફરજના દરવાજા દાખવ્યા.

જે કામ શીખસમાજ આદરી શકે તે કામ હિંદુ સમાજને માટે અશક્ય નથી. કદા સમજવાનું અમારા ધર્મશુર્યોને છે. ચાહે હિંદુસમાજની સાથે રહે या तो તેમના પોતાના અસ્તિત્વને મીટાવવા હિંદુ સમાજના બંડખોર વર્ગને આવાહન કરે. અમે આજ ધર્મોચ્ચેને ભારપૂર્વક જણાવીએ છીએ કે, તેઓ મનમાંથી એ વાત દૂર કરે કે “મંદિરો ખાનગી મિલ્કત છે.” મંદિરો કે અન્ય સંસ્થાઓ જેમાં લોડો પૈસા ભરે છે તે સંસ્થાઓના કરોબારમાં થતી ગેરવ્યવસ્થા જોવાનો હિંદુ સમાજના કોઈપણ અદના માણસનો દક્ક છે. તમારાં મંદિરો હિંદુ સમાજના પૈસાથી બંધાયાં અને પોપાયાં છે; હિંદુ સમાજ જ્યારે ધારશે ત્યારે કોઈ પણ ભોગે ક્યારે લઈ શકશે. તમે કર્તવ્યવિમુખ થઈ હિંદુ સમાજનાં અન્ય અંગોને મદદ કરવામાં પાછા પડશો તો તમોને હિંદુ સમાજ તરફની ફરજનું ભાન કરાવવાનું સમાજના “બળવાખોરો”ને હાથ પડશે. હિંદુ સમાજનાં સદનાં અંગોને કુશળ શસ્ત્રવૈદ્ય પાસે કાપી કઢાવવાં પડશે.” ધર્મશુર્યો! વિચારો “મંદિરો એ વહેપારની દુકાનો નથી.”

(તા. ૨૧-૪-૧૯૨૯ ના "દિંદ"માં લેખક:—બળવાબેર.)

८५-स्वाधीनता के प्रति

स्वाधीनते ! हेम हमारी दीनता है ! तू लकी लांती हमारी अवस्था, हमारा पतन, हमारे दुःखमय जीवन में परिचित हो ! आधुनिक समय में दम क्या है, संसार में हमारा क्या स्थान है तथा भूमंडल में हमारा कौसा मान है; यह तू अच्छी तरह जान ! आज संसार हमें काला कुली कद कर पुकारता है; नहीं, उससे भी अपमान ! ओह ! आगे कदा नहीं जना ! जसा घर आता है, उसे छू ? यागार हं, अच्छा, आज तू ही जाता, हमारे इस अधःपतन का कौनसा प्रयत्न करे ? तेरी अनुपस्थिति, हमारी विवेकशून्यता या विधवाभता ! कुछ समय में नहीं आता, यह समय हा ईर है या लाज्य की त्रासकरता ?

हेम, तू आघासिनी है, साथ-साथ सर्वव्यापिनी भी, अतः 'जगत-जननी' तेरी संज्ञा है, संसार तेरा पुत्र है, काले-गोरे का गेहवार तेरे हृदय में जगद नहीं पा सकता, तू इयामयी है, पर हमारे लिये नहीं—औरों के लिये ! तेरे हृदय में प्रेम है अवश्य; पर पापियों, प्रधमियों, दुराचारियों के लिये—अंध और विधर्मियों के लिये ! जिनके हृदय में दया की जगद निर्दिष्टा शासन करती है, जिनके धर्मधर्म का कुछ भी ध्यान नहीं, जिनका अन्धधर्म की जेबमात्र अस्त्र है, और कपटायार जिनके लिये दाय का जेब है, तू छिन्दी की दासी है ! कितना जगद कष्ट है तेरे उपर !

माता ! हम आरतवासी तेरे लिये तरसते हैं पिंजर-जड़ पक्षी की तरह ! तेरी आर्यता करते हैं आतुर लक्षों की तरह ! और तेरी दया की स्वातिभूत के लिये दिन-रात लाचारित रहते हैं तपित पपीहे की तरह ! पर सन्नी-कुछ व्यर्थ है, शायद टराने से विभल स्वातिभूत नहीं नशील होते ! नहीं, नहीं; पपीहे तो रट लगाते-लगाते वर्ष में एक बार भी-स्वाति-नक्षत्र में ही सही-उस प्राण-रत्न अभिय-विनिहित स्वानि-भूत का पा ली देते हैं; पर छिन्न हमपर कौसी कृ-दृष्टि क्यों ? जेसा निहुरूपन क्यों ? माँ ! हम दीन हैं, दीन हैं, तेरी आशाओं पर ही हमारा जीवन अवलम्बित है, तेरी ही कृपा के लिये दर-दर के जिम्मेदारी और जिम्मेदारिन जानने फिरते हैं; छतने पर ली दया नहीं !

देवि ! करुणामयी तेरा नाम है, दुष्टियों का दुःख विमोचन करना तेरा काम है; किन्तु यह तेरा करुण्य कपटभूषण क्यों ? इस लिये कि हम आरतवासी तेरी संनान नहीं हैं ? नहीं सत्यमुच्य ? अगर हैं, तो क्यों हमपर तेरा पुत्रवत् प्रेम नहीं है ? क्या इस लिये कि हम काले हैं ? इस लिये कि हम तेरी पूजा की प्रणामी या गुंते प्रसन्न करने की रीति ही नहीं जानते ? क्या जान है ? अगर तू यह दहे कि हम लोग तेरे प्रेम के योग्य नहीं हैं, तो जता हम अयोग्य दुष्टे ही क्यों ? क्या हम अयोग्य ही जितन दुष्टे हैं ? नहीं, अन्धे ! जजसे दमो पैरों से कुहरा कर तू हूसरों की दासी बन गइ, तबसे हम अन्धारे पतन की पराकाष्ठा पर अट गये हैं; पर, हममें हमारा दाय लेश-मात्र भी नहीं; क्योंकि हम तो अयोग्य जन्मे हैं, दमो संभार पर लाना तेरा धर्म है, क्या हमारे प्रति तेरे हृदय में कभी दया जितन दुष्ट हैं ?

एक जान ध्यान में आती है, हम यदि सत्यमुच्य तेरे पुत्र रहते, तो हमारी आपाज, हमारी अघमर्षता, हमारा करुण-कहन अनन्य नरे कर्णकुहरा में पड़्यना 'हमारी दुःखकारी पुकारों में परमात्मा के आसन के दुष्ठा दिया है, हमारा आदो में अमरपुरी जी धरों डी है; पर गुंते हमारा अगर लक्ष नहीं—तेरी मेरा के प्रसन्नता सामान हमने दहे लिये हैं, पर तेरी प्रभुति तो असुरों के सपक में आसुरी हो गइ है, तू काली-काली रजिरे-पिपासिता हो गइ है, जने-जाने में तू प्रसन्न नहीं हो सकती, अन्ध कुंज इस, अंध, धूप, दीप से तेरी नृति नहीं ! लहरे की अग्नि से गुंते पूजा हो गइ है तब क्या आदिये ? वरी, वरी, नर-गुं ? छिन्न नवपुत्रों का स्वागत-नर्पण ? क्या हमारे लिये तेरे हृदय में सहियो में न्याया प्रत्यक्षित है ?

८६-गीता का निष्काम कर्म

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।

यदि लोभन की अभिव्यक्ति संपत्ति गीता के कुछ पृष्ठों के पलटते समय मेरी दृष्टि इस पंक्ति पर पड़ी। स्वभावतः मैं इससे प्रेम करने लगा। मेरे प्रेम का कारण विभिन्न पर साय ही भोलादेवक है। यह एक अच्छा सिद्धांत है, इस विषये में हमें प्रारंभ करना है। पूर्णत्व की दृष्टि से हमें केही तक यह पट्टा पाया है 'यद विचार हृदय में कानि पैदा कर देता है, हां! वास्तव में कर्तव्य पर हमें रहना हमारा धर्म है। केवल यही कर्तव्य आगम समुद्र के गर्तों में से न जाने किनने भुक्तियों के संपर्क की सुनदरी किस्मों से छोड़ा करती दुष्ट अवस्था के उपर धसीक लाया है—

क्या इसकी कल्पना ही न सही है ?

वासना आदि के निकट विचारों के समूहों का नाम कर्तव्य नहीं है; न भुक्तियों की भीड़ में यदादुरी के साथ दिवाने का नाम ही कर्तव्य है। वह तो हमारे सच्चे विचारों का भावप्रदर्शन-भाषा है। ज्ञानियों ने कहा है कि भुक्तियों का मन सदा शुद्ध और सच्चा होता है; लेकिन विपरीत वातावरण में आकर वह दूषित हो जाता है। एक नये चोर को—नये और अनुभवशून्य चोर को—अपनी अंतरात्मा से कितना जगज्जना पड़ता है ? उससे साथ कानि है, क्या भरोसे लगता है और वह अपने आपका जालियां देता है; पर यमकते कुछे सोने की...कुछ सोने की...यमक सारी आकांक्षाओं पर पानी डेर देती है और चोरी के विचारों का प्रयत्न बनाती है। और तब वह चोरी करता है।

परंतु क्या इसे कर्तव्य कहेंगे ?

मैं अपने ज्ञापन की एक पट्टा जताता हूँ, इस समय हमने एक छोटा-सा टेनिस क्लब जोड़ा था। मैं इसका कप्तान था। क्लब की बैठों का प्रबंध करना तथा 'कैप्ट' (जमीन का एक छोटा-सा टुकड़ा) पर खेलन दिखाना और साधन इकट्ठाना मेरा ही काम था।

रविवार का दिन था। सुबे आधी तक बाद है, हमारे की जही यही बार जग रही थी और मैं मेज पर सिरे मुकाये बितित बैठा हुआ था। किसीने इस नदी की थी—जो एक ही न थी, मैं क्या कर सकता था ? क्लब के सदस्य यसे आ रहे थे। तो क्या आज क्लब में रहेंगे ? नहीं, जैसा नहीं हो सकता। कुछ ही देर में बार अदृश्य आ गये और 'इन्फ्लेक्स' जैसने के लिये एक 'मैच' तैयार हो गई।

परंतु जेठे कदां थी—जैसे किसे ?

मुझे एक बात सूझी, मैं दौड़ा हुआ भागाऊ के हमारे में गया। मैंने मकान के सभ कमरे जान हांसे, पर उनका पता न लगा। तब मैं भावसाध्य के हमारे में गया। वहां के छे न था। परंतु, एकामेक मेज के उपर—दूसरे कानि पर—एक के उपर एक रखने दृष्टि कुछ यादी के सिद्धों पर मेरी नजर पड़ी। मैंने देखा, एक यवली थी और बार छत्तियां, मैंने सोचा, क्या मैं 'हैंड' छोड़ूं ? जगु। इसी विचार की चिन्ता दुष्ट। 'हैंड' छोड़ते समय मेरे हाथ कांपने लगे। आसोस, मैं लक्ष्मणनेवासे उन यादी के टुकड़ों की जादवी यमक में इस गया।

मीमांसा से मैं एक क्लब की ओर दौड़ा और तीन पुरानी 'मैंड' ले आया (उस समय हम जेठे कुछ नेटों में खेलते थे, जेठ आरंभ हो गया ! परंतु जग रात हो गई तो भावसाध्य ने आकर पूछा—'तुम्हें आश्चर्य है कि मेरी मेज पर मैं क्या आने किसे जानें ?' उनका मेरे काम का गुमान तक न था। मैं 'हैंड' अपनाया ही घोषा दे सकता था; परंतु हम बार मैं जानेवाला न था। मैंने सब जगह दे देने के लिये अपने को तैयार कर दिया और पता कर जा सका।

१। 'यद कर्तव्य' का—मेरे ज्ञापन का संरक्षण, लक्ष्मण और दक्षिण कर्तव्य, वह मेरे

छवन का ओक गड़ुत अग दिन था. मैंने अपने विचारों पर विचार पा ही थी—मैंने
 को छत दिया था.

हममेंसे कितने ईर्ष्या के सच्चे अर्थ को समझते हैं? और उनमें से कौन कितने
 प्राप्ति की छद्मता न रचते हुए जैसा करते हैं? विचार कीजिए कि यह सिद्धांत कितना उच्च है
 है, जहाँ हम कहते हैं—‘कर्मण्ये वाऽधिकारस्ते’ और फिर उसमें जोड़ देते हैं ‘मा फलेषु कदाचन’.

परंतु आधुनिक अर्थवाद ने इस की ओर से उदासीनता रखने के सभी विचारों
 मटियामेट कर दिया है. नवयुवक! अपनी ओर देख कर ही उत्तर दो कि तुम पहले तो
 यह ही कहें कि पटना तुम्हारा ईर्ष्या है, पर तुम पहले किस विषय हो? क्या उसमें इतना
 कुछ पुरस्कार पाने की आशा से नहीं? तुम इस विषय पढ़ते हो न, कि किसी दूसरे में
 मिला सके? और यही तो पतन की निशानी है. जहाँ साधु वास्तविकी ने ओक पितामी
 प्रश्न किया, तो उसने उत्तर दिया—“किसी दूसरे में क्वहीं पाने के विषय!” और जहाँ
 ने कहा—“नवयुवक! किसी भी दशा में तुम्हें ४०) हा. भासिक से अधिक तो न मिला
 उसमें तुम अपनी आवश्यकताओं को पूरी कर सकोगे?” उसने उत्तर दिया—“भद्राचार”
 जगते नहीं है—अनुकूल भावों में ही उपरी आगदनी १००) अपने भासिक हो जाती है.

कितनी सदस्यपूर्ण आकांक्षा है! क्या भारतवर्ष जैसे ही युवकों की सहायता से हम
 प्राप्त कर सकेगा? तब तो यह सदन ही अनुमान किया न सकता है कि उस विषय
 मध्य कितना होगा.

मानवता, ईर्ष्या की परिभाषा हम थोड़े से शब्दों में इस प्रकार दे सकते हैं कि
 इसासंनित किया गया कि ईर्ष्या हम है. इसमें त्याग का भाव ही अवश्य ही समाविष्ट है
 विचार कीजिए कि कितनी आकांक्षा के भारतवर्ष हमारा हो सकता है; कितनी आकांक्षा
 वह मानवता, ईर्ष्या के भावों में संश्लेष अग सकता है, यदि कितनी आती अभिनिष्ठ
 नवयुवक—ईर्ष्या पर दृष्ट करने का मत दे दें.

भारतवर्ष, हममेंसे आकांक्षा, हम दृष्ट को वीर और दृष्ट अना कर परमेस्वर में नि
 रखने वाले न्याय को न्याय के विषय कि पढ़ें हैं. साथ ही यह सिद्धांत हमारे सामने रखे.

‘कर्मण्ये वाऽधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन’.

विद्य-संज्ञकता “त्यगार्थमे” भा. वे. अ. ४. १०. १०.

८७-जय जय माता चाय भवानी, क्या खूब भारत में फलदात्री

भारतवर्ष, हममेंसे आकांक्षा, हम दृष्ट को वीर और दृष्ट अना कर परमेस्वर में नि
 रखने वाले न्याय को न्याय के विषय कि पढ़ें हैं. साथ ही यह सिद्धांत हमारे सामने रखे.
 ‘कर्मण्ये वाऽधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन’.
 विद्य-संज्ञकता “त्यगार्थमे” भा. वे. अ. ४. १०. १०.

कॉशी की अपेक्षा कछो कछ गुना अच्छा है, इसमें ५० प्रतिशत ईष्ट होता है।

चाय में उत्तेजक पदार्थ उ तब पाया जाता है, और 'टैनिक एसिड' का परिमाण प्रतिशत होता है। जबलते हुये पानी का आग से नीचे उतार कर इसमें चाय की डालने से पत्ती में पाये जानेवाले सभी द्रव्यों का $\frac{1}{2}$ अंश पानी में आ जाता है। यदि हुये पानी में चाय की पत्ती का सिंजया नवे, तो ये द्रव्य आधे से अधिक उतर आते जिससे चाय कुछ कटुवी हो जाती है।

अशीम, गॉन्ग, लांग, शराय आदि की तरह चाय भी खराब है; एक बार आदम नाने पर यह मुशकिल से छूटती है।

छोटे-छोटे आदि कुछ पश्चिमी देशों में पारहों महीने आसी सरही पड़ती है। इस लिये मही के गरम जनाये रहने और आलस्य के लगाने के लिये चाय पी जाती है। शराय की चाय में कम अर्थ लगता है तथा यह शराय की अपेक्षा कम हानि पहुँचाती है। भारतवासियों ने अंग्रेजों से कुछ दुरुष्ण सीखे हैं। चाय का व्यसन भी इनमें से एक है अंग्रेजों की देखादेखा हमने भी चाय को हृदय से लगा लिया है। जेट-मैसाय के दिनों में दो पहर के वक्त भी चाय ही हमारा हलेन्ग हंडा करती है, अतिथि-सत्कार भी तो चाय में जितना नहीं हो सकता, आजकल भारतवासियों में चाय पीना अउपपन्न माना जाने लगा है।

भारतवासी अक्सर, जूय मारने के लिये चाय पीते हैं; तब उपवास के दिन में भी चार बार चाय पी जाती है। कुछ कटुओं में तो दिन में तीन बार चाय अनती है। इससे अयाल से जितना अर्थ चाय के गरम पानी में किया जाता है, उतने ही अर्थ में प्रतिदिन हलुआ या हृष का सेवन किया न सकता है, ये पदार्थ चाय के अपेक्षा अधिक पोष्टिक और लाभदायक भी हैं।

हमारे देश में जबलते हुये पानी में शक्कर और चाय डाल कर थोड़ी देर तक पीते हैं और तब छान कर हृष भिजा कर पीते हैं। इस प्रकार तैयार की हुई चाय हानिकारक होता है।

इस भन्ना-विद्यालय के अतुपूर्व प्रिन्सिपल मि० हेनरीयेन का मत है कि ब्रिटिश जिनके पदार्थ हैं। अल्प परिमाण में प्रतिदिन नियमपूर्वक सेवन करने से हानि सदाही पानी के उजले हुये पानी के साथ चाय हानि पहुँचाती है।

तंदुरती और शरीर के तेज का क्षय होने के लिये यह जरूरी है कि पेय में रक्षा नये; मगर चाय के कारण भस्वावरोध होता है, जिससे पेट की बीमारियाँ हो जाती हैं। चाय से क्षणिक उत्तेजना मिलती है, उत्तेजक पदार्थों के सेवन से शरीर की गति में गति मिलती है; किंतु यह गति स्थायी नहीं होती। और बार बार उत्तेजक पदार्थों के सेवन से शक्ति क्षीय होती जाती है। चाय पीने से क्षणिक उत्साह पैदा होता है, किंतु थोड़ी देर बाद आलस्य व्यापक होता है।

अस्मागन्ध चाय पीने से हानि भी कमजोर हो जाती है और यदि इनकी जगह से चने के चने हैं, मन्ना अच्छी तरह से नार्न खोला न सकेता है; जिससे पाचन-क्रिया रुकती है। चाय की, मन्ना-चने, मधुमेह आदि रोग घर कर लेते हैं; अतएव चाय के पीने में निवृत्ति कर दिया न सके, इनका तो अच्छा है।

विशेष नोट: इस मन्ना-चने का उपयोग (नवसे निम्नम जेन-प्रवर्त) हमने ही है। इनके अन्तर्गत सेवन केकडम फल कर देते। अतएव, १८-१९ वर्ष की आयु तक के लिये चाय के पीने से निवृत्ति कर देना चाहिए। अतएव, इससे निवृत्ति-कदापि नहीं करनी चाहिए।

(अन्तिम भाग) नवसे अन्तिम लेखक-श्री. शंकरदास जी)

८८-यह तो चोरी है.

(जो इन्ध-हुँदय मित्र ने अपनी जड़न का जो सुंदर रिश्ता बिभी, उपयोगी समझ कर उसका कुछ अंग, इनकी आत्मा से, यहाँ दिया जाता है. स.० "त्यागभूमि")

अच्छ! हमने यह हीक नदी' किया कि ज्यों के कानों में छेद करना दिगे. और, यदि कर दी दिये तो जे-हे' कुछ ऐसी चीजों न पदनाना, जिससे वे छेद ज्यों के त्यों पने रहें. मरने-कपड़े पदनाना अनियों का काम है, हम तो आत्मधु हैं. आत्मधु का काम है पूज दिया पदना और उसके द्वारा समाज की सेवा करना; और उद्वेगोपधु के सिंगे समाज जे के उस-पर जना. निष्ठा भांगना आत्मधु की शक्ति का साधन होना. यदि, अधिक से अधिक योग्यता प्राप्त कर के अधिक से अधिक सेवा करना और जवननिर्वाद के सिंगे कम से कम होने का नाम निष्ठा है. प्रकृति प्रतिवर्ष जलना दी पैदा करती है, जलना उसके ज्यों के सिंगे आवश्यक होना है; तब यदि हम सेवा कर के, अपनी आवश्यकता से अधिक जठार कर के, इससे से बूरा कर दण लेगे; तो इनका ज्यों मरना पड़ेगा और समाज में विषमता ईवेगी. आत्मधु पदनाने की रचि सुराते की वृत्ति पैदा करती है, उस वृत्ति का जे-मूलन होना आवश्यक है, यह अनिवार्य है. घर में और बाहर—समाज में भी यह कसद ईशानी है, यदि हम इस ज्ञान का समझ लोगी तो समुदाय के पारिवारिक जवन में भी हमें सुख मिलेगा. अनिवार्य-वृत्ति चोरी का समझ नाम है; वैश्यवृत्ति से यह ज्ञान है. अपने राष्ट्र या समाज की संपत्ति का जे जराते हैं इनका नाम है वैश्य, जैसे वैश्य तो राष्ट्र के अजिमान की चीज देगे. आज इस का जैसे ही समझे निष्ठापधु की आत्मज्ञा और राष्ट्र की संपत्ति जरातेवाले पेशों की जरूरत है. समझे क्षत्रिय भी आदिये, जे राष्ट्र की रक्षा के सिंगे भर मिटने का तैयार हों. वे क्षत्रिय नदी, जे करे राज ज्ञान जठते हैं और अपने लोग-विद्यासे में अर्थ करने के सिंगे प्रग का जून बूझते हैं. जे जलवान विदेशी आक्रमण करनेवालों की शुभाभी करते हैं और अपनी दुर्बल प्रग पर राज गाँते हैं; वे क्षत्रिय नदी; इनके सिंगे हमारी लापा में कोष नाम की नदी. हमारा सादिल ज्ञानत समय का है, आजकल के ये लोग शुभाभी की उपज हैं; परमात्मा करे, इनके सिंगे लापा में कोष जठत जितन होने के पदसे या तो ये जल जैसे या हम स्वाधीन हो जल. नदी तो यह राष्ट्र समाज पर अपना असर देनेवाला शक्तता रहेगा और वह जल निभारी के कीटाधु ईशाना रहेगा.

उपर संपत्ति जठाने का जित आया है, वहाँ संपत्ति जठाने के जानी है. नवीन संपत्ति जितन कर के जठाना सुराध दुध चीज का इसरे के उपयोग के सिंगे देने पर जे मुनाश सिमा जना है उसके जानी संपत्ति जठाना नदी है, जल के जेक दाय से इसरे दाय में जैसे जने का नाम की ज्योपाज्जन नदी है. आजकल प्रसीति लोग ज्योपाज्जन कदने लग गये हैं. इससे के अज्ञान में जल जठ कर दम लोगों में कष जार पैसा जठते हैं. इस जगध में वशील अस्तिर जवध है. समझे वैश्य किसान हैं; वे जे साहृदर नदी; जे जली जारी तोंद से कर हवेसिया में जे जे अर्थ जठ जाते हैं; या वैश्य हैं जूनर्वाज्जो और क्षत्रीयर लोग, जे जूनर्वा में जेके प्रकार के जल निष्ठा कर जे-हे' शुद्ध कर के समाज की संपत्ति जठाने हैं.

मरने पदनाने जे कोष जल और सुंदर नदी है। सकना, समझे सौंदर्य तो हुँदय की चीज है. जिनका हुँदय जिनना की अधिक शुद्ध और पवित्र होना, वह जिनना की सुंदर है. जे आदना है कि हम ज्यों का सौंदर्य जठाने.

(शिक्षण-विद्यया ना "त्यागभूमि"भांगी)

૮૯-રસ્તામાં મટકતો છોકરો કેવી રીતે અવજોપતિ વન્યો !

જૈન ડેવીસન રૉકફેલરનું બોનપ્રદ જીવન અને દાનનો ઉત્તમ માર્ગ.

“જેની પાસે પત્નિના પીગ્નું કશું નથી એ નિર્ધન છે.”

અમેરિકાનો મદાનમાં મદાન અને શ્રીમંતમાં શ્રીમંત પુરુષ ૯૭ દસાત છે. રૉકફેલર વર્ણવેલાં મનુષ્યજીવનનાં સાત દાયકા ઉપરાંત એ દાયકાં વધારે-૯૦ વર્ષની-એની ઉંમર છે. એના મુખમાંથી દરે બહુ જ થોડા શબ્દો નીકળે છે, પરંતુ એ શબ્દોની પાછળ મુગ્ધાનિત અને દૂરદેશીયો વિચારોનું બળ હોય છે; અને એ વિચારો દમોશાં નવીન ને વહેવાર હોય છે. આ વિચારો એ માણસની શક્તિ છે, કાર્તિ છે. મોટા પ્રમાણનો મદદ અને મોટા પ્રમાણનું લોકહિત એ બે વસ્તુઓનો આ માણસ સર્જક છે, એમ કહી શકાય.

એ માણસનું નામ છે જૈન ડેવીસન રૉકફેલર. એ નામ અમેરિકન ઇતિહાસના પૃથ્વર અમર ન ભૂંસાય એવી-રીતે મુદ્રિત થયું છે. અમેરિકાએ પોતાની સામુદાયિક ઉત્પન્ન, સામુદાયિક વહેંચણી અને સામુદાયિક સંસ્કૃતિના વિચારો એ માણસ પાસેથી મેળવ્યા છે. ઔદ્યોગિક દૃષ્ટિએ મદાન અમેરિકાનું કલ્પનાચિત્ર દોરનાર અને એને મૂર્ત-વાસ્તવિક-સ્વરૂપ આપનાર એ પહેલો માણસ હતો. વળી અપ્રતિમ વ્યવસ્થા, વિશાળતા અને ઔદાર્યપૂર્વક પોતાની અગણિત દોલતનો લોકકલ્યાણમાં ઉપયોગ કરનાર પણ એ પહેલો માણસ છે. એના મૃત્યુ સાથે અમેરિકન વ્યાપારના ઇતિહાસના એક ચિરસ્મરણીય યુગનો પણ અંત આવશે.

ન્યૂયૉર્ક સંસ્થાનના ટાલીટાઉન ગામમાંની પોતાની સુંદર ઇમારતમાં આ રૉકફેલર પોતાના જીવનનાં અંતિમ વર્ષો વીતાવી રહ્યો છે. આટલી વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ એ પોતાની મિશ્કતની વ્યવસ્થા કરવાનો ભાર વહે છે. એના પોતાના શબ્દોમાં કહીએ તો “વર્ષોનો ધસારો મારા શરીરને બહુ અસર કરતો નથી. મારા આલ્મશાળથી લઇને તે આજ સુધીની મારી ઉંમરમાં મને કોઈ કામ નવું કે કઠિન જણાયું નથી.”

પોણોસો વર્ષની વાત ૫૨-૫૮૫૫ માં રૉકફેલર કલીવલેન્ડના સૂકા રસ્તાઓપર નોકરીની શોધમાં ભટકતો. એ વખતથી આજ સુધીમાં અમેરિકામાં કેવાં કેવાં-કેટલાં કેટલાં પરિવર્તન થયાં છે ? એ માણસે અનેક આંતરરાષ્ટ્રીય વિગ્રહો જોયા છે. વ્યાપારઉદ્યોગમાં અનેક ઉથલપાથલો અનુભવી છે. આવા ‘જમાનાના ખાધેલા’ માણસના શબ્દોમાં વર્જન હોય એ સ્વાભાવિક છે. એ માણસ આવતી કાલની-નવયુગના સર્જનની-કેવી કલ્પના કરે છે ? નવયુગના સર્જક એવા યુવકોને એ શો સંદેશ આપે છે ? આ જુઓ:—

“આપણે જે આર્થિક મહાયુગમાં આજે પ્રવેશી રહ્યા છીએ એ યુગ લવિષ્યના યુવકોને ઉત્તમ તકો આપશે. આજની ઉછરતી પ્રજાને મુખે આપણે અનેક વાર એવી ફરિયાદ સાંભળીએ છીએ કે, અમારા બાપદાદાઓને જે તકો અને સગવડો મળતી એ આજે અમને મળતી નથી. આ યુવકોને અમને જે અડચણો વેઠવી પડેલી એની કલ્પનાજ નથી. હું યુવાન હતો. એ જમાનામાં અમારે અનેક કાર્યો કરવાનાં હતા; પરંતુ એ કાર્યો કરવા માટેનાં સાધનો તો નહિ જેવાંજ હતાં. અમારે નવી નવી દિશાના માર્ગો જાતેજ કાઢવાના હતા અને એનો અનુભવ અમને મુદ્દત નહોતો.”

“આજના જમાનાને એ જમાના સાથે સરખાવી જુઓ, આજે આપણી સગવડો ને તકો હજારગણી વધી ગઈ છે. આજના નવયુવાનો એક એવા યુગમાં પગલાં માંડી રહ્યા છે, જેની સાથે સરખાવતાં તેઓના બાપદાદાઓનો જમાનો તો સાવ દરીદ્ર લાગે. હું સ્વભાવેજ આશાવાદી છું; અને એથી જ્યારે જ્યારે આપણા લોકો લવિષ્યમાં કેવાં કેવાં મહત્ત્વ કાર્યો કરી શકશે એ વાતનો વિચાર કરું છું ત્યારે મારો ઉત્સાહ માતો નથી.”

દોલતનો લોકકલ્યાણાર્થે ઉપયોગ કરવાની રૉકફેલરની રીત ખીજ શ્રીમંત દાતાઓની રીત

કરતાં બહુજ નદરી પડે છે. ગામડાંમાં જ્યાંકે જવનના અકસ્માતી મનુષીને ધરાવેલા પ્રાણનેનો વાજેતો મોઝામુઝાસ બનાવવા માટે કે કમ્પિયુટરો પાસે, માટે જેમાં આપે છે. ત્યારે દોકેદર એ અકસ્માતી કેમ અવગણે છે એ માટે એનો કારણ કહેવા બાંધવા માટે પૂતાના પેના બગે છે-એવાં અભાવનો જેનો, દારિદ્ર્ય અને દુઃખોને અપાવના અકસ્માતના સંજોગો નેવર કરતા માટે થાય છે. એવું આ લેખકે માટે અગર મૂકી છે. કહે, કે દોષઃ-પેનાને અગત્ય સિવાયની સમાવન કરી છે. પરંતુ એ સમાવનનો કેવળ અભિનય થા પર ખટા પાંડામાં નથી જને; એનો હુપોગ નો આધારિક દુઃખો-દોષો-ને નિર્મિત-નાતની કારણતા માટે થાય છે.

દોકેદરની મખાવોમાં જે અગત્ય પ્રતે વજ દબા છે એ અગત્ય આ પ્રમાણે ને-(૧) જલ, યજ્ઞ, આદોય, ધર, આધારનો સ્વર્ગત કનનિ વગેરે માત્રોમાં ગદિ કરીને પ્રગતિમાં સદાયજીવ શુભ. (૨) ન્યાય અને મ્હાન-વર્ધાં ગદિ કરી અને કષ્ટા નવા અગત્યને વજ માત્ર હપમ કરવું. (૩) સતિય અને વાદ્યમયની વધુ વિચાર પ્રગતિ (૪) વિતનની પ્રગતિ. (૫) નેકરૂતિ અને કળાની કમતિ. (૬) નરવગત, ધર્મગત અને નનિત્યનો વિચાર.

દોકેદરને પોતાની મખાવોની સ્વરક્ષા કરવા માટે કેટલાક અનુભવીઓનું મોઝ દુઝ નીચું છે. તે પોતાના વ્યક્તિગત વિચારો એ નોકીપર કસાવવાની કસીસ કરતો નથી. એક વાર દુરદીક્ષાએ કેટલાક લાખ ડોલર ખર્ચવા માટેની મોઝ યોજના રચી કરી. દોકેદરને એ મોઝ નહિ. એણે પોતાના વર્ધાઓ રપટ બનાવ્યા. દુરદીક્ષાએ પોતાની યોજનામાં ફેરફાર કરવાની ના પાડી. દોકેદર એ લાખ ડોલર તેઓના હાથ પ્રમાણે ખર્ચવા હીપા. આ વિધવમાં તેનો સિદ્ધાંત એ છે, કે, કોકેદરને ફો ભરીને આપણે તેની સસાદ લાખએ અને એ સસાદ પાણીગ નદિ, તો આપણી મૂર્ખાઈ છે.

દોકેદરના પેસાવિષેના વિચારો બજાર જેવા છે. એ કહે છે કે “વિજય શું છે? પેસા? તમારામાંના કેટલાક પામે પોતાની જરૂરિયાતો પૂરી કરી ચકાવ એટલા પેસા દરો, પણ દુનિયામાં ગરીબમાં ગરીબ-નિર્ધનમાં નિર્ધન-માણસ કોણ છે? હું? મ્હું? છું? કે, દુનિયામાં વધુમાં વધુ નિર્ધન એજ માણસ છે કે જેની પામે ધનસિવાય બીજું કશું નથી. પોતાની આકાંક્ષા ને વિચારો જે પર અનુલક્ષિત કરી સકાય એવું કશું જેની પામે નથી એ માણસ સૌથી વધુ ગરીબ છે. ધન તો ત્યારેજ સાફ કહેવાય કે જ્યારે એનો હુપોગ કરવાનો આવડત એ ધરાવનાર માણસમાં હોય.”

દોકેદરની યુવાનોને આ સસાદ ક્ષાનમાં લેવા જેવી છે કે “મુવકોને હું આટલી સસાદ આપું છું. તમારી આવક-ખર્ચની ચોપડી રાખો, તમને જે આવક થાય એ એમાં તોપિ અને તમે જેટલું ખર્ચો એ લખનાં પણ સકાય ન પામે. હા, એટલું જ્ઞાનમાં રાખજો કે, તમારો માખાપ એ ખર્ચ નેકરૂતે આનંદ પામે. આમ કરવાથી તમે પેસા બચાવી સકશો અને એ તમારે માટે બહુ આવશ્યક છે, ધન હોવા છતાં નિર્ધન એવા માણસપ્રત્યે મેં સુચન કયું” એનો અર્થ એવો છે કે જેને પેસા સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુ પ્રત્યે પ્રેમ નથી; જેના દિલમાં પેસા સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુના વિચારને રચાન નથી. એવો માણસ પોતાના આરિયમાં સદાયજીવ થતો નથી, તેમ બીજા કોઈનું આરિય એ ઘડી સકતો નથી. મને લાગે છે કે, તમે ન્યાયપૂર્વક અને પ્રમાણિકપણે બને એટલા પેસા મેળવો, બને એટલા બચાવો અને બને એટલા આપો, એ તમારું ધાર્મિક કનંદ્ય છે.”

દોકેદરના લાખો ને કકોડા ડોલરના દિસાબના ચોપડાઓ વચ્ચે એક નાની એવી ચોપડી ખાસ ક્ષાન જેવું છે. એ ચોપડીમાં આના પાછોના દિસાબ છે; કેમકે જ્યારે તેની ઉંમર ૧૬ વર્ષની હતી ત્યારના દિસાબની એ ચોપડી છે. ૧૮૪૫ ના સપ્ટેમ્બરની ૧૬ મી તારીખથી ૧૮૫૬ ના બનેવારીની ૧ લી તારીખ સુધીમાં એટલે કે ૪૫ મહીનામાં એ માત્ર ૫૦ ડોલર કમાયો હતો. આ ચોપડીમાં એવી પણ નોંધ છે કે, ૨૪ મી નવેમ્બર ૧૮૫૫ થી એગ્રિલ ૧૮૫૬ સુધીમાં તેને કપડાં પાછળ દો ડોલર અર્થ થયેલો; અને ૫૫ ડોલર તેણે અર્થ કે બીજી સખાવાતોમાં ખર્ચાં હતા.

આ પરથી સમજી શકાશે કે રોકફેલરની ઉદારવૃત્તિ નાનપણથીજ એના ચારિત્ર્યમાં મળી ગઈ હતી. જૉન રોકફેલર બહુ કરકસરીઓ છે, એનું એ લક્ષણ એના ફ્રેન્ચ ખાનદાનને આભારી છે. ફ્રેન્ચ છે કે, ફ્રેન્ચ લોકો દુનિયામાં સૌથી વધુ કરકસરીઓ લોકો છે.

જૉન રોકફેલરે પંદર વર્ષની ઉંમર સુધી ખેતરમાં કામ કર્યું હતું. એ પછી તે કલીવલેન્ડ ગયો અને વ્યાપારવિપયની એક કૉલેજને અભ્યાસક્રમ છ અઠવાડિયામાં પૂરા કર્યો. એ પછીનાં છ અઠવાડિયાં તેણે કલીવલેન્ડના રસ્તાઓ પર નોકરીની શોધમાં ભટકવામાં વીતાડ્યાં; અને અંતે એક શુક્રવારના મદદનીશતરીકેની નોકરી મેળવી શક્યો. ૧૯ વર્ષની શતાંસુધીમાં તો એણે એક હજાર ડૉલર બચાવ્યા હતા. એમાં એક હજાર ડૉલર કરજો મેળવીને એણે આડતના ધંધામાં 'અંપલાવ્યું'. ૧૮૬૨ માં પેટ્રોલિયમના ધંધાની શરૂઆત કરી. એમાં આગળ વધીને ૧૮૭૦ માં તેણે સ્ટાન્ડર્ડ ઓઇલ કંપની ઓફ ઓઇલિયો સ્થાપી. એ કંપનીની મુડી ૧૦ લાખ ડૉલરની હતી. એ જમાનામાં એટલી મુડી બહુજ ગણાય.

સ્ટાન્ડર્ડ ઓઇલ કંપની ઓફ ઓઇલિયોની પ્રગતિ અદ્ભુત થઈ. ૧૮૯૯ ની સાલમાં તો એની સાથે વીસ બીજી કંપનીઓ જોડાઈ ગઈ અને એની એકંદર મુડી ૧૧ કરોડ ડૉલરની થઈ.

રોકફેલરના જીવનપરથી યુવાનોને ઘણી વાતો શીખવાની છે; અને યુવાનો એ શીખે તોજ રોકફેલરની આગાહી ખરી પડે. (તા. ૨૨-૬-૧૯૨૯ ના "એ ઘડી મેળ" માંથી)

૧૦-જાતિઓનો આત્મઘાત

દિલ્લીના ઉજ્જડ લાલ કિશામાં એક દિવસ જઈને જોયું તો દિવાને-આમની વિશાળ લાલ પથ્થરની છતમાં કખ્તર અને ચામાચીડિયાંએ માળા બનાવ્યા છે; બોંયતળિયાના પથ્થરો ઘસાઈ ગયા છે અને એક નોકર એ બધાનો તમાશો પ્રેક્ષકોને દેખાડી રહ્યો છે. અસહી સંગેમાં મરનો બનેલો દિવાને-ખાસ સુનસાન પડ્યો છે અને તેની વચ્ચેવચ કિંમતી પથ્થરની અટ્ટાણી કૃતિવાળી એક બેઠક પડી છે, કે જેની ઉપર આઠ કરોડના તખ્તે-તાલિસ યાને મયૂરાસન ઉપર બેસીને બાદશાહ શાહજહાં સમસ્ત દિંદુરસ્થાન ઉપર અમત્ર ચલાવતો હતો. તેની બરાબર માથે એક શુરજ હતો. તેની ઉપર લખ્યું હતું કે "પૃથ્વી ઉપર જે કોઈ પણ જગ્યાએ સ્વર્ગ હોય તો તે અહીંજ છે." તેની આગળ પથ્થરની મુંદર કારીગરીવાળી બળીઓવાળા મહેલ હતા કે જ્યાં બેસીને શાહજહાંએ આનંદ કરતી હતી અને બેગમે એ મદામ્સેવાન મુગલાઈ લકુમતને જોતી હતી. તેની આગળ મેદાન હતું કે જ્યાં ક્યાંક ધાસ કિયાડીને જમીન લીલીછમ કરેલી હતી, પરંતુ ત્યાંની હવામાં નાલુકે બાંધાની બેગમેની શુભાચ અને કેવડામાં સ્નાન કરતી છબી વસી રહી હતી.

મે આના આપનાં મને આ બધું જોવા મળ્યું. જ્યારે હું આંતરપુરના અરખામ-કે જ્યાં એક સમયે સામાન્ય માનવીના તો પગછાંચો પડેલા પછુ મુકેલ હતો. જ્યાં પહેલો ત્યારે હું અંગ્રેજી છાપની નીકલની મે આનીની સમિતિ ઉપર ખૂબ લસી પડ્યો; પરંતુ તે મારા તરફ ચાલુ થયું અને એકએક મને એક વાતનું સ્મરણ થયું.

હું વિચારવા લાગ્યો કે, કાન કરોડના મયૂરાસન ઉપર બેસીને દિંદુરસ્થાન ઉપર બાદશાહી કરનાર આજે ક્યાં છે? આ મહેલમાં હંદના પર એના જેવું એ નથી અને સાંદરની એ પુનર્ગતિ થઈ છે, કે જેમને માટે હીરા અને મોતીના ટગરા મે તો કાંકરા-પથ્થરો જેવા હતા. જે મેરને 'અમે તબવારના બેરે દિંદુરસ્થાન છલ્યું છે અને તબવારને જોજેજ તેને અમારે તમે રાખીએ' મેવો દાવો કરતો હતા તેમનું પ્રથમ પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર આજે ક્યાં છે?

જ્યારે મે ઉત્પુરના રાજમહેલને એ ચખ્ખું જોવા કે જ્યાં રાતેરાત ચિતેરે નાનું અમેરિકા કિલ્લો મેનામે સારો કેળવેલું હતું કે, આ રસાતળ આગલી મેરે દિવસે મેના રાજધાની બનેલો ત્યારે ઉપગ્રાહ અને મારા મનમાં વિરોધ કોટકલ ઉપમળ્યું.

ઇતિહાસ સાદો પડે છે કે, દરવર્ષે પ્રગળ પ્રતાપી મોગલોના તોફાની હુમલા રાજપૂતાનાની પ્રત્યેક રિયાસતને કચરી નાખવાને થયા કરતા હતા. અમરપિપર્ડા જાગેશી અને નિર્ગળ એવી રાજપૂતાનાની લગભગ બધી રિયાસતોની જામીનનો દુકડે દુકડે લોકોથી ખરડાયેલો છે. ઉદયપુર કે જેના દક્ષીણમાં અમર-વીરો સદાની નિદ્રામાં સૂતા છે-આ લડાઇઓમાં અગ્રગણ્ય છે. આ બે બાબતો બેઠને મારા મનમાં એક બીજાને વિચાર સૂરે છે કે, દમેશાં વિજયી એવી દિલ્લીની એ બાદશાહી શકિત-સત્તા ક્યાં અતોષ થઇ ગઇ ? અને દમેશાં જેના ઉપર આક્રમણ થતાં તે ઉદયપુરની ગાદી ઉપર આજે પણ કેવા રાજસુક્રંટ સોબી રહી છે ? માત્ર ઉદયપુરના નદિ પરંતુ રાજપૂતાનાની બીજી રિયાસતો પણ આજે દમ્યાત છે. ઉપરોક્ત ઘટનાઓ આપણને શીખવે છે કે, જેમનો એવો ખ્યાલ છે કે પ્રગળ જાતિઓ દુર્ગળ જાતિઓનો નાશ કરી નાખે છે, તેઓ ભૂલે છે. વાસ્તવિક રીતે તો જાતિઓ પોતેજ આત્મધાત કરે છે.

મોગલોના આત્મધાનનું વર્ણન હું આપું છું. બાબર હુમાયૂંના દિવસો યાદ કરો કે જે સમયની ઓઝોએ ધોડાતી પીકે ઉપરના બાળકોને જન્મ આપ્યા હતા. એ વીર જાતિના સાદસી યોદ્ધાઓ વીરનરીકિજ શુભા અને અર્ધા. વિપત્તિ અને સાદસ તો તેમની સાથે આદિથી આંતર મુખી રહ્યાં. ધૈર્ય એ તેમનું અસ્ત્ર હતું અને તેથી તો તેઓ એક સામ્રાજ્યનાં મૂળ જમાવી શક્યા.

આકબર એક મદાન સમ્રાટનાં શુભો લઇનેજ જન્મ્યો. તે સ્વભાવથીજ સમ્રાટ જેવો નિર્ભય, વિનાશી અને શુદ્ધિમાન હતો. તે દરેક વસ્તુરિચતિને પહેંચી વળવાની યોગ્યતાવાળો હતો. તેણે શવનપર્વત વિજય મેળવ્યા. તે શવનપર્વત પોતાના સરદારો, ધનવાનો, પ્રગળજો અને પરમેશ્વરનો મિત્રજ રહ્યો; અને જ્યારે તે શૂરો ત્યારે મોગલ સામ્રાજ્યના પાયા સંપૂર્ણ મજબૂત થયેલા હતા.

જહાંગીર અને શાહજહાં આવ્યા અને અમીરોના લહેરી પુત્રોની પેઠે અમીરી દમામમાં શવવાની અભિલાષા લઇનેજ શૂવા. સમ્રાટની શકિતઓનો અર્થ કરતા શીખ્યા, પણ તેમણે કશુંયે પ્રાપ્ત કર્યું નહિ. પરંતુ તેમના પિતા બહુ સંચય કરી ગયા હતા, એટલે તેમના મદાન દોષો શ્રેષ્ઠ રહ્યા; તેમના શવનપર્વત તેમનું દેવાણું નીકળ્યું નહિ.

ઓરંગઝેબ કબીર બાદશાહ, કબીર શાસક અને ધમાનદાર અમીર હતો. મોગલોની ગાદી ઉપર આવેલો સમર્થ, યોગ્ય અને તેજસ્વી બાદશાહ તેની પહેલાં કે પછી કોઈ થયો નથી. પરંતુ તે પહેલાં શુક્રસમાન અને પછી બાદશાહ હતો, એ એણે ફુલોંચ હતું અને એશાજ તે સદાકાળને મારે મુકલમાનવરીકિજ પ્રસિદ્ધ રહેશે; પરંતુ બાદશાહી તેના વંશજોનેજ દાણે ભાગી પડી.

આ એજ દિલ્લીનું તખ્ત કે જ્યાં બેસીને ઓરંગઝેબ સમસ્ત પૃથ્વીના રાજદૂતોની બેઠા સ્વીકારતો, પોતાના હોતો મોકલતો, રાજ્યો જીતવા સેનાઓ મોકલતો અને એશિયાના સૌથી મદાન સામ્રાજ્યનો રાજ પોતાની દૃષ્ટિ, શકિત અને મજબૂતી પ્રગ્લ કરતો હતો. કહિન બિમારીના પાન તે દરબારમાં આવતો. આશમ લેવાની સલાહ આપનારાઓને તે ફટકારતો. તેને આનંદ અને મોજશીખની નવરાશજ નહોતી. એજ તખ્ત ઉપર તેની કેટલીક પેઠીઓ પછી મદ-મદશાહ ફાંકેલો બેઠો હતો. તેજ મદાનસાદની પેઠે તે દરેકજ તખ્ત ઉપર બેસતો હતો. એજ પ્રમાણે બાંગ પોકારી નમાજ પડતો અને પરવરદિગારની પ્રાર્થના કરતો; પરંતુ દરબારમાં પૃથ્વીના મોટા મોટા બાદશાહોના એજ્યાઓ દાગર નહોતા કે નહોતા કોઈ મોટા મોટા અમલદારોની બાદશાહીના ખ્યાલ સંજળાવા. તે મદાન તખ્તની સમસ્ત માત્ર નકામા દરબારીઓ દાગર રહેતા હતા. તેઓ એકે એક આગળ આવી નખના પાયાને ચૂમતા, ત્રણ વાર જમીન સૂંધી મૂકી મૂકીને સજામ કરતા. બાદશાહ સજામને કંઈ ખાસ કામ નહોતું. તે બિરસાયાથી એક કાગળ કાઢી વાચતા વાચતા કહેતો કે એક વિદ્વાનનું કથન છે કે, પ્રત્યેક અમલદાર સમાન-અધ્યાત્મનો અવાજ કરતો ત્રણ વાર અગ્નિ આવીને સજામ કરતો અને કંઈક સુખ મુશ્કેલ ઉત્કૃષ્ટ કથામ (અર્થાત્ બાદશાહને ના વચન એજ બેઠે છે) કહેતો. આ પ્રમાણે મલામી થયા પછી દરબાર ખવામ થતો હતો. બાદશાહ સરખ અને ચોંચનના અકરમા ધૂમનો અને અમીરો આવી જાગરની રીડીઓના પર

ભરતા. આ રીતે મોગલ સામ્રાજ્ય ધીમે ધીમે સ્વયં ઝેર પીને આત્મઘાત કરી રહ્યું હતું.

પાણીપતમાં મેદાનમાં નાદિરશાહના તંત્રુ તણાયા અને તેણે આદશાહને સંદેશો મોકલ્યા કે, ખે કરોડ રૂપિયા આપી દો, નહિ તો દિલ્હીની ઈંટ ઇંટ રહેવા નહિ દઉં.

દરબારમાં હૂત પહોંચ્યો ત્યારે સલામી થતી હતી. ઘણી વારે હૂત દાગર થયો. નાદિરશાહનો પત્ર વંચાયો. સાંભળીને આદશાહ સલામતે ફરમાવ્યું કે, શું એ શક્ય છે? દિલ્હીની ઈંટ ઇંટ? અહો! કેવી દરામખોરી?

દરબારીઓ એકે અવાળે બોલ્યા—“હજૂર! તદ્દન અયોગ્ય છે. ખીલકુલ વાહિયન વાન છે.” એટલે હુકમ થયો કે, આ ચિઠ્ઠીને શરાયની શિરોહીમાં ફૂંચાવો અને કાસદને એક દાગર અસ દિઓ. ઇનામમાં આપો. ચાલો, આ ચિઠ્ઠીના નામ ઉપર એક એક પ્યાલી વધારે આપવા દો.

નાદિરશાહ વટોળીયાની પેઢે દિલ્હી ઉપર ચઢી આવ્યો. તે ભૂખ્યા વાઘની પેઢે બગરોમાં ઘૂમ્યો. સોનેરી મસીદમાંથી જ્યારે તેણે સહેજ કારણ મળતાં કત્તે—આમનો હુકમ આપ્યો ત્યારે કમનસીબ બહાદુરશાહની આંખ ઉઘડી, તે તેને મહેલમાં લાગ્યો અને તખ્ત ઉપર બેસાડીને તેને સલામી કરવા લાગ્યો.

નાદિરશાહ એકલો બેઠો બેઠો વિચારતો હતો. તેણે હુકમ આપ્યો કે, મહેલની તમામ બેગમોને મારી સમક્ષ દાગર કરો. સણસણાટી ફેલાઈ, પણ ખુદશી તલવાર સામે હતી. નીચી મુંઠીએ બેગમો અને શાહનદીઓ લાઇનબંધ નાદિરશાહની સામે આવી ઉભી રહી. નાદિરશાહે તેમના તરફ જોયું નહિ, તલવાર બોલીને તખ્ત ઉપર મૂકી અને આંખો મીચીને સૂઈ ગયો. થોડી વારે ઉઠ્યો. તેણે બેગમોને કહ્યું—“કેમ, તમે મોગલ સંતાનોની બેગમો અને શાહનદીઓ છો કે? આગળ! હું બરાબર સમજી ગયો છું” કે, હવે દોષ પણ મોગલ મર્દમાં મર્દાનગી નથી રહી. મને ખ્યાલ હતો કે, સ્ત્રીઓને આખરે દશે. હવે મને લાગે છે કે, તે પણ મારો ભ્રમ છે. તમારામાં એક પણ એવી સ્ત્રી નથી કે જે આ રીતે બેઆખર થવા કરતાં જન દહ દેવામાંજ આખર માને! અરે, દોષ સ્ત્રીમાં એવી ખાનદાનીતું જ્ઞેશ હોત તો તો આ તલવાર વેગળા મૂકી હું સૂઈ ગયો, ત્યારે દોષએ તે તલવાર મારા પેટમાંજ ઘૂસાડી દીધી હોત! માત્ર એશઆરામ અને છવવાનેજ માનઆખર કરતાં વધારે માનનારી ઓ બેગમો! તમે શું દિલ્હીના તખ્ત ઉપર અમલ કરનારા આદશાહેને પેદા કરી શકશો? કહી નહિ, કહી નહિ. મારી આગળથી દૂર થાઓ, ઓ! ખગર નાદાન ઓરતો!” ત્યારપછી તેણે પોતાના માથુસોને મથૂરાસન ઉઠાવી જવાનો હુકમ આપ્યો!

આ રીતે મોગલોએ પોતાનો આત્મઘાત કર્યો. આપણે દિલ્હીએ પણ શરાય, વ્યભિચાર, દ્વિયકારાપણું અને નામદાંડનું ઝેર પીને મરવાના વાકે છવતી જ્વતિનાજ માથુસો છીએ! શું આપણે નહિ વિચારીએ કે, કેવી રીતે આત્મઘાત કરતા મરી રહ્યા છીએ? અને શું આજે રાજપૂતાનાના રાજમુદ્રોના જેવીજ આપણા જનમાસની સ્થિતિ નથી?

ધેર અંધકાર બેઠીને કમશાનની અપવિત્ર વાયુસદરિઓ સાથે એક પવન આવે છે કે—
“માસા હુતી તિલિકે સખ દસ ગયે ઝરી, બાડી રહી એક ટોરી.” જ્યારે બીમસ અને શાંત સમય છે. પવન પણ કરણ, દતારા અને કંપિત છે. શું આ હૃદયકાવચ પવન તાલળીને કેમ સહયોગી રિધર રતી શકશે? જે મુખમાંથી આ પવન આવી રવા છે, તે કોઈ વર અસંકલિતે શેલસંપન્ન હતો. તેનાં મોઢા મોઢાં નેત્રાનું લગવળ હતું ચાલ્યું ગયું નહોતું, જતા પણ તેની માનેજાનુએ કાળાસ તો છવાઈ ગઈ છે. તેના એકની મહુરતા હતું યિત્કુલ કરી ગઈ તથા પરંતુ દિલ્હી તો જરૂર પરી છે. એ કાચનકાયા કુચકા રેળાવકા અવસ્થામાં પાનું જ્વલે કંપિત મરે, સંકેતવકા એક, પુત્રા નયતે અને કંઈ નિઃશ્વત નાખતી કહે છે કે—

“માસા હુતી તિલિકે સખ દસ ગયે ઝરી, બાડી રહી એક ટોરી!”

ત્યારે તે. જલે કરજાનું ભરતી સંદે છે. મનુષ્ય, વાયુવદા અને વડ પદાર્થો પણ તે સંજ્ઞાને કાંઈ કહે છે.

એ ભાવનાથી કહેલું છે કે એક સ્વતંત્ર પામતી જ્વતિ—આત્મઘાત કરતી જ્વતિ, જેને કમરે

મોટા ભાગ મોટી કાર્યવાહીઓમાં જ્ઞાતીન થયો દનો; જેણે એક વાર મમસ્ત મંસાર ઉપર યાત્રાન ચલાવ્યું હતું; જેને દલ્લગે-લાલેયો યુદ્ધ કરવા પડ્યાં દનો; જેણે કળા-કૌશલનો અચાર કર્યો દનો; અને વાયુમંડળ, રક્તન જગદાસિ, ચિરંતન બૃહદેસ-એ બધા ઉપર તેનું સમાન યાત્રાન હતું. સૌદર્શના ગર્ભના વશમળે તેની વિશાળ અદ્વાયિકા દત્તી, લ્લોત્સનાના ઉત્તરવાદ પ્રકારને તે મંદ દાગ્યથી મદા વિશેષ પ્રકાશમાન રાખતી હતી. તેના ઉપર વર્ષા રતીને આ વોર જાતિ સ્વપરને પગલિન કહેતા મંસારની સ્વચ્છંદ દવામાં પોતાના અંશર્થનું નિરીક્ષણ કરીને કોણ જાણે મી રી વાતો ઘાટ કરીને મમ્મક ડેઝાવની હતી !

તેની વિશ્વવિજયી સંભા હતી અને દિવિજિતોમાં બાપી રહેતી સક્તિ હતી. કામના પતાકા તે સામે ઉભાજ રહેતા. અંશર્થનો સમુદ્ર બહેરાતો દનો. તેની પાછો એક વાળ પાણુ દાગ્ય કરતો તો સમરન મંસારને તેની મર્ધાદા સાચવવા અદ્વદાગ્ય કરવું પડતું હતું અને તેની મરૂદી-નો કોઈ પશુ વાળ ઉંચા થતો તો સંસારને તેના કોપની શિક્ષા માંજગતા આસ પકડીને કૃષ્ણ રહેવું પડતું હતું. એથી તો આ જાતિ દત્તી, કે જે દાસ જીવનની દેવગી ધરીઓમાં-ગણના સરીર, ભનન કુરય, તેજેદાન, અધિકારબદ્ધ, ધૂળમાં રોગાવધી, રમયાનની અપવિત્ર બૃમિમાં એ જન-કાળ ઉપર નજર કરતી હતી રતી છે:-

‘માલા હુતી તિલિકે સળ કૂલ ગયે ઝરી, બાકી રહી એક ડેરી !’

આ પંક્તિઓમાં રહન છે, પરંતુ રહન પાપનો બદલો છે-બૂઝનો નદિ. આ વીર જાતિ ! સંસાર એ તો યુદ્ધનું મેદાન દતો. તે તેને પ્રમેદ-વન માનીને સ્વચ્છંદ વિહાર કર્યો. અતે પર-રાજ્યની ધુમ્મસીમાં પડીને કચરાઈ ગઈ ! આ બૂલનું નિવારણ રહન નથી, તેનું નિવારણ તો કર્તવ્યપાલન છે. એજ સમૃદ્ધિ, એજ સુખ-સૌરભ, એજ સ્વાતંત્ર્ય દળુ આ સંસારમાં છે અને જાગૃત થયેથી જાતિઓ તે જોગવી રહી છે. તે ક્યાંય આસાં ગયાં નથી. નથી તો તે શ્રમજ્ઞાપસિના ઇલની પેઠે અજગરથી ઘેરાયથી જમીન ઉપર કે નથી તો એ પ્રેતલોકની ચીજ. તે તો મુગમ રવાને છે. કર્તવ્યપાલન કરવા માંડો, કામમાં મચી પડો, પરિશ્રમ કરના પીસાઈ જાઓ અને માર્ગ બૂલી ગયા છો તે શીધા દારો. શક્તિ બીખરાઈ ગઈ છે તેનો સંચય કરો. સદાપકો મરી ગયા છે તેમને પેદા કરો. દોડો, જીવનના એક બેલતા દોડો; તોજ તમને કંઈક મળશે !

આપણા પૂર્વપુરો કો જેમણે જાતીયતાનો પાપો નાખ્યો હતો તેમનું લક્ષ્ય આપણા કરતાં બહુ ઉંચું હતું. તેમણે ‘લુપ્તધિવ કુટુંબકમ્’ તું ખ્યેવ રાખ્યું હતું. ધીમે ધીમે આપણા હૃદયોની આકર્ષણશક્તિ વિશ્વપ્રેમમાંથી ખસતી ખસતી અત્યંત કનિષ્ઠ પ્રકારના વ્યક્તિત્વાવ ઉપર જઈ બેઠી. આ રીતે આપણી મનોવૃત્તિઓ સંકોચ પામતાં પામતાં સામાજિક જવાબદારી એકદમ નહિવદ્ ધઈ ગઈ ! અને તે માનનીય નિયમ-કે જેના આધાર ઉપર આપણું આંતર્યામિ સંગઠન નિર્ધાર હતું-સારેજ આજખ્યો કે જ્યારે મદધિ દવાનદે “ પોતાની ઉન્નતિમાં સંતુષ્ટ નહિ રહેવું” નેહ્યો, પરંતુ સૌની ઉન્નતિમાં આપણી ઉન્નતિ, સમજવી જોઈએ ” એ મહામૂર્ખા મંત્રની કુચ્ચ યોગણા કરીને સમરન વિશ્વપ્રત્યેનું આપણું કર્તવ્ય દર્શાવી આપ્યું.

ઉપરોક્ત મૂલ યોગણા જે અર્થનો બોધ કરે છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે, સંસારની કોઈપણ જાતિ જે જીવવા માગતી હોય તો તેને પોતાના એકદેશીપણાને વળગી રહે ચાલશે નહિ. માનવસમાજ એ એક એવું સંગઠન છે કે જેને આપણે અનિવાર્ય, પ્રાકૃત અને ધર્મી આદેશથી થયેલું હતી શરૂઆતે ‘સામાજિક સર્વદિનતાં કાર્યોમાં પરત્વ રહે’ ઋષિની આ બીજી યોગણા આ વિષય ઉપર વિશેષ પ્રકાશ નાખે છે. એજ કરવાણકારી સિદ્ધાંતને ઋષિએ જીવનપર્યંત એ સત્ય અનુભવોથી ચોખ્ખો કે જેના પરિણામે આરતીય સમાજમાં યુગપત્રરો થતો દેખાય છે. વિધવા, અગૃન્થ, બાળકો, અનાથો, ખેડૂનો અને પશુ વગેરે ઉપર જે અત્યાચારો સમાજમાં ચાલતા હતા તેમાં આશ્ચર્યજનક ત્વરાએ સુદ્ધિકરણ થઈ રહ્યું છે. અને એવું લાગે છે કે, જાણે સમરન સતાર ઋષિના સત્ય સિદ્ધાંતને મમ્મનું છે અને તેનો રચીકાર કરે છે.

વળી અને આશ્ચર્યનું વર્ષાકરણ જે રાષ્ટ્રીયતા અને કર્તવ્યનાં ઘોનક દનો, તેના ઉપર પણ

1. The first step in the process of the development of the
 2.

[illegible][illegible][illegible]

જનસંખ્યા વધવાનો સંભવ છે ખરો, પરંતુ જનસંખ્યાની અમર્યાદા કદિથી ને મર્યાદા ઉપર આધારિતો અર્થ છે, તેને ઠીકથી એ જાણ અમર્યાદાનું કામ છે, પ્રત્યક્ષજનમાં આરબના આપી મોસ દેશના નેનામો-મોટ, મોલન, યીડન, પ્યેટ અને અરબ વગેરેને પણ જાણેલાં હોય તો સમાજના લાભમાં રહે અને નિઃસ્વીકૃત જનજાતિ થાય નહિ ને મારે પ્રયત્નો કરવા પડ્યા હતા.

પ્યેટને સ્વતંત્ર રાજ્યોના સ્વતંત્ર પ્રજાનાં મનુષ્યો અને નિવાસસ્થાનોની સંખ્યા ૫૦૪૦ નહીં કરી હતી. એ સંખ્યામાં વધુદ થવા ન પામે તેના પ્રયત્ન કરવાનું કારણ મળવાના પ્રયત્ન દર્શાવું હતું. પિતાને એ એકથી વધારે પુત્રો હોય તે. તેમને તે પુત્રપરમને આપી દે અને પુત્રી હોય તો પરભાગી દઈ પેલાના એકજ પુત્રને સ્વપત્ની સંપતિના અધિકારી બનાવે-અર્થાત્ પિતાના મૃત્યુ પછી કુટુંબમાં એકજ પુત્ર રહે; એવી વ્યવસ્થા કરી હતી.

અધિકારીની આજ્ઞા સિવાય હમ કરવું, વધારે સંતાન ઉત્પન્ન કરવું, અમુક કેમકે પહેલાં કે પછી સંતાન ઉત્પન્ન કરવાં, એ સંખ્યાની આજ્ઞા નિષ્ફળ વર્તન મળાનું અને તેમને સામ કરવામાં આજ્ઞાની અનિકારી મારફત સર્વોત્તમ જાગૃતિને નમરની જદાર જાગૃતિને આજ્ઞા કામમાં શકાયલાં લાઇએને સોંપવામાં આવનાં અને અર્થાત્-સંગી જાગૃતિને મારે કોર નિયમ દેનાં કે તેમને જાદુજીવમાં જમીનમાં દાટી દેવાં !

પ્રાચીન આર્યોની પદ્ધતિ પણ કંઈક એવોજ હતી. ત્યારે પણ સંતાન ઉપર માતાપિતાનો અધિકાર નહોતો. તે વખતે જાગક મોરો થાય કે તરતજ માતાપિતા તેને ઉપનયન આપી ગુરુ-કુળમાં સોંપવા દેતાં, કે જ્યાં દેશભરના ઉચ્ચ કોટિના વીતરાગી મદતમાએનો નિવાસ દતો. જ્યાં તે મદાપુરથી તેમની સ્ત્રિ, પ્રારબ્ધ, યરીર સંપત્તિ, જીવન અને જગ વગેરેનું વૈતનિક નિરીક્ષણ કરીને તેમને અનુકૂળ શિક્ષણ આપવા અને અંતે તેમની પાછી વંશરે તેમના યુવકમોની પરીક્ષા લઈને મન, વચન અને કર્મોની ગતિને તે જે પ્રકારે સમાજસેવામાં લગાવી શકે તેમ હોય તે શ્રેણી(વર્ણ)માં તેને લાખવ કરવા દેતા. સામાજિક સુદરતા અને પ્રેમ કાપગ રાખવા મારે આ કેવી મુદર પદ્ધતિ હતી ! રાજ અને રાજ દરેકનું જાગક યુરુગમાં ગયા સિવાય રહી શકું નહિ અને બધાને પોતાના હુજારો મોટાઈનો ત્યાગ કરી જાતજાતથી વિનમ્ર બનીને યુરુસેવા અને નિશ્ચા-દાય વિદ્યાપાઠન કરવું પડતું હતું. આજે કેટલાં અનાથ જાગકો ગણીએ ગણીએ બીજા મામતાં કરે છે ! તેમને ધરતી ઓઝો તથા દુકાનના દુકાનદારો હતાંની પેઠે લડધું કરે છે અને તેમના લાડકા છેકરાઓ રળડી-મલાઈ ખાઈને એકા પડીઆઓ તેમના તરફ ફેંકીને એકાદ માન અને એકાદ માણ ચોપડી દે છે ! તે વખતે આ રાક્ષસી દરવ નહોતું. કોઈ જાગક બારણે ઉભો રહી મધુર સ્વરથી કહેતો કે 'મચતિ નિશાન્દેદિ' (માતા નિશા આપો) એટલામાં તો પ્રત્યેક શ્રુતિણીની છાતીમાં દુધ લમરાઈ આવતું-તેને તરત સ્મરણ થતું કે, તેના પુત્ર પણ આવી રીતે કયાકે 'મચતિ નિશાન્દેદિ' (માતા નિશા આપો,) એમ કહેતો હશે. તે દોડીને તેને પોતાનાજ પુત્રની પેઠે સત્કારતી અને ધરમાં જે કંઈ હોય તે તેને આપી તેનું સ્નેહપૂર્વક બદ્ધ માન કરતી. એકે કેવી એ સ્વર્ગીય જાતીયતા હતી ! કેટલું વદાસભયું સંગઠન હતું ! ક્યાં ગયો એ કાળ અને ક્યાં ગયો એ કમ ! !

સંપતિમાં કોઈએ શ્રીકૃષ્ણ અને હરિદ્રશ્વર્તિ સુભાગીની એ અલૌકિક મિત્રતા શું યુરુકુળ-પ્રજાશીસિવાય સંભવિત હોઈ શકે ખરી ?

એ કમ પલટાઈ ગયો. મનુષ્ય સંસારમાં જન્મીને સંસારનું જન્ન ખાય છે, એટલે સંસારનો તે ઝણી છે અને પોતાના પ્રતિનિધિસ્વરૂપ યોગ્ય પુત્રને સંસારની સેવામાં રજુ કરીને તે ઝણમુકા થાય છે. 'પુત્ર' શબ્દનો એજ અર્થ છે. ઝણમુકા કરનાર પુત્રજ હોય છે. એટલા મારેજ સંતાન ઉત્પન્ન કરવાના હોય છે. પુત્રને જન્મ આપી, વધારાકિત યોગ્ય બતાવીને યુરુને સોંપી દેવો અને સંસારમાં સન્માનપૂર્વક રહેવાને યોગ્ય થતાં તેને સર્વ કંઈ આપી દઈને પોતે વાનપ્રસ્થ થવું, એ પ્રાચીન પદ્ધતિ હતી. પરંતુ જ્યારે મનુષ્ય સ્વાર્થનો કાંડો બની ગયો, પોતાની રહાવરમાં મુખ આપશે એવી લાલસાથી સંતાનને પાળવા લાગ્યો, એટલે માણસની યક્તિ અત્યંત દલપી, નીચ અને નકામી થઈ ગઈ; અને તેનું પ્રત્યક્ષ ફળ અમારે એ જોગવતું પડ્યું.

કે, અમારા દેશના લોકો ઘણી મોટી સંખ્યામાં હોવા છતાંયે સંસાર સમક્ષ કંઈ લેખામાં ગણાયા નહિ. જર્મનીના ૬ કરોડ, ઇંગ્લેન્ડના ૪ કરોડ અને ફ્રાંસના ૫ કરોડની જેટલી કિંમત છે તેના પચીસમા ભાગની પણ અમારા ૩૧ કરોડ મનુષ્યોની નથી. અમે તદ્દન નકામાં, ખોલ પોચા, કાયર અને પાછળ બાળકો પેદા કરી રહ્યા છીએ, કે જે સંસારમાં ઓછામાં ઓછા ૬ વેચાય છે અને હવે તો તેમને એ રીતે પણ નથી ખરીદતા. અહો! કેટલા ખેદની વાત કે જેને તો ચરણ ચૂમીને સંસાર પોતાને સૌભાગ્યશાળી માનતો હતો, તેનાં સંતાનોની આંત કંઈ ગણતરીજ નથી!

પ્રત્યેક વસ્તુનું મૂલ્ય ત્રણ બાબતો ઉપર અંકાય છે:-ઉપયોગિતા, ટકાઉપણું અને સુંદરતા. આપ એક ધડિયાળ ખરીદવા જશો તો વખત આપવામાં, ખરાપણમાં, સુંદરતામાં અને ટકાઉ પણામાં તે જેટલી સારી હશે તેટલી વધુ કિંમત પડશે. હવે આપણાં સંતાનો આ કસોટીએ કેવાં ઉતરે છે તે આપણે જોઈએ.

પહેલી ઉપયોગિતા લ્યો. દરેક બાળનમાં-ગમે તો શારીરિક બળસંબંધી કે માનસિક ભારતવાસીઓને સંસારમાં સૌથી છેલ્લું સ્થાન મળે છે, અને કોઈ ઉત્તમ સ્થાન આપ્યું તે તેનો દુરુપયોગજ કરવામાં આવે છે. હું કેટલાક ગંણ્યા ગાંધ્યા માણસોની વાત જવા દઉં છું કે જેઓ માત્ર અપવાદરૂપજ છે અને જેમનાં દષ્ટાંતો લઈને નકામી ડીંગ મારવામાં આવે છે. સર્વ પ્રકારની માનસિક અને શારીરિક શક્તિને માટે જતાંયતા, પુષ્ટિકારક ભોજન, સારાં સ્વચ્છ મકાન, લાલની આશા, નિશ્ચિંત મન અને સ્વતંત્રતાની જરૂર છે, કે જે ભારતવાસીઓથી તે કેટલાય કોસ દૂર છે. જે અભાગીઓને સાત પેઢીથી સડેલું અન્ન ખાતાં ખાતાં, ફૂલું અને ભુંડથી પણ હલકી સ્થિતિમાં રહીને મેલેરિયા, ખરોળ, ક્ષય અને શ્વાસના રોગો વારસામાં મેલેલ છે; તેમનાં શરીર અને મનની શક્તિઓ ક્યાં રહી શકે અને તેઓ તેનો ઉપયોગ પણ શું કરી શકે!

અમારાં બાળકોને શિક્ષણ, ભરણપોષણ, સુખે રહેવાની, કામ કરવાની કે પોતાની ભવિષ્ય ઓળખવાની કશીયે દરકાર નથી; તો પછી તેઓ શું ઉપયોગી બની શકશે? અરે, હવે તો એવી સ્થિતિ થઈ પડી છે કે સંસારની સભ્ય જાતિઓમાં ભારતીય કુલીઓને પણ નાછૂટકેજ લેવા છે. કેવી મળની વાત કે અમારા પોતાના ઘરના મોટા મોટા અધિકાર (વ્યવસ્થા, શિક્ષણ અને વિજ્ઞાન વગેરેના) બીજાઓના હાથમાં સોંપીને અમે જ્યારે તેમને ઘેર મજૂરીની ભીખ માગીએ છીએ ત્યારે દૂતરાંની પેઠે હાંકી કાઢવામાં આવે છે! અમે અમારાજ ઘરમાં, પોતાનાજ દેશમાં રહીને ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરીએ છીએ, સડેલું-બગડેલું, સસ્તું અને જાડું અનાજ ખાઈએ છીએ; આખો દિવસ પરસેવો વહાવીએ છીએ અને ભરણુવાનાંમાં દૂતરાને મોતે મરાંએ છીએ! અને એ લોકો પહેલા વર્ગના ખાસ ડબ્બાઓમાં મુસાફરી કરે છે, ઉત્તમ બંગલાઓમાં રહે-નુખ ભોગવે છે અને ખાતાં ખાતાં જે બચે છે, તે તેમનાં મોટાં મોટાં ખિરસાંમાં ભરીને તેમનાં ભાગ્યશાળી ઘરોમાં લઈ જાય છે. ત્યારે અમે એમ માનીએ કે અમારું ઘર ગરીબ, નકામું અને કંઈજ કામનું નથી કે અમેજ કશા ઉપયોગના નથી? જે ભારત દરવર્ષે સારીવાર્ષિક કરોડ રૂપિયા નમદે પગારનરીકે વિદેશીઓને આપે છે, તેને જેઓ સમૃદ્ધિશાળી નથી એમ કહે છે, તેઓ વૃદ્ધ છે. જે ભારતમાં વિવિધ પ્રકારની ખેતી, ખનિજ અને ઉદ્યોગને માટે દરેકી સામગ્રી છે, ઉત્તમ કાયલા અને ઉમદા કેરોસીન છે, લાકું અને લાકડાની ઉત્તમતા જોઈને તો દુગ્ધાંધ-વાળાઓના મોમાં પાણી છૂટે છે; સોનું, ચાંદી, તાંબુ અને કાચા વગેરે રત્નોની જ્યા ખેડ નથી, રોડિયમ પણ જ્યાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં મોજુદ છે, તે ભારત શામાટે બૂખે મરે છે, એ વાત શું વિચારવા જેવી નથી?

સન ૧૮૦૧ થી ૧૮૨૫ સુધીના ૨૫ વર્ષમાં સમગ્ર ભારતવર્ષમાં ૧૫ લાખ મનુષ્યો મર્યામતે હતા. સન ૧૮૨૫ થી ૫૦ સુધી દુકાળનું બહુ ગીર રહ્યું હતું. ૫૦ થી ૭૫ સુધીના ૨૫ વર્ષમાં ૫૦ લાખ મનુષ્યો મર્યામતે મર્યામતે; પરંતુ ૧૮૭૫ થી ૧૯૦૦ સુધીમાં ૧૮ વાર તે દુકાળ પડ્યો કે જેમાં ૨ કરોડ માનવજાતિ સ્ત્રાવ થઈ ગયા! તેમથી માત્ર છેલ્લા દસ વર્ષમાં ૧ કરોડ ૬૦

સાથ મનુષ્યો 'જા બાપ ! જા બાપ !' કરેનાં કરેનાં અર્થો અને નેમના અર્થોનું માર્ગ ગીત અને અંગ્રેજી કૃતિઓએ કર્યાં છે. જો બ્રહ્મ કાલમયના કૃતિ છે, માતા અન્નપૂર્ણા ત્યાં સમસ્ત મનસારને વિદ્યા આપે છે; તેજ દેહની આ કરતું કૃતિ છે. પ્રાનિઓ આ દેહને એટલું બધું આપ્યું છે કે તે પદાર્થોને પુનઃજન્મ નહિ પરંતુ સમસ્ત મનસારને સુખેથી મોક્ષથી સકામ તેજસ બધા છે. પણ તે ક્યારે ? ક્યારે અને ક્યારે ઉપરોક્તના વર્ણનને આનંદથી, બેરિટ્ટી અને સદેશાપ્તિપણને સાથ મારી-સુવામી ઉપર પૂર્ણને સ્વાર્થનિર્વાણુ અર્થન અર્થન માર્ગને ત્યારે. આ કાલ ઉપરોક્તિની વાત. દશે દશકાપણુ કરો. પૌરુષ સૂત્ર આર્યિક બેઝનનું આત્મચાત, જન્મથી મનુ સુધીની આપુ ચિંતાઓ, રંગનાં રંગનેની અનુકરણને અને મનુષ્યની સુખી રહેવાની યોગ્યતાનો આત્મચાત, મુખ્યબોધના અનેક કુરિયાતો, અન્ય, નિર, આત્મચાત અને અન્ય બેઝન મળીને આત્મચાત અર્થને આપ્યું નિર્વાણુ જનાનો રીપું છે. કુશળ, રોમ અને 'પીત્ત' અનેક ઉપરોક્તિઓ અને વાનુની પામે પદોમાં દેવા છીએ. કુશળના મેઝાંચકારી દેવો નમે તોને ચૂક્યા. દશે રંગમાં જનાં મરણના આંકડા જુઓ. તેમાં દેવા વર્ણમાં સ્વપુરુષ પામે તા, ૧, કૌશલ અને પ્રેમ, એ ત્રણ રંગોએજ ૧૭ દેવ ૧૬ વાપ ૮૫ દગર ને ૧૫ મરણ પાડ્યા છે.

આપ કહેશો કે, મરે છે તો બાપ; પણ આત્મચાત કહેવું છે કે, વાપન આત્મચાત મરણુ દેહને સાચવું નહી. પણ બપારે કામ કરવાની ઉમરમાં જિના રંગનાની ગોળન વગે, ને, અપાર કુળ અને મદાકૃતિઓ સમજવું બેઝન. સ્વામી વિવેકાનંદ માત્ર ૧૬ વર્ષની ઉમરમાં ઉપરોક્ત ગયા; કુળ સ્વામી આપર ૪૬; જરિસ તેજગ ૪૮; મેઝાંચકાર ૪૮; હાસ ૪૮ અને દર્શન આત્મચાત ૪૭ વર્ષની ઉમરમાં આત્મચાત ગયા-જાણે ૫૦ થી વધુ ઉમરના ભારતના નરેજોને મરે કુશળ થઈ પડી છે ! ! શરિને પોતાની વિદ્યાસવારની મુગસિદ્ધિ મેપરી બાપન વર્ષની ઉમરે સખી દત્તી. લૌકિક દેશવિન ૭૮ વર્ષની ઉમર સુધી રોધ કરના રચા. આત્મચાત ૫૫ એકાસન ૮૨ વર્ષની ઉમરે જનને મરે છવી રચા છે. સંસારના મદાન પુરોગ બપારે કહેક પાકું કામ કરવાની યોગ્યતા પામે છે ત્યારે તે ઉમરે તો આત્મચાત મદાપુરોગનાં દાકાં પણ દાકા પડી જાય છે ! !

દશે સાથે સાથે મૌદર્ધનું પણ દિગ્દર્શન કરી લેવો. મૌદર્ધન ત્રણ પ્રકારનું હોય છે:-સારીરનું, આત્માનું અને હૃદયનું. સારીરના મૌદર્ધનું તો પૂણ્ણન નદિ-એક એકથી ચરિવાતી જૂના-સંગડી, પાનળો, કાળી, પીળી એવી જાનજાતનાં માનવપ્રતિમાઓ દેરદેર રેખાય છે. બીજી જાતિઓની કન્યાઓ બપારે પરજુના લાયક થાય છે ત્યારે તે ઉમરે આત્મચાત બીજો રાશીઓ બની જાય છે. દશે રંગુ આત્માનું મૌદર્ધન, કે જે આત્મચાત, દેહના અને પવિત્રતાદારા પરજાણ આપે છે. એકસે જે દેશમાં અનેક મનમનાંર દેશ, બનેક દેશનાઓ પૂજનતા હોય અને કાશનાય ઉપર વિશ્વાસ ન હોય, પોતાના પદાડ જેવા દેશોને પ્રત્યક્ષપૂર્વક સંતાડાતા હોય અને પોતાનાજ લાઈની રાઈ જેવી જુઝને ખાતર ધકે મારીને થનુ બનાવાય; બંધુત્વ, સહૃદયતા અને સદાનુભૂતિના બદલામાં બધાં મજૂરી મંગાય; ત્યાં આત્માના મૌદર્ધનની પ્રયત્ના ન કરવી એજ યોગ્ય છે. હૃદયના મૌદર્ધનું ચિત્ર અમારું મુદ-ચરિત્ર છે. તે કેવું ધૃષ્ટિન, નીચ, નીચર અને કુઝોના કુમર અને આત્માચારનાં કેન્દ્ર જેવું છે ! જે કાલ તેનું ચિત્ર દોરી શકે તો તે આત્માના દાર્દિક મૌદર્ધનું ચિત્ર દોરી !

જ્યાં 'આત્મચાત' સર્વ મૂલેપુ' નો સિદ્ધાંત માન્ય નહોતો, સાંજ પોતાની બહેન-દીકરી અને બાપ તથા સગાસંજાની અને નજીકનાજ પાટાનીઓ સાથે પશુની જેઠે વર્ણમાં આવે છે; અને તેનું પ્રત્યક્ષ દર્શન તો એ છે કે, દેશમાં બીકે કોડ વિવેચાઓ છે, જેમાંની ૩૦ સાપ ૩૦ વર્ષથી નીચેની ઉમરની છે; અને લગભગ ૧૮ દગર તો પાચ વર્ષથીએ બીજી ઉમરની છે. તમે જાણો છો કે તેઓ કેવી રીતે પોતાની જીંદગી ગુજારી રહી છે ? તેમાંની કાલ તો અર્ધ રીતે ઠંડા નિસાસા નાખતી બારનને રસાતાજ પહોંચાડી રહી છે, કાલ વિધર્મી થઈને સુસંધમાન કે કસાઈને ત્યાંજ પોતાનાં મોં દાણું કરે છે દરેકજ ભૂજનવાના અસખ્ય કેસ થાય છે. મોટા મોટા આત્મચારોને વેર પણ પોલીસ જડતી લે છે કે 'પણું છું કે, આ બધું છે' અને તે કોના પાપનું પરિણામ છે ?

હીને દરે માનવાનું અભાવ કરનાં ગ્રીષ્મ યાગ, જલુ તે છાત્રે તેને પોતાના પું જાણિયાન આપ્યું ત્યારેનાં રોને તે સુસપ્ત થઈ ગિચ્છી ગતે છે તે પાપકાર્ય દેખી જવાબદારી કદો કે આપવા મિલવા બીજા દેને અર્થ લઈ ફેંકે છે. સારાં જ મરદ માણસો પાપખાનાં ઉપર છાત્રા કરે અને ગાળ-ખાખાં ખાંધા કરે તે નફા મેલનાં છે. મનુષ્ય પોતાનું મુખ અગ્રહ ગણે છે, તેણે દરનેકો વર્ગમાં અનાદી પામણનાં માર છે! દરે તે ન્યાય માગે છે, ન્યાયનું સ્વરૂપ પામે છે, તેમને ન્યાય મળે, ન્યાય અને પી નાચ પામશે—ચાવી અને પીડિતો આગળ જાયરો ન્યાયશે.

ખાજો શું ખાશે, મી રીતે દબારશે, કેવી રીતે શિષ્ય પામશે; એ વિષે આપણે કે. ૫૬૭ (૧) રજા કરના નથી. જેટલી બેરહાસીથી લગે, કરીએ છીએ તેટલું જ ભેગવ. છઠી જાગે છે કરીએ છીએ! ખરી વાત તો એ છે કે, આપણે અભિચાર મારેજ સ્વર્ગમાં પામે છાત્રે અને ખાજો તો અનિચ્છાએ અને કર્મિવાતજ થત છે. ત્યાંપણી જાગેલાં દરખાસ્ત, સુદર ઉચ્ચ ભાવનાવાળાં ક્ષાંધી બની ચકે? કોડો ગ્રેમ મળે છે કે, આપણે મોલી છે તેમાંથી પડેને સારી રીતે શી રીતે શિષ્ય આપી શકાય? પરંતુ સંવચનો અમાર દેવાઓજ નેગો પાની વિષયવાસનામાં મગ્ધા રહે છે. પરિણામે સંતાનરૂઢિ સારી પેઠે મળેજ નવ છે.

જે દેશમાં ઘી-દૂધની નદીઓ વહેતી હતી, તેજ દેશનાં જાગેલો આજે એ પદાર્થો દુર્લભ થઈ પડ્યા છે. માત્ર ૨ કરોડ પશુઓના દૂધ ઉપર ૩૧ કરોડ મનુષ્યો ગુળરો કરી રહ્યાં છે!! તમે કે એક પશુની પાછળ ૧૫ માણસો તો પછી માત્ર દસ ઉપરજ છવનારો જાગેલોની દુર્લભાવ વર્ણન તો શી રીતે આપી શકાય? દરવર્ગે ૧૮ લાખ જાગેલાં મરજી એ એનું પ્રત્યક્ષ માણ છે. એ માતૃપિતાઓના દુર્ભાગની શી વાત કરવી કે નવ માસ મર્જાવર્યાનું દુષ્ક્રમ મગ્ધા છી જેમનાં જાગેલાં જન્મને જૂખથી તરફીને મરી નવ છે!!! આ દત્તાઓનું પાપ કેને રાધે છે? આપણે માથે! આપણે માથે! આપણે માથે!!! જેમનું આપણે પામનાવોજ કરી શકતા નથી તેમને મરવાને મારે, માત્ર લોહી ચૂસવાને મારે, ઉત્પન્ન કરવાં એ મદાપાપ, ગીર મશુત અને નિરસારપાત્ર અસંખ્યતા છે. પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન માલ્સસ કહે છે કે:-

“જ્યારે કોઈ દેશના મનુષ્યોને પેટપૂરતું જોગન નથી મળતું, ત્યારે તે દેશમાં માત્ર દુષ્કાળજ નહિ પરંતુ અનેક પ્રકારની વિઠંબણઓ ઉભી થાય છે, અનિષ્ટ રીતરિવાજો કેલાય છે અને વ્યભિચાર-અનાચારની શક્તિ થાય છે.”

આ વાત બહુજ વિચારપૂર્વક લખાઈ છે અને એક મદાભયંકર દુર્લભાનું ચિત્ર રજુ કરે છે. ભારતવર્ષ જેવા ધર્મપ્રધાન દેશમાં કે જ્યાં ઇશન, તાતાર અને અધ્યાનની ખુની કોમે લૂંટ કરવા આવી અને અહીંની દવા સાગતાંજ ધર્મપ્રધાન (!) ભવિષ્ય બની ગઈ ત્યાં નિષ્ઠ વ્યભિચારની આગળ નથી પણ શક્તિ છે; અને તેનું નશ સ્વરૂપ તો એ છે કે, દેશમાં લગભગ પોણાસાંજ લાખ સ્ત્રીઓ ખુલ્લમખુલ્લા વેચાતો ધંધો કરે છે; અને તેમની વાર્ષિક આવક લગભગ ૬૨ કરોડ રૂપિયા છે! આ ગણતરી માત્ર એ વેચ્યાઓની છે, કે જેમણે ખુલ્લાખુલ્લા વેચાતો ધંધો લખાવે છે. એ સિવાય અમણિન સ્ત્રીઓ સુમ વેચાયરતિ અને બહારના દેખાવને ખાતર ખીંગે ધંધો કરતી હોય છે!

એ ૬૨ કરોડ રૂપિયાની ભયંકર રકમ તરફ દ્રષ્ટિ ફેંકવી જોઈએ! આ ભયાનક રકમ દરવર્ગે મરીજ દેશની અલ્પ કમાણીમાંથી વસૂલ કરીને તે આપણને શું આપી રહી છે-કોડ, ચાંદી, મરમીનાં દોં, પ્રગોદાદિ. ધાતુવિકારના દોં અને વિવિધ પ્રકારની જોઆખર!! આ ૬૨ કરોડ રૂપિયાનું વાર્ષિક વ્યાજ લગભગ પોણાસાંજ લગભગ ૬૨ કરોડ રૂપિયા થાય છે. ભારતવર્ષમાં ખાર વર્ષસુધી ને આટલી વેચ્યાઓ ચાલુ રહી, તો લગભગ સાઠાગણ અખજ રૂપિયા (!) કમાશે કે જેનું વ્યાજજ માત્ર એટલા સમયમાં ૫૦ કરોડ ઉપર થાય છે.

જે દેશમાં ૪૦ વર્ષની અંદર ૧૭ દુકાળ પડ્યા અને તેમાં દોડ કરોડ (!) માણસો બીજ તરફીને મરી ગયાં છે; જે દેશમાં દરવર્ષે ૧૦ લાખ, દરમાસે ૮૬ હજાર, દરદોઝ ૨૮૮૦, દર

यमराज का धतना साहस नहीं होता कि उससे आगे भी भिलार्ये—पर कर्तव्यपालन के लिये उन्होंने आंध्र भूँद कर अपना यमराज उस पर खड़ा ही दिया है। अथ नक्षत्र शरीर से उसकी आत्मा मुक्त हो गयी और अथ वह जिस वेग से स्वर्ग की ओर आवेगी, वे सग पुम हेमोगे।”

यह कहते हुये नारद ने देवताओं को नीचे दिखाया और बोले—“देवता, उसके नियोग से पृथ्वी कैसा विलाप कर रही है, सत्यमुय पांचतत्त्वों के मोहभय तंतुओं में जडा विकार लगे हैं। धरती कारण पृथ्वी के अंतरतल में विषाद और विलाप समाया है; किंतु जो परमज्ञानी, योगीश्वर, तत्त्वों के तंतुओं को सारहीन तथा नाशवान समझ कर, लज्जितपूर्वक सदा धैर्यवान् बनता रहता है; वही ज्वनमुक्त आत्मा है, वही आत्मा मोह के समस्त बांधनों को तोड़ कर हावे के साथ स्वर्ग में प्रवेश कर सकता है।”

देवियों के साथ देवतागण नीचे देण देण कर आश्चर्य करते रहे, सजने आनंद से हँस कर कहा—“हमें पृथ्वी का विलाप करना अच्छा लगता है, वह अपने दद्वती पुत्र के लिये जितना ही आर्त्तनाद करती है, उतना ही हमें सुख मिलता है।”

नारद ने कहा—“हां, तुम्हें क्यों नहीं अच्छा लगेगा? तुम लोग तो पृथ्वी की दिव्य आत्मा से अपनी सलाखें सुशोभित करोगे; पर उह! माता वसुंधरा का विलाप मैं देण नहीं सकता! देवता, उस प्रिय-यती के स्वर्गारोहण से भारतमाता विक्षिप्तसी हो रही है। मुझे न कर उसे सांतवना देनी है! अथ मैं पिदा होता हूँ।”

नारद स्वर्ग से विदा हुये और वायुमंडल में आ कर अंतर्धान हो गये।

(२)

स्वर्ग में डालाहल हुआ, सभी देवता प्रसन्नचित्त हो कर उत्सुक थे। सभी देवियों और अप्सराओं रंगभिरंगे कूबों से अपने को सजये व्याकुल हो कर तित्तिभ्रम रही थीं।

धतने ही में चिंताग्रस्त धृष्ट अपने सिंहासन से नीचे उतरे—अपने अप्पाडे को लपक कर बाहर आये और अन्य देवताओं से बोले—“आज बहुत समय के बाद मेरा सिंहासन फिर कांप उठा, जिससे मुझे लय भावण हुआ कि मेरा सिंहासन लेने के लिये कोछ भयान योगी कठिन व्रत कर के यहाँ स्वर्ग में आ रहा है। उसका दमन करने का यदि कोछ उपाय है तो जताओ, और मेरे स्वर्ग का मेरे लिये जयाओ।”

एक देवता ने कहा—“आप धनरायें नहीं; वह न कोछ शत्रु है, न साधारण प्राणी है—न त्रिशू है; जो आपके स्वर्ग के सिंहासन की लाजसा से आ रहा है और आप उसका सदृश ही में दमन कर देंगे, जैसे जैसे असंख्य स्वर्गों और अभिलक्षित विश्व ब्रह्मांड का राजा—सिंहासन भी उस भद्र आत्मा के लिये तुम्हें है।”

दूसरे देवता ने धृष्ट को सावधान करते हुये कहा—“आप तो अपने अप्पाडे में भस्म रहते हैं—दम लोको को अपने दिव्य ज्ञान के द्वारा बहुत पहले ही यद भावण हो चुका है, कि पृथ्वी पर का एक भद्रान तपस्वी आ रहा है—उस दिन आकाश का एक नक्षत्र भी टूट कर गिरा था, जिसने सूर्यमंडल के नीचे वायुमंडल को प्रकाशमान कर दिया था। देवियों, वह वायुमंडल जो सदा अवधार से आच्छादित रहा करता था, इस समय भी कैसा प्रकाशमान हो रहा है।

धृष्ट ने विस्मय से कहा—“हां, सत्यमुय नीचे वायुमंडल कैसा प्रज्वलित हो गया है! उह, मैं बहुत ही जेष्ण्य रहता हूँ।”

धनने में ही धृष्ट लगवान कृति से अपने अपने स्थपर गेडे, और सारथि से बोले—“मेरा रथ सूर्य के निकट ले चलो!”

धृष्टगामी रथ धृष्ट को लिये सूर्य के निकट पहुँचा। अथ धृष्ट ने अपने सदस यज्ञों में स्पर्ष्ट देखा—अग्निशिखा की तरफ प्रज्वलित कोछ आत्मा अत्यंत तीव्र वेग से पृथ्वी में वायुमंडल की ओर चली आ रही है।

धृष्ट ने सूर्य से पूछा—“यह कौन दिक्ष से चला आ रहा है? देवता, अग्नि की तरफ प्रज्व-

धसके साथ विदार करने का सुण लूगी ? क्या ध्रुव, प्रह्लाद ने भी कभी तुम्हारे साथ विदार किया है ? मे परम योगी सदा अपने अंदर समाधि लगाये रहते हैं, जे केवल साक्षात् नारायण का दर्शन करने पर लंग होती है. धस बिये है अप्सराओं ! तुम्हें निराश हो कर लौटना होगा.”

अप्सराओं ने बिट कर कहा—“धन योगियों के भारे हमारी भट्टी पक्की है. दिव्य आत्माओं का आखिर्गन हमारे बिये असंभवसा हो गया है.”

धतने में ही स्वर्ग की उन्नी सीढ़ी से नारायण अपनी प्रिया लक्ष्मी के साथ उतरते हुये दिवाध दिये. नारायण ने लक्ष्मी से कहा—“देवो प्रिये ! मेरे धस गृह अंग का ओक पवित्र अंश कितनी पवित्रता के साथ, न्योँका लो पवित्र रूप में उपस्थित हुआ है. मुझे गरा सुभ है, और मैं बहुत ही प्रसन्न हूँ कि पृथ्वी के पापाचार की काश्तिमा उसे शेषमात्र स्पर्श नहीं कर सकी है.”

लक्ष्मी ने कहा—“हां, लगवन ! मैं आपके उस पवित्र अंश के पदियान गयी हूँ और मैं स्वयं उस तरफ अँसी जिन्हा रही हूँ, जँसे आपकी ही ओर मेरा आकर्षण हो रहा है.”

लक्ष्मी के साथ नारायण नीचे स्वर्ग के प्रशस्त कुँज में पहुँचे और उसी समय यतींद्रनाथ दास की वद प्रज्वलित आत्मा लगवान के चरखों से लग गयी.

उस पवित्र यति के स्पर्श से नारायण का कान्तिमय शरीर और भी प्रकाशित हो उठा. नारायण का सदा प्रसन्न रहनेवाला मुभ आनंद से जिलझिझा उठा. उसी समय समस्त क्षेत्रों और दिशाओं में भी ओक दिव्य प्रकाश फैल गया—अजिल ज्वालां प्रकाशिन हो गया !

नारायण ने यतींद्र की आत्मा के अपनी लुबेदी पर रभ दिया, और फिर उसे मुँध कर अपने कंठ से लगाया. लक्ष्मी ने भीचमें बांधा दे कर कहा—“आपके अंग की सेवा मेरे हाथों में है, धस बिये अपने धस अंग के मुझे भी आखिर्गन कर दीजिये.”

नारायण ने प्रसन्नतापूर्वक यतींद्र की प्रदीप्त आत्मा लक्ष्मी के सुपुर्द की, और गंभीर ध्वनि में बोले—“जे अंश मुजसे पृथक् हो कर मायामोह की काश्तिमा से क्लुपित हो जाता है, उसके बिये मैं चिंतित रहता हूँ; किंतु मेरा अंश बिना पूर्ण पवित्रता प्राप्त किये मुझ तक पहुँच नहीं सकता. मेरा जे अंश बाहे जिस छव के रूप में उत्पन्न हो, पर जगवादी भर्त्यलोके में जे अपने शरीर का मोह न करे, जे सुभदुःख की समस्याओं में न उलझे, जे अनाचार और अन्यायों का सदन न करे, जे समस्त स्वार्थों से उदासीन बन कर और कर्मयोग में प्रवीण रह कर न हर्षित होता है, न शोक करता है और न मेरे ध्यान के सिवा कोछ धृच्छा ही रभता है, जिसने शुभाशुभ क्षेत्रों की चिंता भी त्याग दी है, वही मुझे प्रिय है.

जे ह्या, समता और सदातुभूति के उच्चतम सिद्धांतों में संतुष्ट रहता है, जे धर्मियों का वश में कर के उनका तुच्छ लावसाओं की अवहेलना करता है, वही पृथ्वी पर पैदा हो कर दंड निश्चयवाला हो सकता है; वही सत्य, पुण्य और धर्म का हीक तत्त्व भी समझ सकता है; उसे न कभी कामक्षोभ सताता है और न वह कली मोहलोख के अक्षर में दँसता है. वह मानापमान या निंदा-स्तुति की परवाह नहीं करता. वही योगियों में, त्यागियों में और लक्षकों में श्रेष्ठ है और मैं उसका प्यार करता हूँ.

मेरा वद यतींद्र जैसा ही प्यारा है—अपने धस जिछुके हुये अंश का पुनः आखिर्गन कर के आन में परम संतुष्ट हूँ. मानवी शरीर धारण कर के ली जे अभरत प्राप्त करने का गृह दक्ष्य नहीं बूझते, वही सरलतापूर्वक मुक्तक पहुँच सकते हैं.”

वद कहते हुये नारायण ने यतींद्र की आत्मा का पुनः स्पर्श किया. लक्ष्मी ने उस पर पुष्प भरसाये. सारे स्वर्ग में आनंदोत्सव होने लगा. देवियों और अप्सराओं के मंगल-गान से स्वर्ग गूँजने लगा !!

(“दिहूपय”ना ओक अंकमां लेखकः—श्री. विश्वलरनाथ उन्म)

૧૨-સતીધર્મનો મહિમા

પણા સોડાને-પુરોગેજ નદિ પરંતુ અંગેને પજુ-પોતાની અથવા બીજી સ્ત્રીઓ કપર સોડા વિપાસ દોલ છે અને તે એટલી દદ સુધી કે મદાત્મા આજુકવચ્ચે તે એટલે સતી થવી માણું છે કે "વિચ્છાસો મેવ ક્ષતેચ્ચઃ જ્ઞોષુ રાજકુલેષુ ચ ।" એમાં તે મંદાત્મા નથી કે માણસનું પતન થાય છે ખરું, પરંતુ આ દેહદરાજ્ય શું દર્શ મમમ જાનિને માટે પાવ છે કે મને વધારે અનુભવ નથી કે હું આ વિષયમાં આત્મપૂર્વક કદી મહું કે "જ્ઞોષો કચ્ચે તે પોતાના સતીવના બળથી દુઃખમાં પુરોગેને દંડ હજી શકે તેમ છે." તેપણુ હું એટલું કહેવાને તે તૈવાર છું કે, જો કંપાએને કુસરકોગની ગંધ સારખી પણ ના લાગે તો મોઢા બામે તેમો માણી અને સાચી પતિવ્રતાઓ બની શકે તેમ છે. કોઈ પણ દનમ કાર્યમાં જ્યારે માણસ લાગે તે ત્યારે પછી તો તેને પરમાત્મા પણ સદાય કહે છે. પતિવ્રતા સ્ત્રીઓની અનેક તારો મંદાત્મામાં આવે છે કે જેમાં એમ દર્શાવવામાં આવે છે કે, તેમના પતિવ્રત ધર્મના પ્રમાણથી અગિ પજુ દેડા પરી જતો. જેમકે:-

એક સમયે રાજા ભોજ પ્રગતી રિપતિ અથવા મારે પોતાના રાજ્યમાં યુધે ગેરી રૂના દના. એક જગ્યાએ તેઓ જુએ છે તો એક સ્ત્રી પોતાના પતિની સેવામાં મગ છે અને તેનો છોકરો પાસેનાજ અભિકૃષ્ઠમાં પડીને દસી રલો છે, આ દૃશ્ય જોઈને રાજાને બારે અત્યર્થ થયું. પ્રાતઃકાળે સત્તામાં જતાંજ રાજાએ પ્રાન ક્યો કે:- "હુતરાદનધ્વંદન પંકજાવિલઃ ।"

અર્થ અંદનના જેવો સીતળ કેમ થઈ ગયો દસો? એટલા સંખ્યો દાનજ દના તે બંધા અવાક કહ મયા; દાનદાસમાં અનુમાનશક્તિ વિશેષ હતી. તેમણે વિચાર્યું કે, પતિવ્રતાના બાપ-સિવાય અર્થ સીતળ ન થઈ જાય, એમ વિચારીને તેમણે જવાબ આપ્યો કે:-

"હુતં પતંગતં પ્રસમીક્ષ્ય પાવકે ન યોધયામાસ પતિવ્રતા ચા ।

તદામયક્ત્વ પતિમક્તિ મૌરવાદ્વૃતાદાનધ્વંદન પંકજાવિલઃ ॥"

રાજા ભોજે જેવો જેવો હતો જરાબર તેવોજ ઉત્તર કાળીદાસે આપ્યો. એટલી દદ સુધી પતિવ્રતાનો યજ્ઞ દેશપક્ષે દત્તો કે કાલિદાસે અનુમાનથીજ ઉત્તર આપી દીધો. આ પ્રત જનસમાજની સમજાણમાં તો અવસ્થ કદિન માલમ પડે છે.

શું પ્રત્યેક સ્ત્રીને પણ આ મત કદિન માલમ પડે છે? શું પરમાત્માની રાદિમાં કોઈ સ્ત્રી પણ આ છે કે જે પોતાના પતિપ્રત્યે તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી જુએ અને પરપુરુષમાં રનેદ રાખે? જેએક ઉદાહરણ માંજળીને મારા ચિત્તામાં એ વિચાર આવ્યો કે, મદાત્મા હુમરીદાસજીએ કહ્યું છે કે, પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ ત્રણ પ્રકારની હોય છે. ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ. તેમણે પ્રત્યેકનાં લક્ષણ પણ નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યાં છે:-

ઉત્તમ કે બસ બસ રુચ માંહી; સપનેહુ આન પુરુષ જગ નાહી;

મધ્યમ પરપતિ કેર્મ ફેરો, આતા પિતા, પુત્ર નિજ જેરો.

નિજ કુલ લાજ રામુચિ એ રહાહી, નારી નિષ્કૃષ્ટ સત્ત્વ કવિ કહાહી.

આ તો શ્રમ કયા. હવે વહેવારનીવાન. મને જે કહ વાદ ને લખું છું. સોધા કલા કરે છે કે, સ્ત્રીઓમાં આત્મિક બળ એકજુ હોય છે. ખાસ કરીને કુટ અને ચૂર્ણ કોઈને મુખેથીજ આવી વાતો નીકળે છે, કે જેમણે વીર સ્ત્રીઓની વાતોજ સાબળી નથી. તેઓજ સ્ત્રીઓનાં હૃદયને દુર્ગંજ દર્શાવે છે. શું એ વાત જૂઠી છે કે, લોકમાં વેદીએ રાવજને કહ્યું હતું કે:-

"અધમ નિલજ લાજ નહોં તોહી; સરે હરિ આનેસિ શક માહી."

શું આ સોદા બળનું કામ છે, કે જ્યાં લાખો રાદાસ-રાદાસીઓ દાનજ દોય ત્યાં એક

રાજની સ્ત્રી આ પ્રમાણેનો ધૂતકાર સંભળાવી શકે? લલે કાઠ એમ કહે કે, એ તો જનકીમાન હતાં. તેમના જેવી સ્ત્રી હોવીજ મુશ્કેલ છે. પરંતુ હું એ માનવાને તૈયાર નથી. લલે તેમાં મારી અજ્ઞાનતાજ ગણાય. હું તો કહીશ કે, પ્રત્યેક સ્ત્રી જનકી થઈ શકે છે. એમાં તો શંકાજ નથી કે, સંસ્કારજ મનુષ્યને ઉચ્ચ યા તો નીચ બનાવે છે. માતા જનકીજના સંસ્કારે જનકજ જેવ પિતાજ પાસે રહીને એવાજ દૃઢ થયેલા હતા. દરરોજ તે સવાર, સાંજ અને દિવસની પ્રત્યેક ક્ષણ એક શુદ્ધ પવિત્ર અને ત્યાગી ઋષિના વ્યવહારને જોતાં હતાં અને એજ કારણે તેમના આત્મા એ જાતનું બળ આવી ગયું હતું. બ્યારે સંસ્કારના પ્રતાપે જનકનંદિનીનો સ્વભાવ આવે ઉત્કૃષ્ટ બની ગયો, તો શું કન્યાઓના સ્વભાવ પણ એવા બનાવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે તે ન બને ? અને અમે પણ કંઈ કપૂર નથી કે ગરમીરૂપી દુષ્ટોને જોઈનેજ વરાળ થઈ જઈએ. અમે મલાઈની ખરશી પણ નથી કે દુષ્ટજનો અમને ખાઈ જાય; પરંતુ અમે તો પશુ છીએ, વળ છીએ, અમે હિમાલય પર્વત છીએ, અમે દુષ્ટોને મારે તો દુર્ગાદેવીઓ છીએ. શી મગદૂર છે કે કોઈ દુષ્ટ અમારી સાથે દુર્વ્યવહાર કરે. હા, આજકાલની અવસ્થા જોઈને તો અવસ્થા આશ્ચર્ય થાય છે. પરંતુ માતાઓ અને બહેનો ! લલેને આપણે લેખિકાઓ થઈએ કે ભાષણો કરતાં શીખીએ, પરંતુ એ નિંદાઓ દૂર કરવી મુશ્કેલ છે. બ્યાંસુધી આપણે આપણી શક્તિઓની ઝોળખાણ ન કરી લઈએ ત્યાંસુધી આપણું જીવન નિર્રથક છે. ખરેખર, આપણે આપણામાં રહેલી શક્તિઓનો સાક્ષાત્કાર કરીને અન્ય બહેનોને પણ, તેમનામાં રહેલી શક્તિઓને જાગૃત કરવામાં મદદ કરવી જોઈએ, કે જેથી કોઈ પણ માણસ આપણા તરફ ઉંચી આંખ ન કરી શકે. આપણામાં ભારે શક્તિ છે. આપણે પણ કુકેયીની પેઠે યાચતા રથને રોકી શકીએ તેમ છીએ. કૌશલ્યાની પેઠે રામ જેવા પુત્રો ઉત્પન્ન કરી શકીએ તેમ છીએ. રાજકુમારીની પેઠે અકબર જેવા મહારાજ પાસે લાય જોડીને ક્ષમા મંગાવી શકીએ તેમ છીએ. તાત્પર્ય કે, આપણે આપણા બળથી એ દેવીઓની પેઠેજ સર્વ કાંઈ કરી શકીએ તેમ છીએ.

દાસમાં આપણું બહુ પતન થયેલું છે, તેમાંથી જાગૃત થવું જોઈએ. હવે વધુ ઘોર નિશામાં પડી રહેવાની જરૂર નથી. આપણે બહુ “અબળા” બની ગઈ છીએ. હવે તો આપણે “સબળા” બનવું જોઈએ અને પુનઃ પ્રાચીનકાળની દેવીઓના જેવી થવાનો પ્રયત્ન કરી જોઈએ. આપણે એજ પ્રાચીન માતાઓની પુત્રીઓ છીએ કે જેમનાં નામ-કામ આજપર્યંત પ્રસિદ્ધ છે. જગો, જગો ! એ બહેનો ! હવે અબળા રહેવાનો સમય આશ્યો ગયો છે. નિર્બળાને મારે આ જગતમાં હવે સ્થાનજ રહ્યું નથી. બહેનો ! હવે તો શક્તિના અવતારતરી રણચંદીઓ બનવાની અને પ્રેમ-શૌર્યની સાક્ષાત્ પ્રતિમાઓ બનવાની ઘડી આવી પહોંચી છે. જગો, જગો એ બહેનો ! અવસ્થા જાગૃત થાઓ !!

“જન્યા વિના કદિ ભારતલલના, ભારત કદિએ જાગશે ના, જાગશે ના.”

(“સ્ત્રીધર્મશિક્ષક” ઉપરથી)

૧૩-મુક્તિમાર્ગના મહાજનો

(દેશને માટે પ્રાણ આપનાર, દેશહિતને માટે છવન કરવાનું કરનાર, સતત યતનશીલ રહેનાર એ વીરપુંગવોનાં છવન)

૧-રોમ નગરની અમૂલ્ય સંપત્તિ-એક લુલ્લાન

રોમના ઇતિહાસમાં આ એક ઘટનાનો ઉલ્લેખ છે. એક સમયે રોમમાં ભારે તોફાન થયું. દિશાઓ વાદળોથી છવાઈ ગઈ, પ્રચંડ પવન વાવા લાગ્યો, કાન ફાટી નાખે તેવા મેઘગર્જનાના કડાકા સંભળાવા લાગ્યા, પ્રતિએ બીપણ રૂપ ધારણ કર્યું, વિનુત્તના અમકારો થતા લાગ્યા, ભારે અવાજ થતામાં જમીનમાં એક ગોટી ફાટ પડી અને ગોટા ખાડો જાણ્યો. નાગરિકો આ બનાવથી એટલે કે ફની પ્રકોપથી ગભરાટમાં પડ્યા. કેટલાકોએ સૂચના કરી કે, આ ફની કોપને શાંત કરવા માટે શા થા ઉપાય ચોજવા જરૂરના છે, તે આપણે આપણા ધર્મધાન્ય અને ભવિષ્ય-મણકને પૂછીએ. આવો નિર્ધાર કરી તેઓ સર્વ ધર્માધ્યક્ષ પાસે ગયા. તેણે મહાનરી કરીને નાગરિકોને કહ્યું કે “હે રોમ નગરના સજ્જનો ! તમે જે વસ્તુને અનિમૂલ્યવાન અને વડાશામાં વડાથી ગણો છો, તેને એ ખાડામાં દોમરો એટલે તે આપોઆપ પૂરાઈ જશે. રોમના નાગરિકો પામેથી ભારમાં ભારે બલિદાન દેવવર્ગ માંગે છે.”

પછી સૌએ સ્વર્ણના દગ એ ખાડામાં નાખવા માંડ્યા; પછી ખાડો પૂરાયો નહિ. અમૂલ્ય અથકાર એમાં દોમી દીધા, પછી ખાડો હતો તેવો ને તેવાજ છૂંડો રહ્યો. બહુમૂલ્યવાન રત્નરાશિ એમાં ફાલવી દીધો; છતાં ખાડો પૂરાય શાનો? હવે નાગરિકો વિમાસણમાં પડ્યા. શું કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા.

એટલામાં એક નવયુવક ત્યાં આવી પહોંચ્યો; તેની આંખોમાં અપૂર્વ તેજ હતું; મુખપર આદ્વાદની છટા નામતી હતી; તેનો અથ ધનગન કરતો નામતો હતો. થોડો થોભાવી ત્યાં એકત્ર થયેલા મનુષ્યોને તેણે હારમયુક્ત મધુર સ્વરે પૂછ્યું:-

“આપ બધા અહીં શા માટે એકઠા થયા છો? આપ સર્વ શાંતી વિમાસણમાં પડ્યા છો?”

એક વૃદ્ધ પુરુષે પ્રત્યુત્તર આપ્યો “હે યુવક! આપણી રોમ નગરીપર આજે ફવો પ્રકોપ ઉતર્યો છે. તે કોપને નિવારવા માટે રોમના નાગરિકો અહીં એકઠા થયા છે અને પોતાની મૂલ્યવાનમાં મૂલ્યવાન વસ્તુઓનો જોગ આપે છે કે જે વડે આ ખાડો પૂરાઈ જાય.”

તે યુવક સ્મિત હાસ્યથી જવાબ આપ્યો કે “અથકારો એ કાંઈ રોમના નાગરિકોની આદરની વસ્તુ નથી; અટલક ધન કે રત્નરાશિ એ કાંઈ રોમની ખરેખરી સમૃદ્ધિ નથી; રોમનું વડાશું ધન, રોમની આદરની વસ્તુ, રોમની પ્રિયતમ અને મૂલ્યવાન સામગ્રી તેના યુવકો છે.”

એટલું બોલી તે યુવક પોતાના ધનગનતા અથસહિત તે ખાડામાં ફરી પડ્યો ને કહેવાય છે કે તરતજ તે ખાડો પૂરાઈ ગયો.

યુવાવસ્થા ખરેખર લોકોત્તર વસ્તુ છે. મદાધ માતંગની માફક નિરંકુશ, સૌખ્યભદ્રની માફક દુર્ધર્મ, પ્રબળ કામના પ્રબળ પ્રબંજનની માફક પ્રચંડ, નવવસંતતી પ્રથમ મલિકા કળિની માફક કોમળ, ભેરવીની સંગીતલહરિની માફક મનોહર, જવાળામુખી માફક ઉચ્છ્વલ એવી યુવાવસ્થા છે. દેશહિતને માટે જટલું, દેશના કલ્યાણ માટે સનન પ્રયત્નશીલ રહેવું, મુક્તિના મેદાનમાં વીરની માફક ધૂમવું, જનની જનમજૂમિ માટે આત્મોત્સર્ગ કરતા પછુ પાછા ન દંડવું, એ યુવકોનેજ સાધ્ય છે. યુવકોજ સ્વદેશનું કલ્યાણ સાધી, મુક્તિમાર્ગે અન્યને પ્રેરશે હે યુજ્જ્વાળાના વીર યુવકો! જંગો, દેશમાં આપણી નવચેતનાને ઉત્સાહથી વધારી મુક્તિમાર્ગે વળો. જુઓ, અન્ય દેશનાં સંનાનોએ માનુષ્ય મરિ માટે શા શા બલિદાન આપ્યાં છે!

રાખતી સ્ત્રી આ પ્રમાણેનો ધૂતકાર સંભળાવી શકે? ભલે કોઈ એમ કહે કે, એ તો જનકીમાતા હતાં. તેમના જેવી સ્ત્રી હોવીજ મુશ્કેલ છે. પરંતુ હું એ માનવાને તૈયાર નથી. ભલે તેમની અજ્ઞાનતાજ ગણાય. હું તો કહીશ કે, પ્રત્યેક સ્ત્રી જનકી થઈ શકે છે. એમાં તો સંકાજ નથી કે, સંસ્કારજ મનુષ્યને ઉચ્ચ યા તો નીચ બનાવે છે. માતા જનકીજીના સંસ્કારો જનકજી જે પિતાજી પાસે રહીને એવાજ દૃઢ થયેલા હતા. દરરોજ તે સવાર, સાંજ અને દિવસની પ્રત્યેક એક શુદ્ધ પવિત્ર અને ત્યાગી ઋષિના વ્યવહારને જોતાં હતાં અને એજ કારણે તેમના આ એ જાતનું બળ આવી ગયું હતું. બ્યારે સંસ્કારના પ્રતાપે જનકનંદિનીનો સ્વભાવ ઉત્કૃષ્ટ બની ગયો, તો શું કન્યાઓના સ્વભાવ પણ એવા બનાવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે ન અને? અને અમે પણ કંઈ કપૂર નથી કે ગરમીરૂપી દુષ્ટોને જોઈનેજ વરાળ થઈ જઈએ. અમે મલાઈની ખરડી પણ નથી કે દુષ્ટજનો અમને ખાઈ જાય; પરંતુ અમે તો પશ્ચાદ્ધીએ, વજ્ર છીએ, અમે હિમાલય પર્વત છીએ, અમે દુષ્ટોને માટે તો દુર્ગાદેવીઓ છીએ. મગદૂર છે કે કોઈ દુષ્ટ અમારી સાથે દુર્વ્યવહાર કરે. હા, આજકાલની અવસ્થા જોઈને તે અવસ્થા આશ્ચર્ય થાય છે. પરંતુ માતાઓ અને બહેનો! ભલેને આપણે લેખિકાઓ થઈએ કે લાપણો કરતાં શીખીએ, પરંતુ એ નિંદાઓ દૂર કરવી મુશ્કેલ છે. ન્યાંસુધી આપણે આપણી શક્તિઓની ઓળખાણ ન કરી લઈએ ત્યાંસુધી આપણું જીવન નિર્થક છે. ખરેખર, આપણે આપણામાં રહેલી શક્તિઓનો સાક્ષાત્કાર કરીને અન્ય બહેનોને પણ તેમનામાં રહેલી શક્તિઓને જાગૃત કરવામાં મદદ કરવી જોઈએ, કે જેથી કોઈ પણ માણસ આપણા તરફ ઉંચી આંખ ન કરી શકે. આપણામાં ભારે શક્તિ છે. આપણે પણ કુંડેલીની પેઠે ચાલતા રથને રોકી શકીએ તેમ છીએ. કૌશલ્યાની પેઠે રામ જેવા પુત્રો ઉત્પન્ન કરી શકીએ તેમ છીએ. રાજકુમારીની પેઠે અકળજ જેવા મહારાજ પાસે હાથ જોડીને ક્ષમા મંગાવી શકીએ તેમ છીએ. તાત્પર્ય કે, આપણે આપણા બળથી એ દેવીઓની પેઠેજ સર્વ કાંઈ કરી શકીએ તેમ છીએ.

હાલમાં આપણું બહુ પતન થયેલું છે, તેમાંથી જાગૃત થવું જોઈએ. હવે વધુ ધોર નિર્ધાર પડી રહેવાની જરૂર નથી. આપણે બહુ “અજાણ” બની ગઈ છીએ. હવે તો અમારું “સજાણ” બનવું જોઈએ અને પુનઃ પ્રાચીનકાળની દેવીઓના જેવી થવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આપણે એજ પ્રાચીન માતાઓની પુત્રીઓ છીએ કે જેમનાં નામ-કામ આજપણ પ્રસિદ્ધ છે. જગો, જગો! એ બહેનો! હવે અજાણ રહેવાનો સમય ચાલ્યો ગયો છે. નિર્ધારને માટે આ જગતમાં હવે સ્થાનજ રહ્યું નથી. બહેનો! હવે તો શક્તિના અવતારની રણચંડીઓ બનવાની અને પ્રેમ-શૌર્યની સાક્ષાત્ પ્રતિભાઓ બનવાની ઘડી આવી પડેલી છે. જગો, જગો એ બહેનો! અવશ્ય જાગૃત થાઓ!!

“જગ્યા વિના કદિ ભારતલક્ષના, ભારત કદિએ જાગશે ના, જાગશે ના.”

(“સ્ત્રીધર્મશિક્ષક” ઉપરથી)

૧૩-મુક્તિમાર્ગના મહાજનો

(દેશને માટે પ્રાણ આપનાર, દેશહિતને માટે જીવન કુરબાન કરનાર, સતત ચતનશીલ રહેનાર જે વીરપુંગવોનાં જીવન)

૧-રોમ નગરની અમૂલ્ય સંપત્તિ-એક જીવાન

રોમના ક્ષતિદાસમાં આ એક ઘટનાનો ઉદ્દેશ્ય છે. એક સમયે રોમમાં ભારે તોફાન થયું. શિશ્યો વાદળ ઝોથી ખાઈ ગઈ, પ્રચંડ પવન વાવા લાગ્યો, કાન ફાટી નાખે તેવા મેઘગર્જનાના કંઠાકા સંભળાવા લાગ્યા, પ્રકૃતિએ ભીષણ રૂપ ધારણ કર્યું, વિદ્યુતના અમકારા ચવા લાગ્યા, ભારે અવાજ થતામાં જમીનમાં એક મોટી ફાટ પડી અને મોટે ખાડો જાણ્યો. નાગરિકો આ બનાવથી એટલે કે ફની પ્રકોપથી ગભરાટમાં પડ્યા. ફેટલાકોએ સૂચના કરી કે, આ ફની કોપને શાંત કરવા માટે શા શા ઉપાય યોજવા જરૂરના છે, તે આપણે આપણા ધર્મધામ અને ભવિષ્ય-ગણકને પૂછીએ. આવો નિર્ધાર કરી તેઓ સર્વ ધર્મધામ પાસે ગયા. તેણે ગણતરી કરીને નાગરિકોને કહ્યું કે “હે રોમ નગરના સંજ્ઞો! તમે જે વસ્તુને અનિમૂલ્યવાન અને વડાશમાં વડાશી ગણો છો, તેને એ ખાડામાં દોમરો એટલે તે આપોઆપ પૂરાઈ જશે. રોમના નાગરિકો પાસેથી ભારેમાં ભારે બહિરાન દેવવર્ગ માગે છે.”

પછી સૌએ સ્વચ્છંદા દય એ ખાડામાં નાખવા માંડ્યા; પણ ખાડો પૂરાયો નહિ. અમૂલ્ય અર્થકાર એમાં દોમી દીધા, પણ ખાડો દતો તેવા ને તેણે જ ઉડે રહ્યો. બહુમૂલ્યવાન રત્નશી એમાં દાઢી દીધી; છતાં ખાડો પૂરાય શક્યો નહોતો. હવે નાગરિકો વિભાસજીમાં પડ્યા. શું કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા.

એટલામાં એક નવયુવક ત્યાં આવી પહોંચ્યો; તેની આંખોમાં અપૂર્વ તેજ હતું; મુખપર આકર્ષણની છતાં નાયતી હતી; તેનો અથ ધનગન કરતો નાયતો હતો. ધોડો ચોભાવી ત્યાં એકત્ર સેસા મનુષ્યોને તેણે દારમયુક્ત મધુર સ્વરે પૂછ્યું:-

“આપ બધા અહીં શા માટે એકઠા થયા છો? આપ સર્વ શાની વિભાસજીમાં પડ્યા છો?” એક શ્રદ્ધ પુરુષે પ્રત્યુત્તર આપ્યો “હે યુવક! આપણી રોમ નગરીપર આજે ફેવનો મોટો પહોં છે. તે કોપને નિવારવા માટે રોમના નાગરિકો અહીં એકઠા થયા છે અને પોતાની મૂલ્યવાનમાં મૂલ્યવાન વસ્તુઓનો ભોગ આપે છે કે જે વડે આ ખાડો પૂરાઈ જાય.”

તે યુવકે સ્મિત દારમથી જવાબ આપ્યો કે “અર્થકારો એ કાંઈ રોમના નાગરિકોની આદરની વસ્તુ નથી; અદળક ધન કે રત્નશી એ કાંઈ રોમની અરેખરી સમૃદ્ધિ નથી; રોમનું વડાશું ધન, રોમની આદરની વસ્તુ, રોમની પ્રિયતમ અને મૂલ્યવાન સામગ્રી તેના યુવકો છે.”

એટલું બોલી તે યુવક પોતાના ધનગનતા અથસદિત તે ખાડામાં ફેલી પડ્યો ને કહેવાય છે કે તરતજ તે ખાડો પૂરાઈ ગયો.

યુવાવરયા અરેખર ભોડાતર વસ્તુ છે. મહાંધ માતંજની માફક નિરંકુશ, શીશ્યહત્રની માફક કુર્ષર્ષ, પ્રબળ કામના પ્રબળ પ્રતંજનની માફક પ્રચંડ, નવવસંતની પ્રથમ મહિલા કળિની માફક કોમળ, ભરતીની સંગીતલહરિની માફક મનોહર, જવાળામુખી માફક ઉચ્છ્રંખલ એવી યુવાવરયા છે. દેશહિતને માટે જટવું, દેશના કલ્યાણ માટે સતત પ્રયત્નશીલ રહેવું, મુક્તિના મેદાનમાં વીરની માફક ધૃમવું, જનની જનમજૂમિ માટે આત્મોત્સર્ગ કરનાં પણ પાછા ન દાંવું, એ યુવકોનેજ સાધ્ય છે. યુવકોજ સ્વદેશનું કલ્યાણ સાધી, મુક્તિમાર્ગે જનને પ્રેરશે. હે યુજવાનના વીર યુવકો! જાગો, દેશમાં વ્યાપેલી નવચેતનાને ઉત્સાહથી વધાવી મુક્તિમાર્ગે વળો. જુઓ, અન્ય દેશનાં સંતાનોએ માનમૂમિ માટે શાં શાં બહિરાન આપ્યાં છે?

૨-સ્ટૅન્કા રાજન-ઝારશાહીનો પ્રથમ શત્રુ

નરકેસરી સ્ટૅન્કા રાજનના જીવનના પ્રારંભના બનાવો કાળના અનંત ગર્ભમાં હુપ્ત થયા છે. એનો જન્મ ક્યાં થયો, તેનાં માતૃપિતા કણુ હતાં, કેવાં હતાં, એ નિશ્ચયથી કહેવું શક્ય કઠિન છે. રશિયાના ઇતિહાસનાં પાનાંમાં તેની ઉજ્જવળ બાળસીંચાનો ઘટનાંત મળતો નથી. એ ઉન્નતિશીલ પરાક્રમી વીરના ઉદાર ચરિત્રને રશિયાના રાષ્ટ્રીય જીવન સાથે લેશ પણ સંપર્ક નથી; એમ દર્શાવવાને ભગીરથ પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા છે. પ્રસોભનના ગુણમ પક્ષપાતી લેખકોએ, એ પ્રખરિષ્ટી નરના આદર્શ ચરિત્રને સુવર્ણાક્ષરે લખવાને 'અદ્ભુત કાળ' અને કલ્પિત ચીત્રણું છે. શક્તિશાળીની પ્રસન્નતા મેળવવાને માટે આ આદર્શ વીરના આદર્શ ચરિત્રપર કાદવ નાખવામાં આવ્યો છે, અને તેને કલુપિત આંકવામાં કંઈ મણુ રાખવામાં આવી નથી. આપણે ત્યાં પણ આપણા ઇતિહાસનાં પાનાં, વિદેશીઓને હાથે કે તેમની કૃપાપર ટુકડા ખનારને હાથે શું કલ્પિત થયાં નથી? મહાન રાષ્ટ્રસંસ્થાપક શિવાજીને લૂંટારો, ડુંગરી ઉઠરડો કે ન્યાયશીલ અને પ્રખ્યાત મીર કાસિમને બંડખોર કહેનાર ઇતિહાસકારોને શું આપણે અહીં પણ ટોટો છે ?

રશિયન વિદ્યાર્થી પોતાના દેશના ઇતિહાસનું અધ્યયન કરતા જ્યારે રોમેનોફ વંશના ઝાર એલેક્ઝાન્ડરના રાજત્વકાળ સુધી આવી પહોંચે છે, ત્યારે ઇ. સ. ૧૬૪૫ થી ૧૬૭૬ માં દેશમાં ભારે બંડ થયાં હતાં, એમ તેને જણાય છે. એ બંડખોર ટોળાં કે ઘળનો નાયક એક નાસ્તિક લૂંટારો સ્ટૅનીકેન રાજન હતો, એમ ઇતિહાસમાં જણાવવામાં આવે છે. આ સ્ટૅનીકેનનું ઘણું સ્વયં નામ સ્ટૅન્કા હતું. એના હાથ નીચે લૂંટારોની એક મોટી ટુકડી હતી. એ ટોળાની મદદથી સ્ટૅન્કા નિરપરાધી લોકો પર અત્યાચાર કરતો હતો. વસ્તીવાળાં ગામપર છાપો મારી, લૂંટી લઈ તેને ઉજ્જડ કરતો હતો. ચુપકીદીથી છુપાઈને તે ગામપર ચઢી જઈ લૂંટફાટ કરતો હતો. આખરે એને પકડવામાં આવ્યો અને તેને કઠોર શિક્ષા ફરમાવવામાં આવી. જ્યારે એને એનાં કર્મોની પૂરેપૂરી સજા મળી ગઈ ત્યારે તેને જીવતાં તેના શરીરના ટુકડેટુકડા કરી મોરકામાં મારી નાખવામાં આવ્યો. અને મુખ્ય દેવળમાંથી ધર્માધ્યક્ષે એવી ઘોષણા કરી કે તે નાસ્તિક, ધર્મદ્રોહી અને દેશદ્રોહી પાપી પુરુષ હતો. આજ પણ એનું નામ લેતાં રશિયનોનાં હૃદય ભયથી કંપી ઉઠે છે.

આ પ્રમાણે સ્ટૅન્કાનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર રશિયન બાળકોને શાળામાં શીખવવામાં આવતું હતું, અને તેની સાથે એવો પણ યત્ન કરવામાં આવતો હતો કે, સ્ટૅન્કા પ્રતિ બાળકોનાં મનમાં ઘણા ઉત્પન્ન થાય; પણ એમ એક પવિત્ર વ્યક્તિને કાલિમા લગાડવા જતાં એવા લોકોના હૃદયની મલિનતા તેમાં સ્પષ્ટ રીતે પ્રતીત થાય છે. સૂર્યની સામે ધૂળ ફેંકવા જનારને પહેલાં તો પોતાના હાથ મેલા કરવા પડે છે, એટલુંજ નહિ પણ એ ધૂળ પાછી તેનાજ મોં પર આવી પડે છે અને તેનીજ આંખો એ ધૂળથી પૂરાય છે. એક માણસ સૂર્યની સામે ધૂળ ઉરાડે તો તેથી કાંઈ સૂર્ય ઢંકાતો નથી; તેમ સ્ટૅન્કાના પવિત્ર જીવનપર સ્વાર્થી લેખકોએ ગમે તેવાં કલ્પકો લગાડવા છતાં સત્ય વાતને તેઓ છુપાવી કે દબાવી શક્યા નથી.

સ્ટૅન્કા એક એવો અદ્ભુત કર્મવીર હતો કે એના જીવનની પ્રત્યેક ઘટના જાતીય જીવનની અમૂલ્ય સંપત્તિ છે. એને બંડખોર, લૂંટારો કે દેશદ્રોહી કહેવો એ સત્યને અસત્ય કે મિથ્યાપ્રસાપ કહેવા સમન છે. રશિયાનાં સર્વ બાળકો એના નાયનો ઉચ્ચાર કરતાં હતાં. એથી વધારે એની લોકપ્રિયતાનું ખીલું ઉઘાડેલું શું જોઈએ ? એના સમયમાં જનતા એને દેવદૂત માનતી હતી. રશિયાના રાષ્ટ્રીય સંગીતમાં અને દેશનાં ભજનોમાં એના ગુણ ગવાતા હતા. નોકરશાહીએ કરોડો પ્રજાને ક્યાં, પણ સ્ટૅન્કાનું નામ લોકોના હૃદયમાં કાતરાયું હતું તે રંજમાત્ર પણ જૂંસી નાખી શકાયું નહિ. સ્વેચ્છાચાલિણી ઝારશાહી વિરુદ્ધ સામુદ્રિક વિદ્રોહનો પ્રથમ ઝુંડો ઉઘાડનાર વીર કોઝાક સ્ટૅન્કાજી હતો. એ એના આદુબળનાં પરાક્રમ હતાં. એ વીરના એક હુંકારમાત્રથી રોમેનોફ વંશનું રાજ્યસિંહાસન ડગમગી ઉઠ્યું. આવા એક વીરપુંગવને બંડખોર, લૂંટારો કહી તેના ચરિત્રને કાલિમા લગાડનાર લેખકોએ વાસ્તવિક રીતે તો પોતાનાં મુખનેજ કાળાં કર્યાં છે.

સેનાને સખન દાર ખાવી પડી અને રણક્ષેત્રમાંથી પલાયન કરી ગઇ. ઝારનો લય અને શંકા વાસ્તવિક દનાં. પોતાના સંન્યો પરાલય થયો જાણી ઝારના મુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. તે છંદ-ગમકા સાપની માફક ટુકોડા નાખવા લાગ્યો. આણી તરફ રૈન્કાએ ઉત્સાદમાં આવી પોતાના કાફલાને કારિપયન સમુદમાં ઠોડી મૂક્યો. પોતાના કાફલાની મદદથી દરજંદથી આકુ સુધીનો પ્રદેશ તેણે સર કર્યો, આ કહેવાતા વિદ્રોહી વીરનો ઇરાનને લય લાગ્યો. ઇ. સ. ૧૬૧૬ માં ઇરાનની સરકારે એક નાનું નીકારેન્ય મોકલ્યું. જનને સંન્યો મુકામગો થતાંની વાર ઇરાની કાફલાને પલાયમાન થયું પડ્યું. સમુદ્ર પર પોતાની વિજયપતાકા ફરફરાવતો રૈન્કા કેટલાક સમય પછી પાછો અસ્થાખાનમાં આવ્યો.

આ પ્રમાણે રશિયાની દક્ષિણનો અને પૂર્વ તરફનો પ્રદેશ રૈન્કા પોતાના સંન્યો લઇ ટેનકોઝાક પ્રદેશ બણી વળ્યો. અહીં તેને ખીજા કોઝાક વીર સાથે મેળાપ થયો. આ નર-વીરનું નામ વાન્કેસ હતું. રશિયાના મધ્યભાગમાં આ વીરે પણ ભારે વિજય મેળવ્યો હતો. ગુલા અને વોરોનેજ પ્રાંતમાં એણે લૂંટફાટ કરી હતી. આ જાને વીરના બેડાણથી રૈન્કાની શક્તિ અને સામર્થ્ય વધ્યાં. આ અવસરે રૈન્કાને બે વખત ઝારસાહી સેના સાથે યુદ્ધ કરવું પડ્યું અને બે વખતે હાર મળી. જ્યારે રૈન્કા આમ આગળ વધતો જતો હતો ત્યારે અસ્થાખાનના દક્ષિમ પ્રોત્તરોવરકી અસ્થાખાનની કિલ્લેબંદી કરવા લાગ્યો હતો. આ કાર્યમાં સહાયતાને માટે બે અંગ્રેજ ઑફિસરો અને કેટલાક આયરિશ ઑફિસરોને તેણે તેડ્યા હતા. કિલ્લેબંદી સારી રીતે કરાવવામાં આવી, નખાઓ ભાગને મરામત કરી દેડ બનાવ્યા, અસ્થરસ્થ છૂટથી વહેંચાયાં અને મુસલ્માન થઈને આક્રમણ કરવા માટે એક લઘુક જહાજ પણ તૈયાર કરાવવામાં આવ્યું.

આગળ વધનાં રૈન્કાને કાને પણ એ તૈયારીના સમાચાર આવ્યા. તેણે આગળ ફેરવ કરવાનું મોઝી રાખ્યું અને અસ્થાખાનના ગવર્નરને પોતાના હાથનો સપાટો દેખાડવાનો નિશ્ચય કર્યો. સૈનિકો પણ હાથથી ત્યાં જવા અધીરા બની ગયા. ઇ. સ. ૧૬૭૦ના જૂન માસમાં રૈન્કાની સેના અસ્થાખાન તરફ વળી. દક્ષિમને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો કે એટલી જલદીથી રૈન્કા આવી પહોંચશે. એથી રૈન્કાના આવાગમનના સમાચાર મળતાં જ ગવર્નરનાં તો મોનિયાં મરી ગયાં, સંન્યમાં ખળભળાટ થઈ રહ્યો. ગમે તેમ પણ આ વખતે ગવર્નરે સારી તૈયારી કરી હતી; એટલે રૈન્કાની સામે થવામાં એક પ્રકારની હિંમત હતી, પણ જ્યાં રૈન્કાના સંન્યે આક્રમણ હતું કે તેની બધીયે તૈયારી ધુળમાં મળી ગઈ. એ કિલ્લો રૈન્કાના કબજામાં આવ્યો. પ્રોત્તરોવરકી અને તેનો કુમાર યુદ્ધમાં મરણ પામ્યા.

અસ્થાખાન પર ખીજા વાર વિજય મેળવી રૈન્કાએ ત્યાં પ્રજાતંત્રનાં બી રોપ્યાં. પ્રજાતંત્રની યોષા કરતાં તેણે ૨૫૯ જણાનું હતું કે, પ્રજાના હક્કની રક્ષા કરવામાં પ્રથમ ખ્યાન આપવામાં આવશે. પ્રજાસંબંધી સર્વ હાર્ષ લેકિના હાથમાં રહેશે. નાના મોટા અધિકારીઓની ચુંટણી પ્રજાજનોજ કરશે અને તેમને પદચ્યુત કરવાનો અધિકાર પણ તેમના હાથમાં રહેશે. નાનામાં નાનું હાર્ષ સાધારણ જનસભાની સંમતિ વિના કરવામાં નહિ આવે. પ્રજાજનોની જે સભાને આ અધિકાર હતો તેનું નામ 'બ્યાલ્સા' હતું. પણા નાગરિકો એ સભાના સંન્યો હતા અને ચુંટણીનું હાર્ષ તેમના હાથમાં હતું આ સભાની નિયંત્રણ એ હતી કે, કોઈ પણ નાગરિક એ મનાનો સંન્ય થઈ શકતો હતો અને પ્રત્યેક સભાસદને મન આપવાનો અધિકાર રહેતો.

અસ્થાખાનની યોગ્ય વ્યવસ્થા કર્યા પછી રૈન્કાએ પોતાનું સ્થવ મેરકો બણી ફેરવ્યું. વાટમાં તેણે સમારો અને સારોટોજ જેવા નગરો દરતજન કર્યાં. રૈન્કાનો સિતારો દમખાં છાંદ હતો. તે મધ્યાહ્નમાં અમલો હતો જે હાર્ષમાં તે હાથ નાખતો હતો તેમાં તેનો પાસો નીતો પડતો હતો તે નિઃસ્વાધી અન્નાદન ગનિપૂર્વક આગળ વધતો હતો, પણ માર્ગમાં કેંઈ અવરોધ આવવામાં તેને અટકવું પડ્યું.

રૈન્કાની વિષભાષ્ય પર અસ્થા ખાખામાં ખારીક નજર રાખનાં હતાં. પ્રિન્સ બેરિયાટિ-

ન્દ્રીને સ્ટેન્કાની દિલ્લચાલની ખબર પડી. તે એક વિશાળ સેના લઈ સિમ્બીસ્ત્રી નામના નગરમાં માર્ગ રોકી બેઠો હતો અને સ્ટેન્કાની માર્ગપ્રતીક્ષા કરતો હતો. જે જોમથી સ્ટેન્કા શત્રુસેન્યની સામે થતો હતો તે જોમથી તેણે લક્ષ્ય કર્યો; પણ કહેવત છે કે 'સમય બડો બગવાન' નહીં 'પુરુષ બલવાન' તે પ્રમાણે ચાલાર મુધી વિજયને વરનાર વીર સ્ટેન્કાને નવયુવક પ્રિન્સની સેનાએ હાર આપી. એક વાર નહિ, પણ જે વાર સ્ટેન્કાના સૈન્યને પાછું હાલવું પડ્યું. પ્રિન્સની સુસજ્જિત વિશાળ સેનાને બેઠી આગળ વધવું અસંભવિત જોઈ સ્ટેન્કાએ વોલ્ગા નદીના માર્ગે દૂધ કરી.

આ સમયે વોલ્ગા ઓકા અને દર્વીના આદિ શહેરોમાં ક્રાન્તિની આગ ફેલાઈ હતી. લોકોને નોકરશાહી તરફ એવી તો નફરત થઈ ગઈ હતી કે તેઓ તેનું મોં સુધી જોવા ઇચ્છતા ન હતાં. મોટા અધિકારીઓ, જમીનદારો અને શાસકો, જેઓએ પ્રજાપીડનના કાર્યમાં કમીપણ દેખાડ્યું ન હતું તે સર્વ જનતાના વધતા જતા ભીષણ ક્રોધાગ્નિમાં ભસ્મીભૂત થતા હતા. આ ક્રાન્તિએ એવું તો લાંબાવહ રૂપ ધારણ કર્યું હતું કે શું થશે અને શું નહિ, તેની લોકોને કલ્પના પણ ન હતી. સૌના પ્રાણ પડીકે બંધાયેલા હતા.

જ્યારે દેશના આ ભાગમાં આવી સ્થિતિ હતી ત્યારે સ્ટેન્કાની ભાગ્યદશા ફરવા લાગી. તેની ઉલટી ગ્રહદશા બેઠી. જે સ્થળે તેને હાર ખાતી પડી. વિજય અને લક્ષ્મી સદાકાળ ક્રાન્તિનાં થયાં નથી અને થતાં નથી. આકાશના રંગની માફક માણસની દશાના રંગ પલટાય છે. કવિ વાસ્તવિક કહે છે કે:-

લંકે લહીં દિન એક નિશાચર સીત હરી દિન ઐસો હી આયો,
એક દિન પાંડવ ગયે બન અરુ એક દિન શિર છત્ર ધરાયો.

આ સમયે એક પાદરીએ દેવળમાંથી ઘોષણા કરી કે 'સ્ટેન્કા એક નાસ્તિક માણસ છે અને તેને આજથી ધર્મચ્યુત કરવામાં આવ્યો છે.' સરકારી માણસો તો પ્રથમથીજ સ્ટેન્કાની વિરુદ્ધ હતાં અને તેઓ તેને માટે ફાવે તેમ ચક્રા તક્રા વાતો ફેલાવતાં હતાં. વળી તેઓ તેની સેનામાં ફાટફુટ પડાવવાને યત્ન કરી રહ્યાં હતાં. આવી પરિસ્થિતિમાં એ પાદરીના ધાર્મિક ફરમાને અગ્નિમાં ધૂતાહુતિનું કાર્ય કર્યું. તેની સેનાનાં માણસો ગમે તેટલાં તોએ માનવી હતાં, કંઈ દેવતાઈ મનુષ્ય ન હતાં. તેઓ લાંબી મજલોથી કટાણી ગયાં હતાં, સતત યુદ્ધના પરિશ્રમથી થાકી ગયાં હતાં, જે વખત સામગ્રી હાર ખાવાથી તેમની હિંમત તૂટી ગઈ હતી. આગળ વધવામાં તેમને વિપત્તિની આશંકા થતી હતી. ભાગ્યેદયના સમયે હજાર જણ આવી સહાય આપે છે; પણ પડતીના વખતે કોઈ સામુંજ જોતું નથી. સ્ટેન્કાનાં ઓસરતાં પાણી જોઈ કેટલાંક માણસો એની સેનામાંથી ચાલી જવા લાગ્યાં. સ્ટેન્કા ચતુર હતો, સમય પ્રતિકૂળ છે એમ સમજી તેણે પોતાની જિજ્ઞાસુશક્તિને એકત્ર કરીને થોડો વખત એક સુરક્ષિત સ્થાનમાં રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. આવો વિચાર કરી તેણે કગાલ્નિક નામના દુર્ગમાં પડાવ નાખ્યો. જે કે સ્ટેન્કાએ એ દુર્ગને આશ્રય લીધો ખરો પણ શત્રુસૈન્ય તેને જપાને બેસવા દે એમ થોડું હતું. તેમને તો એવી તક જોઈતી હતી. શત્રુસૈન્યે કગાલ્નિકને ઘેરા લાવ્યો. કવિશ્રેષ્ઠ ચંદ બારોડે કહ્યું છે:-

દિન પલટયો પલટી ધરી, પલટી હુથકમાન;
પિથલ ચે હી પારખું, દિન પલટયો ચલુઆન.

તેમ સ્ટેન્કાના દિવસ પણ પલટાયા હતા. ઇ. સ. ૧૯૭૧ ના એપ્રિલ માસમાં સ્ટેન્કા પોતાના ભાઈ ક્રોઝની સાથે રશિયન સૈન્યને હાથે કેદ પકડાયો. કગાલ્નિકમાંથી તેને રાજકેદીતરીકે મોસ્કો મોકલી દેવામાં આવ્યો.

સિંદને એક વાર પાંજરામાં પૂર્યા પછી તેના પર ગમે તે જતના અત્યાચાર કરનામાં આવે તો તે કંઈ પણ કરી શકતો નથી. નરશાહ્નલ સ્ટેન્કાની પણ એવીજ દશા હતી. રશિયામાં જે કઠોરમાં કઠોર શિક્ષા હતી તે તેને ફરમાવનામાં આવી. દયાહીન સરકારી અમલદારોએ તેના પર પાસવિક અત્યાચાર કર્યાં. અનેક પ્રકારની નરકચત્રણા તેને ભોગવવી પડી. અંતે ઇ. સ. ૧૯૭૧ ની ૬ ફી

પ્રત્યે દિવસે તેના ઘરેરના દુકડે દુકડા કરી અત્યાચારીઓએ પોતાની પિતાચર્ચના તોડવ-
તમનું નામ સ્વરૂપ દેખાડી આપ્યું. વીર રૈન્કાના મરણની સાધેજ તેનું પ્રજાનંદન પંચતને પામ્યું.
જે વીરના વીરત્વથી પ્રભાસમનો નરો દરકોતો હતો તે તેના મૃત્યુ બાદ અભિસાત મધ મયો.
એકાદ સાક લોષ જારની સેનાએ અત્યાચાર કરવામાં મળ્યા રાખી નહિ. આરને આ વિજય મળે
એથી પડ્યો હતો. આરના સૈન્યમાંનાં લાખ માણસોનાં બિલ્લિદાન અપાયાં ત્યારેજ પ્રજાનું હમન
કરી શકાયું; પણ પ્રજાનંદનું મૃત્યુએકદમ નો નજ શમ શક્યું. આરસાદીએ તેને સમજાવટ કરવા
અનેક પ્રયત્ન કર્યો, પણ સર્વ નિષ્ફળ. x x x x x x x x

રૈન્કાનો ભાગ્યરતિ જ્યારે સખાકારમાં હતો ત્યારે એમ કહેવાતું હતું કે તીં, કમાન કે
ગોળા તેને અસર કરી શકતાં ન હતાં. જ્યાં ગોળાઓનો વરસાદ દેમાર આશુ દોષ એના પુલકોતના :
એખરે તે પોતાના સાથીઓને ઉત્સાહ આપતો મૂમનો હતો; કેણ જાણે કેમ અદમ્ય દાય સનન
તેની રક્ષા કરતો હતો. આને લીધે એના સૈનિકો એને અત્યંત શક્તિસંપન્ન લેખિતર અક્ષિ
લેખના હતા. તેઓની તેના પ્રત્યે પ્રદા અને ભક્તિ હતી. તેઓ તેને અમર સેનાનાયક માનતા
હતા અને પોતે એના અપૂર્વ વીરના સૈનિક દોષા માટે મર્વ ધરાવતા હતા.

એની શોકપ્રિયતાનું બીજું કારણ એની ઉપજાઓ હતી. જે જે સ્થાન પર તેણે વિજય
પ્રાપ્ત કર્યો હતો તે સ્થાનમાં તે પ્રજાનંદની ધોળાણ કરતો હતો. તેની ધોળાણમાં તે જળાધનો
હતો કે, આરસાદીની વ્યવસ્થા અને તેના ન્યાયાલયનો તે એટલા માટે વિરોધી હતો કે તેમાં ન્યાય
કે પ્રજાકલ્યાણનો અંશ નથી. તેનું એમ કહેવું હતું કે, રાજ્યનંદનો ઉદ્દેશ પ્રજાના કલ્યાણ અને
સુખવચ્ચ માટે છે. જે પ્રજાનું કલ્યાણ ન કરી શકે તે તે રાજસંતા નકામી કે નામની છે.
તેની આવી શોકલાગણીને લીધે તે સર્વજન પ્રિય હતો. લોકોએ તેના યુવોથી મુગ્ધ થઈ
“ગોશુર” એટલે “મહાન” એવી ઉપાધિ તેના નામની પાછળ મૂકવાની ઇચ્છા રાશી. આ ઉપાધિ
આરના નામની સાથે લગાડવામાં આવે છે. બીજા કોઈના નામની પાછળ એ ઉપાધિ લગાડવામાં
આવતી નથી. જ્યારે ઉપર પ્રમાણેની મતલબનો જનતાનો કામળ રૈન્કા પાસે ગયો ત્યારે તેણે
જનતાને ધન્યવાદ આપતાં કહ્યું કે “હું આપ સર્વની સાથે આપના બંધુતરીકે રહેવા ઇચ્છું
છું, નહિ કે આરતરીકે.” તેના આ ઉદ્દેશરથી તેણે પ્રજાનાં મન કરી લીધાં. તેમના હૃદયપર
તેનું સાંત્વણ્ય રથપાડ્યું. તેજ તેમના હૃદયનો સત્રાટ બન્યો.

મહાન નેપોલિયનને માટે એમ કહેવાય છે કે, તેના સૈનિકો તેને પ્રાણથી અધિક આદરતા હતા.
તેનું કારણ એ હતું કે, વીરકેસરી નેપોલિયન પોતાના સૈનિકોના સુખ આગળ પોતાના સુખનો
જોગ આપતો હતો. વીર રૈન્કાને માટે પણ તેમજ હતું. રૈન્કાને તેના સૈનિકો એટલા માટે
પૂજતા હતા કે પોતાના સૈનિકોના કલ્યાણ માટે તે પોતાની પ્રિયતમ વસ્તુનો પણ ભોગ આપવા
આનાદાની કરતો ન હતો. તેમના કલ્યાણ માટે સતત યત્નશીલ રહેતો હતો, પોતાનો સ્વાર્થ
ઘેંચ ભેખતો હતો અને સૈનિકોની પ્રેમવેદી પર તેનો ભોગ આપતો હતો. તેના આ અપૂર્વ
સ્વાર્થત્યાગની એક ઘટના ઉદાહરણીય છે.

એક સમયે વેડંગપરથી તેનું વઢાણ પ્રસિધ્ધા તરફ બેઠક આગળ વધતું જતું હતું. વેડંગા-
ના તટપ્રદેશપર તેની પવન ફૂફરતી હતી. જે શહેર, દુર્ગ કે જંદર પ્રતિ તે આંગળી કરતો
તે નરત તેને મરણે આવી પડના હતા. સોનું, કપુ અને અલંકાર આદિ પુષ્કળ દ્રવ્ય તેને મળતું
હતું. પ્રસિધ્ધાના વિજયમાં તેને ઘણી સંપત્તિ મળી. પરંતુ એની સાથે તેને એક અપૂર્વ વસ્તુ
મળી. રૈન્કા એ વસ્તુને પ્રાણથી અધિક આદરતા હતા અને તે પણ રૈન્કાને પોતાના હૃદય-
મંદિરનો દેવ માની આદર ઉપદાર અર્પતી હતી. એ મેન્દીપાન વંશની અત્યંત રૂપવતી યુવતી
હતી તેનું અપૂર્વ લાવચ્ચ દેવાચનાને લગાવે તેવું હતું. રૈન્કાની નજરે એ રૂપસુંદરી પડખાંની
વાર તે તેનો મધ રચી. વાસ્તવિક રીતે તે તેની બાગ્યલક્ષ્મી હતી. તે સમયે તે વિજયથીને
વરી અને બાગ્યલક્ષ્મીને લઈ પાછો ફરતો હતો. દિવસના કેટલક પ્રદર વીતી ગયા હતા. રૈન્કા-
નું જલ્દાજ ધોંડાના વણચલ પર ક્રીડા કરતુ હતું. મંદ મનથી લદર સાથે લીલા કરતુ જલ્દાજ

આગળ વધતું હતું. યુદ્ધમાંથી નિશ્ચિત થયેલા સૈનિકો ગંભીર નિદ્રામાં મગ્ન હતા. કોઈ કોઈ નાની ટોળીમાં એકલા થઈ ગયાં હાંકતા હતા. સ્ટેન્કાની પ્રાણેશ્વરી એક ડેક-એરમાં અર્ધનિદ્રિત અવસ્થામાં પડી પડી જલયાનની મળ લૂંટતી હતી. મનમાં ને મનમાં કંઈ વિચાર કરતો સ્ટેન્કા આમ તેમ આંટા મારતો હતો. એવામાં એવા શબ્દો તેના કાન પર પડ્યા કે તે ઝોંકી ઉઠ્યો. એ શબ્દોએ તેના અંતઃકરણના ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા. સ્ટેન્કાએ આંટા મારવાનું અંધ કયું અને લક્ષ્યપૂર્વક સિપાઈઓની ટોળીમાં થતી વાત તે સાંભળવા લાગ્યો. સિપાઈઓ કહેતા હતા કે “આપણો નાયક આ આસારને સ્વતંત્રતાથી પણ અધિક ચાહતો હોય એમ લાગે છે.” આ શબ્દો સ્ટેન્કાના હૃદયને મથી નાખવા લાગ્યા, તેના મર્મમાં એ શબ્દો વિપદા તીરની માર્ગ ખટકવા લાગ્યા. તેનું મન વિલ્લભ થઈ ઉઠ્યું. જો વીર સ્ટેન્કા ધારત તો એ મિથ્યા ઉક્તિ કરતે સૈનિકને કઠોર શિક્ષા ફરમાવત; પણ તેમ કરવું એ એના ઉદાર મનને ઉચિત લાગ્યું નહિ. તેનું મન વિરોધી ભાવોનું ક્રીડારથળ બની ગયું. તેણે વિચાર કરવામાં આગે સમય લીધો નહિ. તેણે તે સૌંદર્યલતિકાને અર્ધનિદ્રિત અવસ્થામાં પોતાની વિશાળ ભુજમાં ઉંચકી લઈને ગદગદ સ્વરે કહ્યું: “ઓ વોલ્ગા! વોલ્ગા! તો મને વિપુલ સુવર્ણ, રૂપું અને બહુમૂલ્ય વસ્તુઓ આપી છે. આજે તું તારા પુત્રના હાથે, તેની અત્યંત મૂલ્યવાન અને પ્રિયતમ વસ્તુને સ્વીકાર કર.”

એટલું કહી તેણે પોતાની ભાગ્યવદ્ધમીને વોલ્ગાના અગાધ વિસ્તૃત જળમાં ફેંકી દીધી. વોલ્ગાએ તેને પોતાના વક્ષસ્થલમાં લઈ લીધી. સ્ટેન્કાના હૃદયના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા; પણ પોતાના નિશ્ચયથી પાછો ડબ્બો નહિ. એક સૈનિકના માત્ર એક મિથ્યા ઇશારા માટે તેણે પોતાની પ્રિયતમ વસ્તુ સદાને માટે ત્યાગી. દેવી સીતાને ત્યાગતાં શ્રીરામચંદ્રજીની જેવી સ્થિતિ થઈ હતી તેવી વીર સ્ટેન્કાની સ્થિતિ હતી. સૈનિકો તેનું આ કૃત્ય જોઈ આભાજ બની ગયા. પેલા વાતો કરનારના મનને ઘેર પશ્ચાત્તાપ થયો કે કેવી અભાગી પળે તેના મુખમાંથી એવું કુવેણ નીકળ્યું ને આવું ઘેર કૃત્ય થઈ ગયું! થવાનું હતું તે થઈ ગયું. પશ્ચાત્તાપ કર્યો કંઈ વળે તેમ ન હતું. એટલું તો ખરું કે, ત્યારબાદ સ્ટેન્કાના દિવસો ક્યાં; જો કે આ કૃત્યથી તે તેના સૈનિકોમાં દેવસમાન પૂર્ણ લાગ્યો. સૈનિકો તેને માટે પ્રાણ પાથરવા લાગ્યા.

આવા એક નહિ પણ અનેક બનાવો તેના જીવનચરિત્રમાં મળ્યા આવે છે. વીર સ્ટેન્કા પોતાના પ્રજાજનોને પોતાના કરતાં અધિક ગણતો હતો. તેમનું કલ્યાણ કરવું, તેમના દિવસ માટે યત્નશીલ રહેવું એ પોતાનું કર્તવ્ય લેખતો હતો. તેની આવી ભાવનાને લીધે, પ્રજાને માટે તેના મહાન આત્મોત્સર્ગને લીધે, રશિયાના ઇતિહાસમાં તેનું નામ અમર છે. જો કે તેનું ભૌતિક શરીર નષ્ટ થયું છે કિંતુ રશિયાનાં ખંડેરામાં પણ તેના રક્તથી સિંચિત વ્યાપક અને સી પ્રજાતંત્રની ભાવના; આરની ઉંચી અદ્યલિકાનો નાશ કરી, પ્રજાતંત્રના નિશ્ચિત અંતિમ વિજયનો સંદેશ આપતી આજ પણ તેની અમરતાનો પરિચય આ સંસારને આપે છે.

દેશનું કલ્યાણ સાધવાનું વ્રત જોએ કો છે તેને અનેક કષ્ટ ઝીલવાં પડે છે, વિવિધ પ્રકારની વિટંબનાઓ સહેલી પડે છે; પરંતુ જોએ પોતાના નિશ્ચયને ક્ષુબ્ધી ગાફક ડગવા દેતા નથી, તેઓ જ તે પરમ પુણ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. એવા વીરપુંગવોની પ્રતિષ્ઠા હોય છે કે

ગર મૂલકડી ખાતિર મેરી દુનિયામેં યહ તોડીર હો
હાથમેં હો હાથકડી ઓર પાઉમેં જંજૂર હો
આંખોંડી ખાતર તીર હો. મિલતી ગલે સરસીર હો
મૂલી મિલો, ફાંચી મિલો ગર માત દામનગીર હો
ઈસે ગઠ કર ગર કોઈ દુનિયામેં યહ તોડીર હો
મંજૂર હો, મંજૂર હો, મંજૂર હો, મંજૂર હો.

(૫-૭-૨૮ ના “ગુજરાતી”માં લેખક:-શ્રી. રમણીક અ. મહેતા!)

ઉપવાસ કરી (હમેશાંના ભોજનથી પણ વધુ પ્રમાણમાં-મિષ્ટાન્ન સરખાં) કૃષ્ણાદાર કરે છે. તેવાં ઉપોષણ ઉક્ત ગ્રંથરથે કર્યાં નહોતાં, પણ ૮ દિવસ સુધી તો તેણે દૂધ પણ પીધું નહિ. આ બાબતનો પોતાનો અનુભવ તે નીચે પ્રમાણે લખે છે.

બાર ઉપવાસ પછી દૂધ અને ફલનો આહાર

“પહેલે દિવસે મને ઘણી ભૂખ લાગી. અગ્નિમાંલનો જેને વિકાર હોય છે તેને આવી ભૂખ લાગવાથી ખા ખા કરવાની મરજ થાય છે. બીજે દિવસે સવારે મને થોડીક ભૂખ લાગી; પણ ત્રીજે દિવસે એવો ચમત્કાર થયો કે બીલકુલ ભૂખ લાગી નહિ અને અન્ન ખાવાની અભિલાષ પણ રહી નહિ. લંધનની શરૂઆત કરવા પહેલાં બે ત્રણ અઠવાડિયાં થયાં મારી ગરદન એકસરખી દુઃખતી હતી. ઉપોષણને પહેલે દિવસે હમેશ પ્રમાણે ડોક દુખી, પણ પછી કદી પણ દુખી નહિ. બીજે દિવસે મને થોડી અશક્તિ જણાઇ અને ઉઠ્યો ત્યારે ચક્કર આવ્યાં. તે દિવસ મેં વાંચવામાં વીતાવ્યો. ત્રીજા અને ચોથા દિવસે પણ તેજ ક્રમ રાખ્યો. તે વખતે મારાં બધાં ગાન ગ્લાનિયુક્ત થઇ ગયાં હતાં, પણ માઈ મન અત્યંત શુદ્ધ-પ્રસન્ન થયું હતું. પાંચમો દિવસ વીત્યા પછી મને પાછી શક્તિ આવી હોય તેવું જણાયું. કેટલોક વખત આંટા માર્યાં અને પછી લખવાની શરૂઆત કરી. વિશેષ ચમત્કાર તો એ હતો કે, મારા પેટમાં બીલકુલ અન્ન નહિ છતાં એટલું વાંચવાનો અને લખવાનો ઉત્સાહ કાણ જાણે ક્યાંથી આવી ગયો! એટલું લખવું વાંચવું મારાથી ઘણાં વર્ષ થયાં બની શક્યું નહોતું. ઉપોષણના પહેલા ચાર દિવસમાં માઈ વજન ૧૫ પૌંડ ઓછું થયું. એટલું વજન ઓછું થવાનું કારણ મારા શરીરમાંના વિકારો હતા, એમ મને જણાયું. ત્યાર પછીના ૮ દિવસમાં બીજા ૨ પૌંડ વજન ઓછું થયું. એટલા દિવસમાં મને નિદ્રા સારી આવી. દરેક દિવસે ૬ કલાક ગયા પછી મને ક્ષીણતા જણાતી; પણ ૬ઠા પાણીથી સ્નાન કરી શરીર સાફ કરવાથી ફરી હુશિયારી આવી જતી. છેવટે દિવસે દિવસે ચાલતાં વધુ થાક જણાતો. મને બિહાનાંપર પડ્યું રહેવું ઠીક નહિ લાગવાથી ૧૨ દિવસ ગયા પછી મેં ઉપોષણ બંધ કર્યું. તેરમે દિવસે મેં થોડો નારંગીનો રસ લીધો, તે સિવાય કંઈ ખાધું નહિ. પછીના બે દિવસમાં બાર નારંગીના રસ ઉપર રહ્યો અને પછી દૂધ પીવા લાગ્યો. પહેલે દિવસે એકેક કલાકે બે-પાલો દૂધ પીધું, બીજે દિવસે પોણા પોણા કલાકે એકેક પાલો દૂધ પીધું અને પછીથી અર્ધ કલાકને આંતરે એક પાલો દૂધ પીવા માંડ્યું. એટલે હમેશાં ચાર શેર (૮ કંવાટ) દૂધ પીવા લાગ્યો. એટલું દૂધ પચતું નહોતું, પણ તેનો ઉપયોગ ઝાડા થઈ કાઢો સાફ થવામાં થયો; તેથી કરી દરેક અવયવને અન્નરસ પહોંચવાથી હળવે હળવે શક્તિ આવવા લાગી. એવા બોરાધી એક દિવસમાં માઈ વજન સાડાચાર પૌંડ વધ્યું અને ૨૪ દિવસમાં ૩૨ પૌંડ વજન વધ્યું.

શરીરમાં સ્ફર્તિ

નકરા દૂધ ઉપર રહેવાથી મારા મનમાં અત્યંત શાંતિ અને પ્રસન્નતા રહેતી તથા માનસિક વ્યાપાર અતિ ઉત્સાદપૂર્વક ચાલવા લાગ્યો. વળી કાંઈ શારીરિક પરિશ્રમ કરવો એમ મને જણાયું. આગળ હું ચાલવાનો શ્રમ કરતો, હુંગરા ઉપર ચઢતો; પણ તેમહેનત હું ઘણી મુશ્કેલીયે જેમ તેમ કરી શકતો. પણ આ ઉપોષણ કરવાથી મારા શરીરમાંના વિકાર નીકળી ગયા. પછી હું કસરતશાળામાં જઈ ખેલદ શ્રમ કરવા લાગ્યો. તે શ્રમ કરવાથી મને ગ્લાનિ નહિ જણાતાં ઉત્સાદ અને બળ વધવા લાગ્યું અને મનમાં હુંશિયારી આવી. મારા સ્નાયુ આ કસરતથી ઘણા દૃઢ થયા અને હું મોટા પહેલવાન થઈશ એમ મને જણાયું. પહેલાં હું અગ્નિમાંલ-અપચાના દરદથી ક્ષીણ અને સત્ત્વહીન થઈ ગયો હતો, પણ હાલમાં માઈ શરીર પુષ્ટ અને માખણ જેવું કુમાસદાર થયું છે તથા મારા શરીરમાં તેજ-બોજ પ્રાપ્ત થયું છે. પહેલાં મારે બોજન ક્યાં પછી એક બે કલાક સ્વસ્થ પડ્યું રહેતું પડતું, પરંતુ હાલમાં જમ્યા પછી ગમે તે કામ કરવાની સ્ફર્તિ રહે છે. પહેલાં મારે કાંઈ ને કાંઈ રેચ લેવાની જરૂર પડતી, હવે તેની કાંઈ પણ ગરજ રહી નથી. મારી ડાક હવે કદી પણ દુઃખતી નથી. હાલમાં હું ખુલ્લે માથે વરસાદમાં ફરી શકું છું, ગમે તેવી દંડીમાં પણ

ધારી જગ્યામાં બેસે છે; તોપણ મને સરદી થતી નથી. હાથમાં મને ઘાડું જળ અને ઉત્તાદ વજાય છે તે એટલું કે, મને જરા પણ ધૂરસદ મળે તો હસરત કરવા મંડી જઈ છું. આટલા પા દિવસ દુઃખના આધાર ઉપર રહ્યો છું, રાંધેલા અન્નને બીજકુલ અક્રમે નથી."

અતિઅન્ન વિષમય ને સર્વ રક્તદોષનું કારણ છે.

અપવાસ-ઉપોપણ્યની આવેલ વિવક્ષણ મુજ પ્રાપ્ત થાય છે તે બાજનમાં વેચક સામગ્રીનો વિશેષ સિદ્ધાંત એ છે કે, સરીરમાં જોઈએ તે કરતાં વધુ પ્રમાણમાં અન્ન જાય છે, એટલે તે સ્વસ્થ લાગે છે અને દેહમાં વિષમય પદાર્થોનો એટલો બધો જમાવ થાય છે કે મળ બદાર કાઢનારી દુઢિયોથી એટલો બધો મળ બદાર દાદી નાખવાનું બની સકતું નથી; તેથી રક્તવાહિની નાડીઓથી સ્પિંડાલિસરજી બરાબર નરિંચ થઈ સકવાથી જ્યાં ત્યાં કોડીની ગતિ અટકે છે અને તેથી અનન્યમળ, સંધિવાત, પદાપાત, મધુમેદ વગેરે વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે રક્તદોષ વધવાથી તેનો પોષક ખર્ચ કમી થાય છે, અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થનારો ઉત્તાદ નષ્ટ થાય છે. એવી દેહની રિયતિ થઈ એટલે શૈત્ય, દેહમાંના વિકાર, શય, તાવ વગેરે રોગ સતત પેદા થાય છે.

અપવાસથી મળવિકારનો નાશ

ઉપોપણ્ય-લંધન શરૂ કરવામાં પહેલાં તો કુધાની પીડા સદન ક્યાં પછી જૂઠા જૂઠા રસ ઉત્પન્ન કરવાના વ્યાપાર બંધ થાય છે અને અન્ન પચવાનો વ્યાપાર ચાલુ રહેવાથી જે સક્રિયો વ્યય થતો હતો તે અટકે છે. આ પ્રમાણે દેહના એ વ્યાપાર બંધ પડવાથી મળ સાકર કરવાનું કામ શરૂ થાય છે. તે જરાબર ચાલવા માટે સાધારણ રીતે પાણી પીતા રહેવાની જરૂર છે. ઉપોપણ્ય કરવાથી જીભ ઉપર સફેદ છારી વળે છે, પસીનામાં અને આસોઝીસમાં એક પ્રકારની ખરાબ વાસ આવે છે. એ સરીરમાંના મળ બદાર નીકળવાનું ચિહ્ન છે. સરીરમાંના સંધના વિકાર નીકળી જતા કુધી આવી રિયતિ રહે છે. તે નીકળી ગયા પછી જીભ ફરી સાકર થાય છે અને જૂખ સારી લાગવા માંડે છે. અપવાસના દિવસે પ્રતિદિવસ એકેક પૌંડ વજન ઓછું થતું જાય છે. પ્રથમ તો સરીરમાં ચરબીનો કામ વધારે પ્રમાણમાં હોય તો કમી થાય છે અને પછી રનાશમાંનો નકામો પદાર્થ ખવાસ થાય છે. ત્યારપછીજ ખરું ઉપોપણ્ય શરૂ થાય છે. કેટલાક ત્રોક આળોસ પચાસ અપવાસ કરે છે. ઘણા દિવસ લંધન કરવાથી સરીરની વારનવિક પુષ્ટતા રહે છે. ચરબીવાળા માણસો દુગળા થઈ ગમેલા જણાય છે.

નિયમિત લંધનજ લાભકારક છે.

મીઠું સિંકેબરના અનુભવ ઉપરથી દિંદુરયાનમાં કામ કામ ઉપોપણ્યનો વા આપ્યો છે. તેનો અનુભવ પ્રગટ થયો કે ઘણા લોકો ઉપોપણ્ય કરવા લાગ્યા હતા. તે અરસામાં દરલમાંના મહારાજાએ ૭ ઉપવાસ કર્યા હતા. તેઓના કેટલાએક આશ્રિત લોકોએ પણ ઉપવાસ કર્યો હતો અને ત્યાર-પછી એ વાત આગળ વધ્યાંજ મળ હતી. વેદાદિ કાળથી માંડીને આજસુધીના આખું ધર્મ-વેદક-શાસ્ત્રો તો ઉપવાસ-લંધનનું મદત્ત પોકારીજ રવાં છે, પણ તે તરફ આપણી થંદા કેટલી ઓછી છે તે આ ઉપરથી જણાઈ રહે છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે લંધન રોગસામક છે તે વાત ખરી, પણ તે નિયમિત થવાથીજ બની શકે છે. તેનો અનિરેક થાય તો અચવા ચિત્ત પ્રક્રિયોનો માણસ કરે તો તેથી કાપદાને જાહેર નુકસાન થવા સંભવ છે. ગમે ત્યારે ગમે તે પ્રક્રિયોના ગાણસ લંધન કરે તો તેથી કાપદા થતોજ નથી. અવજન, સ્વસ્થ પ્રક્રિયોના માણસ નિયમિત રીતે કે પંદર પંદર દિવસે કે તેથી કેઠ્ઠ પદનિસર લંધન કરવાની પરિવારી રાખે તો તેથી અવસ્થ તેનું સરીર આરોગ્યપૂર્ણ રહી શકે. વેચક સામગ્રી નિયમ પ્રમાણે દોષ(વાત-પિત્ત-કફ)નું વૈષમ્ય થવાથી વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે. વાયુ, પિત્ત અથવા કફ વધી જવાથી જ્યારે વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેનું સમન કરવા માટે લંધનની જરૂર રહે છે. દરરોજ આદાગવિદારથી અન્ન-જના પણ દોષવૈષમ્ય પ્રાપ્ત થઈ જાય છે અને તેથી પંદર-ત્રીસ દિવસ એકાદ લંધન કરવાથી દોષસામ્ય થઈ જવાને લીધે એ વ્યાધિના અંકુર નષ્ટ થાય છે; પણ ગરીબ ગિયતિના માણસો

[illegible]

૧૨-૦૫-૨૦૧૧ ના રોજના પત્રિકામાં આપેલ અહેવાલમાં આપેલ માહિતી અંગે
 જાણવા માટે આપને વિનંતી છે.

[illegible][illegible]

૧૫-આપને જાણતો છું કે તમે તમારા કાર્યોમાં ખૂબ જ રુચી રાખો છો. તમે તમારા કાર્યોમાં ખૂબ જ રુચી રાખો છો. તમે તમારા કાર્યોમાં ખૂબ જ રુચી રાખો છો.

૧૩-પ્રતિ જાણીએ છીએ કે ગુજરાતનાં બે સભ્યો આ ભાગ લેવા માટે નહીં હતા.

19-ବୌଦ୍ଧମ ଯାହା-ସାହା 32 ମାତ୍ର 29.5 ଫୁଟ-ସ୍ଥଳ 27 ଫୁଟ; ଉଚ୍ଚତା 49 ଫୁଟ।
ସାହା ଉପରକୁ ଡାହାଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ 31 ଫୁଟ ମାତ୍ର!

१८-किरी की ह। साहसा के सिंगे अंकेलमगि, अकथिम, अविनय अंके, अकथिम, अविनय
अकथिम रू. यद अविनय उ-उं अविनय है!

१६-आधों के विषये लाल कृष्ण और सारे जानपन हो रहे थे, पले अकाम। का ३३पी है न।

કા વ્યવહાર તો આપ નહીં કરતો હો' ન ?

२३-४२-३५२६१ के पत्र के तो व्यापक भाषाओं के सामने प्रेम और नदी २५३१

२२-इत्येवमस्मात् त्रै पञ्च-पञ्च पर सञ्ज्ञि की अपरपञ्चना दे, और अपने काम के लिए किसी दूसरे पर निर्भर न रह कर स्वयं ही लक्ष्य करना आवश्यक और सुविधागो की सिद्धि है. यह आपने आक्षेपों के समझाया है!

२३-सप्त, अदिता, निमिष, क्षमा, धैर्य. साहस आदि साङ्गुल्य मनुष्य के गुण हैं,
यह आपने छन्दों में पाया है या नहीं ?

२४-बिना मदन्नाकांक्षी है तो वह व्यक्ति तपस्वी नहीं कर सकता. मद 'भान आपने किन्हे' भान है या नदी? और आपके भ्रातृक मदन्नाकांक्षी है या नदी; इसपर आप पूरा ध्यान तो रखते हैं न?

२५-अपने देह, सम्पत्ति, स्वनि के प्रति तो आपने कहा कि आपने कहा कि सभ्यता है न ?
(यै-१-१८८५ ना "त्यागभूमि" भां लेखक:-श्री कान्तिनाथ)

१६-एक आदर्श कार्यकर्ता

उसका नाम था जेमा और काम था वृक्षविशेष तथा पीपल लगाना, उनही रक्षा करना और सार्वजनिक जलाशय को साफ़ करना। वह गरीब, धँसी कारणु अविवाहित जट था; एक मुँह पर यदा साधारण नौकर था। दिनभर अपनी नौकरी का काम करता था और रात में पीपलों का, जिसमें सारा व्यवसाय-नहीं-नहीं, विश्रामकाल भी इसी काम में भ्रम होता था। पौष-माघ का जमाना और वैशाख-ज्येष्ठ की धूप को ही उसके मार्ग में रोने न आटका सकती थी। दम लोग उठते हैं “भाई ! अमुक कार्य करना तो आदते हैं; पर, क्या करें, व्यवसाय ही नहीं मिलता।” परंतु पत्रापीन होने पर भी उसे व्यवसाय की कमी नहीं हुई, क्यों ? इस विषे कि इसमें काम करने की लगन थी। रात के आरंभ जल्द का समय था, एक संघंधी को बिदा कर के लौट रहे थे कि पीपलों में अवजलाद-सी सुन पड़ी। “कौन ?” पूछने पर उत्तर मिला “जेमा।” “क्या कर रहे हो ?” “पीपलों में पानी दे रहा हूँ।” “किस समय ?” “दाँ, आज और दिनों से थोड़ी जल्दी आँप भ्रम गे।”

हस निशीथ काल में जग सागर ससार निद्रादेवी की गोद में विश्राम करता है, या मे अपने अंधे माता-पिता के लिये पाती लाने श्रवणकुमार न सक्ता है, या किसी परमार्थ के लिये जेभा के सदृश परीपकारी छव.

इसने पीपल, नीम आदि वृक्ष संकेतों लगाये, जिनकी हंड़ी छाया का उपयोग प्रत्येक आदमी कर सकता है. हम किसी आदमी का थोड़ा-सा उपहार कर देते हैं, तो उसे जन्मभर के लिये आदरान्न से लाद देते हैं और यादते हैं कि वह कभी हमें भ्रष्टाचार अथवा लोभ, किसी संस्था में हानि दे कर यादते हैं कि वह हमारी श्रुतिपत्राका देशदेशान्तर में उड़ा दे. लज्जा, वद प्रति जहाँ से किस लफड़े का आकांक्षा करता था? जेयारे जट वृक्ष इसकी श्रुति-पत्राका कहां तक उड़ा सकते थे? पर, हमें इसकी पर्याप्त नहीं; वद तो निःस्वार्थ और मौन कार्यकर्ता बन जाते हैं।

परन्तु धीरे-धीरे वृक्ष होने लगा; अंत में इसकी छत्रियां सिद्धि के गह, सुख में डूबने का शक्ति न रही. वद देण कर कुछ उदार संस्करणों ने इसकी थोड़ी सी प्रति लाये हैं. जिससे वद अपना निर्गुण कर लेता था. लज्जा इसकी आवश्यकता की कितनी थी? भेद करने का हो: देसी और तन दंडने का जगत् भर का दुःख।

ਪਰ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਮੋਮਾਨੇਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਥਾ, ਵਰਤੋਂ ਪੰਛਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਪਰਿਮਾਣਿਤ ਥੀਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੋਮਾਨੇਵਾਲਾ ਨੇ ਲਾਭ ਹੀਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਪੁਰਜਤ ਪੁਰਜਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝੀ ਨਾ ਕੁਝੀ ਭੋਜਨ।

અગાઉ કરના કાં કરના શુ.

[illegible]

40. 2015. 12. 25. 목요일. 12월 25일은 크리스마스이다. 크리스마스는 예수 그리스도의 탄생을 기념하는 날이다. 이날에는 가족과 함께 시간을 보내고, 친구들에게 선물을 주고받는다. 크리스마스는 사랑과 화평의 날이다.

૧૭-વિજ્ઞાન અને શોધખોળ

મનુષ્યકૃત સૂર્ય

વિજ્ઞાનની પ્રગતિ એટલી ઝડપી થઈ છે કે કુદરતી બનાવો અને યંત્રિતઓનું અનુકરણ સફળતાથી કરી શકાય છે. સૂર્યના જેટલો પ્રકાશ અને ગરમી પેદા કરવાની શોધ કરવામાં આવી છે; અને એટલેથી નદિ અટકતાં, તે ગરમીયડે, જમીનમાં નદિ, પરંતુ પ્રયોગશાળામાં રામાયણિક ખાતરયડે બરછી કે ડાખામાં માટી ભરી વાવવામાં આવેલાં છીયાંમાંથી પાક ઉતારવાની (અને તે પણ કુદરતી પાકના કરતાં અધધાથી વધુ ઓછા સમયમાં) શોધો અને સફળ પ્રયોગો થયા છે. અમેરિકાની ફેલોફર્નિયા યુનિવર્સિટીના ખેતીવાડી ખાતાના બે વિજ્ઞાનીઓએ ૩૦૦ ફીટના પાવરની બત્તીઓમાં “આરગન” ગેસ ભરી સૂર્યના જેટલું તેજ અને ગરમી પેદા કરી પ્રયોગશાળામાંજ બરછીઓમાં ખાતરના જેવા શુભ્રવાળાં રસાયણો ‘બર્બો’ અને ત્યાંજ ધઉંનું વાવેતર કર્યું. અને એ ધઉંના વાવેતરમાંથી માત્ર ત્રણ મહીનામાં ધઉંનો પાક ઉતાર્યો, જ્યારે બીજી સાધારણ જમીનમાં ધઉંની વાવણી પછી પાકને ઓછામાં ઓછા પાંચ મહિના લાગે.

અમેરિકાની પ્રયોગશાળાઓમાં માત્ર સૂર્યનો પ્રકાશજ નહિ પણ જૂદી જૂદી તત્ત્વોએ, યોમાથું, ઉનાળો, શિયાળો તેમજ વાષાઝાડાં અને તોફાનો પણ ઉભાં કરવાનાં સાધનો છે. ત્યાં આગળ રંગ અને વાર્નિશોનું ટકાવિષયું જેવા મારો, એટલે કે તે કેટલાં વર્ષ સુધી કામ અપશે તે જાણવા મારે તેને સખત ગરમી, સખત ઠંડી, સખત વર્ષા અને વાષાઝાડાંના કૃત્રિમ અખતરમાંથી પસાર કરવામાં આવે છે, અને પછી તેની ખાતરી કરવામાં આવે છે.

* * * *

વનસ્પતિમાંથી મોટર મારેનું બળતણ

ડેનિયસ હોગ નામના એક અમેરિકન વિજ્ઞાનીએ પોતાની પ્રયોગશાળામાં એવું એક યંત્ર બનાવ્યું છે કે જે વડે તે કેટલીક જાતની વનસ્પતિઓમાંથી મોટરમાં કામ આવે તેવું નવી જાતનું પ્રવાહી બળતણ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. આવી રીતે તેણે બળતણ ઉત્પન્ન પણ કર્યું છે અને તેનો અખતરો કરતાં તેને માવજત ‘પેટન્ટ’ છે કે, તે ગેસોલીન કરતાં સાદું કામ આપે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તે એટલું બધું સસ્તું પડે છે કે એક ગેસોલીન કિંમત બધું તો એક આના જેટલીજ પડવા જાય.

* * * *

હવાનાં મોજાંવડે ખેતરો અટકાવવાની શોધ

યૂરોપ-અમેરિકામાં લોકો ખાવા મારે પાઉં, બીરકાટ અને રોટલી બનવામાં બનાવેલીજ ખાદ્ય છે. તે ખેતરોની ચીજો વધારે વખત રહે તો બગડી જાય; એટલે એવી રીતે બગડતાં અટકાવવા મારે જે કાંઈ શોધ કરવામાં આવે તે ઘણી અત્યંતરસાયક લેખાય છે. અમેરિકાની સીનસીના યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસર રનીડરે એવી શોધ કરી છે, કે જે જંતુઓ રોટલી થયા પછી તે રોટલીને બગાડી નાખે છે તે જંતુઓને મારી નાખતાં દોષ તો રોટલીને રોટીઓની માફકનાં અમુક પ્રકારના દવામાંનાં મોજાંઓમાં મુકવી લેઈએ. આવી રીતે જે રોટલી ઉપર પ્રયોગ કરવામાં આવ્યા હતા તે રોટલી આઠ દિવસ સુધી બગડતી નથી. ઇધ, નાદગીનો રસ તેમજ બીજાં ખેતરો પછી જે જંતુઓથી બગડી જાય તે જંતુઓના પગ આવીજ રીતે નાશ કરી શકાય છે.

* * * *

જમીન ખેડવા મારે દારૂઓ

જમીન ખેડવા મારે બગડે અને ઘોડા વપરાવા લેવા છે, પરંતુ એ કામમાટે દારૂઓનો ઉપયોગ સાબળ્યો નથી; છતાં દારૂમાં એવી ખનડ મળી છે કે, આફ્રિકાના બેઈજીંગન ડોંગા પ્રદેશમાં દારૂઓ મોટી સખતમાં કાપ દોવાથી, ખેતી કરવા મારે દારૂઓનો ઉપયોગ અખતરો-

રૂપે કરવામાં આવ્યો હતો, અને તે ઉપરથી માલૂમ પડ્યું કે, જેથી દશ વર્ષ સુધીની ઉંમરના હાથીનાં બચ્ચાંઓ આ કામ માટે ઘણાં ઉપયોગી અને સસ્તાં થઈ પડે છે. નાના હાથીઓને રીખવવા માટે એક મોટો હાથી કામે લગાડવામાં આવે છે. એક હાથી બે દિવસમાં અઢી એ નેટલી જમીન ખેડી શકે છે, અને ખર્ચ ટ્રેક્ટર કરતાં લગભગ દશગણો ઓછો થાય છે.

x

x

x

x

ત્રણ માઈલ લાંબો યુગદો

ઈંગ્લેન્ડમાં હાલમાં એક ગંભીર યુગદો ડુંગરમાં કારવામાં આવે છે. ઈંગ્લેન્ડમાં મરસી નદી નીચે લિવરપૂલથી બર્કનહેડ જવા માટે ઘણી ઉંડાઈએ આ યુગદો ત્રણ માઈલ નેટલો લાંબો થ કામ ધ. સ. ૧૯૩૦ માં પૂરું થયો. પહોળાઈમાં તે ૬૪ ફુટ પહોળો થયો અને એની અંદરથી ૩ કલાકમાં ૩૦૦૦ મોટરો પસાર થઈ શકશે. એછી સાથે ચાર મોટરો લગભગ સાથે પસાર થઈ શકશે. જોકે એમાં એવો નિયમ કરવામાં આવશે કે, દરેક મોટરે બીજા મોટરથી ૧૦૦ નેટલા અંતરે રહેવું.

x

x

x

x

ઉંઘ માટે કાળો રંગ

ઘટાલીમાં ગાંઝા માણસો ગાટની ઇસ્પીતાલના એક ડૉક્ટર મેરીઓ પોન્ડેએ ઘણા દર્દીઓની તપાસ કર્યો પછી જાહેર કર્યું છે કે, ઉંઘ લાવવા માટે કાળો રંગ ઘણો ઉપયોગી છે. ઓરડામાં કાળા રંગની દિવાલ હોય, ઓઢવા-પાથરવાની ચાદરો અને ઓશીશાં કાળા રંગનાં હો ત્યાં ઉંઘ નહિ આવતી હોય તેવાને પણ જલદી ઉંઘ આવી જાય. જેઓને ઉંઘજ નહિ આવતી હોય અને એને લીધે ચિત્ત ટેકાણે નહિ રહેતું હોય તેવા માટે આ ઉપાય ઘણો સારો છે એ એક જર્મન ડૉક્ટર રૂડોલ્ફ કોટઝનું પણ કહેવું છે.

x

x

x

x

દરિયામાં કલાકના ૭૦ માઈલની ઝડપે જનારી યોટ

અત્યાર સુધીમાં સ્ટીમરો વધારેમાં વધારે ૩૦ માઈલની ઝડપે જઈ શકે છે. એક જો હજારે એવી જાતની યોટ જેવી નાની સ્ટીમર બનાવી છે, જે કલાકના દરિયાઈ ૭૦ (અર્થાત્ ઉપરના ૮૦) માઈલની ઝડપે જઈ શકશે; એટલુંજ નહિ પણ ગમે તેવો તોફાની દરિયો હોય છતાં ટૂંકજ નહિ. તોફાનમાં પણ ૪૦ થી ૫૦ માઈલની ઝડપે જતાં તેને મહેનત પડશે નહિ. આ જોટ હજારે આર્ડએન રેમી છે. તેણે એક વર્ષ પહેલાં નાનો મોરેલ-નમુનો તૈયાર કર્યો હતો. પ્રમાણે હવે એક યોટ બનાવી છે, જે બે લંગગોળાકારના હવાથીજ ભરેલા અને બંધ કરી દીધેલા સિલિન્ડરો ઉપર મૂકવામાં આવી છે. આ યોટમાં ૬૫૦ હોર્સ પાવરનું મેસોલીનથી તૈયાર મોટર એન્જિન રાખવામાં આવ્યું છે. આ એન્જિન સાથે ત્યારે જો યોટ પાણી ઉપર અપાટન થાય તો જો અને એમજ જણાય કે, પાણીથી પણ જરા ઉંચે ઉડતી હોય તેવી રીતે અસાધ્ય ઝડપથી જશે. આ યોટમાં જો હજારે માત્ર ૬ માણસને લઈને ફ્રાંસથી ન્યૂયૉર્ક સુધી મુસાફરી માત્ર ૬૦ કલાકમાં પૂરી કરવાનો હરદો રાખે છે. આખો આટલાટિક મહાસાગર પોતાની યોટમાં ઓળંગવાનો અખતરો પાર પાડશે. પછી એવી યોટો સ્ટીમર કંપનીઓ બનાવી આપશે, જેથી સ્ટીમરો અંદરથી એકઠો માઈલ દૂર હોય ત્યારે ત્યાંથી તપાસ કરી આવતો તેમજ સ્ટીમરો અંદર હોય ત્યાં મહા દોષ તે પછી પણ તપાસ પહોંચાડવાના કામમાં ઘણી દીર્ઘતા થઈ પડતી સંભવ છે.

મુઢીના સાચા ઉત્પાદકો પામે વધારેમાં વધારે શ્રમ કરાવી ઓછામાં ઓછો પમાર આપનાર અને સંપત્તિના સુદાઓની મહેનતનાં મિષ્ટ ફલોપર ફરતરાપ મારનાર લૂંટારો છે, એમ કોઇ શાળાએ, દેવમંદિરે કે સુડીવાદી વર્તમાનપત્રે આજ સુધીમાં સમજાવ્યું છે ?

મુડીવાદી સમાજરચનામાં વિદ્યાલયનાં મુખ્ય બે કામ છે. એક તો તે આમર્શની ઓલાદનું માનસ મુડીવાદ માટે ભક્તિત્રયુર બનાવે છે; અને બીજું તે સત્તાધારી વર્ગના વિદ્યાર્થી-ઓને શ્રમજીવીઓપર અંકુશ આરોપવા માટે પહેરે છે.

શ્રમજીવીઓના માનસમાં યુવાળી સિંચવા માટે સત્તાધારી વર્ગે શિક્ષકોનાં તાલીમખાનાં ખડાં કર્યાં છે. એમાંથી તૈયાર થયેલા વિદ્યારુઓ નિશાળે નિશાળે મુડીવાદની અધિરાજ્યક સત્તાના અચળ પાયા આરોપતું શિક્ષણ આપે છે. એ નિશાળોમાં અમુક સમયસુધી કેળવણી લઇને બહાર પડેલા મહેનતુ યુવક પોતાના માલેકને અનનદાતા લેખી આજીવ વફાદારીથી તેના આદેશ ઉઠાવે છે. આજે બધી શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને જે શિક્ષણ સાંપડે છે તે તેમને મુડીવાદી સમાજવ્યવસ્થાના વાદક બળદો બનાવવા માટેજ છે.

જે જે અમલદારોના હાથમાં કેળવણીનાં ખાતાં છે, તે સપળા મુડીવાદના પૂનરીઓજ હોય છે. શિક્ષણની સંસ્થાઓમાં કોઇ વિશ્વવવાદી માણસ પ્રવેશ ન પામે તેની તેઓ ઉધાડી આંખે અવિરત સંભળ રાખે છે. 'વિદ્યારેવીનાં પવિત્ર મંદિરો'માં કોઇ ભખાનક તત્ત્વ ન પેસી જાય એટલા માટે મુડીવાદે એ મંદિરોને ત્રોખરે અનેક ચોખીદારો ખડા કર્યાં છે. કોઇ પણ દેશમાં (શિક્ષા સિવાયના) શિક્ષણની કોઇ સંસ્થામાં સમાજવાદી શિક્ષકને સ્થાન નથી; કારણ કે તે મુડીવર છતાં સત્તાધારી સંપત્તિમાનેની વિષમ સમાજરચનાનો વિષાતક લેખાય છે. અને એવે શિક્ષક કદી ધુસી ગયો હોય તો તેને ખૂટે હાલે બહાર કાઢવાનાં વડ્યત્રે સત્વર ચાલુ થાય છે. મુજબની એક મુડીવાદી દાષરૂઢમાંથી બાઇ ઝાળવાળાને મળેલી બરતરથી આ વર્ગકેન્દ્રિત સત્તાના સાચુસાનો અમંગ અમલ નથી સૂચવતી ?

પાઠ્યપુસ્તકોની રચના પણ આ વિષમ વર્ગલક્ષી ધોરણેજ થાય છે. મુડીવાદના ફૂર સ્વાધોતું સરક્ષણ કરવાની નિરપવાદ ભાવના આ ગ્રંથોને પાને પાને જળવાઇ રહે છે. એ પુસ્તકોના લેખકો, સંપાદકો અને પ્રકાશકો મુડીવાદે સર્જેલી વિષમ સમાજવ્યવસ્થાના ઉપાસક હોય છે. આ રીતે આખા સામાજિક માનસમાં 'શિષ્ટવર્ગ'ની શ્રેષ્ઠતાનો ભૂત ભરાવાય છે. વિદ્યાર્થીને એની શુદ્ધિના ઉદ્દમકાળથીજ મુડીવાદનાં યુક્ત, કીર્તિ અને અન્ય લક્ષણો માટે લાલસા ઉપજે છે. એ શિક્ષણ સંપૂર્ણ કરીને તે સમાજમાં ત્રોખરે આવવા મથે છે; સાપ્ત-સિદ્ધિના પ્રયાસમાં તે ઓછા સમૃદ્ધિમાનોની પીઠપર પગ ઘર્ષ મથાળે પહોંચે છે; અને પછી કુવાને કાઢે પહોંચેલા સિયાળની પેઠે તે આધારભૂતોને સમવડ મુજબ ઉંડી ખાઇમાં દડસેલી થૂકે છે.

શિક્ષણસંસ્થાઓની બીજી નેમ સાચા શ્રમજીવીઓને ઉત્તમ કેળવણીથી વિરક્ત રાખવાની છે. દાષરૂઢો અને કોલેજો, વિશિષ્ટ વિદ્યાનાં મંદિરો અને ઔદ્યોગિક આશ્રમોનાં બારણાં એ મહેનતુ માનવસમાજનાં સંતાનો સામે બંધ રહે છે. એ મંદિરોને આગળે તો શોષણનીતિના સર્જનદારોનીજ ઓલાદ ઉલ્લાસ છે. આ વિષમ સ્થિતિ સામે મુડીવાદીઓ વહે છે કે 'અમે કંઈ શ્રમજીવીઓ સામે આ વિદ્યાલયોમાં અવરોધ ઉભા નથી કરતા. તેમને એમાં આવવું હોય તો ભન આવે; પણ એમને ઉંચી કેળવણી માટે મનીષાજ કર્યાં છે ?' આ દલીલ અત્યંત ભરમાવનારી છે. શ્રમજીવના સંગાથીઓ તેના રહિયામાં પોદારે છે કે, મુડીવાદીઓ વાણીની આ અજીજ ઉદારતા દાખવે છે, પણ વિદ્યાલયોની વ્યવસ્થામાં તેઓ દમેશા અમારી સામે પ્રતિરોધક તત્ત્વો ખડા કરે છે. એ શિક્ષણસંસ્થાઓના લાભ લેવામાં સિદ્ધિતોને નાબૂની નિકાસ એટલી કરવી પડે છે કે શ્રમજીવીઓના ખિસ્સાં માટે તે બધી રીતે બાધક નીવડે છે. પુસ્તકો, શી અને બીજાં અનેક લક્ષણં ઉપર એટલો બધો ખર્ચ કરવો પડે છે કે શ્રમજીવીઓ એમની માત્રાન સ્થિતિમાં એ અધિક વ્યય સહન નજ કરી શકે. પ્રગ્વનો નેવું ટકા ભાગ એક કે અન્ય પ્રકારની મજુરી-

માંથી આજીવિકા રળનારો હોય છે. એનાં બાળકોને ઉદરપોષણ માટે ઉગલી અવસ્થામાંજ ખેતરો ઉપર અને કારખાનાંમાં કામે જવું પડે છે. મુડીદારો એમનું આર્થિક શોષણ કરી એવી અવસ્થા સ્થિતિ ઉપજાવે છે કે તેમને શિક્ષણ લેવાનો સમય પણ ન સાંપડે. ત્યારે શિક્ષણસંપાદન માટે જોઈતાં નાણાંની વાત ક્યાં કરવી રહી?

આનું પ્રકટ પરિણામ શું છે? લવિષ્યમાન માલેકો આવી ઉંચી શિક્ષણસંસ્થાઓમાં શોષણનીતિની તાલીમ લઇને શ્રમજીવીઓને ચૂસવાનાં પડ્યંત્રોમાં સળળતા પૂરે છે.

આ રીતે આખીયે શિક્ષણપ્રથા વર્ગવિગ્રહનાં વિકરાળ પાયાપર ફેંચ કરે છે; અંકગણિતના દાખલામાં કે ભૌતિકશાસ્ત્રનાં સિદ્ધાંતોમાં લલે શોષણનીતિની તાલીમ મુડીદાર વિદ્યાર્થીઓને ન અપાતી હોય, પણ ખીજાં પાઠ્યપુસ્તકોમાં, સામાજિક વ્યવહારોના શિક્ષણમાં, મુડી મલુરીના સંબંધનું સંપાદન શીખવવામાં, ઔદ્યોગિક વ્યવસ્થાના જ્ઞાનદાનમાં અને વિદ્યાર્થીજીવનને પગલે પગલે, વર્ગકેન્દ્રિત અને એકદેશીય કેળવણીજ અપાય છે.

હિંદનાં વિદ્યાર્થીઓમાંથી બહાર નીકળતા અર્થશાસ્ત્રીઓ અને સમાજશાસ્ત્રીઓની મનોદશા પર જરા નજર નાખો. એ સઘળા 'શાસ્ત્રનિષ્ણુતો'નું માનસ મુડીવાદના રંગોથીજ ખરકાયેલું હોય છે. પ્રો. ખુશાલ શાહ લલે ગમે તેવા સમર્થ અર્થશાસ્ત્રી કે સમાજવાદના સમજનારા હોય, પણ એના જ્ઞાનને ઉપયોગ મુડીવાદને મજબૂત કરવા તરફજ દોરાયેલો રહે છે. જેમ હિંદમાં તેમ ખીજા દેશોમાં પણ વિશિષ્ટ શિક્ષણ સંપાદન કરનારાઓની મનોદશા મુડીવાદ તરફજ ઢળતી રહે છે. ઇતિહાસ અને ભૂગોળ, જીવનચરિત્રો અને આત્મકથાઓ, એ બધુંજ મુડીવાદની મદદના રસ્તા સંપાદન માટે શીખવાય છે. નૃપતિઓ, સમ્રાટો, અમીરો, ઉમરાવો, જમીનદારો અને ઉદ્યોગપતિઓને દરેક દેશનો ઇતિહાસ રાષ્ટ્રના સુકાનીઓ અને સંરક્ષકો લેખવે છે. આ બધા મહાજનો ખીજાની મહેનત ઉપર લૂંટારાની પેઠે મહાલતા હોય છે અને છતાં શાળા-મહાશાળામાં પાઠવાતા ઇતિહાસગ્રંથોમાં એમનાં નામ અને કામ ઉપર આદર્શ પુરોષોત્તો ઝળકેલો તોજ આરોપાય છે. સંપત્તિનું સર્જન કરનારા મહેનતુ માનવોને પડખે ઉભા રહી રણજંગ ખેલનારા અને એ રણયજ્ઞમાં જીવનની આહુતિ આપનારા વિશ્વવાદીઓને કોઇ ઇતિહાસ પ્રશંસેલો નથી. ક્યાંથી પ્રશંસે? એ શીલોદો તો અન્યાયી અધિરજનોના કટ્ટર દુશ્મનો હતા; એટલે તેઓ કાંઈક બાળોમાં ખપે છે. આપણી સઘળી શિક્ષણપદ્ધતિઓનો આ વર્ગલક્ષી સરવાળો છે.

આટલું જણ્યા પછી કોણ નહિ પોકારે કે

“શિક્ષણસંસ્થાઓએ શોષણનીતિની તાલીમ માટે સર્જાયેલા સંચાળ છે.”

(તા. ૨૩ તથા ૩૦-જૂન-૧૯૨૬ ના “પ્રજામિત્રકેસરી” માં લેખક:-મકરંદે)

૧૧-વ્રતો અને તહેવારો તંદુરસ્તી અને આત્મિક શાન્તિ માટે છે.

હિંદનાં વ્રતો, ઉત્સવો અને તહેવારો દેખાદેખી, રૂઢિ અને શ્રદ્ધાથી પગાય છે અને ઉજવાય છે. તે બધામાં ચૂડ તરવો અને વિજ્ઞાન છે અને જાર મહિનાના તહેવારોમાં શ્રાવણ મહિનાના તહેવારોનું વધારે મહત્ત્વ છે અને ધાર્મિક સ્વરૂપે વેદ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. નિત્યની સંધ્યામાં અવમર્ષણ મંત્ર એવું સૂચવે છે કે, પૃથ્વી વગેરે પરમેશ્વરે ઉત્પન્ન કરેલ છે. જાર મહિનાનાં નામો, ઋતુ વગેરે જ્યોતિષશાસ્ત્રને અનુરૂપ છે. શ્રાવણ સુદ ૧૫ ના રોજ-પૂર્ણિમાને રોજ શ્રાવણ નક્ષત્ર હોય છે એટલા માટે શ્રાવણ માસ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે અને પૂનમનું નામ શ્રાવણી રાખવામાં આવ્યું છે. માણસમાં ચાર વર્ષ છે:-આત્મિક, કાર્મિક, વૈશ્વ અને શૂદ્ર. શ્રાવણી તહેવાર બ્રાહ્મણોનો છે, વિજ્યાદશમી ક્ષાત્રિયોની છે, દિવાળી વૈશ્યોની છે અને દેવળી શૂદ્રોની છે. મનસુખ એ છે કે, શ્રાવણીમાં વેદોનું અધ્યયન થવું જોઈએ એટલે વેદ જાણવા અને જાણાવવા જોઈએ. શ્રાવણી પૂર્ણિમાને દિવસે ઉપાકર્મ, રક્ષાબંધન અને શ્રાવણી

કર્મ કરવામાં આવે છે. દૈવમોજે પૂર્ણિમાને દિવસે ચંદ્રમંદલ કે સંક્રાંતિ હોય છે તો ઉપાકર્મ, રક્ષાબંધન વગેરે શ્રાવણ સુદ ૫ ને રાજ કરવામાં આવે છે. ઉપાકર્મ સાથે રક્ષાબંધન સંક્રાંતિ પેલીજ છે, એમ મુલમુલ કહે છે. શ્રાવણીને દિવસે ઉપાકર્મ ક્યાં પછી આગામીને ત્યાં વેદાભ્ય-યન થતું જે પોથી પૂર્ણિમાએ સમાપ્ત થતું. ઉપાકર્મમાં પંચગવ્યો (ગાનનું દૂધ, દહીં, ઘી, મૂત્ર અને ડાબું) એટલા માટે વપરાય છે કે તેથી આંતરિક અને બાહ્યશુદ્ધિ થાય છે. ગાય જંગલમાં ચરેને અનેક વનસ્પતિ ખાય છે અને તેમાંથી જાણ્યું બને છે. માટે જાણ(ગાયર)ને પવિત્ર ગણ્યું છે. દર્બના સમર્પિમાં કરચપ, ભરદ્વાજ, ગૌતમ, અગ્નિ, યમદગ્નિ, અરવંતી સાથે વસિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્ર, એમ સાત ઋષિઓની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવે છે. શ્રાવણમાં વર્ષાઋતુની પ્રવળતાથી દર્બ, અંબડો (અપામાર્ગ) અને બીજી દેવી વનસ્પતિઓ પુષ્કળ થાય છે. દર્બ અમૃત છે, અપામાર્ગ અને કુશા (દાહરો) અનેક રોગો તથા પાપોનો નાશ કરે છે. આ પાપનાશક વસ્તુઓ છે. માર્ગન કરવાથી સ્વચ્છતા, શીતળતા અને પ્રબળતા પ્રાપ્ત થાય છે. પંચગવ્યેથી વાત, પિત્ત અને કફના રોગો, રક્તરોગ, બ્રમ, યમ, વિપન્નવર, અર્ચ, સંમદણી, ગુમ, પાંડુ, શ્વેત, ખુજલી, આસ, આમળવર, અજીર્ણ, સોગત, મૂખ અને નેત્રરોગ, અપરમાર વગેરે મટે છે; દેવશુદ્ધિ થાય છે; નેત્રનું તેજ વધે છે; શુદ્ધિ તેજ થાય છે; જૂતબાધાનું નિવારણ થાય છે; આયુષ્ય વધે છે; મંગલરૂપ હોઇ હૃદય દિતકારી થાય છે અને અમૃતસમાન ગુણ કરે છે. માટી અને ભરમથી આમલી સાદુ ચંદ્ર કુપ્પરોજ મટે છે. દાદ, દુર્ગંધ, વાતાદિ રોગો નાશ પામે છે.

આ બધી વાતો પાશ્ચાત્ય રંગે રંગાયલા આપણા દાકતર સાહેબોને ગમે નહિ ઉતરે, પણ આજ બાબત અમેરિકા અથવા યુરોપમાંથી જાહેર થાય તો ડૉક્ટર સાહેબો કહેશે કે, નવી શોધ બહાર પડી છે! જાણમાં જાણ્યો. નાશ કરનારું નેત્ર છે એમ અમેરિકાના મુખ્યવિદ્વાન વિદ્યાનિદેશમણિ ડૉ. અબ્રહમ સિંકને જાહેર થયું છે. વર્ષાઋતુમાં પિત્ત સંચય થાય છે તે આ કિવાથી નાશ પામે છે. આ તો ઉપાકર્મનું વેદિક વિજ્ઞાન થયું, પણ તેનું તાત્વિક વિજ્ઞાન તો થયું છે. રક્ષાબંધન ઉપાકર્મ થઇ રહ્યા પછી જાણે પછી થતું જોઇએ. સરસવ, ચોખ્ખા અને સુવર્ણની એક પોટલી બનાવી તેને રેશમી દોરે બાંધી પૂર્વદિશા તરફ ઉભા રહી મંત્રવડે દાણે જાંબાવડી. અલિરાજને રક્ષા બાંધવાથી તે મદાગજવાન અને દાનવીર થયા હતા. પ્રાચીન-કાળમાં રાજાઓ રાખડી બાંધવી રજુસંપ્રામમાં મીંધાવના દના અને વિજય મેળવના દના.

ભારતીય વીરાંતનાઓ ત્રિશૂળોના આક્રમણ વખતે ધર્મદષ્ટિએ રાખડી બાંધી અત્યાચારીને ભાષ બનાવી દેની અને એ પ્રમાણે પોતાનું પવિત્ર પાણી લેતી હતી.

પ્રતો અને તહેવારોનાં આદાત્તો બનાવનારાં અનેક પુરુષો બહાર પડ્યાં છે, એટલે આ કેટલાં તે બધાંનું વર્ણન અસમ્ભવ છે; પણ મુખ્ય તહેવાર નમુનારૂપે અત્રે લખ્યો છે. જૈનધર્મના પર્વપણ પર્વ પણ શ્રાવણ માસમાં આવે છે. મુસલમાનોના રોઝખરની જન્મનિધિ અને પારસીઓના કેટલાક તહેવારો પણ શ્રાવણમાસમાં આવે છે. દિંદુઓ શ્રાવણ માસને પવિત્ર માસ ગણી એક વખત જમે છે. આંખો મારોની પૂજા કરે છે. શ્રાવણના મેળાઓનું રહસ્ય પણ થયું ઉડું છે.

સુરેશ પાતાવરે જે જનોઇ અને શિખા (ચોટલી) કઢાવી નાખી નેકટાર્ક અને બાજરી રાખત કરી છે, જે બાજરો સુધી પણ પહોંચી છે. "સાષ મવા અને લીનાટા રજા" એ દિસાએ દેવે જણું "દાસે રાખા" જેનું માસે છે. જાણના આ જમનામાં દોરસો, ધાંબેરો, રહે દેનો અને ધર્મસાગરો જાણે કેસાવે છે. જમની વખતે નદાવાનું તો દર રજું, પણ બદારના સંતર્ભવાળાં કપડા બદલવાનું અને દાણ, યમ અને મોં જે સૌથી વધારે અસ્વચ્છ હોય છે તે પણ દોવાનું બાળસ કહો કે કેસન કહો તેણે ચર લાઈયું છે, પરિણામે દરો અને અકાળ મરણ વધ્યું જાય છે.

૧૦૦-કૃષ્ણ પ્રભુ કર્મયોગી !

તમે પ્રેમ દેરા પૂર્ણ અવતાર રે, કૃષ્ણ પ્રભુ કર્મયોગી.

તમે કર્મમાં કરાવ્યો અધિકાર રે, "

તમે બૃદ્ધ છતાં જોગવ્યો વહેવાર રે, "

તમે જળ પર કમળ આકાર રે, "

શ્રાવણ મહિનાની મેઘલી રે, વદ આઠમની મધરાત

રે તમે અવતર્યા કરવા પ્રભાત રે, કૃષ્ણ પ્રભુ કર્મયોગી.

ગાયો ચારી ગામ ગોંદરે રે, વળી પૂજ કરી પરિવાર,

ગોરક્ષા ધર્મ શીખવ્યો રે તમે બની બેઠા આપે ગોવાળ રે, કૃષ્ણ પ્રભુ કર્મયોગી.

મથુરામાં મારી કંસને રે, કર્યો ઉગ્રસેનને ભૂપ

માતાપિતાના બંધ છોડિયા રે તમે કંદખાનું કર્યું તીર્થરૂપ રે, કૃષ્ણ પ્રભુ કર્મયોગી.

ગુરુને ઘેર ભણવા રજા રે, ત્યાં સેવ્યાં ગુરુનાં અર્ણ

લાકડાના ભાર લેવા જઈ રે તમે શીખવાડ્યો ગુરુ 'સેવા ધર્મ' રે, કૃષ્ણ પ્રભુ કર્મયોગી.

ગરીબ સુદામા મિત્રને રે, કર્યો પોતાના કરતાં સવાઈ

અન્નચક્ર વ્રત એતું જળચ્યું રે તમે બાંધી બતાવી મિત્રાઈ રે, કૃષ્ણ પ્રભુ કર્મયોગી.

યુધિષ્ઠરે યજ્ઞ આદર્યો રે, એણે જમાડ્યાં ચારે વર્ણ

એમાં પતરાળાં ઉપાડીને રે તમે શીખવાડ્યો સાચો સેવાધર્મ રે, કૃષ્ણ પ્રભુ કર્મયોગી.

પાંડવ કૌરવ દેરા યુદ્ધમાં રે, તમે હાંક્યો અર્જુનનો રથ

હાથમાં હથિયાર લીધા વિના રે તમે છતાડીયો મદા જંગ રે, કૃષ્ણ પ્રભુ કર્મયોગી.

ગીતાગાયનાં જ્ઞાન દોહડીને રે, તમે પીધાં પાયાં અમૃત;

વળી વેણું વગાડી મન રીઝવ્યાં રે તમે વંદનીય છો દશર રે, કૃષ્ણ પ્રભુ કર્મયોગી.

“શારદા”ના એક અંકમાં લેખક:-રા. દશરથાચ કરમનજ નેચી.

વાદ ચાખી શકે, પણ એ સૈનિક દત્તો ને પોતાની ફરજોનું તેને નીત્ર લાન હતું. એણે આખા સમાજમાં પોતાની જાતને ધરી નાખી. એટલી જવાબદારી, એટલી મહેનત, એટલી કર્તવ્ય-પરાયણતા જાતીનમાં ઉતારાલી હતી.

તે જોડોના પ્રવાસમાંથી રજાડીને છૂટ્યો કે તત્તજ ફરી પાછો કોલેજમાં દાખલ થયો અને રાજકારણને લગતાં પુસ્તકોનો બહોળો અભ્યાસ કરવામાં એ રોકાયો. રવનંત્રતા માટે મથતા ખીજા દેશના ઇતિહાસ તપાસવામાં એણે ચિત્ત લગાવ્યું. દક્ષિણ કલકત્તાની રાષ્ટ્રીય શાળામાં એ કલાપન શીખવવા-જતો. છ મહિના સુધી તેણે એ હાઈ ઉદાવ્યું, છતાં એની સેવાના બદલામાં એણે પાંચ સરખી પણ માગી નથી. એને નાણાંની જરૂર ન હતી એવું તો હતુંજ નહિ. એ તો વખાનો માર્થો બધે ફરતો હતો. એને જૂપ્યા પણ ઉંચી જવું પડતું હતું, છતાં એ ફરી પાછો પકડાયો ત્યાંસુધી કલાપત સીખવવાના સતત કામમાંથી પાછો દડ્યો નથી. અનેક સંસ્થાઓ સાથે એને સંબંધ હતો અને એ સંબંધનો ઉપયોગ શો કરેલો તે પણ તેણે નહીં કરી નાખ્યું હતું. દક્ષિણ કલકત્તામાં સ્વયંસેવકની ચળવળ કેમ કરીને જોડમાં ફેલાય એજ એનું ધ્યેય યદ્ય પાડ્યું હતું.

જાતીનને નિરોધ બાળકો બહુ પ્રિય હતાં. સ્ત્રીઓ તરફ પણ હાંધ કટ્ટર વિરોધ ન હતો, છતાં એ પરણવાની તો નાજ પાડતો. એક વાર તેનાજ જેવો સદન કરી કરીને કસાયેલો. મિત્ર પરણ્યા બેઠો, ત્યારે એને તેના આવા વર્તન તરફ ખૂબ આશ્ચર્ય ને ખેદ ઉપજ્યો. એ લક્ષમીનારંભમાં તે ગમે પણ તે છિદ્રાચારને ખાતર.

દેશ માટે હાઈ કરનારાઓ જે શ્રદ્ધાશ્રમ માંડી બેસી જાય તો જેટલી નીચરતાથી તેઓ એકલા રહીને મોરમો માંડી શકે તેટલી દિંમતથી કાઢપણુ જોખમવાળાં હાઈ તેઓ હાથમાં નજ લઇ શકે, એમ જાતીન ખાતરી માનતો. એની જુવાનીનો ઉપયોગ એને રવનંત્રતા ખાતરજ કરવો હતો. તેના ઉત્સાહને એણે લક્ષ કરી છાંડી દીધો નહિ, પણ દેશની આઝાદીની જે લગની લાગી હતી તે તરફજ તેની ઘોટ માંડેલી રહી અને લક્ષની વાત તેણે કદી કાન ઉપર ધરીજ નહિ.

ગરીબાઈથી કે જૂપથી એ ધુંઝાતો ન હતો. એ કદી ચાચના કરવા જેવી દીન મુખમુદ્રા ફરી ફરતો નહિ. એવી રીતે ગમગીન ને દીન બનતિ ફરતા લોકોને જોઈને એને મનમાં ખૂબ લાગી આવતું. કેટલીક વાર તો ત્રીદર્ધ પણ જતો. રવનંત્રતા માટે બપ હોવાનો એને વિચારજ નથી આવ્યો. એ ૨૫ વર્ષોના જુવાન એકજ વિચાર કરતો, એકજ વર્તન સંપત્તિ-સ્વતંત્રતા અર્થે છંદગી ફના કરવી, હસતે મુખે જુલોના ભોગ ચવાની તેપારી રાખવી.

પોતાના પક્ષ માટે એ થાય એટલું બધું કરવા ચૂકતો નહિ. બંગાળની પ્રાંતિક ફાઇસ કમિટિ-ની ચુંટણીમાં એણે મનપત્રો બદલ ગ્રમ કરેલાં. બંગાળની ધારાસભામાં એક સ્વરાજ્ય સભ્યને મદદ કરવા પોતાનાજ પિતાનાખિરસામાંથી ચુંટણીને લક્ષ્ય ખાતરી પડ્યો એ ઉદારીમણેલો. ઇશ્વરશી દેવક બાબનમાં કરી ફરતે આલવાનું એ જૂલી મથો હતો. ફેરી ચક્તિમાં એને વિશ્વાસ હતો, પણ પાંચવાર વેદિકા દેવતી જેમ આમ કેમ બને, આમ તો કરીજ ન ચકાવ' એવું એ કદી માનતો નહિ. દેશની ખાતર એક પણ તક જતી કરવી એ એને મન ચોખ્ખો દેશદોષ હતો. રાજકીય વિચારોમાં જે સમંજો એનાથી વિરુદ્ધ વિચાર ધરવતાં હોય તેમનાં આમંત્રણો સ્વીકાર્યાં એ એનાથી બની શકતું ન હતું. બ્યાનમાં, મમાજમાં, સિદ્ધલુમાં-બધે એકજ વાત, એકજ પદ્ધતિ, એકજ ચિંતન.

સૈનિકવર્તીકની છંદગી માટે એને ખૂબ લાલસા હતી. વીરનું શ્રુત્ય પામવાની એને ગોડી હોદ દતી. હરપમાં એ ગામાજી અને આદ' હોવા છતાં એ ખૂબ સખ મુખમુદ્રા રાખતો. કાંઈ વિવત રમ્યો દોમ એવું બન્યુંજ નથી. નિર્જળના રાખવા જેટલી મૂર્ખાઈ તો એ કરતોજ નહિ. એને વ્યવસ્થે ખાતરી ફર કે મારી ધરીએ ગણાય છે ત્યારે તેણે કહેનાવ્યું કે, મારી માથાક ફેરતે ન આવેલા. ફાઇસના કામને માટે તે તુડી તલવ ત્યાંસુધી એનો ઉપયોગ કરતો. મારા પિતાને કહેતો કે, જનમાફુરીમાં જઈ એમની છંદગી પરી કરે, અને હેતે એણે પેલાના સાર્થકોને સંભાળે છે. રેવેન્ડ મોમ અને વિજ્ઞાનિ ચેટરજી જેવા ચરોદ ફાઇસના હાઈકલ્તોએ માટે તેણે મુત્તર બાંધને કોઈ જેમવાઈ કરવા વિનવિ કરી. એ બન્ને જજુ માટે જાતીનને બહુ માન હતું.

દારને ફરી નમ્ર ચરજ છે કે, તેમને સમજવી મૃત્યુલોકના ભરતખંડમાં મોકલવા અને એ તેમ જતાં તેઓ ન આવે તો તેમના ઉપર ન્યાયની ખાતર વોરંટ કાઢી તેમને બળજબરીથી પણ મારી રક્ષા અર્થે મોકલી આપવા. ખરેજ હું બહુ દુઃખી છું. મૃત્યુલોકમાં માફ રક્ષણ કરનાર કોઈ નથી. આપની પાસે હું ન્યાયની આશાએ આવ્યો છું. તો મને અવશ્ય ન્યાય મળશેજ. મેં આ બાબત તેમને લેખિત ચરજ કરી હતી, પણ તેનો સંતોષકારક જવાબ નથી.

સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજીની દલીલ

આ ફરિયાદ પૂરી થતાં સ્વા. શ્રદ્ધાનંદજીએ વધુ દલીલમાં જણાવ્યું કે, આ ફરિયાદની ખીમ અક્ષરશઃ વિશ્વસનીય અને સત્ય છે. અને તેની સાબીતીના બધા પૂરાવા મારી પાસે છે. એ તે આરોપી તેનો ઇન્કાર કરશે તો હું બધું રજુ કરીશ.

આ હુંકે વિવેચન પૂરું થતાં શ્રી. ઇંદ્ર મહારાજે આરોપી શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને ફરમાવ્યું કે આપના તરફથી બચાવના ધારાશાસ્ત્રી કોણ છે ?

શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પરમાત્માએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો કે, હું મારી જતેજ મારો બચાવ કરવા શક્તિ માન હોવાથી મારે બીજા ધારાશાસ્ત્રીની જરૂર નથી.

શ્રી ઇંદ્ર—તમારી વિરુદ્ધ આ ફરિયાદ આવી છે. તે બાબતમાં તમારે શું કહેવું છે ? તેમાં જણાવેલો આરોપ શું ખરો છે ?

શ્રી. કૃષ્ણચંદ્ર—જી હા, આરોપ અક્ષરશઃ ખરો છે. પરંતુ હું વિશ્વાસઘાત કરીને હિંદમાં આવ તરતો નથી એ આક્ષેપ બિનપાયાદાર છે. તેના બચાવમાં હું જણાવું છું કે—

હાપરમાં જ્યારે હું ભારત વર્ષમાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના નામથી અવતર્યો ત્યારે આ હિંદુ સમાજ આવો નિર્માલ્ય, દ્વેષપૂર્ણ, માંદોમાંદો કલહપ્રિય, નિર્બળ, સ્ત્રીબાળકોનું રક્ષણ કરવામાં અશક્ત, વિધર્મીઓના અત્યાચારોનો જવાબ ન વાળતાં મૂંઝે મોઢે સહનાર લોક, હાડપિંજર સમે ન હતો. તે સમયે તેનું સુંદર શરીર ભલભલા દેવોને પણ મુગ્ધ કરનાર હતું. બલાદય, એ બાળકોનું સંરક્ષણ કરવાને સમર્થ, વિધર્મીઓના અત્યાચારોનો જવાબ વાળી તેમને ભરતખંડમાં આવતા અટકાવનાર અને પોતાની સીમાને અમેદ રાખનાર અજબ પાત્રનશક્તિવાળો તે હતો. અને એ સ્વતંત્ર ભારત દુનિયાની સુમધુર વાડી હતી, સ્વર્ગતું નંદનવન હતું. ત્યાં પરદેશી સત્તા ન હતી. ત્યાં શુભામીની જાંજીરો જકડાયેલી નહોતી. ત્યાં ન્યાય, વીરતા અને દયાનાં મિશ્રન હતો. એ યોગ્ય ક્ષેત્રમાં અવતરવામાં હું પણ બેશક માફ સહભાગ્ય સમજતો હતો. આજના આવા બેડાળ હિંદુ સમાજની રક્ષાર્થે એ ભૂમિમાં અવતરવા માટે પણ ખરેજ મને અણગમો થાય છે. અત્યારે ભારત નરકયાતના ભોગવી રહ્યું છે. નથી ત્યાં કોઈ શિવાજી સમે સત્રાટ્ટ અને નથી ત્યાં અત્યારે ભારત નરકયાતના ભોગવી રહ્યું છે. નથી ત્યાં કોઈ શિવાજી સમે સત્રાટ્ટ અને નથી ત્યાં નરસિંહ અને મીરાં સમાં ભક્ત હૃદયો. મારા આટલા બચાવથી હું આશા રાખું છું કે, ફરિયાદ પક્ષના ધારાશાસ્ત્રીને સંતોષ થશે. વળી મારા ઉપર ચરજ આવી તેનો જવાબ મેં સુરતના 'દિંદુ' પત્રમાં ગયા વર્ષના એક અંકમાં વાળ્યો છે. ધારાશાસ્ત્રીનું હું તે તરફ ધ્યાન ખેંચું છું. આટલું કંઈ બાદ હું મારી જગ્યા લઉં છું.

શ્રી ઇંદ્ર—આપના અસીલના બચાવમાં હવે આપને કંઈ કહેવું છે ?

સ્વા. શ્રદ્ધાનંદજી—આપ નામદાર સમક્ષ મારે નમ્રતાપૂર્વક જણાવવાનું કે, આરોપી શ્રી. કૃષ્ણચંદ્ર હિંદુસમાજ ઉપર જે જે આક્ષેપો મૂકે છે તે યોગ્ય છે. પણ કહે છે કે, હિંદુ ધર્મનાં ભક્તો હિંદમાં નથી. એ આક્ષેપનો હું સદંતર ઇન્કાર કરું છું; કારણકે હું પણ એજ ભારતમાં હતો. ધર્મની રક્ષાર્થે વિધર્મીઓને પચાવવાના કામ માટે એક મુસ્લીમની ગોળીથી હું વિધાર્યો હતો. એથી શું મારી ધર્મભક્તિ સિદ્ધ નથી થતી? વળી મ. રાજપાલ પણ એજ હિંદુધર્મની રક્ષાર્થે વિધર્મીને જવાબ વાળવા એક નાનું સરખું પુસ્તક પ્રકટ કરી એક વિધર્મીના કાનિષ્ઠ છૂરાના ભોગ થઈ પરણેકે પ્રયાણ કરી ગયા! શું તેઓ ધર્મભક્ત ન ગણાય? જે માળા બને અને ભગ્નો લલકારે તેજ ભક્ત ગણાય? શું શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની રીક્ષનરીમાં ભક્તની વ્યાખ્યા આવી જ છે? એટલામાંજ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર બોલી ઉઠ્યા:—નહિ નહિ, હું બેશક આપના તથા મ. રાજપાલના

દિંદુ સમાજની શરિયાત આરી સમક્ષ રણ થઈ છે, જ્યાં બારોપી બારોપનો સ્વીકાર

કરતો હોવાથી વધુ પૂરાવાની જરૂર નથી. સ્વા. શ્રદ્ધાનંદજીની વકીલાત કરવાની યોગ્યતા ખરેખર છે. આરોપી પોતે જાણ્યા કરે છે. તેમાં ખૂનને ધારાશાસ્ત્રીની દલીલ ખરેખર પ્રશંસાપાત્ર છે.

શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર કે જેમને મૃત્યુલોક પરમાત્માતરીકે હજી સુધી માને છે, તેમના ઉપર મુકદ્દમા માંડવાની અપૂર્વ હિંમત બદલ હું હિંદુસમાજને ધન્યવાદ આપ્યા વિના રહી શકતો નથી; તેમજ શ્રી-કૃષ્ણ પરમાત્માના અસીમ જ્ઞાનને પહોંચી વળવા જેટલી શક્તિ અને પ્રવીણતા મેળવી સરસ રીતે ફરિયાદ રજુ કરવામાં સફળતા મેળવવા બદલ હું સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજીની યોગ્યતાને પણ આદર આપું છું.

વિદ્વત્તાભરેલી દલીલો ઉપર વિચાર કર્યો બાદ હું હિંદુસમાજને ફરમાવું છું કે, શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા અવતરી શકે તેવું દ્વાપર યુગ સમું ક્ષેત્ર ઉત્પન્ન કરવું અને તેમને અવતરવા માટે વિનિયમન રજીસ્ટર કરીને મોકલવું. જે તેનો ઈન્કાર થાય તો મને જણાવવું. તે પછી હું તેમને ભારત-વર્ષમાં મોકલવા વારંટ વગેરે કાઢવા જે ઘટવું હશે તે કરીશ.

આ ચૂકાદો સાંભળી બધામાં સંતોષ અને આનંદ ફેલાયો અને આ રમુજની યાદ કરતાં કરતાં સૌ કોઈ વીખરાયા.

(તા. ૨૮-૮-૨૬ ના “હિંદુ”માંથી)

૧૦૩-તક્ષશિલામાં વિદ્યાર્થીઓને કેવી શિક્ષા થતી?

તક્ષશિલા-વિશ્વવિદ્યાલય મેં વિદ્યાર્થીયોં કા જીવન કિસ પ્રકાર ખીતતા થા; ઇસ સંબંધ મેં જાતકોં કે એક-દો નિર્દેશોં કા અવલોકન ઉપયોગી હૈ. વિદ્યાર્થી અપને આચાર્ય કે નિરીક્ષણ મેં રહતે થે. ઉનકે જીવન કે સુધાર પર આચાર્ય બહુત ધ્યાન દેતા થા. યાદી કારણ હૈ કિ અનેક ભાંતિ કે દંડ બી વિદ્યાર્થીયોં કા દિયે જાતે થે. તક્ષશિલા મેં વિદ્યાર્થીયોં કા શારીરિક દંડ બી મિલતા થા. ‘તિલમુદ્દિ-જાતક’ મેં લિખા હૈ—

“એક બાર કુમાર બ્રહ્મદત્ત અપને આચાર્ય કે સાથ સ્નાન કરને કે લિયે ગયા. માર્ગ મેં એક વૃદ્ધા સ્ત્રી ને તિલ સુખાને કે લિયે ડાલ રહ્યે થે. વહ સમ્મુખ બૈસી હુધ ઉનકી રખતી બી કર રહી થી. કુમાર ને જાણ ઉન તિલોં કા દેખા, તો ખાને કે લિયે ઇચ્છા ઉત્પન્ન હુઈ. ઉમને મુઠ્ઠીભર તિલોં કા ઉઠા લિયા, ઔર ખાને લગા. સ્ત્રી ને સમજા ‘યહ ભૂખા હોગા’ અન ઉસને કુછ ન કહા ઔર ચુપચાપ બૈસી રહી. અગલે દિન કીક ઉસી તરફ કુમાર બ્રહ્મદત્ત ઉસી સમય આચાર્ય કે સાથ ગયા, ઔર ઉસને પહલે દિન કી હી તરફ તિલ ઉઠા કર ખા લિયે. ઉસી તરફ સ્ત્રી ને બી કુછ ન કહા. તીસરે દિન બી કુમાર ને વહી લિયા. અજ સ્ત્રી ચૂપ ન રહ સકી. ઉસને ચિહ્ના કર કહા:—‘સંસારપ્રસિદ્ધ આચાર્ય અપને શિષ્યોં દ્વારા મુઝે લૂટના ચાહતા હૈ.’ યદ કહ કર વહ બાંહ ઉઠા કર રોને લગી; આચાર્ય ને પીછે મુઝ કર પૂછા—‘ક્યા ખાત હૈ મૈ ?’

‘મૈને સુખાને કે લિયે તિલ ખિજાયે હૈ.’ તુમ્હારે શિષ્ય ને મુઠ્ઠી ભર કર ઉન્હે ઉઠા લિયા હૈ. યદ ઉસને આજ્ઞા લિયા હૈ, કલ લિયા થા ઔર પરસોં લી લિયા થા. ઇસ તરફ તો યદ મેરે સારે ઘર કો બરબાદ કર દેગા.’

‘મૈ ! રોઓ મન, મેં તુમ્હે ઇસકી કીમત ચૂકા દેગા.’

‘ઓહ ! સ્વામી, મેં કીમત નહીં ચાહતી, ઇસ લડકે કો ઝંસી શિક્ષા દો કિ આગે મેં ઐસા ન કરે.’

આચાર્ય ને ‘બહુત અચ્છા’ કહ કર દો લડકોં કો ઉસ રાજકુમાર કે દોનોં તાથોં કો પકડ લેને કા આદેશ લિયા, ઔર સ્વયં ઉસકી પીઠ પર ત્રીન ડાંડે મારે. ઇસ તરફ આચાર્ય ને કુમાર કો દિર ઐસા કામ ન કરને કી શિક્ષા દી.

(હિંદી માસિક “સુધા”ના એક અંકમાંથી)

ટુકડા આપને તેમની શુદ્ધિ એવી તો બહેર મારી ગઇ છે, કે તેમને એવું ઉચ્છિદ્ર ન ખાવાનું સમજાવીએ તોપણ તે સમજી શકતા નથી. આપણેજ તેમને એવો ખોરાક આપતા બંધ થઇએ ત્યારેજ તે રીત નાશુદ્ધ થશે. પાણીની પણ એ વર્ગને બહુ હાડમારી વેડવી પડે છે. પથુપદ્મીઓને પીવાને માટે સ્વચ્છ પાણી મળે છે, પણ બિચારા આપણા અત્યજ લાકડાઓને તેને માટે કાંકાં મારવાં પડે છે. સગાજના ત્રણ વર્ગ એકજ દવામાંથી પાણી ભરી શકે છે તો એક વર્ગ પણ શામાટે ન ભરી શકે? એક મનુષ્યને સ્વચ્છ પાણી મેળવતાં પણ અટકાયતો એ નિર્દયતાની નિશાની નહિ તો બીજું શું? જો અત્યજ વર્ગને આપણે હિંદુ માનતા હોઇએ તો જ્યાંથી બીજા હિંદુઓ પાણી લઈ શકે ત્યાંથી તેમને પણ લેવાની છૂટ હોવી જોઈએ. એ કોને સો ટકા ન્યાય છે, પણ આપણે ન્યાય તો જોવો છેજ ક્યાં? આપણા દવામાંથી કાઢ મુસલમાન કે ખ્રિસ્તી પાણી ભરે તો વાંધો આવતો નથી, પણ અત્યજ મનાતો એક હિંદુ ભરે સારેજ વાંધો આવે છે! લાકડાં લાકડાં તરફ ઘુણાની દૃષ્ટિએ જુએ અને તેનો તિરસ્કાર કરે ત્યાં બીજા કોને દોષ દેવો?

આ લોકો ખ્રિસ્તી શાકરણથી ધાય છે? તેનો વિચાર કરવા જેવો છે. ખ્રિસ્તી ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાનથી આકર્ષાઈને તેઓ ખ્રિસ્તી થતા નથી એ તો દીવા જેવું સ્પષ્ટ છે. એ બિચારા દલિત જનો કેવળ મનુષ્યતરીકેના પ્રાથમિક હક્ક મેળવવાને માટેજ પરંપર્મ અને પરંપરાઓને આશ્રય શોધે છે. હજી પણ જો આપણી સાન ઠેકાણે આવતી હોય તો તેમને આ હક્કો આપવામાં જરા પણ વિલંબ કરવાની જરૂર નથી. જેટલા વહેલા આપીશું તેટલો આપણનેજ લાભ છે. હવે જેવી વિનામૂલ્યે મળતી અમૂલ્ય વસ્તુ પણ તેમને કેવી મળે છે! ગામને એક છેડે ખાતરના ઉકરડા હોય તેની પાસે તે લોકોને ફરજિયાત રહેવું પડે છે, તેથી જન્મે સારીજ દુર્ગંધ અને અસ્વચ્છતા તેમના કપાળમાં ચોટલી હોય છે. બીજું ન બની શકે તો તેમનાં ધરની પાસે ઉકરડા નાખવાનું તો પહેલામાં પહેલી તક બંધ થવું જોઈએ. એ પણ આપણા જેવા મનુષ્યો છે અને તેમને પણ સારી હવા અને સુગંધ ગમે છે. હવે તેમના સામાજિક હક્ક વિશે કંઈક વિચારીએ.

જેમ બીજા મનુષ્યો પોતાની ધન્યતા સુજળ ગમે ત્યાં વિચરી શકે છે અને બહેર મહેર ધરે છે એનો લાભ લઈ શકે છે, તેમ કરવાનો અત્યજ વર્ગને પણ અધિકાર હોવો જોઈએ. માર્ગિક વિકાસ સાધવાને માટે શાળાપાઠશાળાનાં દ્વાર તેમને માટે પણ ખુલાં હોવાં જોઈએ. સુખચાંચિની સાધનો અને વાહનો પણ તેમને આપણી માફકજ વાપરવા દેવાં જોઈએ. આ બધા એમના નૈસર્ગિક અને જન્મસિદ્ધ હક્ક છે, અને તે આપવામાંજ આપણા સમાજનું શ્રેય છે. નહિ આપીએ તો પરસમાજ તેમને ગળી જશે અને આપણે અપંગ થઈશું. તેમને આ સ્વાભાવિક હક્ક મળ્યા પછી તેમની આત્મજ્ઞાનવૃદ્ધિ પણ જગવાની અને તે છીપાવવાને માટે આર્યસંસ્કૃતિ અને વૈદિક ધર્મનું પાત પણ તેમને કરાવવું પડશે. વૈદિક ધર્મની દીક્ષા મળ્યા પછી એ લોકોમાં નવજનનનો સંચાર થશે અને અદ્યપદાળમાં તેમનો ઉદ્ધાર થશે. ખ્રિસ્તી પ્રચારકોની પેઠે આર્ય-સમાજના ઉપદેશકોએ એ વર્ગમાં પ્રવેશ કરવાની ધરી હવે આની પહોંચી છે. એ તરફ આપણે હવે ઝાંઝો વખત ઉઠાસીન રહીશું તો હિંદુસમાજના પગ લાગી જશે એ નહીં સમજવું.

આપણે આપણા નાના લાકડાઓને તેમના કુદરતી હક્કો આપીશું તેની સાથેજ તેમનામાં અવનવો સુધારો થશે. તેમને માથે અસ્પૃશ્યતાને આરોપ છે, તે તો જોનજોનામાં અદ્યપ થઈ જશે. દમેશાં વહેતું જળજ નિર્મળ રહે છે, તેમ સમાજમાં છૂટથી ફરનાર વ્યક્તિજ સ્વચ્છ રહી શકે છે. એક દેહની સ્ત્રી બ્યારે ખ્રિસ્તી થઈ પોતાના જન્મસિદ્ધ હક્ક પ્રાપ્ત કરે છે ભરે તે કેટલી સુધઃ રહે છે! આપણા સમાજમાં તેમને હળવામળવા દઈએ તો તે તેવાંજ સુધઃ બને એ નિઃસંશય છે. પ્રભુ હિંદુસમાજને તેનાં દલિત લાકડાઓને પ્રત્યે અમીદૃષ્ટિથી જોવાની સન્મતિ પ્રેરે!

(તા. ૨૯-૭-૨૯ ના "આર્યપ્રકાશ"માં લેન્-મદીછલાઈ કાગિદાસ પેઠે.)

૧૦૫-દુષ્ટાનું દમન કરનારા વીર કૃષ્ણ !

પ્રેમથી કેળવે છતાય ?

મદાન મોજેશ્વર અને વીર મેલ્યા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની જન્મજયંતી આવી જાણતાં, આપણે આર્થોર્વના તો મદાન વિરહાત્મ શુદ્ધિના નરસીરનાં વ્યવેક ગુણમયો થતાં સાંમજીએ છીએ. શ્રી-કૃષ્ણચરિત્રો આગર એટલાં તો વિચારણ છે કે, તેમાં વિશુદ્ધિ અને દુષ્ટી મારનાકાળેને કંઈ ને કંઈ નવું મળે છે. જે અવનારવાદની તત્ત્વ જિજ્ઞાસી એ મદાન ખાતેતા, શીર, વીર, રાજકારી પુરુષના છવન ઉપર અનિષ્ટ રંગોના અટાપટા ચીનરી કાઢવાની શુદ્ધતા જતાવતામાં આવી ન હોતા, તો જે ગુમિમાં રામ, કૃષ્ણ, શ્રીમ અને આજીવજી અર્ધન જેવા નરકલોકે પેના થયા છે તે આજે આવી અપમાવરથામાં ગળદી ના પડત ! સદ્ગાએ સ્વાર્થાન્ય પોતાએએ જગડેલા કૃત્રિમ રંગના લેપમાં; સત્યમાનનો સર્વ પ્રકાશનાં આરોગ્ય ઉખડતા રાખ્યા છે; શ્રીકૃષ્ણને નામે અગિયાર વર્ષ અને બાવન દિવસની સીધાની ભવાઈ કરનારાઓના જનનાની આંખ લેપાટે એવા સચોટ ભવાઈ થવા લાગ્યા છે; અને જ્ઞાનવિજ્ઞાન આગળ વધતાં, ઈશ્વરના અવનારની જેવળ મનઘડત વાતો સ્વીકારવાને અને કુદરતના કમ વિરહના એવારેષ્વરના સમતકારોની ખનાવડી વાતોના અપગોળા એમ ને એમ ગળી જવાને, કાંઈ પણ સુસિદ્ધિ જન તૈમાર થતો નથી ! અપમારી મગજને દબે કૃષ્ણછવનમાં ઉડાં ઉતરી, તેમાં રહેનાં રદરપને શોધી, જનસમાજ આગળ રત્ન કરવામાંજ શ્રીકૃષ્ણનાં ગુણમાનનું ખરું સાધક સમજે છે !

શ્રીકૃષ્ણછવન ઉપર સામાન્ય દિષ્ટિપાત કરતાં પણ દુષ્ટાનું દમન કરવાની તેમની નીમતા અને દહના કાંઈ અજગ્ય પ્રકારે આપણી સન્મુખ ખડી થાય છે ! સિંદુરમાળમાં જેઓને અવતારી પુરશે ગણતામાં આવે છે; તે બધાએ જમનને અચૂક રીતે ખનાવી આપ્યું છે કે, દુષ્ટા-નું દમન કરવાથીજ પૃથ્વી પાપરહિત બને છે. મદાન તો રામાયણમાં ડોઝીયું કરાંતે થીરામનું છવનચરિત્ર તપાસો કે અદાય તો મદામારતનાં પર્વો ફેરવી શ્રીકૃષ્ણનાં છવનનો સાર શોધો કે ધ્વજામાં આવે તો ટ્વિંદાવનારની કાર્પનિક લીલા નીકાળો; બધેથી એકજ પવનિ ઉડતો સંભ-ળાયો કે, પૃથ્વી ઉપરનો વધી પડેલો પાપાચારીઓનો ભાર એછો કરવા માટે, જે વીર નરકેસરીઓ આ લગ્ન ભારનશ્રમિ ઉપર પેલા થયા છે, તે બધાએ દુષ્ટાનું દમન કરીનેજ પોતાનાં છવનનું સાધક કહ્યું છે અને આજે તેથીજ અધઃશ્રદ્ધાઓએ જ્યારે તેમને ઈશ્વરના સાક્ષાત્ અવતાર ગણે છે, ત્યારે શુદ્ધ હૃદયના અને સારિત્વક શુદ્ધિના થદાણુઓ પણ તેમને પરમાત્માની મદાન વિશુદ્ધિસમા તો અવશ્ય ગણે છે ! ગંગાજી ઉઘડાં વહેવા લાગે તેમ, આજે કેટલાકો આત્માનાં ધકારમાં ગોધાં ખાઈ, મદાન પુરોના છવનેદેસને બૂલી, સ્વાર્થી પોપ કે પૂનરીઓએ જિજ્ઞાસેલી ભજમાં દેસાઈ, રામકૃષ્ણના ભજનીઆંજ માયા કરે છે, અને એ ઘેસછા એટલી હદ સુધી આગળ વધે છે કે, તેમાં નીચ શુદ્ધિના નરકાસુરો તેમનાં તન, મન, ધન, ભૂડી, અનાચારના અખાડા જમાવે, ત્યાંસુધી પણ તેમને બાન રહેતું નથી; અને દિવાનાઓ તથા નિશાબોરોની માફક જેઓ તેમને સારી નેક સલાહ આપે તેમનેજ તેઓ પોતાના વિરોધી કે દુશ્મન ગણી દાટે છે ! પ્રથમ દલું તેમ જ્ઞાનની રાસની દેશનાં, આવી અધના એછી થવા લાગી છે, અને મધ્યાદનના સૂર્યાનાં પ્રખર કિરણોના તાપમાં પોપડમની તમામ કુચેલાઓ બળી જળીને ખાખ થઈ જશે, એમ માનવાને આજે ઘણા કારણો મળવા લાગ્યાં છે. પણ એક પોપડમ જતાં, તેની જગ્યાએ બીલું વધારે સુરેકું અને સુવાણું, છતાં અનિ બચકર પોપડમ તો છુગી નદિ જન્ય ને ? મને તો લાગે છે કે, અવનારવાદ, રાસલીલા કે લાલીલીલાવાળાં પોપડમનો દબે દુક સમયમાં નાશ થઈ જશે; પણ તેની જગ્યાએ જે ‘શ્રીકૃષ્ણ પ્રેમથીજ જમનને અત્યું કહ્યું’ એ અર્ધસત્ય અને અર્ધ સંધેરેલી ભાવના ઘુસી જશે, તો તે વિધાનક બાવમુક્ત પોપડમના પાયા ઉછેડવાનું કામ આર વધારે મુશ્કેલ બની ગયા વગર રહેશે નહિ ! તેનાં પરિણામો પણ આત્મધાનકજ નીવડશે !

શ્રીકૃષ્ણની રંગરંગમાં વિશુદ્ધ પ્રેમ ઉછળી રહી હતો, અને રૂપકાલંકારમાં તો તેમને પ્રેમની સાક્ષાત્ સૂતિજ ગણી શકાય; પણ માસી પૂતના, મામા કંસ કે કુટીલ કૌરવો પ્રત્યે તેવો પ્રેમ બતાવ્યો હતો ખરો ? અઘાસુર બકાસુરની વાતોને કલ્પિત ગણી કાઢવામાં આવે છતાં તેનો સાર શું છે ? એ દુષ્ટ નરરાક્ષસોપ્રત્યે શ્રીકૃષ્ણે માથે હાથ પસારવાનો પ્રેમ બતાવ્યો હતો કે હરકાઈ પ્રકારે તેમને દહતા અને વીરતાની સાથે યમદારમાં પહોંચાડીને, પૃથ્વીપરનો તેટલો ભાર ઝોછો કર્યો હતો ? જરૂર, પ્રેમ એ તો અઘૌઘિક સીજ છે; અને સ્ત્રીઓ, બાળકો, વૃદ્ધો તેમજ યુવાનોને તેના વડે જીતી શકાય છે. ઘણી વાર વિરોધીઓ અને દુશ્મનોને પણ તેના વડે જીતી શકાય છે; પણ તે બધું ક્યાં સુધી ? જ્યાંસુધી સામા હૃદયમાં સન્નજનતા, સત્યપ્રિયતા, ન્યાય, દયા અને વિવેકબુદ્ધિના અંશો હોય ત્યાંસુધી ! પણ આ બધા ગુણોથી પરવારી જ્યારે દુષ્ટ મનુષ્યો રાક્ષસી સ્વરૂપ ધારણ કરે, ત્યારે તેઓ પ્રેમથી જીતી શકાતાં નથી; અને એવા સંલેગમાં તો તેમનો નાશ કર્યેજ છૂટકો થાય ! પછી તો તે સ્ત્રી છે કે પુરુષ, અને નજીકનો સગો છે કે જાણીતો છે, તે પણ ના ભેગાય ! માસી પૂતના સ્ત્રી હતી છતાં ગોપીજનો પ્રત્યે અતુલિત પ્રેમ બતાવી, સ્ત્રીજાતિના સામાજિક ઉદ્ધાર કરનારા શ્રીકૃષ્ણે તેના પ્રાણ એથી લીધા. કંસ મામો હતો, છતાં તેના પૈશાચિક જીવમોથી ત્રાહી ત્રાહી પોકારી રહેલી પ્રજાની મુક્તિ અર્થે શ્રીકૃષ્ણે તેનો વધ કર્યો; અને અધર્મને ઉથાપી, સત્યધર્મની સ્થાપના અર્થે કૌરવ-કુળનો સંહાર કરી રાજમદ, ધનમદ અને સત્તામદના તેણે કુરુક્ષેત્રમાં કેવા ચૂરેચૂરા કરાવી નાખ્યા, તેના સંબંધમાં તો વધારે લખવાની કાંઈ જરૂર ન રહેતી નથી ! મહાર્થ બાણવળી અર્જુનને જ્યારે વ્યામોહ પેદા થયો અને અસ્થશસ્ત્ર છોડીને જ્યારે તે નામદર્શસૂચક સાધુના બતાવવા લાગ્યો, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે તેને શું ઉપદેશ આપ્યો, તે એકલા હિંદુઓજ નહિ પણ આખી દુનિયા આજે સારી રીતે જાણે છે. અજ્ઞયળીની વાત તો એ છે કે, અન્ય દુનિયા જ્યારે શ્રીકૃષ્ણના ઉપદેશાનુસાર વર્તવામાં ભારે ગૌરવ માની રહી છે, ત્યારે તેનાજ ભક્તો કે પ્રશંસકો હોવાનો ગર્વ ધરાવનારાઓ પોતાની નિર્માલ્યતા, હિંચકારાપણું અને નામદર્શ છુપાવવા માટે પ્રેમનાં ગીતકાં ગાઇ, હિંદના એક મહાન રાજ્યદારી, યોગેશ્વર અને ધીરવીર યોદ્ધાના નામને જાણે અજાણે કલંકિત કરી રહ્યા છે !

દુષ્ટોને માટે પ્રેમનો પ્રયોગ કરવો, એ તો તાવના ત્રિદોષમાં ઘેરાયેલા દહીંને ત્રણ દિવસનું ખાટું દહીં આપવા બરાબર છે ! દયા ભાગવાથી, પ્રેમ બતાવવાથી કે નમતા લજતા જવાથી દુષ્ટો કદી પણ સુધરતાજ નથી. આવા ભાવોને નખળાઇ સમજ તેઓ ઘણી વાર વધારે દુષ્ટ બને છે. દમન, પ્રહાર, પશુબળ, એજ તેમને ટેકાણે લાવવાના અગર તો તેમના ભારથી પીંગતી પૃથ્વીને હળવી કરવાના રામબાણ ઉપાયો છે ! મારા વિચારો ખરા હોય કે ખોટા હોય, અને તેની સાથે કોઈ મળતાપણું બતાવે કે ન બતાવે, પણ વધુ વિચાર કરતાં મને તો એમજ લાગે છે કે, જેઓ શ્રીકૃષ્ણના નામને આગળ કરીને દુષ્ટોને પ્રેમથી જીતવાની વાતોવડે જનતાને અવળે માર્ગે દોરતા જાય છે, તેઓ શ્રીકૃષ્ણના જીવનદેશને યથાર્થ રીતે સમજી શક્યા નથી; અને જે તેઓ દંભી કે દોંગી ન હોય, તો તેઓની બુદ્ધિમાં તેઓ ન જાણતા હોય કે ન ઇચ્છતા હોય છતાં કોઈ આસુરી તત્ત્વજ ધુસી ગયું છે, એમાં કાંઈ સવાલજ નથી. દુષ્ટોનું દમન કરવાની તાકાત ન હોય તો તો નિર્જાનતાને સ્વીકારી જોઈતી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે અવિશ્રામ શ્રમ ઉઠાવવો, એ વ્યાજબી ગણાય; પણ નમાણાપણાને છુપાવવા પ્રેમની ટોલકી બજારી, શ્રીકૃષ્ણ જેવા દુષ્ટોનું દમન કરનારા નરવીરના નામને તેમાં સંડોવવું; એ તો એક પ્રકારની અણગમતી અને અણજાજતી કાયરતાજ ગણાય ! પરમાત્માની દયાથી આવી કાયરતાનો કાયમને માટે અંત આવે; અને આર્થ બ્રાતા લગિતીઓ શ્રીકૃષ્ણજનાં દુષ્ટોનું દમન કરવાનાં તત્ત્વને અદણ કરતાં શીખે; એવી જગદીશને ચરણે મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે ! ઇત્યેમ

(તા.-૨૫-૮૨૬ના “આર્યપ્રકાશ”માં લેખક:-શ્રી. કનૈયાલાલ કોઠારી.)

जो कुछ पूछना सो जनना कर धरो जिहा-इरागा. धन्य है उसकी धर्मपरायणता और साधुता।
 आंडिअ-जन्म के अपने शत्रु देशिध्वज के पास जा कर शान्ति और प्रेम से कहने लगे कि
 'आपको जो कुछ पूछना हो, मुझसे पूछिये, मैं आपको यथार्थ उत्तर दूंगा।' देशिध्वज ने धर्म-
 धेतु के अध की घटना सुना कर उसके प्रायश्चित्त का विधान पूछा। आंडिअ ने यही सरसता से
 विस्तारपूर्वक विधान जनना दिया। देशिध्वज ने वहाँसे अपनी यमभूमि में लौट कर यथाविधि
 प्रायश्चित्त और दमशः यज्ञ की समस्त क्रियायें कीं। यज्ञ समाप्त होने पर राजा ने मंगल शान्ति
 और सदस्यों का पूजनसम्मान दिया; अतिथियों को अनेक प्रकार से विविध दान दे कर प्रसन्न
 किया। तब ही राजा के मन में शान्ति नहीं हुई। इसका कारण सोचते सोचते देशिध्वज के
 मन में यह भावना हुई की 'मैंने प्रायश्चित्त का विधान अतलानेवाले आंडिअ को अभी गुरु-
 दक्षिणा नहीं दी, इससे मेरा मन अशांत है।' इस विचार के पैदा होते ही देशिध्वज फिर
 आंडिअ के निवासस्थान की ओर बढ़े। इस गार की आंडिअ ने नीति के अनुसार उस पर
 सदेह करके राज्य छोड़ा, परंतु देशिध्वज ने वहाँ जाते ही नम्र वयनों में आंडिअ से कहा-
 'आंडिअ ! मैं आपकी द्वाध श्राद्ध करने नहीं आया हूँ, आप क्षोध न करें। आपके ऊहेश से
 मेरा यज्ञ लक्ष्मी प्राप्ति पूर्ण हो चुका है। मैं अभी गुरुदक्षिणा नहीं दे सका, उसीका देने आया
 हूँ, आपकी जो छिछा हो सो मांग सकते हैं।'

देशिध्वज की यह बात सुन कर आंडिअ ने अपने भक्तियों से सभति पूछी। उन्होंने कहा
 "राजन् ! आप इससे सारा राज्य मांग लीजिये, जिना ही कुछ के जहाँ राज्य की प्राप्ति होती
 हो वहाँ सुदिमान पुरुष राज्य ही सिपा करते हैं।" भक्तियों की इस उक्ति पर महाभक्ति
 आंडिअ दस पडे और कहने लगे "भिक्षा ! आप अन्य सभी कार्यों में मुझे उचित परामर्श
 दिया करते हैं, परंतु परमार्थ परस्वु क्या है और उसकी प्राप्ति कैसे होती है; इस बात को
 आप लोग विद्वत् रूप से नहीं जानते। क्या मुझ जैसे व्यक्ति के लिये ऐसे अवसर पर कोई
 दिनों तक रहनेवाले राज्य की कामना करना उचित है? स्वल्पकालं महाराज्यं मादृशैः
 प्राद्वर्तते कथम् । आप लोग देखिये, मैं इससे क्या मांगता हूँ।" छतना कह कर आंडिअ ने
 देशिध्वज के पास जा कर कहा 'साह ! क्या अत्युत्तम तुम मुझे गुरुदक्षिणा दोगे ?' देशिध्वज ने
 छतना से कहा 'हाँ, अवश्य दूंगा।' तब आंडिअ कहने लगे कि 'दे देशिध्वज !—

* * * * * भवानध्यात्मविज्ञानपरमार्थविचक्षणः ॥

यदि चेदीयते मह्यं भवना गुणनिष्ठयः । तच्छेदप्रशमायालं यत्कर्म तदुदीरय ॥

अध्यात्म-विज्ञान रूप परमार्थज्ञान में आप प्रवीण हैं। यदि आप गुरुदक्षिणा देना
 चाहते हैं तो मुझे वह विषय जननाहिये जिससे मेरे समस्त श्रेष्ठ संपूर्ण रूप से नष्ट हो जायें।
 देशिध्वज ने कहा 'आप मुझसे निष्कटंक राज्य क्यों नहीं चाहते ? शक्तियों का तो राज्य
 के समान और द्वाध पदार्थ घटना अधि नहीं होता।' आंडिअ कहने लगे-
 'दे देशिध्वज ! मैं
 भक्तिय विज्ञान के लिये सदा जागरित रहने दूँ, जैसे विद्वान् राज्य को भैंने की नदी मांगे।
 इसका कारण आपको जनना है।'

प्रजा का जीवन करना और वर्मबुद्धि में राज्य के शत्रुओं का संहार करना ही क्षत्रिय
 का धर्म है। मेरा राज्य आपने छीन लिया है, इससे प्रत्यक्षतन न करने का द्वाध दम नम्र
 हो, मुझ पर कुछ भी नहीं है, परंतु यदि राज्य अक्षय्य कर के अत्यंत दृढ़ कितना जीवन न सिपा
 करवाए, तो मुझे अत्यंत दुःख हो जायेंगे। वहीना इसके सिपा-निपायवर्तनों का दमन न
 करने में कोई हेतु पायी है कि क्षत्रिय कभी राज्य नही सिपा करने, वह समस्त
 ही निर्दोष है। फिर नक्षत्र की प्रणि में राज्य में दान की दानता है, जो दान लक्ष्मी
 का सिपा है, जो राज्य हो रहे है। य. सिपा के मत समन के समस्त में दान दान है, जो
 राज्य के में सिपा करते हैं। मैं अपने राज्य में दान दान नहीं समस्त, कभी सिपा

हस अविद्या के अंतर्गत राजस्य की कामना नहीं की।

आदिम्य के धन वस्तुओं से प्रसन्न हो कर तैत्तिरीय ने उन्हे साधना देते हुये कहा कि 'हे आण्डिक्य-जनक ! मैं प्रजापतिन आदि अविद्या की शिवाओं द्वारा कामकीपादि से छूटने के लिये राजस्य का पावन तथा अनेक वस्तुओं का अनुष्ठान करना हूँ और योग द्वारा पुण्यों का दाप कर रहा हूँ। छिन्देन्द्रा से आपके मन में विवेक जग्न हो गया है, यह जडे की आनंद का विषय है, मैं आपका अविद्या का स्वरूप जान जाता हूँ। हे कुम्भनंदन ! अनात्म में आत्मशुद्धि और जो वस्तु अपनी नहीं है, उसका अपनी समझना ये ही अविद्यारूप के बीज हैं। दृष्टशुद्धि एवं मोक्षरूपी अभिप्राय से आनन्द हो कर पांच भूतों से जने हुये इस स्थूल शरीर को ही आत्मा समझते हैं। आकाश, वायु, अग्नि, जल और पृथ्वी से जल आत्मा - सर्वथा अलग है। तब जैसा हीन शुद्धिमान और प्रातः अनुष्ठान होता है उस पंचभूतात्मक शरीर को आत्मा और शरीर द्वारा योग किये जानेवाले घर, जमीन, धन, औषध आदि लोगों को अपना समझें ? जल शरीर ही अपना नहीं है, तब इससे द्वारा उत्पन्न हुये पुनर्प्राप्ति को अपना समझ कर शुद्धिमान अनुष्ठान को कभी मोक्ष में नहीं पड़ना चाहिये।

अनुष्ठान इस देह के योग के लिये ही सारे कर्म करता है, यह देह जल आत्मा से मिली है तब जल का इस देह में आत्मशुद्धि करना केवल संसार में अंधन के लिये ही होता है। जैसे मिट्टी के घर की रक्षा के लिये मिट्टी और जल से उस पर लेप किया जाता है, वैसे ही यह पार्थिव शरीर भी अनन्तर के द्वारा रक्षित होता है। इस तरह जल पंचभूतात्मक लोगों-द्वारा इस पंचभूतमय शरीर की ही रक्षा और तृप्ति होती है तब जल का इसमें गर्व करना व्यर्थ है।

'वासना ही धृष्टि से बिपटा हुआ यह जल दलदलों में-तब इस संसार में लटकता हुआ केवल परिश्रम को ही प्राप्त होता है। संसार में लटकनेवाले इस ज्ञात पथिक की यह वासनारूपी धृष्टि जल ज्ञानरूप गरम जल से धुल जाती है तभी उसकी मोक्षरूपी सकावट दूर होती है, मोक्षरूप मिट्टीपर जल का अंतःकरण स्वरूप होता है और तभी इसे अनन्त अति-शय आनंद की प्राप्ति होती है। वास्तव में यह निर्वाणमय सुखस्वरूप निर्मल आत्मा सब कुछ ही है, दुःख अज्ञान आदि भल तो प्रकृति के धर्म हैं, आत्मा के नहीं। परंतु जैसे दाही के जल से अम्लि का कोष्ठ साक्षात् संभय न होने पर भी दाही के संभय के कारण जल में दण्डना आदि गुण उत्पन्न हो जाते हैं, वैसे ही प्रकृति के संभ से यह अन्धमय आत्मा भी अविज्ञानादि द्वारा दूषित हो कर प्रकृति के धर्मों का योग करता हुआ प्रतीत होता है। यही अविद्या के बीज का स्वरूप है। इस अविद्या से उत्पन्न केशों के नाश के लिये योग के सिवा आर कोश का विषय नहीं है।'

हस्ता हस्त कर आण्डिक्य ने तैत्तिरीय से कहा कि 'हे महाभाग ! आप इस योग के ताप में लक्ष्मीकान्ति जगते हैं, क्या कर मुझे यह योगतत्त्व जनसाधये।' इस पर तैत्तिरीय कहने लगे कि 'हे आदिम्य ! जिस योग में रक्षित हो मुनिगण अज्ञ में लीन हो कर संसार में हिर रुकी नहीं आते, मैं उस योग का स्वरूप जान जाता हूँ, मन लगा कर सुनिये:-

मन एव मनुष्याणां धारणं वन्धमाश्रयोः । वन्धस्य विषयासङ्गि मुक्तोर्निर्विषयं तथा ॥

"मन ही मनुष्यों के अन्ध और मोक्ष का कारण है, जल यह मन विषयों में आसक्त होता है तब अंधन का और जल विषयों का त्याग कर देना है तब यही मुक्ति का कारण बन जाता है, ज्ञान के साधक मुनिगण इस मन को विषयों से दटा कर मुक्ति के लिये इस पर-अज्ञ परमेस्वर में लगाने हैं। हे श्रेष्ठ ! जैसे जूँचक पक्षी से स्वाभाविक ही लोहे का अकर्षण होता है उसी प्रकार मन के द्वारा निरंतर चिंतन किये जाने पर अज्ञ ही योगी को अपनी ओर स्वाभाविक ही आकर्षण होता है। मन का यह चित्त आपकी ही वलपर निर्भर करती है। मन की चित्त का अज्ञ के साथ संयोग कर देना ही योग कहलाना है इस प्रकार के योग की

साधना करनेवाले व्यक्ति को ही योगी और मुमुक्षु कहते हैं। योगयुक्त पुरुष पहले मुंजान् कहलाता है। तदनंतर वह क्रमशः समाधिस्थपन्न हो कर अह्नज्ञान को प्राप्त होता है, योगी यदि किसी कारणवश इस जन्म में सिद्धि को प्राप्त नहीं होता तो उसका मन दोषरूप विष से रहित होने के कारण वह जन्मान्तर में पूर्व के अभ्यासफल से मुक्त हो जाता है। परंतु समाधिस्थपन्न योगी तो इसी जन्म में मुक्ति को प्राप्त होता है; कारण उसके समस्त अष्ट योग की अग्निद्वारा बहुत ही शीघ्र लक्ष्म हो जाते हैं।”

“योगी को यादिये कि वह अपने मन को तत्त्वज्ञान के उपयोगी बनाने के लिये निष्काम भाव से अह्नयर्थ, अहिंसा, सत्य, अस्तेय और अपरिग्रह आदि नियमों का अवलम्बन कर संयमित से स्वाध्याय, शौच, संतोष तथा तप करते हुए मन को निरंतर परब्रह्म परमेश्वर की चिंतन में लगाये रखे। यही इस प्रकार के यम नियम हैं; इनका सकारण भाव से पालन करनेवाले को उत्तम इक्षु की प्राप्ति होती है और निष्काम आचरण करनेवाले को मुक्ति मिलती है। लक्ष्म आदि आसनों में से किसी एक आसन का अवलम्बन कर के सह्युष्णी पुरुष को यमनियम से संपन्न हो कर वश में किये हुए चित्त से योग का अभ्यास करना यादिये।”

“अभ्यास से प्राण नामक वायु को वश में करनेवाली क्रिया का नाम प्राणायाम है। प्राणायाम सप्तीज और निर्भीज भेद से दो प्रकार का है। जन्म प्राण और अपानवायु सन्निधान से परस्पर को छुत लेते हैं तब इन दोनों के संयमित हो जाने पर कुंलक नामक तीसरा प्राणायाम होता है। योगी जन्म पहले पहल प्राणायाम का अभ्यास करते हैं तब लगवान का स्वरूप ही उनके चित्त का अवलम्बन रहता है। योगी को यादिये कि वह क्रमशः प्रत्याहारपरायण हो कर शब्दरूपशब्द विषयों में आसक्त छद्रियों का निग्रह कर के उन्हें चित्त का अनुसरण करनेवाली बना ले। इन अत्यंत संयम स्वभाववाली छद्रियों को वश करने की यही आवश्यकता है। जन्मतक छद्रियां वश में नहीं होती तत्पश्चात् योगी योग की साधना में समर्थ नहीं हो सकता। इस प्रकार प्राणायामद्वारा प्राणवायु को और प्रत्याहारद्वारा छद्रियों को वश में कर के योगी को कल्याण का आश्रय ले कर अपना चित्त लक्ष्मीलांति स्थिर करना यादिये।”

प्रांक्षि ने कहा “हे महाभाग! जिस कल्याण के आश्रय से चित्त के सारे दोष नष्ट हो जाते हैं वह क्या वस्तु है? सो कृपा कर के मुझे समझाधिये।” केशिध्वज कहने लगे कि “हे राजन्! अह्न ही चित्त का शुभ आश्रय है, वह स्वभावतः ही दो प्रकार का है—मूर्त और अमूर्त, जिसको पर और अपर भी कहते हैं। इस जगत में तीन प्रकार की भावनाओं होती हैं—एक अह्नभावना, दूसरी कर्मभावना और तीसरी अह्न कर्मभावना है। सनंदन आदि ऋषियु अह्नभावनावाले हैं। देवताओं से ले कर जड-चेतन समस्त प्राणी कर्मभावनावाले हैं और हिरण्यगर्भ आदि में अह्न-कर्म दोनों भावनाओं हैं। जिसका जैसा ज्ञान और अधिकार है उसकी वैसी ही भावना हुआ करती है।”

“भेदज्ञान के हेतु कर्म जन्मतक जाने रहते हैं तभी तक ज्यों का विश्व और परमात्मा में भेद दीपना है। जिस ज्ञान से सारे भेद मिट जाते हैं, जो ज्ञान सत्ताभात्र है, जो मनवाणी से अजोयर है और जिसको केवल आत्मा ही जन्मता है, उसीका नाम अह्नज्ञान है। वही अह्न, अक्षर तथा अक्षर विष्णु का नित्य और परमरूप है और वह समस्त विश्वरूप से विभक्त है। आरंभ में योगी इस परमरूप का चिंतन नहीं कर सकते। इसी लिये उन्हें परमात्मा के विश्वजोयर स्वरूप का चिंतन करना यादिये। हिरण्यगर्भ, धृष्ट, प्रग्नपति, वायु, वसु, रुद्र, आदित्य, नक्षत्र, ग्रह, गंधर्व, यक्ष और दैत्य आदि समस्त देवयोनियां; मनुष्य, पशु, पर्वत, समुद्र, नदी और वृक्ष आदि अगणिता प्राणी; उनके कारण और प्रधान आदि तत्त्व ऐश्वर्य, दिपाद, अह्नपाद अथवा अपाद चेतन और अचेतन सभी त्रिविध भावनात्मक परमात्मा द्रि का मूर्त रूप है। यह समस्त यरायर विश्व इस परब्रह्मस्वरूप लगवान विष्णु की शक्ति से समन्वित है।”

“लगवान की यह शक्ति तीन प्रकार की है—(१) विष्णुशक्ति, (२) अपरा क्षेत्रशक्ति

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{1}{i} = 0$$

1

✕

*

*

✱

साम कथन-तिथि जनने से कि उनके पास सज्जि नष्ट हो जाती है, और हमें से भी।
 पढ़ने पर सज्जता की तनिक भी आस्था नहीं। इस विषये वह अपने समित-विरोधी विचारों को
 हमी प्रकट न करते थे; लेकिन अपने पुत्र की आराधिका पाते देख कर उन्हें कुछ दास दृष्टि।
 उन्होंने सोचा:- यदि मैं स्वयंजता की पनाका से कर रखने की नहीं जग्न सकता, तो संभव
 है मेरा पुत्र ही इस कार्य को कर सके। इस विषये उन्होंने आवश्यक तैयारी आरंभ कर दी।
 अपने पुत्र को जेठ छोड़ी-सी सेना दे कर, उसकी सामरिक शिक्षा की और पान देने लगे।
 शनैः शनैः इस के सभी लडाके 'अभिमनि' के पास छोड़े हो गये। और इन लडाकों में 'इस' के वे
 प्रसिद्ध इस लडाके भी शामिल थे, जिनकी 'सामरिक' शक्ति की बात, आज २००० वर्ष पीछे जनने
 पर भी, अभी तक लोगों के हृदय पर जग्न पुष्ट है। ये इस लडाके हटा-कटा से आ कर कैरे

ધકડે હુએ, યહ વિષય રાચક હોને પર બી ઇસ લેખ કે અંતર્ગત નહીં આ સકતા. અસ્તુ.

x

x

x

x

અભયગમિનિ કી ખ્યાતિ બઢને લગી. લંકાનિવાસિયોં કો અનુભવ હોને લગા કિ દમિયો (દ્રાવિડોં) કે કંદે સે મુક્તિ દિલા સકનેવાલા એક હી વ્યક્તિ હૈ—‘અભયગમિનિ’. લોગોં ને સમજ લિયા કિ નિકટ લવિષ્ય મેં લંકા કા ‘સ્વાતંત્ર્ય-સંગ્રામ’ આરંભ હોનેવાલા હૈ, એ ઇસ સંગ્રામ મેં ‘જો જિસસે બન પડે’ કરને કી સોચને લગે. કવન-તિષ્ય ને સેના સંપદ કરને કે નિમિત્ત ઉન દસ પ્રસિદ્ધ લડાકે વીરોં કો યુવાયા ઓર કહા—‘તુમમેં સે પ્રત્યેક અબી અપની પસંદ કે અનુસાર દસ-દસ લડાકે વીર ભર્તી કરો.’ ઇસ પ્રકાર જળ ઉનકી સંખ્યા સૌ હો ગઇ, તો ઉસને ઉન સૌ જનોં કો બી યહી આજ્ઞા દી. ઇસ પ્રકાર સેના કી સંખ્યા વધ, દસ હજાર, બઢતે-બઢતે ઇસસે બી અધિક હો ગઇ. અબ સેના કે લિયે યુદ્ધસામગ્રી કી આવશ્યકતા પડી. રાજા ને ઇસકે લિયે ઘોષણા નિકાલી. લોગોં ને હાથી દિયે, ઘોડે દિયે, રથ ભિ ઓર જિસ ચીજ કી આવશ્યકતા પડી, દી. સિંહલ જાતિ કી તમામ શક્તિ એક જગ કેન્દ્રીભૂત હો ગઇ. જાતિ કી સ્વતંત્રતા કા પ્રશ્ન ઉસકે જીવન ઓર મરણ કા પ્રશ્ન થા. સખ તૈયારી હો ગઇ; લેકિન રાજા કવન-તિષ્ય તૈયાર ન હુએ. ઉનકી સંમતિ મેં અબી કુછ દેર પ્રતીક્ષા કરને કી આવશ્યકતા થી. રાજકુમાર ‘અભય-ગમિનિ’ કે લિયે યહ અસહ થા. વહ અબ ઓર પ્રતીક્ષા કરને કે પક્ષ મેં ન થૈ. ઉન્હોંને પિતા સે સંગ્રામ છોડ દેને કી આજ્ઞા માંગી. પિતા ને લિખ લેજા—“ઉદ્દંડ મત બનો, તામિલોં (દ્રવિડોં) કી શક્તિ બહુત હૈ. દસ લાખ સે અધિક સંખ્યા ઉનકે પાસ હૈ. અબી મહાગંગા કે ઇસ પાસે કે રાજ્ય પર હી સંતોષ કરો.” અભય-ગમિનિ દહ થૈ. ઉન્હોંને ત્રીન બાર પિતા સે સંગ્રામ કી આજ્ઞા માંગી. ચોથી બાર કંગનોં કી એક જોડી કે સાથ પિતા કો યહ કહવા ભેજા—“પિતા! આપ પુરુષ નહીં, સ્ત્રી હૈ. યદિ પુરુષ હોતે તો એસે વચન કબી ન કહતે. આપકે લિયે યહ કંગન ભેજતા હું. ઇન્હે પહન કર ઘર મેં ખેં રહીએ.” પુત્ર કે ઇસ વ્યવહાર સે પિતા કો બહુત દુઃખ હુઆ, ઓર અપને ઇસ વ્યવહાર કે આજ્ઞા હી રાજકુમાર અભયગમિનિ ઇતિહાસ મેં ‘દુષ્ટગ્રામણિ’ (સિંહલ=દુદુગેનુવુ) નામ સે પ્રસિદ્ધ હૈ.

x

x

x

x

‘સ્વાતંત્ર્ય-સંગ્રામ’ કા ઇતિહાસ લંબા હૈ. ઉસકે પન્ને વીરોં કે રક્ત સે રંગે પડે હૈ. ન બને ઉભય પક્ષ કે કિતને થોદા ઇસ યુદ્ધ મેં કામ આયે. દોનોં ઓર કે અસંખ્ય પ્રાણિયોં કા રક્ત બહતા દેખ કર મહારાજ દુષ્ટગ્રામણિ કા હૃદય પીથત્તા. ઉન્હોંને તામિલ-નરેશ મહારાજ એલાર કો પુકાર કર કહા—“કયોં વ્યર્થ ઇતને લોગોં કા રક્ત બહાતે હો? આઓ, હમ દોનોં દંદ યુદ્ધ દારા ઇસ યુદ્ધ કા નિર્ણય કરે!” મહારાજ એલાર બી વીર પુરુષ થૈ. ઇસકે લિયે તૈયાર હો ગયે. દંદ યુદ્ધ હુઆ. વીર કી ભાંતિ દો વીર લડે ઓર ખૂબ લડે. અંત મેં મહારાજ દુષ્ટગ્રામણિ કી વિજય હુઇ ઓર મહારાજ એલાર યુદ્ધ મેં કામ આયે. લંકા સ્વતંત્ર હો ગયા ઓર મહારાજ દુષ્ટગ્રામણિ ને અપની સારી પ્રજા કો મહારાજ એલાર કી મૃત-દેહ કા સંસ્કાર કરને કી આજ્ઞા દી. શહર મેં સે હો કર એક બડે જલુસ કે સાથ ‘શબ’ કી સવારી નિકાલી ગઈ. બાદ મેં ઉસી સ્થાન પર, જિસ સ્થાન પર મહારાજ એલાર લડતે-લડતે ગિરે થૈ, ઉનકે શબ કા દાદ-કર્મ-સંસ્કાર કિયા ગયા. ઉસ સ્થાન પર એક પક્ષી સમાધિ બનવા દી ગઇ, જિસ પર લિખા હૈ—“કાઇ બી અમીર, ગરીબ, ઇસ સ્થાન કે સમીપ સે પાવકી મેં વા ઘોડે પર ખેંડ કર ન નિકળે. ઇસ સ્થાન પર કોઇ બાળા ઇસાદિ બી ન બગવા જાય.” દો હજાર વર્ષ સે કૃત્તન સિંહલગમિનિ અપને સ્વાતંત્ર્ય-દાતા મહારાજ દુષ્ટગ્રામણિ કી ઇસ આજ્ઞા કા અદ્વારશઃ પાલન કર રહી હૈ.

(ચંત્ર-૧૯૮૫ ના “ત્યાગમૂર્તિ” માં લેખકઃ-શ્રી. કૌસલ્યાપિત આનંદ-કંકડ)

नष्ट सत्ता को मजबूत करने की ओर ली उसने काशी ध्यान देना पड़ा। फिर ली उसने पहले जो सक्षतता के साथ युद्ध जारी रखना और अंग्रेज सेना को शिस्त पर शिस्त दी। यहाँ तक कि अंग्रेजों को चारों ओर "निर्णयता, निरुत्साह और नैराश्य" के सिवा कुछ दिखाई न देता था। अंत में सन् १७८३ में अंग्रेजों ने यही नम्रता के साथ टीपू से सुवह की प्रार्थना की। टीपू उनकी याताओं में आ गया। ११ मार्च सन् १७८४ को मंगलौर में टीपू सुल्तान और अंग्रेज कंपनी के बीच संधि हो गई। अंग्रेजों ने वादा किया कि हम फिर कभी मैसूर के मामलों में हस्तक्षेप न करेंगे। टीपू और उसके उत्तराधिकारियों के साथ सदा मित्रता का व्यवहार रखेंगे, और उनके शत्रुओं के विरुद्ध उन्हें सहायता देने के लिये सदा तैयार रहेंगे। इस वादे पर वीर, ईश्वर किंतु नातन्त्रणेश्वर टीपू ने अंग्रेजों से छूता हुआ तमाम धन का उनसे लौटा दिया। टीपू ने निःसंदेह अशिष्टाचारों के अनुसार अपनी शासन आन कायम रखी और अंग्रेजों को काफ़ी नीचा दिखाया, किन्तु जो यात है और नाना व्याहते थे, वह पूरी न हो सकी।

हैदरअली की मरिच

हैदरअली एक गरीब घर में पैदा हुआ था, और एक मामूली सिपाही से पहले-पहले केवल अपनी वीरता और योग्यता के यत्न एक विशाल राज्य का स्वामी बन गया। हैदरअली 'सुल्तान हैदरअली शाह' कहलाता था। दिल्ली-दरबार के सुपेदारों में उसकी गिनती थी। मैसूर का वह 'हैव' था और हम ऊपर लिख चुके हैं कि मैसूर राज्य के अंदर 'हैव' का पद ही वैसा ही था, जैसा मराठा-साम्राज्य के अंदर पेशवा का। 'हैव' की गद्दी अथ हैदरअली के पुत्र में पैतृक हो गई थी। अपनी वीरता द्वारा उसने मैसूर राज्य को बहुत अधिक बढ़ा दिया था। मरते समय, उस तमाम धन के कोषों को, जो उसने दास के युद्ध में अपने शत्रुओं से विजय किया था, उसके शेष राज्य का क्षेत्रफल अस्सीहजार वर्गमील था, जिसकी सातवां अत्यंत शासन का तमाम भ्रष्टाचार निकाल कर तीन करोड़ रुपये से ऊपर थी। उसकी कुल संपत्ति सेना तीन लाख सौवीस हज़ार थी; जिन में १६,००० सवार, १०,००० तोपखाने के सिपाही, १,१५,००० पैदल और १,८०,००० इस तरह की सेना थी जो दूसरे सरदारों के अर्धशतक समय तैयार रहती थी और आवश्यकता पड़ने पर खुदा की जाती थी। उसके भूमिगत के न्या-हारात और नकदी का अंदाज़ अस्सी करोड़ रुपये से ऊपर का था। उसकी पशुशालाओं में ७०० हाथी, ६००० घोड़े, ११००० घोड़े, ४,००,००० गाय और बैल, १,००,००० बछ्छे और ६०,००० बछ्छे थीं। उसके राजागार में ६,००,००० अंकों, २,००,००० तक्षवार और २२,००० तोपें थीं।

हैदरअली अपने समय का अकेला भारतीय नरेश था, जिसने अपने समुदाय की रक्षा के लिये एक जहाज भेजा, जिसके प्रत्येक जहाज पर तोपें लगी हुई थीं, रख रखा था। उसकी नवसेना अपने समय की एक जगहस्त नवसेना थी। उसके नवसेनापति असीरत ने मलद्वीप नामक लगभग आरध हज़ार छोटे-छोटे टापुओं को विजय कर के उन्हें हैदरअली के राज्य में मिला दिया था।

हैदरअली पटना-विजय गिद्धन न जनता था। एक सुसज्जमान इतिहासलेखक लिखता है कि उसने दारसी व्यक्तियों में अपना नाम विजय के प्रयत्न किया। जहाँ परिसर में वह अपने नाम का केवल पदना अक्षर 'है' सीधे पाया; किंतु इस 'है' को ली वह सदा ईश्वर और मूलतः लिखा करता था। यही वस्तु हैदरअली थे; तथापि समस्त भारतीय तथा निदेशी इतिहासलेखक मुक्त हो से स्वीकार करने हैं कि बुद्धिमत्ता, दूरदर्शिता, नीतिनता और शासन-प्रणय में उसकी योग्यता जहाँ उच्च दर्जे की थी और वीरता तथा सुदृढ़ीय में वह अपने समय में सर्वथा अद्वितीय था।

धार्मिक पक्षपात या तत्कारमुण्ड का उसमें निदान तक न था। अपने राज्य की उन्नति के लिये पदवियां उसने दिव्यों को दे रखी थी। उसके मुष्कनम मंत्री सिद्ध थे। मैसूर के जिन

है ? ” खुदिया ने जवाब दिया—“जहाँपनाह ! मेरे डेवल ओक भेरी थी और आगा मोहम्मद उसे लगा ले गया।” सुखतान ने जवाब दिया—“ आगा मोहम्मद को यहाँ से गये ओक महीने से न्याहा हो गया, तुमने आज तक शिकायत क्यों नहीं की ? ” जवाब मिला—“जहाँपनाह ! मैंने कष्ट पार अनिष्टों लिख कर हैदरशा के हाथों में दी, किन्तु मुझे कुछ जवाब नहीं मिला।” हैदरशा हैदरअली का भास जमादार था, जे उस समय हैदरअली के आगे-आगे चल रहा था. आगा मोहम्मद उससे पहले का भास जमादार था. और पचीस साल तक हैदरअली की जिदमत कर चुका था. आगा मोहम्मद को हैदरअली ने पेंशन और जगीर दे कर ओक महीना दुआ जिदा कर दिया था. हैदरशा ने अपनी सहाय में आगे भठ कर अनर्ग किया—“जहाँपनाह ! यह खुदिया और उसकी भेरी दोनों पदव्यवन हैं.” हैदरअली औरत मद्ध की ओर लौट पडा और खुदिया को अपने साथ ले गया. मद्ध पढ़्य कर जण लोगों ने हैदरअली से यह प्रार्थना की कि इस पार हैदरशा को क्षमा कर दिया जवे, तो हैदरअली ने उत्तर दिया—“मैं आप लोगों की प्रार्थना स्वीकार नहीं कर सकता. किसी पादशाह और उसकी प्रण के पीयके पत्रव्यवहार को रोकने से भठ कर कुछ गुनाह हो ही नहीं सकता. पदवानों का कर्तव्य है कि निर्णयों का धन्साइ करें. खुदा ने निर्णयों की रक्षा के लिये ही पादशाह को बनाया है, और जे पादशाह अपनी प्रण के उपर जुल्म होने देता है और जुल्म करनेवाले को दंड नहीं देता, वह इस योग्य है कि उसकी प्रण का प्रेम और विश्वास उसपर से हट जवे और प्रण उसके विरुद्ध विद्रोह करने लगे.”

हैदरअली ने सभके सामने अपने जमादार हैदरशा को हो सौ कोडे लगवाये. साथ ही उसने ओक सवार उस खुदिया के साथ आगा मोहम्मद के रहने की जगह लेज और हुकम दिया कि यदि लडकी आगा मोहम्मद के यहाँ मिल जय तो उसे उसकी मां के हवाले कर दिया जय और आगा मोहम्मद का सिर काट कर मेरे सामने पेश किया जय; और यदि लडकी न मिले, तो आगा मोहम्मद को गिरफ्तार कर के मेरे सामने लाया जय. लडकी आगा मोहम्मद के यहाँ मौजुद थी. उसे उसकी मां के हवाले कर दिया गया और आगा मोहम्मद का सिर काट कर हैदरअली के सामने पेश किया गया.

हैदरअली के धन्साइ के इसी तरह के और भी अनेक जवसंत उदाहरण उसकी जवनियों में मिलते हैं. भीर हुसेनअली भां किरमानी लिपता है कि यार, उम्यके अथवा अऊ का नाम तक हैदरअली के राज्य में कहीं सुनने में न आता था; और यदि अकस्मात् कहीं पर योरी हो जाती थी, तो उस स्थान के पुलिस कर्मचारी को औरत भौत की सज्ज ही जाती थी और दूसरा आदमी उसकी जगह नियुक्त कर दिया जाता था. हैदरअली के हमरों नसस सदनतलर में धूमते रहते थे और उसे प्रण के सुण-हुःप की भयरे देते रहते थे. हैदरअली स्वयं प्रायः वेश पहने कंवल ओटे रात को श्रीरंगपट्टन तथा अन्य नगरों की गलियों में घूमा करता था और गरीबों तथा यात्रियों की भयर रभता था.

हैदरअली की समस्त प्रण उससे अत्यंत पुरा थी. उसके राज्यलर में यारों और पुरादात्री थी. तिगरत, उद्योग-धंधे और कृषि का पूज्य उत्तेजना ही जाती थी. वह स्वयं कारीगरों और सौदागरों की पूज्य मदद करता था. लिप्ता है कि अकेले कायमपूर के जालर में बीस हमर रसम के धान प्रति सभाह निकने के लिये आते थे. यदि कुछ सरकारी कर्मचारी प्रण के उपर किसी तरह का अत्याचार करता था, तो हैदरअली सदा उसे कड़ी से कड़ी सज्ज देता था. उसके राज्यलर में इस बात की सप्त मनाई थी कि किसानों से उनकी नियत भावयुग्मरी के अतिरिक्त ओक डौरी भी किसी पहाने न ली जवे.

हैदरअली की खुद्वि की तीक्ष्णता और उसकी स्मरयुशक्ति सर्वथा अद्वैदिक थी. नोबलियन के समान वह अक्सर कष्ट-कष्ट काम किया करता था. वह जिस वक्त कुछ मामूली तमाशा देपता रहता था; उसी वक्त कुछ लोगों से प्रश्न करता रहता था, जवाब

યા, અખખાર સુનના યા, ચિઠ્ઠિયાં સુનના યા, ચિઠ્ઠિયાં લિખાતા યા ઔર સાથ હી અપને મંત્રિયોં કે સાથ ગંદીર-સે-ગંદીર ઝંઝોં પર ખાતગીત કરતા રદના યા ઔર ઉનકા ફેસગી કરના રદના યા. યે સખ કામ એકસાથ ચલતે રદતે થે. એકસાથ વદ નીમ-તીમ ઔર માલીસ-માલીસ મુન્શિયોં સે કામ સેના રદતા યા.

રોજ સુખ કે જગ વદ એક ગોટી પર બેઠ કર દાય-મુંદ ઘોલા કરતા યા, ઉસી સગપ ઉસકે અનેક જાગરા ઉસકી ઔટી કે ચારોં ઔર ખડે યો જતે થે ઔર પિછલે મીખીસ ઘટે કા અપના અપના દાલ સુનાતે થે. યે સખ જાગરા એકસાથ બોલતે થે, દેહર મુંદ ઘોતે ઘોતે સખ હી ખાન સુનતા યા. કેવલ આવાજ સે ઉ-હે- પદમાનતા યા ઔર જિસરે જરૂરત સમજના યા, બીચ-બીચ મેં સવાસ કર સેતા યા. મનુષ્ય કે ચરિત્ર કે વદ કેવલ એક જાર શક્ત દેખ કર પદમાન જાના યા ઔર રંગરંગોં કે કેવલ એકર મેં દેખ કર હી બરતી કર સેતા યા. ઘોટોં ઔર જવાહરાત કી બી ઉસે ગળગ કી પદમાન થી.

દેહરબલી વીર યા ઔર વીરતા કી બડી કદ કરતા યા. અપને સિપાહિયોં કે સાથ ઉસકા વ્યવદાર અત્યંત પ્રેમ, ઉદારતા ઔર ખરાબરી કા રદતા યા. જિ-હે- વદ યુદ્ધ મેં હરા દેતા યા, ઉનકે સાથ બી ઉસકા વ્યવદાર સદા દયા ઔર ઉદારતા કા હોવા યા. ઇતના બડા નરસ હોતે પર બી ઉસકોં ધમક અથવા અભિમાન કા નિશાન તક ન યા. અપને સગપ કે વદ સદા 'ખુદાદાદ' કદા કરતા યા. અપને દરખાસોં તક મેં વદ સાધારણ સિપાહિયોં કે સાથ ખરાબરી કા વ્યવદાર કિયા કરતા યા. વદ રવય એક સાધારણ સિપાહી કા-સા ઇવન બપતીત કરતા યા. ભોજન ને સામને આતા, ખા સેતા યા. સફર મેં વદ પ્રાયઃ બુને દુએ અને, ખામ ઔર જવાર કી સુખી રાકી યા કનમેં સે જો સામને આ જાવે, ખા કર રદ જાતા યા. અપને તખ્ત પર વદ જાયાદ-સે-જાયાદ સાલ મેં એક જાર ઈદ કે દિન ચંદ ઘટે કે સિયે બેઠતા યા ઔર વદ શી દુસરોં કી પ્રાર્થના પર.

દેહરબલી કા કદ મંજોશા યા, ઉસકા રંગ સાંવલા યા, ચિંતુ ઉસકે શરીર કી ખનાવટ મુદર થી. વદ મગજૂત ઔર નિદાપત કુતીસા યા. વદ ઘોડે કા બદુત અગ્ગા સવાર યા. પેદલ લખે સફર કરને કા બી ઉસે બેઠક શોક યા ઔર આદત થી. સમાદ મેં હો ખાર વદ અપને સાર, દાદી ઔર મુઠોં કે ખાલ મુંગવા દેતા યા. દાદી ઔર મુઠેં વદ ઇતની સાર રખતા યા કિ નકચુટની સે એક-એક ખાલ નિકલવા દેતા યા. ઉસકી દેખાદેખી ઉસકે અધિકતર દરખારી બી દાદી ન રખતે થે ઔર યદિ મુઠેં રખતે થે, તો ઇતની કમ કિ જો દૂર સે દિખાઇ ન દેતી થી દેહરબલી કે લાલ કપડોં કા શોક યા ઔર અપને સરપર વદ એકસો લાલ લંબી માસ ખગડી બાંધના યા.

સિંકાર કા-વિશેષ કર શેર કે સિંકાર કા-ઉસકા બડા શોક યા. ઉસકે યહો અનેક શેર પહે દુએ થે, ને રોજ સુખદ ખુસે દુએ ઉસકે સામને લાયે જતે થે. દેહરબલી અપને લાથ સે કન રંગે કે લટ્ટ ખિલાવા કરના યા. ઉનકે પંતોં ઔર જઝોં મેં બી વદ લટ્ટ કે દિવા કરના યા. સિખા દે કિ ઉસકા નિશાન કબી ચુકતાર ન યા. અપને સામને અખખારે મેં વદ અકસર શેર કે સાથ અપને દિસી એક વીર સિપાહી કી કુશની કથવા કરતા યા. યદિ સિપાહી શેર કા પછાડ પાતા, તો ઉસે કનામ-એ-કનામ દિયે જાતે થે ઔર યદિ શેર દાલી દેતો સમતા, તો દેહર હોરન દૂર સે બેઠા દુઆ શેર કા કનપટી પર ગાંધી ખાર દેના ઔર શેર કા પંચન સિપાહી-પર પડ સકે, હસમે પડસે હો શેર ગોધી ખા કર જિર પડના યા.

દેહરબલી કે શારીરિક પરિશ્રમ ઔર કદ-સદન કી કોઇ સીમા ન થી. વદ કઇ-કઇ રાતે જમ મેં ખરિલ ઔર સદા કે અદર ઘોડે કી પીઠ પર ચુનવર દેના યા. ઘોડોં, દાંધિયોં, પિંઝોં ઔર રસાયન કા ઉસે ખાલ શોક યા. ઉસકે એક જારે દાણા કા નામ 'પવનમજ' યા, જિ-કે મરને પર દેહરબલી ને બડા દુઃખ અનવા યા. ઘોડે ખરીદને કા ઉસે કનવા અધિક શોક યા.

११०-जहाँगीर बादशाह और हिंदू

[illegible]

दि'इ चर्नी

जहांगीर की ओर दिंडु राणी सादरन्दे पुसरा की आँखीं। दुग्ध में अरीम आ कर पुसरा के अपने पिता जहांगीर से जागी होने के कारण वह गर मर। तबसे शोक-मंताप की समाप्ति अपने राजन्यामने में सिध कर आहवाय ददते हैं-“मैं उसकी लपट और लपटन-सादत के आ सिध”। वह पूरी लुद्धिती थी और मुझसे छनना मोन दबाती थी कि १००० भाष और जेरी के भी मेरे ओर पास के उपर कुर्बान करती थी। छमने पुसरा के लपट री जाते सिधों और मुझसे आनि दभने के सिधे उसे पूज सगजाया। परंतु लाल कुछ भी न हुआ। इस सिधे राजपूत औरन की तबियत में माथवी तीर पर दननेवाले गैरत में उसने भरने की हान ली और पागलपन की दाखन में लपटरी अरीम आ कर २६ गिरदिन सेन १०१३ के जलदी से लान दे दी।

“मुझे इससे पहले प्रेम था; इस सिधे इसके भर जग से मेरा जीवन भिड़ गया।
 छने हा कुछ भजन न रहा। बार दिनरात के उर पदर में मैंने दुःख और विरह के गारे कुछ
 भी आधा-सीधा नहीं। जल मेरे पिता के यक्ष जगजग पट्टी, तब छन्दोंने तसली हा मत
 पड़ी मेहरबानी से मुझे सिखा और पिछवत और पगली आपने सिर से हतार कर उसी
 तरफ अंधा कुछ मेरे वास्ते बोल। इस जेनायन ने मेरी जलन पर पानी छिड़का और मेरी
 मेथनी और धनराहत जती रही।”

કસ પર એક ઇનિદાસવેતા બી (ચિંજી ન્યામાની) કહના દે કિ મુગલ બાદશાહોં ને
 દિંદુઓં કે દેચ દો હી નદીં જતા થા, બસ્કિ હનકે દિચ દો બી જત ચિયા થા.

જાદરૂપે મુન્ન્યાસી

જાતાંગીર બાદશાહ કે રાજ્ય મેં જાદુરૂપ સં-ચારી બડે તપસ્વી જૌર મદાતમા થે. વે પદારોં
પ્રી ખોદોં મેં રહા કરતે થે, ઉનસે જોંટ કરતે કે વિથે બાદશાહ રાજ્ય કષ-બાર જાતે થે; પરંતુ
વહાં તક સવારી નહોં જા સકતી થી. ઇસ વિથે કષ મીલ પેદલ ચલ કર ઉનકે પાસ પહુંચતે

हिर दुध. हो पदर की छिपासना से निपट कर वे नाव में बैठे और दिन इसे छिपी कुटी में लट कर भिजे, पूरा ज्ञानमय्या दुध. आदशाह लिखते हैं कि "निःसंदेह वह वेदान्त का रहस्य अष्टम २५४ ३५ से कहता है. इसके सत्यंग से अति आनंद होता है. अवस्था ६० वर्ष से उपर है. जल्द २२ वर्ष का था, तब वह विरक्त हो गया था. ३८ वर्षों से परमदस-वृत्ति में रहता है. मेरे जिहा होते समय वह बोला कि वह परमात्मा के इस अनुग्रह का धन्यवाद किस मुँह से करे कि उसे जैसे न्यायी आदशाह की छनछाया में ऐकाग्र चित्त से अपने छष्टदेव की आराधना करने का मौका मिला है और उसकी तपस्या में किसी तरह से बाध विम-आधा नहीं पड़ती."

जदरूप भयुरा में

आदशाह लिखते हैं कि "२४ मकर मास छवाही (आसौज सुदि १०, संवन १६७६) का हलाकर के दिन में काशीर ही शेर के सिधे निकला. गुसांध जदरूप, जो उल्लेख में छिपा हुआ था छन दिनों मकान जदरूप कर भयुरा में, जशुना के किनारे, परमात्मा का जलन करता है. उसका सत्यंग मन में जाता रहता था; इस सिधे के आगान शुक्रवार (कार्तिक वही १०) को उससे भिजने के सिधे दौड़ा हुआ गया. जदरूप हर तक ऐकाग्र में उसके पास रहा. वहाँ काँध हुआ होनेवाला इसका आदमी न था. सत्य तो यह है कि उसका मौजूद होना जहाँ गतीमत है. उसकी मजलिस में दम पुष्ट हो सकते हैं और क्षयका उठा सकते हैं."

"१२ आगान (कार्तिक वही १३ सोमवार) के दिन जदरूप गुसांध से भिजने का छवाहा हुआ. ऐक्य उसकी कुटी में लट कर भिजा, जदरूप उँची जाते दुध.

"परमात्मा ने अजल्य भद्रा दी है. उम्र समग्र, उच्च भूति, तीक्ष्ण ज्ञानशक्ति, गंभीर बुद्धि, ८८ मन और दयालु स्वभाव से भरापूरा है. सभ अधनों से मुक्त हो कर संसार की जाते पर लान भद्रकर निमित्त पैदा है. ऐक आधे गज कपडे की लंगोटी और ऐक लुमड़ी पानी पीने का है. लडे, भर्मी और परसान में सदा बिना वस्त्र के रहता है. रहने-के सिधे ऐक सचरी यश है जिसमें जहाँ कहिनाई से करवट ली जा सकती है. कीतर जाने का मार्ग जाता है कि हथमुदे आलक को भी उसमें कहिनाई से बीतर ला सके."

जदरूप से जिहा होना

१४ शुक्रवार (कार्तिक वही अमावस) को ऐक बार और गुसांध जदरूप के पास जा कर हिर आदशाह उसमें जिहा दुधे. वे लिखते हैं:—"इसके वियोग ने मेरे ७७ का जदरूप दुल्ल दिया. २५४५वाँ भीमान (अकबर) के समय में शेर ३० दाम का था. मैं सोचता था कि इसे जलसना नहीं आदिधे, क्षयम रचना आदिधे. ऐक दिन गुसांध जदरूप ने किसी प्रसंग से कहा कि हगारे धर्म की कितान वेद में शेर ३६ दाम का लिखा है. देवयोग से तुम्हारी आना की क्षमारी पुरतक के अनुसार दुध है. यदि ३६ दाम का कर दो, तो जदरूप अच्छा होगा" दुधम हुआ कि आद हाँके तमात्र मुझों में मेरे ३६ दाम काकरेदे.

(“भीसारदा” ना ऐक अकमा लेखक—२५० सुनयी देवीप्रसाद मुन्सिफ)

१११-नवयुवको, जागो !

नवयुवको ! जागो, हृदय में नवज्वलन धारनेवाले नवयुग के इस नवप्रभात में जागो; पराधीनता के अधन तोड़ डेकनेवाले स्वाधीनता के इस संसार में जागो; हृदय के भव धो धालनेवाली सतोगुणमयी धस दुनिया में जागो. ठहो ! अज्ञान और दुर्लक्ष से पीड़ित गरीबों के साथ ठहो; उन्नति के लिये डहनेवाले इस संसार के साथ ठहो, हिम्मत धारनेवालों के साथ नही, हिम्मतवालों के साथ ठहो. वह डेजो, कान्ति की लहर संसार को लिंगे रही है—क्या तुम अछूते ही जये रहोगे ? जालसूर्य की डिरछुं संसार को जगा रही है—क्या तुम सोते पडे रहोगे ? अरे, क्या तुम सोते ही पडे रहोगे ?

डिड डर नवयुग का निर्माण डरो. पीड़ित और त्रस्त मानवता के निर्णय हृदय में शक्ति का, स्वावलंजन का और स्वाधीनता का शंभ डूंक डो. अधनों को काट डालो, डडियों को तोड डेका. वह डेजो, विजय का सेडरा लिये डौन जडी है ? जडो, आगे जडो और उभडे तरछों को धू लो !

x

x

x

x

धार्मिक जनो. यह न डहो कि धर्म केवल डडोसला है. डमीने डसे यह जडा डप डे रडभा है, डमी डसका सुधार डर सकते हैं. हां, धार्मिक जनो, पर सांप्रदायिक जगडों में न पडो. ने जगडे संसार के तुच्छ और स्वार्थी मतुज्यों के डहाये डुज्ये हैं. उनसे डजे डडो. सभ धर्मों की तल में डस जेक को—सल को, शिव को, सुन्दर को—जोज निकालो, और डसीकी आराधना डरो. सल के सेवक जनो, संसार का कल्याण डरो और सौडर्य की डपासना डरो—निर्विकार शुद्ध सौडर्य की.

राजनैतिक जनो. हां, यदि राजनीति का अर्थ डेश की सेवा है, तो राजनैतिक जनो. वह डेजो, डस गरीब किसान के धर में डेजो: जेकलौता जन्मा मृत्युशय्या पर पडा है. श्री डस डाने में अपने अज्ञात, भूषता और स्नेह के कारण जिलजप रही है. पुरुष जेयारा क्या डरे ? वैव को डने के लिये डसके पास जेक पैसा नही है. हाय—आंहर डार पर, डेजो जमींदार पेटू कारिन्दा पांय डपडे पर यहाये गये व्याज के पन्द्रह डपडों के लिये डर्वान पीट रहा है. गली के डस सिरे पर डेजो—गांव का भडान्न अपने डाम लेने के लिये डौडा यला आ रहा है. जेयारा किसान ! अरे, तुम क्या डसडी कुछ ली सहायता नही कर सकते ?

सामाजिक जनो. हां, यदि समाज के पडे के लीतर अन्याय और अत्याचार का तांडव नृत्य तुम नही डेज सकते, तो सामाजिक जनो. अरे क्या तुम जन्मों के गने पर छुरी डिरने डुज्ये डेज सकते डो ? क्या तुम सुडों के डसर पर सेडरा सल सकते डो ? विधवाओं की आड, अछूतों की मीज क्या तुम्हे पत्रिमी डेशन के प्रवाद में जडने से नही रोक सकते ? आड, तुम्हारा हृदय क्या पन्थर का है ?

स्वाधीन जनो ! अनुकरणशील नही, मौलिक जनो. डेश और नति के लिये कुछ कर डिपाने के लिये तैयार हो जाज्यो. वह डेजो कान्ति डौडी यली आ रही है. क्या तुम डसका आविगन कर सडोगे ?

(जैन सं. १८८५ ना “त्यागभूमि”भां लेजक:—श्री. शान्तिप्रसाद वर्मा)

११२-जनता देश के देहाती कैसे रहते हैं ?

यूरोप में 'डेनमार्क' जैसा छोटा सा देश है, इसका क्षेत्रफल १४८२६ वर्गमील और जनसंख्या तीस लाख के लगभग है, वारनबर्ग में लघुनी इन्जिनरी का गिनना सेक्टर के उत्तम संस्था 'डेनमार्क' का है, जनसंख्या में लघुनी इन्जिनरी हस्ते गरी दुर्ग है; इसी कि १८१३ की मनुष्यगुणता के अनुसार इसकी जनसंख्या साठ लाख है, 'डेनमार्क' के मनुष्य अधिकतर जेती करते हैं, परन्तु यहाँ के जेतीदार निरं भवार नहीं होते, वरन छिम प्रकार और हैं, जेवन जिनाने हैं कि वारनबर्ग के जेवन में नमरो के दलोवाले भी समा नहीं करते, वन जेतीदार जावों में रहते हुये और जेती करने हुये भी पढ़ने-लिखने में कतना संलग्न रहते हैं कि अपने देश में तथा अन्य देशों में क्या हो रहा है, कसकी वह पूरी जानकारी रखते हैं, अरने देश के पाक्षोंमें 'ड' कीन सदस्य प्रत्येक दिन का कितना खान रहता है, वह उनमें छिपा नहीं रहता, इसी 'डेनमार्क' के गांव-निवासियों के रहन-सहन के संलग्न में 'कार्निंग' मेजेमिन में अडिथ सधर नाम के सगजन लिखते हैं—

जिन जिन देशोंका मैं जनता हूँ उन में 'डेनमार्क' की ओरता जैसा देश है, जिमने यह दिखा दिया है कि देहात के रहनेवालों का किस प्रकार जीवन व्यतीत करना चाहिये, यहाँ के देहाती जो की बहुत होते हैं, उनको यह जनता की उत्तरी की प्रकृति रहती है कि देश में और संसार में क्या हो रहा है जितनी कि पढ़े लिखे नगरनवासियों का देहाती है, यहाँ की भाषा में जब पढ़ते पढ़स विमान की प्रारंभिक पुस्तकें सरती सस्ती छपीं तब नगरनवासियों से अधिक देहातियों ने ही इनको पढ़ीहा, पाक्षोंमें 'ड' में स्थान आदनेवाले सदस्यों से देहात में ही आनि क्रांति के रहस्य के प्रश्न पूछे जाते हैं और यहाँ के रहनेवाले छनो कामों का पढ़ी सावधानी से देखते रहते हैं और किसी अनुचित काम पर आसोयना करते हैं,

'डेनमार्क' के जवों में जैसा कोष घर नहीं है जहाँ सभासदरथन और पुस्तकें न मिलती हैं और जैसा कोष किसान नहीं ले छुट्टी और उपनिवेशों के संलग्न में ब्रिटिश मजूरो से अधिक जनकारी न रहता हो, जोअर-युद्ध के समय में 'डेनमार्क' में था, उस समय मुझसे आजूम नहीं कितनी पार यह पूछा गया कि इस युद्ध का क्या कारण है, जोक जूरी की के मुँह से यह सुन कर मुझे जमा आश्चर्य हुआ कि यहि जोअरवर हॉम्बेस उपित होते तो यह युद्ध न छिडने पाना, विद्यान और राजनीति में ही यहाँ के किसान प्रेम नहीं दिभाते, वरन् प्रतिहास, साहित्य और जनकृति में भी नगरनवासियों से अधिक रुचि दिभाते हैं, इन देहातियों की इस गिरासा-रुति के लिये आश्चर्य करते की कोष जात नहीं है; क्मांकि इनको भी पढ़ने लिखने और अध्ययन करने का छिनता ही अपसर मिलता है, जितना किसी नगरनवासी का मिल सकता है, वरन् नगरनवासियों से देहातियों का पढ़ने-लिखने का अधिक समय मिलना है,

'डेनमार्क' के देहातियों की यह अनुपम दशा क्यों है यह जनता के लिये उस संस्था के विषय में कुछ जनता जरूरी है, जिससे यहाँ के देहाती अपनी सामाजिक, आर्थिक और राजनीतिक उन्नति करने में समर्थ हुये हैं,

'डेनमार्क' के प्रायः प्रत्येक गांव में जोक मिलनमंदिर (मिडिंग हाउस) होता है, जिसका उस गांव के निवासी अपने अपने भय से जनवाते हैं और जिसके प्रबंध के लिये अपनेमें ही कुछ सदस्यों की समिति नियुक्त करते हैं, यह मंदिर सारे गांव का सामाजिक केंद्र होता है, जहाँ प्रत्येक और की सभी दिव्य पहचाने, पढ़ने-लिखने और गणस्य करने का छकट होता है, गांव की समृद्धि के अनुसार मिलन मंदिर का आकार भी होता है, कहीं कहीं तो यह अपने साथ जोक रमणीक बन जाता है और कहीं पुरानी जोपदी से ही काम लिया जाता है, याहे मिलनमंदिर छोटा हो याहे जमा, प्रत्येक में जोक सभाजनन (हॉल) होता है, जिसमें प्रकाश का

पूरा प्रबंध रक्षणा जाता है और जो घटना पड़ा होता है कि गांव के सभी अवस्था के पुरुष, स्त्री, बच्चों सुभपूर्वक जैह सकते हैं। सवालवन के ओक दिनारे ओक ठिया यन्त्रा होता है और दूसरे दिनारे वायनालय और पुस्तकालय। कहीं कहीं वायनालय और पुस्तकालय के लिये अलग कमरे रहते हैं। उनमार्क के देहाती इस बात का पड़ा ज्वालय रहते हैं कि सभी पढ़ने लायक समाचारपत्र ही नहीं वरन् साप्ताहिक और सप्ताहियनपत्र और पत्रिकाओं तथा पुस्तकें मिल सके। यह बात भी नहीं है कि यह लोग पुस्तकालय की पुस्तकों पर ही लगेला रहे। वह अपने पाससे भी पुस्तकें मंगा मंगा कर पढ़ते हैं और यदि निर्धन हुये तो ओक मिल कर किसी पुस्तक या समाचारपत्र का भंगाते हैं और जारी जारी से पढ़ते हैं।

जिस गांव का प्रबंध उत्तम हुआ वहां के मिलनमंदिर में पढ़ने लिखने और गण-संघ के सिवा कोई न कोई ऐसा काम भी होता है जिसमें गांव के सारे निवासी सम्मिलित होते हैं। जोड़े के महीनों में सप्ताह में कमसे कम ओक दिन संध्या के समय गांवभर के युवक शारीरिक उन्नति के लिये एकट्ठे होते हैं, जहां ओक अवैतनिक पहलवान सभी तरह तरह की कसरत सिखाता है। सप्ताह में ओक दिन आलक-युवा-वृद्ध-नर-नारी व्याख्यान सुनने के लिये आते हैं। महीने में दो बार वाग्वर्द्धिनी सला होती है, जिसमें गांव के सभ लोग आते हैं और वादविवाद करते हैं। नियम सिखाने के लिये विश्वविद्यालय के विद्यार्थी भी आते हैं। महीने में दो बार गाने गानने की मंडली भी अपना गुच्छ दिपसा जाती है, कभी कभी निष्ठ नाटक मंडलियां लोगों के चित्त का प्रसन्न कर जाती है।

व्याख्यानदाताओं का कभी कभी पुरस्कार दे दिया जाता है, परंतु अधिकतर व्याख्यानदाता लोकसेवा और परोपकार के विचार से ही काम करते हैं; क्योंकि यह या तो किसी कोसेल के प्रोफेसर हुये या विद्यार्थी या राजनीतिज्ञ जो गांव का सुधारना भी ऐसा ही कर्तव्य समझते हैं जैसा पढ़ना-पढ़ाना।

छाटे से गांव में भी ओक राजनीतिक संस्था होती है, जो गवर्नमेंट के कामों का ध्यान से देखती रहती है और उचित काम के लिये अधाध तथा अनुचित के लिये चेतावनी देती रहती है। ओक ऐसी संस्था भी होती है, जिसमें लोग तरह तरह के अस्त्रशस्त्र यवाना सीपते हैं; जिससे काम पड़ने पर देश की रक्षा कर सकें। प्रायः प्रत्येक गांव में ओक कृषिसुधारिणी संस्था भी होती है, जिसके सदस्य यह विचार करते हैं कि भूमि की उपज किस प्रकार बढ़ाव जाय। धंसके साथ साथ सहयोग समिति भी होती है, जिसके द्वारा गांव के सभ आदमी आवश्यक सामग्री भरिदते और अपने भेत की उपज भेजते हैं। यह सभ समितियों सरकारी कृषिविभाग से संबंध रहती हैं, जिसका काम यह होता है कि नवीन अनुभव की बातें किसानों को पतलाता रहे और अपने कर्मचारियों को देहातों में इस लिये भेज कर कि जो बात लोगों की समझ में न आवे उसे अच्छी तरह समझ दें।

धन मिलनमंदिरों, कृषिसुधारिणी समितियों तथा व्याख्यानों से ही उनमार्क के गांव में जैसी आदर्श उन्नति होनी चाहिये होती है, परंतु वहां के निवासी धन से ही संतुष्ट नहीं रहते। किसान हाउस्कुल और कृषिविद्यालय से भी काम लेते हैं। उनमार्क की कुछ जनसंख्या तीस लाख है, जिसके लिये ७५ हाउस्कुल हैं; जहां किसान ही नहीं वरन् किसानों की सहायता करनेवाले मजूर भी जोड़े के दिनों में जय कुछ कामकाज नहीं रहता। प्रतिदिन, साहित्य, अर्थशास्त्र, राजनीति, स्वास्थ्य, विज्ञान और अन्य उपयोगी बातें सीपते हैं। प्रतिवर्ष दस सहस्र शिक्षार्थी जिसमें ओक तिहास मजूर होते हैं सत्तारे (अवकाश) के महीनों में हाउस्कुल में जाते हैं। यह जय पढ़ कर अपने अपने गांवों को लौटते हैं तब जो कुछ नयी नयी बातें सीपते हैं उनको व्याख्यानों और वाग्वर्द्धिनी सलाओं द्वारा गांववालों को सीपाते हैं। धन वादविवादों से उनमार्क के किसानों को पड़ा लाभ होता है। धनसे उनकी शुद्ध तीव्र ही नहीं होती वरन् उनको ऐसी बातों से भी प्रेम हो जाता है जिनका उनसे विशेष संबंध

नहीं है, यह बात हमना याद रहे कि इन वादविवादों में भाग लेने में जो एक टका भी व्यर्थ नहीं करना पड़ता, हाथमूँल में पड़ने या पड़ाने के लिये भी उनसे बहुत कम व्यर्थ करना पड़ता है।

परन्तु क्या डेन्मार्क की यह इसा सदा से अच्छी दी गयी आ रही है और डेन्मार्क के वासियों के घरों के लिये कुछ प्रयत्न नहीं करना पड़ा है ? डेन्मार्क के घरों के लिये नहीं, इनकी ईमान सत्यता का कारण इनकी पिछली आपत्तियाँ हैं, जहाँ इनका समुदाय के लिये इनकी धर्मनिरपेक्षता के कारण इनके देश का एक मात्र प्रांत डेन्मार्क-डेन्मार्क की ६०५ वि० में समुदायों के साथ सदा सदा लगे हुए देश के मतानुसार पढ़ना कि नगर और गांव सभ जगह के रहनेवाले किर्कनियनधर्म के लिये और यही मत पढ़ने लगा कि आप नका मत आ गया और आप यह सदा के लिये भूख में मिल गये, जहाँ देने में ५० की सर नहीं थी यदि सभ देशवालों की ओर भंडारी, उन्नत से भंडारी के घर पर सभने लगे की गांव, बड़ा और विचार के साथ उन्नति करने के लिये इच्छुक न हो जाती, भंडारी पढ़ने ने छगड़ों के दाद देने पर जो काम लगी दिया या उद्योग इस भंडारी ने फिर लगी दिया, यह भंडारी देश के ओर सिर से दूसरे सिर तक जाती और लोगों के लगे उत्तरात्तर सभों में सीपवासी कि "जहाँ, छोटी और अपने अपने काम में फिर लग गये, दाद पर दाद धरे लगे रहना और भाग्य के कोसना पुरानों का काम नहीं है," इसका परिणाम यह हुआ कि देश में ओकड़म के उत्पत्ति हो गयी, ओकड़म से जैसा प्रेम हो गया जैसा पढ़ने रहने में भी नहीं समझा गया था, लोगों में यह भाव उत्पन्न हो गया कि जिन सभों में जैसी आपत्ति के समय निवृत्त होना कठिन है, इस लिये जहाँ तक हो सके प्रत्येक के अपने देश-भाष की सहायता करनी चाहिये और सभसे पढ़ने किसानों के ही सहायता पढ़ने की जरूरत है, क्योंकि यही सभके उत्पत्तिवार है।

इस समय देहात की इसा जड़ी की योग्यता थी, जड़तरी जूमि अच्छी तरह नष्ट होने के कारण उत्तर हो गयी थी, किसान जितना भोजन खा सकते थे उससे कहीं अधिक उनके सिर पर था, साथ ही साथ आरिजगल में भी यह लोग भिरे हुए थे, इस लिये उपर-वासी भंडारी का पढ़ना काम यह था कि इनको इसकी शिक्षा दी गयी कि अच्छी जेती किस प्रकार हो सकती है, इस भंडारी ने उन कड़ी शर्तों के भी सुगम करने की चेष्टा की, जिन पर किसानों के जेत दिये जाते थे, जो जो कृषिविद्याविशारद गांव गांव घूम कर व्याख्यान देते, प्रयोग दिखवाते, जेती करने की वैज्ञानिक रीतियाँ जतवाते, जरीदने और बेचने के लिये सर्वयोग्य समितियों स्थापित करने में किसानों के सहायता देते और समझाते कि ओकड़म से मिल कर कैसे काम करना चाहिये, कुछ समय में नदी की सरकार की इस काम में लाय जटाने लगी, कृषिविद्या और भूमिधारी रहल जोसे गये, जो घूम घूम कर किसानों के ही नदी पढ़न भूमियों के भी उनके काम उनके पास ल कर सीपवाते थे।

इस भंडारी ने जैदिक उन्नति करने का ही जीजा नहीं उठाया था, इसने समझ लिया था कि अन्नवस्त्र से ही मनुष्यजवन पूर्ण नहीं होता, वरन् इसके साथ साथ आरिजगल के उन्नत करने की भी आवश्यकता है, इस लिये इसने विचार कि इन किसानों का जवन तभी सुख होगा जब यह उद्योग के अंत से निकल कर संसार के सुख दुःख का सामना प्रारम्भतापूर्वक करें, उद्योग नागरिक जने और अपनी ही उन्नति न करें, वरन् देश के भी लाभ पढ़नेवाले; क्योंकि सभकी लबाघ के साथ अपनी लबाघ होती है, वैसे तो इस भंडारी में जिन जिन प्रकृति के मनुष्य थे, परन्तु उपर्युक्त ज्ञान पर सभका मत ओकड़ हो गया, कुछ तो किसानों के यह सीपवाने में लगे कि जेती किस प्रकार की गयी कि उनका सभ तरह का सुख मिले, कुछ इस मत में कि कि कभी कभी मन जटवाने और खित के प्रसन्न रहने की सामग्री

પછી તો સુમુખે વાપરી સાથે વાર્તાલાપ માંડ્યો.
વાપરી કહે:-તમારા રાજાએ પાસ કેમ નહિ દીધો હોય ?
સુમુખ-વિનાસકાળ આવે એટલે પછી માથુસને કાંઈ સૂઝે નહિ. આવી આવી વાત કરીને
વાપરીનું દેહું સુમુખે ડાવતું કહ્યું અને પછી એને કહ્યું:-
અવિ નાર્ય તથા સદિ સમ્ભાત્સરસ સુરુદ્ધયો । અવિ નો અનુમઙ્ગસિ અવિ નો જીવિતં દદૈ ॥
તારી સાથે સંભાપણ થયું એનું તો સારજી ફળ હોય ને ? અમને હવિનદાન દે અને
ધેર જવા દે.

સુમુખની મધુર કથા હંપર મુઝ્ય થયેશે વાપરી બોલ્યો:-
ન ચૈવ મે સ્વં યદ્યો સિ ન વિ દુષ્ટામિતે વધમ્ । કામં સિત્પિં હતોગત્વા જીવ ત્વમનિધો ધિરમ્ ॥
'તું જાળમાં પડ્યો નથી અને તને મારે મારણ નથી. તું તારે સ્વેચ્છાએ તરત જ
અને ધણું જીવ.'

સુમુખ કહે:-
નેવાદમેત્તમિચ્છામિ અઙ્ગચેત્સસ જીવિતા । સચે પંકેન તુદ્ધો સિ મુચ્ચેતં મં ચ મપ્પસ્ય ॥
આ મારો મિત્ર મરે તો મારે જીવતું નથી. તને એકથી તમિ થાય તો તું આને છોડી
દે અને મને ખા.

આરાદ્યપરિણાદેન તુલ્યસ્મા વયસા ડમ્બો । ન સેલામેન જીનસિય મ્પેતેન નિમિત્તા તુવમ્ ॥
'લંબાઈ, પહોળાઈ, હંમર, બધી રીતે અમે જેવ સરખા છીએ. એને સારે મને લેવામાં
તને ખોટ નથી.

મં પુન્યે વગ્ધ પાલેન પચ્છા મુચ્છા દિજાધિપમ્ ॥
મધમ અને પાસે કરીને ખાંધ ને પછી દંસરાજને છોડી દે.

સુતં પૂમકું તેવમાં જાણું ન તાપ્પુ હોય એમ વાપરીનું હૃદય આ સાંભળીને પીગળ્યું,
અને દંસરાજના બધે છોડતો છોડતો તે બોલ્યો:-

ન ચ વે સાદિસા મિત્તા વદ્ધપ્રમિષ યિજ્ઞતિ । યથા સ્વં પંતરદુસ્સ પાણસાધારણો સલ્લો ॥
તારા જેવા મિત્ર ડોકનાજ ભાગમાં દસે, જે મિત્રના દુઃખ જેવું દુઃખ ભોગવવા તરફ હોય.
યો ચ સ્વં સંસારો દેતુ પાણં વજિતુમિચ્છસિ ।

સો વે સહાર્ય મુચ્છામિ હોતુ રાજા તથાગુરો । કામં સિત્પમિતો ગમ્પયા આતિમઙ્ગો ધિરોચ્ચથા ॥
તારા મિત્રને અર્થ પ્રાપ્તિમાત્ર કરવા પછી તું તેવાર છે, એટલે તારા મિત્રને હું છોડું છું.
દંસરાજ તારી સાથે ભણે તરત જાય. ખાઓ, પીઓ ને રાજ કરો.

સુમુખે કહ્યું:-
અયં લુદ્ધક નન્દમ્મુ સહ સવ્વેદિ વાતિમિ । યથાહમઙ્ગનન્દામિ મુત્તં વિસ્યા દિજાધિપમ્ ॥
મરા રાજાને છૂટા બેઠને આજ જેમ હું આનંદિત થયો, તેમ હું વાપરી ! તું તારા પરિ-
વારસહિત આનંદ કર.

(અતઃ ૨૧-૧)

(તા. ૧-૭-૧૯૨૮ ના "નવજીવન"માં લેખક-શ્રી. દેસાઈ વાસણ ગોવિંદજી)

મરણં વા તયા સાદ્ધિં જીવિતં વા તયા વિના । તત્થેવ મરણં સેચ્ચો યજ્જે જીવે તયા વિના ।
તમારી સાથે મરવું, અથવા તમારા વિના જીવવું આ બેમાંથી તમારી સાથે મરી રહેવું
ગમે વધારે પ્રિય તથા સુખકર છે.

નેસ ધમ્મો મહારાજ ચં તં एवं गतं जहे । या गतिं तुहं सा मयहं रुचते विहगधिप ।
આવી દશામાં તમારો ત્યાગ કરવો એ ધર્મ નથી. હે પદિરાજ ! જે તમારી ગતિ એમ
મારી ગતિ થાય એવી મારી અભિલાષા છે.

હંસરાજ:-

फा नु पाशेन बद्धस्स गतिं अज्जा महानसा । सा कथं चेतयानस्स मुत्तस्स तव रुचति ।
હું જાળમાં પડ્યો છું, તે રંધાવા સાર; ખીજ કથી ગતિ થાય? પણ તું તો જુદો છે,
સમજી છે, તને એવી ગતિ કેમ ગમે છે?

कं वा त्वं परस्सं अत्थं मम तुहं च पक्खिम । वातीनं वावसिहानं उभिन्नं जीवितक्खवे ।
તું મારી સાથે કદાચિત્ મરીશ, એમાં તારો અને મારો શું અર્થ સરશે અને આપણે
બેય મરીએ તેથી હંસમાનને શું લાભ?

સુમુખ:-

कथं नु पततं सेट्ठ धम्मो अत्थं न बुद्धसि । धम्मो अपचितो सन्तो अत्थं दासेति पाणिनम् ।
મહારાજ ! ધર્મથી સ્વતંત્ર અર્થ જેવો કેાઇ પદાર્થજ નથી; ધર્મ સેવનારને અર્થ તો એ
મળે આવી મળે છે.

सोहं धम्मं अपेक्खानो धम्मा चत्थं समुद्धितम् । भत्तिं च तयि सम्पस्सं नावकह्मामि जीवितम् ।
ધર્મની મારે અપેક્ષા છે, અને ધર્મથીજ અર્થની ઉત્પત્તિ છે; એટલે તારા ઉપરની મારી
લક્ષિતને કારણુ જીવ દેવો એ તો મારે મન તુચ્છ વાત છે.

अद्धा एसो सतं धम्मो यो मित्तो मित्तमापदे । नच्चजे जीवितस्सापि हेतु धम्ममनुस्सरम् ।
જીવ બચાવવા સાર પણ મિત્રનો આપત્તિમાં ત્યાગ ન કરાય એ સંન્યસનો ધર્મ છે.

હંસરાજ:-

स्वायं धम्मो च ते चिण्णो भत्तिं च विदिता मयि । कामं करस्सु मय्हेतं गच्छेवानुमतो मया ।
તે તારો ધર્મ ઠીક જાળવ્યો. મારા ઉપર તારો સ્નેહ છે તે પણ જાણ્યો. હવે મારે એક
કહ્યું કર, અને અહીંથી જા.

अपि त्वेवं गते काले यं वन्धं वातिनं मया । तया तं बुद्धिसम्पन्नमस्स परम संबुत्तम् ।
સંભવ છે કે જતે દિવસે, તું બુદ્ધિશાળી છે એટલે, તું મારે સ્થાન યથાયોગ્ય પૂરીશ.
આ લબ્ધ સંવાદ આશ્વતો હતો ત્યાં માંદા માણસ પાસે યમરાજ આવે તેમ આ પક્ષીએ
પાસે પારખિ આવી પહોંચ્યો. જુએ છે તો એક જાળમાં પકડાયેલ છે, અને ખીજો છૂટો છે અને
પકડાયેલા મિત્રની ચોક્કી કરે છે. છૂટા હંસને સંબોધીને વાધરીએ કહ્યું:-

यन्नु पासेन महता बद्धो न कुरुते दिशम् । अथ कस्मा अवद्धो त्वं वली पक्खी न गच्छसि ।
‘આ હંસ જાળમાં પડ્યો છે અને લાગતો નથી એ તો જાણે ઠીક. પણ તું તો જુદો છે,
જાળવાન છે, છતાં કેમ લાગતો નથી?

किं नु तायं दिजो हाति मुत्तो बद्धमुपाससि । ओहाय सकुना यन्ति किमेको अवहीयसि ।
હે પક્ષી ! તને શું થાય છે કે જેથી બધા પક્ષી લાગી છૂટ્યા છતાં અને છૂટો હોય
છતાં તું લાગ્યો નથી? અને આ પકડાયેલ પક્ષી પાસે એકલો એકો છે?

સુમુખે ઉત્તર વાળ્યો:-

राजा मे लो दिजामित्र सखा पाणसमो च मे । नेव नं विजहिस्सामि याव कालस्व पर्ययम् ।
હે પક્ષિશત્રુ ! આ મારો રાજા છે અને પ્રાણસમાન પ્રિય સખા છે. એને હું મરણપર્યંત
છોડવાનો નથી.

નિતાસા પણ વધવા માંડી. આ પ્રમાણે હું ત્યાંનો એમ. એ. થયો. ત્યારબાદ મને એમ લાગ્યું કે, નો મારે દિંદુધર્મનો અભ્યાસ આગળ વધારવો હોય અને માથેજ કંઈ મેળવવું હોય તો મારે દિંદુરતાન જવું જોઈએ. તેજ અરસામાં મને ખબર પડી કે, લખનીમાં ડૉ. ચક્રવર્તિ વિદ્યાપીઠ ખોલવાનો વિચાર કરે છે અને તેમને લખવાથી દિંદમાં કંઈ કામ મળી શકે. મેં ડૉ. ચક્રવર્તિ ઉપર મારી અરજ મોકલાવી અને તરતજ તેમનો જવાબ આવ્યો કે, વિદ્યાપીઠમાં અંગ્રેજી સાદિત્વના અધ્યાપકની જગ્યા ખાલી હતી અને મારે તે કામ કરવું હોય તો તે મળી શકશે. બસ, મારે તો એટલુંજ જોઈતું હતું. તેમને લખી જણાવ્યું કે, મને તે જગ્યા ખૂબ ગમશે અને હું તરતજ ત્યાંથી ઉપડ્યો અને લખનીમાં જોડાયો.

લખનીમાં મેં લગભગ ૬૫ વર્ષ સુધી કામ કર્યું. દિંદમાં આવ્યા બાદ હું મારો બધાય ખચત વખત ધાર્મિક અભ્યાસ માટે વાપરતો હતો. ધીમે ધીમે મારું મન શુદ્ધિ તરફથી પાછું વળવા લાગ્યું. મને શુદ્ધતા ચેતાના જીવન તથા ઉપદેશમાં અને આજના શુદ્ધધર્મમાં ફરક લાગ્યો. આજના શુદ્ધો નારિતક લાગ્યા. વળી તેઓ આત્માને પણ માનતા નથી એમ જોયું અને તે ધર્મમાં સંકુચિતતાએ પતપેસારો કરેલો જોયો, તેથી મારું મન યોગ તથા ધ્યાનની દિશામાં વળ્યું. મને એમ યોક્ષસ યદ ગયેલું કે, મારે આ જન્મમાં કંઈક મેળવવું તો જોઈએજ. હા. મુકિત, મોક્ષ, નિર્વાણ—જે કહેા તે. પણ મન કોઈ કહેાણે સ્થિર ચોટે તો ને ? તેથી હું જરા પ્રત્યાયો. પણ પ્રભુએ મારી દયા ખાધી અને મને સાચો રસ્તો જડાવ્યો. તે અરસામાં મારો શ્રી. મશોદા મેવા ઉર્ફે ડૉ. ચક્રવર્તિનાં પત્ની સાથે પરિચય થયો અને તેમણે કહ્યું: “ભલા માણસ! કંઈ પણ મેળવવાનો વિચાર માત્ર છોડી દે. તું તારું બધું પ્રભુચરણે સમર્પણ કરી દે. તું સર્વસ્વનું સમર્પણ કરી દઈશ અને સાચો હોઈશ તો તને બધું મળશે.”

બસ, ત્યારથી હું કૃષ્ણભક્ત થયો. મેં માથ પાસેથી દીક્ષા લીધી. મને તેમની પાસેથી બધું મળ્યું. દીક્ષા એટલે મન તથા કંઈ. આ ભગવાં તો મેં દમણમાં ધારણ કર્યો.

મેં તમને કહ્યું કે હું લખનીમાં લગભગ ૬ વર્ષ રહ્યો. પણ લખનીમાં મુસ્લીમ સંસ્કૃતિ વધુ પ્રમાણમાં હતી અને દિંદુ સંસ્કૃતિ ઓછી હતી. દિંદુ ધર્મના અભ્યાસને અંગે મને દિંદુ સંસ્કૃતિની ભૂખ લાગેલી અને તેથી લખની છોડીને હું બનારસમાં જોડાયો. લાં દોઢ વર્ષ કામ કર્યું. ત્યાં રહેતું મને ખૂબ ગમતું. કાશીમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ સંન્યાસી પણ મળે અને કુટુંબ કુટું માણસો પણ ખરા. ત્યાંની ગંદકી પણ અનિશ્ચય અને સૌથી વધુ ગાસ તો ત્યાંના પંડ્યાઓનો; પણ હું ત્યાં શહેરની બહાર રહેતો. દરરોજ ગંગાજીમાં લગભગ બે માઇલ તરવા જતો અને ગંગાજીના પ્રવાહની મધ્યમાં જઈને દુઝાડો મારતો. તે લાગ દબે અલ્પભોજીમાં મળતો નથી.

કાશીમાં દરિદર બાવા ફરીને એક ઉત્તમ પ્રકારના સંન્યાસી હતા. તે બારે માસ ગંગા-જીમાં એક હોડીમાં રહેતા. તેમના જેવા સંન્યાસીઓ તો બાગ્યેજ દરો. મુર્ષ સામે જોવાનું તપ કરી આંધળા થયેલા. અમે ઘણી વાર તેમના દર્શન જતા. ત્યાં ઘણા માણસો તેમના દર્શન કરવા આવતા; પણ તેમની પાસે જઈને જો કોઈ માણે કે અથવા સપડાક મારે તોપણ તેજ દાસ્ય, અને કોઈ વંદન કરી બેઠ પડે તોપણ તેજ તટસ્થતા.

હા, પણ હું તો તમને કાશી વિદ્યાપીઠની વાત કરતો હતો. ત્યાં પણ હું વધુ વખત રહી શક્યો નહિ. મને આ જનની કેળવણીનો કંઈ કામદો દેખાવો નહિ. મારા સારામાં સારા વિદ્યા-ર્થીઓ લગભગ બધાજ વધીસો થયા છે. તેઓ જાણે છે કે, તે ધંધો ધણો ખરાબ છે, પણ બિચારા બીલું શું કરે ? બી. એ. થાય, એમ. એ. થાય અને બીજું કંઈ ન શકે એટલે વડીલ થાય. અને તેમને અંગ્રેજી સાદિત્વ છંદગીમાં જતાં કામનું ન હતું તેથી હું ત્યાંથી પણ ભાગ્યો. બનારસ હોડનાં પદેશાં હું ત્યાંના આચાર્યશ્રીને મળેલો અને મારો સંન્યાસ લેવાનો વિચાર તેમને રહ્યો; પણ તેમણે તો આજીવન સંન્યાસી વાન કાઢી અને કહ્યું કે, દણુ તો મારે સંન્યાસ લેવાની ચાર છે, કારણ દણુ તો હું જુવાન હતું. પણ જુઓ તો ખરા, માનુસ ૮૦ વર્ષ

સુધી સંસારમાં રમ્યો પચ્યો રહે તો પણ તેને કોઈ આશ્રમધર્મ યાદ દેવરાવવા જાય નહિ અને કોઈ જીવાન આશ્રમધર્મ ત્યજે અને સંન્યાસ લે તો બધા તેને સમજાવવા જાય ! પણ મને લાગ્યું કે, મારો આ વૈરાગ્ય પાછો નબળો તો નહિ પડે ? એટલે ત્યાંથી ઉનાળાની લાંબી રજાઓમાં કોઈને કહ્યા સિવાય અલભેરા આવી ગયો અને ચાહીઆં આવી સંન્યાસ લીધો. તે પછી મેં તે ખાત ત્યાં લખી જણાવ્યું.

પ્ર૦-તમારા માતપિતા ધર્મિક ખરાં કે ?

જ૦-મારા પિતા ધર્મિક છે, પણ કોઈ ખાસ સંપ્રદાયમાં માનતા નથી; પણ મારી માતા તો ક્રીશ્ચિયન સાયન્ટિસ્ટ છે.

પ્ર૦-આ શબ્દપ્રયોગ તો આજેજ સાંભળ્યો.

જ૦-હા, મારી માતા દવા સિવાય રોગ મટાડે છે. જેમ ઇસુખ્રિસ્ત માંદાઓને સાજ કરતા તેમ. તે એક જાતની સિદ્ધિ છે અને ખરેખર તેનાથી ઘણા દર્દીઓને સાજ પળાય છે.

પ્ર૦-હીક, પણ તમે કૃષ્ણભક્ત કેમ થયા તે હજી સમજતું નથી. શુદ્ધને યા ઇસુ ખ્રિસ્તને માની શકાય; કારણ તેમની જીંદગી એટલે સત્ય, અહિંસા વગેરે સિદ્ધાંતો. પણ કૃષ્ણમાં તો એવું કંઈ હું જોઈ શકતો નથી.

જ૦-લાંજ તમે જૂલો છો. તમે ઘોડાની આગળ ગાડી મૂકો છો. સાચું જોતાં માણસ પ્રથમ આવે અને પછી સિદ્ધાંતો. માણસ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે સિદ્ધાંતો ધરે અને તેથી માણસ અને તેનો સ્વભાવ એ બેજ પ્રધાન વસ્તુઓ છે. હું પાપ કે પુણ્ય માનતો નથી. સારી વસ્તુ માણસનો સ્વભાવ અથવા ભાવ છે. મને જો અમુક માણસનો સ્વભાવ ગમે તો પછી તેની બીજી બધી વસ્તુઓ તથા વર્તન તરફ હું બેદરકાર રહું છું. મારે મન તે બધું ગૌણ છે.

પરંતુ કૃષ્ણ એટલે તો શ્રી ભગવાન પોતે. એટલે તમારા પ્રશ્નના જવાબમાં એટલું જ અસ છે કે, હું કૃષ્ણને લજી છું એટલે ભગવાનને લજી છું.

પ્ર૦-તમારા કૃષ્ણ એટલે ભાગવતનાં કૃષ્ણ ?

જ૦-હા, અને ગીતાજીના પણ. સાચું જોતાં ભાગવતમાંથી પણ ગીતાજીનોજ સાર નીકળે છે.

અનેક વિષયો ઉપર વાતો ચાલી. વૈષ્ણવસંપ્રદાયના ભક્તિશૃંગાર ઉપર વાત ચાલતાં તેમણે કહ્યું:

“અને કાગ એ એવી જખરદસ્ત વસ્તુ છે કે જે તે કાષ્ઠમાં આવી જાય તો માણસને ખૂબજ મદદગાર થઈ શકે. અને તેથીજ સ્ત્રીપુરુષના સંબંધને અમે અધર્મ અથવા નિંદ્ર ગણતા નથી; પરંતુ તે શક્તિને વેડી નાખવાને બદલે તેને ઉંચે ચઢાવવાનો પ્રયાસ કરીએ છીએ. તેજ શક્તિ પ્રજુત્યરણે અને તેની સેવામાં સમર્પણ કરવાથી આપણો રસ્તો સહેલો થઈ જાય છે અને તેથી તો વૈષ્ણવો ટીકું કરે છે તે બિપ્લગામી કરે છે.”

ત્યારબાદ મેં તેમને ડેક-ટેનીસ રમવા માટે આમંત્રણ આપ્યું. આ રમત આજકાલ અમને ખૂબ પ્રિય થઈ પડી છે અને સવારસાંજ પડોશીઓ સાથે આ રમત અમે રમ્યા કરીએ છીએ. આ રમતનો ઇતિહાસ આપું ? એકાદ મહિના પહેલ. મિસિસ કૂક ઉર્ફે આનંદમયી મૈયા મારે ત્યાં આવેલાં. અમે તે સમયે ગિલ્ડી દંડા રમતા હતા. ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, તમે બીજી કોઈ સારી રમત રમતા કેમ નથી ? મેં કહ્યું કે, અમારી રમતો સામાન્ય રીતે જનતાની દૃષ્ટિએ પસંદ કરેલી હોય છે. તે તદ્દન બીનખર્ચાળ હોવી જોઈએ, તે દ્વારા એક પાછ પણ વિજ્ઞાપન જવી ન જોઈએ, તે ગામડાંઓમાં પણ રમી શકાય તેવી જોઈએ અને તેમાંથી પૂરતી કસરત મળવી જોઈએ. પછી ભલે તે રમત વિલાયતી હોય કે દેશી. તેની અમને પરવા નથી. અમે તો પરદેશી રમતો પણ ઉપરની શરતોએ રમાય તેવી હોય તો એ ગુજરાતમાં દાખલ કરવા તૈયાર છીએ. તેના જવાબમાં તેમણે ડેક-ટેનીસ રમતાં શીખવાડ્યું. હું ત્યાં આવું ત્યારે આ રમત પ્રત્યક્ષ રમી દેખાડીશ અને જરૂર તમને પસંદ પડશે. શ્રી કૃષ્ણપ્રેમજી સાથે હું બે સપ્તાહ રમ્યો અને ત્યારબાદ વળી પાછા અમે વાત વચ્ચે.

તેમણે પૂછ્યું—અંગ્રેજીમાં વૈજ્ઞાનિક વધુ પ્રમાણમાં છે કેમ મેં અંગ્રેજી છે તે વાનસાની છે ?
જો—બીજા પ્રાણીની કને ખાતર નથી એટલે એ પ્રકારથી તુલના નો કરી શકું નહિ; પણ એટલું જો શક્ય છે, અમારે ત્યાં વૈજ્ઞાનિક ધર્મ દીક્રા પ્રમાણમાં છે, અમારે ત્યાં શુદ્ધાદત્તવાદ છે અને પુણ્યમાર્ગ વધુ પ્રમાણ છે. મારા મારવા પ્રમાણે તો આજના ધર્મમાં કાંઈ મળા ને કોમોડો રજા તે પ્રમાણે સાચો ધર્મ નથી પરંતુ માત્ર આચારજ્ઞ રજા છે.

શ્રીકૃષ્ણપ્રેમ—ના, ના; અંગ્રેજીમાં બહુ પ્રમાણ વધુ છે, અને સાચું કયું ? આખી દુનિયામાં ક્યાંયે દિવસનામાં છે એટલી બહુ નથી અને તેથી તો દિવસ દરમિયાન રહે છે. નહિ તો જુઓ મોસમનો ફાળો.

મુસલમાનો તરેરના મારમાં દિવસમાં જીવી રાખે અને વધે. પરંતુ અંગ્રેજીના રાજ્યમાં તે મંદ થવા માંડે છે. કારણ અંગ્રેજ તે બાજનામાં તદ્દરથ રહે છે અને આ તદ્દરથનાનો ચેપ દિવસમાં બધાને લાગે છે. દિવસોની આ બલની સજ્જતામરી ઉદાસીનતા (પોતાપદ ધનદીપ્તિ) એ ધર્મને વધુ ધાતક છે. હું નારિતકતા સમજી શકું છું, પણ આ બેદરકારી અને અસજ્જતા લાગે છે.
મેં પૂછ્યું—રજામાં તો ધર્મની જરૂર કાઢવાનો પ્રયત્ન થાય છે. ત્યાં તો ધર્મ કેવી પદાર્થ ગણવામાં આવે છે.

જો—હા, તે જીવિ પણ સારી છે. તે રીતે પણ ધર્મ ના પ્રભુત્વ સદૈવ ચિંતન થવા કરે છે. દાખલાતરીકે દિવસપ્રસિદ્ધ. પરંતુ આ ઉદાસીનતા તો વધુ બધાનક છે.

પ્ર—તમારે અંગ્રેજીમાં વૈજ્ઞાનિક બાળવામાં આવે છે કે દાદવામાં ?

મેં કહ્યું—અમારે ત્યાં તો બાળવામાં આવે છે. હું મારું છું કે, બધા દિવસોમાં બાળવાની પ્રથા છે.

જો—ના, બાળના વૈજ્ઞાનિક દાદવામાં આવે છે. તેઓ તો એમ માને છે કે, આ દેશમાં પ્રભુએ લીલા કરી છે એટલે આ દેહ પવિત્ર છે અને તેથી જે દેહમાં પ્રભુએ લીલા કરી છે તે દેહને બાળવાને બદલે તેઓ તેને તુલસી મૂકીને દાદે છે.

દિલીપકુમાર રાંધેને તો તમે બાળો છો ને ? તેણે રામાં રાંધે-ક, મહાત્મા ગાંધી, બર્ટ્રેન્ડ રસેલ, રવીન્દ્રનાથ ટાગોર તમા અરવિંદ થોપ સાથેના વાર્તાલાપો લખી લીધા છે અને હવે તે 'એમએ ધ ષેટ' નામની એક ચોપડી વિશાખતમાં છપાવવા માગે છે. અને તે વાર્તાલાપો અંગ્રેજી બોલવાનું કહ્યું છે. તે દાસમાં પોન્ડીચેરી છે.

મેં પૂછ્યું—તે પોન્ડીચેરી ક્યાંથી ?

જો—થોડા સમયથી તે બાજુ પાસે રહેવા ગયો છે. તેણે પોતાનું સર્વસ્વ આપમને અપી દીધું છે અને ત્યાં સિધ્ધાંતરીકે થોગ શીખવા રહ્યો છે. બાજુ તો જ્યેષ્ઠજી કોઈને મળે છે. ત્યાંના આશ્રમની વ્યવસ્થા થી. થોગ રીશાદના પત્ની કરે છે. અને જુઓ તો ખરા, તે કેવું મુંઝવે મળે દતો ! બાજુએ બિચારાનું માવું બંધ કર્યું છે. તેના માથા ઉપર કોણ મુગ્ધ ન થાય ? પણ હમણાં હમણાં તે ઉરતાદી દબ ઉપર જતો દતો અને તેને અંગે ભાવનું ખુન થતું હતું.

મેં કહ્યું—તમે જૂજતા દશો. દિલીપકુમારનો સ્વભાવ થોગ માટે ન દતો, તે તો કલાકાર છે.

જો—ના બાધ ! ના અને તો સાચે રજા છે. બિચારો હવે છે કે, કોઈ વખત દરિયા કિનારે ફરવા જઈ હું સારે ગાવાની ઉર્મિ આવી જાય છે. થોડું શરૂ કરું છું ત્યાં તો મનાઇ-કુકમ માદ આવે છે. સાચેજ તેના જેવા માટે આ મોટામાં મોટી શિક્ષા ગણાય.

મેં કહ્યું—હું મારું છું કે, આ મનાઇ થોડા સમય મરેજ દશે.

જો—હા, કદાચ સારવાદ તે વધુ દિવ્ય જ્ઞાન માઈ શકે ! તેણે મને ત્યાં આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું છે; પણ મારી પાસે તો મારીબાડનાયે પેસા નથી અને મને તો ચૂક મળી ગયા છે, એટલે ત્યાં જવાની જરૂર પણ નથી. ("પ્રસ્થાન"ના એક અંકમાંથી. બાજવતીનો અક્ષરોરોનો પત્ર)

૧૧૮-બીલ સેવા મંડળ

અમારી પાસે પાંચમો અહેવાલ આવ્યો છે. બીલ બાઇઓની સેવાને માટે વીસ વર્ષ અર્પણ કરવા બંધાયેલા આઠ સ્વપ્નસેવકો શ્રી ૦ હક્ટર બાપાની આગેવાની નીચે તનમનથી કામ કરી રહ્યા છે. મંડળ તરફથી દાહોદ અને ઝાલોદ તાલુકાઓમાં એકંદરે છ આશ્રમો અને આઠ શાળાઓ કાંડવામાં આવ્યાં છે. આશ્રમોમાં પણ શાળાઓ હોય છે. તે ઉપરાંત સુરત જીલ્લાના એક ગામડામાં શાળાને માટે આપવામાં આવે છે તેથી એકંદરે ૧૫ શાળાઓમાં છોકરાં કેળવણી લઇ રહ્યાં છે. બીજાની સ્થિતિ તદ્દન દયાગ્રસ્ત છે. પહેરવેશમાં નાની લંગોટી અને માથે ચીદરડીનું કાળિયું બાંધ્યું હોય છે. ખોરાકમાં મકાઈ, જાંડી, ખાવરો અને ગુજરા દળાને તેની રાખ પીએ છે. કેળવણી તેમને પહોંચી શકી નથી. જે બાઇઓ સ્વનંતરા કે સાંસ્થાનિક સ્વરાજ્યની બાબતમાં ધમપછાડા મારીને બાપલો કરે છે તે બીલ, કેળા કે અંત્યજ બાઇઓની સ્થિતિ ધરાબર સમજે તો તેમને ખ્યાલ આવે કે હજી સ્વરાજ્ય કેટલું દૂર છે. આ પછાત કેમોની સંખ્યા લાખોની નહિ પણ કરોડોથી ગણાય એવી છે અને તેમને તો સામાન્ય જ્ઞાન અને શેટલો જોઈએ છીએ. અજ્ઞાન હોવાને લીધે તેમનામાં ઉચ્ચ પણ નથી અને તેથી દારૂ પીવાનું વ્યસન પાંચ વર્ષની બેઠું છે.

બીલ સેવા મંડળના પ્રમુખ શ્રી. અમૃતલાલ હક્ટરને આપું ગુજરાત પૂજે છે, તેમની પાસે કેટલાક ધણા ઉત્સાહી અને સેવાની તીવ્ર ભાવનાવાળા સેવકો કામ કરી રહ્યા છે. મંડળની શાળાઓમાં કેળવણી મારફત સાથ સંસ્કારો શીખવવામાં આવે છે અને આશ્રમોમાં ખાવાની તથા કપડાંની વ્યવસ્થા તદ્દન મફત રાખી છે. બાઈકને કેળવણીનાં સાધનો પણ મફત આપવાં પડે છે. ધાર્મિક ભાવના ખીસવવા માટે બે મંદિરો બંધાયાં છે અને રામનવમીના મેળા વખતે ધણા બીજાં એકઠા થાય છે ત્યારે બજારો વગેરેથી જ્ઞાનપ્રચાર થાય છે. વૈષ્ણવ મઠદ આપવાને માટે ત્રણ દવાખાનાં કાઢ્યાં છે અને તે ઉપરાંત દરેક આશ્રમમાંથી સામાન્ય તાવ વગેરે રોગોને માટે મફત દવા આપવામાં આવે છે. પછાત કેમોની ઉન્નતિમાં રસ લેનાર દરેક મનુષ્યે આ સંસ્થા જોવી જોઈએ.

બીજો શરીરે કસાયેલા હોય છે. જે કે એમના ખોરાક ધણેજ અપૂરતો હોય છે. પ્રજા શરવીર અને સાહસિક હતી, પણ દાસમાં બહુ ડરભૂ બની મઇ છે. એમને માટે અખાડા કાઢવાની જરૂર છે. એ પ્રતિ દાસમાં લેવાઈ હોય એમ જણાવું નથી અને તેમની આર્થિક સ્થિતિ કુદરે તેને માટે પ્રયાસ નહિ થાય તો ગુજરાતી બે ત્રણ ચોપરી શીખ્યાથી તેમનું જીવન શીટવાતું નથી. એમનામાં માણસાઇનું જ્ઞાન યદ સ્વમાન આવે એવું બજા આવવાની આવશ્યકતા છે. દારૂના વ્યસનમાંથી છૂટવું પણ અપૂરું છે; કારણ કે માથાનું સરકાર ટેકેકાખે પીટાં ખોલીને દારૂની સમગ્ર કરી આપે છે. જ્યારે આપણા ગુજરાતી બાઇઓ સમજશે કે, આવી સંસ્થાઓ મારફત લાખો લોખને જમારી સેવાના છે ત્યારે એક સંસ્થાને જલ્દી અને પંદર શાળાઓને જલ્દી ૧૫૦ થી દાસમાં તો અંગ્રેજ મિસનરીઓ આપણી પછાત કેમોમાં વસીને લાખોને વટલાવીને માણસાઈમાં આવે છે; એટલે અમે દિલગીરી સહી એવાં કામને પણ આવકાર આપીએ છીએ. દિલગીરી એટલેજ કે, આપણી ગુજરાતી જનતા દવાદીન અને જરૂર મઈ મઇ છે; અને જુદા દારૂક માર્ગે અદિસાતું પાલન કરીને ઈશ્વરને તથા પોતાને ઉત્તરવાના નિષ્ફળ પ્રયત્નો કરે છે. જ્યારે જુદા જુદા સંપ્રદાયના દિગ્ગુઓ અને જીનો, ચંદ્રચાંચી તથા સંયુક્તો માંથી ધર્મ સમજના રહ્યાં ત્યારે આજે પછાત ગણતી કેમોની ઉન્નતિ થઈ જશે.

(અંતરજાનના એક અંકમાં લેખક:-ડૉ. સુમન મહેતા)

૧૧૯-રાનીપરજમાં રૅટિયો-૧૯૮૪નું નિવેદન

સુરત જિલ્લો અને નવસારી પ્રાંતમાં એટલે તાપી નદીની ખાણમાં જે પ્રજા જંગલમાં રહે છે તેમની ઉન્નતિને માટે વડોદરાની સરકારે પાંચેક બોર્ડિંગ સ્કૂલો ધણાં વર્ષો થયાં કાઢી છે, અને એક એવી શાળા કન્યાઓને માટે પણ છે. અંગ્રેજ સરકારે માત્ર એકજ બોર્ડિંગ સ્કૂલ ગોડસામાં કાઢી છે. તે ઉપરાંત ખારડોલી સ્વરાજ આશ્રમ સંધે દશ આશ્રમો સ્થાપીને કેળવણી, ખાદ્ય-પ્રચાર, દારૂનિષેધ, વેદનિષેધ વગેરેનાં કામો ઉપાદી લીધાં છે અને આ પુસ્તકમાં ખાદ્યપ્રચારનો અહેવાલ આપ્યો છે. આ આશ્રમો ખારડોલી, મહુવા, માંડવી, વ્યારા એટલા ચાર તાલુકામાં તાખ્યા છે. રાનીપરજમાં માત્ર કાંતનાર નીકળતા નથી, લોકો પોતાના ખેતીના ઉદ્યોગ સાથે દુરસદના વખતમાં રૅટિયો ચલાવે છે અને ધણાં કુટુંબોને બજારમાંથી કાપડ વેચાતું લાવવું પડતું નથી. તેથી કપાસ સંઘરાવવો, કાંતેલા સૂતરનું કપડું બનાવી આપવું એ સ્વયંસેવકાનું કામ છે. વણાટકાન માટે સરભણ અને મઢી આશ્રમોમાં વ્યવસ્થા થઇ છે; પણ હાલમાં ત્યાં અત્યજ વણકરોને રોક્યા છે. હવેથી રાનીપરજે વણતા થઇ જશે એવી ગોઠવણ થઇ છે. આ નિવેદનમાં કેટલાક આંકડા ધણા જણવા જેવા છે. આ વર્ષમાં રાનીપરજે ૫૨૪૦ રતલ સૂતર કાંત્યું હતું. એટલું ધણમાં રાખવાતું છે કે, ખારડોલીની લડતને લીધે આ વર્ષે આંધું કાંતાયું છે-સંવત ૧૯૮૩માં ૮૩૩૯ રતલ તૈયાર થયું હતું. સૂતર ઉત્તરોત્તર સાફ થતું જાય છે.

તાલુકા	ગામો	કુટુંબો	રતલ
ખારડોલી	૨૯	૧૮૧	૧૩૫૯
વ્યારા	૩૬	૨૦૯	૧૩૧૧૧
મહુવા	૩૫	૨૬૩	૨૧૧૧
સોનાગઢ	૧	૧	૬૧
માંડવી-માંગરોળ	૧૭	૫૭	૪૫૧૧
કુલ	૧૧૮	૭૧૧	૫૨૩૯

જે રાનીપરજ વણકરોએ કામ કર્યું છે તેમને માસિક આવક રૂ. ૧૨ થી ૧૯ સુધીની થાય છે. તેની વિગતવાર હકીકત આ નિવેદનમાં આપી છે. ગામડાંની પ્રજાને શહેરમાં વસવા જવું ન પડે અને ખેતીના કામમાં રોકાયેલી ન હોય ત્યારે મદદરૂપ ધંધાતરીકે આ કામ ઉપયોગી અને કમાણીવાળું નીવડ્યું છે.

વેદજીના આશ્રમમાં ઉદ્યોગશાળા કાઢી છે તેમાં ૧૭ વિદ્યાર્થીઓ વણાટકામ શીખે છે. ૨૨ વિદ્યાર્થીઓ કાંતવા અને પિંજવાતું શીખે છે અને પાંચ ભાઈઓ ખારડોલીમાં સુધારી કારખાનામાં શીખે છે. અભ્યાસક્રમ પાંચ વર્ષનો રાખ્યો છે તે છતાં દુકા અભ્યાસ એક વર્ષનો છે. બૌદ્ધિક અને ધાર્મિક શિક્ષણ સવારસાંજ વાર્તા-આપણેથી અપાય છે. વગરભણેલા માટે રાત્રિશાળા છે. બોજનખર્ચ આશ્રમ તરફથી મળે છે તેથી હવેનવા વિદ્યાર્થીઓ દાખલ થઇ શકે તેમ નથી.

(“પ્રસ્થાન”ના એક અંકમાં લેખક:-ડૉ. સુમન્ત મહેતા.)

१२०-महात्मा वेमना का टुंक चरित्र

वेमना पदसे योगी थे, पपात् एवि जने. मनास आन के सभी लोग उनसे परिचित हैं. अपद लोग भी उनके पदों का आधास्यु ज्ञान-साध में प्रयोग करते हैं. आंध्र-देश के सभी विद्यार्थी उनके छोटे और बड़े-सने पदों का अनिवार्य रूप से पद कर उनके प्रति अपनी शक्ति और श्रद्धा प्रदर्शित करते हैं. कन्दोने किसीके पास पदा भी नहीं. कन्दोने है कि योग-पत्र में स्वयं ही कविता उनकी वाणी से जन्म लेती. ऐसे राजवंश में उत्पन्न होने पर भी आप सारे वेमन के छोड़ कर दूसरी हो गये. जैसे त्यागी, योगी और कवि की कथा से दिदीभाषी भाषणों का परिचित कराने की दगे आवश्यक्ता है.

आन्ध्र देश में अंतुर शहर मधुहर है. धरती नगर से बीस दस पर 'होली' नाम का एक स्थान है. जे आज नष्ट-प्राय हो गया है. वहाँ पर वेमना का जन्म सन् १४१२ ईस्वी में हुआ. आन्ध्र देश के यह लोगो में 'शुद्ध' नाम से एक जति है. यह उसी जति के थे.

जन्मपन में उन्होंने कुछ शिक्षा नहीं पाई. स्थानीय राजा के छोटे भाई होने से पूजा भोगविशाल में उपलब्ध होती रहे. उनके एक वेश्या से प्रेम था, जिसके कारण उन्होंने विवाद तक से भी बचकर रह दिया. कितने ही लोगो ने उन्हें समझाया. उनके भाई ने भी बहुत प्रयत्न किया. परंतु निष्फल! आज यह भुक्षमभुक्ष वेश्या के पास आने-जाने लगे. न जाने क्यों उन्हें अपनी लावण में आग्राह्य श्रद्धा थी.

एक बार उन वेश्या ने वेमना की आज्ञा करनी चाही और उन्हें बुला कर कहा-

"प्यारे! तुम मुझे पूजा प्यार करते हो; लेकिन आज तुमसे अपनी एक कामना पूरी करवाना चाहती हूँ. क्या तुम पूरी कर सकते हो?"

"क्यों नहीं? तुम्हारा यह हास कुनिया की सज्जियों का कर तुम्हारे चरणों पर रख सकता है. निश्चय ही कर अपनी धृष्टता जलवाओ."

"सत्य है?"

"हां सत्य है."

"यहाँ की परम-सुंदरी रानी-तुम्हारी लावण जो अजुभूष्य करने पड़नती है, एक बार उन गहनों के पहनने की धृष्टता मुझे जड़न दिनों से है. क्या उन्हें ला कर मुझे दोगे?"

"आवरण."

यह अपनी माता के समान परमपूज्य लावण के पास जा कर अपनी यह धृष्टता कामना किस तरह प्रकट कर सकते थे? तो भी अपनी प्रेमिका की धृष्टता किसी न किसी प्रकार पूरी तो करनी थी. वेमना अपनी लावण के पास जाने की दिव्यता न कर सके. सीधे पर जा कर एक कमरे में पसंग पर आकर बैठ कर बैठ रहे. धरती समय भोजन का वक्त हुआ. सज्जों लोग आ कर बसे गये, लेकिन वेमना न आये. उनकी लावण बहुत धनराश और नीकरी से उनकी भोजन कराई; परंतु पता न लगा. आग्निर, स्वयं ही अपने भद्र में भोजन लेगी तो, वेमना जो कमरे में मिले. लावण ने आश्चर्य में पड़ कर कहा-

"वेमना! तुमने यह क्या किया? सज्जों लोग भोजन कर चूके और तुम यहाँ धस दाखत में पड़े हो! खो, भोजन करा."

"मुझे आज भूख नहीं है."

"क्यों नहीं है?"

"जैसे ही."

"जानाओ तो सही."

"कुछ नहीं, मेरी प्रेमिका वेश्या की एक धृष्टता है, आप इसे पूरी करें तो मैं भोजन करूँगा."

में क्वि का अनुभव ही होय पड़ता है. आकार में बहुत छोटे हैं, परंतु भावों में समुद्र के समान गंभीर हैं. उनके पक्षों से पता लगता है कि उन्हें पारसमणि का पता था; और किन्हीं की है कि पहले उन्होंने जितने रुपये वेमना के लिये भर्षा किये थे वे सब तत्पूज्य नामक इन्हीं के सोने के इल बना कर अपने जाड़े बाध का वापिस दे दिये. एक बार उनके जाड़े बाध पावडी में जा कर न रहे थे, उसी समय रास्ते में एक कूड़ाकरकट के ढेरपर वेमना की सेठे ध्वस्तलन कर रहे थे. यह देख उनके जाड़े बाध रूट-रूट-कर रो पड़े; वेमना की रोते. जाड़े बाध ने पूछा—

“बाध! तुम क्यों रोते हो?”

“मुझे देख कर तुम क्यों रोते हो?”

“जिस लिये कि मैं राज हो कर पावडी में गंदा न रक्ता हूं और तुम मेरे सगे बाध हो कर भी कुत्ते की तरह धस गंदगी के ढेर पर सेठे हो?”

“मैं इस लिये रोता हूं कि तुम्हारी जिस पावडी का पारद कदार उठा कर न रहे हैं, अगले जन्म में उन सब कदारों की पावडियां तुम्हें छाननी पड़ेगी और तब मैं आनंद की अभ्युपनिषद् में भूषणियां लगाता रहूंगा.”

यह सुन कर जाड़े बाध सुपथ्याप सिर नीचा दिये खड़े गये. अंतरे ही उनके वैराग्य की अनेक कथाएं प्रसिद्ध हैं. वह यद्यपि आंध्र थे, फिर भी मद्रास प्रांत के विभिन्न भाषी लोग उनकी भाषा आकर करते हैं. उनके पक्षों का अनुकरण कछ कविगण्य कर चुके हैं.

यद्यपि वेमना पक्षे शिवभक्त थे, किंतु वह वैष्णवों से तनिक भी द्वेष नहीं करते थे. जो लोग धर्म के नाम पर दंग रचते हैं उन्हें यह भूल सुनाते थे. भूर्तिभूल में उनकी विश्वास नहीं था, केवल ज्ञान से ही मुक्ति मिलेगी, यही उनकी धारणा थी. इसी भ्यास से उन्होंने एक अलग पंथ भी बसाया था. लेकिन, अल्प इस पंथवासियों का नामनिर्वाण भी नहीं है. वेमना ने सिध्दों का ये सात नियम जनसाधे थे—

१-बोरी नहीं करना. २-सब प्राणियों पर दया करना. ३-जो कुछ है उसीमें संतुष्ट होना. ४-किसीका हिस न कुमाना. ५-दूसरों का न छेड़ना. ६-कौन छेड़ना. ७-दुनेरा परमात्मा की आराधना करना.

वेमना ने अपने धर्म का प्रचार और योगाभ्यास में आयु का जग जग बिताया था. ६८ बरस की आयु में “कदारपक्षी” नाम के एक गाव में सन् १४८० ईस्वी में श्वेत शुकला नवमी के दिन उन्होंने शरीर छोड़ा. उनके वंशज एक छोटासा घर, भगवत् और पोशाक अमी तक उनकी ही बनवाते हैं. आजकल कछ पढ़े-लिखे लोग और उनके पुनर्निवास “वेमना जयंती” मनाते हैं.

अल्प उनकी कविता के कुछ नमूने होते हैं—

“आलिभाटल विनि अंत हंमुल आसि वेरे पांड वेदि” पांड;
कुल तोडण्डे गारावरीदुना विरय.....वेमा”

अर्थात्, “वेमना” शब्दों का भावो में कल कर (वाचनावस्था) जो अपने काज/भूमिों की छोड़ देता है, पर भूमि है कही केह कुने ही पृथ पक्ष कर मेरवरी नदी पार कर नहना है।”

विरागपुडि गलिन अलिन प्रसन्न भुविमैन नदिपु टोपुन माह
विरागपु अर्द्धि दुस्त्रु नकुनेन विर.....वेमा”

विरा-शुद्धि से जो पुनः प्रपन्न होता है, वे. वे. दोने पर कं ई-कः कं अहं है, नने परपक्ष के भाव”

“हंमुल कपुनं नाल के जेहूँ है नः नः हंमुल अहं वेरे
दुरप्रसद दुःख दुःख वेमः विर.....वेमा”

“જેસે નમક ઔર કપૂર એક હી રંગ કે હૈ” તો લી ઉનકે સ્વાદોં મેં મેદ હોતા હૈ, ઉં તરહ પુરુષોં મેં લી પુણ્યાત્મા ઔર પાપી પુરુષ હોતે હૈ.”

“આયુ તોયુ મેચ્યુ તોનરંગ નજાનિ ભાવ મિચ્ચિ મેચ્યુ પરમ લુખ્યુ પંદિ છુરદ મેચ્યુ પંતીરુ મેચ્યુના વિધિવેમા”

“વેમના ! શુરા આદમી શુરે આદમી કી પ્રશંસા કરતા હૈ, લોભી દિલ ખોલ કર અપ જૈસે કંજૂસ કો પ્યાર કરતા હૈ, જૈસે સુઅર કીચડ કો પ્યાર કરતા હૈ ઔર ઇત્ર કો નહીં પૂંછતા ઇસી પ્રકાર કે અમૂલ્ય નીતિ સે પૂણું પાંચ હબ્બર પઘોં મેં સે યહાં કહાં તક વિષે ?

(“આવણુ-૧૯૮૫ ના ત્યાગસૂત્રિ”માં લેખક:-શ્રી. સીતાપતિ શર્મા)

૧૨૧-તીર્થરૂપ જયકૃષ્ણ ઇંદ્રજી

કચ્છની આ રસહીન ધરામાં મને જયકૃષ્ણ ઇંદ્રજી તીર્થરૂપ લાગ્યા. કચ્છ-કાઠિયાવાડનું વનસ્પતિ ભેગી કરી શાસ્ત્રીય રીતે તેનો પ્રથમ અભ્યાસ કરનાર આ વૃદ્ધ પુરુષ આજ ૮૧ વર્ષે પણ યુવાન જેટલાં આશા અને ઉત્સાહ બતાવે છે. વનસ્પતિમાં તે પ્રભુભજન મુણે છે. ઉગ્ગભૂમિને લીલીછમ બનાવવાનો તેમણે પોરબંદરમાં કરેલો પ્રયાસ, અને કચ્છમાં રેતીના ઢગને વનસ્પતિથી દાખી દઈ કુદરત ઉપર કાણુ મેળવવાનો તેમણે કરેલો અખંતરો એ ખતીલા વૃદ્ધનું નિશ્ચલ કાર્યશક્તિના પૂરાવા છે. કોઈ પણ અંગ્રેજી યુનિવર્સિટીના શિષ્ય થયા વગર જે તેમને પોતાના જીવનમાં મેળચ્યું છે તેથી ચકિત થઈ તેમની વિદ્યા પાસે નમી રહેવાય. આજે તેમને આસંપાસ એક નાની નિશાળ ગોઠવાઈ રહી છે. તેમનામાં ગામંડાની સાદાઈ સાથે શાલતું ઉગ્ગવળ નિરભિમાન છે; વિદ્યાની લહાણી કરવાનો લ્હાવો છે. જ્ઞાનપત્રમાં આહુતિ એ એમનો અથ્યમેધ છે. દેશી રીતે ધોતિયું પહેરી વિજ્ઞાન કેમ સંપાદન થાય તે જયકૃષ્ણ આજ બતાવી રહ્યા છે. આપણે એમને વધારે બાણીએ અને ઓળખીએ એ બહુજ જરૂરનું છે. નિર્ગન વન વગડે ખીચેલો એ આપણો મોંઘેરો છોડ અનિલલહેરે પરિમલ પસારી કરમાઈ જશે અને આપણે ઉંઘતા રહીશું એવી સ્થિતિ આજ છે. ગુજરાતીઓ પ્લેટફોર્મ ઉપરથી ઉશ્કેરાઈ ઉશ્કેરાઈને ધાંડા પાડનારની પૂજા છોડી આવા શાંત જ્ઞાનના ઉપાસકને પૂજે તો રૂડા દિવસ આથે નહિ રહે.

(આપાદ-૧૯૮૫ ના ‘કુમાર’માંના શ્રી. સુરેશ દીક્ષિતના લેખમાંથી)

१२२-ग्राम बालपुर, जिला बिलासपुर (सी. पी.) की ग्राम-सहायक समिति

यह ग्राम भदानदी के तटपर बसा हुआ है, यहाँ के भावपुर सरदार श्रीमन् पं० पुरुषो-त्तमप्रसाद शर्मा की उदारता से यहाँ एक दिन्दी-पाठशाला खोल दी है, वह पाठशाला आज ६० वर्षों से (भावपुर सरदार के पिता और पितामह के दिनों से) चलायत चलती आ रही है, और इस शाला में बच्चों के पाठों में निम्नलिखित शिक्षा दी जाती है, प्रतिवर्ष अनेक छात्र परीक्षा में अच्छी तरह उत्तीर्ण होते हैं।

सन् १९५७ में यहाँ एक 'ग्राम-सहायक-समिति' स्थापित की गई थी, पर उन दिनों समिति के पास एक पैसा भी न था, समितिवालों के हर्षाज से छन दिनों समिति में २००) से छपर नकद और ५० भूँटी धान जमा है, जिसमें प्रतिवर्ष ग्राम के अनाथ बालकों के लिये स्लेट-पुस्तकें भंगाने, गरीबों को उनके दिनों में वस्त्र देने, भूखों को भोजन देने और धर्मार्थ औषधि वितरण करने में १००) तक खर्च हो जाते हैं। समिति में आगदनी का ठाठ मुख्य जरिया न होने पर भी भेती और मुष्टि-शिक्षा द्वारा यथेष्ट आगदनी होती है। समितिवाले भावपुर से या ग्राम के अडे किसान से वार्षिक लगान (जिसे यहाँवाले 'रेज' कहते हैं) के कर कुछ जेत होते हैं और आभीषण भूखों की सदायता से उसमें भेती करते हैं, जिससे प्रतिवर्ष का लगान दे कर भी अच्छी आगदनी होती है। इसी आगदनी से ग्राम के हीन-अनाथों की सेवा और बालकों की शिक्षा का प्रबंध किया जाता है। इसके सिवा भावपुरवालों और भनवान भूखों से 'मुष्टि-शिक्षा' ली ली जाती है, जिसका नियम इस प्रकार है:-

ग्रामवासियों की और भावपुरवालों की हैसियत के अनुसार 'मुष्टि-शिक्षा' के तीन नियम मुख्य हैं:-

(१) उत्तम-जितने कुटुंब नित्य घर में भोजन करे, अत्येक के दिसाज से होना वक्त एक-एक मुष्टि अन्न किसी पात्र में रखे जाये।

(२) मध्यम-अगर दोनों वक्त न रख सकें, तो एक ही वक्त अत्येक व्यक्ति के दिसाज से अन्न रखें।

(३) निकृष्ट-अगर एक वक्त भी अत्येक व्यक्ति के दिसाज से अन्न न रख सकें, तो सभ कुटुंब के लिये दिनभर में दो मुष्टि अन्न रखें।

दर सानवे राज ग्राम-सहायक-समितिवालों के द्वारा यह अन्न घर-घर से भांग कर एकत्रित किया जाता है और इसी अन्न से अनाथों और असहायों की सेवा की जाती है। हमारी यह ग्राम-सहायक-समिति नीचे लिखे नियमों के अनुसार काम करती आ रही है:-

(१) स्वयं अपना खरित और ग्राम के लोगों के खरित की देख-रेख और सुधार।

(२) मीरी, अक्षय-भाषण, परची-गमन, जुआ, मदिरा, तंबाकू और भांस-बक्षण का परित्याग।

(३) ग्राम के अनाथ और गरीबों की सेवा।

(४) रोगी, पावक, दूध और असहाय प्राणियों की रक्षा।

(५) आज में जलते दुबे अथवा पानी में जलते दुबे प्राणियों की रक्षा।

(६) अपने ग्रामवासियों में तथा समाज में अक्षता का प्रचार और पैर-दूर का त्याग।

(७) सरसंधारण के कुल-सुख में संश्लिष्ट हो कर सदायता करना।

(८) ठाठ मेला और धार्मिक कार्यों का प्रबंध तथा देखरेख।

(९) भो-भाना की सेवा और गोवध जप करने का प्रवर्तन करना।

૧૨૩-લોકસેવક સ્વ૦ ડૉ. ઠાકોરલાલ પંડ્યા

“એ સ્વદેશ કાળે કે સ્વધરે, પ્રાણ આણુતિ હરિ; સજની ન ચાલું ઉગરવા.”

મેડા હુદ્દાના સરસવળી મામના એક બાલક વિદ્યાર્થીના જિજ્ઞાસા, અજ્ઞાન અને અના-
રોગ્યમાં સગી પ્રજા જેઈ નિરંતર અરેરાટ રવા કરતો હતો. તેના મામમાં વસતા મુસ્લીમો,
વડીલો અને કોઈકોઈવાર સુધાકાને આવના અધિકારીઓને જોઈ તેને લાગી આવતું કે આ કોઈને
જનતાનાં હુખોએ અસર કરી નથી. દરેક જાણ પોતાના રવાઈપરતું રજા કમાઈ દુનિયા તરફ
આખો બંધ કરી દેતો. એક એનાજ હૃદયમાં સંકલ્પોની જ્વોત વધતી જતી હતી કે ખૂબ વિદ્યા
મેળવવી, ભારે સામર્થ્ય મેળવવું, મદાન વ્યક્તિ થવું; પણ એ વિદ્યા, સામર્થ્ય અને મદતાને
જનસેવાનાંજ સાધનો બનાવવાં અને સ્વભૂમિમાં વિદ્યા તથા આરોગ્યનાં પ્રકાશમય કિરણો ફેલાવવાં.

એના મનમુગ્ધા એ એકલોજ જાણતો. જાણક હકીરલાલની મદત્તકાંડાઓને એ અવરથાએ
પિછાને એવા કોઈ માનમપ્રવીણ શિક્ષકો નહોતા, પણ તેના પિતા રણજીદાસ પંડ્યાએ પુત્રને
આ જમાનામાં મળી શકે તેટલું ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાને વડોદરાની હાઈસ્કૂલમાં મોકલી આપ્યો.
વિદ્યાર્થી અવરથાને એ બધો વખત તેણે જીવનના આદર્શો પોષ્યા હયાં. ૧૯૦૬માં વડોદરા
કોલેજમાંથીજ મુખાઈ યુનિવર્સિટીની બી. એ. ની પરીક્ષા એણે પસાર કરી. એટલા વખતમાં તો
તેમણે આસપાસમાં પોતાના ચારિત્ર્યની સુવાસ ખૂબ ફેલાવી દીધી હતી; એટલે પાસ થનાંજ
વડોદરા હાઈસ્કૂલમાં ૧૫ રૂપિયાના પગારથી શિક્ષક નીમયા.

શિક્ષકનરીકેના જીવનમાં તેમણે વિદ્યાર્થીઓની વચ્ચે પોતાના ચારિત્ર્યને પ્રકાશ નાખવો
શરૂ કર્યો. તેમની સેવાશ્રુતિ અને કાર્યતંત્રપરનાં મદારાજ આવકવાડનું ખ્યાન જેવું, અને એવા
માણસને આગળ લીધા હોય તો વધુ ધસારી કાર્યો થઈ શકે એવા આશયથી તેમને રાજ્યને
અર્થે અમેરિકા મોકલવામાં આવ્યા.

એ દેશમાં રહીને તેમણે સમાજસેવાના માર્ગો અને પદ્ધતિ જોયાં. સમાજસંમદન અને
સુધારણા માટે બહુભાવ અને સેવાની પાઠી દીક્ષા લીધી. ૧૯૧૨માં એમણે ડૉક્ટરની (પી. એચ. ડી.)
માનહરી પદથી મેળવી. યુરોપ-અમેરિકામાં અતિ વિદ્વાનને પણ ડૉક્ટરનું સંબોધન કરવામાં આવે
છે. એ પ્રમાણે તેઓ ડૉ. પંડ્યા યહીને દેશ પાછા આવ્યા અને ૧૯૧૩માં વડોદરા રાજ્યમાં તેમની
નિમણૂક મેડ ટ્રેનિંગ કોલેજના વાઇસ પ્રિન્સિપાલનરીકે થઈ. આ જગ્યાએથી તેમણે પોતાના
જીવનના આદર્શો સિદ્ધ કરવાનો પ્રયાસ શરૂ કરી દીધો. વડોદરામાં સેવામંડળ સ્થાપ્યું અને જન-
સેવાનાં કાર્યો આદર્યાં. ૧૯૧૫ની શરૂઆતમાં તેઓ પાટણની કોલેજના પ્રિન્સિપાલ નીમાયા અને
તે વખતથી પાટણ સહિ તેમનો સંજય શરૂ થયો.

તેમના જીવનની પરિવ્રતતા અને સ્વચ્છતાની છાપ આસપાસ એકદમ પડતી. તેમના વ્યવહાર-
માં પણ દેશદાસ, લોકસેવા અને બહુભાવનો પ્રચલ અખંડ જણાતો. તેમના તેજસ્વી ચારિત્ર્યથી
પાટણના શ્રીમતો પણ તેમના તરફ માન અને નમ્રતા બતાવતા. અખ્યાપકતરીકે પણ તેમનું
કાર્ય બહુ ઉત્તમ કોટિનું હતું. તેની સાક્ષી તેમના હાથ નીચે તાલીમ પામેલો શિક્ષકવર્ગ આજ
પણ પ્રસન્નપૂર્વક આવે છે. આજના વિદ્યાર્થી ઉપરથી શિક્ષકને બોલે કમી કરેલા અને તેને
ચારિત્ર્યના સાચા પાઠ આપવા એ તેમની શિક્ષણપદ્ધતિનાં મુખ્ય અંગ હતાં. દુરસદનો બધો
વખત તે ઉઠા મનન ને અભ્યાસમાંજ માગતા.

ભારે ભારે તે વ્યાખ્યાન આપતા ત્યારે ત્યારે તેમના ચબ્દો હૃદયના બાલો સાથે નીતરતા
અને થોતાઓ. તેમાં મુગ્ધ જની રહેવા. તેમની કાર્યદક્ષતા, સમાજસેવા અને પ્રસન્નતામયો
સ્વભાવથી તેઓ નાનામોટા સોના પ્રિય જની રવા. સમાજસેવામાં જાતની પણ પરવા કર્યો વિના
એ મોઝેર કરી વળતા. તેમને લીધે પાટણની પ્રજામાં નવ જીવન દેખાયું અને પ્રજામાં એકતા આવી.
૧૯૧૬માં પાટણમાં ભવ કર પ્લેગ દાદી નીકળ્યો. હજારો માણસો એ પ્રાણધાનક રોગના
બોજ થવા લાગ્યા. ધામોનો અને સાધનસંપન્ન માણસો તો ગામ છોડી નીકળી ગયા, પણ

ગરીબો મૃત્યુના પંખમાં સપાડાયા હતા. ડૉ. પંડ્યાનું કસ્ટોડિયન વીર હૃદય એ પ્રમુખ સેનાના ખરા સંગ્રામી બની ગયું, અને ખીજ યુવકોને પોતાના સાથમાં મેળવી સેનામાં જોડાઈ ગયા. એકેકર ફરી વળી એમણે હર્દિઓની સારવાર શરૂ કરી, દવાઓ અને દાકતરની માર્ગ દર્શાવવામાં આવી. પોતે અનેક ઘટનામાં જઈને હર્દિઓની ગણી જોયા, તેમને સાંતવન આપવા અને મર્યાદા લેવા માટે છેવટ સુધીના યત્નો કરના. આજ છતાં કેદ મૃત્યુ પામતા તો તેના અધિકારની જ તજવીજ સેવામંડળ મારફત ચક્ર જતી. ઘણી વાર તો પોતે અને સ્મરણને જઈને એ પ્રાપ્ત કરી તેમની આ દિગત ને સેવાથી શીમતાનાં હૃદય પણ પીગળ્યાં અને ઘણાંએ મૃત્યુ દવાઓ તથા તબીબી મદદથી મદદ કરી અને કેટલાક તો સેવામંડળમાં પણ આવીને જોડાયા. ચારેક માસ પછી એકેકર ઉપર હૃદય દર ગયા ત્યારે ડૉ. પંડ્યા પાટણની પ્રજાના હૃદયમાં અધિદેવતા જેવું માન અને સન્માન પામી મૃત્યુ દત્તા. પાટણના ધનાડો તો મની સેવા, સત્યાપરાયણતા અને નિર્ભયતાના પૂર્વ વિશ્વાસથી નાણાંની અવરજા તેમનેજ સોંપવા લાગ્યા.

વર્તે સેવાઓ ઉપરાંત ખાતરી જીવનમાં પણ તેઓ અનેક વિનાશીઓ, ગરીબો અને નિર્યાસિતોને ઊંચ દાન આપતા અને તેમના ગુરુણી તથા સલાહકારનું સ્થાન લેતા. એમનો પૂર્વ પચાસ વર્ષના કારિગારીજ વારસો હતો.

૧૯૧૮ માં ડૉ. પંડ્યાએ સેવાનું કાર્ય કાચી અને સુદટ પાપા ઉપર ગાવાને ઉતારી મુલતી સુવક સંસ્થાની મંદિરમાં પ્રથમ, એ સંગ્રામને માંમે માંમે નિકસાવીને ગરીબોના સેવામંડળી જેવું નેતૃત્વ વધારક કરી કરવાનો તેમનો હેતુ હતો. પ્રજાની સેવામંડળી પ્રત્યક્ષતક લેવી, આજેકર ઉદ્ધારકરો અને દાનપત્રા જેવી હેતુઓની સંગ્રામી અવાજની અને પ્રજામાં મંદિરને સંસ્કારીતવાના પૂર્વ સેવાઓ એ એમના આશયો હતા.

એ સંગ્રામની પહેલાં પ્રસિદ્ધિ કે જેને એક અભ્યાસગ્રંથ વિષયનું, એ અભ્યાસગ્રંથ આજેકર માટે એ સંગ્રામને આજેકર વિદ્યાર્થીનિવાસ, પામતાપાપા તથા બાલપાપા વગેરે સાથે છે, અભ્યાસગ્રંથ એ સંગ્રામના પૂર્વ સંસ્કારનું ને નવારી કેદ સંગ્રામ દાન તો તે આ ડૉ. પંડ્યા અભ્યાસગ્રંથ ને

એ સંગ્રામની પહેલાં પ્રસિદ્ધિ કે જેને એક અભ્યાસગ્રંથ વિષયનું, એ અભ્યાસગ્રંથ આજેકર માટે એ સંગ્રામને આજેકર વિદ્યાર્થીનિવાસ, પામતાપાપા તથા બાલપાપા વગેરે સાથે છે, અભ્યાસગ્રંથ એ સંગ્રામના પૂર્વ સંસ્કારનું ને નવારી કેદ સંગ્રામ દાન તો તે આ ડૉ. પંડ્યા અભ્યાસગ્રંથ ને

એ સંગ્રામની પહેલાં પ્રસિદ્ધિ કે જેને એક અભ્યાસગ્રંથ વિષયનું, એ અભ્યાસગ્રંથ આજેકર માટે એ સંગ્રામને આજેકર વિદ્યાર્થીનિવાસ, પામતાપાપા તથા બાલપાપા વગેરે સાથે છે, અભ્યાસગ્રંથ એ સંગ્રામના પૂર્વ સંસ્કારનું ને નવારી કેદ સંગ્રામ દાન તો તે આ ડૉ. પંડ્યા અભ્યાસગ્રંથ ને

એ સંગ્રામની પહેલાં પ્રસિદ્ધિ કે જેને એક અભ્યાસગ્રંથ વિષયનું, એ અભ્યાસગ્રંથ આજેકર માટે એ સંગ્રામને આજેકર વિદ્યાર્થીનિવાસ, પામતાપાપા તથા બાલપાપા વગેરે સાથે છે, અભ્યાસગ્રંથ એ સંગ્રામના પૂર્વ સંસ્કારનું ને નવારી કેદ સંગ્રામ દાન તો તે આ ડૉ. પંડ્યા અભ્યાસગ્રંથ ને

૧૨૪-તમારો શ્વાસ સુઝાવોદાર છે ?

આપજામાંના ધણાનો શ્વાસ, ઘૂંટણ કષાય છે. જે સ્ત્રી પામે એક દેહને અને કંઈ વાત કરવા મોઢું પામે હમ જમણે ત્યારે તરૂન મેઢું પાવું ખેંચી લાવતો અનુભવ કોને નહિ થયેલો હોય ? જનર મેઢુંકરો અને માટે સ્ત્રીઓના 'શ્વાસ'ના કષાય'માં કેટલી કમનસીબી મળે એના ઉપાયો બનાવતો એક નાનો લેખ લખ્યો છે તેમાંથી ફેરાર સાથે કિયોતી જાત નીચે આપું છું.

પ્રસન્નદાસ શ્વાસ આજુસની પ્રતિબામાં એક કમરો કરે છે અને મોટે શ્વાસે તો એ તંદુરસ્તીનું ચિહ્ન છે. જરાજ શ્વાસ અજુર્જનું ચિહ્ન છે. શરીરે જે મેંક જનનું વંત છે. એ એની જરાજર મંબાજ રાખી દોષ તો મ્મિ એની મેરજ સારી રિવાજમાં રહે છે; પણ અપરમ ખોરાકો, જુદી જુદી જાતના નરે એવા ખોરાકો, જરાજર મારવાનો અમાન અને અકાંતિવાનું આ બધાં એ વંતને કારણે ઊંચી પાટનામાં મોટો ભાજ જન્મે છે.

પણ મોઢામાંથી ફર્મિય મારતી એનું મુખ્ય કારણ તો જંધાનીદોઢી-નદિ પગેલા ખોરાકના જવાને લઈને છે, અને આમાંથી જુદુજ દોઢા જન્મેલા દોષ છે. કેટલીક વખત સમેજમને સખે શ્વાસોઢ્ધીસ ગધાય છે, પણ મોટે ભાગે તો વધવા વા મોખા પ્રમાણમાં આનું મુજ દોઢીજ દોષ છે.

મોટે ભાગે પછું કરીને બધા વખતે આ અજુજમતી પીડામાં સપડામેલો દોષ છે અને દરેકમાં તરતજ માલમ પડે એવાં કારણો પણ દોષ છે. કેટલાકમાં પૂરના પાણીના અભાવે શ્વાસ થાય છે. એ લોકો પૂરતું પાણી પીતા નથી. આને લઈને શરીરનું વંત જરાજર સાફ થતું નથી. શિરાઓમાં ઝેર ભેગું થાય છે અને પરિણામે આંતરત્વયા વાટે સ્ત્રીજા પદાર્થોએ અવવા પડેલા-રથે તે ઝેર બહાર નીકળે છે.

આનું એક ચિહ્ન ઇલ ઉપર ઘરનાગી ગયેલો દોષ એ પણ છે. એની સાથે દોઢી પણ ધણી વખત મંદ થઈ ગયેલી દોષ છે. કમલાગે ધણાને તો આની ખજરજ પડતી નથી. તેમના મિત્રો આનો ઉલ્લેખ કરનાં ગભરાય છે. પોતાનાં ધરનાં માણસો પણ મોટા ભાગે આ પડો નદિ ઉંચે.

તમને જો લાગે કે તમે આ રાજથી પીડાઓ છો તો તમારી પાસેનાને સાચેસાચું કદી દેવાને જણાવો. તમારો શ્વાસ વાસ મારતો દોષ તો તમને ચોખ્ખે ચોખ્ખું જણાવી દેવાનું તેમને કહો, અને પછી તમારી ફરજ છે કે જેના થયેલા ને ઝેરને લઈને આ બધું કષાય ઉત્તું થયું છે એ ઝેરને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરો.

પહેલું તો જાણે પાણી પીવાનો મારો રાખો. ભારેમાં ભારે જરૂર એજ છે. ખોરાક ઓછો કરો, એ પણ જરૂરનું છે. આપણે જોને જાડો ખોરાક કદીએ છીએ એવો ખોરાક ખાઓ. બધી જાતની લીલી ભાજ ખાઓ. આવા વખતે કાચો ખોરાક કે કુદરતે પકાવેલો ખોરાક બહુજ મદદ કરે છે અને અંદરના મંત્રને સાફ રાખવામાં ખૂબ મદદ કરે છે.

સ્ત્રી આવે એવો ખોરાક ખાઓ. મેળવણ કરેલો ખોરાક લેવો બધું કરો, ઘણી જાતની વાનીઓ લેવાનું માંડી વાળો અને જૂખ વિના ખાઓ નહિ. જૂખ વિના ખાવાનું પાપ તો સાધારણ રીતે બધે જન્મે પડે. કસરતની પણ જરૂર તો ખરીજ. એના વિના તમે શરીરને સાફ અને પ્રસન્નદાસ નહિ રાખી શકો. ચાલવાની કસરત બહુ ફાયદો કરે છે. વારે વારે ઊંડા શ્વાસોઢ્ધીસ લ્યો. બને તેટલું ફેંફસાને તાજ દવાથી પૂરેપૂરાં ભરો. ગરમ પાણીથી સાણ સાથે બે ત્રણ વખત નદાવાનું ઠંડા પાણીથી નદાવાનું વગેરે પણ શરીર સાફ કરવામાં ઠીક લાજ જન્મેશે.

એટલે હવે જણાયું દરો કે, એ રાજને દૂર કરવાને માટે મુખ્ય વસ્તુ શરીરના દરેક ભાગને પૂરેપૂરું ચેતન આપવું એ છે. બહારથી અને અંદરથી શરીરને જરાજર સાફ રાખો.

આ સચનાઓનો જો જરાજર અમલ થાય તો પછી શ્વાસોઢ્ધીસ ગધાવાની વાત સ્વપ્ને પણ ન રહે.

(આપાદ-૧૯૮૫ ના 'પ્રસન્ન'માં લખનાર પોપટલાલ પટવારી)

૧૨૫-જેલના રંગમેદની વેદીપર જતીંદ્ર દાસનું વલિદાન

ભગતસિંહ અને બટુકેશ્વર દત્તની શહાદતની આકાંક્ષા હજી પરિપૂર્ણ થઈ નથી; પણ બંગાળની પુણ્યભૂમિમાં ઉગેલું એક સુકુમાર પુણ્ય વિદેશી રાજ્યકર્તાઓની સત્તાની શિશિરે અગ્નિ કરમાવી દીધું છે. જતીંદ્રનાથ દાસનો દેહ માતૃભૂમિની સેવાવેદીપર અર્પણ થયો છે.

વરી ધારાસભામાં એક યુરોપીયન સભ્યે અનશનના માર્ગને બૈરાંગોની યુક્તિતરીકે એળખાવ્યો છે. અસહકારના અહિંસાત્મક માર્ગને પણ ‘નિર્બળતા શસ્ત્ર’ તરીકે ક્યાં નહોતો એળખાવવામાં આવ્યો? નિઃશસ્ત્ર હિંદનું એકેએક કાર્ય ‘આયત્ના જેવું’ છે-એમ ન હોય તો હિંદની વરી ધારાસભામાં એક અંગ્રેજ આવા શબ્દો ‘બોલવાની ધૃષ્ટતાજ કેમ કરી શકે?

કહે છે કે, ટેરેન્સ મેફરિવનીના ઉપવાસને પરિણામે થયેલા સ્વર્ગવાસે આયર્લેન્ડને આઝાદી અપાવી; તો પછી જતીંદ્રની કુરબાની હિંદને સ્વતંત્રતા અપાવશે એમ માનવામાં શી દરકત છે? શહીદોના રક્તથી સિક્ત થયેલી ભૂમિમાં સ્વાતંત્ર્યવૃક્ષ સત્વર ઉગશે અને ફળ આપશે.

શ્રદ્ધા તો આ વાત માનવાનું કહે છે, પણ ૧૯૧૯ માં જલિયાનવાડાની કત્તે આમને આજે દશ દશ વર્ષ વીત્યાં છતાં હિંદની આઝાદી નિકટ આવતી હોય એવું લાગતું નથી...શહીદો સ્વાતંત્ર્યવૃક્ષ પોપવા માટે પોતાનું રક્ત આપે છે, છતાં એ વૃક્ષપર ફળ આવવાનો આધાર તો દેશના લોકોની યોગ્યતાપર હોય છે.

‘ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા’ ઉપદેશ છે કે “અનન્યજનો ત્યાગ કરીને પોતાના શરીરનો કાપ કરનાર માણસ આત્મધાતી છે; અને એના એ કાર્યની પ્રશંસા આત્મદત્યાની પ્રશંસા છે.”

યુદ્ધના મેદાનમાં પડતા સૈનિકો પણ એ દલીલ પ્રમાણે તો આપનાત કરે છે. તો પછી એવા સૈનિકોની યાદમાં સ્મારકો ઉઘાં કરવાં એ શું આત્મદત્યાની પૂજા કરવા જેવું નથી?

પણ એ સૈનિકો ધિટિશ હોય તોજ તેઓ માટે સ્મારકો યોગ્ય ગણાય. ધિટિશોની કુરબાની એ કુરબાની છે; હિંદીઓની કુરબાની આપધાન!

જતીંદ્રના અંતિમ શબ્દો કેટલા હૃદયગ્રાવક છે: “મારી ઉત્તરક્રિયા ધર્મસુરન બંગાળી સદિ પ્રમાણે ન કરતા: હું બંગાળી નથી; હું હિંદી છું.”

એ શબ્દોમાં પ્રાંતીય બેદલાવ જુલો જવાની ઘેરણા છે. પ્રાંતીય અને કોમી બેદલાવેએ હિંદને રાષ્ટ્ર થતું અટકાવ્યું છે-અને જ્યાંસુધી એ બેદલાવ નદિ બૂઝાય ત્યાંસુધી હિંદ રાષ્ટ્ર નહિ થાય; તો પછી સ્વાતંત્ર્યનું તો પૂલવુંજ શું?

આપણી ભાવિ પ્રગતિ-આપણાં આગકોને-નિશાળો અને કોલેજોમાં અંગ્રેજ સૈનિકોની વીરતા સ્વદેશભક્તિનાં હાસ્યાન કરવાનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. કઈ શકે છે કે, જતીંદ્ર જેવા શહીદ વિશે તેઓને શું શીખવવામાં આવશે? જેટલુંક માટે કોલેજર ને શિક્ષકને. ‘ધિંક’ કહો બેદલાવ હજીકો તેઓને કહે છે “જતીંદ્ર દાસ અખાલિર દરે, એનાં વખાણુ થયજ નહિ.”

ત, વધુ સંક્ષેપ્ત તો એ છે કે, જતીંદ્રનું નામ પણ કેઈ કોલેજર કે નિશાળમાં કમ્યુનિકેશનમાં નહિ આવે. સુહાસની શહાદત પણ પાપવર છે ને?

જેઓને હૃદય હે ન-જતીંદ્રની કુરબાનીએ જેઓનાં હૃદય પીરગાવ્યાં હોય એવોજોને એક

પહેનાર સૂચના કરે. એ સદીલુ' સ્મારક જાળવવા માટે શહેર શહેરમાં, ગામેગામમાં એની સ્મારક-મૂર્તિઓ ઉઠી કરા. એની કુરબાનીનું રોજ સ્મરણ થાય એવાં સાધન ગણે ઉપરિચિત કરા.

અદિસાને મહાસલાના ખોલમાં અગરથાન છે. જતીંદ્ર 'લાહોર' 'કાનપુર' કેસ'માં દોષિત છો નથી-અને એથી એ 'કાનપુર'માં એણે ભાગ લઇને દિસાં વાપરી છે એમ તો નજ કહી શકાય. એટલે એની અલિસાત્મક કુરબાનીનું સ્મારક જાળવવામાં મહાસલાને પણ વાંધા ન દોય.

છતાં મહાસલાને જતીંદ્ર દિસાનો પુજારી લાગે, તો એ સંસ્થાની બદાર રહીને પણ હૃદય ધરાવતા લોકોએ જતીંદ્રનાં સ્મારક ઉઠાં કરવાં જોઇએ...જલિયાનવાલા બૂલાઇ જવાય છે...એકે કુરબાની ખૂલી જવાની શક્તિ આ દેશમાં રહેશે ત્યાંસુધી એની આઝાદીની જખના બકવાહ સિવાય ધજા નથી, એમ કોઇ પણ કહી શકશે.

(તા. ૨૨-૬-૧૯૨૬ ના 'બે ધડી મોજ' માં લેખક:-શ્રી મહમદઅલી આગિજ)

૧૨૬-ભારત મેં મિશનરીઓં કી લોકસેવા

પાશ્ચાત્ય દેશોં મેં જદાં જનસમાજ કી સેવા અનેક પ્રકાર સે કરને કી પ્રયત્ન ઇચ્છા હૈ વહાં અનેક પ્રકાર કે મિશન અર્થાત્ સેવા કરને કી સમિતિયાં દેખને ઔર સુનને મેં આતી હૈ. અનાથ બાલકોં કા પાલન-પોષણ કર બડે કરને કા મિશન, અપંગ સ્ત્રીપુરુષોં કે રક્ષણ કરને કા મિશન, અધિાં તથા બદરે જૂઝોં કા શિક્ષા દેને કા મિશન, માતાએં દિન મેં કામ પર જાતી હૈં ઉનકે બાલકોં કો સંસ્કારને કા મિશન, છોટે છોટે બાલકોં સે શક્તિ સે બાદર કામ ન કરાને દેને કા મિશન, બાલકોં કો ધૂમને લે જાને કા મિશન; ઇત્યાદિ અનેક પ્રકાર કે જનસમાજ કે કલ્પનિવારણ કે લિયે મિશનોં કે વિષય મેં હમ સુનતે હૈં. હમારે દેશ મેં બી ઐસી જનસમાજ-ઉપયોગી સંસ્થાએં સ્થાપિત દેને લગી હૈં. ઔર યદી દેશ કે અબુદુલ કા શુભ ચિદ્દન હૈ. અદ્દન જાતિયોં કે લિયે સ્વદેશી સમિતિ કામ કરને લગ જઇ હૈં. દુષ્કાસ આદિ દેવી આપતિયોં કે સમય આપને પરાપકારી પ્રશ્નોં કે માંવ માંવ ઔર ચદર ચદર ધૂમને દુએ દેખા દેવા. શિક્ષા કે લિયે-વિશેષ કર ઔશિક્ષા દેશને કે લિયે કુછ સંસ્થાએં વર્ષોં સે પરિશ્રમ કર રહી હૈં; કિતની હી સંસ્થાઓં કે સજાસદ તો મરજાનત દેશાપકાર કરને કા વન ધારજી કર યથાચરિત દેશદિન કે કાર્ય કર રહે હૈં. યે સજા યાનેં દર્શનનક હૈં, પરંતુ ઇતને સે હી સતિય નહીં હો સકના. અબી યદ માર્ગ બદલ દર ચલતે કા હૈ. અબી તો નગર નગર-માંવ માંવ મેં સામાજિક સેવા કી સંસ્થાએં સ્થાપિત કરની હૈ; અબી પ્રત્યેક સ્થાન પર પ્રાયમિક શિક્ષા, સાર્વજનિક ઔર અનિવાર્ય શિક્ષા કી સંસ્થાએં સ્થાપિત કરની હૈ; અબી તો અપદ ભિયોં કે લિયે મોહલ્લે મોહલ્લે-ગલી ગલી પાસાસાએં બોલતી હૈ; અબી તો જગતોં મેં બસનેવાસે બીચ, કોઇ, સમાજ ઇત્યાદિ જાતિયોં કી રિચતિ સુધારને કે લિયે સંસ્થાએં સ્થાપિત કરની હૈ; અબી તો રોગિયોં કી સેવા કરને મેં આનંદ માનનેવાસે સ્ત્રીપુરુષોં કી આપદમકતા હૈ; અબી તો નીચ જાતિ નક કે રોગિયોં કો દૂંદ દૂંદ કર ઉતરી શુકુપા કરનેવાસે ડાક્ટરોં તથા લેવિશાઓં (નર્સ) કી આવશ્યકતા હૈ; અબી તો મેર મેં તોષા બર બી કામ નહીં દુઆ. અબી તો બદલ કુછ કાર્ય કરના હૈ.

મેં કુછ કાર્યવચ નાસિક ગયા થા. વરા સર્વજનિક નકા ધાર્મિક સંસ્થા કોન કોન સી હૈં યદ પૂછા તો માલુમ દુઆ કિ કોડ સે દુખિન ગેમિયો કા બી એક આશય હૈ. મેને જા કર હિસો દેખા તો બદલ હી આનંદિન દુઆ. મુઝે આનંદ હમ લિયે દુઆ કિ પરાપકાર કે લિયે ઇવન જિનાનેવાસે અનેક પ્રશ્નોં કે પરમેશ્વર દિવન કરના હૈ. એસે એક પ્રશ્નો મેં મેરી જાન પદઆન દુધ. યદ અનુપ્પ જિસો કિ હમ ચિદાન કરને હૈં ન થા. હમો પદસય મેં યદ નીચ વચ્ચે કા માલુમ દેવા થા, પરંતુ હમકા ધાર્મિક ઇવન બદલ હમ કંપ્તી કા

ज्ञात होता था। वह आश्रम की रक्षा करनेवाला पंद्रह रुपये मासिक का एक देशी घसाध था। पाठकवृंद! उसके साथ मैंने प मिनट तक वातावाप किया तो ऐसा भावम हुआ कि वह दैवी प्रकृति का मनुष्य है। साधारण दृष्टि से वह गरीब होने पर भी वह उदार विचारों में अभीर था। आप लोग जैसे संकीर्ण हृदय के न होंगे जो मान लो कि परमात्मा के केवल लिङ्ग ही ध्यारे हैं, और जति के मनुष्य ध्यारे नहीं हैं।

घस आश्रम में कौट रेग से द्युःखित उ मुरुप व ४० स्त्रियों और एक वर्ष की एक लड़ी थी। पुरुष तथा स्त्रियों के रहने के स्थान अलग अलग थे। सणके अलग अलग रहने तथा रसोष करने की कोहरियां थीं, पाउ के नीय में एक छोटा सा जगीया था। स्थान अलुत ही स्त्रो, सुंदर तथा चित्ताकर्षक था। जगीये के एक तरफ पुरुषों का और दूसरी ओर स्त्रियों का अरक-ताल था। कं'पाउंड में एक गिर्न और एक रक्षक का घर था। मैं सायंकाल के समय गया था। उस समय सण लोग लोअन कर के निश्चित बैठे थे। स्त्रियों के अंड में दो स्त्रियों ध्वर के लोअन गा रही थीं और शेष सुन रही थीं। गीतों में घसा मसीह ने क्या क्या कष्ट मनुष्यों के लिये सहें धन पातों का वर्णन था। मैं घसाध न था तथा वह गायन मेरी भातृभाषा में भी न था तो भी उसने मेरे हृदय पर अलुत प्रभाव किया।

आश्रम का रक्षक मुजका सण पाते जाता जाता था। मैंने उसे उस रेग से मुक्त देष कर प्रश्न किया कि 'क्या आपका घस रेग के चोप लगने का लय नहीं है?' उसने उत्तर दिया कि प्रभु के काम में—प्रभु जो सणके अंतःकरण में वास करता है उसकी आत्मापावन में—लय किस पात का? जण मैंने उसकी उदार खुदि का जणान किया तण उसने ललित हो कर कहा कि जण कौध मेरी प्रशंसा करता है तण मेरे मन में अउ उद्वेग होता है। शीघ्रता से यह कह कर वह पुरुषों के साथ प्रार्थना करने के लिये, आत्मा मांग कर, चला गया। अपने देश के सुशिक्षितों में, समाज के नेताओं में, जतियों के अग्रगण्य पुरुषों में औसी नम्रता, औसा सेवाभाव, औसी अल्लेखुदि हो जण तो उस दीन देश के लाज्योदय होने में क्या शंका है!

यह आश्रम किसने जनवाया? किसकी ओर से घसिका प्रणंध होता है? केवल घसाध धर्म प्रसरित करने के ही लिये जनवाया गया है क्या? औसे प्रश्न सहज ही मन में उपन होतें हैं। धन प्रश्नों के उत्तर से ज्ञात होता है कि एक 'मिशन-टु-देपरस' अर्थात् कुष्टरोगियों से संध रचनेवाली एक संस्था है वही घसिका प्रणंध करती है। उसका मुख्य आदि संकाटलैन्ड के ओडिनअरे नामक नगर में है। और दूसरा लंडन तथा उल्सीन नगर में है। उस मिशन के उद्देश्य निम्नलिखित हैं:—

- (क) कुष्ट रेग के रोगियों का घसाध धर्म का उपदेश देना।
- (ख) उनकी असल वेदना कम करने के लिये औषधियों का प्रणंध करना।
- (ग) उनके श्रवन की आवश्यकताओं का पूरा करना।
- (घ) कुष्ट रेग से द्युःखियों के जालकों को उनके माता पिता से पृथक् रख उनका उम रेग के चोप से जयाना।

धन उद्देश्यों का पूरा करने के लिये मिशन की ओर से आश्रम स्थापित कर तथा आन-श्यकतानुसार धन व्यय के लिये दे कर केवल देषलाह ही के लिये दूसरे मिशनों का भी सौंप दते हैं। उस मिशन का सण व्यय ग्रेट ब्रिटेन और आयरलैंड के मुख्य मुख्य नगरों में से तथा अन्य देशों में से अंदा कर काम में लाते हैं। सन् १८१३ धस्वी में घस प्रकार कुल ३.८४,००० लिक्षा मांग कर छट्टे दिये गये थे। घसके सिवाय जिन जिन नगरों में मिशन की संस्थाये हैं वहां के राज्यों की ओर से सहायताश्च १,३६,००० रुपये मिले थे। कुल व्यय ५,४५,००० रुपिया हुआ था। अण हम यह जतवाना चाहते हैं कि घस मिशन की संस्थाये कहां कहां पर हैं? कितने रोगियों का आश्रम देती हैं? कितने रोगियों के जालकों का घस लयकर रेग से जयानी है? पहले घस मिशन का नाम 'दिइस्थान और पूर्व देशों के कुष्टरेग से पीडित रोगियों का मिशन'

कुल आश्रमों की संख्या ५० है, जिनमें कुल ४८५२ रागी अपना कष्टमय जीवन व्यतीत है।

अपने आश्रमों के सिवा अन्य आश्रमों का धन से सहायता देने का भी काम यह मिशन करता है, और इस प्रकार भारतवर्ष और अन्य देशों की उद्द संस्थाओं का सहायता देता है, जिससे ६७००० रागियों का औपधि आदि का प्रबंध होता है। जहाँ-जहाँ के माटुंगा नगर के आश्रम का यह मिशन उद्दं रा. की सहायता देता है। माटुंगा के आश्रम में ३५० रागी रहते हैं। इसका व्यव जहाँ-जहाँ म्यूनिसिपैलिटी और जहाँ-जहाँ सरकार और एक म्यूनिसिपल कमिशनर के अंकनित इंड के व्याज से चलता है।

सन् १८७४ ई० में इस मिशन ने पंजाब प्रांत के अम्बाले नगर में थोड़े से रागियों से यह संस्था आरंभ की थी। आज इस संस्था का स्थापित हुआ ४० वर्ष हो गये। इसका स्थापक वी. जे. ली नाम का एक सहृदय है। यह आज भी वृद्धावस्था में सुप्रिन्टेन्डेन्ट का कार्य करता है। छतना ही नहीं गत वर्ष इसने और इसकी पत्नी ने चीन, जपान, कोरिया, फिलादि देशों में भ्रमण किया था। जिस मनुष्य ने अपने जीवन में छतने भ्रमण परंपरा की संस्था का स्थापित कर विदेशों में इसका प्रसारित किया वह धन्य है।

सन् १९११ की रिपोर्ट से ज्ञात होता है कि समस्त भारतवर्ष में इस राग से पीड़ित रागियों की संख्या १,०८००० थी। यह संख्या हीके संख्या से कुछ कम है। इसका कारण यह है कि लोग इस राग का प्रारंभ में छिपाने का यत्न करते हैं। बीस वर्ष तक के रागियों की संख्या ६२५५ थी और २० से ४० वर्ष तक की अवस्थावालों की संख्या ४२,००० थी। कितने ही लोग तो यह समझते हैं कि यह राग असाध्य है। इससे राकने का केवल एक यही उपाय है कि रागी को जनसमूह से अलग रखना तथा उसका संसर्ग न्यून करना। जहाँ-जहाँ नगरों में जैसे भीज मांगनेवाले रागियों के लिये कानून बन गये हैं; पर वे बहुत नमी से काम में लाये जाते हैं। जैसे रागी स्त्रीपुरुषों की संतानों का उनके मातापिता से पृथक् रखना उचित है। यह राग पैतृक नहीं है, इस लिये जन्मपन ही से आसकों का उनके मातापिता से अलग रक्खा जावे तो संसर्ग-दोष से वह रागी नहीं होगा। ऐसा करने से घर में एक मनुष्य के रागी होने से सज मनुष्य रागी नहीं दिमाघ होगा। इस मिशन की ओर से इस प्रकार ५५० रागी भाषाओं के आलक पृथक् रखे जाते हैं और वे जहाँ-जहाँ कर अपना निर्वाह स्वयं करने लग जाते हैं।

में ध्विर से केवल यही प्रार्थना करता हुआ कि हमारे देश में भी जैसे मनुष्य उत्पन्न हों जे इस प्रकार के रागियों और दुःखियों की सेवा करना अपना कर्तव्य समझे तथा हमारे धनी बाध अपने द्रव्य का जैसे निष्काम सेवा के कार्यों में उपयोग करना सीखें अपने लोभ को समाप्त करता हूँ. :

(“स्वदेशांधव”ना एक अंकमांथी)

* अर्थात् ‘कष्ट में’ इससे हुआ मनुष्यों का दुःख से मुक्त करना, मार्ग से भूले हुए मनुष्यों का मार्ग पर चलाना, भूतों का अपनी राही में से भाग देना, इससे अपना ही हित होता है; क्योंकि विराटप ध्विर के शरीर के हम सब अंग मात्र हैं।

१२७-समाजसेवामां तर्को-भारत में कोटियों की समस्या

जैमला के स्वास्थ्यसमाचार-पत्र में श्री. श्रीशयंर गोस्वामी ने इस संबंध में एक पूर्ण लेख लिखा है। यह रोग जैसा जयानक और दुःसाध्य है, जो किसीसे छिपा नहीं। सर्वसाधारण को इस विषय की जनकारी होने की ज़रूरी आवश्यकता है, जिसमें वे इस रोग की जयानकता का अनुभव कर उसका विस्तार कम करने की ओर ध्यान दें। हम यहाँ पर इस लेख की जननेयोग्य भागें देते हैं। सन् १९११ की भर्तृभयभारी की रिपोर्ट से ज्ञात होता है कि भारत में कुल कोटियों की संख्या १,०६,०४४ है। उसके बाद सन् १९२१ की भर्तृभयभारी में देखा गया कि कुल संख्या बढ़ कर १,०२,५१३ रह गयी। 'द्वैत आदर्श धर्म' साधन ने हिसाब लगा कर बताया है कि भारत की जनसंख्या में प्रत्येक लक्ष अनुषंगों में ३२ कोटी है। वेद में भी कुष्ट-रोग का उल्लेख है। हिंदुओं का विश्वास है कि यह रोग पूर्वजन्म के भद्रापानकी होने का चिह्न है। पाश्चात्य में इसा ने कहा है—'डिप्रेस धी लेपर्स'; ग्रीक-भाषा में 'लेप्र सायड' यर्मे-रोग के सूचक 'टराय' शब्द के जड़ने प्रयुक्त होता था। आरिस्टोटल (अरिस्टो) ने छठी सन् से ३४५ वर्ष पूर्व कुष्ट-रोग का वर्णन किया है, और गैलन (८० अ. बी.) जर्मनी में इस व्याधि के होने की बात लिखी है। पुरातन के जननेवाले पंडितों का कहना है कि यह रोग आफ्रिका से यूरप में और बाद में अमेरिका में फैला है। सारे ब्रिटिश साम्राज्य में ३० लाख कोटी हैं। उनमें दो लाख के लगभग भारत में, ८ लाख के लगभग अंग्रेजों के अधिकृत आफ्रिका के प्रदेशों में और बाकी सिंध, मारिशस, इण्डो-आस्ट्रेलिया में हैं। समग्र छत्तिस में केवल ५० कोटी हैं। सन् १९२० में आस्ट्रेलिया में ६७ आदमी इस रोग से पीड़ित पाये गये थे। नॉर्वे में कुल १४० थे। संयुक्त इस-साम्राज्य में ३,००० से अधिक न थे। सभसे अधिक कोटी शायद स्पेन में ही हैं। वहाँ की सन् १९०४ की भर्तृभयभारी के अनुसार वहाँ पर २२ कोटी थे और हमारे भारत में २ लाख हैं। सन् १९२१ में प्रत्येक लाख आदमियों में जर्मों में ७४, आसाम में ५६, मध्यप्रदेश में ५०, मद्रास में ३७, गुजरात में ३६, बंगाल में ३३; बिहार में ३२, ५० पी० में २७, पंजाब और हिंदी में ११ और पश्चिमोत्तर सीमा-प्रांत में ६ कोटियों का औसत था। यह तो दुःखी ब्रिटिश-भारत का हिसाब; अन्य देशों राज्यों का हिसाब नीम्नो—प्रत्येक लाख आदमियों में 'हॉलैंड' में ५१, 'डेन्मार्क' में ४८, 'डार्मी' में ४६, 'डेन्मार्क' में ३४, 'नार्वे' में २१, 'आसियर' में १५, 'सुइडन' में ५, 'राजपूताना' और 'अल्बेन' में ४ राजियों का औसत है। प्रयोज्यकरण (सिमीगेशन), चिकित्सा और रोग के प्रसार का रोकने (प्रिरेस्ट और इनवेस्टेशन) की व्यवस्था होने से इस रोग की ग्राह्य होती है। सन् १८६०-६५ में दवाय ६५-मुंज (दवाय आधुनिक) में श्री हॉलर में ११ कोटी थे, लेकिन 'ब्रिटेन' जनता में अत्यंत कम होने का इस यह दुःखी कि सन् १९११-१५ में श्री हॉलर में ३ ही आदमी कोटी रह गये हैं। भारत में अगर २ लाख कोटी हैं यह मान लिया जाय तो उनमें केवल ६००० की ही चिकित्सा की व्यवस्था हो रही है। सभ मिलाकर भारत में ७३ बीसी संख्या है, जिनमें कोटियों की चिकित्सा हो रही है। और, उनमें केवल ७,३११ ही रोगी हैं। नीचे कभी संख्याओं का हिमांश दिया गया है—

भारत चिकित्सा-आयुध राजियों की संख्या			अन्य चिकित्सा-आयुध राजियों की संख्या		
५० पी०	१४	८०२	मद्रास	११	६७०
बिहार-उड़ीसा	६	१,३२२	जर्मों	४	५५६
गुजरात	३	१४६	आसाम	३	१६
मध्यप्रदेश	६	१३७३	पंजाब	५	४३१
पंजाब	१४	१,०६१			

अन्य राजियों की संख्या के देवने भारत में कुष्ट-चिकित्सा के आनंद बढ़ाने का है।

(“मार्गदर्शिका” के अंक ५६५)

૧૨૮-બાહ્યલોકો પ્રચાર-“કામ કરવું” તે આનુંજ નામ!

પાંચમાં ‘વિશ્વિકા એન્ડ ટ્રેડિંગ બાંધખાતો સોસાયટી’ નામની એક પ્રાણી સંસ્થા છે. તેનો વિશ્વ વ્યવિષ્ટ અમલ ન્યૂ લંડન શીખ દેશમાં બાંધખાતો પ્રચાર કરવાનો છે. ભારમાં તેનો ૧૨૦ એ અમેરિકા પ્રદેશ રખે છે. તે ઉપરથી તેના વિરાટ આગોચન વિષે પાણું જાણવાનું મળે છે. બાંધખાતો પરિચય માટે તેની ટેકરીક વિગત અહીં રજૂ કર્યો છીએ.

આ સંસ્થાનાં સંસ્થાપના સન ૧૮૮૫માં થયેલી. ત્યારથી તેણે બાંધખાતની ૩૪,૫૦,૦૦,૦૦૦ મૂલ્ય ખાતોને પ્રવિષ્ટ કરી છે. અમેરિકા ઉપરથી જાણાય છે કે, આ સંસ્થા દલે ૫૬૬ લાખઓમાં બાંધખાતો પ્રવિષ્ટ કરવા પામી છે. તેમાં તેના બાંધ બાંધના અનુવાદોનો વધારો તો છેલ્લા બાર માસમાં થયેલો છે. તેમના અનુવિષયમાં આપણા બાંધખાતની સંખ્યા ૧૩૭ અને નવા બાંધખાતની ૧૩૮ છે. તેની નવી અવસ્થાઓમાં ત્રણ આફ્રિકા માટે છે; ઇરીઝી, ચાલી અને ઉમ્બન્ડ; બે યુરોપવાસીઓ ઇર્લેન્ડ અને ડરબેરીઅન-ને માટે; એક દક્ષિણસુદ્રના ફોરોરિડા ટાપુઓને માટે; એક ચીનના મોસ નામના આર્દિનિવાસીઓ માટે અને એક દક્ષિણઅમેરિકાના મહૂચી નામના દરિયાને માટે છે.

ઈરીઝી અને ચાલી બાંધઓ આફ્રિકા અને નાયજેરિયાના પ્રદેશમાં બોલાય છે. એ દેશમાં સૌ ઉપર તો બાંધઓ છે. ઉમ્બન્ડ અગોલામાં બોલાય છે. આ બન્દુ-બાંધ છે. લટવેલીઅન બાંધ બોલનારા લટવિયાના દક્ષિણપૂર્વ ભાગમાં રહે છે. તેમની સંખ્યા ૭ લાખ છે. મહૂચી બાંધ બ્રિટિશ ગિયાનામાં બોલાય છે.

બાંધખાત અથવા તેના અમુક ભાગોના અનુવાદ અંગ્રેજી સામ્રાજ્યમાં બોલાતી ૩૬૬ લાખ-ઓમાં થઇ ચુક્યા છે. તેનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે:—યૂરોપ ૯, એશિયા ૧૪, ભારતવર્ષ ૧૦૨, આફ્રિકા ૧૪૩, અમેરિકા ૨૫ અને ઑસ્ટ્રેલિયા અને ઓશાનિયા ૭૨. બાંધખાતના વર્ષમાં ૮૫, ૪૦, ૯૦૧ પ્રતો છપાઈ. તેમાં ૭,૦૦,૦૦૦ યૂરોપનાં લિન્ન લિન્ન લેટીન રાષ્ટ્રોમાં, ૧,૭૮,૦૦૦ મધ્ય યૂરોપની જર્મન અને સ્લાવ જાતિઓમાં; ૨,૧૧,૦૦૦ દક્ષિણપૂર્વના યૂરોપમાં, ૨,૬૬,૦૦૦ દક્ષિણઅમેરિકામાં, ૩,૫૦,૦૦૦ કેનેડા અને ન્યૂફાઉન્ડલેન્ડમાં, ૯,૦૨,૦૦૦ ભારત અને લંકામાં, ૮,૧૨,૦૦૦ જાપાન સામ્રાજ્યમાં અને ૧૦,૦૦,૦૦૦ ચીનમાં પ્રચારવામાં આવી છે. સોવિયટ પ્રજાસત્તાકનાં દ્વાર આ સંસ્થા માટે બંધ રહ્યાં છે. યુદ્ધ પહેલાં ૫ લાખ પ્રત રશિયામાં વેચાઈ હતી. પરંતુ ૧૯૨૩ માં રશિયન બાંધખાતી માત્ર ૧૮૦૦ પ્રતો ઉત્તરપૂર્વની યૂરોપીયન એજન્સીમાં વેચાઈ હતી. રશિયામાં પ્રવેશ કરવાના તેમના સઘળા પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા છે.

આ સંસ્થાનાં પુસ્તકોનું મૂલ્ય પડતર પ્રમાણે નક્કી નથી હોતું. લોકો જેટલું મૂલ્ય આપી શકે તેમ હોય તેટલું તેનું મૂલ્ય લેવાય છે. ગોસ્પેલની એક ચોપડી ભારતવર્ષમાં અર્ધો પેન્સમાં મળશે અને એજ ચીનમાં ૧ પેનીમાં. જ્યાં નગદ મૂલ્ય મળતું નથી ત્યાં તેના બદલામાં કાંઈ વસ્તુ લેવાય છે. કારિયામાં ગોસ્પેલની એક ચોપડીની કિંમત તેનાથી બેવડા અનાજ જેટલી ગણાતી હતી. એક બીજા માણસે તેને બટાટાને બદલે લીધી હતી. એક બટાટાને બદલે એક ચોપડી અપાઈ હતી. ભારતવર્ષમાં એક ઇંડાને બદલે પણ એક ચોપડી અપાય છે અને હજારો પ્રતો મફત પણ વહેંચાય છે.

જગતમાં બાંધખાતના પ્રચારકાર્યના એક ભાગનુંજ આ વર્ણન છે. ખરેખર આનેજ “કામ કરવું” કહેવાય છે.

(“સરસ્વતી” ના એક અંકમાંથી)

१२९-काहिरिस्तान में अब भी आर्य लोग ही रहते हैं.

काहिरिस्तान का देश अफ़ग़ानिस्तान और मिरास के बीच में स्थित है. सांख्यिकीय और जनसंख्या आंकड़े तथा ७० और ७१.३० देशांतर के बीच का आरा प्रदेश काहिरिस्तान. इसका क्षेत्रफल प्रायः ५००० वर्ग मील है. इस प्रदेश के उत्तर में अफ़ग़ानिस्तान, पूर्व में मिरास, दक्षिण-पश्चिम में आस अफ़ग़ानिस्तान है. काहिरिस्तान की सभी नदियों का पानी काश्मीर नदी में पड़ जाता है. काश्मीर नदी अधिक प्रसिद्ध है, जो अरांड्र के पास नदी में मिल जाती है. इसे इसे पहाड़ धन नदियों की धारियों का अलग करते हैं. जितने दूर काहिरिस्तान का अफ़ग़ानिस्तान से मिलता है वे सभ्य तीन मील में अधिक ही होते हैं. मिरास की ओर जानेवाली सड़कों का कुछ काम इसे दूर से हो कर चलना पड़ता है. ये दूर की सड़कों के दिनों में अरब से जैसे धिर मत है कि काहिरिस्तान प्रायः यारों और से धिर जाता है. यमोभीटर १७ अंश हो जाता है; पर काहिरिस्तान का दृश्य आज ही मनोहर रहता है.

कुछ काम इसे दाव जंगली जंगल और सिंदूर के पेड़ों से ढके रहते हैं. अफ़ग़ानिस्तान, अरब, सभ्य आदि देशों के पेड़ बहुत हैं. ये पेड़ गांवों और सड़कों पर सभ्य ढकीं मिलते हैं. ५००० से ६००० फुट की उंचाई तक देवदार के पेड़ पाये जाते हैं. अधिक उंचाई (१७००० फुट) पर जंगली जाड़, कूलदार पौधे और घास की अधिकता है.

काहिरि लोग आर्य हैं. (उनका 'काहिर' नाम मुरखीय विज्ञेताओं ने रखा है.) यारों तरफ से इसका भी दुनियां से धिर होने पर ही वे सुसंस्कृत नदीं जने. काहिरि लोग प्रायः सिर मुड़ाये रहते हैं, पर उनकी बोली बड़ी होती है. अरब कोष उनकी आदमी सुसंस्कृत हो जाने के बाद काहिरि अपने पुराने धर्म में आना चाहते तो इसे तब तक बोली रहने का अधिकार नदीं होता है, जब तक वह युद्ध में ऐसे सुसंस्कृत का भार न उठावे. उनकी स्त्रियां भी बड़ी मनोरंजक होती हैं. वे अपने सिर के लंबे बालों का लंबा रहती हैं. काहिरि लोग अपने कुटुंब के लोगों का बहुत प्यार करते और उनमें पर दया रहते हैं. उनकी पहरियां और गाये उनकी घरों से आती हैं. ये लोग जो वीर होते हैं. उनकी भाषायातुरी देव्य कर दंग रह जाती पड़ता है; और जो तीन की टोमियां शत्रु के गांवों में निरंतर हो कर युद्ध जाती हैं और शत्रु का भार कर अपनी पहाड़ियों पर लौट आती हैं.

ये लोग देव, पितर, भूर्ति और ऋषि-मुनियों का मानते हैं. ये लोग लकड़ी की भूर्तियां बनाते हैं. उनके मंदिर जो विशाल होते हैं. मंदिर दर गांव में होते हैं. काहिरि लोगों का सामाजिक संगठन आज पड़ा है. अपने समाज का प्रबंध करने के लिये वे दर साल एक संरक्षक का चुनते हैं. इसका सहायता देने के लिये १२ सदस्यों की पंचायत होती है. जो आदमी संरक्षक चुना जाता है उसकी आरा से सिंघास का जल किसानों के मिलता. अक्सर काशी पानी रहता है और सिंघास में मुस्लिम नदीं पड़ती है; पर जिस साल काम अरब पड़ती है और भीष्म शत्रु युद्ध और अरब होती है, उस साल जगड़ा हो जाने का दर रहता है, पर संरक्षक सभ्य धनधन हीक हीक कर देता है. उरीर ही नदियों की अरम्भत भी करता है. उरीर का इसका काम यह है कि समय से पहले कोष अफ़ग़ानिस्तान और अरब आदि देशों का न तोड़ने पावे. इस नियम का लक्ष्य करनेवालों का यह काम रहता है. देव्य अतिथि और इसका काम इस दंड से मुक्त लिये जा सकते हैं. यारपर योरी के भास से ७ युवा अधिक लुभमाना करता है. दत्तारे का दैनिकीय की सभ्य ही जाती है और इसकी सारी लयदाद चल कर ही जाती है. अरब दोनों तरफ के लोगों ने एक एक कल किया हो तो वे एक पशु ही लगी रहते हैं और दोनों अफ़ग़ानिस्तान अपने अपने अंग्रेजों का भूत में इजाते हैं. इस प्रकार उनमें सुख करा दी जाती है. इस प्रथा से काहिरिस्तान में प्यार की दत्ता नदीं

होने पाती है। अगर पहातों की तरफ झूत का गढ़वा झूत से ही लिया जाता तो काश्मिरों का वंश कभी का नष्ट हो गया होता, जैसे उत्तरदायी सरपंच के चुने जाने पर लोग जरी जुमी बनाते हैं और दावत उठाते हैं। सरपंच पुरोहित का भी काम करता है।

काश्मिर लोग अदर के कपड़े पहनते हैं। उनका पाजामा छोटा और ढीला होता है। यदि कुरता न भी हुआ तो वे उसके ऊपर अकरी की भाँव का कोट ही पहन लेते हैं। अक्सर वे सिर झुका रखते हैं और किसी उत्सव में बाहर जाने पर ही पूरे कपड़े पहनते हैं। वे लोग सरहद्दी का वीरता से मुकाबला करते हैं। अरब पर नौ पाँव ही चलते हैं, उनकी स्त्रियाँ भी सीधे सादे कपड़े पहनती हैं, वे गल्लत दिनों तक एक ही कपड़ा पहने रहती हैं। इसी त्रिणे उनके कपड़े अक्सर फटे और भँवे होते हैं। यहाँ के लोगों का मुख्य भोजन गन्ना है। वैसे वे जै, गेहूँ और मकई भी उगाते हैं। लिन लिन-न उयाधपर लिन-न लिन-न ऋतु में होती होती है। उनके हल वजन में हलके होते हैं। स्त्रियाँ उन्हें अपने कंधों पर आसानी से ले जाती हैं। यहाँ की गाँवों और अकरीयों की सुंदर होती है; पर लोडें घतनी अच्छी नहीं होतीं। वे लोग अपने देश से हल हिसावर को लेजा करते हैं। यहाँ के सभी लोग धनुष-बाण, लाथा और उनके चलाने में यतुर होते हैं। यही कारण है कि सभ्य और से दुश्मनों से घिरे होने पर भी स्वाधीन रह सके हैं।

(“विश्वमित्र”ना एक अंकमांशी)

१३०-प्राचीन हिंदू-धर्म के मिशनरियों का प्रचारकार्य

कहा जाता है कि सम्राट् अशोक के समय में ५०,००० बौद्ध-मिशनरी पृथ्वी पर सर्वत्र भारत के धर्म का प्रचार करने के लिये भारत से गये। इन प्रचारकों के अदभ्य उत्साह का ही हल यह हुआ कि पृथ्वी पर के अनेक दूर देशों में भारत के धर्म का अच्छा प्रभाव पड़ा। चीन, जपान और एशिया में भारत के दर्शनशास्त्रों का पूर्ण प्रभाव देखा जाता है। मध्य एशिया और कैस्पिया में भी हिंदुओं का अधिकांश प्रभाव है। पैग़ेरटाघन के ऐट्रिया-नामक स्थान में भी अशोक के स्तंभ और शिलालेख मिले हैं। इसके भी अनेक कारण पाये गये हैं कि इसाध-मत पर हिंदूधर्म की गहरी छाप पड़ी है। ग्रीकों ने हिंदुओं के संसर्ग में आ कर उनके अद्भुत से लावों को अदृष्ट किया था। यहाँ तक कि प्लेटो का रिपब्लिक भी हिंदुओं के विचारों की छाया से आवी नहीं है। चीन-देश में पिछिन की लाधुमिरी में सान दग्वर भूत भारतीय ग्रंथ और उनके अनुवाद भी हैं। पृथ्वीभर में सर्वत्र एक समय हिंदू-सभ्यता कुछ-न-कुछ फैल गई थी। इसके अद्भुत प्रभाव इस समय मिल रहे हैं। यह सग पृथ्वीभर प्रचारकों के परिश्रम का ही सुफल है; किंतु इस समय तो दिनों के देश से भारतीयों का ही उपदेश देने का दर-दूर के धर्मोपदेशक पधारते हैं !

x

x

x

x

(“माधुरी”ना एक अंकमांशी)

૧૩૧-અત્યારે પણ હિંદનું ગૌરવ સજીવન કરવા પ્રચારકો મોકલવાની જરૂર

આજે પૂર્વના દેશોના સંગઠનની બહુ વાતો ચાલુ છે. એશિયાનાં સર્વ રાજ્યોનો એક સંઘ સ્થાપવાની ભાવના પણ પ્રચલિત થઈ છે; એ જરૂર ઇચ્છવાનું છે. એવો આદર્શ આપણા અસલના દિંદોઓએ પણ રાખ્યો હતો અને ભૂતકાળની ખોટી શક્તિની ધૂનમાં તથાઈ ન જઈએ તે પણ એટલું તો કબૂલ કરવું જોઈએ કે આપણા પૂર્વજોએ એ આદર્શને અનુભવમાં મૂકવાનો માર્ગ પણ તૈયાર કર્યો હતો.

બૃહદ્ હિંદ

આપણે બૃહદ્ હિંદના નામથી ધણા જૂના કાળથી વાકેફ છીએ. ઇ. સ. ની બારમી સદી પહેલાં એશિયાના ધણા ભાગોમાં હિંદુ રાજ્યો રચાયાં હતાં. એમાંનાં મુખ્ય, થી વિજય, યવ-દીપ, કમ્બોજદેશ અને ચંપા રાજ્ય હતાં. આ રાજ્યોને આજે આપણે અનુક્રમે, સુમાત્રા જાવા, કમ્બોડિયા અને આનમ કહીએ છીએ. આ ઉપરાંત આજે સિયામ નામથી ઓળખાતા દેશમાં મુળોદય અને લવપુરી નામનાં રાજ્યો પણ તે યુગના હિંદુઓ તરફથી સ્થાપવામાં આવ્યાં હતાં.

ઇ. સ. ૬૦ ના પહેલા સૈકાની શરૂઆતથી હિંદી વેપારી અને ધર્મપ્રચારકોએ આ રાજ્યોમાં વસવાટ કરવા માંડ્યો હતો. તેઓ એ દેશોમાં વસાવેને માર્ગ પહોંચ્યા હતા અને ઇ. સ. ૬૦ ની બીજી સદી ખાસ ચાલુ તે પહેલાં તો તેમણે ત્યાં સંસ્થાઓ પણ સ્થાપી દીધી હતી. આ દેશો-વિષે લખનાં પ્રસિદ્ધ ગ્રીક ભૂગોળશાસ્ત્રી ટોલેમી તેમને બૃહદ્ હિંદનું નામ આપે છે અને આજે પણ ધણા ભૂગોળશાસ્ત્રીઓ તેમને "વિશાળ હિંદ"ના નામથી ઓળખે છે.

હિંદની અસલી કારીગરી

આ દેશોના હિંદી સંસ્થાનવાસીઓ લગભગ એક હજાર વર્ષ સુધી ત્યાં સમૃદ્ધ રીતે રહ્યા, પણ પછીથી માનુષ્યમિત્રી બદલ ન મળવાથી તેમની પડતી થવા માંડી અને તેઓ મૂળ વતનીઓ સાથે ભેળાઈ ગયા. આમ છતાં તેમના સંસ્કારોની નહિ બૃહદ્ એવી છાપ તો ત્યાં રહીજ. આજે પણ ત્યાંની ભવ્ય હિંદી કળાનાં રહ્યાં સહ્યાં સ્મરણે તે કાળના હિંદીઓની અપૂર્વ સુદ્ધિ અને મહત્તાની સાબ પૂરે છે. આ કળાને નષ્ટ થતી ભટકાવવા, રચ અને ફેર પુરાતત્ત્વશાસ્ત્રીઓ બગીરથ પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે.

બૃહદ્ હિંદનો વિસ્તાર

બૃહદ્ હિંદની આ વ્યાખ્યા પૂર્વવર્તમાન તથા દીબેટ, ચીન અને જાપાનને પણ કંઈક અંશે કાઢી પાડી શકાય. જે વખતે સુમાત્રા વગેરે ભાગો તરફ હિંદો સંસ્કૃતિના બીજ વેવનાં હતાં તેજ સમયકરમિયાન, બીજા સાદસિક હિંદીઓ આ દેશોમાં પણ જઈને વસ્યા હતા. તેમણે આશા-નીમ્નાનથી ચીનની દિવાસો સુધી મધ્યએશિયાના વેપારી માર્ગો નજીક હિંદો સંસ્થાઓ સ્થાપ્યાં હતાં. અલગત, એ સંસ્કૃતિ પરદેશી દુઃખ-ખેડોએ નષ્ટ કરી છે, છતાં તેની નિશાનીએ પરવડાયેલ પુરાતત્ત્વશાસ્ત્રીઓ રબે રજુના પ્રદેશમાંથી પ્રકાશમાં લાવ્યાં હતાં છે. આવી કાંપખોળના અર્થમાં હિંદો સંસ્કારો પોતાનો શાંતિ આપ્યા છે, પણ તેથી હિંદને કે હાલુ જનનો સંધિ સામ મળી નથી.

હિંદ અને ચીન વચ્ચેના સંબંધ

ચીનમાં પણ હિંદીઓએ કદાચ કામ કર્યું હતા. આ દેશમાં સંસ્થાન સ્થાપવાનો મુદ્દા હોતો થયોજ ન હતો, કારણ કે હોંગ્કો બહુ સુવેળા હતા. પરંતુ હાલ ધર્મના દબાવે અલગ મંત્રો સંસ્કૃત પુસ્તકો સાથે ચીન રહ્યા હતા અને કે પુસ્તકો ચીનના લોકોની બાંધમાં જ રહી તેમણે ચીનમાં તેને પ્રચાર કર્યો હતો. એ રજામાં જ રહી કદા પછી હિંદની પડતી કદા થતાં બધે પડ્યું, છતાં આજે પણ ચીનના ધર્મગ્રંથોમાં આપણા બાપદાદા સ્મરણ થયાં નહીં પડે છે.

સંગઠન માટે પડેલું કાર્ય

પૂર્વના દેશોના એકાજ માટે હિંદીઓ કામ કરે છે અને આ બધું હિંદીઓનાં વાતે આપણી

આચાર્ય, ખરી યાચ છે, જે સંગ્રહન અસહનના વિદ્યેની પાત્રિ ઉપર રચાયેલો મંત્રણ છે, જેમાં વસ્તુ સંકેત નથી. આજે આપણા દેશમાં અશુભિ આવા છે. આપણે સુદૃઢરૂઢિ આપણે પુનઃ સુદૃઢરૂઢિ મારા મારા મારા છે. આ વાપને આપણી પાત્રિ રૂઢિ મે છે કે, જુદાકાળના આપણે કે સુદૃઢરૂઢિ રૂઢિ ને પાત્ર મેચરવું જોઈએ. સંચિપાત્રના આત્ર દેશમાં આપણા વસતના પાત્રમાં પાત્રી રૂઢિનાં ચિત્રનાં સચું ચિત્ર આપણે પ્રત્ર અપણ રૂઢિ કરવું જોઈએ. જેનાથી આપણા પેત્રનાં વેત્રનાં રૂઢિ રૂઢિ વિદ્યાન અત્રે, અને મે રૂઢિને રૂઢિનાં ઉત્રનાં તેત્રનાં પેત્રનાં મારા

महर्षिणा प्रचारितं मातृसंघानि ज्ञेयं

સા. જી. દેસાઈના હાથે લેખિત છે. અવન પિંડ, સરકુચિની રંગાયેલી મગજ પત્રો કે જેના અમાન્યમતના મેળાને આપવું છે. આમલકરે આપના, અંખા, બાવીટલા, રિપામ, કવિનીય કે જેથી હાથ પાડે અમાન્યમતના પત્રો જેના પાંચે છે અને પિંડુ નવેસીઆની પુત્ર કરે છે. જે કિલ્લો મારાઈના મેળામાં જાય તેમજ આ મેળામાં મેળામાં મેળા તે જે આપના સંજોગોમાં આપણી જે રંગ પેટ, કાંઈ જે, આ પિંડના સંજોગોમાં આ મેળામાં મેળામાં આપી એક-૪ મળતા સંજોગો પૂર્વે આપના - આપના મેળામાં આપણી મેળામાં.

1941

[illegible][illegible][illegible]

1944-1945

[illegible][illegible][illegible]

7. The Commission has been informed that the Government of the Republic of the Philippines has agreed to accept the findings and recommendations of the Commission's report on the human rights situation in the Philippines, and to take the necessary steps to implement them.

१३३-श्रीकृष्णार्चनी अथवा गोकुलआठम

हे अपने हे अपने आ गयो-आठमी ही वह भुक्तमयी निधि आ गयो, निमग्न आया मेरे
हरेडों आगे टकराई लयाय दुध था। अपने के हृदय में अज्ञात का अनंत मोत कमलनेवाली;
सोनेवाले के हृदय में ज्ञान का अक्षय सागर का प्रभवस्थित करनेवाला; संभार की सत्ताओं का
आ से अक्षयित होनेवाले सभारी होने का आगत होनेवाला; मेरे आगे के अनामोद-निमित्त
नाथ होनेवाली; अत्याचार, अत्याचारी, अमुक्त-अतृप्त मानने के हृदय में अक्षय पेटा करनेवाली;
शान्त, शिष्ट और सत्य-स्वभाव प्रवर्तनों के आशा की अक्षय वन्द नाथी मुनानेवाली और
अत्याचारपीडित आत्माओं के हृदय में उनके नाथक्यों के सुभाषनमन का सुन्दर दवा
मुनानेवाली पावन निधि आ गयो। आदर्शविहारी की वरी अविहारी रात आकर फिर अपने
साथ दमनेवाले वर का मुनानी-उन द्वापर युग की-समस्त पूर्वस्मृतियों का सफेद सिले आ गयो।

यह सत्य कुछ आशा भी है; पर वसुदेव कहाँ है? जिना वसुदेव के पासदेव के आगे? कहाँ आया? जिना वसुदेव के हीन इस अधकारपूर्ण सुमिश्र दानि का वेद कर, वसुन्दा
की अभाप-अन्यासि के पार करने का है। इस देवकी-जन्मा आता, जो उस अनंत तेजस्वी
सिद्ध के गर्भ में धारण करे, जो अपने आद्यपक्ष से अक्षय से अक्षय दानियों का दसते-
दसते संसार कर दसते, जो अपने तानयस से सारे संसार का अक्षय विद्रिप्त कर दे, जो अपने
मनोवस से हृदय से हृदय अवसरोपर भी तनिक विचलित न हो, आगे-से-आगे दिनों में
भी जिसके अक्षय पर भद्र-अक्षय मुक्तान विराजते रहे, जो अनंत आत्मपक्ष की वंशी गान,
त्रिभुवन के अपनी मुहूर्त में कर से और जो अपने अक्षय तेज से सदस्यो सुखों का आनंद कर दे?

नहीं; न वह वसुदेव है न देवकी! तब फिर किस गिरते पर दम अगवान् का आने के
सिले रहे? किस भुक्त से दम अगवान् का अक्षय सेने के सिले सुझाये? जगत्क दम
वसुदेव होने का पैयार नहीं होता; जगत्क दम स्वयं अक्षय अत्याचारों का सदन करते दुष्ट
सर्वान्तःकरण से सभरत अत्याचार-अनाचार और व्यभिचारों का अंत होने के अक्षिप्तवापी
नहीं होता; जगत्क दम सभरत पापाचरणों का निराकरण करने के अक्षय नहीं होता और
अपने उस प्रयास में दम अपने आपका न्यायावर नहीं कर देते; जगत्क दम अपने नियत
कर्म के सिले हृदय संकल्प का लोह-वर्म धारण नहीं करते और जगत्क हमारी भाता और
अक्षिप्तों में से अक्षय भीदेवकी की तरफ संसार से सभरत अत्याचारों का मुहूर्त कराने का भीका
नहीं होता, तजतक अगवान् का सुझाने का-उन्हे अवतरित होने के सिले करने का-हमें कुछ
भी अक्षय नहीं है हमारा सारा कर्तव्य अनुपदेशन के सभान है।

जगत्क दम सभे हृदय से अगवान् का नहीं सुकारते, जगत्क अपने अक्षय वसुदेव
देवकी का-सा अनोखाय पैदा नहीं करते; जगत्क दम अपने कर्तव्य-कर्मों के पूर्ण कर अगवान्
दृष्ट्य की आकांक्षा का पावन नहीं करते, तजतक बाण सिर पीटने, राने-घेने, निजगिडाने
और छटपटाने से भी वे अवतरित नहीं होते; तजतक हमारी सारी आर्थनाओं और अनु-
नय-विनय भौतिक ही सभारी जगत्की-आन्तरिक नहीं।

दम सत्य उनही आशा का पावन न करे; और यह, कि देवस आते जाना कर, प्रसा-
म-अभारम कर-रा-पीट कर, उन्हे सुधा से-यह सर्वथा असंभव है। कोरी आत जानने से
अगवान् नहीं आ सकते। वे कोष प्रसाध-पसंद राग तो है नहीं, जो हमारे अनोखाय
और आक्ष-भौतिक आचरण के वेद का न जाने और हमारी आर्थनाओंपर पिछल जाये।
वे तो अन्तर्यामी हैं, हमारे अन्तरतम अक्षय के जाने-जाने का दस उन्हे आक्षय है। हमारी कोष
भी आत उनसे छिपी नहीं है।

यदि दम वारतय में उनके आदेशों का पावन करे; उनके जानने पक्ष का अनुसरण करे;

१३५-भगवान् कृष्ण से प्रार्थना

श्रीकृष्ण ! आपकी शीलामूर्ति, जिस पर आपने वनों विहार किया था, कंस-केशी आदि
जनेक नर-पिशाचों तथा आततायियों का जघ किया था, आपने जाल-हीडा और पुष्प-दीला
से जिसे कभी नंदन-दानन और स्वर्ग से भी बंद कर जना दिया था, आज नरक-घोर नरक
की सहा हो रही है; आपकी पावन पुनित जन्मभूमि जिसमें आपने जल और किरारः
परीक्षा व्यतीत किया था, जिसकी पवित्र रज्जु का आप अपनी गलक पर बराते थे-दाँ, जिसे
आप स्वर्ग से भी अधिक समजते और सम्मान देते थे-आज पराधीनता, स्वार्थपरता,
अत्याचार, अन्याय और न जाने क्या-क्या, कितने-कितने, और कैसे-कैसे जमानक, अभानुषिक
जैव-हृदयहीन पापों, तथा शृंखलित हस्तों और काँटों का केंद्र बन रही है। हाय ! वह पवित्र भूमि
जिसे आप माता ! माता ! ! संशोधित करते थे, विदेशियों द्वारा पदसिन्धु-पूरी तरङ्ग पदसिन्धु-
हो रही है, काँटों की पवित्र धारा जिसमें आप जलक्रीडा करते हुये कभी यकने नदीं थे,
आपके विभाग में जाती और सिर धुनती रही, और आज भी न जाने शायद आपकी ही
'पुष्प स्मृति में'-पुष्प प्रतीक्षा में' वह किसी प्रकार सिसि-सिसि कर धरा लुब्ध-शीघ्र
आवरण का पट्टन कर ली, लुब्ध हो ! हाय ! आपके पवित्र शिखा और अक्षय प्रकाश की
प्राप्ति का हीडारथक और उसकी बंद हथनी अवस्था ! ! उह ! देखा नदीं जता, हृदय दुःख
से जल उठता है, भरोसा कर नद जता है !

भगवन् ! आप दुष्ट-दल-दलन थे ! असुरनिकंदन थे ! आपने दुष्टों का दमन किया था।
दुर्गों और असुराचार्यों की रक्षा की थी, राज्यों का प्रज का सेवक बनना सिखाया था।
आप गरीबों के सखा साथी और सदायक थे। धर्मात्माओं के रक्षक और पतितों के उद्धारक
थे। आपसे साधु-भट्टाचार्यों का संकट नहीं देखा जाता था। आप देवियों का अपमान होता
हुआ नदीं सुन सकते थे। परंतु आज-धरा नभ सख्यता के युग में-कारतव्य में लगे कुछ,
और ऐसा कुछ हो रहा है, धरा साक्षात् में असंभनता का नये नम ताउन हो रहा है, वह
की क्या आपकी जताना होगा ? जलसाया नदीं जल सक्तता, दम नदीं जलसा सकते !

संजनों की रक्षा, देवियों का मान, सत्य और न्याय की प्रतिष्ठा का कोष साधन नदीं
रहा। साधन ही नदीं, आप ही हमारे धिये कोष रवान-कोष भूमि की ओरी नदीं रही, जहाँ
दम भंड कर या भंड हो कर ही आपने दुःख के धिये जगर-स्वयं गिर से, मनमाना दिव जोष
कर-रो सों, और अपनी राना सुना कर आपकी दवाभन कर सों। हमारा अलगा-हिरना,
उठना-जैना, जोषना-आलना तब सही संकट में है दम जही है, हमारी इया जेज-जाने
के जमानक कंधों से ला अधिक आत्मीय और अयम है। असुर लोग राज हो कर-रानापी
जन कर-दमों पीडा देने हैं, सगाते हैं और दमों करावने तथा आद करने तक, नदीं देने।
हा ! कितनी विवसता है ! दम क्या करे ? दम क्या है दम आपके सनन-निजतन-दीर-
सागर-मुनने की आने हैं, पर वह है कदा ? वह दम नदीं जतने। किसी सागर में दमों
रैष-सया नदीं दिभाध पडती। हा, हुआ जमजमवाले जलज-अया तो मन-नम अवयव
रहितन होनी है ! प्रजे, अज आप का दमे दिन-रिये, दमों जगदये दम या करे ? दम
आत्मविरहन है। दमों मान नदीं है दम विरुद हो गये हैं विरहाय ही पराधीनता,
हासना जैव विवसता ने दमों कदा हा नदीं रकपा है ! आत्म-मोर, आत्म-निमान, आत्म-
हर्षन तब आत्मविप्लास हा हास हो गया है दमे अपने स्वयं हा जैवदम जल नदीं रहा
है। आप दमों नुल्लि प्रदान हर्षजय। दमों अपने स्वयं है देजने-पदमानने ही मेधापुद्धि
और विवेक-हर्षा हर्षजे। आपके नाम ने हमने जनिजने साधु-भट्टाचार्य भट्ट है, परंतु
आपका बंदर्ष स्वयं जतनेवक, आपका सन्या भान दिजनेवाम, सन्ये विरुद और

उनके कार्यों के आदर्श मानें; उनपर चलने की चेष्टा करें और तब उनसे अपनी सहायता के लिये प्रार्थना करें; तो कष्ट कारण नहीं, कि वे हमारी करुणायें सर्वे अंतःकरणों में पुकार के न सुनें।

अतएव आवश्यकता है, हमें उन कर्मों के करने की, जिनसे लगवान का आना संभव हो; केवल जपानी जमाने से-केवल आध्यात्मिकों से-काम नहीं चल सकता। हमें वस्तु-जनना होगा, देवकी जनना होगा, अत्याचार-अनाचारों और व्यक्तियों का अंत करने के लिये अपना सर्वस्व अर्पण कर देने का तैयार होना पड़ेगा, तभी हम लगवान के पा सकेंगे।

(“दिदृपय”ना अत्रलेखनी)

१३४-आश्चर्यकारक माहितीओ

नंगा-धड़ंग-धर्म-आदिष्टिया और जर्मनी में नंगों के सङ्ग्रह में एक लाभ से अधिक स्त्रीपुरुष संमिलित हो चुके हैं। इस धर्म के प्रवर्तक की प्रतिज्ञा है कि, वह समस्त मनुष्यों के जिनमें पुलिस भी शामिल है, नंगा रहने के सङ्घर्ष की सीमा में ले आवेगे। कदां के आध्यात्मिकारिणी श्रीमती मेयो महाशया? नये अपने सभ्य पड़ोसियों की ओर भी तो हमें! भारतवर्ष तो अहनाम दिया ही जाता है, परंतु यूरोप क्या इस असभ्यता में भारतवर्ष से कुछ कदम आगे नहीं बढ़ गया है?

विवाहप्रथा—तिथत (तिणेत) में विवाहप्रथाओं तीन प्रकार की हैं। १-एक पुरुष का एक स्त्री के साथ, २-एक पुरुष का अनेक स्त्रियों के साथ, ३-एक स्त्री का अनेक पुरुषों के साथ। तीसरी प्रथा बहुत प्रचलित है। जिस परिवार का बड़ा भाई विवाह कर लेता है तो उसकी पत्नी को छोटे भाई भी पत्नी रूप में ग्रहण कर लेते हैं। परंतु यदि छोटा भाई विवाह करे, तो बड़ा भाई जैसा नहीं करता।

वनस्पति दूध—अमेरिका की मेस-युनिवर्सिटी के प्रोफेसर सैम्युअल जे० रेड्ड हाथ में मध्य अमेरिका के मेडीमावा नामक देश में गये थे। वहां उन्होंने देखा कि एक प्रकार के पेड़ का रस देहने और स्वाद में शिखरुण गाय के दूध के समान होता है। वहां के निवासी इस दूध को काशी में डाल कर और इसी प्रकार माथूली तौर से बोझोंपरान्त पिया करते हैं। यह वनस्पति का दूध साधारण दूध की भांति दूध भी बहुत जल्द जाता है।

वृक्षों में नवीन समतल—राज्य गुंगरपुर के कतिपय ग्रामों में वृक्षों ने शहर जगमाना प्रारंभ किया है। पहले जूय जल की आंधी बनी जिससे मरवा, तेदे, जूजर आदि वृक्षों के पत्ते जमीन पर गिर गये। इन पत्तों पर एक प्रकार की सड़े हुए पपड़ी जंध गंध है, जो कष्ट-हार सड़े हुए सा दिग्भाष पड़ता है और अपने पर शहर का सा स्वाद भिजता है। इन पपड़ी पत्ते के सीधी ओर ली है, दूसरे ओर नहीं। इसी विशेष लक्षण की में यह प्रक्रिया नहीं बल्कि वरन् कुछ भी तब पपड़ीदार पत्त दिग्भाष पड़ते हैं। सुषे वृक्ष पत्तों पर ही सीधी पपड़ी लगी हुई है। इसे पत्तों पर जैसा नहीं हुआ। इसका कारण अज्ञात है।

आसमान की आवाज और आंगरे—यूरोप की अपनी आकाशचरणी अंतरिक्ष अन्वेषिकों के लिये प्रसिद्ध है। आज इन समस्तकर्मों हमारा तो की बुनी इन पर आस आगे अंगरे जलते हैं, जहां रह कर लोग सन्निभ आम्ब छान सा आनंद उठाते हैं।

विश्व आस-रे-कुछ लोग प्रयोग विचारों के विचारों की नजर के हैं। इनमें प्रयोग कर कर उनके नारे हम वस्तु करने थे। आज आस-रे की मजबूती में हम पतल के मजबूत कि विश्व पुनः जलता हुआ है वा नया। (गुप्त-१६२६८८: “सन्निभ”)

[illegible]

उनके कार्यों का आदर्श मानें; उनपर चलने की चेष्टा करें और तब उनसे अपनी सहायता के लिये प्रार्थना करें; तो कुछ कारण नहीं, कि वे हमारी कृष्ण ओषध सन्धे अंतःकरण की पुकार का न सुनें।

अतएव आवश्यकता है, हमें उन कर्मों का करने की, जिनसे लगवान का आना संभव हो; केवल जपानी जमाअर्थ से-केवल आल्पाङ्गणों से-काम नहीं चल सकता। हमें वसुधैव कुटुम्बकम् होना, देवकी जनना होना, अत्याचार-अनाचारों और व्यक्तियों का अंत करने के लिये अपनी सर्वशक्ति अर्पण कर देने का तैयार होना पड़ेगा, तभी हम लगवान का पा सकेंगे।

(“विद्वद्भ्यः”ना अग्रलेखमांथी)

१३४-आश्चर्यकारक माहितीओ

नंगा-धडंगा-धर्म-आदिष्टा और जगती में नंगों के मजदूरों में एक लाख से अधिक स्त्रीपुरुष संगठित हो चुके हैं। इस धर्म के प्रवर्तक की प्रतिज्ञा है कि, वह समस्त मनुष्यों का जिनमें पुलिस भी शामिल है, नंगा रहने के सद्धर्म की सीमा में ले आवेगा। कहाँ है आलस्यकारिणी श्रीमती गेयो मदाशया? नये अपने सभ्य पड़ोसियों की ओर भी तो देखें! भारतवर्ष तो अदनाम दिया ही जाता है, परंतु यूरोप क्या इस असभ्यता में भारतवर्ष से कुछ कदम आगे नहीं बढ़ गया है?

विवाहप्रथा—तिथत (तिणेत) में विवाहप्रथाओं तीन प्रकार की हैं। १-एक पुरुष का एक स्त्री के साथ, २-एक पुरुष का अनेक स्त्रियों के साथ, ३-एक स्त्री का अनेक पुरुषों के साथ। तीसरी प्रथा बहुत प्रचलित है। जिस परिवार का बड़ा भाग विवाह कर लेता है तो उसकी पत्नी को छोटे भाग भी पत्नी रूप में ग्रहण कर लेते हैं। परंतु यदि छोटा भाग विवाह करे, तो बड़ा भाग औसा नहीं करता।

वनस्पति हूध—अमेरिका की मेल्-युनिवर्सिटी के प्रोफेसर सैम्युअल जे० रेड्ड हाथ में मध्य अमेरिका के ग्वेटीमाला नामक देश में गये थे। वहाँ उन्होंने देखा कि एक प्रकार के पेड़ का रस देने और स्वाद में थिलकुल गाय के दूध के समान होता है। वहाँ के निवासी इस दूध को काशी में डाल कर और इसी प्रकार सामूझी तौर से बोझोनापरान्त पिया करते हैं। यह वनस्पति का दूध साधारण दूध की भांति दूट भी बहुत जल्द जाता है।

वृक्षों में नवीन समुदाय—राज्य इंगरपुर के कतिपय आंगों में वृक्षों ने शकर भरसाना प्रारंभ किया है। पहले जूज जेर की आंधी यही जिससे मलवा, तेंद, गूजर आदि दरजतों के पत्ते जमीन पर गिर गये। उन पत्तों पर एक प्रकार की सड़े पपड़ी अंध गंध है, जो कृष्ण-हार सड़े जरा सा दिमाग पड़ता है और अपने पर शकर का सा स्वाद मिलता है। यह पपड़ी पत्ते के सीधी ओर ली है, दूसरे ओर नहीं। किसी विशेष लूलांग ली में यह प्रक्रिया नहीं दुध, वरन् कुछ भी तब पपड़ीदार पत्त दिमाग पड़ते हैं। सुमे दुध पत्तों पर ली यीनी पपड़ी यही दुध है। इसे पत्तों पर औसा नहीं हुआ। इसका कारण अज्ञात है।

आसमान की आग और अंगले-न्यूयॉर्क अपनी आकाशरश्मी अदृशकाल अट्टालिकाओं के लिये प्रसिद्ध है। आज इन गगनचुम्बी भगारतों की खुशी छत पर आग और अंगले अनाये जाते हैं, जहाँ रड कर लोग शांतिमय आभ्य ज्वन सा आनंद उठाते हैं।

विभिन्न ओक्स-रे-कुछ लोग प्राचीन चित्रकारों के चित्रों की नकल कर के, उन्हें प्राचीन कल कर उनके गहरे दाम वसुध करते थे। अब ओक्स-रे की सहायता से यह पता पुरातन चल जायगा कि चित्र पुराना बना हुआ है या नया।

(जून-१९२८ना “सर्वदेशिक”मांथी)

१३५-भगवान् कृष्ण से प्रार्थना

हीनामय ! आपकी लीलाभूमि, जिस पर आपने वर्षों विहार किया था, कैसे-कैसी आदि
अनेक नर-पिशायो तथा आततायियों का जन्म किया था, अपने नाश-हीन और पुष्प-लीला
से जिन्हें कभी नष्टन-क्षान्न और स्वर्ग से भी गद कर बना दिया था, आज नरक-घोर नरक
की सहा हो रही है : आपकी पावन पुनित जन्मभूमि जिसमें आपने नात्म और किशोरा-
वस्था धृतीत किया था, जिसकी पवित्र रज को आप अपनी मस्तक पर अदाते थे-हाँ, जिसे
आप स्वर्ग से भी अधिक संयुक्त और सम्मान देते थे-आज पराधीनता, स्वारथपरता,
आत्माचार, अन्याय और न जाने क्या-क्या, कितने-कितने, और कैसे-कैसे अपमानक, आध्यात्मिक
अपमान, दुःखदीन पापों, तथा घृणित क्रूरों और डांडों का डेढ़ बन रही है। हाय ! वह पवित्र भूमि
जिसे आप माना जाता !! संभावित करते थे, विदेशियों द्वारा पदप्रतिष्ठन-जुड़ी तरफ पदप्रतिष्ठन-
हो रही है। कालिंदा की पवित्र धारा जिसमें आप जलस्वीकृत करते हुए कभी यज्ञ के नदी थी,
आपके विशेष में जाती और फिर धूनी होती, और अब भी न जाने शायद आपकी ही
पुष्प स्मृति में-पुष्प प्रतीक्षा में वह किसी प्रकार सिंसिंह-सिंसिंह कर हँस उठे-शीथुं
अवस्था को पहुँच कर जो, उ रहो है ! हाय ! आपके पवित्र लीला और अक्षय प्रकाश की
प्राप्ति का हीनारथ्य और इसकी यह दृष्टीय अवस्था!! उह ! देखा नहीं जाता, कुछ दुःख
से जब कहना है, भरोसा कर रहे जाना है !

मगरन! आप कुछ-हल-हलन थे! असुरनिकेहन थे! आपने कुछों का हमन किया था. कुछों और असहायियों की रक्षा की थी, राज्यों को प्रजा का सेवक बनना सिखाया था. आप गरीबों के सहाया साथी और सहायक थे. धर्मात्माओं के रक्षक और पतितों के छिदारक थे. आपसे साधु-महात्माओं का संकट नहीं हुआ जाता था. आप देवियों का अपमान होता हुआ नहीं सुन सकते थे. परंतु आज-भस नष्ट सभ्यता के युग में-भारतवर्ष में जे कुछ और जेसा कुछ हो रहा है, भस साम्राज्य में असभ्यता का जे नम तांडव हो रहा है, वह वही क्या आपकी जताना होगा? जतलाया नहीं जा सकता, हम नहीं जतला सकते!

સજ્જનો હી રહ્યા, દેવિયો કા માન, સત્ય ઔર ન્યાય હી પ્રતિષ્ઠા કા ઠોઠ સાધન નદી
રેલા. સાધન હી નદી, અપિ ઇ દમારે સિથે કોઇ સ્થાન-કોઇ જૂમિ લી ઐસી નદી રહી, જહાં
દમ બેઠ કરે યા ખડે હો. કરે હી અપને દુઃખો કે સિથે છતર-સ્વરથ ચિત્ત સે, મનમાના દિલ ખેલ
કર-ચો સોઢે, ઔર અપના રોના સુના કરે આપકે ક્ષીજૂત કરે સોઢે. દમારા મળના-હિરના,
ઉઠના-બેઠના, ખોલના-બાંધના તકે સંજી સંકટ મેં હૈ. દમ બંદી હૈ, દમારી દશા બેલ-ખાને
કે લખાનકે દૈદ્યો સે લી અધિકે શોચનીય. ઔર અમમ હૈ! અમુર ભોગ રાગ હો કર-સ્વામી
બન કરે-દમે પીઠા દેતે હૈ, સનાતે હૈ ઔર દમે કરાદને તથા આદ કરને તક, નદી દેતે.
હા! કિનની વિવરતા હૈ! દમ ક્યા કરે? કદા જાયે? દમ આપકે સ્વતંત્ર-નિકેતન-ક્ષીર-
સાગર-સુને લી આતે હૈ, પર વદ હૈ કદા? વદ દમ નદી જનતે. કિસી સાગર મેં દમે
રોપ-સપ્તા નદી દિખાઇ પડતી. હા, ધુઆ ઉમઘનેવાલે જગત-સપ્તા તો વત-તત અવરથ
દિગ્ગજ હોતી હૈ! પ્રભો, અખ આપ હા દમે ઉગારિયે, દમે જનાધયે દમ ક્યા કરે? દમ
આત્મવિશ્રુત હૈ. દમે જાન નદી હૈ. દમ વિશ્રુત હો ગયે હૈ ચિરકાલ હી પરાધીનતા,
દાસતા ઐવ વિવરતા ને દમે કદા કા નદી રહ્યા હૈ! આત્મ-ગોરવ, આત્માશિમાન, આત્મ-
દર્શન તથા આત્મવિશ્વાસ કા દાસ હો ગયા હૈ. દમે અપને સ્વરૂપ કા એકદમ જાન નદી રહા
હૈ. આપ દમે સુલુહિ પ્રદાન કરીજ્યે. દમે અપને સ્વરૂપ કા દેખને-પદમાનને હી મેધાસુહિ
ઔર વિવેક-શક્તિ દીજ્યે. આપકે નામ સે કમાને ખાનેવાલે સાધુ-મહાત્મા બનુન હૈ, પરંતુ
આપકા ચકાર્ય સ્વરૂપ જાનેવાલે, આપકા સત્યા માર્ગ દિખાનેવાલે, સત્ય ઉપદેશક ઔર

३२५-भगवान् कृष्ण से प्रार्थना

सीमाश्रय ! आपकी क्षीलाभूमि, जिस पर आपने त्यों विदार किया था, इस-उसी बाहि
 जने नर-पिशामा तथा आननायिषो का जल किया था, आपने जल-मीठा और पुष्प-लीला
 से जिसे कभी नंदन-शानन और स्वर्ग में की जद कर जना दिया था, आज नर-मीर नरक
 की सहा हो रही है. आपकी वादन प्रणित जलमयमि जलमे आपने जल और हिंसा-
 वरदा धनीन किया था, जिसकी पवित्र दण्ड है आप अपनी मन्त्र पर मानने ये-नी, जिसे
 आप स्वर्ग से की अधिक समजते और सम्मान देने थे-आज प्रगथीनता, स्वार्थपरता,
 अत्याचार, अन्याय और न मने क्या-क्या, कितने-कितने, और कैसे इसे जमानक, जमानिक
 जेव' हुदयदीन पायो, तथा धृष्टिज हर्षों और कठों का केद जन रही है. हाय ! यह पवित्र भूमि
 जिसे आप माना ! माता ! ! सम्बोधित करते थे, विरहियों द्वारा पदगिन-जुड़ी तरद पदगिन-
 हो रही है. काहिंदी की पवित्र धारा जिसमें आप जलकीड़ा करते वृषे कभी यकने नदीं थे,
 आपके विधेय में जाती और सिर धूलती रही, और आज भी न मने सागर आपकी दी
 पूष्य स्मृति में-पूष्य प्रतीक्षा में वह किसी प्रकार सिसिके-सिसिके कर धस अर्थ-शीर्ष
 अवस्था है पदुंग कर की, उ रही है ! हाय ! आपके पवित्र क्षीला और अक्षय प्रकाश की
 प्रप्ति का हानिरथ और इसकी यद हनीय अवस्था ! ! उह ! देखा नदीं जता. हुदय दुःख
 से जल उठता है, मसोस कर रद जगता है !

भगवन् ! आप दुष्ट-दल-दलन थे ! अशुनिकहन थे ! आपने दुष्टों का हनन किया था.
 दुर्गो और असदायिषों की रक्षा की थी, राज्यों के प्रण का सेवक जनता सिंभाया था.
 आप मरीचों के सरभा साथी और सहायक थे. धर्मोत्तमों के रक्षक और भक्तियों के उद्धारक
 थे. आपसे साधु-महात्माओं का संकट नहीं देखा जाता था. आप देवियों का अपमान होता
 हुआ नदीं सुन सकते थे. परंतु आज-धस नध सत्यता के युग में-कारतप्य' में जो कुष्ठ,
 और जेसा कुष्ठ हो रहा है, धस साभान्य में असम्भता का जो नम तांडव हो रहा है, वह
 की क्या आपका जताना होगा ? जलवाया नदीं ज सकता, दम नदीं जतथा सकते !

संजनों की रक्षा, देवियों का मान, सत्य और न्याय की प्रतिष्ठा का कोष साधन नदीं
 रहा. साधन ही नदीं, अपि तु हमारे लिये कोष स्थान-कोष भूमि की जैसी नदीं रही, जहां
 दम जेक कर या भजे हो कर ही आपने दुःखों के लिये जलर-स्वस्थ मित से, मनमाना दिस जाल
 कर-ये सके, और अपना देना सुना कर आपका प्रवीण कर सके. हमारा यत्न-हिरना,
 उटना-भटना, भोसना-आसना तक सली संकट में है. दम भंदा है, हमारी दशा जेज-माने
 के जमानक हेर्दों से की अधिक शोचनीय और अधम है ! असुर लोग राज हो कर-स्वामी
 जन कर-हमें पीडा देते हैं, सनाते हैं और हमें कराहने तथा आह करने तक, नहीं देते.
 हा ! कितनी विवशता है ! दम क्या करे ? कहाँ जये ? दम आपके स्वतंत्र-निर्गतन-क्षीर-
 सागर-सुनते ही आते हैं, पर वह है क्या ? वह दम नहीं जानते. किसी सागर में हमें
 शेष-शेषा नदीं दिभाध पडती. हां, दुआं उगलनेवाले जदल-सत्था तो यत्र-तत्र अनार्य
 दृष्टिजन होती है ! प्रभो, आज आप हा हमें उबारिये, हमें जनाधये दम क्या करे ? दम
 आत्मविरभूत है. हमें मान नहीं है. दम विभूत हो गये है. विरहाल प्री प्रगथीनता,
 दासता जेव' विवशता ने हमें कदीं का नहीं रक्या है ! आज-औरव, आत्माविमान, आत्म-
 दर्शन तथा आत्मविश्वास का दास हो गया है हमें आपने स्वर्ष का जेकदम मान नदीं रहा
 है. आप हमें सुशुद्ध प्रदान कीजिये. हमें अपने स्वर्ष के देभने-पदयानने प्री मेधासुद्धि
 और विवेक-शक्ति दीजिये. आपके नाम से हमने जानेवाले साधु-महात्मा जदुन है, परंतु
 आपका यथार्थ स्वर्ष जतानेवाले, आपका सत्था मार्ग दिभानेवाले, सत्ये उपदेशक और

यह तो मोक्षमय मूल भवे, दमने छेन जाने विषे अक्षय्य अक्षय्यमय समस्त कि 'गीता' का भाव—
—'कर्मयोग का उपदेश—हृदय वैराग्यता और निरन्तरता के विषये है। श्रद्धाविश्रामों का गीता का 'मूल'
भी महा अभय और अशुद्ध है।" अथवा, यह सत्य कुछ दुःखा और है, परंतु हम से अतीव
अवस्था में भी धन-साधुता, दुःखों के शपथों का लक्षणों का दुर्गम और अनपने भावों का
दमना पादाक्षत करने करने का भाव हमारे दुःखों में अथ नक स्वयं है। दुःखरूप का तार
तो आपके गीताज्ञान का विधापित करने के विषये है। आध्यात्मिकता का राज अक्षय्य रदा है। नदी और
सरोवरों के प्रवाह और सुखमय तट पर दरे-दरे कानन और पदाक्षय्यमानता के रक्षण से, निर्वानों
के भूत से सिधे होते हैं। अथ और संपन्नता की दुःखता होने दुःखे छेनका आद किया जाता है।
स्वभावमयिधुय का राज अक्षय्यते दुःखे दुःखों का अक्षय्यमयिधुय छेनने न रहे हैं, उनसे नये हवा
विषे लने हैं। शान्ति-शान्ति का पुकार से कानों के परदे हट लने हैं, किन्तु अक्षय्य का पार
ताक्षय्य अथ दुःखा है और उससे अधिनायक हैं। पदी-शान्ति के आत्मा करनने, शौर अक्षय्य से!

भदराक्ष! कदा तक रहेंगे? क्या रहेंगे? विषय का दल नाट्यरसगी पर अक्षय्य पडे-
पडे अक्षय्य और विविध अभिनय हो रहे हैं। यह आरत भूमि, कभी पुण्य-भूमि, देव-भूमि,
धर्म-भूमि थी; पर आज तो यदां स्वार्थसिद्धता और अनिदिता की राक्षसी कावनाओं और
दानवी प्रवृत्तियों का ही अक्षय्य साक्ष्य है। आपने संसार के सुखी, योग्य और कर्मशील
जनानों के सिधे गीता का उपदेश किया था; परंतु आज सारा उस अक्षय्यमय उपदेश का क्या-से
क्या समझने लगे हैं। आपने राक्ष कभी किया हो या न किया हो, परंतु आज आपके नाम पर
तमासी होने हैं, राक्ष होता है, गृहार होता है, नाटक होता है और न करने क्या-क्या हो कर धर्म का,
शक्ति का, पवित्र कावनाओं का, पवित्र आदर्श का, सत्त्वानाश किया जाता है। उठ के छेन आरत-
वासियों में आपके मूल-मंजीर आत्मविद्या और आपके शुद्ध स्वयं का ज्ञान कुछ गिरने सीमाक्ष-
साक्षी सज्जनों का ही प्राप्त होता है। हां, कुछ लक्ष्यजन भी महाभाग्य का कथा या उस-
का पाठ अवश्य करते हैं। जहां-तहां कुछ अक्षय्य लोग गीता का भी अपुरा सा अर्थ लजा
कर त्यागी-वैरागी बन लते हैं, परंतु जैसे कितने हैं जो समयभय आपके लक्ष्य हैं और
आपके अक्षय्यनुसार कर्मयोगी और संयमी हैं?

आरे कृष्ण! भारत के धर-धर आपका जन्मदिवस मनाया जाता है—प्रतिवर्ष मनाया
जता है, पांच हजार वर्ष से मनाया जाता है। इस हीन अवस्था में भी अनेकों आपत्तियों से
और अक्षय्यारियों के लगातार प्राधुनिक अक्षय्य से शरीर जर्जरित और संताप्य हो जाने
पर भी हम इस पवित्र दिवस को, पुण्य-स्मृति को, सुरक्षित बनाये दुःखे हैं। यह स्मृति और
ऐसी स्मृति ही हमारे जीवन का प्रवारा है—हमारे विरपोषित आशाओं का केन्द्र और कापी
उन्नति का साधन है; किन्तु देख, आरे देख! हमें शक्ति हो, ज्ञान हो, शुद्धि हो, अपने गीता के
पवित्र उपदेशों का समझने के सिधे दमों विद्या प्रदान करो, कर्मयोगी बनने की शक्ति हो, वह
शक्ति हो—जो आपने कुरुक्षेत्र प्रांगण में विद्याप्रसन्न धनुर्धर अर्जुन को दी थी हम आरतभूमि में
ऐसी दिव्य और स्वयंभूत को हमने के अक्षय्य है, जिसकी छटा आपके समय में दिवाछ होती थी।
प्रभो! हम आपको भूले नहीं हैं और हम भूल सकते भी नहीं हैं। जिस दिन भारत आपके भूल
गया भानो अपने जीवन, अपने आत्मा को भूल गया। भारत छन निधनता में भी आपको पुण्य
विभूति से धनी है, और संसार का भी धनी बना सकता है। संसार आज तक कृष्ण के अज्ञान
से दान है, पीड़ित है, दुःखी है। लजवन्! हम आपको शरणागत हैं! आपका कदना है—

‘मच्चिन्तः सर्वं दुर्गाणि मयासादृशिरप्यसि’

अथ हम आपके ही आश्रित हैं। हमने अथ तक यथेष्ट रूप में आपको, आपके उपदेशों
का समझने का प्रयत्न नहीं किया था। यह हमारी भूल थी, अक्षय्य था; किन्तु उसका यथेष्ट
प्राप्यता हो गया, अथ लक्ष्य करो, जस! (संस्कृत-१६२६ ना-‘सावर्द्धिक’ना संपादक्य लेख)

૧૩૬-અવજોના સર્વે હિંદમાં ચાલતું ખ્રિસ્તીઓનું પ્રચારકાર્ય

ભારતવર્ષમાં ખ્રિસ્તીઓનું પ્રચારકાર્ય કેટલું જોરશોરથી ચાલી રહ્યું છે તેનો ખ્યાલ બહુ થોડા ભારતવાસીઓને હશે. ખ્રિસ્તી, અમેરિકા, જર્મની વગેરેનાં જે અનેક મિશનો અહીં સતત પ્રચારકાર્ય કર્યે જાય છે, તેમને ભારતવાસીઓને ખ્રિસ્તી બનાવવા માટે પોતપોતાના દેશોમાંથી થોડાંક ખર્ચ પૈસા મળે છે. હિંદુ સમાજની માહિતી માટે એ મિશનોના કાર્યનો થોડોક અહેવાલ અત્રે આપીએ છીએ.

એકલા ભારતવર્ષમાં એવી ૭૦૦ ખ્રિસ્તી સંસ્થાઓ મોટા પાયા ઉપર કામ કરી રહી છે. તેમાં મુખ્ય આ પ્રમાણે છે:-

ખ્રિસ્તી મિશન પોતાના દેશમાંથી ભારતમાં ખ્રિસ્તીધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે દર વર્ષે પોણાત્રણ કરોડ પૌંડથી કંઈક વધુ રકમ મેળવે છે. એજ પ્રમાણે અમેરિકન મિશન પોતાના દેશમાંથી લગભગ ૫ કરોડ પૌંડ મેળવે છે. સ્વીડન-નોર્વે અને સ્વીટ્ઝર્લેન્ડનાં મિશનો ૮ લાખ પૌંડ તથા જર્મનીનું મિશન ૭૦૦૦ પૌંડ મેળવે છે. આ મદદ દર વર્ષે મળ્યાજ કરે છે. આ ધનથી અનેક ઉપાયોદ્ધારા ખ્રિસ્તી બનાવવાનું કામ કરવામાં આવે છે. સાત હજારથી વધારે દેશી ખ્રિસ્તી તથા અઢારહજારથી વધારે વિદેશી પાદરીઓ એ મિશનોમાં કામ કરે છે. એ પાદરીઓમાં પુરુષો ઉપરાંત ૧૪૮૧ વિદ્યાલયો, ૧૪૧ અનાથાલયો, ૧૭૦ શિશુવિદ્યાલયો, ૭૧૭ હાઇસ્કૂલો, ૧૫૦૦૦ થી વધારે રવિવારની નિશાળો, ૯૮ ખેતીની શાળાઓ, ૫૦ કૉલેજો, ૯૪ ટ્રેનિંગ સ્કૂલો અને ૪૩ છાપખાનાંઓ ભારતવર્ષમાં છે. દેવળોના અધિકારીઓ તરફથી ૬૫ સ્કૂલ, ૯૯ વર્તમાનપત્ર અને ૪૦૦ થી વધારે દવાખાનાં કાર્યમનાં છે. આ મિશનો તરફથી ૧૫૦૦ ડૉક્ટરો અને નર્સો જનસમાજની મદત સેવા કરે છે અને ૫૦,૦૦૦ શિક્ષકો તાલીમ આપે છે. આ મિશનોની સ્કૂલો અને કૉલેજોમાં પાંચ લાખથી વધારે વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણ મેળવે છે. આ મિશનોની સંજ્ઞાઓના સલાસદો લગભગ ૮ લાખ છે અને આવક લગભગ ૧૯ લાખ છે.

શું ધર્મપ્રેમી દેશાભિમાની અને સમજી હિંદુ શ્રીમાનોએ, અગ્રેસરોએ અને વિક્ષાનો વગેરે-એ આ બાબત તરફ ધ્યાન નહિ આપવું જોઈએ કે ઉપર જણાવેલાં બધાં ખ્રિસ્તી અનાથાલયો, સ્કૂલો, કૉલેજો અને ઇસ્પીતાલો વગેરે ભારતવાસીઓને ફેલાવવાની જાળો છે? હિંદુઓ આ જાળોમાંથી પોતાનાં લાઘવજેનોને બચાવવા માટે શું કરી રહ્યા છે? શું તેમનામાં એટલી પણ અછલ નથી કે જ્યાંસુધી આપણા તરફથી સરળ સ્વભાવવાળી હિંદુ જનતાની સગવડો માટે એના જવાબમાં પૂરતાં અનાથાલયો, સ્કૂલો, કન્યાપાઠશાળાઓ, દવાખાનાં વગેરે જોડવામાં નહિ આવે, ત્યાંસુધી ખાલી વાતોના તગડા મારવાથી આપણે ખ્રિસ્તીઓની સ્પર્ધા નહિ કરી શકીએ? આપણા દેશના ધનવાનો વગેરે હજી પણ શું યૂરોપીયોની વિકાસિતાનું જ અનુકરણ કર્યું કરશે? તેમની દાનશીલતા અથવા ધર્મપ્રચારને માટે અજળે રૂપિયા ખર્ચવાના ઉત્સાહનું તેઓ દશમાં ભાગે પણ અનુકરણ નહિ કરે?

(હિંદી “સુધા” માસિકમાંથી સ્વતંત્રાનુવાદ)

—દયાણુ પુરુષ દૂસરે કે દુઃખ સે પીડિત હો જતે હૈં. વહ ભાવના ઈશ્વર કે પ્રતિ સર્વોત્કૃષ્ટ પૂજા કે સમાન હૈં, જિસે મનુષ્ય લગવદર્શના કે રૂપ મેં મન મેં ધારણ કિયે રહ સકના હૈં.

શ્રી ભાગવતપુરાણ

—પ્રત્યેક મનુષ્ય કે ચાતિયે, કે વહ જૈસા દૂસરે કે ઉપદેશ કરતા હૈં, વૈસા પદત્ર અપને કે બના હૈં. જિસને અપને મન આંર ઈંદ્રિયો કે વશ મેં કર લિયા, વહ દૂસરો કે બી વશ મેં કર સકના હૈં.

—અનંત

૧૩૭-આપણી શરમ ક્યારે ભાગે ?

“મને ઘણું પૂછે છે, આપણને શરમાવનારી વસ્તુ કયી ? તો હું કહું કે, મિશનનાં દવાખાનાં, મિશનના દવાખાનાએ આપણા ઉપર ઉપકાર ઘણો કર્યો છે, પણ આપણને સૂતું નથી કે, ૬૦૦૦ માઈલથી આવેલ માણસો સેનાવૃત્તિથી આપણા ઉપર ફેટલો જમાવટ કરે છે અને ફેટલો પ્રેમ ખેંચે છે ! આપણે આપણું કેમ નથી કરી શકતા ? આપણી પાસે ટાઈટરોનો ટોટો નથી. યુનિવર્સિટીમાંથી, જમ મશીનમાંથી ટંકશાળમાંના સિક્કા નીકળે છે તેમ ડીઝીવાળા નીકળે છે; તેમને ક્યાં નાખવા તેની સૂઝ પડતી નથી. આપણા દેશના ડૉક્ટરો કુશળ અને ખાદોશ તૈયાર થયેલા છે. જો ડૉક્ટરો રોજની સેંકડો કે હજારો ફ્રી લઈકામ કરનારા છે તેમણે સમજવું જોઈએ કે, જો મિશનના પરદેશી માણસો હિંદુસ્થાનના જલ્દે જલ્દે, તાલુકે તાલુકે ચાણાની જમાવટ કરે છે તો તમારો હિંદુસમાજ તરફ, દેશ તરફ ધર્મ છે કે હજારો-લાખો કમાવાની આશા છોડો. હિંદુસમાજ અનાથ થઈ પડ્યો છે. આપણી પાસે પૈસો હોય તો મફત દવાખાનાં કાઢીએ તે નકામાં છે. ગ્રાણુ રેડી પ્રબંધનું કલ્યાણ કરનારા માણસો નથી, ત્યાં કામ આગળ ચાલવાનું નથી. શુજરાતમાં હું જોઈ છું કે, પરદેશથી મોટા મોટા ખાદોશ ટાઈટરો-શ્રીઓ પણ આવીને દુઃખી માણસોની સારવાર કરે છે. જ્યાં ગિખારી છે ત્યાં આપણે પૈસાદાર થઈને શું ? જ્યાં કરોડો ઝૂંપડીમાં વસે છે ત્યાં હવેલીઓમાં હાંધ દેવી રીતે આવવાની ? હું નહીંઆહ, ચાણુંદ, બોરસદ જઈ છું ત્યાં મને કંપારી થાય છે કે, શુજરાતના પ્રખ્યાત ડૉક્ટરો આ ન કરી શકે ! શુજરાતમાં એકજ દાંતનો ડાક્ટર છે, જેણે પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરી પોતાનો ગ્રાણુ ભર્યમાં રેડ્યો છે. ભર્ય જલ્દા હાર તેણે પ્રેમની એવી અળ પાયરી છે કે ભર્ય તેના પડનો બોલ ઉપાડે છે. જો આપણા દેગવાયલા, પ્રવીણ, ખાદોશ નવજુવાનો મોલ છોડી સમાજસેવામાં પડે તો આપણી શરમ ભાગે.

(સરદાર વલ્લભભાઈના નડિયાદ હિંદુ અનાથાશ્રમના મેજાવડાના બ.પ.બ.નો સાર)

१३८-भगवान श्री कृष्णपर अपवाद

जिस समय सारा भूमंडल राक्षसी उद्विगता से कांप उठा था; आकाश में अत्याचार के आदल भंडारा रहे थे; अमलाओं के दुःख प्रज्ञा से कर्णकुंदर विदीर्ण हो रहे थे; वेतों और शास्त्रों के अमर वयनों और आदेशों का धीर-तिरस्कार किया जा रहा था; तपस्वियों और ब्राह्मणों की पवित्रतापर लात भारी जा रही थी; भारत की समृद्धि के वसंतोपवन पर हेमन्तशीत दुर्लक्ष का आक्रमण हो रहा था, उसी समय भारत की पवित्र भूमि में हमारी मान-मर्मादा के अकेलान्न-रक्षक भगवान श्रीकृष्णचंद्र का आविर्भाव हुआ। हमारी मनोवृत्तियां शिथिल हो गयी थीं; हमारी चेष्टाओं गतिहीन हो चुकी थीं; हमारे हृदय-स्पर्शन में दासता हो रहा था; हम कर्तव्यशक्ति का जो यूँक थे; हमारे मानसमंदिर के काने-काने में दासता के लाव भर गये थे और हममें कर्तव्याकर्तव्य का कुछ भी ज्ञान न रह गया था; ऐसी अवस्था में श्रीकृष्ण जैसे कर्मशील और योगी नेता हमारे उद्धार के लिये हम लोगों के सामने आ कर पड़े हो गये।

परंतु जिन श्रीकृष्ण का प्रधान उद्देश्य न्याय का आचरण होते हुए मनुष्यों के सम्यक् कर्मव्यवस्था का पाठ पढ़ाना था; जो सत्य की रक्षा, समाज की रक्षा और देश की रक्षा के हेतु कभी सुख की निंद नहीं सोये; उनकी श्रीकृष्णपर आज्ञा जगति के समय में भी जैसे जैसे अपवाद लगाये जाते हैं, जिनका सुन कर कोष्ठ भी शिक्षित और साधु व्यक्ति बिना दुःखी हुये नहीं रह सकता। हृदयपर पथर रथ कर कली-कली अन्य धर्मवालों के भगवान् श्रीकृष्ण के उपर लगाये जानेवाले आक्षेप सुनते पड़ते हैं। ओह! योगिराज श्रीकृष्णपर-आर्य सभ्यता के आदर्श-पर-जैसी कालिमा ! और हम कान जोल और विमुञ्च हो कर सुनते रहें ! कितनी लज्जा की बात है !! परंतु विचार करने से इस भयान् द्रोह के द्रोषी हम स्वयं ही पाये जाते हैं। आज हम अपने पूर्वजों की उन्नत्यवली कीर्ति के संसार की दृष्टि में नीचातिनीय प्रकट कर रहे हैं। कौन ऐसा भारतीय है, जिसको श्रीकृष्ण के नामपर अलिमान नहीं होता ? परंतु हममें अथ सभ्य विद्या न रही; वेदशास्त्रों में अप्रवृत्ति हो गयी; हममें विषयभोग की जिप्सा धतनी पड़ गयी, कि हम काम के दास हो गये। कर्म-ज्ञान का अपमान करते हुये हम अत्यंत अपनी कर्मेन्द्रियों की वृत्तित तृप्ता की तृप्ति में ही लीन हो कर अपने कर्तव्यपथ से कोसों दूर हो गये। जिस तत्त्वज्ञानी श्रीकृष्ण ने हमें सम्यक् कर्मयोग का पाठ सिखाया था, उसीका हम रसिकप्रिय हल कर अपनी स्वार्थ-सिद्धि करते हैं; पर हाय ! अली तक हमारी अविद्या-पाशों पूर्ण नहीं हुए। परिणाम यह हुआ कि आज हम दासता के इस लयंकर गर्त में पड़े हुये हैं, कि जहाँ से श्रीकृष्ण के अनिरिक्त अन्य कोष्ठ हमारा उद्धार नहीं कर सकता। पर श्रीकृष्ण का स्वागत करने के लिये हम क्या कर रहे हैं ? अपने मंदिरों में वेश्यादि के नृत्य-गायन का आयोजन कर हम उनकी स्मृति जगा रहे हैं ! जिन श्रीकृष्ण के प्रत्येक शब्द में विद्युत् की शक्ति लगी हुई है, उनकी श्रीकृष्ण के नामपर आज भी हम स्त्रियों का सतीतवरतन धरुं करने में सँकोच नहीं करते !

दौरवों के लरे सलामंडप में, लीम तथा अर्जुन जैसे पराक्रमी योद्धाओं के समक्ष, जहाँ ओक-से-ओक विद्यावृद्ध और वयोवृद्ध पुरुष तथा स्वयं आचार्यगण भी विवेकशून्य हो निस्तब्ध बैठे थे, ओक अनाथ अजस्र द्रौपदीपर होते हुये लापण्य अत्याचार से जिन श्रीकृष्ण ने अपने योगबल द्वारा उसकी लज्जा जलायी थी, उन हीन दुःखियों के सम्यक् हितों का यदि हम विषयासक्त के रूप में देखें तो इससे क्या यह सिद्ध नहीं होता कि हम अली विज्ञान की पदवी सँझी तक ली नहीं पहुँचे हैं ?

हा तदास का जितना आज अनादर भारतवर्ष में हुआ है, उतना और किसी देश में नहीं हुआ। जो देश अपने इतिहास का अनादर करता है; अपने प्राचीन वीरों की उम्रित

पूजा नहीं करना है; वह देव नहीं मान्यमान है प्रथम नहीं कर सकता है, वही वह देव हम-
में नहीं है? क्या हम समझते हैं कि वे लोग ही पूजा करने हैं? अतः केवल नाम
में, जिसमें भद्राभावात् अथवा प्रसिद्ध है, केवल ही अपनी पूजा नहीं विधान है, जिसमें श्री-
कृष्ण के आग्रहपर देव देव लगे, इसमें भद्र नहीं, कि श्रीकृष्ण में वह श्री-कृष्ण और
भक्ति शक्ति ही, जिसमें सभी भक्तों को देने में, वह भक्तियोग का प्रधान था, इसी कारण
अपने तथा विधानों ने इनके साथ में जमी विधान का इनकी विधान-विधानों की शक्ति का परि-
यय दिया है, हमारा देव कृष्णप्रधान है, जिस कृष्णप्रधान देव में श्रीकृष्ण की पूजा नहीं देनी,
इसमें आकाश दुर्गति का निवास देना है, श्रीकृष्ण की गो-वर्द्धन मन-मन था; पर आकाश में
में हमारी वही भद्रा न रही, आज यदि अपनी श्रीकृष्ण की पूजा के प्रधान करने, तो शुद्ध श्री-कृष्ण
के लक्ष्य में 'मन-प्रधान ही नहीं' देवना पड़ता, श्रीकृष्ण ने हमें शिक्षा दी थी, कि श्रीकृष्ण के
आपने जीवन में लक्ष्य कर मानना आदि, इसी कारण का अग्रहण के लिये हमारे अग्रहण ने
वही तक शिक्षा दिया है, कि वह समझा अग्रहण मानना के अग्रहण पर विचार है इसमें
देव सदैव नहीं, कि इसी गो-माना के अपमान के कारण ही हमारी अंतर्गत अग्रहण कृष्ण-मात्र
और श्रीकृष्ण-लक्ष्य होनी न रही है, अग्रहण श्रीकृष्ण के निरिधारी कदा करने हैं, जिससे
वह सिद्ध होता है कि श्रीकृष्ण जैसे भद्रा भोगीपर के अग्रहण विद्या परंतु सभी अग्रहणों
ही हम के समान दसका हो जाती है, श्रीकृष्ण के प्रत्यक्ष जीवन से श्रीकृष्ण सिद्धांतों न दूरे कर
हम केवल भद्रा-भद्रा जाते भद्र अपनी काम-विधानों की परिणति करते हैं, श्रीकृष्ण ने कहा है:-

“आपूर्वमाणमचलमनिष्ठं समुद्रमायः प्रविशंति यदम् ।

तद्वत्काया यं प्रविशंति सर्वे स शान्तिमाप्नोति न कामवासी ॥ (गीता, २-७०)

अर्थात्—जिस प्रकार नदियों जल से परिपूर्ण अवस्थित समुद्र में अग्रहण भाव से
प्रवेश करती है, तब ही उसी अग्रहण नदी कर सकती; उसी प्रकार सारी भोगी-भोगी जिसके
विधान का अग्रहण नदी कर शान हो जाती है वही भोग्य लाभ करने है, भोगार्थी व्यक्ति भोग्य
लाभ नहीं कर सकता।”

और श्री:-

“कर्मन्दिष्याणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।

इन्द्रियाण्यन्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥ (गीता, अ. ३-१)

अर्थात्—जो व्यक्ति कर्म-विधानों का संयम कर के मन ही मन छद्मियों के विषय का स्मरण
करता है, वही भद्रात्मा कष्टकारी कदा जाता है।”

इस प्रकार श्रीकृष्ण कहते हैं, कि जो अनुष्ठान छद्मियों के वशीभूत करता हुआ भी मन-
ही मन यदि छद्मियों के विषय-अर्थात् शब्द, रस, आदि का अनुष्ठान करता है, वह भी अनेक
छद्म और पांडी है, इस अर्थपर स्वर से धर्मोपदेश देनेवाले श्रीकृष्ण पर यदि वासनासंग
होने का अपवाद लगाया जाता है, तो वह हमारी संश्लेषता और असंयमता का दृष्टांत है,
जिन श्रीकृष्ण ने आदिकाल में ही पूजना-जैसे आकाशिनी राक्षसी के जीवन का हंसते-हंसते
अपमान कर दिया था; जिन-होने स्वयं अग्रहण नदी में दूरे कर अनेक दुर्घात विषय के लक्ष्य
शुद्ध दिये थे; जिन-होने साधुओं के शत्रु पक्षानुसंधि का विचार किया था; जिन-होने भद्राभारत
शुद्ध ही अग्रहण अग्रहण के प्रत्यक्ष विधान होने के पूर्व ही शान्ति स्थापना करने की यथाशक्ति
मेष्टा की थी और जिन-होने स्वयं सन्धि मन कर अग्रहण पक्ष के परास्त कराया था; जैसे
वीर, धार, राजनीति और भद्राभारत पर अपवाद लगा कर हम अपनी शान-स्थिति और नीच
प्रवृत्ति का ही परिचय देते हैं, क्या आज ही वर्तमान राजनीतिक युद्ध में 'उन्ही' श्रीकृष्ण की
अग्रहण गीता का सदाशिव नदी विधान माना है?

आपें जति ! अग्र विधान का शुभ उपस्थित है, अग्र ही व आपने अग्रहण के त्याग

और लगवान् श्रीकृष्ण के सम्बन्ध स्वरूप का स्मरण कर अपनी आत्मा में तेजोमयी स्फूर्ति भर ले, जिससे उनकी आत्मा में ओष्ठ प्रेम का प्रणव सदानुभूतिक स्पर्शन हो और ओष्ठ आरक्षिणी वे धर्म दीन भारतवर्ष में हमें दर्शन दे कर कहें “आर्य-नीरो ! क्लीयता (नामर्दि) का अवलम्बन मत करो !! यह तुम्हें शोभा नहीं देती. हृदय की दुर्गतिता का त्याग करो और उठो ! जन्मो-अपने देश, साहित्य और आर्य नारियों की रक्षा के लिये ! !

(“हिंदूपय”ना श्रीकृष्णोंकमां लेखिका:-श्रीमती धर्मदेवी आर्या)

१३९-भगवान् श्रीकृष्ण उपर एक जरूरी पत्र

(एक प्रजागता की ओर से)

भाध डिअर मोहन !

हृदय द्वारा मुझे यह शुभ संदेश मिला है, कि आप भारत के लकड़ों की लकड़ों से अपनी लकड़वत्सलता की लंवर में पड़ कर दिव्य हो गये हैं और धर्म जन्माधमी को अपनी जन्म-लूमि में पदापर्ण करनेवाले हैं. आपका यहां से गये प्रायः पांच दण्डर वर्ष हो गये. अथ शोभा समझभूत कर आधये. वह समय कुछ और था और अथ और ही समय उपस्थित हुआ. मुझे लारी लय है कि यहां आने पर आपका पछताना न पड़ जाये. आप वहां से अपने साथ माधन-मिश्री ले आधयेगा. आप यह न समझें, कि यशो, किसी ग्राहिन के घर से माधन सुरा लेगे. अथ जन्म ! अथ आप कहां पाधयेगा मकधन ? अथ तो दवा के लिये ली शोभा सा सन्ध्या मकधन मदाकष्ट से भिन्नता है. आप यदि कहें, कि यशो, दही से पेट भर लेने, सो वह ली पर्याप्त नहीं मिलता; क्योंकि आपकी प्यारी गौओं का अत्यंत दास हो गया है. जो कुछ थोड़ी-अधुत गाओं हैं; उनके लिये यरने का यरगाह तक नहीं है. लूम के मारे उनकी दही पसली दिभ रही है, प्रतिवर्ष अधुतसी गाओं सोल्जर्स के लर पेट भोजन के लिये कटती हैं और सैकड़ों गाओं सुसलमानों की कुर्मीनी में भारत लूमि की छातीपर कटती है. मसाधमानों में ली अनेक गाओं कटती हैं. आप कदाचित् यकरा गये होंगे, कि ‘ब्रिटिश सोल्जर्स’ और ‘सुसलमान’ क्या शब्द हैं ? धसीसे मैं आपका पदले से सूचना देती हूं, कि थोड़ी अधुत अत्रेथ और उर्द्ध सीध आधयेगा; नहीं तो आपका धनका अर्थ ही समझने में कष्ट होगा. आप अपनी वेशभूषा को ली कृपा पहल कर आधयेगा. कृपा कर के आप अपनी लुद्ध कटा कर लुद्धलुवी रप्पा लें और भूछों को आधी कटा लें. अपने पीनांवर के अदले हैं उकर-मीक्ष और कंजल के अदले ओवरकट रप्पाये. अंगरणे के अदले कोट, घोती के अदले पैन्ट और मोर-मुकट के अदले हैट या ईस्ट क्रेप पदन कर आधये. गले में जैज्यंती भाला न पदन कर काकड़, नेटार्थ या मक्कर धारण क्राधये. आंभों में अंजन या सुरमा की जगद यस्मा लगाधयेगा. दाध में अपनी मुरली न रथ कर पतली छडी ले लीजियेगा; नहीं तो जहां-जहां आप जायेगे वहां-वहां नेन्टवमेन लोग आपका वृमने नहीं देंगे.

गाय यराना अथ अन्धय लोगों का काम समझा जाता है, अथ प्रज्वनितान्धे दाध से गोवर छूती तक नहीं है. उसे साक्ष करना और उससे लीपना-पोतना तो दूर रहा, वे कटती हैं—“दाध आस करता है.” कहां घोपे से दाध में गोवर लग गया, तो वे उसे सनवाधट सोप से ‘वन द्रौड अंड वन टार्थिस वॉश’ करती हैं. उन्हें धिग्रिथ ‘स्टडी’ करने से आवकाश नहीं मिलता, वे आपकी गोरावा की सुरत देखने नहीं पाती, कि वह कासी है या गौरी. अथ उसकी आवश्यकता दी क्या है—‘कडेन्स मिड’ और ‘वेथेटेजिब धी’ तो भनों मिलते हैं. अथ भारतीय शिक्षित लज्जान्धे पैरो में पंजन नहीं पदनती; क्योंकि जन्म वे यवती थी, तथ उनकी छुनछुन की पवि होती थी, वे ‘लेडी-थ’ पदनती हैं, जिसे यवने समय यथा-

यदाह ही भवति निरक्षरी है, अथा! प्रया ही भवोभुज्यशामिणी भवति है! इसकी शायद कता-
 ह्यो पर 'रिह-बाय' शायद होनी है, वे निरक्षर ऐसी मात्र कारनी है, 'द'गी ही पुनि मुनि निरक्ष
 अछ अश्विन' कदा पण्येयः ? अथ तो दाभे निरक्ष, आभे निरक्षिमा ही गान है, आपदा
 रपायन दूध-दही के लक्ष्मी 'मिडा वट' या 'द्विमेने' अथि अश्विन नीने में दिया लक्ष्मी।
 इति मे मीने आपने कभी सुनी थी ? आपदा 'लेक' 'व' 'द्विने' 'द्विने' 'म' 'म'
 करना होना—शायद लक्ष्मी ! मित्रने वक्ष आपने 'द्विने' दिया लक्ष्मी। लक्ष्मी कदे मे 'मी
 मीय' ही दिव अनेही भवदाश्व मोदन !—दिप दिप दूरे ! 'न' आप ली अपना दै
 निरक्ष कर 'दिप दिप दूरे' कहे, अथ आपने यह मे कुछ काम न निरक्षमा, यदा भवोभुज्य
 और शायद नामक आपने उपयोग में लाये लने है.

મનમાં ટકેશ્વર ભગવાન શ્રી હિષમના દોની છે. '૨૨ દુર્ગા' શ્રી જન્મ લેતી છે. સ્વાર્થચક્ર
ક્રિયા જ્ઞતા છે; સ્વામિભાન, દેશામિભાન, જનનિ-જોડવ પ્રકારિ કા જાન ક્રિયા જ્ઞતા છે. મેં આપકા
આમિભન હૃદય શ્રી આદતી છે. આશયે, કાંઈ આપને મરિશી કે રંખિયે. નવં જ્ઞામિમાર નમ
હો કર તાંચ. જુલ્ય કર રવા છે. સિર-દેશન-લીકા દોની છે. બેમાર પટે-પૂનરી કલિયજ દગ કે
દેખતે શ્રી ધંટા-ધરી છેડ કર જાગ જતે છે. શરીકા દુકમ છે કે મોટિ જાગ ન મંદા ન જાગે.
નમાજ મેં આધા પડતી છે જોર દમારે અશ્વાદ-તાપા બેનર નારાજ હો જતે છે.

आप भी लोरी पढ़वाना है, इस विषे आभासा तथा व्यापार-शास्त्र अत्यय देना।
 आदरे; परंतु भाई मित्र ! लाल के लोभाग्र से आप व्यापारशास्त्र के रयान में अनितां
 कल देजेंगे, यदि आपका सुविशाल समान के साथ खेलना है, तो आप टैनिंस खेलने के विषे
 जेक डेविल से आछेना, अधिक क्या लिखूं ?

—દારામણી ડેવી, મુદરા

(“हिंदूधर्म”ના શીકૃષ્ટાંકમાં ભેખક:-શ્રી. દસાશ્રામ)

—विद्वान् लोगों के आदरार्थों के पास रहने की छतनी आवश्यकता नहीं है, जिसकी कि आदरार्थों के विद्वानों के सहप्रदेशों की आवश्यकता है.

—ଆର ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ମନୁଷ୍ୟ ନା ପଶୁ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ କାରଣମାନଙ୍କୁ ଦର୍ଶାଏ :—(୧) ଶ୍ରେଣୀ ଭେଦର ସମ୍ମୁଖୀନତା; (୨) ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମାନ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିବା; (୩) ଶ୍ରେଣୀ ଭେଦର ସମ୍ମୁଖୀନତା; (୪) ଶ୍ରେଣୀ ଭେଦର ସମ୍ମୁଖୀନତା।

—आर जलों से दृष्टि के हानि पट्टावती है—(१) अधिक नमकीन बोझन से; (२) गर्म पानी तिर पर डालने से; (३) अर्ध के देभने से और (४) शत्रुओं के देभने से.

—सर्वश्रेष्ठ पुरस्कार वद है जे अधिकारियो के बिना भागे मिले. और सर्वोत्तम प्रशंसा
का अधिकारी वद है जे छिद्र छेदम का हो और केष को अस्मि के नज़्मा के जल से प्यारवे.

—आदर्श मनुष्य भरने के बाद भी सताहिषे के विषे जैसा प्रचार हो जाता है, कि नो मनुष्यों के पय के आसोहित करना रदता है. "सिंग के सो"

—शाश्वतान वद हे, जिसका धन गुलाम है और अजाया वद हे, जो धन का गुलाम है.
—इंसान पसारी

१४०-ईसाई-समाज के कुत्सित आचरण

X	X	X	X
X	X	X	X

घसाध गिशनरी लोगों ने अपने इदेश की सिद्धि के लिये अनेक कष्ट आयेजनाये क
 रक्या हैं। जे आदर से देखने में तो असांत सँहर हैं; पर आँदर उनमें लय'कर कांड अनु
 दित होता है। "विषयस लस इतक धर नैसे—" इक गली जाल है। दम देखते हैं कि घसाधे
 ने स्थान स्थान पर रूख और काँसेन जेन रखे हैं। जिनमें भारतीय जालकों और आसि
 काओं का शिक्षा दी जाती है। अनेक निर्गोध सरन जालक-आसिकाये घन रूखों के द्वारा घसाध
 धर्म में दीक्षित की जाती हैं। उनके सरन हथों का आपनी और आकृष्ट कर के उन्हें दीक्षित
 कर लिया जाता है ! कभी छलजाल से, कभी प्रयोजनाओं में और कभी परवश जालक-आसिकाये
 घसाध जनाध जाती हैं; पर दम देण कर बी आँधे जने लुगे हैं। धतने पर बी दम अपने
 जालक-आसिकाओं का अँसी संस्थाओं में पढ़ने के लिये भेजते हैं। दम शिक्षा के विरोधी
 नहीं हैं, परंतु जण दम देखते हैं कि यह गिशनरी लोग शिक्षा के जलाने अपने धर्म का
 प्रचार करते हैं, तण दम धरी निश्चय पर पहुँचते हैं कि अँसी संस्थाओं का अँकांत अदिकार
 ही कर देना उचित है। उनके साथ में अधिक समय के लिये अपने जालक-आसिकाओं का छेड़
 देना तो और बी लय'कर है। घन गिशनरी लोगो ने अपने छपन का यही उद्देश्य जना रक्या
 है कि जिस तरह हो—पाप से, छल से, कष्ट से, अत्याचार से, नैसे बी हो—भारतीय लोगों
 का घसाध जनाया जय। घसमें रत्तीबार सँदेह नहीं कि उनका यह कृत्य धार्मिक और नैतिक
 दृष्टि से अँकांत पापमय और अनुचित है। हमारी जे धारणा है कि स्वयं प्रभुपुत्र घसा बी
 उनके घस कष्टकृत्य का शपमय दृष्टि से देखते होंगे, और जण यह गिशनरी लोग उनके
 सामने समुपस्थित होंगे तण वे छन्दे शैतान राज्य में ही ज'दी जना कर रणेंगे, पर यह तो
 आगे की बातें हैं—घस समय तो उनके घस पापकृत्य से हमारी समान् की हानि होती है।
 और हमारे धर्म का उला होता है ! घसी लिये हमें उनके घस कृत्य का क्रियात्मक विरोध करना
 होगा—उनके बीषणु जेव' कष्टमय आक्रमण से हमें अपनी समान् और धर्म का सुरक्षित
 जनाना होगा। जली हाल ही में देहरादून के गिशनरी लोगों ने अँक आक्षेप जालिका के
 ज'ज'रती घसाध धर्म में दीक्षा दे दी थी। उसीका समाचार पा कर हमने यह नोट जिजा है।
 नीचे दम साक्षर ३५ से उस आक्षेप जालिका की कथा देते हैं।

ઉંસ બાલિકા બાલિકા કા નામ થા રામદેઇ. રામદેઈ પિતૃહીના થી; ઉંસકી માતા બી અભાપ
 ઔર દરિદ્રતા રા પીડિત થી. અંસે સમય ઇન મિશનરી લોગોં ને ઉંસકી માતા કો વડ પ્રસોલન દિયા
 કિ વડ ઉંસકી બાલિકા કા પાલન-પોપણ કરેગે ઔર ઉંસે પદા લિખા કર ઇસ યોગ્ય બના દેગે
 કિ વડ અપની આજીવિકા કો ઉપાર્જન કર સકે. બિચારી સરલ જનની ને વડ સમજં કર કિ
 પુત્રી કો સુખ પ્રાપ્ત હોગા તથાય વડ વિદુષી હો બિયગી, મિશનરી લોગોં કી ખાત સ્વીકાર કર
 લી. માતા ને દેહરાદૂન ગર્ભ સ્કૂલ મેં પ્રવિષ્ટ કરા દિયા. ૯ વર્ષ તક વડ બાલિકા મિશનરી
 લોગોં કે સાથ રહ કર પદતી રહી. ઇસી બીચ મેં ઉંસે બમિસ્મા (દીક્ષા) દે દિયા ગયા. પરંતુ
 ઇસકી ખબર માતા કો નહીં લગી. જ્ય ૯ વર્ષ કે બાદ માતા ને અપની લડકી વાપિસ માંગી
 ક્યોકિ વડ ઉંસકા વિવાહ કરના ચાહતી થી, તબ તો પ્રિન્સિપલ ગર્ભ-સ્કૂલ ધબડાઇ ઔર
 ઉંહેાંને પુત્રી ઔર માતા કા મિલના જીવના બંદ કર દિયા. દરિદ્ર માતા બહુતેરા રોઈ ઘોઈ,
 ઉંસને જિલાધીય સે બી ફરિયાદ કી; પર પરિણામ કુછ નહીં હુઆ. પુત્રી કો ખો કર માતા મન-
 મસોસ કર રહ ગઈ. ઇધર ઇસાધયોં ને રામદેઇ કો લુધિયાના ભેજ દિયા; પર જ્ય રામદેઇ

इन्ग्लिश क्लास की परीक्षा देने लुधियाना में देहरादून आया, तब उसने माना कि सुप्त रूप में पत्र लिखा कि वह पढ़ी लयकर विपत्ति में है और यदि माता उसे नहीं छोड़ा सके, तो ब्रह्म विष की ओर है, जिससे वह अपना प्राण विसर्जन कर सके! माना कि वात्सल्य फिर ओढ़ पार दाहाकार करे। और उसने आर्यसमाज की शरण ली। अगली पार आर्यसमाज ने पढ़ी सुनती से ओझ की और अंत में वारंट के द्वारा लड़की को कचहरी में दानिद कराया। लड़की ने स्पष्ट रूप से अदायत में कह दिया कि वह छिसाईयों के पास नहीं रहना चाहती है। लड़की स्वनंत कर दी गयी और आर्यसमाज ने उसे शुद्ध कर लिया। आनंद की-प्रात है कि सुदि में सनातन धर्म के अनुयायियों ने भी छिसाई प्रकट करके योग किया था। अंत में उसकी कष्टानुसार उसका विवाह रामचंस दाधरदूध के डेडभारटर श्रीमन् गौरीशंकरजी जी. ओ. के साथ कर दिया गया।

किस तरह का पद कर कौनसा अंसा निर्लज्ज हिन्दू होगा जिसके हृदय में विश्वास न हो? वह छिसाई संस्थाओं में अपने आसक-आसिकाओं को पढ़ाने का विषय परिश्रम है; पर जल्द तब हिन्दूनाति सज्जव नति की कांति अपनी धार निद्रा को हर करके अपना उचित संस्कार नहीं करेगी, जल्द तब हिन्दू धर्म के अनुयायी अपनी अनुदार अव्यं ह्य नीति को विसर्जन नहीं करेगे, तब तब विधर्मियों के हाथ से हमारी रक्षा नहीं होगी। अज समय दूसरा है; अज केवल "त्रादि, त्रादि" कहकर धर जड़ रहने से काम नहीं चलेगा। अज तो हिन्दूओं को वीर-जनि के समान आचरण करना होगा—जिस प्रकार 'वाल युद्ध की इतद' कह कर प्रत्येक सिक्ख पवित्र हो जाता है; जिस प्रकार कच्चा पदते की प्रत्येक सुसज्जमान पवित्र हो जाता है; जिस प्रकार भक्तिरमा लेते की प्रत्येक छिसाई पवित्र हो जाता है; उसी प्रकार गाथी भक्त को पद कर प्रत्येक हिन्दू को पवित्र हो जाना चाहिये। जो हमारे बाप दूसरे धर्म की सीमा में चले गये हैं दमे विद्याल हृदय से उन्हें आर्थात्त करना होगा। विश्व को बंध दिया जाता होगा की हिन्दू धर्म और हिन्दू जनि अज भी सज्जव है, सतेज है अव्यं वीर है। "उत्तिष्ठ जाग्रत प्राप्य वसामिषोधत" उठो! जागो और लक्ष्य को प्राप्त करो; प्रत्येक हिन्दू को बंध अपना भूषण बनाना होगा। नकी हमारा निरनार है; तभी हमारा जवन है; नहीं तो भृत्य की उतास नरभमासा में हम सदा के सिधे विधीन हो जायेंगे!!

x

x

x

x

(जुलाइ-१९२५ ना "बौद्ध" ना संपादकीय लेखमांथी)

૧૪૧-દિવાળીની દશ પ્રતિજ્ઞાઓ

(૧)

જો હું શ્રીમંત હોઈશ તો મારી સંપત્તિનો દશમો ભાગ ભારતવર્ષમાં હામહામ અખાડાઓ રચાવવા માટે જૂદો કાઢીશ.

(૨)

જો હું કવિ હોઈશ તો કાવ્ય, ચંદ્રમા, સાહેબડી અને ફૂલડાંનાં કાવ્યોને હમણાં મુલતવી રાખી શરીરખળનાં શૌર્યગીતો લખી મારા દેશના જુવાનીઓને કવિતાદ્વારા પ્રેરણા પાઢીશ.

(૩)

જો હું સાક્ષર હોઈશ તો હસ્ત-દીર્ઘની ચર્ચાઓ આ વર્ષ બંધ રાખી, વિશ્વ-સાહિત્યમાંથી શરીરની ખીલવણીના અભ્યાસપૂર્ણ લેખો લખી ભારતના યુવકસંઘને શરીર-શાસ્ત્ર સમજાવવા પ્રયત્ન કરીશ.

(૪)

જો હું ચિત્રકાર હોઈશ તો અર્ધનગન ચિત્રકરમય ચિત્રો અને અણિયાળા આંખો-વાળા સ્ત્રીઓનાં ચિત્રોની પિંછી ધોધ નાખી, બ્રહ્મચારી રથી-મહારથીઓનાં ચિત્રોને પિંછીમાં ઉતારી મારા દેશ સમક્ષ ભારતના પ્રાચીન શરીરખળનો ખ્યાલ રજુ કરીશ.

(૫)

જો હું યુવક હોઈશ તો આજ ને આજ શરીર સુદૃઢ અને સખલ બનાવવા માટે અખાડાનો સભ્ય થઈ નિયમિત વ્યાયામનો ઉપાસક બનીશ.

(૬)

જો હું વિદ્યાર્થી હોઈશ તો મારા અભ્યાસ સાથે રોજ નિયમિત કસરત કરી શરીરને ચેતનવંતું અને બળવાન બનાવીશ. એક મુછી મારી બીંતો તોડી નાખના ભારતના બ્રહ્મચારીઓનો આદર્શ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી હું વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળીશ.

(૭)

જો હું અધિકારી હોઈશ તો મારા અધિકારની હદમાં જેટલી અને તેટલી વ્યાયામ-શાળાઓ રચાવવા પ્રયત્ન કરીશ.

(૮)

જો હું વૈદ્ય હોઈશ તો મારા દર્દીઓને દવાનાં પરીકાંઓને બદલે નિયમિત કસરત-થી શરીરસંપત્તિ સારી રાખવા સલાહ આપીશ.

(૯)

જો હું કોઈ ધારાસભાનો સભ્ય હોઈશ તો દેશનું શરીરખળ વધારવાને વિદ્યાર્થી-ઓને વ્યાયામનું ફરજિયાત શિક્ષણ આપવાનો દરાર સૌથી પહેલો રજુ કરીશ.

(૧૦)

જો હું દેશનેતા હોઈશ તો દેશના કાગળાવણં મજબૂત શી રીતે થાય એની ધૂન સર્વત્ર જગાવીશ.

“શ.ન્દ”ના દિવાળી અંકમાં લેખક:-રા. પરિવ્રજકે)

૧૪૨-ગુજરાત-સમાજસેવા મંદળ પરિષદ-અમદાવાદ

તેમાં પ્રસાર થયેલા દરાને

(૧) ગાંધીજી અને આત્મીયને અભિનંદન

સમગ્ર દેશને અને ખાસ કરીને ગુજરાતને આચરણના મેવાધર્મનો પાઠ આપનાર મહાત્મા ગાંધીજીને ૧૦ વર્ષની ઉમર પૂર્ણ થવાના દરેક મહોત્સવપ્રસંગે આ પરિષદ મંદળ અભિનંદન આપે છે; અને લોકચારીના આ ગુરુમાં મેવાધર્મનું મધ્યમ અને પ્રેરક બળ તેઓ ઉપર તંદુરસ્તી માથે વર્ષો સુધી આપ્યાં કરે એવી પ્રત્યક્ષે આ પરિષદ પ્રાર્થના કરે છે.

દિ'દ મેવક સમાજના પ્રમુખ ઝંતરેજલ મીનિવામ શાસ્ત્રી ૧૦ વર્ષ પૂર્ણ કરે છે તે પ્રસંગે આ પરિષદ તેમને અંતઃકર્મપૂર્વક અભિનંદન આપે છે. આપણા દેશનું જોર અને પ્રવિણ વિદેશમાં વધારવા માટે તેમજ સમગ્ર દેશના રાજકીય તથા સામાજિક ક્ષેત્રમાં આગળ પડેના ભાગ લેનાર દેશનેતાનરીકે તેમની ઉન્નવક મેવાની આ પરિષદ આભારપૂર્વક કદર કરે છે અને નામદાર શાસ્ત્રી લાંબી મુદત સુધી તંદુરસ્ત રહી દેશમેવાનાં ઉન્નવકાર્યમાં પ્રગત રહેવા અભિ-માન થાય એવી પરમાભાપ્રાયે પ્રાર્થના કરે છે.

(૨) અધ્યાનનિષેધ

દિ'દુસ્તાનની એ મોટી કોમો-દિ'દુ અને મુસલમાનોનાં ધર્મશાસ્ત્રોમાં દાર પીવાની સખત મનાઇ કરેલી છે; તેમ છતાં સરકારની આજકારી રીતિનીતિના કારણે દેશમાં દારનો વપરાશ દિનપ્રતિદિન વધતો જાય છે; અને તેના પરિણામે પ્રજાની મોટી પાપમાલી થાય છે.

તેથી આ પરિષદ નામદાર મુખર્ સરકારને દાર અને માદક પદાર્થો સહતર બંધ કરવાનું જાહેર કરેલું છે, તે થયેને વળગી રહી દસ વર્ષમાં તેનો પૂરેપૂરો અમલ થવા અને પ્રારંભિક ઉપાયનરીકે લોકલ ઓપ્શનનો દક્ષ પ્રગતે આપવા અને દારની દુકાનોની સંખ્યા અમુક પ્રમાણમાં પ્રતિવર્ષ કમી કરવા પગલાં લેવા માગણી કરે છે; અને તે સાથે જુદાં જુદાં સેવા-મંડળોને દરેક મોટા ગામમાં જ્યાં હાલ મલખાનનિષેધક મંડળોઓ નથી ત્યાં તે સ્થાપવા, તથા વ્યાખ્યાનો, કીર્તનો અને સીનેમાદાર દારના ઉપયોગથી શારીરિક, માનસિક અને આર્થિક હાનિ થાય છે તે જતાવવા, અને સક્રિય હોય ત્યાં શાંત મોકી કરવાને અને દારખંધી માટે કોમનાં તથા ગામનાં સંજંદન કરવાની યોગ્ય તજવીજ કરવા આગ્રહપૂર્વક બલામણુ કરે છે.

(૩) વિધવાશ્રમ

વિધવાઓનાં જીવન હતાશ અને નિરર્થક ન અને, પણ જનસમાજમાં ઉપયોગી અંગ બની, સ્વાત્મકી થાય અને સમાજને ઉન્નત કરવામાં પોતે પોતાનો યોગ્ય દિરસો આપી શકે તે માટે આપા દેશમાં દેકાણે દેકાણે વિધવાશ્રમે સ્થાપવાની જરૂર આ પરિષદ સ્વીકારે છે.

આવા આશ્રમોમાં વિધવાઓને સામાન્ય શિક્ષણ ઉપરાંત ધંધા અને હુનરફવોગનું તેમજ સામાજિક સેવાના કાર્યનું શિક્ષણ મળે એવી સર્વ પ્રકારની સજ્ઞ થવી જોઈએ; અને તેઓ અમુક મુદત પછી આશ્રમમાંથી છૂટાં થઈ, પોતાનું વ્યક્તિગત જીવન સ્વતંત્ર રીતે ગાળી શકે અને જનસેવાના કાર્યમાં ઉપયોગી થઈ પડે, એવી એ આશ્રમોની મોજના રચાવી જોઈએ. તેથી આ પરિષદ આપણા પ્રાંતમાં હાલમાં ચાલતા વિધવાશ્રમોના સંચાલકોને ઉપર મુજબ ઘટતી વ્યવસ્થા કરવા આગ્રહ કરે છે.

(૪) રમવાગમતો

હાલની પ્રજા રમવાની જગાઓ અને રમવાના યોગ્ય સાધનોને અભાવે નિર્જળ અને નિરસાદી થતી જાય છે, તેથી તેમ યનું અટકાવવા અને શારીરિક, માનસિક, નૈતિક બળવાળી નવી ઉછરતી પ્રજા થાય, તે સાર શાળામાં બણતા અને શહેરમાં અન્ય બાળકોને રમવાનાં ખુસ્લાં રચેલા ઉભાં કરવા તથા સાધનો અપાવવા આ પરિષદ મ્યુનીસિપાલિટીઓ, લોકલ બોર્ડો અને ધનિક વર્ગોને બલામણુ કરે છે; અને યુવાનો અને યુવતીઓને અનેક રમતો શીખી તે રમતો

આ પરિષદ આનંદપ્રકાશ લેખ છે. એમને સમગ્રવાળાં રહેણાં પૂરાં પાડવાની સરકાર અને મન-
વતોને વિનંતિ કરે. અને પ્રજાસેવાકોને એ કામમાં ડેળવણી ફેલાવવાના અને મલપાનનિયંત્રણના
અપના કરવા બંધામણ કરે છે.

(૧૦) બાળરક્ષાગૃહો

હિંદુસ્તાનમાં સામાન્ય રીતે લારે પ્રમાણમાં બાળકોનાં મરણ થાય છે તેની, અને ખાસ
કરીને અમદાવાદ જેવા ઉદ્યોગવાળા શહેરમાં જે અસંખ્ય બાળકોનાં મરણ થાય છે તેની, આ
પરિષદ દિલગીરી સાથે નોંધ લે છે. એ મરણપ્રમાણ ઘટાડવા સારૂ બાળરક્ષાગૃહો એટલે 'કેશીઝ'
જેમ અને તેમ વધારે સ્થાપવાની જરૂર જણાયે છે તથા અત્યંત માતાઓને અને દાદાઓને બાળકના
અન્ન પહેલાં તેમજ પછી યોગ્યસંભાળ લેવા સમજણ આપવા સારૂ વ્યવહાર પગલાં ભરવા મીલમા-
લોડો, મ્યુનિસિપાલિટીઓ તેમજ આરોગ્યને લગતું કામ કરનારાં મંડળોને આમદ્વૈત વિનંતિ કરે છે.

(૧૧) આરોગ્યમંડળો

આપણા દેશનું મૃત્યુપ્રમાણ બીજા સુધરેલા દેશોની સરખામણીમાં એટલું-બધું મોટું છે કે
આખા પ્રાંતમાં આરોગ્યસુધારણા સારૂ વ્યવહાર પગલાં તાબડતોળ લેવાની જરૂર છે; તેથી દરેક
નાનાં મોટાં શહેરમાં આરોગ્યમંડળો સ્થાપી, તે દારા જનસમૂહમાં આરોગ્ય વિષે આવશ્યક અને
કામપૂરતી માહિતી ફેલાવવા તેમજ વખતોવખત આરોગ્યપ્રદર્શન ભરી લોકમત ડેળવવા અને તે
પાછળ જરૂરી ખર્ચ કરવા આ પરિષદ સરકારને, જીલ્લા અને તાલુકા લોકસભાઓ અને મ્યુનિ-
સિપાલિટીને વિનંતિ કરે છે.

(૧૨) સદકારી ગૃહમંડળીઓ

ગુજરાતનાં મોટાં શહેરોમાં મધ્યમ વર્ગ અને ગરીબ વર્ગના લોકોને રહેવાનાં ઘરોની ઘણી
આબત છે અને કેટલાંક કુટુંબોને મરુખના રહેણાંને તદ્દન નકામું એવાં ઘરોમાં રહેવું પડે છે.
આ અવસ્થાને લીધે પ્રજાના આરોગ્ય અને સમાજજીવન ઉપર મોટી અસર થયેલી છે એવું
આ પરિષદનું માનવું છે અને તે સ્થિતિ દૂર કરવા માટે સદકારી ધોરણ ઉપર હાઉસિંગ સોસા-
ઇટીઓ સ્થાપવામાં મદદ કરવાને અગ્ર પુરસ્કા વિસ્તારમાં તેવા વર્ગના લોકો માટે આરોગ્યવાળાં
ઘરો બંધાવ તેવી ખીછ કાઢ મેળવના કરવાને મીલમાલોડો, મ્યુનિસિપાલિટીઓ, સરકાર, ધનિકો
અને સમાજસેવાકોને વિનંતિ કરે છે.

(૧૩) આરોગ્યલુપનો

અત્રેનાં આરોગ્યલુપનો(સિનેટરિયમ્સ)ના વહીવટ અને દેખરેખમાં કેટલીક ખામીઓ જાણ થવા
પામી છે, એવું આ પરિષદનું માનવું હોવાથી નીચેના ગૃહસ્થાની એક સમિતિ નીમી, આ પરિષદ
એ સમિતિને આ આરોગ્યલુપનો સાચાં આરોગ્યલુપનો થાય તે માટે યા સુધારાવધારા કરવા આવશ્યક
છે, તે સૂચવવા અને તે સંબંધી પોતાનો રિપોર્ટ તજ્જ માસમા રજુ કરવા વિનંતિ કરે છે:-

૧-ડૉ. જી. આર. તલવડકર, ૨-ડૉ. સુમંત મહેતા, ૩-ડૉ. મણિલાલ મનલાલ અમેચંદ.

(૧૪) સેવામંડળપ્રધારણ

૧-આખા પ્રાંતમાં સમાજસેવાનું કામ સારી રીતે અને યોગ્યપૂર્વક થઈ શકે, અને જૂદી જૂદી
સંસ્થાઓ સુધે એકત્ર જોડાઈ, સદકાર કરવાનું બની શકે તે માટે "ગુજરાતસેવા મંડળ" સ્થાપવા
અને તેનું બંધારણ વગેરે થી કાઢવા;

૨-સમસ્ત ગુજરાતમાં સાંસ્કૃતિક અને સેવાકાર્ય કરતી સંસ્થાઓની એક ડિરેક્ટરી, તેના
વિષે બની શકે તેટલી માહિતી એકી કરી, તેવાર કરવા અને

૩-વિવિધ પ્રકારના પ્રજાજીવનના વિકાસ થઈ તેની સંચરિત અને વ્યવસ્થિત ખીલવણીને
પોષા એવી એવી જૂદી જૂદી પ્રવૃત્તિઓ મદદ નાણા દરખાસ્ત રજીસ્ટ્રી, તે તે પ્રવૃત્તિઓ
સ્વયંચ રીતે થા પોતાની જાનિરખણે નીચે ઉપાડી લેવાનું કામ કરે એવી એક સંસ્થા આવ-
શ્યક છે, તે વિષે થવું કાર્ય કરવા, આ પરિષદ નીચેના ગૃહસ્થાની એક કમિટી નીમી છે:-

૧-પ્રમુખ સાહેબ મંગુજીજીજીજીજીજી, ૨-દેવી વિદ્યાનંદન, ૩-ડૉ. સુમંત મહેતા, ૪-ડૉ.

મોતીલાલ ન. અમીન, મંત્રીઓ:-રા. ગણેશ વાસુદેવ માવલંકર અને રા. હિરાલાલ ત્રિ. પારેખ.
(૧૫) અંત્યજન્મ'ડળો

અંત્યજનેની કેળવણી, વસવાટ અને સુધારણા તથા તેમનો દરજ્જો વધારવા અર્થે ગુજરાત માં દરેક જિલ્લામાં અંત્યજન્મ'ડળો સ્થાપવા વ્યવસ્થાપૂર્વક પ્રયત્ન થવા અને તેમનું મનુષ્યત્વ ખીલવવા પૂરેપૂરી તજવીજ કરવા આ પરિપદ, સમાજસેવાના કાર્યમાં રસ લેતાં સૌ લાઈમહોને આગ્રહ કરે છે અને સરકારને વિનંતિ કરે છે કે “ડિગ્રેડ ક્લાસીસ”ને માટેની બધી સવડતે માત્ર અસ્પૃશ્ય કોમને માટે જ રાખવી.

(૧૬) પછાત ચાદલિત કોમોનો ઉદ્ધાર

ગુજરાતની પછાત કોમો જેવી કે-બીલ, નાયક, ચોધરા, ગામીત, ઢેડિયા વગેરેની કેળવણી, વૈદ્યકીય મદદ, ઔદ્યોગિક શિક્ષણ અને ધાર્મિક ઉપદેશ આદિ પ્રવૃત્તિદ્વારા સેવા કરવા માટે જ્યાં જ્યાં તેવા લોકોની વસ્તી હોય ત્યાં ત્યાં આશ્રમો વગેરે સ્થાપી તેમને ઉન્નત દશાએ લાવવાની જરૂરિયાત આ પરિપદ સ્વીકારે છે અને દરેક જિલ્લાના સ્થાનિક સમાજસેવકોને તે દિશામાં પગલાં ભરવા આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરે છે.

(૧૭) મોટી ઉંમરનાં સ્ત્રીપુરુષોની કેળવણી

અક્ષરજ્ઞાન એ પ્રજાને કેળવણી આપવાનું ઉત્તમ સાધન છે. આપણા દેશના હુકામો આપણો દેશ અક્ષરજ્ઞાનમાં બહુજ પછાત છે. કમીમાં કમી વસ્તીના પ્રમાણમાં સેંકડે ૨૫ ટકા બાળકો અક્ષરજ્ઞાન તેમજ બીજી કેળવણી લેવાને શાળાઓમાં અવ્યાસ કરતાં હોવાં જોઈએ; ત્યારે આપણા દેશમાં વસ્તીના પ્રમાણમાં સેંકડે ૪.૨ ટકા બાળકો શાળાઓમાં ભણતાં જોઈએ છીએ; એટલે ૧૫ બાળકોમાંથી માત્ર ૪ બાળકો શાળામાં ભણે છે, બાકીનાં ૧૧ બાળકો કોઇ પણ જાતની કેળવણી લીધા વિના પોતાનું અમૂલ્ય મનુષ્યજીવન વ્યતીત કરે છે. આથી જેમને લખતાં વાંચતાં નથી આવડતું તેઓને બીજાં સાધનોદ્વારા કેળવણી આપી જેમ અને તેમ દેશમાંથી અજ્ઞાનરૂપી લાકડાં અધિકાર દૂર કરવાનું આ પરિપદ આવશ્યક ધારે છે; અને તેને માટે નીચેનાં સાધનોદ્વારા જનમંડળમાં કેળવણીનો ફેલાવો કરવા સેવકોને ખાસ સૂચના કરે છે:-

૧-આરોગ્ય, નાગરિકોના ધર્મ, સમાજમાં દાખલ થઇ ગયેલા ખરાબ રિવાજો, ધર્મ વગેરે વિષયો ઉપર મોટી ઉંમરનાં સ્ત્રીપુરુષો માટે લાપણો-બની શકે ત્યાં મેજીક લેન્ટર્ન તથા સીનેમાની મદદથી આપવાની ગોઠવણ કરવી; જેથી લાપણોની સારી પેઢે જાપ સાંભળનારાઓ ઉપર પડે અને તેની સારી અસર થાય.

૨-સ્ત્રીઓને માટે બપોરના વર્ગ ખોલવા અને ત્યાં સ્ત્રીઉપયોગી શિક્ષણ આપવું.

૩-કારીગરો તથા મજૂરિયાત વર્ગોને માટે તેમને અક્ષરજ્ઞાન તેમ બીજી કેળવણી આપવાને રાત્રિશાળાઓ ખોલાવવી.

૪-જેમને સહેજસાજ વાંચતાં-લખતાં આવડતું હોય તેવાઓને માટે ફરતી લાયસેન્સીઓ દ્વારા ઉપયોગી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે.

૫-અને બની શકે ત્યાં ગતિમંડળો ઉઠાડી કરી તે દ્વારા પ્રયત્ન કરવા.

આ ઉપરાંત આ પરિપદ લોકલગારો, યુનિસિપાલિટીઓ તેમજ ધનાઢ્યોને આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરે છે કે, તેમણે વધારે ને વધારે પ્રમાણમાં ગામડાંઓમાં તેમ શહેરોમાં જ્યાં મજૂરિયાત તથા પછાત વર્ગોની વસ્તી છે ત્યાં સ્ત્રીઓને માટે બપોરના ખાસ વર્ગો તેમ પુરુષોને માટે રાત્રિશાળાઓ ખોલવી.

(૧૮) આ પરિપદ પસાર કરેલ. દરારોનો અમલ કરવા સારું તથા તે દરારોનો હેતુ સફળ કરવા સારું જેને કારણે કરવું પડે તે સારું, આ પરિપદની નીચે મુજબ, કારોબારી સમિતિ નીમવામાં આવે છે:-

૧-મુખ્ય સહાય ૨-લેડી નિલાબહેન. ૩-ડૉ. સુમત મહેતા. ૪-ડૉ. રતિપ્રસાદ શે. દેસાઈ. ૫-મી. મોતીલાલ વરલિલ્લસાઈ અમીન. ૬-રા. દલાલકરભાઈ શુક્લ. ૭-રા. નીરજલ ત્રિ. પારેખ. ૮-રા. વાસુદેવ માવલંકર. ૯-રા. રાહલ મહેતા. ૧૦-મીસ. અન. બારવડ.

૧૪૩-નવરાત્રિના શક્તિપ્રેરક દિવસો

તહેવારોને શાહીયત્વ આરોપો !

નવરાત્રિના દિવસો એટલે નવન શક્તિપ્રેરક દિવસો. ખેતીવાડીના કાર્યમાંથી પરવારેલા કામગીરીઓએ નવપ્રાણુવંતા દિવસોમાં પોતાનાં ખિંટીએ લટકતાં દલિયારો તરફ ફરીથી નગર નાખના, ઉછળના અને તલવારો ને નીર, બાજાઓ ને સાંચો, કટારો અને જાંબળા, જાંબળા અને જાંબુનો ફરર વગેરેના કાઠ મરી કાઢના, નવ દિવસની એ શક્તિપૂર્વકનાં પ્રદર્શન વિસ્તારમાંથી દિવસે ફરવા, આખાસવૃદ્ધનાં રોળાં ને રોળાં જામને જાંબે જનાં અને શક્તિના પ્રદર્શનનાં ગાનેક પ્રવેગો સા ખનાવવામાં આવના.

અને પછી ત્યારથીજ એ કોઈની બુખ્યા કોઈલાઓ મનમનથી ઘોડતીઓ કેકાના, સિર-પાપમાં મૂલદેવીઓની શુભેચી નવન જવારાની વચકલગીઓ લટકાવતા, મહેઠાઓને મર્નિમત કરવા રજાખેલનાએ જવા અગાઉ મૂચ્યા રમવા ઉપડી જતા. ત્યાં એમની મહામનાં પાણી મપાતાં. મૂચ્યા અને ધંરાહોની વાંસે માયાં મૂળોને જામ્બો છોડી મૂકતા. કાનિયોની સાથે આસસિંદસમા કિશોર કુમારો પણ પોતાના બાડુબળની પરીણા આપવા જતા.

એ દરારે તો રનેદથી જેનાં ઉંચકી જતાં હોય એવી માતાઓ, સ્વદસ્તેજ કોડીલા કિશોર કુમારોને ખભે ધોળી દાસો જાંખતી અને કમરપટામાં પાણીઠાર તલવારો લટકાવતી. બાપખેટાને પણ ન ધારે એવી દવા સાથે દરીકાષ કરતી ઘોડતીએ ચડીને કુમાર મૃત્યુ સાથે ખેલવા નીકળી પડે ત્યારે ઉઘાસથી માતાઓ મમતાભરી નજરે તેની પીઠ દેખાય ત્યાંકુધી જોષ રહેતી. ત્યારે એ માવડીની આંખમાંથી ગૌરવની-સતોષના જીવનની ધન્યતાની જે તેજપારાઓ વરસતી, એ વિરલ પદો જેવી તે દિંદુરધાનમાં તો લગભગ આજે અલગ્ય થઈ પડી છે. ખાસ કરીને ગુજરાત-માં તો એ દરયોના ક્યારેનાય દુષ્કાળ પડી ગયા છે.

આજે તો નવરાત્રિના દિવસો તામેઠા વગાડીને રાસકા ગાવાના વાપડાવેડામાંજ પૂરા થાય છે. એ રીતે અને સાદસના દિવસો આશર્યા તે આશર્યાજ. આજનું ગુજરાત લગભગ એનાં પૂરાં રમરજીયે ભૂલી ગયું છે. લાલભલા પાછંદ પુરુષો પણ હાથમાં દાંડિયા લઈને આમતેમ ફેફાફે કરે કે મોઠા મૂરે 'પુરવેની પછુ ખીત ધડી ધડી ભૂલી રે' એવા કસાક ગરબાઓ મોડી રાત સુધી ગાઈ ગાઈને, દરોરાની સાંજે સમડીપૂલ કરીને દીસા પગલે પાછા આવી, નવરાત્રિના શક્તિ મેળવવાના દિવસો વેડી નાખતા જોઈને કયા નવજુવાનો દિલગીરી નદિ થાય ?

પરંતુ મૂળા કાળના જર્જરિત મનોદશાના જીવાળ દલે આસરતા જાય છે. જીવતાં મુડાં જેવી દયા મરે દલે આપણને પોતાને ચરમ થવા લાગી છે. પરતંત્રના આપણાં દેવામાં શલ્પની માફક ખુચવા લાગી છે. પ્રતિદેહે આજે નવી મહેઠાઓ પ્રકટી છે. એકે એક જીવાનીઓ નવાં નવાં સ્વપ્નાં જેવા મથે છે. આસપાસથી પડતા પડકારથી એના રોમેરોમ ફરફરી ઉઠે છે. અને શું તેવે વખતે પણ ગુજરાતના નવજુવાનો નવરાત્રિ અને દરોરાના ઉત્સવોની ઉપર, વળી ગયેલી ગુલામી અને કામરતાની રાખ ઉમેડી નાખવા તત્પર નદિ બને ?

મીનના, ટુકડેસાનના, ઈજીપ્તના, કરાનના અને આધ્યાત્મીસાનના નવજુવાનોના જગની વાતો સાંકળીને ગુજરાતના નવજુવાનોને પોતાની જાલિયત વિંછીના ડંખની માફક વેદના આપે છે. ગઈ કાલનીજ વાત-પેલા દ્વાપવા દાતવાળા આધ્યાન ઉકરાઓનો કાફો સુંબઝના કનારેથી ટુકડેસાન જવા ઉપડી ગયો, ત્યારે એ બદાદર થાડીથીએને મળવા સુંબઝના અનેક-

‘દિવિ! દુઃ શર્વરાજ ચિત્તસેન છું; છતાં આ સમયે નિરાધાર છું. મારે માતા ભાગીરથીની ગોદ સિવાય બીજાને આશરો લેવો દશે નથી રહ્યો. ઘડાંડમાંથી ધર્મનું અસ્તિત્વ નષ્ટ થયું લાગે છે, જાણે સંસારની માતાઓએ વીર પુત્રોનું પ્રસવ કરવાનું છોડી દીધું હોય!’

‘શર્વરાજ! વીર માતાઓને દોષ ન દે! દુઃ તને આશરો આપવા તૈયાર છું. કહે વત્સ! એ. તારા દુઃખનું કારણ મને કહે!’

‘માતાશ! દુઃ શર્વરાજ ગાલવનો અપરાધી છું. પ્રાતઃસમયની તેમની અંબિકામાં બૂલથી દુઃ અમાગીનું યુદ્ધ જન્મ પડ્યું. આ એક નજવા અપરાધનો દડા દેવા શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર આજે સાંજસુધીમાં મારો સંદાર કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે.

આખી સ્વર્ગપુરીના દેવાને મળ્યા ચૂક્યો, પણ કોઈએ મને સહાયતા ન આપી-સાદસ ન કર્યું. ઉપરે દુઃ ભાગીરથી તમે આત્મદત્તા કરવા આવ્યો.’

‘વત્સ! ફિકર ન કર. કૃષ્ણચંદ્ર જેનો સંદાર કરશે તેનો બચાવ તેનીજ બહેન કરશે, સમય થોડો છે. એ ભાઈએજ મને શિક્ષણ આપ્યું હતું કે, નિરાશ્રિતોને આશ્રય આપવો એ આર્યોનું પ્રધાન કર્તવ્ય છે, ગૌરવ છે. અસ્તુ. તેની શિક્ષાજ આ વીરનરને બચાવશે. એ માટે જો ભાઈ સાથે યુદ્ધ કરવું પડશે તો તે માટે પણ દુઃ તૈયારજ છું. મારનારે કરતાં બચાવનાર થોડો છે, તેનો આત્મા પ્રબળ છે.’ એટલું વિચારી એ યુવતીએ કહ્યું કે ‘વત્સ ચિત્તસેન! જો આ વિશ્વમાં તને કોઈએ આશરો ન આપ્યો તેથી એમ ન જાણવું કે પૃથ્વી નક્કરી થઈ છે, વીરશત્રુ થઈ છે, ધર્મ નષ્ટ થયો છે. આવ, વત્સ! આવ. જ્યાંસુધી મારા શરીરમાં રાતવું એક પણ બિંદુ છે સાંસુધી દુઃ તારો સંદાર નહિ થવા દઉં.’

યુવતીની આવી વીરતાભરી વાતો સાંભળી ચિત્તસેન અવાહ બની ગયો. આશ્ચર્ય અને વિશ્મયતાથી તેણે તે યુવતીને પૂછ્યું કે ‘માતા! કૃપા કરી કહેશો કે, આપ કોણ છો? શું તમે મારી રક્ષા માટેજ આવનથી છો?’

‘ચિત્તસેન! તારી આશ્રયદાતા તારા યત્ન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનીજ ભગિની, જીવનવિજયી પાંડુપુત્ર પાર્થની પત્ની અને મહાપરાક્રમી સ્વર્ગીય વીર અભિમન્યુની માતા સુભદ્રા છે. આવ, વત્સ! મારે ત્યાં આવ! નિર્ભય થા.’

મહેલમાં આવી સુભદ્રા ચિત્તસેનની રક્ષાના ઉપાયો યોજવા લાગી. તેજ સમયે અર્જુનજી આવી પહોંચ્યા. સુભદ્રાને વિચારમગ્ન જોતાં પૂછ્યું ‘ત્રિપે શું વિચાર કરે છે?’

‘નાથ! કંઈ સ્વપ્ન પડતી નથી, શુદ્ધિ બદેર મારી મધ છે, કાર્પ કઠિન છે. આપ દ્વારા તે કાર્પ કરવાની આશા નિરાશામાત્ર છે-કુંજ તેને પૂર્ણ કરીય.’

‘પાર્થના ઈચ્છાનાં છતાં તું પૂર્ણ કરશે? એ અસંભવિત છે. ત્રિપે! દુઃ પ્રતિજ્ઞા કરે છું કે, જો કાર્પ તું સોંપીય તે દુઃ પૂર્ણ કરીય.’

‘નાથ! ચિત્તસેનને મેં આશરો આપ્યો છે, હવિનદાન દેવાની મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે. આપ એ નિરાધારની રક્ષા કરો.’

‘ત્રિપે! આ શું? પાંડવો કદી પણ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર સાથે યુદ્ધ આદરે અગ કે? આવું સાદસ નું કરીજ કેમ રાખી? આ તો સુદી વચ્ચે સોપારી જેવો ઘાટ થયો. દશે શું કરવું? શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર સાથે યુદ્ધ! મગજ બદેર મારી જાય છે-વિષ આજે મને ડોહવું દેખાય છે.’

‘નાથ! વીરનો વચન આવ્યાં ન હોય! આપ જાણુએ ગદા. જે સાદસ કહ્યું છે તે મેં કહ્યું છે. મારે પ્રાણ છે ત્યાંસુધી દુઃ તને બચારીય. દુઃ મારા ધર્મને નિઝાંજલિ નહિ આપી શકું. મેં હાત્રિયધર્મનું પાલન કર્યું છે-નિરાશ્રિતને આશરો આપ્યો છે. એક પ્રતિજ્ઞાપાલન માટે દુઃ ભાઈ મારે ચેર બાંધીય, ઘડાંડ આડે આવશે તો તેને પણ બેદી નાખીય.

મહાભારત યુદ્ધમાં વિજય જેજવલો સુદેશ છે, પણ હવે પર વિજય મેળવવો કાબુ છે, જે આપ તેની રક્ષા ન કરી શકો એમ દેવ તો આપનાં યત્ન અને આપો, દુઃ તે પારખ કરીય.’

સુંભદ્રાની આ વીરવાણી સાંભળી અર્જુનજી કર્તવ્યપક્ષે આરૂઢ થયા અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાના પાલન અર્થે કહ્યું કે “નહિ પ્રિયે ! આ ગાંડીવ અર્જુનનાજ હાથમાં રહેશે. હું તારી આજ્ઞાને પૂર્ણ રીતે પાળીશ. ચિત્રસેનને સંહારવા શ્રીકૃષ્ણ તો શું પણ કદાચ યમરાજ આવશે તોપણ ગાંડીવ ધારી અર્જુન, તે સર્વના ગર્વનું ખંડન કરશે.”

ન્યારે આ સમાચાર બળદેવ અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને મળ્યા ત્યારે તેઓ આશ્ચર્યમાં પડ્યા. તરતજ બળદેવ ક્રોધમાં આવી જઈ અર્જુન ઉપર એક પત્ર દૂતદ્વારા રવાના કર્યો. એમાં લખ્યું હતું કે, આપણી મિત્રતાને યાદ કરીને આ બાબતમાં તમે વચમાં પડશો નહિ. જો નાહક પડશો તો તેનું પરિણામ ભયંકર આવશે. પરંતુ અર્જુને તો યુદ્ધનોજ પડકાર કર્યો.

પછી તો કહેવુંજ શું ? બન્ને તરફથી યુદ્ધની મહાન તૈયારીઓ થવા લાગી. બન્ને પક્ષના યોદ્ધાઓ સમરભૂમિમાં એકત્ર થયા, મહાયુદ્ધ જમ્યું, વીરનાં તીરે છૂટવા લાગ્યાં, ખરેખરે રંગ જમ્યો; એટલામાં શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનનો મુકાબલો થયો. બંને પ્રેમભરી નજરે મળ્યા. દષ્ટિમાં વેર ન હતો.

અર્જુનજી બોલી ઉઠ્યા કે “ભગવન્ ! મહાભારતના યુદ્ધથી આ પ્રસંગ વિકટ છે.”

“અર્જુન ! તેને માટે તું ચિંતા ન કર. ગાંડીવ અને સુદર્શન એકબીજાથી ઉતરે તેમ નથી આવ, આપણા હૃદયમાં મિત્રભાવ રાખી પ્રતિજ્ઞાથી શત્રુભાવે લડીએ. ગીતારહસ્યના ઝંકારથી જગતીતલ દહલાવીએ.”

આ સાંભળી અર્જુન યુદ્ધ માટે તૈયાર થયા. બન્ને બાજુથી શસ્ત્રોના પ્રહારો થવા લાગ્યા. શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના શરસંધાનથી અર્જુનજી ઘાયલ થઈ મૂર્ચ્છિત થયા. શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે શસ્ત્ર મૂકી ઈશ અર્જુનજીને ગાદમાં લીધા.

થોડી વાર પછી અર્જુનજીની મૂર્ચ્છા શમી ગઈ. તેઓ બોલ્યા “હું ક્યાં છું ? શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની ગાદમાંજ ! ધિછાર છે મને-ક્ષમા કરો, મિત્ર ! આ સમરભૂમિમાં તમે મારા શત્રુ છો. આલું વર્તન ન શોભે !” એમ કહી અર્જુનજી ફરી વાર તૈયાર થયા. આ વખતે અર્જુનજીએ ભયંકર બાણ કાઢી પણુજ પર ચઢાવ્યું અને શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે “ભગવાન ! સાવધાન ! આ સમય હું પશુપતાકા-પ્રયોગ આદરું છું.”

એમ કહી અર્જુનજી બાણ છોડવાની તૈયારીપર હતા તેવામાંજ નારદજી બીજા ઋષિઓ સાથે “ગાલવ” નિમિત્તે આદરાયલા યુદ્ધમાં આવી ઉપસ્થિત થયા. ઋષિઓના સમરભૂમિમાં આવતાં વારજ યુદ્ધ બંધ થઈ ગયું. સંસારપ્રલયકારી આ યુદ્ધને બંધ કરવા માટે ઋષિ ગાલવે ચિત્રસેનને વણમાગી માફી આપી.

હવે શું ? યુદ્ધ બંધ થઈ ગયું. ચારેબાજુ દર્પનાં દુંડુભી વાગી રહ્યાં. શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર, અર્જુનજી, નારદજી અને સુંભદ્રા ચારેની પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણ થઈ. ચિત્રસેનના પ્રાણ બચ્યા. પ્રલયકારી સંસાર એકાએક શાન્તિનો આગાર બની ગયો.

(તા. ૨૮-૮-૨૯ ના “દિ”માંથી)

भूरी वासनाओं और संकल्प विकल्पों से मन को जयाना है. ताकि शुद्ध हृदय में केवल परमात्मा के पास और उसके आराधन के लिये स्थान हो सके.”

सूरी कवियों में शरित्त का जलालुद्दीन अग्रणी है. उसके अतिरिक्त शाह लतीफ और शेक्स आदि कुछ सूरी कवि सिंध में हुए हैं. इन महापुरुषों की तन्त्री में केवल एक स्वर था और वह स्वर केवल प्रेम और विश्वप्रेम से संबंध रखनेवाला है.

सूरीसाधु और सूरीधर्मचारियों में धयालीम और शम्स तख्तेज का नाम विशेषोद्देशनीय है. धयालीम ने अपनी पैतृक संपत्ति छोड़ कर ज्ञान लाल करने का कठिन तपस्या की थी. महात्मा शुद्ध की नांछ उसने भी पक्षे अपने कर्मों पर दृष्टि डालना आवश्यक और मदर्यपूर्ण समझा. अहुत से धयालीम भी शम्स तख्तेज के शिष्य थे. वे उसका मुसा दाउद और धसा के समान पूजते थे और उसकी अन्यायपूर्ण दत्ता और धर्मोपताज्जनित आलुहंउपर रोते थे. सूदियों में रणिया नाम की एक लकड़ा ली हुई है. यह हमारे यहां की भीरांआध के समान लगवान की आराधना में अपना समय व्यतीत करती थी. ‘भीरां राम की दुवारी’ इस तात्पर्य के विचार रणिया भी प्रकट किया करती थी. वह कहती थी कि मुझे अपने शरीर पर कोष्ठ अधिकार नहीं है. मैं तो केवल उसकी (परमात्मा की) हूं. इस कारण उसके प्रति मुझे अविश्वास और अश्रद्धा नहीं दिखाना चाहिये.

इन सय सूदियों की जवनी केवल एक सत् यित और आनंद की जोज में गीती. एक स्थान पर जलालुद्दीन इमी शम्स तख्तेज से पूछता है “ओ मित्र! जताओ, वाणी का क्या उद्देश्य है?” तख्तेज उत्तर देता है “परमात्मा.” मन, बुद्धि, वचन और कथा सय उसकी जोज में लगे हैं.

“यहां ली तू वहां ली तू जिमी तेरी इलक तेरा” इस मंतव्य के माननेवाले आज इस धर्म में अहुत कम हैं कि जिस धर्म के अनुयायी ने इस पक्ष को लिखा है. परंतु सूरी इस पद्यान्तर्गत सिद्धांत में अटल विश्वास रखते हैं और क्रियाशील होते हैं. यहां अलिप्राय सन्ने सूदियों से हैं, न कि नामधारी सूदियों से. क्योंकि देहली के मौलाना हसन निगमी भी अपने आपका सूरी प्रकट करते हैं.

सूरी लोग शरीरयत (मुसलमानी धर्म ग्रंथ) के पाण्ड नही होते हैं; उनका विचार है कि नूर (आत्मप्रकाश) द्वारा ध्विरदर्शन हो सकता है. हमारे यहां के निर्वाण अथवा मोक्ष का नाम उनहोंने इन रक्खा है.

गज्जली कहा करता था कि मुझे ध्विर की सत्ता का प्रकाश ध्विरीय प्रेषित आत्मप्रकाश द्वारा हुआ, न कि किसी धार्मिक वादविवाद अथवा शास्त्रार्थ से. ध्रियों और अनुमान उस सत्य का ज्ञान कराने में असमर्थ हुए. उस प्रकाश से ही प्रेम की अग्नि लडकने लगी. कभी कभी गज्जली ध्विरीय प्रेम में पागल हो जाता था, वह अपने सम्मुख सृष्टि के महान सौंदर्य का अनुभव करने लगता था. उसे शोक, चिंता, लय आदि के तो विचारने तक का अवकाश न मिलता था. इस आशय का रणिया ने निम्नलिखित शब्दों में प्रकट किया है “ध्विर के प्रति श्रद्धा मुझे शैतान के प्रति घृणा करने तक का अवकाश नहीं देती.”

सत्य है इस विज्ञान और कलाकौशलेनमत्त संसार को अधोगति से जयाने के लिये और जलियों को एकदूसरे का गदा काटने से रोकने के निमित्त सूरी मत अथवा वेदांत दर्शन के प्रचार की आवश्यकता है. लौकिक उन्नति के अधिकारमय जगत में केवल आत्मिक प्रकाश ही मार्ग दिशाध पड सकता है.

(“अमर”ना एक अंकमांथी)

૧૪૭-લિંબુ અને તેના ઉપયોગો

લિંબુ વગરનું સર્વ પાકપાકિયાઓની કામની વસ્તુ છે; પરંતુ તેનાથી જે જૂડાં જૂડાં કામ લેવામાં આવે છે, તે સર્વ કેષ ળજુનાં નથી. તેથીજ પ્રથમ જે લિંબુના પીસ ઉપયોગો આગોદ્યમાં પાકપાકિયાઓ આગળ રહુ કથી હતા. તે પ્રયોગો મૃદસ્થીના કામમાં ધણા ઉપયોગી નિવડવાથી ખીજ યોગ્ય ઉપયોગો—જે મારી ળજુમાં આવ્યા છે—તેમને અત્રે આ પવાનું યોગ્ય ધારું છું.

લિંબુમાંથી ખમણો રસ કાઢવાની એક ખીજ રીત:—રસ કાઢવા પહેલાં જે તેને યોગ્ય વાર માટે ગરમ પાણીમાં બીંજીવી રાખવામાં આવે તો ખમણો રસ નીકળશે.

ફેફસા ફેફસાઓ વગેરેના જે રંગ જેરંગી કાચ ચામડી ઉપર રડી જાય છે, તેના પર જે લિંબુનો રસ રોજ લગાડતા રહેવામાં આવે તો કાચ મટી જઈને ચામડી સાફ અને સુવાળી થઈ જાય છે.

ખાંસ અને શ્વેસ પર પછુ જે લિંબુનો રસ રોજ લગાડતા રહેવામાં આવે તો તે પછુ મટાડી દેવાનો પુરા ભરાંસો છે.

લિંબુનો રસ જે ફાદર પર લગાડતા રહેવામાં આવે તો ફાદર પછુ મટી જાય છે.

જે મીઠું તેલ ધણું ખાવામાં આવ્યું હોય અને તેનાથી અજીણ થયું હોય તો લિંબુનો રસ પાવાથી અજીણ મટી જશે.

જ્યાં લિંબુ કરડો હોય ત્યાં આથેલાં લિંબુનો ગળાં બાંધી રાખવાથી લિંબુને જેર ઉતરી જાય છે.

જ્યારે ફેફસા ફાટી નીકળ્યા હોય ત્યારે તેવા ગામમાં ન છૂટે જવું પડે તો પીવાના પાણી ઉપર ત્યાં વિશેષ ખાન આપવું જોઈએ. એક આસ પાણીમાં એક લિંબુનો રસ નીચેલીને તે પાણીને બા કલાકસુધી કરવા દેવાથી તેમાંનાં ત્રીણાં જંતુઓ મોટા ભાગે મરી જાય છે, અને તેથી પાણી પીવા લાયક થઈ જાય છે.

બવાસીર (દરસના માટે)—ચોખ્ખા લિંબુના રસની પીચકારી દિવસમાં એક વાર લેવી જોઈએ.

આના પ્રયોગથી મસાઓ સંક્રામિત જશે અને ગાંઠો સાફ આવવા લાગશે. મસાઓ પર લિંબુના રસમાં કપડું બોળાને મૂકવું—લોહીવાળા બવાસીર પર પછુ આના રસની પીચકારી લેવાથી લાભ થશે. ગ્રાહનાં ધા—આ રોગમાં પછુ જેમ મસાને માટે ઉપર જતાવવામાં આવ્યું છે તેમ લિંબુના રસની પીચકારી લેવાથી લાભ થાય છે.

ગાંઠો—લિંબુના રસના સેવનથી બહુ લાભ થાય છે. પ્રથમ જે ત્રણ લિંબુથી રાશ્ત્રાત કરીને બાર સુધી પહોંચવું અને પછી એક એક ઘટાડીને પૂર્વાનુસાર રોજના જે ત્રણ લિંબુ પર આવવી જવું. આ દલાજ નયજો કોઈ યાને ખાલી પેટે નિખાલસ લિંબુનો રસ ખાંડ મેળવ્યા વગર કામમાં લેવો.

ગોદેસીટી (ગાંઠાપણું)—આના માટે પછુ જેમ ઉપર આપવામાં આવ્યું છે તેમ લિંબુના રસનું સેવન લાભદાયક છે. ભોજનમાં વિશેષ કરીને કાચી શાકભાજી અને ફળો લાભદાયક છે. ખાણું હલકું અને સૂકું (ચીકણાશ વગરનું) દેવું જોઈએ.

પિત્તપ્રકોપ—લિંબુને કાપીને તેના ફડાવાલીઓ પર મીઠું ભજરાવીને તેમજ કાળાં મરી પછુ ભજરાવીને દેવાપર ગરમ કરીને નયજો કોઈ સવારે (ખાલી પેટે) ખાવાથી ફાયદો થાય છે.

નાનાં દુધમલ બાળકો અને છોકરાઓના અપચા અને ગાંઠો પર—ખબે માસા લિંબુનો ચોખ્ખો રસ અધો અધો કલાકે આપતા રહેવું. આથી પેટની પીડા અને ઉઝડી બંધ થઈ જશે.

જૂનો જુકામ અને નજલો—લિંબુનો રસ અને ગરમ પાણી બન્ને સરખા ભાગે મેળવીને અને માથાને એક બાજુ જુકારીને એક નાના ચમચાવડે વારંવાર તે મિશ્રણને નાકનાં બન્ને છિડામાં ટપકાવવા જોઈએ. યોગ્ય દિવસ કરતા રહેવાથી જૂના રોગીઓને ખબ આરામ થઈ જાય છે.

ગાંઠો અને મરડો—કેષ પછુ ઓર્થિક અથવા ભોજનથી ગાંઠો રોકવાની ફેરિસ ન કરવી જોઈએ. સ્વાભાવિક રીતે જે મજ નીકળી રહી હોય તેને નીકળી જવા દો. લિંબુનો ચોખ્ખો રસ (ખાંડ વગર) એક એક નાસ એક એક કલાક પીવો. એક આસ એક વખતમાં ન પીવડાય તો પીવાય તેટલો પીવો. આથી આનંદ સાથે થઈ જાય છે. (“લાગોદ્ય”ના એક અંકમાં લખ્યું:—મી. કે. સી. મહેતા)

भूरी वासनाओं और संकल्प विकल्पों से मन को अय्याना है। ताकि शुद्ध हृदय में देवत्व परमात्मा के आस और उसके आराधन के लिये स्थान हो सके।”

सूरी कवियों में क्षरिस का जलालुद्दीन अग्रणी है। उसके अतिरिक्त शाह बलीक और जेकस आदि कुछ सूरी कवि सिंध में दुजे हैं। इन महापुरुषों की तंत्री में देवत्व ओक स्वर था और वह स्वर देवत्व प्रेम और विश्वप्रेम से संगंध रहनेवाला है।

सूरीसाधु और सूरीधर्मचारों में छत्राहीम और शम्स तखेज का नाम विशेषोद्देशनीय है। छत्राहीम ने अपनी पैतृक संपत्ति छोड़ कर ज्ञान लाभ करने को कठिन तपस्या की थी। मदात्मा शुद्ध की नांछ उसने भी पहले अपने कर्मों पर दृष्टि डालना आवश्यक और भवत्तत्त्वपूर्ण समझा। अद्भुत से छसाछ भी शम्स तखेज के शिष्य थे। वे उसको मुसा दाहद और छसा के समान पूजते थे और उसकी अन्यायपूर्ण हत्या और धर्माधतान्नित प्राणहंउपर राते थे। सूदियों में रणिया नाम की ओक लकड़ा ली दुध है। यह हमारे यहां की गीरांग्राध के समान लगवान की आराधना में अपना समय व्यतीत करती थी। ‘गीरां राम की दुवारी’ इस तात्पर्य के विचार रणिया भी प्रकट किया करती थी। वह कहती थी कि मुझे अपने शरीर पर कोछ अधिकार नहीं है, मैं तो देवत्व उसकी (परमात्मा की) हूं। इस कारण उसके प्रति मुझे अविश्वास और अश्रद्धा नहीं दिखाना चाहिये।

इन सय सूदियों की छवनी देवत्व ओक सत् चित और आनंद की जोन में गीती। ओक स्थान पर जलालुद्दीन इमी शम्स तखेज से पूछता है “ओ भित्र! अताओ, वाणी का क्या उद्देश्य है?” तखेज उत्तर देता है “परमात्मा।” मन, शुद्धि, वयन और काया सय उसकी जोन में लगे हैं।

“यहां ली तू वहां ली तू जिमी तेरी झलक तेरा” इस मंतव्य के माननेवाले आज उस धर्म में अद्भुत कम हैं कि जिस धर्म के अनुयायी ने इस पद्य को लिखा है। परंतु सूरी इस पद्यान्तर्गत सिद्धांत में अटल विश्वास रखते हैं और क्रियाशील होते हैं। यहां अग्निप्राय सन्ने सूदियों से हैं, न कि नामधारी सूदियों से। क्योंकि देहवी के मोक्षाना इसन निमग्न भी अपने आपको सूरी प्रकट करते हैं।

सूरी लोग शरीरत (सुखमानी धर्म ग्रंथ) के पाण्डे नहीं होते हैं, उनका विचार है कि घर (आत्मप्रकाश) द्वारा हृदिरदर्शन हो सकता है। हमारे यहां के निर्वाण अथवा मोक्ष का नाम उन्होंने इन रक्खा है।

मज्जनी कहा करता था कि मुझे हृदिर की सत्ता का प्रकाश हृदिरिय प्रेषित आत्मप्रकाश द्वारा हुआ, न कि किसी धार्मिक वादविवाद अथवा शास्त्रार्थ से। छदियों और अनुमान उक्त सत्य का ज्ञान करने में असमर्थ दुजे। उस प्रकाश से ही प्रेम की अग्नि लड़कने लगी। कभी कभी शम्सली हृदिरिय प्रेम में पागल हो जाता था, वह अपने सम्मुख सृष्टि के भदान सौंदर्य का अनुभव करने लगता था। उसे शोक, चिंता, भय आदि के तो विचारने तक का अवकाश न मिलना था। इस आशय को रणिया ने निम्नलिखित शब्दों में प्रकट किया है “छदिर के प्रति श्रद्धा मुझे योमान के प्रति घृणा करने तक का अवकाश नहीं देती।”

सत्य है कि विज्ञान और द्वाकौशक्षोन्मत्त संसार को अधोगति से अयान के दिने और अनिष्टों को अंकुशने का महा काटने से रोकने के निमित्त सूरी मन अथवा योमान दर्शन के प्रसार की आवश्यकता है। कौनिक उन्नति के अधिकारमय जगत् में देवत्व अतिरिक्त प्रकाश में सत्यमार्ग दिशाएं पर सकेत हैं।

(“अमर” ना ओक अंतर्भाव)

૧૪૭-લિંબુ અને તેના ઉપયોગો

લિંબુ લગભગ સર્વ પાઠકપાઠિકાઓની કામની વસ્તુ છે; પરંતુ તેનાથી જે જૂઠાં જૂઠાં કામ સેવામાં આવે છે, તે સર્વ કોઈ જાણતાં નથી. તેથીજ પ્રથમ મેં લિંબુના વીસ ઉપયોગો જાણેદાયમાં પાઠકપાઠિકાઓ આગળ રજૂ કર્યા હતા. x તે પ્રયોગો શુદ્ધતાના કામમાં ધણા ઉપયોગી નિવડવાથી ખીન્ન થોડાક ઉપયોગો—જે મારી જાણમાં આવ્યા છે—તેમને અત્રે આ પનાનું યોગ્ય ધાંડું.

લિંબુમાંથી જમણો રસ કાઢવાની એક બીજી રીતઃ—રસ કાઢવા પહેલાં જે તેને થોડીક વાર માટે ગરમ પાણીમાં બીજની રાખવામાં આવે તો જમણો રસ નીકળશે.

ફેફસા ફેફસીઓ વગેરેના જે રંગ બેરંગી ડાઘ ચામડી ઉપર રતી જાય છે, તેના પર જે લીંબુનો રસ રોજ લગાડતા રહેવામાં આવે તો ડાઘ મટી જઈને ચામડી સાફ અને શુભાળી યથ જાય છે.

ખીસ અને યુમ્મડાં પર પથ્થુ જે લિંબુનો રસ રોજ લગાડતા રહેવામાં આવે તો તે પથ્થુ મટાડી દેવાનો પૂરો ભરોસો છે.

લિંબુનો રસ જે દાદર પર લગાડતા રહેવામાં આવે તો દાદર પથ્થુ મટી જાય છે. જે મીઠું તેજ ધણું ખાવામાં આવ્યું હોય અને તેનાથી અજીર્ણ થયું હોય તો લિંબુનો રસ ખાવાથી અજીર્ણ મટી જશે.

જ્યાં વિંછી કરડ્યો હોય ત્યાં આઘેલાં લિંબુનો ગર્ભ બાંધી રાખવાથી વિંછીનું ઝેર ઉતરી જાય છે.

જ્યારે કૌંસેરા ફાટી નીકળ્યો હોય ત્યારે તેવા ગામમાં ન છૂટકે જવું પડે તો પીવાના પાણી ઉપર ત્યાં વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ. એક ગ્લાસ પાણીમાં એક લીંબુનો રસ નીચોવીને તે પાણીને ૦ કલાકસુધી ઠંડા દેવાથી તેમાંનાં ત્રીણું જંતુઓ મોટા ભાગે મરી જાય છે, અને તેથી પાણી પીવા લાયક યથ જાય છે.

જવાસીર (દરસના માટે)—ચોખ્ખા લિંબુના રસની પીચકારી દિવસમાં એક વાર સેવી જોઈએ. આના પ્રયોગથી મસાઓ સંક્રાન્તિ જશે અને ઝાડો સાફ આવવા લાગશે. મસાઓ પર લિંબુના રસમાં કપડું બોળાને મૂકવું—સોઢીવાળા જવાસીર પર પથ્થુ આના રસની પીચકારી સેવાથી લાભ થશે. શુદ્ધાના ઘા—આ રોગમાં પથ્થુ જેમ મસાને માટે ઉપર બતાવવામાં આવ્યું છે તેમ લિંબુના રસની પીચકારી સેવાથી લાભ થાય છે.

ગાંઠો—લિંબુના રસના સેવનથી બહુ લાભ થાય છે. પ્રથમ જે ત્રણ લિંબુથી શરૂઆત કરીને બાર સુધી પહોંચવું અને પછી એક એક ઘટાડીને પૂર્વાનુસાર રોજના જે ત્રણ લિંબુ પર આવી જવું. આ દલાજ નયજો કોઈ યાને ખાલી પેટે નિખાલસ લિંબુનો રસ ખાંડ મેળવ્યા વગર કામમાં લેવો. ઝોહેસીટી (જડાપણું)—આના માટે પથ્થુ જેમ ઉપર આપવામાં આવ્યું છે તેમ લિંબુના રસનું સેવન લાભદાયક છે. બોજનમાં વિશેષ કરીને કાચી સાકભાજી અને ફળો લાભદાયક છે. ખાણું દલકું અને સકું (મીઠણાસ વગરનું) હોણું જોઈએ.

પિત્તપ્રકોપ—લિંબુને કાપીને તેના ફડચાલીઆ પર મીઠું બહારાવીને તેમજ કાળાં મરી પથ્થુ બહારાવીને દેવનાપર ગરમ કરીને નયજો કોઈ સવારે (ખાલી પેટે) ખાવાથી ફાયદો થાય છે.

નાનાં દુધમલ બાળકો અને છોકરાઓના અપચા અને ઝાડા પર—જખે માસા લિંબુનો ચોખ્ખો રસ અર્ધા અર્ધા કલાકે આપતા રહેવું. આથી પેટની પીડા અને ઉચડી બંધ થઈ જશે. જૂનો જુકામ અને નજલા—લિંબુનો રસ અને ગરમ પાણી બન્ને સરખા ભાગે મેળવીને અને માથાને એક બાજુ મૂકાવીને એક નાના ચમચાવડે વારંવાર ને મિથજીને નાકનાં બન્ને છિદ્રોમાં ટપકાવવો જોઈએ. થોડાક દિવસ કરતા રહેવાથી જૂનો ગેનીએને પણ આરામ થઈ જાય છે.

ગાંઠો અને મરડો—કોઈ પથ્થુ જોપધિ અથવા બોજનથી ઝાડાને રોકવાની કોશીશ ન કરવી જોઈએ. રવાબાવિક રીતે જે મળી નીકળ્યા ત્યાં દેવ તેને નીકળી જવા દા. લિંબુનો ચોખ્ખો રસ (ખાંડ વગર) એક એક નાસ એક એક કલાકે પીવો એક જીભ એક વખતમા ન પી ચકાવ નો પીવાય તેટલો પીવો. આથી આગરનાં તારા થઈ જાય છે. ("બાન્ધેદય"ના એક એકમા લેખકઃ—શ્રી. કે.મી. મહેતા)

આપિમાં કદાપિ ઉપવાસ કરવા નહિ એમ કહ્યું છે.)

ઉપવાસ કરવો પછો અપરા છે. ધણું માણસો આરંભચર્યા થઈને ઉપવાસ કરે છે, પણ એકાદ બે દિવસમાં ઉત્સાહલીન થઈ જઈ મૂકી દે છે. એટલી વાત તો સત્યજ છે કે, ખાવું તે સ્વાભાવિક છે અને તેને છોડવું તે મુશ્કેલ છે. ઉપવાસના પહેલા ત્રણચાર દિવસ ધણાજ ભાર લાગે છે. તે અરસામાં ખોરાકની અત્યંત ઈચ્છા થાય છે, માથું તો હંમેશા દુખ્યાળ કરે છે અને ઉપવાસ કરનાર માણસ સુત્ત લાગે છે; પણ ત્રણ ચાર દિવસ પછી એવો વખત આવે કે ઉપવાસ એ તદ્દન સ્વાભાવિક થઈ જાય છે અને ખોરાકની ઈચ્છા થતી નથી.

ઉપવાસની અસર મન, શુદ્ધિ અને મગજ ઉપર સારી થાય છે. તેનાથી અહંકર નાશ થઈ જાય છે. મન સ્વચ્છ અને શુદ્ધ બને છે. દુનિયાની જડ વસ્તુમાં રસ રહેતો નથી અને પરમાત્માના સંસ્પર્શ સ્વરૂપમાં લીન બને છે. શુદ્ધિ તીવ્ર થાય છે અને અંતર્જ્ઞાન તથા આત્મવિકાસ વિષયક મન પશ્ચિ થાય છે; પણ તે કરવું ઘણું અઘરું છે.

ઉપવાસ દરમિયાન શરીરમાંથી ઝેર પેશાબ વાટે; પરસેવા વાટે, શ્વેત વાટે અને ઝાડા વાટે નીકળી જાય છે, શરીરની ઉષ્મા વધે છે અને વધે તે સ્વાભાવિક છે, માટે તેને અટકાવવા પ્રયત્ન ન કરવો.

કોઈ પણ માણસે અનુભવી માણસની દેખરેખ નીચેજ લાંબા દિવસ સુધી ઉપવાસો કરવા.

જો માણસ ઉપવાસથી બાકતો હોય તેણે કદી પણ ઉપવાસ કરવો નહિ.

ઉપવાસ અને બૂખમરો એ બે સરખી વસ્તુ નથી. બૂખમરાથી શરીર ધસાઈ જાય છે. દિવસમાં ત્રણ વખત ખાવા છતાં પણ સારો ખોરાક ન મળતો હોય તો તેને બૂખમરો કહી શકાય, ત્યારે ઉપવાસથી શરીર સાફ અને તંદુરસ્ત બને છે.

જ્યારે ઉપવાસ છોડવા હોય ત્યારે ધીરે ધીરે અને નિયમ પ્રમાણે ખોરાક લઈને છોડવા. પહેલે દિવસે ફળજ ખાવા; બીજે દિવસે કંઈક વધારે ફળ લેવા; ત્રીજે દિવસે દૂધ લેવું; ચોથે દિવસે દૂધ અને શાકી ચોખા લેવા. એમ ક્રમપુરસ્કર ઉપવાસ મૂકવો. એકદમ ભારે ખોરાક લેવાથી ઉપવાસ દરમિયાન પાચનક્રિયા મંદ પડી જવાથી નુકસાન કરે છે.

ઉપવાસ દરમિયાન ફળનો રસ અને ઉત્તુ પાણી લઈ શકાય છે. જદા માણસે તથા બાળકોએ એકદમ નહિ પણ વચ્ચે વચ્ચે ઉપવાસ કરવા.

હમેશાં ખોરાક લેવો તે પણ થોડો બૂખ કરતાં પોતાને માફક આવે તેવાજ લેવો.

(‘વૈદિકસ્પતક’ મા લખનાર ડૉ. રમણલાલ મણિલાલ વૈષ)

૧૪૧-નોલવેલ-નોરવેલ

નામ:-સં. ઈશ્વરી, ગ્ર. નોળવેલ, મ. સાપસંદ, વિ. ઈશ્વરી મૂળ, રૂઢજાડા; જ. ઇશ્વરમૂળ, ગોવા. સાપુસ. ક. ઈશ્વરમેદ, ઇ. લા. એરિરટાનોડાપાઇન્ટિકા. તા. ઇશ્વરમેર. તે ઈશ્વરમેર. મસા. ઇશ્વરમુલ્લ.

વર્ણના:-આ બહુવર્ણપુલેષ બહોળી રીતે દક્ષિણ કોક્ષમાં કુદરતી થાય છે. પાન લીલાં, ઘીટ તરફ પખનાં ને છેડે સાકર્યાં નાગરવેલના પાનના આકારના થાય છે. તેમાં આડી રેખાઓ હોય છે. એ ચોખાસાનો ધાર વળતા તેના જમીનમાં કદ હોય તે કાલે છે અને વરસાદ પડતાં એક વેલરૂપે ઉગી નીકળે છે. તેની શાખા વચરની એકજ વેલ ધણેભાગે વધે છે અને તેને તેના પાનઘીટ ઘીટ પાસે એકજ નોકર ફળ થાય છે. તે નોકર ફળને ફળ ન કહેતાં તેને કદ કહીએ તો સાચું; કેમકે તે વાવવાયા આ વેલ ઉગી નીકળે છે. ચુજરાત-કર્ણાવાપાઃ અને કચ્છમાં તે કુદરતી રીતે પ્રથમ તેની ગાંઠ વાવવ. પછી તે જમીનમાં કંદરૂપે રહીને ચોખાસા ખાવનાં ઉગીને વધે છે અને તે જાદરવા અત્યાયા ફળ આપ્યા પછી પૂર્વજાત વળતાં તેની વેલ સ્કાઇ જાય છે. તેનાં પાન, ફળ, કંદ અને પચાચ વપરાય છે.

ગુણધર્મ:-ઈશ્વરી (નોળવેલ) કપૂરને મગની તુલ્યમય અને બદ્ધ કંઠી હોય છે. તે શરીરના સર્વ બાગમાં અસર કરનાર અનુષ્ઠાન ઔષધિ છે. તે કુડપોષિક, વાનદર, માદી, મર્માત્મનો-

તેજક, સંધિશોધા, મન્જનનું તે ઉત્તેજક, સ્વેદનનન, નિયતકાલિક નવરત્નપિંધક (વિષમન્જન અવરોધક) અને વિપદર છે. વળન:-પંચાંગ, પાન, ફળ કે કંદનું ૫ થી ૧૫ રતી ત્રિકટુ અથવા આદુ કે નાગરવેલના પાન સાથે અપાય છે. આ ઔષધિ ક્યારેય ઉકાળીને આપવી નહિ; કારણ તેથી તેમાંનો ગુણકારી તેજભાગ ઉષ્ણતાવડે ઉડી જાય છે. તેમજ તેને જાંચે સૂકવવી, પણ આકરે તકે ન સૂકવવી.

કંદપ:-ધંધરીનો અર્ક-(ટીંકર)-તેના પંચાંગનું કે પાન, ફળ ને કંદનું ચૂર્ણ ૧ ભાગ; ગામડી દારૂ ૨૩ ભાગ; બધથુચની ખાટલીમાં ભરીને આઠ દિવસ રાખી નિત્ય એકાદ વાર દવાવતા રહેવું. નવમે દિવસે તે ગાળીને મજબૂત ગુચવાળી ખાટલીમાં ભરવું. વળન:-૩ થી ૩ તોભે અર્થાત્ ૧૧૧ થી ૧૧૧ દ્રામ.

ઉપયોગ:-તાવમાં ધંધરી આપવાથી માથાનો દુઃખાવો કમી થાય છે, પેસાબની અળતરા કમી થાય છે, સ્વેદ વળે છે અને થાક ન લાગતાં તાવ ઉતરે છે. દરેક પ્રકારના તાવમાં ધંધરી થોડા શકાય છે; પરંતુ વિષમન્જનમાં અને દૂષિત સૂતિકાન્જનમાં વિશેષ ગુણકારી છે. તાવમાંથી ત્રિદોષ થઇ આવે તેમાં ધંધરી તગર ગદોડા સાથે આપવાથી તે જ્ઞાનતંતુઓ અને મગજ સાંત પાડી ઠેકાણે લાવે છે. નવીન અને જૂના આમ(સંધિ)વાયુમાં અને તાગ ઉગ્ર સંધિનામાં જવખાર સાથે મેળવીને અપાય છે તેમજ સંધિવાના દુઃખાવા ઉપર લેપ કરાય છે. તેનાથી સ્નેહન થઇ સાંધાની સુજ ને દુઃખાવો કમી થવા પામે છે.

કંદન્જનમાં ધંધરીની યોજના કરવાથી દરદીનો કફ મોકળો થઇ છૂટવાની શક્તિ આવે છે, ને જ્ઞાનતંતુ ઉત્તેજન પામવાથી તેમ બને છે. પાનનો રસ, નાના ખાળકના કફમય કંદાવરોધમાં દેવાય છે. તેનાથી ઉલટી થઇને ગળું મોકળું થાય છે, અને તેથી નખખાઈ જણાતી નથી.

ધંધરીની ગર્ભાશય ઉપર ઉત્તેજક ક્રિયા બહુ નિશ્ચિત અને સ્પષ્ટપણે થાય છે. જલ્પતે વખતે સ્ત્રી કષ્ટાતી હોય છે ત્યારે વેણું નેર વધવા માટે ધંધરી પીપરીમૂળ સાથે દેવાય છે. તેથી ગર્ભાશયનું સંકોચન નેરથી થાય છે, છતાં ગર્ભને ધ્વજ થતી નથી. જલ્પતરથી થતો સાવ સાફ થવા માટે ધંધરીનો સારો ઉપયોગ થાય છે. સગર્ભાવસ્થામાં તે દેવાય તો ગર્ભાપાત થવાનો દાખલા બનેલ છે. અનાર્તવમાં અને પીડિતાર્તવમાં દેવાથી સારો ગુણ કરે છે.

ધંધરી મધ્યમ વળને પેટમાં દેવાથી પાચનશક્તિ વધે છે અને આંતરડાંની શિથિલતા કમી થાય છે. આંતરડાંનાં દરદોમાં આ બહુ કિંમતી દવા છે. કુપચન, ઉલટી, કૌલેરા, અતિસાર, સંગ્રહણી, નળવાયુ અને જીર્ણ અજીર્ણમાં મરીના ચૂર્ણની સાથે ધંધરી દેવાથી તે ઉત્તમ ગુણ કરે છે. ખાળકને દાંત આવવા વખતે તાવ, ઉલટી અને ઝાડા થઇ આવે છે ત્યારે ધંધરી ખાળકને જૂજવળને અપાય છે. તે ખાળકને સારો ગુણ કરે છે.

સાપ અને ફૂરસાના વિપનિવારણ માટે ધંધરી અપાય છે. ફૂરસા નાગના ઝેર માટે તેનાથી ગુણ થવાનો દાખલા મળે છે. મદ્રાસમાં વિપનિવારણ માટે નોળવેલ બહુ વપરાય છે. આપણા દેશમાં પણ સર્પવિષ અને અશીણના વિપનિવારણ માટે નોળવેલનો કંદ તથા તેનાં ફળ અને પાન વાટીને મોટેવળને પાય છે અને તેથી ઉલટીઓ થઇ વિપનિવારણ થાય છે, એમ ધણુંનું કહેવું છે. નોળવેલનો જમીનમાં જેવો કંદ (ગાંઠ) નાનો મોટો હોય તેવાં તેની વેડને કંદફળ નાનાં મોટાં આવે છે. તે પાકતાં, લઇને સાચવવાં અને દવાના કામમાં વળનસર લેવાં. ખાડી ખાગ કે વાડી કે, ફળીમાં એક વાર ફળકંદ જેઠ આપાદ માસમાં વાવવાથી તે ઉગીને તેની વેલ વધે છે. તેને આધાર દેવાથી તે અવળી વિટાય છે અને આસો કારતકમાં પૂર્વ વા વળતાં તે ફળ મૂક્યા બાદ સૂકાઇ જાય છે અને તેનો કંદ જમીનમાં ગુપ્ત રહે છે. તે ચોમાસું આવતાં પાછી તેમાંથી ઉપર રહ્યા પ્રમાણે વેલ ફરીને વધે છે ને ફળકંદ દે છે. *

(“વૈલકંપતર”માં લેખક:- શ્રી. આયર્વેદ મયારામ સુંદરજી)

૧૫૦-મગજને કોવત આપનાર એક ઉત્તમ ઔગધિ-શંસ્લાવર્ણી

આજકાલ ભારતવર્ષ 'ટોનીક' કહી વેપર મેરી રત્ના છે, અને તેના ધો.પરની જાહેર ટોનીક શબ્દનીજ સ્થાનેથી થવા કરતી જેનામાં આવે છે. પરદેશીઓએ ટોનીક શબ્દથી ભારતવા-સીઓને ભ્રમાવી નવા નવા ટોનીક દારી હાથમાં આપ્યાં છે. એ જાન એક પ્રકારનું નદિ પશુ અનેક પ્રકારનાં દર્દીઓ છે. ભારતવાસીઓનાં સાર્વત્રિક અને માનસિક વળ સારમા દર્દીને તો તેનાં ટોનીક બદલ પાયાં છે, જેના નામે આપાનીઓ પોતાનું જાણી રહેલ જાણ દારી નાખે છે. ખેરેલ તપાસી જુઓ. એવો કોઈકેજ લાખસાથી પુલસાથી જાણી રત્ના મથો તરી કે જેનું જવા પ્રકારનું કુદરતી બળ સમવાઈ રહ્યું હોય. જાણી તો કેટલાકનાં માથાં ફૂલવા દોય, કેટલાની કેટલાની દોય, કેટલાકના દાથપત્રમાં સખન કળનર રત્ની દોય, પુરૂં પાનુકાથી અને સ્ત્રીઓ પ્રધારિ શેઠીઓ પીડાતી દોય. કેટલાકનાં હૃદય નળજાં તો કેટલાકનાં ફેફસાં નળજાં, વળી કેટલાક કોઈકેજ અને આતરડાનીજ બંને પાડતા દોય; કેટલાકને જીતું કંઈ ન દોય તો આંખ નળજાં દોય. આમ જ્યાં જુઓ ત્યાં દરેકને કંઈક કંઈક જાળનની નળજાંઓ જાળાય છે કે જે કોઈ વાર પોતાનીજ બુદ્ધી, કોઈ વાર માળાપની બુદ્ધી, કોઈ વાર ચિહ્નોની બુદ્ધી અને કોઈ વાર તો તેના પૂર્વજ-મના દર્મથીજ ધામ થયેલી દોય છે. અને પછી તેઓ તેવા તેવા પ્રકારની ટોનીક બળ આપનારી દવાઓ માટે કાંઈ મારે છે. આજકાલ દિંદુસ્તાનની શેરીએ શેરીએ જૂદી જૂદી ટોનીક દવાઓ વેચાય છે, અને ચોપાનીઓએ ચોડી નિર્જાન મનવાળા મનુષ્યોને ભ્રમાવી તેઓને ઈંદ્રીયર રહે તેવા આડામાં ફરતાથી એક સાસા વેચ અને કોંકરના નામવારી કસાઈઓ મોંઘી દે છે. જે કે હૃદયમાં તો ફરતા નદિજ દોય પણ પોતાના અવાનપણને-સધિ અને પેદને માટે તેઓ એ કામ કરતા રહે. ન આવડતું હોય તો બહેતર છે કે તેઓ તે કામ મૂકી દે અને ખીજને પણ સારમાવા જેવું ન કરે; નદિ તો ખરેખર તેઓ મનુષ્યના કસાઈઓજ છે. તેઓના કરતાં દોરના કસાઈઓ દળરો દરજ્જે સારા છે કે તરતજ એકજ ધાથી પ્રાણીને મારી નાખે છે. પણ આ હુપા કસાઈઓ તો મનુષ્યકોમને એવી હુપી રીતે મારે છે કે માણસ ખરેખર મરતો નથી, પણ મરવા કરતાં ખરાબ હાલતે મૂકાય છે. ભારતવાસીઓ! હજી એતો, વિચારો, પરિણામે જુઓ. અધિપ્રકારથી અને અધિવિશ્વાસથી તમે તેમના શબ્દો, હાપાઓ અને જાહેરખબરો ઉપર વિશ્વાસ ન રાખો. કુદરતની અકૃપાથી અથવા કોઈ એવી બુલથી કોઈ પણ પ્રકારની નળ-જાઈ જાણતી હોય તો તેના ઉપર વિચાર કરી સાસા વેચ અથવા કોંકરની સસાઈ લઈ પછી કામ કરો. વિલાપતની ટોનીક દવાઓ જેવી અથવા તેથી પણ સારી દવાઓ તમારા દેશમાં છે કે નહિ તે જુઓ અને જરૂર, તમારા દેશના ઉપાયો પહેલાં અજમાવો; છતાં ન મટે તોપણ તેનેજ વળગી રહેવું એવું કહેવાનું નથી.

અત્યારે હું તમને આકૃષ્ટે બતાવેલી એવી એક શ્રેષ્ઠ, સરતી અને સહેલાઈથી મળી શકે તેવી છે કે—જેને લાએ કોઈ નદિ યોગબળતું હોય અને એવી જહુ ચોડી જગ્યા દગે કે બ્યાં તે નદિ ઉગતી હોય એવી-મજબૂત(એક)ને સુધારનાર બળ આપનાર દવા કહીશ.

આજકાલ અબ્યાસના બોલથી, પરીક્ષાઓની હાડમારીથી વિદ્યાર્થીઓને ધણીજ મહેનત કરવી પડે છે. રામચંદ્રજી ભગવાનના નાના બાઈ લદમણને સાગ વાગવાયા મૂરઝો આવેલી ત્યારે એક ઔષધ લાવવા માટે હનુમાનજીને મોકલેલા તે વનસ્પતિને બદલે આપ્યો કુંગર લાવ્યા. એ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓને માળાપો એવી ઉપયોગી વસ્તુ લાવવા માટે નિશાળે મોકલે છે. પછી તેઓ આપો કુંગર લઈ આવે છે અને એ મહેનતમાં તેઓ એવા થઈ જાય છે કે કોઈકેજ તેની અંદરથી તેવી ઉપયોગી વસ્તુને ઉપયોગ જાણી શકે છે. પરીક્ષાના વખતમાં તેઓને ચોપડીના કુંગરો મગજમાં બરવાના હોય છે. તે સમયમાં પૂરતું બળ ન હોય તો તેઓ થાકી જાય છે, શુ.

પછી દૌનીક દવા માટે કોઈ માટે છે. તેવા સમયમાં તેઓ ખૂબો પાડે છે કે, માફ તો મગજ ઘાટી ગયું છે, અને ખરેખર એવીજ દશા થાય છે. પછી તેઓ ફાવે તેવા ઉપાયો કરે છે. કોઈ ૫-૭ વખત આ અગર કોંઈ પીએ છે, કોઈ સીગારેટ પીએ છે, કોઈ તંબાકુ ખાય છે, કોઈ સુધે છે, વળી કોઈ તો તેથી આગળ વધી કોઈ એવા વાદન-દારને પસંદ કરી ડાઝ પીએ છે. પણ ખરેખર, તેઓ નિર્ચયક નદિ પણ નુકસાનકારક ઉપાયો કરી દવામાં ખાચકા ભરવા જેવું કરે છે. ઉલટા ફાવદાને બદલે બચ્ચંદર નુકસાન વહોરી લે છે. ઘણી વખત તેઓ ઊંઘાથી ભોગવે છે અને વર્ષ નકાસું શુભાની જેમ છે અને એવું ન થાય તો ઉપરની તેમની દવાઓ તેમના વ્યસનરૂપે થઈ પડે છે. એવા ઘણા દાખલાઓ જણાશે. જેનું મગજ ઘાટી ગયું છે એમ જોને લાગે તેમણે તો અવશ્ય થોડી વાર માટે મગજને તદ્દન શાંતિ આપવી. ઘણા એવા જોવામાં આવે છે કે ગમે તેમ થાય તો પણ વાંચવુંજ એવા ૧૦-૧૨ કલાક વાંચનારાઓ જેટલા ફતેહમંદ થાય છે તેના કરતાં જેઓ નિયમસર મગજની શક્તિ પ્રમાણે ૩ થી ૪ કલાક વાંચનાર છે તેઓ વધુ ફતેહમંદ થાય છે; છતાં કોઈ વખત કુદરતને મદદ કરવા મગજને બળ આપનારી દવાની જરૂર પડે તો તેવે વખતે બીજા કોઈ પણ 'એઇન ટોનિક'ના ઉપાયો બાલુએ રાખી શંખાવળી નામની વનસ્પતિ આવે છે તે કે:છ જોળખીતા પાસેથી લઈ આવી, જેમ અને તેમ તાછ લાવી નીચે જણાવેલ રીતે વાપરવી:-

—શંખાવળી—

સંસ્કૃત નામો—શંખપુષ્પી, ચંડા, શંખાહ્વા, કમ્બુમાલિની, પાંતપુષ્પા, કમ્બુપુષ્પા, મેધ્યા, કિરીટિ, મલચિનાશિની, શંખકુસુમા, મૂલગ્ના.

મરાઠી નામો—શંખાહુલી, શંખવેલી. હિંદી નામો શંખપુષ્પી, કૌરીઆલી.

બંગાળી નામ—હાનકુની. સિંધિ નામ—વિષ્ણુકાન્તિ.

શંખાવળી એ એક બહુજ ઉપયોગી કુદરતની બક્ષિસ છે અને એથીજ તે ઘણીખરી જગ્યાએ ચોમાસામાં ઉગી નીકળે છે અને ઘણે ઉકાણે તો તે બારે માસ જોવામાં આવે છે. તેનાં પુષ્પો શંખના જેવા ઘાટવાળાં હોવાથી તે શંખાવળી, શંખપુષ્પી, શંખકુસુમા વગેરે નામોથી જોળખાય છે. તે લગભગ ૧૦ ફુટ ઉંચી અને જમીનપર છાતલાની જેમ પથરાયેલી હોય છે. શાખાઓ પાતળી અને લાંબી હોય છે અને પાન સાધારણ પ્રમાણનાં લગભગ ૧ ઈંચ લાંબાં અને ૧ ઈંચ થી ૧૧ ઈંચ પહોળાં હોય છે. ફૂલના રંગ ઉપરથી તેની જૂદી જૂદી જાતો મનાય છે. ફૂલના રંગમાં સફેદ, નીલ, લાલ અને પીળા એ ચાર જાત માને છે.

ગ્રંથ—શંખિની કદ્દતિકોષ્ણા કાસપિત્તશ્લાસજિત્ ।

વિપાવસ્માર ભૂતાદીન્ હંતિ મેધ્યા રસાયની ॥

(ધનવન્તરીય નિધંકુ)

શંખપુષ્પી હિમાતિક્તા મેધારૂત્ત્વ સ્વરકારિણી ।

ગ્રહ ભૂતાદિ દોષઘ્ની વર્ષાકરણ સિદ્ધિદા ॥

(રાજનિધંકુ)

શંખપુષ્પી સરામેધ્યા વૃષ્ટ્યા માનસરોગહત્ ।

રસાયનીં કપાયોષ્ણા સ્મૃતિ કાંતિ વલાગ્નિદા ।

(ભાવપ્રકાશ)

દોષાવસ્માર ભૂતાશ્રીકુષ્ટ ક્રિમિ વિપ્રણુત ॥

શંખપુષ્પી તુ તીક્ષ્ણોષ્ણા મેધ્યા ક્રિમિવિપાવહા ॥

(રાજવક્ત્રલ)

આ ઉપરના મહાન વૈજ્ઞાના મતો ઉપરથી આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે કે તે સર્વ આ ઔષધિને મેધ્ય-મેધાને સુધારનાર, રસાયણી, ઘડપણ અને વ્યાધિને દૂર કરનાર, અપરમાર, ઉન્માદ-મગ-જની નબળાઇને દૂર કરનાર માને છે. આયુર્વેદની અંદર મગજના ઘણાખરા રોગોની દવામાં શંખપુષ્પી આવે છે. આયુર્વેદનું જૂનામાં જૂનું અને છતાં સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તક ચરકસંહિતા માં પણ શંખપુષ્પીને માટે મેધાને સુધારનાર દવા લખતાં લખે છે:-

મેધ્યા વિશેષેણ તુ શંખપુષ્પી ॥ (અ. ૧, ચિ. સ્થાન, ચરકસંહિતા.) અપરમારની અંદરના એક પ્રયોગમાં લખે છે કે તત્ત્વસેવ્યં શંખપુષ્પી ચ યજ્ઞસેવ્યં રસાયનમ્ ॥

જન્મદુષ્ટ—ઉન્માદચિકિત્સામાં સંભાવળીનો સ્વરસ, મધ અને કઠ આપવાની ભાલામણ કરે છે. આર. એન. કોરી—પોતાની ઇન્ડિયન મેડીસિન મેડીકા નામના પુસ્તકમાં સંભાવળી વિશે લખે છે કે, સંભાવળી મદુ, રેચક, રસાયન અને જ્ઞાનતંત્રને બગ આપનારી છે. તાન્ને રસ ઉન્માદ, અરશિય, ગંડાલા, અથાઈ વગેરેમાં આપાય છે.

ડોશ—પોતાના પુસ્તકમાં સંભાવળી વિશે જણાવે છે કે, નેદનો વળનમાં સંભાવળી ગર્ભ-પ્રદ મનાતી. ત્યારપછીના સમયથી તેને મગજને યાદશક્તિ આપવાના શુભવાળી મનાય છે. આ પ્રમાણે દરેક મોટા મોટા વૈદ્યો અને ડોક્ટરોના મત ઉપરથી આપણે જાણી શકીએ છીએ કે, આ એક મગજને સુધારવાની દવા છે. જેઓને એવી જરૂર જણાય તેઓએ બીજા મોટા ખર્ચ મૂકી દધ આ અજ્ઞાતવાળી.

અરી-આમારી આયુર્વેદ મંદાવિદ્યાલયના એક અધ્યાપકે આ દવા જલ્દન વાપરી છે અને તેના શુભોની ખાત્રી કરી છે. તેમના પુત્ર જ્યારે મેડીકમાં હતા ત્યારે ‘મગજ યાદી નય’ છે અને નથી વંચાતું’ એવી દરિયાદ કરતા ત્યારે તેને સંભાવળીના ચૂર્ણનું ૦૧ તોલાનું પરીકું દૂધ સાથે આપી દેતા. આથી જલ્દ કષ્ટ દોષ એવી અસર જણાતી. એવી રીતે જ્યારે જ્યારે જરૂર પડી ત્યારે એ પ્રમાણે કષ્ટ. ત્યાર પછી તો એવી બીજી પરીક્ષાના વખતે પણ તે અજ્ઞાતવાળી અને તેના બીજા બધા મિત્રોએ પણ તેના શુભોની ખાત્રી કરી.

અમારે પોતાને દમણાં ઘોડા વખત પહેલાં પરીક્ષા હતી. મને પોતાને પણ એવી અસર થયેલી જેથી મારાથી બિલકુલ વંચામજ નહિ. હું તો વિચારમાં પડ્યો કે, ‘દેવે શું કર્યું? વર્ષ અગાવાના બધાકારા સંભાળવા લાગ્યા. અને તેથી દવા લેવાનો વિચાર થયો. કંઈક વિગતી બનાવટ લેવા વિચાર હતો તે દરમિયાન તેમને પૂછતાં તેમણે મને સંભાવળી બતાવી. ૦૧ તોલો લેતાં એક કલાક પછી જાણે કંઈ થયું નથી એમ જણાતું. મગજ તદ્દન દલકું (ફ્રી) લાગતું, જાણે જરા પણ મહેનત કરીજ નથી. ત્યારબાદ વંચાય પણ જલ્દન સારી રીતે. આ પ્રમાણે દિવસમાં બે ત્રણ વખત પરીક્ષા પૂરી થઈ ત્યાંસુધી દવા લીધી અને જરૂર તે દવાની મદદથી હું પરીક્ષામાં સારું અને ધાયું પરિણામ લાવી શક્યો. મારી સાથે બીજા ત્રણ જણે દવા લીધી હતી અને તેમને પણ તેવીજ અસર થઈ હતી.

આ પછીજ સંભાવળીમાં મેધાશુભ કેવા છે તેની મને ખાત્રી થઈ.

આ ઉપરથી સર્વેને એજ જાણવાનું છે કે, જેને આ વાન ઉપર કંઈક અડા દોષ તેઓએ બીજા દોષની પાછળ પેસા અને શરીરની ખુવારી ન કરતાં આ અત્યુત્તમ ‘હેલ્થ ટોનીક’ એટલે કે મગજને શક્તિ આપનાર દવાનો ઉપયોગ કરવો. મોટી મોટી જલ્દરખરોનો નામે અંગત જાણ એક પાકની દવાના જ્યાં ૨૫-૨૫ રૂપિયા લેવાય છે તેવી જોડમાં ન પડતાં સદજ મળી શકે તેવી આ દવાનો ઉપયોગ કરવો. ભારતવાસીઓને પોતાનો પેસો પોતાનાજ દેશમાં સચવાઈ રહે તેવા રસનામાંના આ એક રસો છે.

(“વૈદ્યદેવત”ના એક અંકમાં લેખક:-શ્રી. વસંતરાય પ્રાણશંકર રાવળ)

પણી દોનીક દવા માટે કોઈ માટે છે. તેવા સમયમાં તેઓ ખૂબો પાડે છે કે, મારું તો મગજ સાફી ગયું છે, અને ખરેખર એવીજ દશા થાય છે. પણી તેઓ કાને તેવા ઉપાયો કરે છે. કેમકે ૫-૭ વખત આ અગર કોઈ પીએ છે, કેમકે સીગરેટ પીએ છે, કેમકે તંબાકુ ખાય છે, કેમકે સૂંધે છે, વળી કેમકે તો તેથી આગળ વધી કેમકે એવા વાદન-દારને પસંદ કરી ડાઝ પીએ છે. પણ ખરેખર, તેઓ નિર્મલક નહિ પણ નુકસાનકારક ઉપાયો કરી દવામાં ખાગકા ભરવા જેવું કરે છે. ઉત્તર દાયદાને બદલે બાયોધર નુકસાન વહેંચી લે છે. ઘણી વખત તેઓ ગિમારી ભોજને છે અને વર્ષ નકાલું શુભાની જોશે છે અને એવું ન થાય તો ઉપરની તેમની દવાઓ તેમના વ્યસનરૂપે થઈ પડે છે. એવા ઘણા દાખલાઓ જણાશે. જેવું મગજ સાફી ગયું છે એમ જેને લાગે તેમણે તો આવરય ધોરી વાર માટે મગજને તદ્દન શાંતિ આપવી. ઘણા એવા જીવામાં આવે છે કે મને તેમ થાય તો પણ વાંચવુંજ એવા ૧૦-૧૨ કલાક વાંચનારાઓ જેટલા ફેલેમંદ થાય છે તેના કરતાં જેઓ નિયમસર મગજની શક્તિ પ્રમાણે ૩ થી ૪ કલાક વાંચનાર છે તેઓ વધુ ફેલેમંદ થાય છે; છતાં કેમકે વખત કુદરતને મદદ કરવા મગજને બળ આપનારી દવાની જરૂર પડે તો તેવું વખતે બીજા કોઈ પણ 'એઇન ટોનિક'ના ઉપાયો બાબુએ સખી શંખાવળી નામની વનસ્પતિ આવે છે તે કેમકે જોળખીતા પાસેથી લઈ આવી, જેમ અને તેમ તાણ લાવી નીચે જણાવેલ રીતે વાપરવી:-

—શંખાવળી—

સંસ્કૃત નામો—શંખપુષ્પી, ચંડા, શંખાહ્વા, કમ્બુમાલિની, પાંતપુષ્પા, કમ્બુપુષ્પા, મેધ્યા, કિરીટિ, મલવિનાશિની, શંખકુસુમા, મૂલશા.

મરાઠી નામો—શંખાહુલી, શંખવેલી. દિંદી નામો શંખપુષ્પી, કૌરીઆલી.

બંગાળી નામ—શનકુની. સિંધિ નામ—વિષ્ણુકાન્તિ.

શંખાવળી એ એક બહુજ ઉપયોગી કુદરતની બક્ષિસ છે અને એથીજ તે ઘણીખરી જગ્યાએ ચોમાસામાં ઉગી નીકળે છે અને ઘણે ઠેકાણે તો તે ખારે માસ જીવામાં આવે છે. તેનાં પુષ્પો શંખના જેવા ઘાટવાળાં હોવાથી તે શંખાવળી, શંખપુષ્પી, શંખકુસુમા વગેરે નામોથી જોળખાય છે. તે લગભગ ૧૧ યુટ ઉંચી અને જમીનપર છાતજાની જેમ પથરાયેલી હોય છે. શાખાઓ પાતળી અને લાંબી હોય છે અને પાન સાધારણ પ્રમાણનાં લગભગ ૧ ઇંચ લાંબાં અને ૧ ઇંચ થી ૧.૫ ઇંચ પહોળાં હોય છે. ફૂલના રંગ ઉપરથી તેની જૂદી જૂદી જાતો મળી છે. ફૂલના રંગમાં સફેદ, નીલ, લાલ અને પીળા એ ચાર જાત માને છે.

શુભ—શંખિની કદુતિક્તોષ્ણા કાસપિત્તવલાસજિત્ત્વ ।

વિપાપસ્માર ભૂતાદિન્ હંતિ મેધ્યા રસાયની ॥

(ધનન્તરીય નિધંડુ)

શંખપુષ્પી હિમાલિક્તા મેધાઠ્ઠ્વ સ્વરકારિણી ।

ગ્રહ ભૂતાદિ દોષઘ્ની વર્ષીકરણ સિદ્ધિદા ॥

(રાજનિધંડુ)

શંખપુષ્પી સરામેધ્યા વૃષ્ટ્યા માનસરોગહત્ત ।

રસાયની કપાયોષ્ણા સ્મૃતિ કાંતિ વલાન્નિદા ।

(ભાવપ્રકાશ)

દોષાપસ્માર ભૂતાધીકુષ્ટ ક્રિમિ વિપ્રમુક્ત ॥

શંખપુષ્પી તુ તીક્ષ્ણોષ્ણા મેધ્યા ક્રિમિવિપાપહા ॥

(રાજવલ્લભ)

આ ઉપરના મહાન વૈદ્યોના મતો ઉપરથી આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે કે તે સર્વ આ ઔષધિને મેધ્ય-મેધાને સુધારનાર, રસાયણી, ધડપણ અને વ્યાધિને દૂર કરનાર, અપરમાર, ઉન્માદ-મગજની નબળાઈને દૂર કરનાર માને છે. આયુર્વેદની અંદર મગજના ઘણાખરા રોગોની દવામાં શંખપુષ્પી આવે છે. આયુર્વેદનું જૂનામાં જૂનું અને છતાં સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તક ચરકસંહિતા મ પણ શંખપુષ્પીને માટે મેધાને સુધારનાર દવા લખતાં લખે છે:-

મેધ્યા વિશેષેણ તુ શંખપુષ્પી ॥ (અ. ૧, ચિ. સ્થાન, ચરકસંહિતા.) અપરમારની અંદર એક પ્રયોગમાં લખે છે કે તત્ત્વસેવ્યં શંખપુષ્પી ચ યજ્ઞસેવ્યં રસાયનમ્ ॥

જવાબ—ડૉ-ચાલચિહ્નનમાં સંજ્ઞાવણીનો અવરગ, મગજને કદ આપવાની ભલામણ કરે છે. આર. મેના. મોરી—પાનાની દર્શનપત્ર મરીદિયા મેરીકા નામના પુસ્તકમાં સંજ્ઞાવણી વિશે કહે છે કે, સંજ્ઞાવણી એક, રેમક, રૂપાવન અને નાનકડુંને પણ સ્વારસની છે. તાને રમ ક્રિયા, અપરિત, અંકગણ, અપરિત વગેરેમાં સ્થાપ્ય છે.

મેરિકા—પાનાના પુસ્તકમાં સંજ્ઞાવણી વિશે જણાવે છે કે, મેરિકા રજામાં સંજ્ઞાવણી મળે- પ્રદ મનાવી. ત્યારપછીના સમયથી તેને મગજને વાદકરિત આપવાના મુખ્યતાની મનાય છે. આ પ્રમાણે રેક મોટા મોટા વેદો અને દૈનંદરના મત ઉપરથી સ્થાપ્યે જાણી સંપ્રદાયે કરી છે. આ એક મગજને મુખ્યતાની દવા છે. જેને મેરી જરૂર જણાય તેમજોને જીવન મોટા ખર્ચ મૂકી દઇ આ અનુભવની.

મ્પટી—આમરી આયુર્વેદ મર્યાદાલક્ષના એક અખ્યાયકે આ દવા જરૂર પાપરી છે અને તેના મુખ્યતાની ખાતી કરી છે. તેમના મુખ જ્યારે મેરીકામાં દવા તારે 'મમજ સાધી જાય છે અને નથી વંચાતું' એવી કિરિયાદ કરતા તારે તેને સંજ્ઞાવણીના મૂર્ત્યુ ના તોલાનું પરીકું દૂધ સાથે આપી દેના. આથી વદ્દ ક્યુ' દેવ્ય એવી અસર જણાતી. એવી રીતે જ્યારે જ્યારે જરૂર પડી ત્યારે એ પ્રમાણે ક્યુ' ત્યાર પછી તો એવી ખીટ પરીક્ષાના વખતે પણ તે અનુભવની અને તેના ખીજ પથા મિત્રોએ પણ તેના મુખ્યતાની ખાતી કરી.

અમારે પોતાને દમછાં થોડા વખત પહેલાં પરીક્ષા હતી. મને પોતાને પણ એવી અસર થયેલી જેથી મારાથી મિલકુલ વંચાવજ નહિ. હું તો વિચારમાં પડ્યો કે, દેવે શું કર્યું? વર્ષ ખગડવાના ભણકારા સંભળાવા લાગ્યા. અને તેથી દવા લેવાનો વિચાર થયો. કંઈક વિગતી ખનાવટ હોવા વિચાર હતો તે દરમિયાન તેમને પૂછતાં તેમણે અને સંજ્ઞાવણી બનાવી. ના તોલો લેનાં એક કલાક પછી જાણે કંઈ થયું નથી એમ જણાતું. મગજ વર્તન દલકું (રિય). લાગતું, જાણે જરા પણ મહેનત કરીજ નથી. ત્યારબાદ વંચાવ પણ જરૂર સારી રીતે. આ પ્રમાણે દિવસમાં બે ત્રણ વખત પરીક્ષા પૂરી થઇ ત્યાંસુધી દવા લીધી અને ખરેખર તે દવાની મદદથી હું પરીક્ષામાં સારું અને ધાતું પરિણામ લાવી ચક્ર્યો. મારી સાથે જીવન ગણ જાણે દવા લીધી હતી અને તેમને પણ તેવીજ અસર થઇ હતી.

આ પછીજ સંજ્ઞાવણીમાં મેધામુખ કેવા છે તેની મને ખાતી થઇ.

આ ઉપરથી સર્વેને એજ જાણવાતું છે કે, જેને આ વાત ઉપર કંઈક શકા હોય તેઓએ ખીજા ટોનીક પાછળ પેસા અને સરીરની ખુવારી ન કરતાં આ અત્યુત્તમ 'એધન ટોનીક' એટલે કે મગજને શક્તિ આપનાર દવાને ઉપયોગ કરવો. મોટી મોટી જાહેરખબરોનાં નામે અંગ્રાજ જઇ એક પાછની દવાના ન્યાં ૨૫-૨૫ રૂપિયા લેવાય છે તેવી જોડમાં ન પડતાં સદજ મળી શકે તેવી આ દવાને ઉપયોગ કરવો. ભારતવાસીઓને પોતાનો પેસો પોતાનાજ દેશમાં સચવાઇ રહે તેવા રસ્તામાંનો આ એક રસ્તો છે.

('વેલકલ્પનક'ના એક અંકમાં લેખક:-શ્રી. વસંતરાય પ્રાણશંકર રાવળ)

१५१-हमारे बहुमूल्य प्राचीन ग्रंथ

धस पात का साक्षी धतिदास है कि हमारे अधिकांश अहुमूल्य प्राचीन ग्रंथ जला-जला कर हम्माभ गरम किये गये हैं। ओक पार नहीं, अनेक पार हमारे पूर्वजों की शक्ति और उनका प्रतिभा का प्रमाण साहित्य नष्ट कर डाला गया है। जे कुछ ग्रंथ भी बच रहे, तो उन्हें विदेशी विद्वान कौडियों के मोल अपने देशों का ले गये। यही कारण है कि जम विदेशी नितियों के धर्म की लोग हमें असन्ध और आविष्कार की शक्ति से रहित कर कर हमारा उपहास करते हैं; तब हम उनका मुंहतोड जवाब देने लायक कुछ प्रमाण अपने पास न पा कर थूफ रह जाते हैं। विदेशियों की पात जाने दीजिये, नभ शिक्षा-दीक्षा पाये हुये अधिकांश आधुनिक हमारे देशी भाषा की यह विश्वास करते और कहते हैं कि भारत में पारबौद्धिक उन्नति आड़े जितनी दुर्घ हो, पर आणकल के योरप और अमेरिका में जे नवीन-नवीन आविष्कार हुये और हो रहे हैं, वैसे आविष्कार हमारे यहां कभी नहीं हुये। मगर असंभव में पात औसी नहीं है। यहां पहले जमाने में जितने और जैसे आविष्कार हो चुके हैं, उतने और वैसे आविष्कार पाश्चात्य जगत में इस समय भी नहीं हो सके हैं। हमारे यहां अहुत समय पहले वायुयान, भेतार के तार और अहलुत अस्त्रशस्त्र आदि का आविष्कार और प्रचार हो चुका था।

ओक प्राचीन पुस्तकालय में, भारत में ही, जैसे प्राचीन हस्तलिखित ग्रंथ अब तक सुरक्षित हैं, जिनसे हमारे इस कथन की सत्यता सिद्ध होती है। कलकते की अमृत-आनन्द-पत्रिका ने उसके संघ में जे कुछ प्रकाशित किया है, उसका सारांश यहां पर दिया जाता है। निम्न के राज्य (हैदराबाद-दक्कन) में पथरधाड़ी नाम का ओक स्थान है। वहां के जगदीश्वर उड्डर सैयद महम्मद कासिम के यहां ओक अहुत प्राचीन पुस्तकालय है। डॉ. जे. एस. मेन्के वाराणसी ने पत्रिका में उक्त पुस्तकालय का संक्षिप्त परिचय छपाया है। यह पुस्तकालय उस समय से स्थापित है, जव भिन्नपुर-साम्राज्य का आरंभ की नहीं हुआ था। सैयद सादुल के पूर्वपुरुष भिन्नपुर के राजधराने के मान्य पुरोहित रहे हैं। सेना में की उन्हें उंचे पद मिलते थे। वे लोग ही इस पुस्तकालय के स्वामी, संस्थापक और संरक्षक थे। समय-समय पर अप्राप्य प्राचीन पुस्तकों इसमें ओकत्र की गछ हैं। उड्डर सादुल स्वयं ओक जे लारी विद्वान हैं। कछ देशों की यात्रा और सैर कर आये हैं। छ-होते की पुस्तकालय में अहुत सी दुर्लभ प्राचीन हस्तलिखित पुस्तकों ला कर जमा की हैं। पुस्तकालय में धर्म, दर्शन, कला-कौशल, विज्ञान, धतिदास, न्योतिप, सामुद्रिक-शास्त्र, वैदक, रसायन आदि की अनेक धतनी प्राचीन पुस्तकों हैं जे ताड के पत्तों पर लिपी दुर्घ हैं-अर्थात् जव कागज का आविष्कार नहीं हुआ था, तब की लिपी दुर्घ हैं। भारत में प्रयुजित प्रधान-प्रधान सभी लापायों की पुस्तकों का संग्रह है। कुछ पुस्तकों तो अहुत ही प्राचीन-वैदिक-युग की समझी जाती हैं। भारत के और किसी पुस्तकालय में औसी प्राचीन और अहलुत पुस्तकों नहीं हैं। कुछ पुस्तकों के विषय तो आश्चर्य में डाल देनेवाले हैं। यथा—(१) भूतक शरीर के हज्जों वर्ष तक अवि-कृत अवस्था में रहने का मसाला। इसका पृष्ठ वर्णन है। शायद भारत से ही मिसर ने 'ममी' की प्रक्रिया सीपी होगी। (२) भेतार का तार, पुस्तक में लिपी तरकीब से पथर की दो शिखारों बना कर आड़े जितनी दूर पर रख कर उनके द्वारा पातयित की जा सकती है। जिन्ना है, इस उपाय से हज्जों केस के दासके पर वार्तालाप किया जा सकता है। (३) छ-छानुसार पेड से रंगीन रङ पैदा करना। (४) भूगर्भ का ज्ञान, इस विषय की पुस्तक में पृथ्वी के भीतर स्थित भोती, धातु या प्राचीन गड्डे हुये धन आदि का पता लगा कर उन्हें निकाला जा सकता है। (५) विविध शाखा बनाने की विधि; जिसके द्वारा देखने से पानी के भीतर की सभ

मीनें २५६ दिवादि होती है। (१) जहाँ जलस्रोतों की प्रक्रिया, इसके अनुसार गर्मियों में जहाँ जलस्रोत और सराईयों में गिरती कुछ जहाँ जल की जल सकती है। (७) पहाड़ों के जमीनदोस्त करने की विधि। (८) नीचे से ऊँचे-ऊँचे पहाड़ों पर पानी पड़ने के विषय। (९) बोझा रखना। (१०) दलदलों सात तक जलस्रोत पानी के जल-सा जल रचना। (११) मोती आदि रत्नों के जल कर आदि जिस आकार के जल लेना। (१२) अनुष्ठान की १००० वर्ष की आयु कर देना। (१३) जल के दलदलों वर्ष तक सुरक्षित रचना। (१४) जल भरीने तक कुछ न जल देना। (१५) जलस्रोत और शक्तिशाली जल रहना। (१६) जलस्रोत आकार करने पर भी जलस्रोत न होना। (१७) प्राचीन दुर्गों के लक्षणों के पदना और उनका अर्थ समझ सकना। (१८) पक्षी, दृष्टि और बोझ पर वैसी ही गिरावट पालिस करना, जैसी कि सारनाथ में निकले दुर्ग के जल जल पर है।

इस प्रकार की अनेकों अद्भुत प्रक्रियाओं और कला-कौशलों की जाते उन पुस्तकों में विवक्षित विधि कुछ है। पुस्तकालय में प्राचीन काल की सेने, आदि और नांगे की मुद्रा और रंग-रंग के अतिरिक्त पक्षों का भी अच्छा संग्रह है। जल औषध-काल की ४० भाषाओं में है; जो दैवराज के निजम के समर्पित है।

दिदी-सादित-संभवन के उचित है कि वह जल अपने किसी प्रतिनिधि के इस पुस्तकालय के निरीक्षण के विषे जल कर उसके द्वारा इन अद्भुत पुस्तकों की जैसी स्थिति तैयार करावे, जिसमें भय और भयकता या संग्रहकता का नाम, लक्षण, विषय और पृष्ठसंख्या विषय ही जल। इसके बाद संग्रहकाल की रक्षापना होने पर उन ग्रंथों की नकल कराने का विचार भी किया जल। काली की नामरी-प्रचारिणी सभा के भी सुविधा होगी। आशा है, इसी प्रकार के अनुसार भी कुछ आयोजन होगा।

x

x

x

x

("भाषुरी"ना जल अंकभांशी).

१५२-दिव्यदृष्टिवाला भक्त सञ्जय

श्रीमद्भगवद्गीता में सञ्जय प्रधान व्यक्ति है। सञ्जय के मुखसे ही श्रीमद्भगवद्गीता धृतराष्ट्र ने सुनी थी। सञ्जय विद्वान् भावप्रभु नामक स्नान के पुत्र थे। वे जल शांत, शिष्ट, ज्ञानविज्ञानसंपन्न, सहायारी, निर्जय, सत्यवादी, जितेन्द्रिय, धर्मात्मा, रक्षणाधी और श्रीकृष्ण के परम भक्त तथा उनका तत्त्व से जाननेवाले थे। अर्जुन के साथ सञ्जय की संकल्पनसे मिलना थी। धृतराष्ट्र अर्जुन के अंतःपुर में सञ्जय के आगे जल प्रवेश करने का अधिकार प्राप्त था। जिस समय सञ्जय कौरवों की ओर से पांडवों के वहाँ गये, उस समय अर्जुन अंतःपुर में थे। वहीं जलवान श्रीकृष्ण और देवी द्रौपदी तथा सत्यभामा थीं। सञ्जय ने वापस लौट कर वहाँ का जल सुंदर २५६ वर्णन किया है। (भ.ग.० अध्याय ५० अ. ५६)

महाभारत-मुद्रा आदि देने से पूर्व निष्ठापूर्वक जलवान व्यास ने धृतराष्ट्र के पास जल कर मुद्रा का अक्षरप्रकार ही होना जलवाते दुर्गे वद कदा कि 'वदि तुम मुद्रा देना आदि तो मैं तुम्हें दिव्य-दृष्टि देता हूँ। परंतु धृतराष्ट्र ने अपने कुछ का नाश देना की अनिच्छा प्रकट की। पर श्रीव्यासजी जलने थे कि इससे मुद्रा की जाति जलने मुने जलना रदा नदी जलना। अतएव वे सञ्जय के दिव्य-दृष्टि दे कर कदने जलने कि 'मुद्रा की सत्य धृतराष्ट्र सञ्जय के भावना देनी रहेगी, वद दिव्य-दृष्टि से सर्वज्ञ हो जलना और अत्यन्त-परीक्षा या दिनरान में जलने के लिये धृतराष्ट्र, वहाँ तक कि जल में जलन की दृष्टि से ही जाति सञ्जय जलन मोक्ष' (भ.ग.० अध्याय ५० २) इसके बाद जल कौरवों के प्रथम सेनापति भीष्मपितामह इस दिने:

તક મગસાન યુદ્ધ કર એક લાખ મદારગિરોં કા અપાર સેનાસંહિત વધ કરને કે ઉપરાંત શિખાંડી કે દ્વારા નારણ્યા પર પડ ગયે, તમ સંજય ને આ કર વદ સમાચાર મૃતરાષ્ટ્ર કા સુનાયા. નખ ભીખ કે લિયે શોક કરતે હુએ મૃતરાષ્ટ્ર ને સંજય સે યુદ્ધ કા સારા હાલ પૂછા (મહાભ ૧૪) તદનુસાર સંજય ને પદસે દોનોં ઝોર કી સેનાઓં કા વર્ણન કર કે ફિર ગીતા સુનાના આરંભ કિયા. ગીતા ભીખપર્વ કે ૨૫ વેં સે ૪૨ વેં અધ્યાય તક હે.

મદર્પિ વ્યાસ, સંજય, વિદુર ઔર ભીખ આદિ કુછ હી એસે મદાનુભાવ થે, જ્ઞે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કે યથાર્થ સ્વરૂપ કો પદગાનતે થે. મૃતરાષ્ટ્ર કે પૂછનેપર સંજય ને કહા યા કિ 'મૈં શ્રી-પુત્રાદિકે મોદ મેં પડ કર અવિદ્યા કા સેવન નહીં કરતા, મૈં ભગવાન કે અર્પણ કિયે ખિના (વૃથા) ધર્મ કા આચરણ નહીં કરતા, મૈં શુદ્ધ ભાવ ઔર ભક્તિયોગ કે દ્વારા હી જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણ કે સ્વરૂપ કો યથાર્થ જનનતા હું.' ભગવાન કા સ્વરૂપ ઔર પરાક્રમ જતવાતે હુએ સંજય ને કહા—'ઉદારહૃદય શ્રીવાસુદેવ કે ચક્ર કા મધ્યભાગ પાંચ હાય વિસ્તારવાલા હે, પરંતુ ભગવાન કી ઇચ્છાનુકૂલ વદ ચાહે જિતના બડા હો સકતા હે. વદ તેજઃપુંજ સે પ્રકાશિત ચક્ર સજકે સારસાર જલ કી ચાલ લેને કે લિયે જના હે. વદ કૌરવોં કા સંહારક હે ઔર પાંડવોં કા પ્રિયતમ હે. મદાનુભવાન શ્રીકૃષ્ણ ને લીલા સે હી ભયાનક રાક્ષસ નરકાસુર, સંજરાસુર ઔર અલિંગાની કંસ તથા શિશુપાલ કા વધ કર દિયા યા. પરમ ઐશ્વર્યવાન સુંદર-ત્રેણ શ્રીકૃષ્ણ મન કે સંકલ્પ સે હી પૃથ્વી, અંતરિક્ષ ઔર સ્વર્ગ કો અપને વશ મેં કર સકતે હેં....એક ઝોર સારા જગત હો ઔર દૂસરી ઝોર અકેસે શ્રીકૃષ્ણ હો તો સારરૂપ મેં વહી ઉસ સજસે અધિક દકરેજે. વે અપની ઇચ્છામાત્ર સે હી જગત કો ભરમ કર સકતે હેં, પરંતુ ઉનકો ભરમ કરને મેં સારા વિશ્વ ભી સમર્થ નહીં હેં:—

યતઃ સત્યં યતો ધર્મો યતો દ્વીરાર્જવં યતઃ । તતો ભવતિ ગોવિન્દો યતઃ કૃષ્ણસ્તતો જયઃ ॥

'જહાં સત્ય, ધર્મ, ઇશ્વરવિરોધી કાર્ય મેં લજ્જા ઔર હુદય કી સરજતા હોતી હે, વહીં શ્રીકૃષ્ણ રહતે હેં; ઔર જહાં શ્રીકૃષ્ણ રહતે હેં, વહીં નિઃસંદેહ વિજય હે. સર્વ ભૂતાત્મા પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ લીલા સે પૃથ્વી, અંતરિક્ષ ઔર સ્વર્ગ કા સંચાલન કિયા કરતે હેં, વે શ્રીકૃષ્ણ સજ લોગોં કો મોહિત કરતે હુએ—સે પાંડવોં કા બહાના કર કે તુમહારે અધર્મી મૂર્ખ પુત્રોં કો ભરમ કરના ચાહતે હેં. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અપને પ્રભાવ સે કાલ-ચક્ર, જગતચક્ર ઔર યુગ-ચક્ર કા સદા ઘુમાયા (બદલા) કરતે હેં. મૈં યહ સત્ય કહતા હું કિ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ હી કાલ, મૃત્યુ ઔર સ્થાવર-જંગમરૂપ જગત કે એકમાત્ર અધીશ્વર હે, જૈસે કિસાન અપને હી બોયે હુએ ખેત કો (પક જાને પર) કાટ લેતા હે. ઇસી પ્રકાર મહાયોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ સમસ્ત જગત કે પાલનકર્તા હોને પર ભી સ્વયં ઉસકે સંહાર કે લિયે કર્મ કરતે હેં. વે અપની મહામાયા કે પ્રભાવ સે સજકો મોહિત કરતે હેં, પરંતુ જ્ઞે ઉનકી શરણુ ગ્રહણ કર લેતે હેં, વે માયા સે કબી મોહ કો પ્રાપ્ત નહીં હોતે.

ये त्वमेव प्रपद्यन्ते न ते सुह्रान्ति मानवाः ।'

("કલ્યાણ"ના ગીતાંકમાંથી)

१५३—“यां भुञ्जते नोक्षरी न होगी !”

मियां अक्षीमम्मी दिनारान् अक्षिया पर पडे मूङ्गी नने और पिनक (पिन) में पडे दाने से. परि कुछ भी काम व्याप करने, तो पक्षी कि जन्म अर्थात् भुञ्जते, तो अक्षिपयां भारा करने में. मियांछ हा नाभ या पोरनीनयां आदय. इनही पक्षी ने जेह दिन उन्दे? जदुन आटे दाया दिया. गोक्षी—“मियां! तुमको शर्म नहीं आती? इनकी जली लाग अक्षयान ने ही है फिर भी पर जैसे दुकडे तोड़ते दो? जैसे ही कर्माष्ट पर मूङ्गे जमर करने दो?”

मियां पोरनीन—“तब क्या करे? पदाइ हाई!”

भीषी—“अरे हठी! नीकरी गाकरी हो! काल के जमर करे.”

कई बार यों ही करते करते एक बार मियांछ हा अक्षीमम्मी भुन सदरा यी तो डाल. बोले—“जस भीषी! अज कुछ न बोसो! जस, कल दी बो! मैं दिन निकलने दी नीकरी को तयारा में लट्टिंगा.”

भीषी जली अश दुष्ट. मियांछ ही पोशाक दुखन कर के रख दी. एक जेग में भीरी शेटियां, भिखरी, भिखारि आदि भीरी मीने? रख दी; क्योंकि मियां अक्षीमम्मी के भीड़ भास हा ही मज्ज सुंद लग गया है.

समेरा हुआ. मियां पोरनीन अक्षीम ही पिनक में फिर लुकाये जैसे हैं. दुष्ट ही निगायी हात में कुछ कर रही थी. भीषी ने कंधा दिखा कर कहा “जो अज ठेका भी! समेरा हो गया. सहर ही तैयारी करे.”

मियां अक्षीमम्मी (आंखें बंद)—“ये! छतनी जल्दी!”

भीषी—“जल्दी! तुम्हीं ने न कहा था—समेरे लट्टिंगा?”

मियां—“तो यह कीनसा समेरा है? आज्ञा हा कि कल हा?”

भीषी—जो आज्ञा हा है! तुम ठेका भी.

दुखन अक्षीम से मियां ठेके और नयी पोशाक काट कर जेग जगल में डालाया और घर से नीकरी ही तयारा में निकल पडे.

अपनी गली से नीकरी. जली गली में पड़्यो. जली से नीकरी तो सड़क पर पड़्यो. “किधर गये? अच्छा, नाक की सीध पर गयो, फिर होभा नयगा.”

यसे नाक की सीध पर और किसीके भाग के भुले हाटक में धुस गये. मियांछ की आज्ञा हदरी “ए दिन अये आधा डोस” ही. छतनी हूर पड़्योते पड़्योते २ घंटे भीत गये. धूप तेज हो गयी. एक पक्षी की छाया देखा कर मियांछ ने मन में कहा “आयो, यदां जरा सुस्ता ले”. अभी जदुन हूर गना पडेगा. पक्ष के नीचे धास पर ग जैसे. छतने में एक जल्लाघ आ गयी. अरे! सहर की जल्दी में अक्षीम ही सुरक्षी लेना तो भूल गये? अच्छा कुछ दरज नहीं. अज सही. मियांछ ने भजे से सुरक्षी ली और हूर ही सोचने लगे. अंत में छाया की ठंउक पा कर पिनक जैसे गहरी दुष्ट कि मियांछ अज जसे. मतलब यह कि आप वही धास पर खात खित हो कर सो रहें.

x

x

x

x

भूयं भगवान् की सवारी अरतायल के निकट पड़्यो चूड़ी थी. रात की देवी ने अपनी मदद के लिये लाज सादी पहन ली थी और अपने लंपरे से हावे नागनक्षी पालों की लट टीली करना आरंभ कर दिया था. जैसे ही समय उस भाग के सघन पक्ष तसे अक्षीमम्मी—शिराभूषि मियां पोरनीनयां की पिनक टूट गयी.

“अरे! समेरा—नहीं नहीं—सध्या हो गयी!!! और मैं सोता ही रहा! क्यों न हो. सहर से यहा भी तो जदुन था. अच्छा, अज एक और सुरक्षी लो और अक्षय हा नाभ ले कर आगे बढ़ो.”

યહી ક્રિયા. મળે સે ચુસ્કી લગાથી ઔર ઉક ખડે હુયે. અળ દૂર કી સૂઝને લગી. આપો યહ શુમાન હુઆ કિ હમ અપના નગર પીછે છોડ આયે ઔર યહ કોઇ દૂસરા નગર હે જિસકે ઇસ બાગ મેં હમ સો ગયે થે. કહને લગે, અવશ્ય યહી બાત હૈ. મુઝે ધર સે ચલના અચ્છી તરફ યાદ હૈ. બડી દૂર ચલને પર યહ બાગ મિલા થા. યહીં સો કર અળ ઉકે હૈં. અચ્છા, દિન આબ કૌન હૈ? હાં લોં, યહ બી યાદ હૈ. સનીચર કે સળેરે ચલે થે. ઔર ઉસી દિન-નહીં નહીં ઉસી દિન કૈસે ઇતની દૂર ચલ સકતે થે?—આબ જરૂર ઇતવાર હૈ. અરે બાહરે મેં! બીબી કહતી થી તુમસે ચલા નહીં જાતા, ઔર યહ દેખો મેં દિનરાત મેં ન જાને કિ સૌ મીલ ચલ કર ઇસ બાગ મેં આ પહુંચ્યા! અચ્છા અળ શહર મેં ચલ કર દેખના ચાહિયે કૈસા શહર હૈ, ક્યા નામ હૈ? કોઇ અફીમચી યાર મિલે તો ઉસકે ધર હર કર રાત કાઢું.

ચલે મિયાં પોસ્તીનખાં શહર મેં. એકસે પૂછા “કયોંજી, ઇસ નગર કા ક્યા નામ હૈ?” જવાબ મિલા—“અફીમગઢ.”

“મિયાં-એં!!! અફીમગઢ! અરે! યહ નામ તો હમારે શહર કા બી હૈ. હો ઇતની ઉમર મેં હમકો કબી યહ માલૂમ હી ન હુઆ, કિ હો અફીમગઢ હૈં. અચ્છી બાત હૈ. ખૂબ કટેગી.

મિયાંજી બાબરોં કો દેખને ચલે. કહને લગે, ખડે તાજબુજ કી બાત હૈ! જૈસે હમારે શહર કે ગલી ફૂંચે ઔર મકાન હૈ ઠીક વૈસે હી ઇસ શહર કે બી હૈં. અવશ્ય કિસી દિલ્લી પસંદ બાદશાહ ને એક હી નમૂને ઔર નામ કે ચે હો શહર બસાયે હોંગે.

ચલતે ચલતે થક ગયે. કિસી અફીમચી કા ધર ઢૂંઢને લગે. એક દુકાનદાર સે પૂછા. ઉસને કહા:—હાં, ઇસ બગલ કી ગલી મેં એક પુરાને અફીમચી રહતે હૈં—ક્યા જાને કૌન ખાં-આપ ઉંઢી ધર ચલે જાઇયે.

મિયાંજી ને પૂછા—ગલી કા નામ ક્યા હૈ? દુકાનદારને કહા, ચુસ્કી ગલી.

“અરે! ચુસ્કી ગલી! વાહવા! યહી તો હમારી ગલી કા બી નામ હૈ! ભઈ વાહ! અજબ શહર હૈં! નામ એક, નકશા એક, ગલી બી એક હી નામ કી ઔર યહ તો દેખો. મેરે નામ કી તરફ ઉસ અફીમચી કે નામ કે અંત મેં બી “ખાં” લગા હુઆ હૈ. ભઈ વાહ!

તબ તક રાત હો ગયી થી. મિયાં અફીમચી ગિરતે પડતે અપને હી ધર કે દાર પર પહુંચ કર દાર ખટખટાને લગે.

બીબી ને બાંદી (દાસી) સે કહા—દેખિયો તો યહ કૌન દાર ખટખટાતા હૈ?

બાંદી દીયા લે કર નીચે ઉતરી ઔર બંદ દાર કે પીછે સે પૂછા—“કૌન હૈ?”

મિયાં પોસ્તીન ખાં બોલે—મેં હું એક મુસાફિર. ઇસ ધર કે માલિક કા મહમાના હોના ચાહતા હું. સળેરે ચલા જાઉંગા. મકાન માલિક કા નામ ક્યા હૈ ઔર વે કહાં હૈં? જરા ઉનકો ખબર કર દો.

લૌડી ને કહા—મકાનમાલિક કા નામ હૈ પોસ્તીનખાં—

મિયાં અફીમચી—“અરે! અરે!!”

લૌડી—વે નૌકરી કી તલાશ મેં બાહર ગયે હૈં—

મિયાં અફીમચી—અરે! અરે! અળ તો હદ હો ગયી! મેરે શહર કા સા નામ, વૈસા હી શહર, ઉસી નામ કી ગલી મેરે હી નામ કા—પુરાના અફીમચી ઔર ઇસ પર બી યહ આશ્ચર્ય કિ વહ બી મેરી તરફ નૌકરી કી તલાશ મેં ગયા હૈં!!!

લૌડી કો કુજ સહેદ હુઆ. ઉસને ઉપર ખિડકી મેં સે જાંક કર દેખા ઔર ટંસી રોક કર બીબી કે પાસ દોડી ગયી. બીબી ને પૂછા “અરી કૌન આયા હૈ?”

લૌડી ખિલખિલા કર હસ પડી. બોલી—“બીબી! જરા તુમ ચલ કર દેખો. મિયાં સાદબ લૌટ આયે હું ઔર દૂસરેકા ધર સગજ કર મુઝસે કહતે હૈં ‘મેં મુસાફિર હું. રાતબર હર કર સળેરે ચલા જાઉંગા.’”

બીબી જલ કર ભસ્મ હો ગયી. વહાં મેં તીર કી તરફ ચલી. કંઈ દાર પર ઉતર કે ઇતવાર

मे' मिमां सादय पिनक मे' सिर जुकाये जडे थे. जीणी ने जट द्वार जोस कर ओक होदय्यक उनके सिर पर जमा दी तो दिया! और बोली-"ले भूड़ी काटे! और लेगा! यद तू नीकरी दूँद रदा दे?"

मियांछ ने जयानक जन कर आंभे' जोस दी. देखा जीणी सामने जडी हे. आप जोसे-"मे'! यद क्या? और तू यहाँ दूमे आयी?"

जीणी ने ओक और होदय्यक रसीद दिया.

तय तो मियांछ जुंजला कर जोसे-"ले जस! दम कर वूँके नीकरी! मेरी दुम के पीछे पीछे आ कर पराये शहर मे' ली जन नदी छोडती! मुझे मे' नीकरी नदी होने की!"

मियांछ यह कह कर जाने लगे तो लौंडी और जीणी ने टंगडी पकड कर अंदर धसीटा और फिर उसी अदिया पर ला पटका.

अज मिमां पेरतीनभां कभी नीकरी दुंदने नदी' जते! ("विश्वमित्र"ना ओक आ'कमांथी)

१५४-सती रामसूरत-सचि हकीकत

मिदार-प्रदेश के सारन निधानिवासी भाजू जन्मनसिंदह जति के जमिंदार आदर्य थे. जिस समय असदयोग आ-होसन का आरंभ हुआ था, आप मुभ्तारकारी परीक्षा की तैयारी कर रहे थे; लेकिन जूठों की तरद अपने देश की प्रकार के आप मनसुनी न कर सके. आप असदयोगी हो गये.

आप अपनी धून के पछे थे. यहाँ और अदर-प्रचार के आपने अपना कार्यकम जनाया. इससे पाद की आपने अपने कर्तव्य के इस जेस से पालन करना आरंभ किया कि कुछ ही दिनों मे' आपका निकट-निवासियों के घर-घर यर्जे और कर्जे का सुगंधुर संगीत अंकुरित होने लगा.

लेकिन आप पर लक्ष्मी का वैसी कुषा न थी. दयत: कुछ ही दिनों मे' आपकी कुल जमा-पूँछ देस के कोट हो गध. कुछ जेती-जारी थी वह भी जिक गध. आप क्षीर हो गये. पैसे-पैसे के लिये लासे पडने लगे. सामान आपने अपनी सती पत्नी रामसूरत देवी से उनके मदने भाँजे. कदनेकर मे' देर लगी. सती पत्नी ने अपने कुल आभूषण पति के पैरों पर समर्पित कर दिये. जन्मनसिंदह फिर उसी उत्साह से गानुवेदी पर अपना सज्जव लटाने लगे!

छधर आकूँजर सन् १८२४ धरवी मे' जन्मनसिंदह जीमार पडे. धीरे धीरे आपके रोग ने जय'कर १५ धारण किया. आपका प्रभाव की भी कुछ शिकायत हो गध. भगर धस आव-रचना मे' भी आप यर्जे, कर्जे जेन' आपने देस के न जय सके. रोगसय्या पर पडे पडे दी आप स्वदेशी जेव' स्वदेश स'ज'धी संगीत गाते रहते थे.

जिस धर मे' जन्मनसिंदह अस्वस्थ पडे थे; उसमे' उनकी भात के भास दी ओक जिला था. आप प्राय: कहा करते थे कि उसी जिल से ओक साँप निकल कर मुझे काट लेगा; लेकिन धमि जविपदायु की सोजों ने प्रभाव का निरा प्रवास समझा. इस और किसीका ध्यान ही न जया.

उन्ही दिनों की भात हे. राति के इस जगे थे. जन्मनसिंदह के यदां मली निडा मे' निभमे थे! सदसा जन्मनसिंदह के कह से—"साँप ने मुझे काट लिया." धयादि नुन कर, सभी जग पडे. देखा गया तो समग्रय ओक भरे दुजे जेदु'जन साँप के जन्मनसिंदह को आपने दाय मे' पडे दुजे थे और उसी कदाव काव ने उन्हे' कध जजद काट जाया था. फिर क्या था! जस-कूँक होने लगी. अकिस्त: की गध. लेकिन मज' सा-ज'दाव दा. हो तीन घट के अंदर ही जन्मनसिंदह की आत्मा ने धरीर त्याग दिया!

प्राय:काव हुआ. जन्मनसिंदह के कज के समानधमि से जाने की तैयारी की गध, लेकिन अभी समय उर्ध्वरथ सज्जना ने जडे आ कर्जे से देखा कि जन्मनसिंदह की पत्नी, रामसूरत देवी नदा-या कर जडी दुध पति के सज के जय सगी होने की उकट अभिलाषा प्रकट कर रही हे. अजकय सती' उर्ध्वरथ लेने के लिये यद असद दा! फिर क्या दा! नदी नाम

मे भिवां आदय पिनह मे सिर अउये अउे मे. जीपी ने जट दार पात्र कर जेठ दोदयस इनके भिर
पर जभा दौ तो दिया ! और मोली-“ये भूने छटे ! और लेभा ! यद ल नीकरी हुं रना दे र”
मिवांछ ने जवानक जन कर आंभे भिवां रो. देभा भीपी आभने अउी रे. आप मोल-
“के ! यद क्या ? और ल. नदी कुंमे आनी ?”

जीपी ने अंक और दोदयस दृष्टि किया.

तब तो मिवांछ अउया कर मोले-“मे जम ! दम कर नूरे नीकरी ! मेरी दम के पति भीजे
आ कर पगये सदर मे भी जन नदी छीनी ! भूने ये नीकरी नदी दोने की !”

मिवांछ यद दद कर लने सगे तो छीनी और भीपी ने टंकी पकड़ कर अंदर मनीटा
और फिर उसी अटिया पर सा पटवा.

आप मिवां पोस्तानभां हभा नीकरी हुंने नदी लने ! (“निश्चिन्त” ना अंक अंभापी)

१५४-सती रामचरित-संग्रह दृष्टि

मिवां-प्रदेश के सारन निजानिवासी जाणू जणनसिंदह जन के जमिदार धादय मे.
जिस समय असदयोग आन्दोलन का आरंभ हुआ था, आप भुज्जारहारी परीक्षा की
तैयारी कर रहे थे; लेकिन जड़तो ही तरह आपने देश की पुकार के आप अनसुनी न कर सके.
आप असदयोगी हो गये.

आप अपनी धून के पछे थे. यहाँ और अदर-अवार के आपने अपना कार्यक्रम बनाया.
धरके जाद ही आपने अपने कर्त्तव्य के इस जोस से प्राप्त करना आरंभ किया कि कुछ ही दिनों
में आपके निकट-निवासियों के घर-घर अर्थ और कर्ष का सुमधुर संगीत जंघरित होने लगा.

लेकिन आप पर लक्ष्मी की वैसी कृपा न थी. धनः कुछ ही दिनों में आपकी कुल जभा-
पूछ देश के भेंट हो गछ. कुछ भेती-पारी थी वह भी बिक गछ. आप दूधर हो गये.
पैसे-पैसे के सिधे लाले पडने लगे. धावार आपने अपनी सती पत्नी रामचरित देवी से उनके
जहने भोज. कहनेभर में कर लगी. सती पत्नी ने अपने कुल आभूषण पति के पैरों पर सम-
र्पित कर दिये. जणनसिंदह फिर उसी उत्साह से भाववेदी पर अपना सर्वस्व लुटाने लगे !

धर अकट्टर सन् १८२४ धरवी में जणनसिंदह भीचार पडे. धीरे धीरे आपके रोग
ने लयंकर रूप धारण किया. आपका प्रगाढ़ ही भी कुछ शिकायत हो गछ. मगर इस अरव-
रथना में भी आप अर्थ, कर्ष जेव आपने देश के न जूख सके. रामचरित पर पडे पडे ही
आप स्वदेशी जेव स्वदेश संगंधी संगीत गाते रहते थे.

जिस धर में जणनसिंदह अरवस्थ पडे थे; उसमें उनकी पाद के पास ही अंक जिस था.
आप प्रायः कदा करते थे कि उसी जिस से अंक साप निकल कर मुझे काट लेगा; लेकिन इस
अविषमवाणी के लोभों ने प्रगाढ़ का निरा प्रलाप समझा. इस और किसीका ध्यान ही न गया.

उन्ही दिनों की पात है. रजि के इस जणे थे. जणनसिंदह के यहाँ सभी निद्रा में
निमग्न थे ! सदसा जणनसिंदह के कंठ से-“साप ने मुझे काट लिया.” धत्यादि सुन कर,
सभी जम पडे. देभा गया तो सत्यमुच अंक भरे दुजे जेहुं अन साप के जणनसिंदह आपने
दाय में पडे दुजे थे और उसी कराव कात्र ने उन्हे कछ जगद काट जाया था. फिर क्या
था ? जाड-कूट होने लगी. अहिंसा की गछ. लेकिन भर्त्त ला-धवाज था. दो तीन घंटे के
अंदर ही जणनसिंदह की आत्मा ने सरीर त्याग दिया !

प्रातःकाल हुआ. जणनसिंदह के शय के रामचरितजी से लने की तैयारी की गछ,
लेकिन इसी समय उपस्थित सज्जनों ने जडे आश्चर्य से देभा कि जणनसिंदह की पत्नी,
रामचरित देवी नदी-ध्या कर अदी दुध पति के शय के साथ सती होने की उत्कट अभिलाषा प्रकट
कर रदा है. आजकल सती ! उपस्थित लोगों के सिधे यह असंभव था ? फिर क्या था ? सती नाम

૧૫૫-શ્રીમદ્ભાગવતનો પ્રસાદ

૧-ચાર કોનું નામ ?

ચાવદ્ભિષેત જટરં તાવત્તવત્ત્વં દિ દેદિનામ્ । અધિકં યોઽભિમન્યંત સ સ્તેનાં દષ્ટમર્હતિ ॥
(૭-૧૪-૮)

જેટલાથી કરીને 'માણસનું' પેટ ભરાય એટલીજ જોની ખાનગી ચિંતિત છે; જોના કરતાં વધારે પરિચર, કરનાર માણસ ચાર તથા શિક્ષાપાત્ર છે.

૨-સાચી સેવાપૂન

અહં સર્વેષુ ભૂતેષુ ભૂતાત્માવશિયતઃ સદા । તમચગ્રાય માં મર્ત્યઃ કુરુતેઽર્ચાવિઢમ્બનમ્ ॥
(૩-૨૬-૨૧)

હું, પ્રાણીમાનમાં જોના આત્મારૂપે સદા વસું છું, જે માણસ તેની અવજા કરીને પૂજ કરે છે તે પૂજ નહિ પણ પૂજની વિઠંબનામાત્ર છે.

(માણસો ભૂખે મરે છે, ગાય આદિ જીવોની હત્યા થાય છે એ સ્થિતિમાં ભગવાનની ભૂતિનાં 'દર્શન' કરવામાં, જોની આગળ 'જોગ' ધરવામાં તથા અત્યંત પાકવામાં કેવળ ભગવાનની ઠેકડી થાય છે.)

યો માં સર્વેષુ ભૂતેષુ સન્તમાત્માનમીયરમ્ । દિત્વાર્ચા મજતે માંદિત્યાદ્ઘ્નમન્યેવ જુહોતિ સઃ ॥
સર્વ પ્રાણીમાં રહેલા અને છેાડીને જે ભૂતિને પૂજે છે તે મૂઢ માણસ ભરમમાંજ હોમ કરે છે.

દ્વિપતઃ પરકાયે માં માનિનો ભિન્નદર્શિનઃ । ભૂતેષુ વદ્વૈરસ્ય ન મનઃ શાન્તિમૃચ્છતિ ॥૨૩
બીજાના શરીરમાં રહેલો જે હું તેના જે માણસ દ્રેવ કરે, અભિમાન ધરે, લેહભાવ ધારે, પ્રાણીઓ સાથે વેર ગાંધે તેનું ચિત્ત શાન્તિ પામતું નથી.

અહમ્ભાવચર્ચ્યૈઃ ક્રિયયોત્પન્નમાનયે । નૈવ તુષ્યેઽર્ચિતોઽર્ચાયાં ભૂતગ્રામાવમાનિનઃ ॥૨૪
માણસ ભાતભાતના પદાર્થો એકત્ર કરીને ભલે અને પૂજે, પણ જો તે પ્રાણીઓની અવજા કરે તો હું તેના ઉપર ગુઠો નથી.

અથ માં સર્વભૂતેષુ ભૂતાત્માનં કૃતાલયમ્ । અર્હેયેદાનયાનામ્યાં મૈત્ર્યાઽભિન્નેન ચક્ષુષા ૨૭
સર્વ પ્રાણીઓના શરીરને મંદિર ગણીને, તેમાં રહેલા અને જ્ઞાન કરવું, માન આપવું, મિત્ર ગણવો ને સમદ્રષ્ટિએ જોવો.

૩-આશ્રયદાદિ કોને કહેવાય ?

શ્વપો દમસ્તપઃ શૌચં સન્તોષઃ શાન્તિરાર્જવમ્ । જ્ઞાનં દયાઽધ્યુતાત્મત્વં સત્યં ચ મદ્બલક્ષણમ્
(૭-૧૧-૨૧)

શ્વમ (મનઃસંયમ), દમ (ખાણેન્દ્રિયસંયમ), તપ, પવિત્રતા, સંતોષ, ક્ષમા, સરજતા, જ્ઞાન, દયા, દર્શનરૂપદાયણતા અને સત્ય, એ આઠાણનાં લક્ષણ છે.

શૌચં વૌચં ધૃતિસ્તેજસ્યાગ આત્મજયઃ ક્ષમા । મદ્બલ્પતા પ્રસાદશ્ચ રક્ષા ચ ક્ષત્રલક્ષણમ્ ૨૨
શૌચ, વૌચ, ધીરજ, તેજ, જ્ઞાન, મનઃસંયમ, ક્ષમા, સંતોષતા, પ્રસન્નતા અને સર્વની રક્ષા કરવી, આ દાસિયનાં લક્ષણ છે.

દેવગુર્વાર્પિગોમક્તિશ્ચિવર્ગપરિપોષણમ્ । આરિત્વયમુદ્ધમો નિત્યં નૈપુણં વૈદ્યલક્ષણમ્ ॥૨૩
ભગવાન, ગુરુ, સંત તથા ગાયની સેવા; ધર્મ, અર્થ તથા કામનું પોષણ; આસ્તિકતા, સતત ઉદ્યમ અને નિપુણતા, આ વૈદ્યનાં લક્ષણ છે.

શૂદ્રસ્ય સન્નતિઃ શૌચં સેવા સ્વામિન્યમાયયા । અમંત્રયજ્ઞો હસ્તેયં સત્યં ગોવિપ્રરક્ષણમ્ ૨૪

સંતને પ્રણામ કરવા, પવિત્રતા, સ્વામીની નિષ્કપટ સેવા, મંત્ર વિના યજ્ઞ, અસ્તેય, સત્ય અને ગાય તથા સંતની રક્ષા, આ શૂદ્રનાં લક્ષણ છે.

(ઉપરનાં લક્ષણ પ્રમાણે શૂદ્રનામ ધરાવવા જેટલી પણ યોગ્યતા પોતામાં છે કે પોતે વર્ણુબાહ્ય અથવા પંચમજ છે, તે સૌ પોતાની મેળે વિચારી લેશે.)

યસ્ય યદ્લક્ષણં પ્રોક્તં પુંસો વર્ણાભિવ્યજ્ઞકમ્ । યદન્યત્રાપિ દૃશ્યેત તત્તેનૈવ વિનિર્દિશેત્ ૨૫

જામાદિભિરેવ બ્રાહ્મણાદિવ્યવહારો મુખ્યો ન જાતિમાત્રાદિત્યાહ યસ્યેતિ । યદ્યદિ વર્ણાન્તરેડપિ દૃશ્યેત તદ્વર્ણાન્તરં તેનૈવ લક્ષણનિમિત્તેનૈવ વર્ણેન વિનિર્દિશેત્ । ન તજ્ઞાતિ-નિમિત્તેનેત્યર્થઃ । શ્રીધરસ્વામી માવાર્થદીપિકાયામ્ ।

વર્ણુને જણાવનારાં જે લક્ષણ કહ્યાં છે, તે લક્ષણ જો બીજા વર્ણુમાં જોવામાં આવે તો એને પણ તે લક્ષણ ઉપરથી તે વર્ણુનો જાણવો; જે વર્ણુમાં એ જન્મ્યો હોય તે વર્ણુનો નહિ.

[વર્ણુવ્યવસ્થા જાતિ (જન્મ) ઉપર નહિ પણ શુણ્ણ ઉપર રચાયેલ છે. જેનામાં જેવાં લક્ષણ હોય તેવા વર્ણુનો તેને ગણવો જોઈએ.]

(તા. ૧૦-૩-૧૯૨૬ ના “નવછવન”માં લખનાર શ્રી. દેસાઈ વાલજી ગોવિંદજી)

૧૫૬-હિંદૂ ધર્મ મેં સ્ત્રિયોં કા સ્થાન

હિંદૂ ધર્મશાસ્ત્રોં સે પતા ચલતા હૈ કિ સૃષ્ટિકર્તા ને સૃષ્ટિ કે આદિ મેં અપનેકો દો સમાન ભાગોં મેં પ્રકટ ક્રિયા. એક ભાગ સે પુરુષ ઔર દુસરે સે સ્ત્રી કી રચના હુઇ. ઇસ ઉદાહરણ સે હિંદૂ ધર્મ મેં સ્ત્રીપુરુષોં કે સમાન અધિકાર હોને કી ખાત સ્વયં સિદ્ધ હૈ. જિસ પ્રકાર એક ફલ કી દો કાંકેં એક હી સ્વભાવ ઔર એક હી ગુણ કી હોતી હૈ, ઉસી પ્રકાર બ્રહ્મ કે દો ભાગ-પુરુષ ઔર સ્ત્રી બી સ્વભાવ, ગુણ, શક્તિ ઇત્યાદિ સખમેં સમાન હૈં. ઇસ પ્રકાર હિંદૂ ધર્મ મેં જો અધિકાર પુરુષ કે હૈં વહી સ્ત્રી કે બી હુએ. પતિ ઔર પત્ની દોનોં એક હી વસ્તુ કે દો ભાગ હોને કે કારણ સખ પ્રકાર સમાન હૈં. ધાર્મિક, રાજનૈતિક, સમાજિક ઇત્યાદિ સખ કામોં મેં દોનોં કા સમાન ભાગ હૈ. વેદોં ને સ્ત્રિયોં કા પુરુષોં કે સાથ ધરાયરી કા જો દર્જા દિયા હૈં વહ સંસાર કી કિસી બી ધર્મપુસ્તક મેં નહીં મિલતા. બાઇબિલ મેં સ્ત્રી કા પુરુષ કી મનોરંજન કી સામગ્રી ખતાયા હૈં ઔર ઉસકા કર્તવ્ય ખતાયા હૈં, જિના કિસી સ્ત્રી-ચપડ કે પુરુષ કી આતઓં કા પાલન કરના. બાઇબિલ કે અનુસાર સંસાર મેં પાપ, ક્રેયા, ચલ્લ ઇલાદિ કા આગમન સ્ત્રિયોં હી કે કારણ હુઆ હૈ. કુરાન કે મત મેં બી સ્ત્રી હી પુરુષ કે પાપી હોને કા કારણ હૈ.

હિંદૂ ધર્મ મેં યદ ખાત નહીં હૈ. ઝગ્વેદ મેં એસી સ્ત્રિયોં કા નામ આયા હૈ જો પુરુષોં સે કિસી કદર કમ નહીં થી. કુલ લોગોં કા યદ બહુત ગવત ધારણા હૈ કિ સ્ત્રિયોં કા વેદ પરને કી આજ્ઞા નહીં હૈ. હિંદૂ-ધર્મ કા કલિદાસ દેખને સે એસી ધારણાઓં કા કદી બી સ્થાન નહીં મિલ સકતા. ઝગ્વેદ (પ્રથમ ખંડ) કે ૧૨૬ શ્લોક કે પદમે પદમ રામદા નામક એક મહિલા કા હી માલુમ હુએ થે. ઇસીકે ૧૩૬ શ્લોક લોપામુદ્રા નામી દુસરી મહિલા ને માલુમ ક્રિયે થે. અદિતીને દૃષ્ટ કા વેદોં કી શિક્ષા હી થી. વિશ્વરા, શાસ્વતી, ગર્ગી, મૈત્રેયી ઇત્યાદિ કા વેદોં કા જ્ઞાન ઉસી સમય હો ગયા થા-જગ્ય પુરુષોં કા. થે સખ મહિલાઓં અન્નવાદિની કદવતી તોર થે સખ વાપરો કી જ્ઞાતિ હી પવિત્ર છવન વ્યતીન કરતી થી. યદી નહીં થે સખ

प्रजन, मृत्यु, धत्यादि समस्याओं पर जड़े जड़े ऋषियों से वादविवाद करती थीं और कभी कभी उनका हरा भी होती थीं।

उपनिषद् पद्धतिवादी का भाव्य है कि मागीं और त्रैत्रयी वेदविद्या के सत्य से जड़े आचार्य मानवस्य से प्रायः दार्शनिक वादविवाद किया करती थीं। ओक बार शंकराचार्य का भी ओक स्त्री के ही निरीक्षण से 'साक्षात्' करना पड़ा था। कथों कि उस स्त्री से जड़ कर ठाछ और विद्वान उस समय या ही नहीं।

वेसों की यह आशा है कि कछ भी विवाहित पुरुष जिनका अपनी स्त्री का साथ लिये किसी प्रकार का धार्मिक कार्य पड़, उससे छुआदि न करे। यदि वह करेगा तो उसे पृथक् रख न भिदेगा। इसी लिये स्त्री का सद्धर्मिणी कहा है। यह सत्य बातों में पुरुष की आधी हिससेदार है।

पौराणिक काल में भी स्त्रियों का वैदिक काल के से ही अधिकार प्राप्त थे। सीता का यरिन किमसे छिपा है १ वे ओक आदर्श पत्नी, आदर्श माता और आदर्श भंडारानी थीं। हिंदू स्त्रियों के हृदय में उनके प्रति अत्यन्त भी उतनी ही अर्द्धा है। आप ससार के धृतिदास में किसी सीता नहीं दिखा सकते। वे सभान अत्यन्त भी पूज्य हैं। स्त्रियों का योग साधना की भी आशा थी। जन्म के दरबार में सुलभा नामक योगिनी के अद्भुत अमत्कार दिखाने की बात भद्राभारत में पाछ जनी है। उनीसवीं सदी के सत्य से जड़े सत परमहंस रामकृष्ण का ओक योगिनी से ही आध्यात्मिक शिक्षा मिली थी।

पुद्गल में भी स्त्रियों के जने की बात पाछ जनी है। सरमा का उसके पति ने ही श्रुति की पोज करने जेज था, जिन्हें उसने नष्ट कर दिया था। नमुची राज ने अपनी स्त्री का शत्रुओं से लड़ने जेज था जिन्हें उसने पराजित कर दिया था। यह बात अजय के पांथवे' अड से स्पष्ट हो जाती है। जंसी की रानी परमेश के तो अली दास के उदाहरण हैं। १८५७ के लखे में यह सवारों की सेना से कर अंग्रेजों से लड़ने निकली थी और लड़ने लड़ने पुद्गल में भारी मर्ज थी। पड़ियाश में आसकुवरि और भावना में आदिम्याभाष का नाम प्रसिद्ध है। इन दोनों महिलाओं के शासन की प्रशंसा ब्रिटिश अफन'मे'ट ने जूमे हिल में की है।

कहा जाता है हिंदू स्त्रियों का उनके पति अपना सुख समझते हैं। यह बात किसी पर तक ही है; किन्तु इसमें धर्म का क्या होय ? धर्म तो कहता है—“यद् सव्या हिंदू नहीं है जे स्त्री के शरीर का छिपर का भंडिर न समझे। जे पुरुष स्त्री के शरीर का पण्डा, कीय या आनाद के साथ स्पष्ट करता है वह लूट है।” अनु भद्राशय कहते हैं—“स्त्री के शरीर का हथ से भी भार कर पण्डित करने की चेष्टा न करनी आदिजे; कये कि वह पण्डित है।” यदी काल्प है कि हिंदू धर्म में स्त्रियों के लिये, उनका अपराध किनना ही जड़ा कये न हो, जंसी अर्द्धा कहो इहाँ का विधान नहीं है। नीचे अनुश्रुति और अन्य धर्मशास्त्रों में कुछ हिंदू काल्प देने हैं। इसमें यह स्पष्ट हो जयगा कि हिंदू स्त्रियों के साथ कैसे जताय ही आता है।

अनुश्रुति:—

- (१) स्त्री का अर्द्ध अर्द्ध पण्डित रहना है (अध्याय ५-१२०)
- (२) जहाँ स्त्रियों का आहार होता है वहाँ रहना न करे (अध्याय २-५५)
- (३) जे स्त्री और आदम्य की रक्षा में किस् की दत्ता का जेना है, जे ५.५ नहीं समना, (अध्याय ८-२४६)
- (४) पुरी लड़ी कायलकय दानी है यदि वह पण्डित है, कष्ट का, पद'अ'वे' है, जे नद केन: आदिम, (अध्याय ४-१८५)
- (५) काना का सभान पिया से ओक दण्डनता अर्द्ध करे, अर्द्ध है, (अध्याय २-११५)

(૬) સંતતિ, ધર્મ કી ઇશ્વરીય કૃપા, દાંપત્ય-આનંદ કેવલ પત્ની કે હી આશ્રિત હોતે હૈ. (અધ્યાય ૯—૨૮)

ઇસરે ધર્મશાસ્ત્રો:—

- (૧) સ્ત્રી કા પ્રત્યેક અંગ શુદ્ધ હૈ.
- (૨) પુરુષ શક્તિ હૈ, સ્ત્રી સૌંદર્ય હૈ.
- (૩) જો કિસી સ્ત્રી કે પતિત કરતા હૈ વલ્લ અપની માતા કે પતિત કરતા હૈ.
- (૪) જિસે સ્ત્રી શાપ દેતી હૈ ઉસે ઇશ્વર લી શાપ દેતા હૈ.
- (૫) સ્ત્રિયોં કે આંસુ મેં સ્વર્ગ સે આગિ જુલાને કી શક્તિ હૈ.
- (૬) જો સ્ત્રિયોં કે દુઃખી દેખ કર દસતા હૈ, ઉસકી પ્રાર્થના ઇશ્વર સ્વીકાર નહીં કરતે.
- (૭) સ્ત્રી કે ગીત ઇશ્વર કે પ્રિય હૈ, યદિ પુરુષ અપની આવાજ તક પહુંચાના ચાહે તો વલ્લ સ્ત્રી કે સાથ ઉસકી પ્રાર્થના ગાવે.

(૮) સ્ત્રી-વધ કે યરાળર કોઇ અપરાધ નહીં હૈ.

વલ્લ કલના કિ ધર કી સંપત્તિ મેં સ્ત્રી કા ભાગ નહીં હૈ એક બીરી ભૂલ હૈ. માતા કી જગીર પુત્ર કેા નહીં બલ્કિ અવિવાહિતા પુત્રી કેા મિલતી હૈ. પત્ની જો અપને પિતા સે પાતી હૈ, ઉસ પર પતિ કદાપિ અધિકાર નહીં કર સકતા. પતિ કા કર્જ પત્ની સે વચ્ચ નહીં કિયા જ સકતા ઓર ન પુત્ર કા માતા સે. સંતતિ પર સ્ત્રી કા ઉતના હી અધિકાર હૈ જિતના પુરુષ કા. વિધવા સ્ત્રી અપને પતિ કી જયદાદ મેં સે એક નિશ્ચિત ભાગ કી અધિકારિણી હોતી હૈ.

વૈવાહિક સંબંધ લી હિંદુ ધર્મ મેં બહુત ઉંચા હૈ. ઇસમેં શરીર કા નહીં આત્માઓં કા બ્યાહ હોતા હૈ. ઇસી લિયે કદાચિત માતા પિતા કી સંમતિ અનુસાર વ્યાહ સખ સે અગ્ર સમજા ગયા હૈ. હિંદુ ધર્મ મેં વિધવાવિવાહ કી લી આજ્ઞા હૈ; કિંતુ આધકાંશ હિંદુ સ્ત્રિયોં ઇસકી પરવાહ નહીં કરતી. વે સ્વર્ગીય પતિ કી સુખસ્મૃતિ મેં સારા જીવન વ્યતીત કર દેતી હૈ. બાલવિવાહ કા લી હિંદુ ધર્મ કા એક અંગ બતાને કે યરાળર તો કોઈ ભૂલ હો હી નહીં સકતી. પ્રાચીનકાલ મેં સ્વયંવર દ્વારા વિવાહ કી પ્રથા થી; કિંતુ પરિસ્થિતિ કે પ્રભાવ સે અજ વલ્લ કેવલ કથા કહાની કી બાત હૈ. પતિ કે સાથ ચિતા મેં જલ જાને કી આજ્ઞા લી હિંદુ-ધર્મ નહીં દેતા થા ઓર ન દેતા હૈ. ઇસકા કારણ કુછ ઓર હી હોગા. કહા જતા હૈ આક્રમણકારી મુસલમાનોં સે સતીત્વ કી રક્ષા કરને કે લિયે હી સ્ત્રિયોં ને જીવિત ચિતા મેં પ્રવેશ કરના આરંભ કિયા થા ઓર વહી કુછ દિનોં મેં રિવાજ સા હો ગયા. રાજા રામમોહન રાય ને સરકાર કી મદદ સે ઇસ પ્રથા કો બંદ કર કે મહિલાસમાજ કા નિઃસંદેહ બડા ઉપકાર કિયા હૈ. મુસલમાની શાસનકાલ મેં જો સખ સે બીરી જુરાઈ હિંદુ સમાજ મેં આછ વલ્લ પદોં હૈ ઓર ચહી સ્ત્રિયોં કે શારીરિક માનસિક ઇત્યાદિ પતન કા કારણ હુઆ હૈ. ઇન સખ કુરીતિયોં સે ઓર હિંદુ ધર્મ સે કોઈ સંબંધ નહીં હૈ. યદિ ભોગ ધર્મશાસ્ત્રોં કે પદકર ધર્મ કેા સમજે તો ઇન કુરીતિયોં કે દૂર હોને મેં કુછ લી દેર ન લગે.

હિંદુ-ધર્મ મેં ઇશ્વર કો પિતા લી ઓર માતા લી કહા હૈ. ઇસકે સિવાય સંસાર કે કિસી લી ધર્મ ને પરમ બ્રહ્મ કો માતા કે રૂપ મેં નહીં સ્વીકાર કિયા. ઇસીસે આપ સમજ સકતે હૈં કિ હિંદુ ધર્મ મેં સ્ત્રી કો કિતના ઉંચા સ્થાન હૈ. વલ્લ માતા હૈ, વલ્લ ઇશ્વર હૈ. દમ ઉસકી પ્રશંસા કરને મેં અસમર્થ હૈં.

(“ગૃહલક્ષ્મી”ના એક અંકમાં લેખક શ્રી. લક્ષ્મીકાન્ત વર્મા.)

वस्तुर्वेदनां ब्रह्मा द्विषाद्गुरुपरोदरिः । अमालम्बननः शंभुर्भगवान् चादरागणः ॥

नमस्त भगवान् व्यास सर्वज्ञास्वार्थकोविदः । ब्रह्मविष्णुमहेशानां मूर्ते सत्यवतीमुतः ॥

व्यासाय विष्णुरूपाय व्यासरूपाय विष्णवे । नमो वै ब्रह्मविषये वासिष्ठाय नमोनमः ॥

भगवान् श्रीकृष्णपावन वेदव्यासजी का भविष्य काल का भगवान् है? सारे संसार का ज्ञान अथवा ईश्वरीय ज्ञान में प्रकाशित है। वेदव्यासजी ज्ञान के आसीम और अगाध समुद्र थे, विज्ञान की पराकाष्ठा थे, कथित की सीमा थे। संसार के सारे पदार्थ मानों व्यास जी दृष्टाना के अंत में। जे कुछ ज्ञेयार्थ में देखने, सुनने और समझने का मिश्रता है, वह सब व्यास के हाथ में था। इसमें परे जो कुछ है, वह भी व्यास के अनंतरतन में था। व्यास के हृदय और चक्षु की विश्वास की समस्त जगत् का और उसके ज्ञान का प्रकाश और आवरणभन है। व्यास-हृदय आहूत भद्रापुरण जगत् के उपलब्ध प्रतिदास में दूसरा कोई नहीं मिलता। जगत् की संस्कृति ने आगतक भगवान् व्यास की समक्षता का व्यक्ति उत्पन्न नहीं किया। व्यास व्यास ही थे। व्यास का जन्म द्वीप में हुआ, इसमें आपका नाम द्वीपायन है। शरीर का वर्ण रघुवंश था, इससे कृष्णद्वैपायन हो गये। वेदा का विभाग किया, इससे वेदव्यास कहलाये। अथवा श्री रघुनाथ भगवान् व्यासने ही श्री भद्राभारत सदस्य अधोदिक ग्रंथ का प्रलुपन भगवान् व्यास ने किया। आर्य पुराण और अनेक उपपुराण भगवान् व्यास ने बनाये। भारत का प्रतिदास इस भात का साक्षी है। संभव है कि पुराणों में भी से कुछ परिवर्तन हुआ हो, परंतु उनही भूत-रचना अद्वत ही पुरानी है। कौटिल्य के अर्थशास्त्र में पुराणों का उल्लेख मिलता है जे इस-संसार से आरसी वर्ष पूर्व अर्द्धयुग के समसामयिक थे। इससे पुराने ग्रंथों में भी पुराणों के अंश मिलते हैं। व्यास सारा संसार व्यास के ज्ञानप्रसाद से आपने कर्तव्य का मार्गभोजन रखा है। श्रीकृष्ण के अवतार पर अविश्वास करनेवाले जेक अज्ञेय विद्वान् श्रीभुत जे० जे० राधेश्वर भगवान् व्यास पर मुग्ध हो कर लिखते हैं—

“इसके रचयिता निरुद्ध ही जेक उच्च जेव विरत सत्कृति के पुरुष थे। उन-हो आपने इस के धर्मशास्त्र का पूर्ण ज्ञान था। उनके विशाल हृदय में नेद अथवा जिज्ञा-वेषु के लिये स्थान न था, विचार्य तंतुओं के नेद से व्यस्त न हो कर उनको व्यवस्थित करने में ही उनकी अधिक प्रगति रहती थी। प्रत्येक दार्शनिक पद्धति ने उनके सदावृत्तिपूर्ण हृदय में स्थान पाया था तथा उनके नेद जेव विनयता की अपेक्षा उनके भद्रत्व ने उनको अधिक आकर्षित किया। पर वे केरे विद्वान् ही न थे, अत्यंत यदाहु भी थे। श्रीकृष्णोपासना में भी उनकी उत्तमी ही अत्यंत थी, जितनी आत्मज्ञान में। वास्तव में धन सब मुणों के आहूत मिश्रण के कारण ही वे आधुनिक हिंदू-धर्म की धृती उन्मूलन जेव उत्कृष्ट व्याख्या कर सके। क्योंकि प्रभु प्रभु संप्रदायों के सिद्धांत तथा प्राचीन ऋषियों के विचारों का नेव ही हिंदू धर्म है; पर उनके लुकिछिपाया जिन यद अमरकार सर्वथा असंभव था। काव्यशैली की शक्ति, सौंदर्य जेव अद्भुत तथा उसके विचारों का गौरव जे किसी किसी स्थान पर तो अत्यंत ही लभ्य है, उनकी अनुपम विद्वता का केवल जेकदर्शी चित्र है। अंत में उनकी दृष्टाना का व्यक्त करने की आहूत शक्ति, जिसके जिन को भी पूर्ण कवि नहीं हो सकता, जाल ‘प्राभाटिक’ न हो कर आंतरिक थी। जगत् सुंदरयल में सेनामें संधर्षण के लिये सज्ज हो, उस समय जेक वीर तनिक आध्यात्मिक वादानुवाद आरंभ करे, जेसे विचित्र चित्रण का साधारण कवि का स्वप्न में भी लाल नदी हो सकता। फिर श्रीकृष्ण के चित्रण में तो छ-होने अत्यंत विवशण दृष्टता दिखलायी है! जेक अवतार का आपने विचार किस प्रकार प्रकट करने चाहिये इसकी धृती सार्वनायक दृष्टाना करने की अन्य किसमें सामर्थ्य था?”

(“कल्याण” ना गीतांभायी)

१५८-धर्म और समाज

x

x

x

x

x

x

x

x

हमको केवल अपने पूजापाठ या संस्कारों में ही धर्म की आवश्यकता नहीं; किंतु हमारा हर काम आहो वह सामाजिक हो या व्यक्तिगत, धर्म के अधिन से नकड़ा हुआ है। यहाँ तक कि हमारा जाना पीना, जना आना, सोना जगना और देना लेना धृत्यादि सभी बातों में धर्म की छाप लगी हुई है। हम हिंदू हो कर सग्न कुछ छोड़ सकते हैं; पर धर्म को किसी अवस्था में भी नहीं छोड़ सकते। हमारे पूर्वज धर्म को ही अपना जीवनसर्वस्व मानते थे और यही उपदेश शास्त्रों में वे हमको भी कर गये हैं। मनु लिखता है:-

धर्म एव हतो हस्ति धर्मो रक्षति रक्षितः । तस्माद्धर्मो न हन्तव्यो मानो धर्मो हतोऽवधीतः ॥

प्राचीन आर्य लोग धर्म को केवल परलोक का ही साधन नहीं मानते थे, किंतु इस लोक का फल से यहाँ सुख भी धर्म के बिना उनकी दृष्टि में हेय था। निवर्ग में जिसका संन्यास संसार से है, धर्म ही सग्नसे पदज्ञा और सुख्य माना गया है। कल्याण तो अपने वैशेषिक दर्शन में अणुद्वय की नींव भी धर्म पर ही रभता है। यथा:- यतोऽभ्युदय निःश्रेयस सिद्धिः स धर्मः ।

अतएव हम अपने शास्त्रों को मानते हुये और पूर्वजों पर श्रद्धा रभते हुये किसी दशा में भी धर्म की उपेक्षा नहीं कर सकते।

पश्चिम की शिक्षा का प्रभाव जिन लोगों पर पड़ा है, वे आहो हमारे स्वदेशी अधिन ही क्यों न हो, हमको भी यह सलाह देते हैं कि हम भी यदि इस जतीय उन्नति की दृष्टि में लाग लेना चाहते हैं तो धर्म की दृष्टि असी सीमा नियत कर दें, जिससे आगे यह अपने पैर न फैला सके। उनका यह कथन है कि जग्न तक हमारे दरम्येक काम में धर्म का प्रयोजन लगा हुआ है, हम समय की गति के साथ नहीं चल सकते और न अपना दृष्टि जतीय आदर्श अपना सकते हैं। जो लोग हमको यह सलाह देते हैं, हम उनके सहभाव में दृष्टि संदेह नहीं कर सकते और यह भी हम मानते हैं कि देशहित की प्रेरणा से ही वे यह सलाह हमको देते हैं; पर हाँ, यह हम अवश्य कहेंगे कि वर्तमान धार्मिक अवस्था के विकृत स्वपक्ष को हम कर और हमारे धर्म के वास्तविक तत्त्व पर गंभीर दृष्टि न रख कर ही यह समझि ही जाती है। यदि धर्म को उसके वास्तविक रूप में देखा जग्न तो वह दृष्टि उपेक्षापूर्ण नहीं हो सकता। यद्यपि विदेशियों के संसर्ग से या हमारे दौर्भाग्य से यहाँ भी धर्म का विशेष पद नहीं रहा, जो प्राचीनकाल में था। हमें यह कहने में कुछ भी संकोच नहीं है कि सग्नया के आदिशुक्त आर्यों का धर्म मतवाद से सर्वथा पृथक् है।

हम मतवाद को धर्म समझने का यूरोप में यह परिणाम हुआ कि वह दार्शनिक और सामाजिक क्षेत्र से ही अलग नहीं दिया गया, किंतु मानसिक और नैतिक उन्नतियों की दृष्टि के लिये ही अनावश्यक समझा गया। उसका संन्यास केवल उपासनालयों से रद गया और वह ही दृष्टिकोण के दिन धरे को धरे के लिये। जग्न से स्वतंत्रता देना के उपासक ने हमसे भी मुक्त हो गये। हम उनकी कुदृष्टता का प्रशंसा करते हैं। यदि वे ऐसा न करने और हमारी तरफ से अपनी विचारशक्ति का उपयोग के अधिन कर देते तो आज उनके देश में विद्या और उद्योग का यह विकास, उद्योगोद्योग की यह उन्नति और उद्योग तथा व्यवसाय का यह प्रभाव हमने में न आता। यदि हमारे धर्म की ही असी ही व्यवस्था हो और वह वास्तव में मतवाद का प्रवर्तक हो, तब तो हमको ही दृष्टिकोण के साथ उनकी यह सलाह मान लेना मानसिक और नैतिक नहीं होता। हमें धर्म का वास्तविक तत्त्व उन्हीं समझने में मिलेगा।

हम यह पर कह देना चाहते हैं कि मनु या संप्रदाय के अर्थ में धर्म शब्द का प्रयोग

करना जो हमने अधिकतर विदेशियों की से सीखा है, जण विदेशी भाषाओं के 'मजदूर' 'रिक्लीज्मन' शब्द यहाँ प्रचलित हुये तब जूल से या स्पर्धा से दम उनके स्थान में 'धर्म' शब्द का प्रयोग करने लगे, परंतु हमारे प्राचीन ग्रंथों में विदेशियों के आने से पूर्व ऐसे मथे थे, कहीं पर जो 'धर्म' शब्द मत, विश्वास या संप्रदाय के अर्थ में प्रयुक्त नहीं हुआ; अत्युन उनमें सर्वत्र स्वरूपा और कर्तव्य धन हो ही अर्थों में धर्मका प्रयोग पाया जाता है, प्रत्येक पदार्थ में इसकी जो सत्ता है, जिससे स्वरूपा की करने के, वही इसका धर्म है, जैसे वृक्ष का धर्म जड़ता और पशु का पशुता कहलानी है, जैसे ही मनुष्य का धर्म मनुष्यता है, वह मनुष्यता किस वस्तु पर अवलम्बित है? इसमें किसीका मनोफ नहीं हो सकता कि मनुष्यता का आधार बुद्धि है, बुद्धि ही हो शायदों है—जो कल्पनाशक्ति, इसरी विचारशक्ति, कल्पनाशक्ति सहैदात्मक है और विचारशक्ति निर्धर्म्यात्मक, जिनका सहैद के किसी बात का निर्धर्म्य हो नहीं सकता, अनन्यैय अपनी कल्पनाशक्ति में सहैद उठा कर पुनः विचारशक्ति से उसका निर्धर्म्य करने में जो समर्थ है, वही मनुष्य है, संसार में सिवाय असत्य और वन्य लोगो के और कौन ऐसा मनुष्य होगा, जिसको ईश्वर धर्म ही आवश्यकता न होगी, जो उनका मनुष्य बनाना है।

यह तो दुःखा सामान्य धर्म; अथ रदा चिरैष धर्म। हसिका हसदा नाम कर्तव्य भी है। अनुभूति याते हिसी हसा में हो। हिसका कुछ न कुछ कर्तव्य होता है। यदि राग रागधर्म का, प्रण प्रणधर्म का, रवागी प्रभुधर्म का, सेवक सेवाधर्म का, पिता पितृधर्म का, पुत्र पुत्रधर्म का, पति पतिधर्म का, स्त्री स्त्रीधर्म का, गृहस्थ गृहस्थधर्म का और मति मतिधर्म का साधन न करे तो हिर संसार में न कोछ भयोहा रहे, न व्यवस्था। संसार में शान्ति और व्यवस्था नहीं रह सकती है, ज्य अत्येक अनुभूति कर्तव्य के अनुरोध से अपने अपने धर्म का पालन करे। अनन्तव हसमें कुछ भी व्यायुक्ति नदी कि 'धर्म' ही संसार की प्रतिष्ठा का कारण है। धर्म के धर्म गदरव के लक्ष्य में रह कर तत्तिरीयारदव के यह कदा गया है:—

धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा, लोकैः धर्मिष्ठं प्रजा उपर्ययन्ति धर्मेण पापमपनुदन्ति ।
धर्मं सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥

અવ્યય ક્રમ કુલ પ્રમાણ બી જિનમે 'ધર્મ' શબ્દ પ્રયુક્ત અર્થ મેં પ્રયુક્ત દુષ્ણા તે, ઉદ્ભવ
કરતે દે. મહાભારત મેં ધર્મ કા નિર્વાચન હસે પ્રકાર કિયા ગયા દે:-

पारणादमिच्छा धर्मेण विष्टुताः प्रजाः । यः स्यात्पारणसंयुक्तः स धर्म इति निश्चयः ॥
 धर्मार्थं मे भी हसी हा प्रुष्टि होती है, क्योंकि 'धू' धातु पारण के अर्थ में है,
 जो धियते दधानि या स धर्मः । जे पारणु किया हुआ अत्येक पदार्थ के पारण करना है,
 वह धर्म है, अग्नि में यदि उत्तम धर्म तोत्र न रहे फिर केवल देने अग्नि नहीं बनता, जैसे
 ही अनुपप यदि अपने धर्म के त्याग दे तो फिर केवल व्यापृति और अनपद उत्तम अनुपपना
 ही रहता नहीं कर सकती, उपनिषद् में कहा धर्मव्यतिरेक, धर्मोत्प्रेषप्रमदितव्यम्, इत्यादि वाक्य
 आते हैं, यहाँ भी हमने कर्त्तव्य या लक्ष्यार का ही अन्वय देना है, अनु ने धर्म के धृत्वाह में इस
 कथन अनपप है, और निजके पारणु कर के केवल नित्य भी धर्मोत्प्रेष प्रमदितव्यम् है, इनमें
 अनपप का अर्थ लक्ष नहीं है, जीना में भी अनेकान् रथधर्मों विगुणः परधर्मो हानुष्ठिताम् ।
 इत्यादि वाक्यों में, 'धर्म' शब्द कर्त्तव्य का ही सूचक है, कुछ अनुपप के सिधे अर्थके
 दशा में अपने कर्त्तव्य का पालन करना ही नयेषां धर्म है, अपने कर्त्तव्य में छानाईन हो कर
 देने का अनुकरण करना अहो वे अपने में अत्र का हो, अनपप - अर्थात्, अन्वय अनुपप के
 अनपप का कर्त्तव्य का नाम धर्म है, यद्यपि यदि हमारे कर्त्तव्य में उनको अनुपप ही
 अत्येक दशा से (यादें वह अनपप हो, या अनपप व, देवताके, नपपके विषय, ये हमने
 उनको यह अनपप कर्त्तव्य नहीं है, कहना, क. १६ छ-छ न दसके, अनपप के अर्थ में
 होना के सिधे धर्म ही है, अर्थात्, छ-छ में न अनपप अनुपप ही दशा के सिधे वृत्त धर्म
 का है, अतः अनपप विषय का

अथ प्रश्न यह होता है कि जन्म धर्म मत से पृथक् है तो फिर मतवाद में या ब्रह्मात्मक विचारों में उसका पर्यावसान क्यों कर हुआ ? इसका कारण यह है कि कुछ ही, पर धर्म में सहै नही कि हमारे दौर्भाग्य से इस समय हमारी धार्मिक अवस्था वह नही है जे उपनिषदों और दर्शनों के समग्र थी। उस समय सैदान्तिक गेह ली हमारे धर्म का कुछ दानि नही पहुँचा सकता था; पर आन्तरिक आशिक गेह का ली हमारा कामधर्म सारन नही कर सकता। उस समय दिहू धर्म धतना उदार था कि वह गौह और जैन जैसे निरीश्वरवादी मतों का ली आपने कोउ गे स्थान दे सकता था; पर आन्तरिक का दिहूधर्म साकारवादी और निराकारवादियों का मित कर नही रहने देता। पदसे का दिहूधर्म सदाचारी का धर्मात्मा और ज्ञानी का गेह का अधिकारी (याहें वह कोउ हो) मानता था, पर आन्तरिक का दिहूधर्म अपने लक्ष्य से ही व्युत्त हो कर या तो मतमतान्तर के शुद्ध वादविवाद में या पुरानी लक्ष्मी का पीठने में अपनी शक्ति का दुरुपयोग कर रहा है। संसार के और समस्त विषयों में हम विचारशक्ति का उपयोग कर सकते हैं; पर केवल धर्म ही एक जैसा सुरक्षित विषय है कि जिसमें आपने अंध कर के दूसरों के पीछे चलना चाहिये। यदि इसकी कोउ सीमा नियत होती, तब ही गनीमत था; पर अथ इस दशा में जन्म कि इसकी अगाध सत्ता है, कोउ ली विषय हमारे विषे जैसा नही रह जाता, जिसमें हम स्वच्छंद विचारण कर सकें। धर्म के नाम से अथ तब हमारे समाज में जैसे जैसे अनर्थ और अत्याचार हो रहे हैं, उनके कारण हमारे करोड़ों लोभ और गहन मनुष्य होते हुए पशुजन्म व्यतीत कर रहे हैं। इस नीसवीं सदी में जन्म कि अन्य देशवासी राष्ट्र ही नही किंतु राष्ट्रसंघ और साम्राज्य की स्थापना कर रहे हैं, भारतवर्ष में समान संगठन के ली अयोग्य है तो उसका कारण ब्रह्मात्मक संस्कार ही है।

हम मानते हैं कि जैसा धर्म का दुरुपयोग आन्तरिक भारतवर्ष में हो रहा है जैसा और कही हमने में न आवेगा। परंतु अथ प्रश्न यह है कि धर्म का प्रयोग अन्यथा किया जा रहा है ? क्या इस विषय हम धर्म का ही छोड़ दें ? यदि कोउ मनुष्य अपनी भूर्भुता से अस्मि में हाथ जला देता है तो क्या उसे यह उपदेश करना ठीक होगा कि वह अग्नि से कही कोउ काम न ले, या कि उसे अग्नि से काम लेने की तरकीब सिखाना ठीक होगा ? इसका उत्तर प्रत्येक बुद्धिमान मनुष्य यही देगा कि दूसरी बात ही होनी चाहिये।

यद्यपि आधुनिक शिक्षा और समय के प्रभाव से आन्तरिक धार्मिक क्षेत्र में भी असंतोष और असम्यक् मयी कुछ है और प्रत्येक धर्म के अग्रणी और शिक्षित पुरुष यह अनुभव करने लगे हैं कि अथ इस नीसवीं शताब्दी की जनता को इस प्रकाश के युग में केवल धर्म के नाम से इति का दास नही बनाया जा सकता; और न इस गहते हुए हेतुवाद के प्रवाद का ही रोक जा सकता है। तथापि वे न बुद्धिभेद जनवेदज्ञानां कर्मसंनिनाम्। इस नीति का अनुसरण करते हुए धर्म के विषय में स्पष्टवादिता से काम नही ले सकते। धतना ही नही गहृत से शिक्षित जैसे ली मिश्रण जे आपने समाज को प्रसन्न करने के विषे या उसका विश्वासलाभन जनने के विषे उसके ब्रह्मात्मक विश्वासों पर तर्क और विज्ञान की कलह यताने लगते हैं। जिस देश में नैतिक गल की यह दुर्दशा हो और जहां मान के लूभे शिक्षित लोग अशिक्षितों से मानलिखा की याचना करे, वहां यदि धर्म का जैसा दुरुपयोग हो रहा है तो इसमें आश्चर्य ही क्या है ? परंतु प्रश्न यह है, जन्म तब धर्म के रूप में अंध-विश्वास का यह अलक्ष्य लगा हुआ है, क्या हम अपने उद्देश्य और लक्ष्य का प्राप्त कर सकते हैं ? हमारे देश के नेता राजनैतिक स्वतंत्रता के विषे तो इच्छा रहे हैं, पर यह धार्मिक परतंत्रता जे हमें भुवी दया में सांस ली नही देते देती, उनका दृष्टि में जन्म ली नही अटती। क्या इसी विषे कि यह दांसी हमने अपने आप लगाए हैं, इसकी गौन भीड़ी है ?

हमारा वक्तव्य केवल यह है कि यदि धर्म हमारे स्वभाव या कर्तव्य का जोधक है, जैसा कि हम अपना अलिप्राय प्रकट कर चुके हैं, तब तो वह हमसे और हम उससे किसी दशा

इतिहास सिखाया कर कम से कम सामान्य ही उन्नति और अपनति का कारण मुझे मालूम, और आक्षेपक घटनाओं तथा सामान्यीकृत त्रुटियों की व्याख्या कर के यह प्रकट करना कि इनके कारण सामाजिक आचरण में कौन कौन परिवर्तन हुआ, क्या क्या हानि-लाभ हुआ और देश पर हुआ प्रभाव क्या ? अनुपपन्नति का निदान सिखाना तो जोड़ और रद्द, आपने मुझे मेरे इन पूर्वजों के भी एक ही नाम न जाना, जिन्होंने इस विस्तृत राज्य की नींव डाली थी। इनके अरि, राज्यपद का कारण और विजय के मूल साधन के विषय में आपने मुझे अधिक से अधिक बताया। आपने आसपास के देशों की भाषाओं का ज्ञान राज्य के विषय में अत्यंत आवश्यक है, परंतु आपने मुझे अरबी पढ़ाई, आप कदाचित् यह समझते होंगे कि अरबी पढ़ा कर आपने मेरा जका ठपकार किया। इसी विषय आपने मेरा अद्भुत समय नष्ट किया। आपने यह न जाना कि कौन कौन से विषयों की शिक्षा राजकुमार को देना चाहिये, आप समझते थे कि मुझे उतना व्याकरण ज्ञान आवश्यक है जितना एक जड़े मुहम्मद के ज्ञान आवश्यक है। शोक ! मेरे व्याकरण का अद्भुत समय आपने नीरस, अनुपयोगी और कठिन शब्दों के रत्न में नष्ट किया।

क्या आप यह नहीं जानते थे कि जयपन में प्राप्त की हुई शिक्षा कभी नहीं भूलती ? हों कि इस समय स्मरणशक्ति प्रलय रहती है, इसलिये लक्ष्मण में दिया हुआ उपदेश स्मरण पर हम जता है। इस समय यदि उत्तम शिक्षा दी जाय तो अनुपपन्न जड़े जड़े काम कर सका है, और उसके विचार शुद्ध हो कर उच्चपद को पहुँचा सकते हैं। क्या विज्ञान और धर्मशास्त्र की शिक्षा केवल इसे अरबी द्वारा ही ज्ञान सकती है ? क्या धर्मशास्त्र और विभाष्यन हमारी भाषा में होना संभव नहीं ? आपने मेरे पिता से कहा था कि आप मुझे दानशास्त्र पढ़ाते हैं। यह सत्य है। मुझे लक्ष्मी काति याद है कि आपने बहुत समय तक निरर्थक और शायदपूर्व भावों पर व्याख्यान दे कर मेरा हिमाज भाँदी कर दिया और औसत भावों समझाई जिनसे कुछ लाभ नहीं होता और न कुछ संतोष ही होता है। आपने मेरे अतिथि में वद भावों को सुनने का प्रयत्न किया जो निश्चय ही और अत्यंत श्रम करने पर भी याद नहीं रहती और जिनके कारण कुछ शक्ति नष्ट हो जाती है। हाँ, आपने वद तर्क-शास्त्र सिखाया, जिससे मेरे अनुपपन्न का अभ्युदय समय व्यर्थ गया, और जहाँ आपसे मैं प्रथम हुआ तब अर्थहीन, हिसाब और द्विअर्थस्यक शब्दों के अतिरिक्त आपकी विद्या की कुछ भाव मुझे याद न रही। मैंने आपसे वे शब्द सीखे जो दार्शनिकों ने अपना अज्ञान रक्षने के लिये गढ़े हैं। यदि आपने मुझे वद तर्क सिखाया होता, जिसमें कार्यकारणभाव प्रमाण ज्ञान ज्ञान है और जिसमें जिनका सच्चा ज्ञान दुखे स्मरण के संतोष नहीं होता। यदि आपने मुझे आत्मा की उन्नति करनेवाली शिक्षा दी होती और औसत ज्ञान दिया होता उसके कारण अनुपपन्न विचार रद्द सहता है; यदि आपने मुझे अनुपपन्न का स्वाभाविक धर्म, सृष्टि की रचना, उसकी उत्पत्ति और नाश समझाया होता, तो मैं आपका जितना ही कृतज्ञ होता, जितना सिकंदर अदरक का था। कहिये क्या राज्यप्रण के धर्म सिखावना आपका कर्तव्य न था ? यह तो औसत विषय है जिसका ज्ञान राज्य के लिये आवश्यक है ? क्या स्वर्ण में भी आपने कभी मुझे सुद्विष्टा, व्युद्विष्टा, आक्रमण करना सिखाया ? सौभाग्य में इन विषयों पर मैंने आपसे अधिक पढ़ाई करने से मना किया। ज्ञान, सीधे यत्ने ज्ञान और आज्ञा से किसी न कहिये कि आप हीन हैं।”

इसका सादर आपने सिद्ध का कठोर उपदेश सुन कर उठे पर धर के झूट आये।

(“अभर”ना एक अंकमांथी)

१६३-गीताग्रंथ की एक बड़ी विशेषता

जो तो गीता अर्जुन के महाभारतयुद्ध में प्रेरित करने के लिये कही गयी है, परंतु इसी असंग्रह में लगवाने ने अनुपपत्ति तथा मानवधर्म का धृतराष्ट्र और ऐसा पूर्ण वर्णन कर दिया है कि यह ग्रंथ एक सुंदर मानवधर्म-शास्त्र बन गया है और इसी दृष्टिसे इस ग्रंथ की आज दिन धृतराष्ट्र की महत्ता है। उन्होंने अपने इस मानवधर्म-शास्त्र के धृतराष्ट्र अविराधी अनास है कि अद्वैतवादी शंकराचार्य, विशिष्टाद्वैतवादी रामानुजाचार्य, शुद्धाद्वैतवादी वल्लभाचार्य, द्वैताद्वैतवादी निम्बार्काचार्य, द्वैतवादी भट्टाचार्य आदि सभ आचार्यों ने परस्पर विरोधी सिद्धांत रखते हुए भी इस ग्रंथ के एक समान प्रामाणिक माना है तथा इसका अपने अपने ढंग से समझने की चेष्टा की है। धृतराष्ट्र की नहीं, आस्तिक लक्षितवादी, नास्तिक सांध्यवादी धर्मिष्ठ कर्मवादी, वेदांती ज्ञानवादी तथा योगी ध्यानवादी, ध्यादि सभी ही इसमें समान आनंद का अनुभव करते हुए अपनी अपनी रुचि की ओर पाते हैं। यह अविराधी सिद्धांत भी इस ढंग पर प्रतिपादित हुआ है कि प्रत्येक वाद की अपूर्णता भी दूर हो गई है और सभ वादों का समन्वय भी हो गया है। यही गीता-ग्रंथ की एक बड़ी विशेषता है। इसमें पद्धतियों के सिद्धांत रखते हुए भी एक ऐसी नवीनता आ गयी है, जिसने उन छात्रों दर्शनों की अपूर्णता दूर कर के उन सभका समन्वय कर दिया है और उस समन्वय सिद्धांत के अन्तर्गत ही मनोमोहक रूप दे दिया है। गीता ने इसी विशेषता के साथ अनुपपत्ति का ध्येय तथा उस ध्येय की प्राप्ति के साधनों का निरूपण किया है। उसके अनुसार अनुपपत्ति का ध्येय 'परा शान्ति' तथा 'शाश्वत स्थान' है।

(“कल्याण” नाम गीतांशों में लेखक:-श्री. जगदेवप्रसाद मिश्र)

१६४-वचनानुसृत

हमारे को हृदय देने के लिये जो औरों की सहायता के लिये प्रार्थना करता है, उससे हमारा कुछ संबंध नहीं। स्वयंजति के अन्याय-युद्ध में प्रवृत्त होकर जो स्वयंजति का पक्ष ले कर युद्ध करता है, उसके साथ हमारा कुछ संबंध नहीं। अन्याय की प्रतिष्ठा कर के अधर्मयुद्ध में जो भाग्य गंवाता है, मुदम्भद अपने हल में उसकी गलती न करेगा। —लज्जत मुदम्भद (सलज)

x

x

x

x

आहे कोष चित्र हो, आगे देखा और आगे कोष मूर्ति, जिसके द्वारा हमारे हृदय में किसी उदार विचार का संसार होता है; जो किसी वीर कृत्य के प्रदर्शित करती है अथवा हमें प्रगति के किसी गंभीर नध्य का दर्शन कराती है अथवा जो सामाजिक जीवन की एक असह्य हमारे सामने प्रकट होती है, वह वास्तव में हमारी शिक्षयित्री है, उससे हम शिक्षा ग्रहण कर सकते हैं। आत्म-शिक्षा का हमसे अद्वैत और हमारा कोष साधन नहीं। उसे चित्रों और मूर्तियों के अवश्य धर में रखना चाहिये। यदि उनके कारण अधिक सुप्रसन्न और यत्नाधिक भाव्य होता है। —रुमाई/रुमाई

(“दिदृपय” भांशी)

१६५-अरीठां

આપણી બાદનબ્રિમાં ઉત્પન્ન થનારી ઔપચિઓ કોડોને મૂળે મૂંડાપમાં મોકલીએ છીએ અને ત્યાંથી તે ઔપચિઓનું રૂપાંતર થકને ફરી બારતમાં આવે છે અને તે લાખો રૂપિયાથી વેચાઈ ભારતની સમૃદ્ધિ ત્યાં આવી જાય છે. આપણા દિંદી ભાઈઓ અમૃતતુલ્ય ઔપચિનો વાલ લેવાનું જનશ્રુતા નથી જાગર તો આદતા નથી; પરંતુ વિલાયતી એસડોની સુંદર લેખજવાળી સુંદર શીઘ્રીઓ તેમને આજી નાખે છે. આ રિયતિ દુર કરવાના પ્રયત્નતરીકે અને સર્વસાધાન રક્ષના ઉપયોગ માટે સુચાન જદ વૈદ્યોએ ઔપચિનો પરિચય કરાવવો જોઈએ. હું તેની એક ઔપચિ વિષે અદાં લખું છું.

[illegible]

(१८६७-७१, १८७१-७५, १८७५-७९, १८७९-८३, १८८३-८७)

૧૬૬-શ્રીરામચંદ્રે હરણ માર્યા નહોતાં.

પ્રશ્ન:-આર્યધર્મમાં માંસ ખાવાને પાપ માનવામાં આવે છે કે નહિ ?

ઉત્તર:-પાપ મનાય છે.

પ્રશ્ન:-વાલ્મીકિ રામાયણને તમે માનો છો ? રામચંદ્રજી આર્ય હતા, તો તેમણે મૃગો કેમ માર્યાં ?

ઉત્તર:-રામચંદ્રજીએ મૃગો મારેલાં એ વાત ખરી, પરંતુ તેથી તે મારીને માંસ ખાધું એમ કહી શકાય નહિ.

પ્રશ્ન:-તેમણે માંસ ખાધું એમ રામાયણમાં તો લખ્યું નથી; પણ તે ગરીબ હરણોને મારવાનું શું પ્રયોજન ?

ઉત્તર:-મૃગનો અર્થ એ સ્થળે હરણ થતો નથી, પણ જંગલી પશુઓ એમ થાય છે. જંગલમાં જેટલાં સિંહાદિ જનવરો હોય છે તે બધાંને સંસ્કૃતમાં મૃગ કહે છે. સિંહાદિ જનવરોને રાજકુમાર રામે માર્યાં, તેમાં એમ કરવાની તેમની ફરજ હતી. જેમ રાવણાદિ રાક્ષસો સાથે યુદ્ધ કરી પોતાના ક્ષાત્રધર્મનો તેમણે પરિચય આપ્યો હતો, તેમ સિંહાદિ જંગલી લયંકર જનવરોને મારી પોતાના ક્ષાત્રધર્મનું તેમણે પાલન કર્યું હતું.

પ્રશ્ન:-મૃગ શબ્દનો અર્થ સિંહાદિ જંગલી જનવરનો થાય છે તેનાં પ્રમાણ આપો.

ઉત્તર:-નીચલાં પ્રમાણો છે:-

(૧) આજે પણ રાજાઓ જંગલમાં જઇને સિંહાદિનો શિકાર કરે છે. પહેલાં પણ તેઓ શિકાર કરતો હતા. એને મૃગયા કહે છે. આથી પણ એમ સિદ્ધ થાય છે કે, મૃગ શબ્દનો અર્થ જંગલી જનવરો છે.

(૨) સિંહને માટે સંસ્કૃતમાં મૃગેન્દ્ર શબ્દ છે. નરોમાં ઇન્દ્ર તે નરેન્દ્ર, તેમજ મૃગોમાં ઇન્દ્ર તે મૃગેન્દ્ર. મૃગ એટલે મૃગ, સિંહ વગેરે પ્રાણીઓ.

(૩) અરણ્યાં ચ સર્વેષાં મૃગાણાં મહિષાં વિના । (મનુ ૫-૯.) અહીં પણ મૃગ શબ્દનો અર્થ જંગલી જનવરો થાય છે.

(૪) મૃગો ન મીનઃ કુચરો ગિરિષ્ઠાઃ । (ઋગ્વેદ. ૨-૨-૨૪-૨.) અહીં પણ મૃગનો અર્થ સિંહાદિ જંગલી જનવરોનો થાય છે. દુર્ગાચાર્ય અને નિરુક્ત પણ એમજ માને છે.

(૫) પર્વતોના પ્રવાસે હું કાંગડી પ્રદેશમાં ગયો હતો. ત્યાં પર્વતમાં આવેલું ધર્મશાળા નામનું એક નગર છે. ત્યાંના લોકો મને કહેતા હતા કે તે આજી જતા નહિ, ત્યાં મૃગો આવે છે. મૃગનો અર્થ હું પણ હરણજ સમજતો હતો. તેથી એવી વાત સાંભળી પહેલાં તો મને આશ્ચર્ય થયું; પરંતુ પછી પૂછવાથી જણાયું કે પર્વતવાસીઓ ચિત્તાને મૃગ કહેતા હતા. આથી જણાય છે કે 'મૃગ'નો અર્થ સિંહાદિ વનપશુનો થાય છે.

(૬) સોઽહં વાસસહાયરતે ભવિષ્યામિ યદીચ્છસિ । इदं दुर्गं हि कान्तारं मृगगक्षसंवेक्षितम् ॥
(રામાયણ, અરણ્યકાંડ, સર્ગ ૧૪-૧૩.)

જટાયુ રામને કહે છે કે જો તમારી ઇચ્છા હોય તો વનવાસમાં હું તમારી સાથે રહું. મૃગ અને રાક્ષસોથી ભરેલું આ વન દુઃખવાળું છે. લક્ષ્મણ સાથે તમે બહાર જશો ત્યારે સીતાની હું રક્ષા કરીશ.

અહીં મૃગનો અર્થ વનમાં રહેનારાં લયનક પશુનો છે.

(૭) વિશ્વરાદિવિધાંશ્ચ કુર્માસાદા મૃગપક્ષિનઃ ॥ (વાલ્મીકિ રામાયણ-અરણ્યકાંડ, સર્ગ ૨૩-૫.)

આ સ્થળે મૃગોને માંસ ખાનારાં કલાં છે. માંસ તો સિંહ વગેરે ખાય છે. મૃગો નથી ખાતાં. આગળ આલ્પતાં મૃગ શબ્દનું વિશેષણ ઘોરમૃગાઃ એવું પણ વાપરેલું છે.

(૮) હિમચિદ્વો મહાજાદુરતીદળદંદો મહામ્લઃ । અચરં દંહપારણ્યે સાંમમદ્દો મહામ્લઃ ॥
(વાદમાકિ રામાવજ્ઞ-અરવ્યકાંડ, મર્ગ ૩૮-૩.)

ક્રમ દસાવનું, મોટા સરીરવાળું, તીક્ષ્ણ દારોવાળું, બળવાન, માંસપ્રકી, મોટું મૂઝ ખનીતે તે ફરતું હતું.

બધાજ ગુણો સિદ્ધ જેવા જનવરના વર્ણવ્યા છે અને તેને મૂઝ શબ્દથી સંબોધવામાં આવ્યું છે. આવાં સંકેશો પ્રમાણે આથી સ્પષ્ટ. રામચંદ્ર માંસ માટે કોઈ પ્રાણીનો વધ કરશે નહિ, અને જાતી મૂઝ શબ્દનો અર્થ દરમ્બ થતો નથી; તેથી મૂઝ શબ્દથી સિદ્ધાદિ ધીન્ન જનવરોનો પણ સમાવેશ કરવો જોઈએ.

(આસો-૧૯૮૫ના 'પ્રચારક'માં લે. શ્રી પ્રિયરત્ન આર્ચ, આર્યકુમારઆશ્રમ, વડોદરા.)

૧૬૭-દુનિયાની પરવા કરશે મા.

કરશે મા દાઈ કરશે મા, દુનિયાની પરવા કરશે મા.

સત્ય જગ-નજરે અસત્ય કરશે, સત્ય તથ જુઠ અહશે મા— દુનિયાની૦

જગ ખટપટને હઠાપણુ કેશે, એવા ડા'પણુમાં દૂબશે મા— દુનિયાની૦

પ્રભુમાં લીન તે ગાંટા ગણશે, ગાંડા ગણાતાં કરશે મા— દુનિયાની૦

નરસિંહ મ્હેતાને જન સૌ કે'તા, ટેકધેર કીર્તન કરશે મા— દુનિયાની૦

મીરાંને રાણે બહુ દુઃખ દીધું, પ્રણબજન તોય ત્યાજ્યું ના— દુનિયાની૦

સોફ્ટીસે જગથીય ના માની, સત્ય વધો મોતથી કરતાં ના— દુનિયાની૦

પ્રીરત ઈશુ વધસ્થલે જડાયો, છતાં સદુપદેશ છોડ્યો ના— દુનિયાની૦

થયા અમર એ સૌ માનવીઓ, દુનિયાની પરવા કરતાં ના— દુનિયાની૦

(“જ્ઞાનપ્રચાર” ના એક અંકમાં લેખક-શ્રી. હરમાનભાઈ વેણીભાઈ પટેલ)

૧૬૮-સર્વોપનિષદ્ મેં ગીતા હી અનુપમ હૈ.

સ્વર્ગ ત્રિમિ લોકન મેં સરિતા મેં સુરસરી, સત્ય વ્રતધારિન મેં હરિદંદ્ર ભૂપ હૈ.

ઋષિન મેં નારદ ત્યો શારદ સુપંદિતો મેં, બાલ બ્રહ્માચારિન મેં લીધમ લગ્ય રૂપ હૈ.

બાઈન મેં ભરત ત્યો મારતિ કપિ-હ મંદ, લખન સુવીરન મેં આદર્શ સ્વરૂપ હૈ.

સાગર મેં ક્ષીર ધનુધારિન મેં પાર્થ ત્યો હી, સર્વોપનિષદ્ મેં ગીતા હી અનૂપ હૈ.

(“કથાચુ”ના ગીતાંકમાંથી)

૧૬૯-વાલ્મીકીનો અટકાવ કે વ્રહ્મચર્ય

૧૬૯

તમે પશ્ચિમની નકલ કરીને બાળવિવાહનો નાશ તો કરી શકશો; પરંતુ જો તમે આપણા પ્રાચીન બ્રહ્મચર્યશ્રમનો પુનરુદ્ધાર ન કરો તો તમારા એ ફેરફારનું પરિણામ એ પણ આવી શકે કે, પશ્ચિમની નકલ કરીને આપણા નવયુવકો સામાજિક હયાની આખતમાં નિહરે અને પોતાની પાશવી પ્રવૃત્તિઓને સંતોષવા માંડશે. હું એ નથી કહી શકતો કે, આ બે અનિષ્ટોમાંથી ભારત-વર્ષને માટે કયું અનિષ્ટ ભારે છે. બાળવિવાહની મનુષ્યવનાશક પ્રથાએ આપણા પુરુષતનો સંપૂર્ણ નાશ કરી આપણને સ્વતંત્રતાની ધ્વજારહિત, રોગી અને દુર્બળ બનાવી દીધા છે. ખીજી બાબુ અબાધિત અને અસંયમી સ્વાતંત્ર્ય પણ એવી જાતનાં પરિણામ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. સ્ત્રીઓમાંથી પડદાની દૂર પ્રથાનો જરૂર નાશ કરો, પરંતુ તેની સાથે પુરુષ અને સ્ત્રી બન્નેને સમાન એવું જે ધર્મનું બંધન છે તેનો નાશ કરશો નહિ. આપણી સંસ્કૃતિનો સાર આત્મ-સંયમ છે. આત્મસંયમ અને બ્રહ્મચર્યથી પરિવારની સંખ્યાને મર્યાદિત કરો. પરંતુ એટલા માટે કૃત્રિમ ઉપાયો જેવા સ્વચ્છંદી, છુપા અને વિનાશક પ્રયોગો કરશો નહિ.

પ્રો. રામદેવજી-આચાર્ય, કાંગડી ગુરુકુળ.

૧૭૦-મૂર્ગમ્મ કી ઉષ્ણતા

યહ સારા સંસાર પહેલે એક બહુત બડા વાયુમંડલ કે આકાર કા ઉત્પન્ન હો કર ચારોં ઔર સે ખીચ કી ઔર સિકુડને લગા ઔર ઇતને વેગ સે સિકુડને લગા કી વહ એક અત્યંત જાળવલ્યમાન અગ્નિ કા ગોલા હો ગયા. ઇસી ગોલે કે સૂર્ય કહતે હૈ. યહ અબ બી કેન્દ્ર કી ઔર નિત્ય સિકુડતા જાતા હૈ. યહ ઇતને વેગ સે બીતર કે સિકુડતા થા કિ ઇસમેં સે અનેક ગોલે ટૂટ ટૂટ કર અલગ હોને લગે. યે ગોલે બી સૂર્ય કે સમાન પ્રકાશમાન ઔર ઉષ્ણ થે; પરંતુ ક્રમશઃ ઠંડે હો ગયે. પૃથ્વી જિસપર કિ હમ રહતે હૈ યહ બી પહેલે પહેલ સૂર્ય સે ઉત્પન્ન હુઇ સૂર્ય કે સમાન એક ઉષ્ણ ગોલા થી; પરંતુ ક્રમશઃ ઠંડી હો ગઇ. પર અબ બી ઇસકે બીતર બી ગમીં હૈ. યહ ગમીં પ્રતિ ૧૫ ગજ પર ૧ અંશ બઢતી હૈ. ઇસ હિસાબ સે યદિ કઇ મીલ તક પૃથ્વી ખની જાય તો ૧૦૦૦ અંશ તક કી ગમીં બીતર મિલ સકતી હૈ. વૈજ્ઞાનિકોં કા મત હૈ કી થોડી દૂર તક નીચે જોદને સે પૃથ્વી કે બીતર ઇતની ગમીં મિલતી હૈ જિતની સે પાની ભાફ ખન જાય ઔર ઉસસે બડે બડે ઇજિન ચલાયે જા સકે. આપ જાનતે હી હૈં કિ અબ કોયલા મદંગા હુઆ જાતા હૈ. આશ્ચર્ય નહીં કિ કલો વૈજ્ઞાનિક લોગ કોયલે કી જગહ ભૂગર્ભ કી ગમીં સે કામ લેને લગે ઔર કોઇ ઝૈસા યત્ન નિકાલેં કા હમારા નિત્ય કા કાર્ય, બોજન ખનાના ઇત્યાદિ, લી ઇસ ગમીં સે ચલ જાય. બીતર કી ગમીં કા હિસાબ નિમ્નલિખિત પ્રકાર સે હૈ:—

૨૪૩૦ ગજ (વાર) કે નીચે પાની ખોલ સકતા હૈ. (ઉકળી શકે છે.)

૮૪૦૦ „ „ સોસા ગલ સકતા હૈ.

૨૧ મીલ „ સોના ગલ જાયગા.

૭૧ મીલ „ લોહા ગલ સકતા હૈ.

૧૦૦ મીલ પર ઐસી ગમીં હૈં કિ કોઇ ઐસી વસ્તુ યા ધાતુ નહીં હૈં જો વહાં ગલ ન જાય.

(“જ્ઞાનશક્તિ”ના એક અંકમાંથી)

૧૭૧-પ્રશ્ન ક્યાં છે ?

તમને દાઢ નાસ્તિક પૂછે કે પ્રશ્ન ક્યાં છે ? તો શો જવાબ આપશો ? એને કહેજો કે, ભક્ષા માણસ ! પ્રશ્ન તો તારા ઘરમાં જ છે. આ તારાં વૃક્ષ માળાપ એજ પ્રશ્ન છે. એના તરફ સન્માનની, પ્રેમની, શક્તિની દૃષ્ટિથી જો એટલે પ્રશ્નની પ્રભુતા તને દેખાશે; પ્રશ્ન તારા રસ્તામાં જ છે. પેલા દુઃખી આંધળાને દાઢ પકડી એને તડકામાંથી છાંયામાં લઇ જ, એટલે જો હીનબંધુ પ્રશ્નનાં દર્શન તને જો આંધળાની આંતરડીમાંથી થશે. પેલી કોર પાણી માટે તરફડતા મુસાફરના મુખમાં પાણીનું ટીપું મૂક એટલે શાંતિથી અર્ધ ઉધડેલી એની આંખમાં પ્રશ્નનાં તેજ તને દેખાશે. સામેના ઘરમાં ભૂમે ભરતી વિધવાને એક શેટલાનો દુકડો પહેંચાડ એટલે એના આશીર્વાદમાં પ્રશ્નના આશીર્વાદ તારા ઉપર ઉતરશે. ભક્ષા માણસ ! પ્રશ્ન સઘળે છે. (આવાં આવાં નિઃકામ કર્મથી તારું અંતઃકરણ પવિત્ર કરીને પછી) જરા તું આંતરચક્ષુ ખોલીને જો (એટલે જણાશે કે) તારા પોતાના અંતરમાં પણ એનો વાસ છે.

(“સાદાણા દિતેચ્છુ”ના એક અંકમાંથી)

"	"	ભાગ ૬-મો-સંપૂર્ણ ચરિત્ર	૭૪૦	૨૫
"	"	ભાગ ૧૦ મો-સાન્ન્યાસ (સાદું)	૩૦૦	૧)
ભગવદ્ગીતા-સરસ્વાથ સંહિત-કદ ૩૩X૫૫, પૃષ્ઠ ૨૭૨, સાદું પૂઠું ૦)૨, પાકું ૦)૩								
"	"	"	મોટા અક્ષરમાં કદ ૫X૬૩, પૃષ્ઠ ૨૫૬, સાદું પૂઠું ૦, પાકું ૦૨					
"	"	શ્રીધરી ટીકા સંહિત કદ ૩૩X૫૫, પૃષ્ઠ ૪૮૦, પાકું પૂઠું	૦૧	...	૦૧
ભગવદ્ગીતા રાસડી કે દિંદી ટીકાસંહિત કદ ૩૩X૫૫ પૃષ્ઠ ૨૨૪								
"	"	મૂલમાત્ર-મધ્યમ અક્ષર ૦૧ અને મોટા અક્ષર	૦૧	૦૧
પંચરત્નગીતા-મૂલમાત્ર-નાના, મધ્યમ તથા મોટા અક્ષર ૩ ૦, ૦૨, ૦૩								
પંચરત્નગીતા-શુભ સરસ્વાથ સાથે મોટા અક્ષરમાં કદ ૪૩X૬૩, પૃષ્ઠ ૬૮૮, પાકું પૂઠું ૦૧								
"	"	"	નાના અક્ષરમાં કદ ૩૩X૫૫, પૃષ્ઠ ૪૮૦, પાકું પૂઠું	...	૦૧	૦૧
પ્રભુમય જીવન (નવી સંશોધિત આવૃત્તિ) ૫X૬નાં પૃષ્ઠ ૨૦૦ પાકું પૂઠું ૦૧								
મુસ્લિમ મહાત્માઓ, ભક્તચરિત્ર, ભક્તિરસામૃત, સંતમહાત્માઓની વાણી, સ્વર્ગનાં પુસ્તકો, એ પણ ધર્મગ્રંથોજ દોષને તેની વિગત આ પછીનાં મથાળાં નીચે છે.								

સંત-મહાત્માઓની વાણી.

અખાની વાણી-મનહર ૫૬ સાથે	૫૦૦	૧૫
પ્રીતમદાસની વાણી-સર્વથી મોટા સંગ્રહ	૪૨૦	૧૫
છોટમની વાણી-અંથ ૧ લો	૨૬૪	૧)
છોટમની વાણી-અંથ ૨ જે	૪૦૦	૧૫
છોટમની વાણી-અંથ ૩ જે	૨૭૬	૧)
શ્રીભજનસાગર-નવી આવૃત્તિ-સાદું પૂઠું	૦૨,	૨૦૦	૦૧

પઢિયારકૃત સ્વર્ગનાં પુસ્તકો

સ્વર્ગનું વિમાન....	૩૮૪	૧૧
સ્વર્ગની કુંચી	૩૭૮	૧૧
સ્વર્ગનો ખજાનો...	૩૨૪	૧૧
સ્વર્ગનો પ્રકાશ	૩૩૬	૧૧

ઉત્સાહ અને ચેતનાપ્રેરક પુસ્તકો

શુભસંગ્રહ-ભાગ ૧ લો	૦૧	શુભસંગ્રહ-ભાગ ૨ જે	૭૦૦	૨૫
શુભસંગ્રહ-ભાગ ૩ જે	૧૫	શુભસંગ્રહ-ભાગ ૪ થો	૪૧૬	૧૫
શુભસંગ્રહ-ભાગ ૫ મો	૪૦૦	૧૫
આગળ ધસો (નવી આવૃત્તિ)	૪૬૮	૧૫
આદર્શ દર્શનમાળા-ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૩૩૬ ૧)૨	...	ભાગ ૨ જે	૩૬૨	૧૧
ભંડિમનિબંધમાળા-પર્મતત્વ સાથે	૫૬૦	૧૫
ભાગ્યના મુદ્રાઓ (સાદું પૂઠું)	૭૨૦	૧૫
આર્યોના સંસ્કાર અથવા દિંદની વિધાકળા...	૨૧૬	૦૧

